INSPECTORATUL PENTRU CULTURĂ AL MUNICIPIULUI BUCUREŞTI

NICOLAE IORGA

ISTORIA RELAŢIILOR ROMÂNE

Antologie, ediţie îngrijită şi note
de
Florin ROTARU

Trăducere de: **Anca VERJINSCHI**

Editura SEMNE
BUCUREŞTI
1995

Coperta de: MIRCEA DUMITRESCU

Acest volum a fost publicat în cadrul programului cultural:
BUCUREŞTI, CAPITALĂ CULTURALĂ EUROPEANĂ

ARGUMENT EDITORIAL

În ciuda locului nemuritor din cuprinsul patrimoniului cultural național, opera savantului Nicolae Iorga este prea puțin cunoscută contemporanilor noștri. Cu astfel de răpiri, editori remarcabili au avut tăria să se confrunte în ultima jumătate de veac, republicînd o parte din lucrările marelui istoric. Totuși, majoritatea acestor scrieri a rămas pînă de curînd sub consemnul interdicției: *secret*. Așadar, în mod logic, imperativul zilelor noastre îl reprezintă regăsirea acestor lumini ascunse atîta amar de vreme.

Inevitabil, România de astăzi a preluat și traumele cenzurii staliniste, manifest al desconsiderării asiate a omului socotit un simplu detaliu. Efectele acestui atentat la memoria poporului român sînt, în mod irefutabil, adevăratele pericole care amenință efectiv viitorul țării. Poate de aceea, nici nu prea sînt amintite astăzi și în mod voluntaro-diversionist se fac trimiteri la „monștrii" industrializării sau planificării abolite. Negreșit, necunoașterea adevărului istoric, din opera lui Iorga și din întreg panteonul cultural românesc nu doare și nu înseamnă un pericol, reprezintă o benignă infirmitate intelectuală. În schimb, erorile de situare și entuziasmele incomode ale diletanților datorate necunoașterii sînt excluse în momentele istorice însemnate, altfel asemenea infirmități devin primejdioase pentru viitorul neamului. Așadar, rostul de-a restaura adevărul istoric este primordial și trebuie urgent asumat de către instituțiile culturale de rang național: Academia Română, Ministerul Culturii, Arhivele Naționale și altele. Dacă dorim ca popor să arătăm omenirii voința și capacitatea noastră de-a organiza și de-a apăra un stat românesc, atunci regăsirea ființei istorice a neamului, a condiției umane ceea ce ne dă libertatea hotărîrii propriului viitor fără a fi stăpîniți de complexe de inferioritate, de prejudecăți sau refulări, toate acestea devin priorități indubitabile ale etapei istorice acutale.

Programele: ***BUCUREȘTI, CAPITALĂ CULTURALĂ EUROPEANĂ,*** precum și ***BUCUREȘTI, CAPITALA LATINITĂȚII ORIENTALE,*** își propun redefinirea Statutului cultural al Capitalei tuturor românilor, își asumă aceste deziderate, dar numai în relația cu românii din vecinătatea statului nostru și numai în condițiile financiare disponibile, așa încît se oferă mai degrabă semnale editoriale și nu producții de carte îndestulătoare.

După aceste distincții principiale, trecem la o scurtă prezentare a antologiei de față care, după aproape optzeci de ani, oferă cititorului pentru prima dată republicarea acestor lucrări tipărite de N. Iorga în 1917 precum și prima lor traducere în limba română: ***Histoire des relations ruso-roumaines,*** Editions du Journal "Neamul Românesc", Iassy, 1917; ***Histoire des relations anglo-roumaines,***

Imprimeris „Progresul“, Iassy, 1917; ***Histoire des relations entre la France et les roumaines,*** Edition du Journal „Neamul Românesc“, Iassy, 1917. N. Iorga a publicat aceste cărţi în volume independente, dar erau legate între ele printr-o temă comună: istoria relaţiilor române. Trecuseră doi ani de la începerea războiului şi România, după o stare de neutralitate, a intrat în anul 1916 în marea horă a morţii alături de Antanta. Cunoaşterea legăturilor mai vechi, chiar multiseculare, dintre aliaţi era un deziderat al acelor timpuri. Şi-au asumat această responsabilitate Academia Română, obligîndu-se să suporte cheltuielile tiparului şi difuzarea gratuită a lucrărilor, precum şi un ilustru membru al ei, savantul Nicolae Iorga care s-a angajat să scrie aceste lucrări. Evenimentele militare nefaste, apoi refugiul precipitat la Iaşi, au amînat realizarea acestor proiecte culturale. Totuşi, chiar în condiţiile grele ale refugiului şi în atmosfera dezolantă a unui oraş suprapopulat, rătăcit şi mizer, îngheţat de o iarnă haínă şi bîntuit de tifos exantematic, îl întîlnim pe Iorga, în prima lună a anului 1917, împărţind broşurile pe la misiunile diplomatice şi militare străine din Iaşi, precum şi prin tranşee.

Cînd Iorga a început să scrie aceste studii, istoriografia română se afla la începuturi în toate cele trei direcţii ale relaţiilor descrise de autor. Chiar legăturile ruso-române, mai apropiate şi mai delicate, nu cunoscuseră lucrări notabile în afara documentelor publicate de I.C. Filitti şi a articolelor dedicate de tînărul slavist de atunci, Silviu Dragomir, raporturilor dintre românii ortodocşi din Transilvania şi imperiul rus. Cu toate acestea, este uimitor să constaţi, astăzi, cum judecăţile de valoare emise de Iorga cu atîtea decenii în urmă, sînt nedepăşite de ştiinţa istorică contemporană. În schimb, deşi apreciate de mari personalităţi străine, rareori întîlneşti menţionarea acestor studii ale lui Iorga. Uimitoare, în special, este tăcerea din perioada interbelică, pentru că regimul comunist le-a interzis, şi te întrebi dacă nu cumva autorul a deranjat prea multe personaje importante, fie române sau străine. Constatările făcute de Iorga au dezvăluit multe mecanisme ascunse folosite în vechime, dar reluate periodic tot timpul în istorie ca pe o metodă deja verificată, iar unele concluzii sînt fără echivoc, mai ales atunci cînd demonstrează cu documente că în România niciodată nu au existat unele curente de masă filo-ruse sau filo-austriace, ci au existat grupări politice filo-ruse sau filo-austriace, create în ţara noastră de acele mari puteri, fie speculînd dorinţa sinceră de emancipare a neamului nostru pe care o împărtăşea mulţi fruntaşi români, fie prin metode şi mijloace mai puţin ortodoxe. Totuşi, după al doilea război mondial, a apărut în exilul românesc o voce care s-a referit la aceste studii ale lui Iorga, îndeosebi la relaţiile ruso-române. Autorul, N.S. Govora, răstălmăceşte sau pentru că nu înţelege scrisul marelui istoric, el dezlănţuie un atac furibund împotriva lui Iorga, considerînd că n-a fost un mare patriot şi un naţionalist invederat, ba dimpotrivă a urmărit să perturbe vigilenţa românilor: „istoricii noştri, ca Iorga de exemplu, scriau că ruşii niciodată nu au urmărit cu tenacitate să ocupe Constantinopolul. [...] Nu, desigur că nu, din moment ce Nicolae Iorga a scris, ***probabil cu grija de a linişti pe valahi,*** o carte întreagă, în care pe sute de pagini se chinuieşte să demonstreze că nu a existat testamentul lui Petru cel Mare [...], scopul tipăririi acestei cărţi, a fost tocmai acela de a adormi grijile valahilor noştri (N.S. Govora, ***Relaţiile româno-ruse,*** Editura Carpaţi, Traiano, Popesco, Madrid, 1981, vol. II., p. 147). Pare incredibil şi, totuşi, într-o ţară cu veche tradiţie democrată se mai poate făptui

sacrilegiul răsturnării ierarhiei de valori, tot aşa cum, după 1989, într-o Românie debusolată, mii de „eseu“ şi „evici“ săvîrşesc aceleaşi terifiante monstruozităţi, lăsîndu-ne o legitimă oroare faţă de fanatici şi de profanii veleitari.

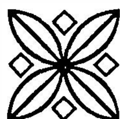
Prezenta traducere a urmărit o redare cît mai fidelă a sensului frazelor autorului şi a mijloacelor sale stilistice specifice, în centrul atenţiei fiindu-ne modelul oferit de excelenta traducere făcută de Maria Holban unei alte lucrări scrisă de Iorga: ***Istoria vieţii bizantine.*** Pentru a fi cît mai aproape de formele lexicale specifice lui Nicolae Iorga s-a încercat, în măsura posibilului, să se folosească acei termeni şi acele expresii care reprezintă caracteristicile limbii literare române întrebuinţată de autor în scrierile sale.

Notele de trimitere ale autorului au fost verificate aproape în totalitatea lor, rareori întîmplîndu-se să nu găsim sursa citată. În continuarea acestor note, transferate din subsolul paginii la sfîrşitul fiecărui capitol, au fost trecute notele de editor marcate în text prin paranteze drepte [ ].

Se cuvine să ne exprimăm recunoştinţa pentru întregul sprijin intelectual şi pentru susţinerea acestor programe culturale ce ne-au fost acordate cu generozitate de către scriitorii Mihai Ungheanu şi Mircea Micu. De asemenea, vrem să mulţumim şi să amintim totodată marele efort depus cu adevărat profesionalism de către Editura SEMNE, făcînd posibilă apariţia acestei cărţi.

Florin ROTARU

ISTORIA RELAȚIILOR
DINTRE
FRANȚA ȘI ROMÂNI

INTRODUCERE

Domnul N. Iorga sau Iorga este un moldovean născut la Botoşani, la 5 iunie 1871. Doctor al Universităţii din Iaşi, el este profesor de istorie la Universitatea din Bucureşti, membru al Academiei Române, deputat în Parlamentul regatului. A ajuns de tînăr în poziţii înalte prin munca, ştiinţa şi talentul său. Pentru noi, francezii, este interesant de ştiut că în Franţa a venit pentru a-şi termina anii de ucenicie ştiinţifică şi că este diplomat al Şcolii noastre practice de Înalte Studii (Sorbonne). Însărcinat cu misiuni în străinătate pentru a strînge documente privind istoria ţării sale, a întreprins lungi şi fructuoase explorări în arhivele şi bibliotecile europene, mai ales în cele ale Franţei, Italiei, Austriei şi Germaniei. Numeroasele copii făcute aici au alimentat vastele culegeri care, sub patronajul Academiei Române, apar sub numele *Hurmuzaki* şi au furnizat materialul unor publicaţii considerabile precum *Acte şi fragmente privind istoria românilor, adunate în depozitele de manuscrise ale Occidentului* (3 volume) şi *Note şi extrase pentru a servi istoria Cruciadelor din secolul al XV-lea* (5 volume, 1899–1915).

Dar dl Iorga nu este doar un cititor, un neobosit copist; e un istoric. Curios să afle detaliul faptelor, el ştie şi să arate cum se înlănţuiesc acestea şi degajă cauzele care le determină. A dovedit-o atît în împrejurări excepţionale în care a fost într-un fel, purtătorul de cuvînt al ţării sale în faţa lumii ştiinţifice cît şi în conferinţa ţinută în faţa delegaţilor Universităţilor străine veniţi să ia parte la jubileul Universităţii de la Iaşi, în 1911 (***Elemente originale ale vechii civilizaţii româneşti***) sau în cele două comunicări citite la al treilea congres internaţional de istorie (Londra, 1913) asupra *Bazelor necesare unei noi istorii a evului mediu* şi *Supravieţuirea bizantină în ţările române.* A scris cărţi a căror grosime dovedeşte o lectură imensă, dar care sînt cu totul altceva decît nişte culegeri de texte: *Philippe de Mezière (1327–1406)* şi *Cruciadele în secolul al XIV-lea*, teză prezentată la Şcoala de Înalte Studii (fascicolul 110 în biblioteca şcolii, 1896) asupra vieţii şi scrierilor unui senior picard care nu înceta să lupte atît cu sabia cît şi cu pana împotriva duşmanilor creştinătăţii; o voluminoasă *Istorie a literaturii române în secolele XVIII şi XIX;* o *Istorie a imperiului otoman* (5 volume, 1908–1913) pe care a fost nevoit să o publice, resemnat, în germană şi în Germania, nereuşind a o edita nici la el, nici la noi; o *Istorie a românilor din Transilvania şi Ungaria* (2 volume, 1915–1916) publicată de astă dată în franceză şi la Bucureşti. Şi nu vom vorbi nici despre manualele de istorie universală sau de istorie a României redactate pentru elevii şcolilor secundare, nici despre numeroasele articole, critici şi altele, publicate fie în *Buletinul Secţiei istorice a Academiei Române* fondat în 1912, fie în *Buletinul Institutului pentru Studiul Europei sud-orientale,* printre directorii căruia se

numără începînd cu 1914, nici despre culegerile științifice destinate străinătății precum ale noastre *Revue critique d'histoire et de littérature* și *Revue historique.* Nu ar fi loc pentru a întocmi o bibliografie completă a operelor dlui Iorga; cele amintite ajung de altfel, pentru a marca locul eminent pe care îl ocupă în lumea erudiției istorice.

Publicist și savant fecund, dl. Iorga este de altminteri, un înfocat patriot. Își iubește țara pentru bogăția pămîntului, pentru originalitatea artei sale religioase și chiar profane, pentru varietatea literaturii ei atît de necunoscute Franței; o iubește pentru nefericirea ei. Își iubește poporul harnic și cinstit, mai ales neamul puternic al țăranilor care strîng recolte atît de bogate și care dau armatei atîția bravi soldați. Istoria ne arată acest popor împărțit în mai multe ramuri separate de fluvii și munți, dar care sînt conștiente de originea lor comună și care doresc să se unească într-un mare Stat dunărean. Vorbește cu entuziasm despre actul creator care în 1859 a pecetluit unirea Moldovei și a Valahiei și îi păstrează Franței un viu sentiment de recunoștință pentru contribuția esențială adusă de ***această latină soră mai mare*** a noii Românii. Precum toți patrioții români, dorește ca la acest nucleu să vină să se alăture și ceilalți români supuși încă jugului străin, mai ales cei care îndură persecuțiile austriacilor și ale maghiarilor. Războiul mondial izbucnit în 1914 îi apăru ca un un prilej unic pentru a-i elibera în sfîrșit pe acești frați oprimați și a desăvîrși unitatea românească. În octombrie 1915 scria: ***Nu am șovăit nici o clipă de a recunoaște și de a sluji cauza cea adevărată. Sînt unul dintre acei înapoiați care încă mai cred că pe lume mai există și altceva decît dreptul forței. În România noi ne-am hotărît...*** Primele încercări îl loviră cu cruzime în interesele lui personale, dar nu i-au clătinat nici convingerile nici speranțele. S-a gîndit mai întîi la popor: „Țăranul nostru a fost admirat în felul în care și-a apărat pămîntul natal; cu toate durele încercări pe care a fost nevoit să le suporte, nu a degenerat" (scrisoare din 20 octombrie 1916). Chiar după cucerirea Valahiei de către austro-germani ajutați ca pe timpuri de halali, de bulgari și de turci, el nu și-a pierdut nădejdea: „Noi nu sîntem nici descurajați, nici umiliți. Nu ne simțim nefericiți deși am pierdut totul, mai ales cei mai săraci dintre noi, căci nemții nu-și fac nici un scrupul în a ne lua totul sau în a distruge totul. Nu regretăm nimic din ceea ce am făcut; sîntem conștienți că nu am precupețit nimic pentru a lupta, în chiar clipa cînd se preconiza o revigorare morală, lentă, dar sigură. Nu ne amăgim cu speranțe deșarte; ne vom îndura soarta, adică *îi* vom învinge. Aceasta este o operă de reluat și nu o operă de părăsit. Suferința ne va face mai puternici pentru repriza de mîine." (scrisoare din 18 decembrie 1916). În același timp, de la tribuna Camerei deputaților Iorga spunea: ***Am intrat în război cu hotărîrea de a dobîndi întregul nostru drept. Pentru aceasta și pentru nimic în plus. Dacă, în timpul acestui război, am dovedit încă o dată ca pe atîtea alte cîmpuri de bătaie ca sufletul omenesc rămîne mereu superior mijloacelor furnizate de hazard, noi am scris un capitol nu numai în istoria războaielor, dar și în dezvoltarea moralității umane.*** În acest discurs, el reînvia cele mai mari figuri ale istoriei române: pe Mihai Viteazul ***eroul căruia i-am călcat pe urme în victorie și în suferință... Am suferit ca el și poate de mîine îi vom pedepsi ca și el pe acei care acoperă cu uzurparea lor un teritoriu românesc;*** pe Ștefan cel Mare al cărui stindard a fost de curînd găsit de soldații generalului Sarrail într-o mînăstire bulgară de pe Muntele Athos (vezi

Illustration din 28 iulie 1917). La 27 aprilie 1917, dl Iorga prezenta la Teatrul Național din Iași o dramă despre Ștefan cel Mare; familia regală a asistat la spectacol și a fost un eveniment literar care a făcut să bată inimile tuturor românilor.

Așteptînd ora „recuceririi", dl Iorga luptă cu pana cu atîta înflăcărare și credință precum oștenii cu armele lor. Poate că niciodată activitatea sa nu a fost mai roditoare ca atunci cînd se afla exilat în propria-i țară. De sub degetele sale de istoric și de tipăritor se succed broșuri de propagandă menite a face România cunoscută țărilor Antantei și pe aceste națiuni, României: *Relațiile românilor cu aliații*, scurt rezumat de 46 de pagini; *Drepturile naționale și politice ale românilor în Dobrogea* în care prezintă considerații politice din care diplomații vor trebui să se inspire cînd va fi vorba de a pune condițiile de pace; *Istoria relațiilor dintre Franța și România*, pe care o veți citi mai departe și în care, în două sute de pagini, a condensat o masă considerabilă de fapte atestate prin documente adunate unul cîte unul, din biblioteci și arhive. În acest din urmă opuscul, vor putea fi urmărite cu interes crescînd raporturile dintre două popoare despărțite prin mari întinderi și imperii dușmane, dar unite prin comunitatea de limbă și de interese din antichitatea galilor pînă în zilelele noastre. Această lucrare a fost mai întîi oferită gratuit de către autor, ofițerilor misiunilor fraceze „ca un omagiu de recunoștință", iar acum va putea fi citită sub o nouă înfățișare, cu credința ca, larg răspîndită, să contribuie la strîngerea legăturilor dintre noi și România, legături în care inima are tot atîta putere cît și rațiunea.

Charles Bémont

CUVÎNT ÎNAINTE

Această cărticică a fost începută în momentul în care pentru România se punea atât problema gravă a destinului ei viitor, cît și a datoriilor ei față de justiție, civilizație și umanitate. Cîteva capitole au apărut în ***Independența Română***. Restul este inedit.

Academia Română a luat hotărîrea de a publica această contribuție istorică pe care România o datora într-adevăr, mai ales la această oră a luptei comune, sorei sale mai mari și nobilei protectoare a măreţelor ei începuturi. Cartea ar fi apărut la București dacă evenimentele n-ar fi hotărît altfel. La Iași, la ora retragerii și a pregătirilor febrile pentru revanșă, ea se arată în umilul veșmînt al nefericirii noastre.

Scopul autorului, fost elev al școlilor Franței, este de a face doar cunoscut publicului francez că politica actuală a României nu este o improvizație, nici un capriciu, că ea răspunde unor vechi tradiții și urmează calea arătată de dezvoltarea istorică.

Nicolae Iorga
Iași, 13 decembrie 1916

CAPITOLUL I

PRIMELE RELAŢII DIN TIMPUL ANTICHITĂŢII ŞI EVULUI MEDIU

Pentru a găsi primul contact între neamul francez şi neamul românesc, înrudite prin comuna lor descendenţă latină, trebuie să ne întoarcem la epoca foarte îndepărtată cînd galii, în larga lor expansiune cuceritoare, trecură rîurile din nordul Peninsulei Balcanice pentru a ajunge pînă la sanctuarele vechii Grecii. Înainte sau după acel mare eveniment al migraţiei popoarelor, elemente cu sînge galic se aşezară în vecinătatea dacilor.

Şi încă mai tîrziu, amestecul de sînge a putut să se producă în vremea cînd Roma era stăpînă atît pe Loire cît şi pe Dunăre, elemente militare de origine dacică fiind folosite în legiunile din Galia sau, invers, elemente galice în cele din Dacia. Dar acesta este un mit cu caracter general aparţinînd circulaţiei interioare a popoarelor, în largile cadre geografice ale Imperiului şi nu un fenomen caracteristic relaţiilor dintre strămoşii francezilor şi cei ai românilor.

Totuşi, cu mult timp înainte de întemeierea către anul 1300, a Principatului Valahiei şi către anul 1360, a Principatului Moldovei, cu mult înainte de apariţia, în secolul al XIII-lea, a primelor voievodate româneşti, cruciadele purtară în Orient acea cavalerie franceză care, înfăptuind voinţa divină, ***gesta Dei per Francos***, întemeie Regatul Ierusalimului, Imperiul latin al Constantinopolului şi numeroase fiefuri militare. Pe atunci, neamul românilor începea să aibă un rol în Balcani. În mod cert a ajutat la restaurarea Statului bulgar distrus de bizantini. Valahii din Pind luptară mulţi ani cu bravura caracteristică neamului lor, împotriva legiunilor împăratului Vasile ***ucigaşul de bulgari*** sub drapelul prinţului căruia i se spunea Ţarul Samuil. Ei au fost primii cu care luară contact cruciaţii care, la sfîrşitul secolului al VII-lea traversară Peninsula Balcanică; apoi trupele lui Ludovic al VII-lea, regele Franţei, urmînd drumul străbătut de armata germană a regelui Conrad, au avut de-a face în ***codrii bulgarilor*** ce se întindeau peste cea mai mare parte a actualei regiuni sîrbe precum şi în defileele Balcanilor şi Pindului, cu nomazi valahi, cu păstori şi călăuze aparţinînd aceleiaşi naţii, în sfîrşit, cu soldaţii împăratului bizantin, mai ales arcaşi recrutaţi din ***Marea Valahie*** tessaliană, ţinut al păstorilor şi războinicilor.

La sfîrşitul secolului al XII-lea, cînd predica înflăcărată a lui Folques de Neuilly provocă acea nouă cruciadă menită a-i da tronul Constantinopolului contelui Baudouin de Flandra, vasal al regelui Franţei, valahii din Pind ridicară curînd steagul revoltei împotriva jignirilor aduse căpeteniilor lor. Trei fraţi, Petru

zis şi Cazacă-Albă întrucît purta costumul tradiţional din blană de oaie al păstorilor valahi, Asan şi Ioan, luară conducerea acestei mişcări care reuşi să respingă peste tot încercările de represiune poruncite de Bizanţ. Chiar dacă Statul întemeiat prin valoarea şi triumful lor a primit numele de ***Imperiu al bulgarilor*** ei se simţeau valahi; numele purtat de şefii acelui Stat, precum acela de Borilă, urmaşul lui Ioan, arătau în mod evident originea română. Ei întreţinură relaţiile cele mai strînse cu ceilalţi români, cei de pe malul stîng al Dunării care alcătuiau o strălucitoare cavalerie şi care erau numiţi cumani datorită stăpînirii turanilor care le apăsa neamul. Cronicarul francez al celei de-a treia Cruciade, Geoffroy de Villehardouin, vorbeşte adeseori despre conflictele care avură loc între cruciaţi, reprezentanţi ai credinţei apusene şi acei ***regi ai Bulgariei***, acei ***împăraţi*** ai revoltei care înţelegeau să reprezinte neclintita ortodoxie a Răsăritului şi tradiţiile imperiale ale noii Rome. Villehardouin nu se înşală niciodată în privinţa adevăratului caracter naţional al elementelor pe care cavalerii francezi le întîlniră în cîmpiile Traciei şi în împrejurimile macedonene ale Salonicului. La fel şi continuatorul său, Henri de Valanciennes, el deosebeşte bulgarul ***le Bougre*** care nu era oşteanul caracteristic al armatei Asenizilor, de ***cumanul*** de pe malul stîng stîng al Dunării, mereu pe cal, fluturînd în bătălii flacăra verde a lancei sale şi de ***blacul*** balcanic, valahul din Pind, autorul răscoalei şi apărătorul noii coroane. De altfel, aceeaşi notă se regăseşte şi la contemporanul lui Villehardouin, preotul german Ansbert, care descrie expediţia lui Frederic Barbă-Roşie pentru a se încredinţa că ***valahul*** era un tip în mod net caracterizat. Cînd Villehardouin numeşte noul stat ***regatul Blachiei şi Bugriei*** el îşi dădea prea bine seama de caracterul acestui imperiu în care bulgarul reprezenta tradiţia politică şi clasa urbană, în timp ce tot ceea ce era păstor sau oştean de profesie aparţinea neamului românesc al ***Blahilor***.

La mai puţin de o jumătate de veac după întemeierea, în 1204, a acelui vremelnic imperiu latin al Constantinopolului, marele val al invaziei tătare se întinse asupra cîmpiilor Europei orientale şi trecînd de Carpaţi, îl împinse pe regele Ungariei învinse pînă pe malurile Mării Adriatice, pentru a se retrage apoi şi a se aşeza în stepa rusească şi în regiunile danubiene devenite de atunci ţinta stăpînirii sale. Reprezentanţii ideii de cruciadă îi considerau pe tătari drept posibili aliaţi împotriva Sarazinilor şi a turcomanilor, profanatori ai Sfîntului Mormînt şi stăpînitori ai Locurilor Sfinte. Timp de zeci de ani Occidentul s-a amăgit cu ideea că Hanul ar putea deveni credinciosul auxiliar al unei noi cruciade şi că această alianţă ar putea fi chiar pecetluită prin convertirea la creştinism a redutabilului împărat mongol. Dominicanii şi franciscanii, fideli oşteni ai Bisericii romane, însărcinaţi special să convertească Orientul la credinţa catolică, obţinuseră mai de mult o misiune pe lîngă aceşti tătari susceptibili de a-şi părăsi credinţele religioase. Printre aceşti călugări cerşetori şi vagabonzi, însufleţiţi de o rîvnă nouă, majoritatea aparţinea neamului latin şi mulţi erau francezi. Iată de ce în naivele povestiri ale unor dominicani Nicolas Ascelin sau Jean du Plan-Carpin, ale unui Rubriquis, ce era de fapt flamand de origine, pe numele său Ruysbroeck, se găsesc cel puţin date asupra ţării locuite de români şi asupra amestecului politic din care aceştia făceau parte, dacă nu şi despre românii înşişi. Acest Rubriquis vorbeşte despre ***Valahia lui Asan*** în numele căreia s-a crezut că se află o aluzie la un Stat român întemeiat pe malul stîng al Dunării, dar menţionarea Salonicului (Solun al slavilor) în

vecinătatea acestuia dovedeşte că e vorba doar de acea mare Tessalie, rezervorul balcanic de unde s-au răspîndit valahii.

Chiar denumirea de Stat valah, întemeiat, aşa cum am spus-o mai sus, la începutul secolului al XIV-lea, prin unirea grupurilor politice de origine populară, care se găseau de mult timp risipite în Valahia actuală, se întîlneşte pentru prima oară în operele lui Philippe de Mézière[1] acel fervent propovăduitor al cruciadei, acel cavaler picard care din fragedă tinereţe a fost amestecat în treburile Orientului, acel cancelar al Ciprului care avea cunoştinţe directe şi personale asupra Siriei şi Egiptului. În mînăstirea pariziană a celestinilor, a redactat opere menite a trezi spiritul de ofensivă creştină în Occidentul sfîşiat de certuri, datoria de a-i învinge pe păgîni şi de a elibera Locurile Sfinte. El nu uită nici un popor, nici un Stat care ar fi fost capabil să susţină noua cruciadă şi de aceea, în două rînduri, în *Gîndul bătrînului pelerin* mai întîi şi apoi în *Cavaleria Pasiunii* scrisă în vremea înfrîngerii suferite de creştini, la Nicopole (1396), el menţionează ***dubla Abblachie.*** El dovedeşte prin asta la fel de buna cunoaştere a existenţei principatului valah cît şi a noii forme politice moldave situate la nordul teritoriului român de pe malul stîng al Dunării. Aflase şi numele celui de-al doilea dintre ***marii prinţi*** valahi de Argeş pe care-l numeşte Alexandru de ***Balgerat***, forma coruptă a cuvîntului ***Basarab.*** Alexandru, fiul lui Basarab a reuşit să menţină în pofida Ungariei, independenţa naţională pe care un mare efort militar a făcut-o să triumfe în 1380 sub domnia tatălui său.

NOTE

1 Vezi, Nicolae Iorga, ***Philippe de Mézières,*** 1896.

CAPITOLUL II

FRANCEZII PE DUNĂREA ROMÂNĂ ÎN TIMPUL CRUCIADELOR DIN SECOLUL AL XV-LEA

De altfel, cavalerii francezi apucaseră să cunoască această Valahie cu prilejul bătăliei de la Nicopole, bătălie pierdută, după cum se știe, din vina lor: în loc să lase oțelitele trupe ale lui Mircea, domnitorul Valahiei, să dea prima lovitură asupra armatei alcătuită din spahii îndrăzneți și ieniceri de neclintit care luptau sub ordinele lui Baiazid I, ei se aruncară cu o nechibzuită impetuozitate în atacul asupra necredincioșilor. Mircea a fost nevoit să asiste ca martor întristat la o înfrîngere pe care nu o putuse împiedica. În timp ce comandantul suprem de la Nicopole, Sigismund, regele Ungariei, și el pe jumătate francez prin originea-i luxemburgheză – predecesorii săi, Carol Robert și Ludovic-cel-Mare, împotriva cărora Valahia luptase pentru a-și dobîndi independența, erau Angevini din Neapole, francezi pur sînge și aplicau sistemul francez în administrarea Ungariei – fugea cu o barcă spre gurile Dunării pentru a reveni prin Constantinopol și Dalmația în capitala sa, cavalerii francezi se refugiară pe malul stîng al Dunării unde se treziră față-n față cu niște țărani pentru care cruciada nu era nimic altceva decît un prilej de a culege un cîștig de pe urma învinșilor oricine ar fi fost ei. Froissard reproduce povestiri privind neplăcuta întîlnire cu acești jefuitori rustici care ascunseră în colibe veșmintele bogate ale cavalerilor îmbrăcați și înarmați după moda lui Carol al VI-lea.

Și totuși acești cavaleri ai cruciadei au fost nevoiți să revină pe aceste meleaguri. Cînd Filip-cel-Bun, duce de Bourgogne, dornic să se remarce în marea luptă pentru Christos, încerca să lege relații cu prinții creștini din Orient care trebuiau să-l susțină în întreprinderile sale, își trimise ambasadorul, pe Guillebert de Lannoy, în părțile Lituaniei, la ducele Witold. Acesta se opri la Kameniec-Podolski, pe Nistru, în imediata apropiere a ținuturilor Domnului moldav Alexandru-cel-Bun care conduse mai bine de treizeci de ani (1400–1432) și căruia Moldova îi datorează desăvîrșirea organizării ei militare și politice. Trimisul luă parte la ospețe solemne în compania ambasadorilor sosiți din îndepărtate țări și a prinților tătari vasali. Însoțit de o escortă alcătuită din șaisprezece persoane, români în mare parte, el trecu fluviul, de la Kameniec la fortăreața moldavă a Hotinului ; purta misive scrise în limbile latină și în *tătară*. Întîlnirea solului bourgognon cu domnitorul Alexandru avu loc în burgul *Cozial*, nume amintind de acela al vechii capitale a țării, Suceava, Socav în limba slavă. O nouă escortă și noi permise de liberă trecere i-au fost acordate spre a-și continua călătoria spre țările Sultanului

turc, dar aceste ţinuturi erau tulburate de moartea lui Mohamed I (1421) şi el trebui să-şi schimbe drumul. După ce a traversat locuri pustii dintr-un ţinut încă prea puţin colonizat de noul Stat moldav, ajunse la cel mai de seamă port al ţării la Marea Neagră, Moncastro al genovezilor, Cetatea-Albă a românilor, iar pentru tătari şi mai tîrziu pentru turci, cuceritorii ei, Akkerman. Aici găsi genovezi, valahi şi armeni sau „hermini" care făceau negoţ cu Levantul. Sosirea lui Guillebert avu loc în vremea cînd mii de lucrători daţi de Witold, se ocupau cu înălţarea vechilor ziduri datorate stăpînitorilor genovezi şi cu refacerea acelui mare port, care era şi o piaţă de desfacere pentru ţinuturile ruseşti ale Lituaniei, capabil să reziste unui eventual atac din partea turcilor. Trebuie să menţionăm că înainte de a ajunge la Cetatea-Albă, călătorul nostru căzu în mîinile îndrăzneţilor ***haiduci*** care se făcură stăpîni pe avutul şi persoana sa. Noţiunea de ordine publică exista totuşi în acea Moldovă a începutului de secol al XV-lea căci vinovaţii au fost imediat prinşi şi daţi pe mîna victimei care putu să dispună de ei după cum i-a fost voia. Păgubitul în loc să-i spînzure, se mulţumi să-şi ia banii înapoi şi-i lăsă să-şi practice liberi meseria pe seama altor călători.

La mai puţin de douăzeci de ani de la călătoria lui Guillebert de Lannoy, o armată maghiară comandată de românul Ioan de Hunedoara, conducătorul regatului ungar împotriva turcilor, îşi propunea să pornească chiar spre Constantinopol pentru a întări ameninţatul Imperiu Bizantin. Armata trebuia transportată de o flotă veneţiană pe cheltuiala ducelui de Bourgogne şi a Papei. Galerele veneţiene intrară într-adevăr pe gurile Dunării (1445) pentru a-l întîlni pe Ioan de Hunedoara care scăpase din dezastrul de la Varna (1444). Comandantul lor era Valerand de Wauvrin, un bourgonion care, întors în ţara sa, îşi povesti isprăvile din aventura dunăreană, unchiului său, Jean, autorul unor vechi cronici a căror naiv grai picard îşi mai încântă şi acum cititorii.

Vreo cincizeci de pagini ale acestei pitoreşti povestiri sînt consacrate acestei campanii din 1445 şi de fiecare dată cînd este vorba despre auxiliari, sînt menţionaţi românii din Valahia conduşi pe atunci de domnitorul Vlad Dracul. Se vorbeşte şi despre fiul acestuia, ***feciorul din Valahia***, iar dascălul lui, un bătrîn oştean care vorbea destul de bine franţuzeşte le povestea cruciaţilor despre felul cum a fost purtată sub ochii săi, în urmă cu cincizeci de ani, marea bătălie de la Nicopole. Armata valahă este descrisă ca fiind o trupă îndrăzneaţă şi zgomotoasă, umplînd aerul cu strigăte de luptă, mai ales atunci cînd marile bombarde ale cruciaţilor îşi lansau cu oarecare precizie ghiulelele lor de piatră spre zidurile cetăţilor turceşti de la Dunăre. Şi-au încercat şi valahii puterile cu această artilerie puţin cunoscută şi se întîmplă ca explozia unei bombarde prea încărcate să transforme bucuria acestor aspri soldaţi în dezamăgire. Wauvrin îi povesti cu plăcere unchiului său cele petrecute sub zidurile Giurgiului care pentru el era ***la Georgie*** şi nu uită să menţioneze că fortăreaţa, descrisă în amănunţime, era de pe vremea marelui domnitor Mircea. Urmaşul acestuia îi vorbise despre numeroasele blocuri de sare vîndute în Turcia, al căror venit a acoperit cheltuielile construcţiei. Sperînd să redobîndească această moştenire părintească ocupată acum de turci, el îl asigură că, în acest caz, femeile ţării sale ar fi fost în stare să cucerească cu fusul în mînă imperiul otoman.

Dunărea e trecută cu simple vase româneşti pe care cronicarul le numeşte „manocques".

După ce au pătruns pînă la gura de vărsare a Oltului în Dunăre, la „micul Nicopole" (actualul oraş Turnu) şi după ce a aşteptat sosirea mult amînată, a lui Ioan de Hunedoara pînă la un moment cu totul neprielnic operaţiunilor, cruciaţii reveniră pe Dunăre, atingînd portul „Brilago", azi Brăila care, vizitată fiind începînd cu secolul al XIV-lea de vasele Orientului, mai ales de cele ale Trebizondului, forma principala piaţă comercială a Valahiei, precum şi „Lycocosmul" care era Lycostome (Gura Lupului), castelul insular al Chiliei, în Delta Dunării.

Venise vremea care marchează sfîrşitul cruciadelor franceze. Dacă Moldova mai lupta încă pentru Cruce, dacă marele ei domnitor Ştefan (1457–1504) merita, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, să fie numit de Papa Sixtus al IV-lea „atletul creştinătăţii", atenţia Franţei va fi de acum înainte îndreptată către marea problemă internă a organizării ei moderne şi se întoarse de la ţările dunărene. Pentru a-şi cîştiga aliaţi împotriva turcilor, Ştefan cel Mare stabili numeroase relaţii cu Papalitatea, cu oraşele comerciale ale Italiei, mai ales cu Veneţia, dar şi cu Florenţa şi, fără îndoială, cu Genova, cu prinţii italieni – deşi corespondenţa sa cu regele Neapolelui nu s-a păstrat – fără a mai vorbi de vecinii săi catolici, regii Ungariei (Matei, fiul românului Ioan de Hunedoara) şi ai Poloniei. În acea vreme au existat desigur şi aventurieri precum Antoine Marini din Grenoble, ministrul regelui Boemiei Georges Podiebrand, care veniră să-i ceară lui Ludovic al IX-lea să ia parte la o mare operă comună împotriva turcilor, dar dacă acest rege, cu figură atît de nouă şi neliniştitoare îşi mărturisea public adeziunea la ideea Cruciadei, el nu era cîtuşi de puţin inspirat de entuziasmul înaintaşilor săi. De altfel, niciodată vreun trimis nu i s-a adresat oficial regelui francez pentru a-i cere un cît de mic ajutor în favoarea Moldovei pe cale de a pieri. Francisc I şi contemporanul său german, regele Maximilien I şi Papa Leon al X-lea au fost autorii unui proiect de cruciadă, dar acest proiect nu avu urmări şi duşmanul Casei de Austria, candidatul francez la Coroana imperială, apărătorul hotarelor Rhinului împotriva poftelor germane, avea cu totul altceva de făcut decît a se împotrivi avîntului lui Soliman-Magnificul menit să devină aliat permanent al Franţei împotriva lui Carol Quintul.

CAPITOLUL III

NEGOCIATORI ŞI CĂLĂTORI FRANCEZI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA PRIMII PRETENDENŢI ROMÂNI ÎN FRANŢA

Prin catastrofa de la Nicopole sau dacă doriţi, prin insuccesul acestei campanii a Dunării pe care tocmai am schiţat-o, ***Franţa în Orient*** luase sfîrşit. Franţa diplomaţilor în căutare de aliaţi pătrunde însă în acest Orient european la începutul secolului al XVI-lea, prin agenţii săi permanenţi de la Veneţia, prin emisarii săi la Constantinopol şi prin ambasadorii extraordinari care vin să ia legătura cu principii maghiari din Transilvania, pretendenţi la Coroana Ungariei confiscată de Hasburgi, pentru a-i atrage să lupte împreună împotriva imperialismului cotropitor al Casei de Austria.

Pe vremea cînd un Ricon îşi făcea apariţia la mica curte maghiară a Carpaţilor ca mesager al alianţei, Moldova devenită principatul român conducător, se afla sub sceptrul unui personaj deosebit de activ şi de întreprinzător, Petru, zis Rareş, fiul marelui Ştefan. El avea legături cu toţi vecinii săi creştini, visînd să tragă foloase de pe urma certurilor dintre aceştia pentru a pune stăpînire pe această Transilvanie unde avea moşii întinse şi care era locuită în mare parte de ţărani din neamul său românesc gata de a-l primi ca pe un eliberator. A fost rînd pe rînd duşmanul neîmpăcat şi prietenul trecător al regilor Poloniei, al „Voievodului Ioan“, regele Ungariei din familia Zapolya, şi al lui Ferdinand de Austria. Dar nu a avut legături directe cu Franţa, ai cărei agenţi urmăriră cu interes vădit mărirea şi decăderea acestui ***Petro Bogdan*** (Bogdan însemnînd în turcă: moldav), ***vayvoda*** sau chiar rege al îndepărtatei Moldove. ***Regele Valahiei***, adeseori simplă creaţie şi instrument docil al puternicei Austrii, atrăgea mult mai puţin atenţia.

Cîteodată, rapoartele reprezentanţilor Franţei la Constantinopol menţionează fapte atingînd istoria Principatelor, fapte petrecute sub ochii acestor agenţi. În prima jumătate a acelui secol al XVII-lea ei văzură alaiurile voievozilor nou-numiţi de ***împăratul lo***r, Sultanul, nefericiţi domnitori maziliţi întorcîndu-se la Constantinopol pentru a fi deposedaţi de averi, storşi de bani şi pedepsiţi pentru prosperitatea lor trecută, răzvrătiţi daţi morţii pentru a fi rîvnit să domnească, chiar cu titlul de vasali într-unul dintre principate. Pe alocuri, agenţii îşi mărturiseau mila faţă de aceste victime avînd ambiţii curajoase sau dreptul cel mai autentic. „Iată – scrie unul dintre aceştia, în 1558 – credinţa ce se vede în aceşti turci cînd e în interesul lor.“ Altă dată, despre aceiaşi turci acoperiţi de sîngele unei proaspete execuţii politice, el mai spune: „E o naţie care nu poate fi îndestul urîtă şi blamată,

nu atît pentru necredința ei și deosebirea dintre religia ei și a noastră cît pentru obiceiul ei de a face mereu la fel sau și mai rele fapte.

La cîtva timp după asta, întîmplarea apropie Franța de această regiune dunăreană. Dinastia Piastilor se stinsese de curînd în Polonia. Moștenirea acesteia era reclamată de imperialii austrieci aflați pe cale de a-și anexa prin infiltrări dinastice ca în Ungaria, întregul Orient creștin sau cel puțin țările catolice, dar nu fără a avea încuviințarea Sfîntului Scaun. Catherina de Médicis vru să împiedice această nouă extindere a stăpînirii habsburgice. Îi opuse arhiducelui chiar pe moștenitorul tronului francez, pe fiul ei Henric, viitorul Henric al III-lea. Pentru a-i cîștiga pe electorii poloni ea îi ademeni cu o alipire la coroana regală, a Moldovei sau cum i se spunea în Polonia, a Valahiei.

Din luna septembrie 1572, regele Carol al IX-lea promitea printr-o scrisoare adresată lui Jean de Monluc, episcop de Valence, agentul său, de ***a pune Valahia sub stăpînirea numitului regat (al Poloniei) precum era ea odinioară, fie pe calea bunei învoieli, fie prin forță***, Polonia dobîndind cel puțin dreptul de a numi aici principi sau ***palatini***, sub rezerva unui tribut tradițional plătit turcilor. Monluc merse mai departe: într-un discurs solemn rostit la 10 aprilie a anului următor, în fața nobilimii polone, dădea asigurări că viitorul rege era prea mîndru pentru a se recunoaște vasal al Sultanului și pentru a-i trimite țechinii Moldovei alipită regatului său. Turcii foarte supărați opuseră imediat cel mai înverșunat refuz: acele ***negații perpetue*** constatate cu mîhnire de agentul regal la Constantinopol. Cu toate acestea, Henric de Franța a fost ales și printre oștenii care-l însoțeau cînd își făcu intrarea fastuoasă erau și cîțiva înveșmîntați și înarmați ***ca valahii.***

Aceste noi relații atraseră un amestec în treburile Moldovei care niciodată nu a dus lipsă de pretendenți. S-a hotărît susținerea unui personaj nestatornic, polonul Albert Laski, a cărui nesfîrșite aventuri au avut drept teatru și Parisul. Încercarea de a i se susține pretențiile, de altfel lipsite de orice fundament, s-a izbit de rezistența de neînfrînt a țării: ***numita Moldova, scria agentul francez, nu vrea deloc pe cineva care să nu fie de-al țării.***

Printre cei care figurară un moment în suita lui Laski se afla și un tînăr cu lungi plete negre, cu alura plăcută, înzestat cu un mare talent pentru limbi străine, capabil să se exprime în italiana cea mai curată la acea vreme cînd stilul ***concetti*** domnea la curtea Franței și să-și înalțe talentul pînă la a scrie imnuri de mare amploare despre Divinitate: se numea Petru Dumitru și pretindea a fi fiul lui Pătrașcu, ***Petrasque*** pentru francezi, cel care a fost cîndva ajutat la greu de baronul Aramont, ambasadorul Franței în Orient, și ca urmare, susținea a fi ***moștenitorul Marii Valahii.*** Știa să-și istorisească nenorocirile într-un mod deosebit de interesant și să pună un accent de sinceritate în revendicarea drepturilor sale naturale. Biet copil fără ajutor, zălog al tatălui său, apoi orfan părăsit la turci, el ***fusese trimis de un anume pașă în Siria și în Arabia și chiar în mai multe fortărețe și cetăți din Asia, mereu sub pază puternică, mereu necăjit și pedepsit timp de mai bine de cincisprezece ani; el venea de la Damasc pentru a se arunca la picioarele acestei preacreștine coroane***, apărătoare a tuturor dezmoșteniților și sprijinul legitimității aflate în restriște. Intervenția ambasadorului Franței la Constantinopol ar fi fost îndeajuns, spunea el, pentru a-l ajuta să-și biruiască dușmanii și pentru a-l detrona pe domnitorul Mihnea cel care i-a uzurpat moștenirea.

Cererea sa datează din anul 1579. Cu toate acestea, el nu se îndreptă spre Constantinopol, prin Lyon înainte de 1582. De aici, în februarie a anului următor îi scrise o epistolă doamnei de Germigny, soția lui de Germolles, ambasadorul care trebuia să-i susțină drepturile în fața tribunalului eminamente coruptibil al Marelui Stăpîn. Un an mai tîrziu, Germigny care își primise la Constatinopol clientul recomandat cu acte în regulă de la Veneția, de secretarul francez Berthier, asigura că: ***afacerea prințului meu merge din ce în ce mai bine***, pînă la a putea fixa pentru luna următoare termenul ***înscăunării***. Totuși, sub diferite pricini: sărbători musulmane, cadouri și tributuri de primit etc., această înscăunare suferi mai multe amînări. În van s-a intervenit pe lîngă soția Sultanului care-și dorea din Franța sulimanuri și cîini care se gudură sau pe lîngă „unchiul“ Sultanului și demnitarii care fuseseră convinși în problema dificilă a ***moștenirii legitime*** a Valahiei. Se ajunsese la pierderea speranței de a mai învinge rezistența ***uzurpatorului,*** cînd un nou efort învinse orice opreliște: Petru, prinț de Valahia își făcu o ieșire solemnă precum vechii împărați bizantini semănînd în drumu-i aur prin mulțimea mută de uimire și fermecată de frumoasa-i prestanță și merse să se așeze cu prietenii lui francezi la București și Tîrgoviște. Aici porunci să se făurească tunuri, pregăti o mică armată și ridică palate al căror gust franțuzesc va trezi mai tîrziu admirația lui Bongras, savantul editor al lui *Gesta Dei per Francos*. În februarie 1584, Germigny se declara încîntat ***de prințul nostru*** care îi trimisese portretul alături de două blănuri de zibelină.

Totuși treaba se termină prost. Acest domnitor cu fumuri și obiceiuri risipitoare, acest personaj cochet, prieten cu străinii nu plăcu multora. Au fost adresate plîngeri la Înalta Poartă și Mihnea știu să tragă foloase. Petru a fost mazilit fără ca ambasadorul Franței, mereu lipsit de bani, să poată dejuca lovitura. Or, Petru ce fusese împopoțonat cu porecla de Cercel din cauza podoabei ce o purta după moda favoriților de la curtea lui Henric al III-lea preferă să fugă în Transilvania unde fu jefuit și întemnițat timp de doi sau trei ani într-o închisoare a Statului. Scăpînd din castelul de la Muncaciu, nu mai îndrăzni să se arate la Curtea fostului său protector, unde de altminteri, fusese sfătui să nu se mai ducă. Apăru la Veneția răspîndind încă o dată faima frumuseții, luxului și aventurilor sale. A fost admirat, dar și poftit să plece cît mai grabnic cu putință. La Constantinopol unde se duse în cele din urmă, ultimele eforturi ale unui om fără bani, fără partidă și fără sprijin diplomatic n-au fost decît o zbatere dureroasă. Turcii scăpară de el făcînd să se scufunde vasul ce-l ducea spre un exil îndepărtat (1589).

Pilda acestui scurt triumf găsi totuși imitatori, care au fost mai puțin norocoși, dar și mai puțin nefericiți. În 1554, domnitorul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, ginerele lui Petru Rareș, ***tiranul*** despre care vorbesc rapoartele franceze de la Constantinopol, amintea cu mîndrie în fața ambasadorilor Transilvaniei, exemplul regilor Franței, Angliei și Poloniei care, toți ***cu toate că fiind foarte puternici, totuși plătesc tribut Sultanului și îi îndeplinesc poruncile precum Moldova și Țara Românească***; mai tîrziu, el își îndrumă feciorii, dacă le-ar fi fost răpită moștenirea, atît către regele Franței cît și către cel al Angliei, al Poloniei și dogelui Veneției.

Tot un moștenitor al Moldovei, dar dintr-altă ramură, descinzînd tot din Ștefan-cel Mare, se înfățișă la Paris în 1588, cu scrisori din partea Papei: un anume

Ioan Bogdan, Janus pentru Sfîntul-Scaun și care se semna cu litere grecești Ilieș (Elie). Henric al III-lea îl făcu cavaler al ordinului Sfîntul Mihail și îi dădu un secretar, Harlay de Sancy, consilier de stat. Ioan se îmbarcă la Veneția însoțit nu de Sancy, care nu arătase nici o grabă de a i se alătura, ci de un personaj de mai mică importanță, Joaquin Balue. Între timp Henric al III-lea [1] murise, și ambasadorul Franței la Constantinopol nu-l primi cu vădită simpatie pe protejatul unui rege defunct.

Atunci Ioan Bogdan se întoarse în Occident: îl regăsim mai întîi în Anglia, apoi la curtea lui Henric al IV-lea și în cele din urmă la Geneva, în 1591; de aici imploră încă o dată sprijinul singurului prinț care ar fi putut să-i redea tronul strămoșilor săi poruncind amabasadorului său contele de Brève, să intervină pe lîngă Sultan și dregătorii acestuia; fiul îi rămăsese în Franța, ***acasă.*** Dar toate aceste cereri, ale lui și ale fiului său nu ajutară la nimic. După o lungă ședere de cerșetor pe la Veneția și după peregrinări prin Europa întreagă, pîndind o mereu amînată călătorie spre Constantinopol, bietul prinț ***detronat*** a fost nevoit să-și sfîrșească zilele într-un han oarecare.

Trebuie să-l amintim în cele din urmă și pe un vechi oștean, Ștefan, așa-zisul fiu al domnitorului Moldovei, Ștefan Tomșa, [2] care spre 1590, îl slujise pe regele Franței în Pirinei, în asediul de la Jaca.

Dar din nou venise vremea cînd francezii vizitară în interesul lor sau în acela al unei cauze superioare, aceste țări ale Dunării, unde despre Franța se vorbea ca despre o țară foarte îndepărtată, dar a cărei putere fusese odinioară respectată la Constantinopol, capitala imperiului care pretindea să ne cuprindă.[1]

Călători francezi, purtați de întîmplare sau atrași de curiozitatea unui nou drum spre Orient, traversau Principatele române pe timpul cînd prinți cerșetori dornici ***să-și ceară moștenirea*** se opreau la curtea Franței pentru a găsi sprijin. Unii dintre acești călători ne-au lăsat descrieri care ne fac să cunoaștem bine aspectul țărilor române din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Primul de la care avem niște note nu e altul decît deja mai-sus amintitul Bongars. El vizita Valahia în 1585 după ce adunase o bogată recoltă de inscripții latine din Transilvania. Înarmat cu scrisori eliberate de Sigismund Bathory, principele acelei țări și de anumite notabilități săsești, el găsi un tovarăș de drum într-unul din ofițerii domnitorului Mihnea, Guillaume Walther ***cămăraș și vistiernic.***

Prin ***Brașovia*** azi Brașov-Kronstadt, oraș de frontieră, plin de români de dincolo de munți care veneau aici la ***tîrgurile*** de vineri și sîmbătă, eruditul francez ajunge în defileul Bran (Thorzburg pentru nemți, Torcsvar pentru unguri) unde ***căruțele coboară cu frînghii.*** Ajunge la castelul atribuit de popor legendarului întemeietor al principatului, Negru-Vodă și se oprește la Tîrgoviște, fosta capitală a țării; aici bagă de seamă reședința domnească înălțată de protejatul regelui Franței, Petru Cercel, în preajma bisericii Curții: ***castel mic, dar frumos și magnific***; i s-a vorbit despre conductele de apă instalate de acesta și despre tunurile făcute la porunca lui (un foarte frumos fragment al unuia din tunuri s-a păstrat la Muzeul Bucureștilor). A doua zi, Bucureștii îi oferiră adăpost. Bongars își prezintă scrisorile către domnitorul în vîrstă de „aproape douăzeci și cinci de ani“ și Mihnea îl întrebă

dacă nu am vrea să-l servim, dacă nu avem deloc ceva cadouri. Curtea se menţine pe cheltuiala străinilor ale căror hârtii sînt examinate de negustori din Raguza şi călugări franciscani; în Bathélemy Bertrandy, din Marsilia, călătorul a găsit de altfel, un prieten.

Cu un paşaport în slavonă şi sub paza unui ***portar*** el plecă să găsească la Giurgiu, pe Dunăre, carele care duceau tributul la Constantinopol, ***carele domneşti.*** Va străbate în urma lor drumul către acel Bizanţ ce-l atrăgea prin amintiri şi monumente romane.

Bongars menţionează, în afara bogăţiilor naturale ale ţării, peisajele munţilor înalţi pe care i-a străbătut şi acea cîmpie întinsă ce înconjura capitala. El a crezut că descoperă în a sa trecere ***un popor barbar şi greoi, supus răzbunărilor mărimilor***, care ***fuge la vederea a două sau trei persoane.*** În afara celor ce i-au atras atenţia la Tîrgovişte, el pomeneşte de cîteva frumoase biserici şi cîteva puternice mînăstiri fără a uita castelul domnesc de la Bucureşti.

Aproape în aceeaşi perioadă, Moldova fu vizitată de un alt francez căruia nu-i păsa de înscrisurile latine, un amator care călătorea pentru propria-i plăcere. François de Pavie, senior de Fourquevaux, fiu al unui ambasador în Spania, el însuşi ofiţer al cardinalului francez, venea de ***pe pămînturile turcului*** după ce traversase Siria şi Egiptul. Întovărăşit de Bioncourt şi de Montalais precum şi de un italian din Rimini, se întorcea acasă prin aceste ţinuturi, mînat fiind doar de ***pofta de a vedea lucruri mai îndepărtate.*** Şi resimte o deosebită plăcere în a le descrie.

La gurile Dunării, asistă la pescuitul sturionilor, pescuit atît de bogat încît puteai dobîndi un peşte pentru doi ***sous*** francezi. Din ambarcaţiunea sa, călătorul vede trecînd pe mal carele nomazilor tătari din Basarabia meridională, din Bugeac, ducînd, în afara elementelor unui menaj primitiv şi ***mori de vînt pentru a-şi face făină.*** Insula Şerpilor pe care o depăşesc pentru a ajunge în Mocastro, Cetatea-Albă a moldovenilor, Akkermanul turcilor, cel mai de seamă port al ţării, înainte de a fi fost ocupat de ienicerii lui Baiazid al II-lea, îi aduce aminte de povestirile lui Arrien. E nevoit să coboare în acest port al Cetăţii-Albe, capăt de drum pentru cele două galioane care-l purtaseră pe noul guvernator al oraşului. Prin ţinuturile domnitorului Moldovei, care pe atunci era Petru Şchiopul, unchiul lui Mihnea , pe linie paternă, călătorii ajunseră în Polonia.

Vechiul port al Nistrului, întemeiat de bizantini şi genovezi, este descris pe larg, cu turnurile, ***zidul său dublu*** şi şanţurile lui, precum şi cu marile lui cartiere cu case din lemn. Într-un car cu boi, vehicul clasic al ţării de pe vremea geţilor lui Alexandru-cel-Mare şi a sciţilor lui Darius, călătorii se îndreptară către hotarul ce despărţea provincia cîrmuită direct de turci de Moldova vasală, dar autonomă. Cirezi de boi, turme de oi şi de capre, o mulţime de cai pasc iarba grasă a păşunilor stepei. Se temeau de surprize nocturne din partea tîlharilor acestor stepe, ***outlaws***, cazaci, grupuri de exilaţi şi căutători de aventuri aparţinînd tutror naţiunilor învecinate; marile focuri aprinse puteau să le dea de veste, dar erau nevoiţi să se apere şi de frig; cu toate acestea, dimineaţa s-au trezit ***pătrunşi pînă la cămaşă de rouă şi de burniţă***; iar Montalais e ***bolnav copt.*** Fourquevaux se consolează vînînd păsări de pe numeroasele lacuri din ţinutul Basarabiei şi pretinde de a fi prins chiar un vînat rar: mistreţi şi urşi. Glumele servitorului italian, însoţitorul călătorului din

Rimini sînt o distracţie mai puţin primejdioasă. Buruienile cu gust de usturoi servesc la a drege stomacul.

Ţara este aproape pustie: ***puţini oameni, mizerabili şi săraci, înveşmîntaţi în piei de oaie, cu picioarele înfăşurate în piei sau muşchi şi scoarţă de copac, legate deasupra şi dedesubt cu o coardă***; sînt vechile opinci ale dacilor de pe Columna lui Traian, pe care poporul le mai foloseşte încă. Ei se grăbiră să le ceară străinilor vin pentru bolnavi.

După zile de frig şi oboseală, au ajuns totuşi la Iaşi, capitala acestui principat atît de bogat, aflată în nordul Basarabiei şi în mijlocul ţinutului care se întinde între rîul Prutului şi Carpaţi; ea poate produce un milion de taleri pe an, din care turcii primesc doar 60.000 plus ***cincizeci de tunuri şi şaizeci de cai. Această curte mică este frumoasă*** este de părere baronul nostru care se prezintă recomandat de favoritul lui Petru, albanezul italienizat Barthélemy Bruti ***şi e destul de plăcut a vedea grandoarea şi majestatea ţinută de acest duce.*** Domnitorul e văzut în piaţa mare, în faţa palatului său simplu, din lemn şi piatră, sub un umbrar, înconjurat de boieri, de garda ungurească, de trei sau patru sute de slujbaşi, ***cu iataganul alături şi cu barda în mînă.*** Precum Sfîntul Ludovic sub stejarul de la Vincennes, cu trei veacuri în urmă, bunul cîrmuitor, patriarhul unui popor blînd şi încrezător ***asculta plîngerile tuturor celor veniţi, fără deosebire, care la o sută de paşi de el, îşi spuneau cu voce tare păsurile şi el îi trimitea cu o sentinţă care i se părea mai dreaptă.***

Fourquevaux se lăsă condus prin cartierele Iaşiului unde întîlneşte ţărănci romånce ***albe şi blonde*** şi ţigănci; aceste sclave ale domnitorului, ale mănăstirilor, ale boierilor au împrumutat primelor coafura lor tradiţională ***marea roată făcută din fîşii de pînză late de două degete, împletite în felul în care neguţătorii îşi înfăşoară panglicile*** În drum spre Hotin pe Nistru, oraş de frontieră al Moldovei, cu un mic castel din secolul al XVI-lea ale cărui frumoase ruine se mai văd şi azi, călătorul întîlneşte ţărănci în căruţe, ***frumoase de nespus şi fără meşteşug, cu coroniţe de flori pe cap, pentru a arăta că sînt încă de măritat ele vînd lapte, prepeliţe cărora le spun pe limba lor prepelissa, ouă. Acest popor – recunoaşte Fourquevaux – a fost colonizat odinioară de romani şi mai păstrează încă ceva din limba lor.***

NOTE

1. Pentru tot ceea ce precede sursele se află în culegerea ***Hurmuzaki***, Supliment la volumul I. Pentru Petru Cercel, vezi, N. Iorga, ***Acte şi fragmente,*** volumul I; scrisorile acestui prinţ şi rapoartele lui Germigny se află în tomul XI al culegerii ***Hurmuzaki.*** La fel şi pentru Ioan Bogdan. Vezi, de asemenea, şi memoriul nostru asupra pretendenţilor, în tomul XIX al Memoriilor Academiei Române.

[1] Henri al III-lea , născut la Fontainebleau, 19.IX.1551 şi înmormîntat la Saint Cloud, 2.VIII.1589; a fost rege al Franţei între anii 1574–1589. Al treilea fiu al lui Henri al II-lea şi al Caterinei de Médicis, a purtat mai întîi titlul de duce de Anjou, a devenit rege al Poloniei în 1573 iar, în anul următor, a urmat fratelui său Carol al IX-lea pe tronul Franţei. După ce la început a purtat o politică anti-calvină, devine adeptul conceptului de unitate naţională şi asigură, în 1576, protestanţilor libertatea cultului, în afară de Paris, precum şi dreptul unui reprezentant în parlament. Se declanşează Războiul

celor trei Henri (1586–1587) opunînd pe Henri al III-lea reprezentantul loialiştilor, Henri de Guise, conducătorul Ligii Catolicilor şi Henri de Navarre, conducătorul protestanţilor şi viitorul rege al Franţei, Henri al IV-lea. Regele Franţei, Henri al III-lea avea să fie asasinat în 1589, de către călugărul Jacques Clément. Ultimul reprezentant al dinastiei ***de Valois***, Henri al III-lea n-a avut copii cu Luise de Lorraine.

[2] Autorul se referă la Ştefan II Tomşa şi nu la Ştefan Tomşa, domn al Moldovei între anii 1563–1564. Hatman fiind a condus în 1563, octombrie – noiembrie, complotul împotriva lui Despot Vodă care obligat să se predea a fost ucis de Tomşa la 6 noiembrie. Palatinul polon Dimitrie Wiszniowiecki eşuează în încercarea sa de-a prelua stăpînirea Moldovei şi luat prizonier la Vercicani, a fost ucis la Constantinopol. În martie 1564, ameninţat de turci şi de tătari, Ştefan Tomşa se retrage în Polonia, lăsînd Scaunul Domniei lui Alexandru Lăpuşneanu.

CAPITOLUL IV

MERCENARI, CĂLĂTORI ŞI MISIONARI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Un moldovean, Ştefan Tomşa, care se bătuse pentru Henric al IV-lea [1] în Pirinei, iar mai tîrziu Domnul ţării sale tot prin drept de moştenire, a întîlnit, în timpul domniei de luptă contra dinastiei Movileştilor pe care o înlocuise, [2] aventurieri din Franţa purtaţi prin ţinuturile moldave, descrise de Fourquevaux, din dorinţa de cîştig sau din plăcere. Isprăvile lor, povestite prin viu grai de un lorrain Charles Joppecourt, au fost publicate de un alt francez, Baret, la Paris, în 1619, sub titlul de ***Scurta istorie a lucrurilor celor mai memorabile întîmplate în ultimele frămîntări din Moldova.***

În introducere, aventurierul lorrain prezintă ***cîmpiile grase ale Moldovei, udate de frumoase fîntîni şi rîuri, dealurile foarte plăcute şi atît de bogate în vin că nu numai Moldova e îndestulată cu el ci e dus şi în Podolia şi alte ţări a căror frămîntări de acum sînt datorate lăcomiei turcilor şi zgîrceniei paşalelor şi a dragonului nesăţios.*** Joppecourt participă, bineînţeles, la luptele dintre cele două tabere şi le povesteşte începînd cu anul 1607. Nu era singur: văduva lui Ieremia Movilă, protejatul polonilor, tocmise pentru a susţine drepturile tînărului ei fiu Alexandru, un căpitan francez al unor soldaţi rătăcitori, Montespin care comanda ***şaizeci de oşteni francezi înarmaţi cu de toate.*** Cînd în 1615, tînărul pretendent îşi făcu intrarea solemnă în Iaşi, aceştia făcură parte din alai, mărşăluind imediat după cumnaţii poloni ai lui Alexandru. Cu ei, domnitorul îşi alcătui garda; ea îl însoţi cînd, la puţin timp după aceea, ieşi din oraş pentru a merge să întîmpine un convoi de prizonieri, ţărani răsculaţi din Basarabia, din Orhei, mînaţi ***precum o turmă de oi*** de trupele lui Wiszniewiecki, unul dintre cumnaţii despre care am vorbit mai înainte. Francezii petrecură iarna la Iaşi unde ***în ciuda războaielor şi a stricăciunilor făcute de armată, aveai un bou pentru cincizprezece soli şi un berbec bun pentru doi soli.*** Cînd Alexandru a fost constrîns să se retragă la Hotin, ***compania franceză*** era în urma lui; într-o recunoaştere pe Prut, la Ştefăneşti aceşti soldaţi de elită au fost totuşi surprinşi de tătari şi cu toate că ***erau obişnuiţi de a fi mereu învingători,*** doar cinci au putut scăpa. Dar Tomşa se grăbi să-l răscumpere pe căpitanul pe care-l luă în slujba sa. Iată de ce Joppecourt e în măsură să istorisească şi alte fapte ale acelei drame militare terminate cu victoria durabilă a influenţei turceşti. Urmarea povestirii, cuprinzînd aventurile unei surori a lui Alexandru, soţia polonului Korecki, ajunsă prizoniera tătarilor e un lung roman aranjat de Baret; tot el adaugă suferinţele unui sclav francez la Constantinopol, căpitanul Rigaut, care reuşise să scape cam în aceeaşi perioadă.

Așa cum e el, acest opuscul, bine informat și adeseori foarte precis e prima carte pe care un francez a consacrat-o suferințelor românilor. [1]

După catastrofa lui Petru Cercel, n-au mai fost ambasadori francezi dispuși să susțină pretențiile prinților rătăcitori. Chiar dacă urmașii lui Germigny ar fi dorit acest lucru, lipsa perpetuă de bani îi făcea neputincioși în fața unei Curți și a unor dregători care apreciau pe oricine după darurile pe care acela era în stare să le facă.

Cu toate acestea s-a ivit un prilej pentru a acționa cu folos. Biserica ortodoxă din Constantinopol, decăzută cu totul, încărcată de datorii și umilită de turci, nu mai părea că este în stare să-și păstreze independența confesională. În timp ce reprezentanții Statelor olandeze se străduiau să-l determine pe Patriarhul ecumenic să intre într-o alianță strînsă cu reformații, contele de Césy, ambasadorul lui Ludovic al XIII-lea, vru să abată spre catolicism apele stătătoare ale vechii credințe grecești. Or, domnitorii români erau în fapt, conducătorii laici ai acestei grecități. Era deci firesc ca ambasadorul să se adreseze lui Alexandru, domnitorul Valahiei și vecinului său moldovean; el trimise în aceste provincii agenți însărcinați să intre în legătură cu comunitățile catolice, prea puțin importate de altfel, exceptînd satele ungurești din Moldova, iar Voievozii răspunseră prin scrisori amabile, în italiana Levantului, către al lor ***amorevolissimo amicho*** din Constantinopol. Cardinalul Bandini folosi aceeași cale pentru a pătrunde cu agenții săi în Principatele dunărene. Cînd misionarul Paul Bonicio se prezentă la Iași, în 1631, domnitorul moldovean Moise Movilă se grăbi a-i scrie lui Césy; el îi declară că ***oricine are nevoie de ajutorul și de sprijinul său nu se poate folosi de un intermediar mai bun.*** Fusese vorba de a-l numi ca episcop al diocezei moldave de Bacău pe un protejat al Casei franceze, Della Fratta. Gournay, urmașul lui Césy, continuă să facă bunele oficii pentru misionari; încă mai există scrisorile schimbate între acest diplomat și domnitorii români contemporani; el avusese și niște legături utile printre boieri. Asta ținu pînă către 1640; cel mai de seamă dintre stăpînii Valahiei acelui timp, Matei Basarab cel care domni aproape un sfert de veac (1632–1654) și care muri la vîrsta unui patriarh, îl încredință pe Gournay, în 1635, că i-ar primi cu bunăvoință pe toți prelații catolici pentru care s-ar fi recurs la protecția sa. În același timp, el îl rugă pe reprezentantul unui rege al cărui prestigiu creștea în Orient, să intervină în favoarea lui pe lîngă caimacam, locțiitorul Marelui-Vizir, fapt ce ar fi fost ***un lucru plăcut lui Dumnezeu însuși.*** Dar atunci cînd domnitorii români își cîștigau, își păstrau și își redobîndeau principatele vasale prin sprijinul miniștrilor Împăratului, ai Olandei și ai Veneției, cum ar fi putut o intervenție franceză să ducă la o schimbare de domnie pe Dunăre sau să împiedice vreuna dintre intrigile grecești care nu încetau a se urzi în jurul puternicilor Înaltei Porți?

Prelații trimiși de ambasadorii regelui erau în mare parte franciscani italieni depinzînd de ***Propaganda*** de la Roma, ei dominau Biserica latină din Valahia; o reprezentau și în Moldova deși, în această țară, șeful organizației a fost un polon, care de altfel, nici nu locuia acolo, lăsînd puterea unui vicar italian ca și preoții săi. Cu toate acestea, în 1659, în vremea cînd în Polonia avea loc o mare mișcare de transformare politică, știrile din țările de la Dunăre interesate în acest conflict amenințător pentru regatul polon, erau transmise de agentul francez Vignacourt.

Către mijlocul secolului al XVII-lea, negustori francezi treceau din cînd în cînd prin Principate, unde nu aveau nici un loc permanent în viața absolut liberă și chiar favorizată de către Stat a comunităților catolice. Un anume Gaspard Caillé

locuia la Iaşi prin 1660; se aminteşte despre casa pe care şi-a cumpărat-o aici; avea meseria de ceasornicar şi i-am găsit semnătura pe reversul unui act de proprietate redactat în limba română.

Un iezuit francez vizită în 1685 Curtea Moldovei. Se numea Paul Avril; era însoţit de un confrate Beauvoillier şi venea din Rusia Moscovită unde părinţii misionari duseseră mulţi ani o muncă de propovăduire care, la un moment dat, păru să ameninţe ortodoxia tradiţională. Treizeci de români călăreţi daţi de marele general al Poloniei, îi escortară pe misionari prin ţinutul ocupat în Moldova de soldaţii lui Jan Sobieski, ***cruciatul*** de la Viena, învingătorul turcilor. Prin Cîmpulung, ***Campus Longus*** al românilor, din care austriacii, după răpirea Bucovinei, în 1775, au făcut îngrozitoarea sintagmă ***Kimpolung*** şi prin marea pădure de fag care dădu numele provinciei ***dobîndite*** de pioasa Împărăteasă Maria-Tereza, călătorii misionari au ajuns în bogatele văi ale ţării. Iezuitul vorbeşte despre Moldova ca despre ***una dintre cele mai frumoase şi mai plăcute provincii ale Europei*** în ciuda neîntreruptelor incursiuni devastatoare ale podghiazurilor polone şi ale hoardelor tătare, care îi sileau pe bieţii ţărani ***să-şi sape locuinţe sub pămînt.*** Cu o nouă escortă, la fel de credincioasă celor doi călugări, aceştia ajunseră la Iaşi unde îi aştepta un secretar al domnitorului Constantin Cantemir, tatăl celebrului istoric al Imperiului otoman şi, ca interpret, unul din feciorii lui Miron Costin, istoricul ţării. ***Într-o caleaşcă însoţită de cincizeci de oşteni*** şi printr-un hăţiş de soldaţi înarmaţi, se arătară în faţa ***Hospodarului.*** Ridicîndu-se de pe tron bătrînul războinic le ţinu străinilor această cuvîntare: ***Dragii mei părinţi, de vreme ce Regele căruia aveţi cinstea de a-i aparţine şi sub a cărui oblăduire umblaţi să răspîndiţi Evanghelia pînă la capătul lumii, este un monarh atît de desăvîrşit încît el singur are nevoie de admiraţia întregului pămînt, vă cer milostiva prieteni, pentru a-mi da mîngîierea de a număra de acum înainte printre ai mei prieteni doi supuşi şi doi matematicieni ai celui mai mare monarh din Univers.***

Dar pentru a înţelege sensul acestor cuvinte trebuie să expunem politica lui Ludovic al XIV-lea faţă de ţările Dunării.

Gheorghe Ştefan a fost primul domnitor român [3] care a avut relaţii politice cu regele al cărui prestigiu răspîndit asupra întregii Europe atinsese sufletul simplu al bătrînului oştean Cantemir. Alungat din ţara lui, Moldova, de turcii care vroiau să-l pedepsească pentru că ar fi sprijinit cu arme planul principelui transilvan Gheorghe Rackoczi privind Polonia, acest biet surghiunit, sortit să nu-şi mai vadă niciodată ţara, crezu că se poate îndrepta către depărtata Franţă. [2]

Într-o scrisoare din Stettin, pe vremea aceea capitala Pomeraniei suedeze, unde găsise adăpost, el se adresa la 1 ianuarie 1665, lui Ludovic al XIV-lea pentru a-şi recomanda emisarul, Alexandru Jules Torquarus des Fragepani, colonel, şi a cere sprijin pe lîngă Sultan. Curtea se arătă interesată de soarta domnitorului creştin din Răsărit, dar ea află în curînd prin ambasadorul Franţei că e vorba de o ***întreprindere dificilă.*** Totuşi la 28 iulie 1667, regele mai vorbea încă în favoarea ***prinţului Gheorghe Ştefan de Moldova*** pe care-l numea ***vărul*** său; îl poftea pe ambasadorul său să ***facă în avantajul numitului prinţ toate oficiile necesare acelui scop*** şi dădea asigurări că a ascultat cu bunăvoinţă expozeul făcut de noul trimis al fugarului de la Stettin ***baronul spătar, aici în faţa noastră.*** Baronul spătar era Nicolae Milescu, bărbat de mare erudiţie, care a fost mai tîrziu consultat la Stockholm asupra dogmelor Bisericii orientale, de reprezentanţii Franţei

preocupați de problema jansenistă cînd regele îi scrisese: ***Am multă stimă și afecțiune pentru persoana voastră. Aș dori mult să fiu în stare de-a vă putea ajuta în nenorocirea voastră, îl rog pe Dumnezeu să îi pună capăt și să vă ia, Domnule văr al meu, sub sfînta și măreața lui pază.*** La rîndul său, ministrul Lyone adăuga epistolelor regale propria-i misivă pentru a-i mulțumi exilatului pentru ***scrisoarea cu care a găsit de cuviință să mă răsplătească*** și să-i înapoieze ***ale sale umile gesturi de milostenie.***

Cu toate acestea, Gheorghe Ștefan a fost nevoit să moară pe pămînt străin avînd drept singură mîngîiere psalmii și Biblia traduse integral în română de același Milescu. Unul dintre succesorii săi, bogatul și întreprinzătorul rumelian Duca, a avut relații continue cu ambasadorul Franței la Constantinopol care interveni pentru a-i obține tronul Iașilor. ***Are cîteva obligații***, cel puțin așa pretindea acesta din urmă, de la Haye, în 1668. Un contemporan al lui Duca, Grigore Ghica, rînd pe rînd domnitor al Moldovei și al Valahiei, care avusese de curînd soarta lui Gheorghe Ștefan, soartă pe care știu totuși să o îndrepte printr-o versatilă îndemînare ieșită din comun, se arătă gata să părăsească serviciul Sultanului pentru ***a trăi și a muri în cel al acestei coroane*** oferindu-se să angajeze pe cheltuiala regelui 2 000 de soldați de infanterie albaneză și 2 000 de croați a căror experiență o garanta. Dar ambasada franceză de la Constantinopol, care în mod firesc era consultată asupra acestor propuneri nu ignora lipsa de importanță politică a acestor prinți, mai ales în raport cu interesele reale ale Franței. Marchizul de Nointel spunea despre ei: ***sînt sclavi și nu suverani; sunt greci ridicați prin bani care, după un an sau puțin mai mult, cad de pe tronul lor într-o închisoare unde vor plăti cu vîrf și îndesat tot ce au furat*** (1676). Cu toate acestea miniștrii regelui aflați în Turcia continuau, nu fără oarecare interes personal, să întrețină relații cu această stirpe greacă sau grecizată care dădea la Iași și București pe succesorii domnitorilor eroi ai veacurilor XV și XVI, astfel că titlul de drogman al ambasadei a fost acordat chiar pe atunci, fiului domnitorului moldav Antonie Rosetti, de obîrșie levantină, dar ortodox, care nu știa nici o limbă străină și care ***căutînd cu un turc piatra filosofală*** fu urmărit de poliția imperială.

Aceste legături temporare și personale create de exilați, de aventurieri, și de ambițioși nu întîrziară totuși să facă loc unei politici continue a Franței față de Principate. După eliberarea Vienei atacată de Marele-Vizir în 1683, creștinătatea apuseană, mai puțin Franța, păru că trebuie să se unească pentru a zdrobi puterea degenerată a acestui îmbătrînit Imperiu al otomanilor. Chiar Moscova apărătoarea celei mai stricte ortodoxii, urmărindu-și de altfel, propriile țeluri politice, consimțea să lupte alături de noii cruciați ai lui Jan Sobieski, care în ochii rușilor era dușmanul firesc al Împăratului Leopold și al Veneției trezite din lunga-i lîncezeală. Dimpotrivă, pentru Ludovic al XIV-lea, preocupat numai de a distruge situația imperială a Habsburgilor și dominația acestora pe Rhin, datoria de cruciadă pe care fiecare o interpreta după drepturi și dorințe, nu exista. Puțin îi păsa de această Transilvanie pe care Împăratul o ocupa de fapt și pe care o păstra după pacea de la Karlowitz din 1699; tot atît de puțin îl preocupau cele două Principate pe care soldații săi le traversaseră fără să fi fost încheiat vreun acord cu prudentul domnitor al Valahiei Șerban Cantacuzino și cu urmașul acestuia Constantin Brâncoveanu. Ungurii calvini conduși de Emeric Tököly se ridicară împotriva patronului

iezuiţilor, iar Franţa făcu un protejat permanent din răsculatul care se intitulase rege al Ungariei. În 1689 s-a dorit să i se dea răsculatului ungur bogata feudă a Valahiei, deposedîndu-l pe Brâncoveanu. După doi ani de eforturi, turcii cîştigaţi de aurul domnitorului legitim refuzară net şi definitiv să-l instaleze la Bucureşti pe aventurierul maghiar. Ludovic al XIV-lea obţinu totuşi de la turci o mare expediţie care îl făcu pentru cîteva zile, pe Tököly, principe al Transilvaniei. Brâncoveanu a fost nevoit să ia parte la campania împotriva Imperialilor şi „aliatul" său îl despăgubi jefuind această Valahie de unde nu părea că mai vrea să plece. Se mai vorbea încă în partea francezilor, în luna mai 1690: ***Dacă planul Transilvania, devine imposibil, aş putea oferi aceleaşi sume pentru a-l stabili pe contele Tököly în Moldova şi Valahia;*** era vorba deci, de a forma din nou vechea Dacie în folosul acelui străin! Pentru a-l distruge pe domnitorul valah s-a recurs la toate mijloacele: boierii nemulţumiţi erau încurajaţi să se plîngă la Constantinopol; erau alimentate ambiţiile şi resentimentele tînărului Constantin, fiul lui Duca, fostul protejat. Dar atunci cînd Brâncoveanu, silit de împrejurări a fost nevoit să facă vreun gest de prietenie faţă de Curtea de la Viena, a cărei suzeranitate trufaşă şi lacomă îi era odioasă, a fost imediat denunţat ca duşma al Sultanului.

Tököly era în mod hotărît imposibil ca ***domnitor român.*** Totuşi, ţinutul dunărean trezi curînd interesul Franţei şi dintr-alt punct de vedere. După înfrîngerea definitivă a turcilor, Tököly nu mai era singurul care rîvnea a fi stăpîn în Moldova şi în Valahia. Regii Poloniei, Jan Sobieski apoi urmaşul său, August de Saxa, vorbeau de fostele drepturi ale regatului asupra acestor ţinuturi pe care le considerau simple Palatinate, supuse cîndva autorităţii predecesorilor lor. Pentru a atrage Polonia de partea sa şi pentru a-l împiedica pe Împărat să-şi atingă scopul, timp de aproape zece ani diplomaţia franceză ceru turcilor încuviinţarea pentru a dezmembra Moldova. În 1693, Vizirul refuză categoric cu toate că din 1691 polonii ocupaseră Bucovina de azi şi o parte a teritoriului dintre Siret şi Carpaţi. Fără a se renunţa la planul de a-l instala pe Tököly, fie şi numai în Moldova (1694), se stărui chiar şi în această direcţie. În acelaşi an, la 21 aprilie, regele propunea să i se cedeze ***Cernăuţii şi Hotinul, cu ţara dintre Prut şi Nistru, de la Sniatyn pînă la locul unde Prutul se apropie mai mult de Nistru.*** A trebuit să mai reducă din pretenţii şi pacea din 1699 a lăsat Moldova întreagă; doar polonilor li s-a înapoiat cetatea Cameniţei, de pe Nistru, ca despăgubire pentru eforturile în care şi-au risipit ultimele rămăşiţe ale energiei naţionale.

Lui Ludovic al XIV-lea nu i-a fost sortit să dea unui străin sau să dezmembreze aceste Principate pe care, două sute de ani mai tîrziu, Napoleon al III-lea va trebui să le unească mărindu-le.[3]

NOTE

1 Călătoria lui Bongars, se află în tomul al XIV-lea al culegerii Hurmuzaki, cea a lui Fourquevaux în N. Iorga ***Acte şi fragmente.*** Opusculul lui Baret a fost reprodus în tomul al II-lea al ***Tezaurului de monumente istorice*** publicat de Al. Papiu Ilarian (Bucureşti 1863).

2 Actele privitoare la relaţiile lui Césy şi de Gournay cu prinţii români se află în, N. Iorga, ***Acte şi fragmente,*** tomul I. Călătoria lui Philippe Avril a fost reprodusă în culegerea lui Papiu, tomul al III-lea.

3. Piesele privind aceste evenimente se află în primul Supliment al tomului I al colecției Hurmuzachi și în N. Iorga, *Studii și documente*, *XX*.

[1] Henri al IV-lea, născut la Pau, 14 XII 1553, și mort la 14 V 1610, rege al Franței între anii 1589–1610 și de Navarre între anii 1572–1610. Prin tatăl său Antoine de Bourbon era descendentul unuia dintre fii lui Louis al IX. El a fost instruit în spiritul calvinist de către mama sa Jeanne d'Albert, regină de Navarre, devenind șeful partidei protestante. Regele Carol al IX-lea, în semn de reconciliere între catolici și protestanți, a acceptat căsătoria surorii sale Marguerite de Valois (la reine Margot) cu Henri de Navarre. A fost asasinat de un catolic, Ravaillac.

A lăsat în urma sa patru copii din a doua căsătorie cu Marie de Médicis, care a asigurat regența în timpul minorității lui Ludovic al XIII-lea.

[2] Ștefan al II-lea Tomșa, Domn al Moldovei, în perioada 18 decembrie 1611 și 15 mai 1615. În lupta de la Cornul lui Sas, din 19 iulie 1612, Ștefan Tomșa înfrînge oastea lui Constantin Movilă în ajutorul căruia lupta și cumnatul său polonez, Ștefan Potokți, care sînt luați prizonieri de Ștefan Tomșa După victorie, Domnul execută pe marii boieri și le confiscă moșiile. În anul 1615, în lunile septembrie-octombrie, are loc răscoala marii boierimi moldovene împotriva lui Ștefan Tomșa. Sprijinit de tîrgoveți, Domnul a înfrînt marea răscoală lîngă Iași la Fîntîna lui Păcurar, fiind executați 75 de boieri. Locuitorii Iașilor pentru ajutorul acordat Domnului, au fost scutiți de toate dările în natură. Cu toate acestea, sfîrșitul Domniei lui Ștefan al II-lea Tomșa este aproape, la 21 noiembrie 1615, fiind înfrînt în lupta de la Tătăreni de Alexandru Movilă care devine astfel domn al Moldovei și cu ajutorul nobililor poloni Mihai Wisoriowiecki și Samuel Koreki.

[3] Gheorghe Ștefan, Domn al Moldovei între anii 1653–1658. La 3 aprilie 1653, logofătul Gheorghe Ștefan sprijinit de corpuri de oaste din Transilvania și Țara Românească ocupă Iașii și se proclamă Domn, iar Vasile Lupu înlăturat fiind din domnie se refugiază la Camenița de unde face apel la ajutorul căzăcesc. În timpul domniei sale, la 17 mai 1656, s-a încheiat primul tratat româno-rus, o înțelegere între Gheorghe Ștefan și țarul Aleksei Mihailovici, prin care țarul recunoaște granițele pe Nistru ale Moldovei, precum și autonomia acestui Principat român. Parte rusă se angajează să acorde sprijin pentru refacerea cetăților moldovene de la Dunăre și Marea Neagră. Solii moldoveni au jurat credință țarului în zilele de 7 și 21 iulie 1656.

CAPITOLUL V

DOMNITORI FANARIOȚI ȘI PRIETENI FRANCEZI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

La începutul secolului al XVIII- lea influența literară și socială a Franței nu se întinsese încă asupra întregii Europe și nici nu pătrunsese în clasa boierească a celor două Principate care, sub imboldul ideilor renascentiste venite mai ales din Polonia, dezvoltase o civilizație națională de o incontestabilă originalitate și deosebit de intresantă datorită amestecului particular al elementelor occidentale și al celor aparținînd vechii tradiții bizantine. Să considerăm cazul lui Dimitrie Cantemir, care a avut două domnii de scurtă durată în Moldova (1693 și 1710–1711): istoric al Imperiului Otoman, codificator al muzicii turce, autor al tratatului *Descriptio Moldaviae* cerută de Academia din Berlin, al cărei membru era, viitorul organizator al noii Academii din Saint-Petersburg frecventase Palatul Franței în timpul lungii sale șederi ca ostatic al tatălui său la Constantinopol; avea legături personale cu ambasadorii care îi prețuiau bogata știință de orientalist. Un muzeu francez păstrează portretul acestui personaj, foarte tînăr încă: el poartă perucă cu lungi bucle, cravata de dantelă și sabia gentilomului francez din vremea lui Ludovic al XIV-lea, dar și turbanul și detaliile vestimentare ale stăpînilor săi turci. Iată imaginea celor două influențe care se încrucișează atît în spiritul său cît și în viața țării sale, dar în numeroasele lui lucrări ce poartă amprente diverse nu găsim nimic care să amintească de civilizația franceză.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, relațiile dintre Principate și Franța se limitau la cele existente între domnitorii greci din Fanarul Constantinopolului, foști dragomani ai Porții și acei francezi pe care întîmplarea și cariera îi exilaseră în Orient.

Un aventurier precum contele de Bonneval, menit mai tîrziu să fie pașă și chiar mare-vizir, cere în 1729 ca turcii să fie determinați să-i încredințeze tributul celor două Principate cu care se leagă să înfăptuiască *minuni* la Dunăre; el se oferea să organizeze un corp de două pînă la patru mii de mercenari sub propria-i comandă ca seraskier; adauga că asemenea legături în Orient vor împiedica izolarea Franței în momentul în care prinții germani, care încet-încet acaparaseră tronurile Europei, vor pune mîna și pe moștenirea lui Petru-cel-Mare. La puțin timp după aceea, refugiatul maghiar Disloway cere Franței, un principat, un regat la Dunăre, în limitele unui vast teritoriu nelocuit care s-ar fi întins între Ungaria și țările române: *între hotarele Ungariei și ale Transilvaniei și ținînd de*

Valahia. În 1749, un alt aventurier, Radu sau Rodolphe Cantacuzino, fiul domnitorului Ştefan al Valahiei care fusese executat de turci în 1716, se adresează regelui protestînd că ***nu depinde de nici o Curte***; acest individ a cărui fantezie are o culoare puternică de şarlatanism, care se fălea de a fi şeful unui Ordin constantinian şi „marchiz" al tuturor pămînturilor care aparţinuseră familiei sale, fără a le mai socoti pe altele asupra cărora această familie nu avusese niciodată dreptul, spera să înfăptuiască în acest mod, ambiţii care, la un moment dat, se întinseră şi asupra Serbiei şi care, după ce l-au făcut să viziteze ca solicitator diferite medii politice din Occident, l-au sortit să-şi piardă viaţa sau cel puţin libertatea.

Nicolae Mavrocordat, primul dintre fanarioţi, era cunoscut la ambasada Franţei pentru ***aplecarea de care a dat mereu dovadă pentru francezi***. La fel ca tatăl său Alexandru, care primise pînă la moarte o pensie, el a fost fără îndoială, favorizat de reprezentantul regelui şi a păstrat relaţii cu Fonseca, medicul evreu spaniol care timp de şaptesprezece ani fusese în slujba Casei franceze; prin urmare, era considerat un client politic permanent. Îi primi rînd, pe rînd în principatul său pe seniorul de Fréville care-l însoţea pe Carol al XII-lea refugiat la Bender, pe ambasadorul Désalleurs, care traversa Moldova pe o iarnă îngrozitoare şi care, ajuns în cele din urmă la Iaşi, ca într-un port salvator, alătura şi nişte cadouri la complimentele sale; asta fără a mai pune la socoteală mulţimea agenţilor şi a simplilor călători. Prins de Imperiali în 1716 chiar în locuinţa sa din Bucureşti, Mavrocordat se întoarse pe tron după încheierea tratatului de la Passarowitz, iar Bonnac, succesorul lui Desalleurs, dădea asigurări în 1719 că ***pe timpul întemniţării lui la nemţi, a strîns o ură personală împotriva lor*** adăugînd că ***prinţul l-a încredinţat că nu ar uita nimic pentru a întări bunele sentimente ale Înaltei Porţi faţă de Franţa.*** Fiul său Constantin era considerat drept moştenitorul acestor sentimente, În 1740, acesta se adresă cardinalului Fleury pentru a-l felicita de a fi obţinut ***în aplauzele de care întreg Universul răsuna*** o pace onorabilă pentru Înalta Poartă, acea pace de la Belgrad demnă de ***geniul său (1739)***. I se vorbi în schimb, nu numai despre sprijinul acordat de Franţa pentru a cîştiga o situaţie princiară, dar şi despre predecesorii şi rudele sale, despre ***dragostea lor pentru litere şi protecţia pe care ei au acordat-o mereu naţiei noastre în Statele lor.*** Pentru bibliotecă i se trimise din partea regelui un exemplar al Conciliilor lui Hardouin; în 1714 soseau pe adresa lui lăzi cu cărţi de la Paris. Abatele Desfontaines îi adresa o dedicaţie; o publicaţie pariziană îi lăuda opera legislativă, un anume Fournier se arăta gata de a-i fi ***corespondent literar.*** Chiar în nefericirea care l-a silit să-şi vîndă splendida bibliotecă unică în Orient, de unde nu lipseau lucrările franţuzeşti, el a păstrat cu demnitate tradiţia literară a părintelui său; corespondenţa purtată cu Le Quien, cel care a scris *Oriens Christianus* stă mărturie acestui fapt.

De cîtva timp, sprijinul amabasadorilor Franţei la Constantinopol era cerut de un rival al lui Mavrocordat, domnitorul Constantin Racoviţă, de veche spiţă românească, dar ***fanariotizat*** cu totul prin educaţie. Corespondenţa lor a fost păstrată. Racoviţă trimite butoaie cu vin din Moldova, mere, copoi, cai şi primeşte în schimb cadouri în stofe de lux; propune să plaseze capital în întreprinderile francezilor din Orient, pentru a le smulge cupidităţii turceşti; alcătuieşte chiar

planul unei *întreprinderi* franceze în Moldova pe care trebuia s-o întemeieze și s-o servească sfetnicul său occidental, un marsiliez, Jean-Baptiste Linchoult; acesta din urmă, logodit cu o Sturdza, a fost un prețios și fidel auxiliar al stăpînului său pe care-l ajută în vremuri potrivnice pînă la a se compromite grav în ochii turcilor și, cu toată grabnica intervenție a ambasadei ajunse pe mîna călăului. Racoviță era considerat drept un ***prinț cu inima într-adevăr franceză***, în care ***credința grecească*** nu avea decît prea puțin loc.

S-a crezut la început că Grigore Ghica, vărul bătrînului Mavrocordat și fii săi, Scarlat și Matei, aveau aceleași sentimente; în timp ce Grigore mai era dragoman se aduceau laude ***zelului*** său și ***bunei sale credințe***; era considerat drept un ***bărbat care merită atenție și care este pe de-a întregul în interesul Franței***; o pensie de o mie de ecu pe an ajuta acestui ***mare atașament***. Ca domnitor, el se servi de familia Mille, Jean și Mathieu-Georges, amîndoi ***buni francezi***; primul devenit după moda grecească un Yanakaki, se amestecă cu boierimea românească și se pierdu în rîndurile ei. Mai tîrziu, această familie a Ghiculeștilor a fost socotită ca înfeudată intereselor nemțești.

Aceste detalii merită a fi cu grijă arătate; în ciuda aparențelor, interesele reale, punctele de legătură constante cu țara însăși încă mai erau căutate. Un solicitator oarecare propunea în 1874 numirea unui consul; dar ministerul preferă un ***francez intrigant, care sub pretextul negoțului putea face serviciile necesare*** așa cum făcu mai tîrziu Linchoult. În materie de religie, italienii ocupaseră locul și se mulțumeau să ceară o vagă protecție Franței; ideea de a stabili aici iezuiți poloni nu lăsase urme în țările române. Dacă spre 1750 un părinte Laydet este găsit la Iași, rapoartele agenților francezi ne aduc la cunoștință că nu este vorba decît de ***un fiu al lui Francisc, dar neamț naturalizat și de înclinație, intrigant devotat Saxei și cu deosebire contelui de Brühl.***

Franța urma să dobîndească o situație durabilă pe Dunărea românească pe calea influențelor literare[1].

NOTE

1 Vezi documentele din volumul deja indicat din colecția Hurmuzaki și dintr-un recent volum al dlui I.C. Filitti.

[1] I. C. Filitti a fost atașat la legațiile române din Paris, Roma și Constantinopol prilej cu care a consultat o serie de fonduri documentare. N. Iorga se referă la volumele editate de I. C. Filitti: ***Scrisori franceze privitoare la relațiile Principatelor române cu Franța în secolul al XVIII-lea***, București, 1911; și ***Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France, 1728–1810***, București, 1915.

CAPITOLUL VI

PRECEPTORI ŞI SECRETARI FRANCEZI ÎN MOLDOVA ŞI ÎN VALAHIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA PRIMII SCRIITORI FRANCEZI CARE TRATEAZĂ DESPRE PRINCIPATE

Obiceiul de a folosi secretari francezi pentru toate relaţiile cu străinii deveni general la Curtea domnitorilor fanarioţi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Italiana încetase de a mai fi limba uzuală a corespondenţei *france* pentru Orient şi levantinii înşişi, genovezi pe jumătate grecizaţi au fost nevoiţi să se supună necesităţii nou apărute, de a învăţa franţuzeşte, dacă doreau să joace vreun rol sau să ocupe un post în diplomaţia otomană. Dar pînă cînd toată lumea a fost în stare să alcătuiască o scrisoare convenabilă, cu o ortografie oarecare, a trebuit să treacă ceva vreme şi aceasta a fost perioada secretarilor veniţi din Franţa, nobili fără ocupaţie sau burghezi în căutare de orientale aventuri. Apoi, cînd a trebuit să fie formată o nouă generaţie în stare să corespondeze în limba internaţională a întregii Europe, preceptorul feciorilor de domnitori îşi începu opera la Iaşi şi Bucureşti.

În vremea lui Linchoult, a lui Mille şi la Roche, însărcinaţi îndeosebi cu afacerile Poloniei, nu existau decît ***directori ai corespondenţei străine.*** Lucrurile s-au schimbat după lungul război ruso-turc: pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774 inaugura regimul unor noi garanţii pentru autonomia tradiţională a celor două Principate. Alexandru Ipsilanti, primul domnitor fanariot după restabilirea acestor domnii în subordine a folosit pînă şi un bucătar francez, numit Maynard sau Mensard, dar grija educaţiei odraslelor sale a încredinţat-o unui raguzan, de limbă italiană, Raicevich, care fusese mai întîi agentul Austriei în Principate. Acest viitor autor al unor interesante *Observaţii asupra Valahiei,* traduse mai tîrziu în franceză de Lejeune, citea probabil cărţi în această limbă; franceza nu-i era necunoscută nici poetului român Ienăchiţă Văcărescu, cu toate că în materie de literatură occidentală el a fost mai degrabă un italienizat. Pe lîngă Constantin Moruzzi care dobîndise Moldova în 1777 sînt întîlniţi doi călugări, Marchand şi Chabert, a cărui familie se stabili în Principat. Italieni originari din Roma, precum Nagni cereau să li se spună Nagny de îndată ce îndeplineau funcţii de secretari pe lîngă aceşti mici despoţi cu aere solemne, copiate după cele ale ***împăratului*** bizantin. La Curtea domnitorului Nicolae Caragea s-a vorbit despre un medic francez, ***un bărbat foarte priceput în arta sa***, iar rolul de preceptor al odraslelor domneşti a fost cerut de un Albert, om ***cu bună pană.***

Fără îndoială că aceia care au răspîndit civilizația socială și modelele literare care invadară rapid Europa întreagă n-au fost toți de stirpe franceză. Italienii, raguzanii chiar anumiți nemți au fost și ei factori interesați dacă nu și înflăcărați. Totuși, dascălul de limbă franceză era singurul preceptor pe care Orientul creștin a dorit să-l anagajeze și să-l întrețină. Jurnalele care erau citite la Iași și la București nu erau întotdeauna jurnale din Franța unde regimul supraveghea îndeaproape publicațiile politice, dar erau jurnale franceze care de la Leyda, de la Haye, de la Amsterdam și Londra ajungeau în Orient, începînd cu secolul al XVIII-lea, chiar la cererea acestor domnitori care erau obligați să aducă la cunoștință Porții tot ceea ce se întîmpla în Occident. O casă ***grecească*** de la Viena, aceea a fraților Markides Pollio, care erau în realitate români din Macedonia pe numele lor Puliu-Puiu, furniza boierilor o întreagă bibliotecă de lucrări franțuzești remarcabile și prin altceva decît frivolitate și descrieri apetisante de moravuri rele. Într-adevăr, în biblioteca lui Constantin Mavrocordat se aflau și lucrări bune, catalogul acestei biblioteci îl avem. *Aventurile cavalerului Fables* erau citite de tinerele fete romance. Acestea mai erau încă îmbrăcate după moda orientală cu toate că ofițerii ruși și austriaci aduși în țară de desele ocupații militare, le învățaseră dansurile Europei și manierele saloanelor franceze, redate mai mult sau mai puțin fidel de acești aspri inițiatori, iar casele din Transilvania și de la Viena începuseră să trimită stofe și chiar rochii cu model nou. Vechi biblioteci precum aceea a lui Ioan Paladi din Iași, cuprindeau în 1792, Suetoniu alături de Erasmus, volume de Racine, în splendida ediție berlineză, și Bossuet; Voltaire era citit cu lăcomie și pregătea ***liber-cugetători*** pe Dunărea română. Romanele lui Florian răpeau sufletele sensibile și înaripau visele. Prin paginile de o severitate rigidă și tacticoasă ale bătrînului Rollin se învăța istoria veche. Și, în sfîrșit, nu fără mirare este văzut un episcop al Bisericii ortodoxe, Chesarie de Rîmnic, [1] vorbitorul de greacă și de italiană, cerînd fără a se teme că-și va pierde sufletul, *Enciclopedia.*

Francezii începeau deja să se instaleze. Se va vedea în cele ce urmează dacă ei au înțeles tot ceea ce această imitație naivă și plină de pasiune a civilizației lor ascundea ca promisiune pentru viitor.

Printre preceptorii francezi care educaseră fii de domnitor a fost unul care, pentru a se răzbuna pe cei care nu-i recunoscuseră și nu-i răsplătiseră serviciile, a vrut să pună în scris experiența dobîndită în timpul îndelungatei sale șederi printre români; a locuit în Moldova, la curtea acelui domnitor harnic și modest care a fost Grigore-Alexandru Ghica (1774–1777). Acest bărbat, care mai tîrziu s-a numărat printre urzitorii și pamfletarii Revoluției pentru a pune capăt pe eșafod unei vieți nemulțumite și agitate, se numea e Carra. A sa *Istorie a Moldovei și a Valahiei* a apărut la Iași în 1777. Autorul se crede erudit în ceea ce privește istoria și etnografia acestor ținuturi din care de fapt, nu cunoaște decît capitala moldavă, Iași și marile drumuri care duc spre ea. Vorbește prin urmare despre daci și despre romani; afirmă că, dacă bieții valahi au sînge roman în vinele lor, ei îl datorează unor italieni mizerabili care, asemena ocnașilor din Antile și din Cayenne, fuseseră deportați pentru crimele lor și lăsară drept moștenire urmașilor ***viciul*** și ***lașitatea.*** Informațiile geografice i-au fost date de *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir de unde împrumută și erorile care sînt și mai accentuate de ignoranța

compilatorului; tot de aici a luat şi interesante detalii asupra ceremonialului urmat la înscăunarea domnitorului.

A cunoscut trecutul moldav dintr-un manuscris din nefericire incomplet. al unor cronici ale ţării în forma dată la sfîrşitul secolului al XVII-lea, de logofătul Miron Costin [1]; a cules şi cîteva anecdote care circulau despre domnia ultimilor principi. Puţinul pe care-l ştie asupra trecutului Valahiei îl datorează, după cîte se pare, unei lucrări de statistică întocmită în acea vreme pentru Curtea Rusiei, de Bauer, unul dintre generalii Împărătesei. Cronologia nu este tratată cu mai multă seriozitate. Biografia lui Dimitrie Cantemir este dezvoltată peste măsură; e unul din cazurile în care se poate constata lipsa totală a proporţiei în opera lui Carra. Luînd drept ghid acest pamflet s-ar dobîndi o ciudată idee asupra istoriei românilor.

Consideraţiile lui Carra asupra ***stării de acum*** a Principatelor sînt de o utilitate mai reală. Autorul găseşte asemănări între natura românească şi aceea a provinciilor Bourgogne şi Champagne şi o adîncă melancolie par a-i trezi pădurile şi lacurile care ocupă cea mai mare parte a acestor frumoase peisaje. Totuşi peste tot se văd livezi, pajişti presărate cu flori pe timpul canicularelor verii orientale. ***Împărţirea cîmpiilor a colinelor şi a munţilor*** îi pare unică în Europa. ***Înfăţişarea lor***, spune, ***e mai puţin impozantă decît în Elveţia, dar mai veselă, mai blîndă. Înflorirea în marile păduri solitare e de o incomparabilă frumuseţe.***

Numărul locuitorilor se ridică, spune el, la cel mult 500 000 de suflete. Oraşele şi tîrgurile, fără ziduri nu suportă comparaţia cu ***cele mai mizerabile sate ale Franţei şi ale Germaniei;*** chiar satele nu sînt decît o grămadă de colibe. Doar boierii locuiesc în case de piatră, în timp ce ceilalţi se mulţumesc cu uşoare construcţii din nuiele. Mobila se reduce la divanul care înconjoară încăperea; scaunele sînt o inovaţie recentă. Pe mese de lemn se servesc bucate prăjite în unt sau grăsime de oaie, după o reţetă împrumutată de la turci. Carra regretă gustoasele fripturi cu care fusese obişnuit şi siestele îndelungate cu pipa în gură nu-l consolează. Distracţiile sînt rare şi de o simplitate naivă. Acest ursuz istoric nu găseşte pe placul său dansul naţional, hora (din grecescul „choros“) căruia îi face o descriere aproape burlescă fără a observa că, de fapt, este vorba de o veche tradiţie elenică şi fără a-şi aminti de farandola sudului francez care are aceeaşi origine. Costumul oriental al dansatorilor nu era atît de ridicol şi întregul Levant îl păstrează de secole, fără a băga de seamă acest ***prost gust*** care îl scandalizează pe preceptorul odraslelor domneşti. Dacă un oarecare tînăr boier a fost aspru pedepsit pentru a se fi arătat într-un veşmînt mai bogat decît cel al prinţului e pentru că Grigore Ghica publicase de curînd nişte ordonanţe pentru a combate aplecarea spre luxul vestimentar şi cerea ca toţi supuşii săi să le urmeze întocmai. Cît despre biata muzică ţigănească ce îi stîrneşte rîsul, ea are îndepărtate şi foarte respectabile origini; secolul al XVIII-lea era totuşi foarte departe de a prevedea influenţa pe care aceasta urma să o exercite asupra sufletului contemporan.

Carra nu cunoaşte ţăranul român decît prin ceea ce a observat în mulţime: aspectul ursuz al vechiului dac; nu-i înţelege frumoasa limbă cu sonorităţi latine pe care o prezintă ca pe un dialect barbar şi corupt fără ***vlagă*** şi fără ***gust***; nu ghiceşte ceea ce acesta păstrează drept amintire, obiceiuri şi aptitudini artistice în formele simple la care a fost silit de o viaţă atît de grea. Îl învinovăţeşte de lene uitînd atunci faptul pe care l-a menţionat totuşi, că acest ţăran a fost de veacuri oprimat nu numai

de străini, dar şi de de stăpînii pămînteni. De ce s-ar mai zbate de vreme ce stăpînii îl împiedică să dobîndească o avere a lui şi îi impun o muncă neplătită? Acesta este, spune el, un efect al despotismului oriental. Explicaţie banală în care nu se află adevărata cauză, anume sistemul fiscal zdrobitor impus Principatelor de nevoile financiare ale unui imperiu parazit, care nu se mai hrănea din războaie şi de cele ale unei societăţi corupte. Carra enumeră produsele ţării: grîne, vin, vite, oi, cai, miere, ceară, piei, sare, lemn, salpetru, tutun, dar nu vede că existenţa pieţelor de desfacere şi libertatea comerţului ar duce la certa creştere a randamentului. Numărul restrîns al meşteşugarilor străini şi pămînteni e explicat la fel de uşor: ţăranul avînd îndemînarea de a-şi face tot ceea ce are nevoie, e un prost cumpărător[2], cît despre obiectele de lux, boierii şi le aduceau din străinătate.

Criticile cele mai înverşuante sînt îndreptate împotriva instituţiilor. Carra enciclopedistul, filosoful care visează la libertate şi care crede că poate îndrepta totul prin legi mai bune, nu poate înţelege nimic dintr-o cîrmuire de tradiţie şi de obiceiuri avînd în frunte un domnitor cu caracter patriarhal care ar fi putut fi excelent dacă presiunea străinilor nu s-ar fi exercitat prea puternic, cum era de obicei, asupra comorii sale. S-ar crede într-adevăr că virtuţile Romei antice retrăiau în Franţa sub domnia lui Ludovic al XV-lea cu doamna de Pompadour ca Egiră şi incoruptibilii slujitori... citind numeroasele pagini unde Carra pretinde că descrie lumea românească: judecători venali pe care nici un Beaumarchais nu vine să-i ţintuiască la stîlpul infamiei, în faţa opinei publice; boieri care fac trafic de influenţă, fără îndoială cu totul deosebiţi de seniorii integrii de la curtea de la Versailles; funcţionari districtuali care nu sînt plătiţi şi îşi refac averea asuprindu-i pe cei pe care-i cîrmuiesc de parcă ar fi fost altfel în acel Occident unde slujbele publicele se cumpărau pe bani frumoşi; doamne aparţinînd nobilimii, incapabile să scrie sau să citească deşi documentele ne dau o dovadă contrară; ele citeau chiar romane franţuzeşti, de parcă ele ar fi ştiut că Marie-Antoinette, regină Franţei şi fiică a Mariei Tereza, a fost nevoită să înveţe un pic de ortografie după căsătoria sa cu Ludovic al XVI-lea; în acelaşi timp, printr-o contradicţie cel puţin ciudată, acelaşi Carra ne spune că boierii, părinţii şi soţii lor, îl devorau pe Voltaire.

Astfel de ţări nu se pot aştepta decît la o stăpînire străină. Bunul Carra o doreşte cu înflăcărare. Cît despre neamul românesc, acesta va fi înlocuit cu colonii Împăratului sau ai regelui Prusiei. Cum el recomanda cultura orezului şi a trestiei de zahăr, pămîntenii ar fi fost în mod firesc reduşi la condiţia de sclavi. Negustorii bavarezi, austriaci şi unguri ar fi terminat curînd cu aceşti ultimi reprezentanţi ai unei clase mijlocii lipsite de iniţiativă şi incapabilă de a progresa.

Aceasta era starea bietelor ţări dunărene descrisă de Carra; acesta le era horoscopul alcătuit de el, dar asta nu numai pentru că se făleşte cu liberalismul său revoluţionar, ci pentru că îi purta sîmbetele lui Grigore Ghica, fanariot cu educaţie mai mult românească care îşi folosise domnia moldavă pentru a încerca nişte reforme în sensul filosofiei occidentale, patriot care a căzut victimă politicii austriace pentru că a încercat să împiedice răpirea Bucovinei. Carra nu economiseşte nici o acuzaţie la adresa fostului său stăpîn: după el, Ghica este creaţia regelui Prusiei, care într-adevăr îl recomandase pentru a fi numit, se lasă corupt şi trece zîmbind peste fapte de corupţie dovedită; e un avar meschin care îşi ascunde argintăria şi lenjeria de masă punînd în faţa oaspeţilor pahare ciobite şi

șervete murdare; este incapabil să dea legi și să-i protejeze pe artiști precum o face vecinul său din Valahia, Alexandru Ipsilanti; se laudă că a fondat un gimnaziu unde a chemat cei mai buni dascăli greci și nu folosește acolo ca profesori decît ***doi sau trei călugări ignoranți***. Dar poate că, pentru a fi capabil de a aprecia cu imparțialitate meritele celor pe care i-ai slujit, trebuie să începi prin a nu fi ingrat față de ei.

Acestei destul de triste figuri a famelicului Carra avem plăcerea de a-i opune un nobil francez, destinat unei mari cariere în țara lui și care, în urma șederii sale ca secretar domnesc în Moldova, a lăsat o lucrare remarcabilă prin profunda înțelepciune a subiectului, prin înălțimea ideilor și nobila concepție a ansamblului, fiind una dintre cele mai bune descrieri a Principatelor române.

Cel care era numit ***abatele*** Hauterive datorită studiilor făcute la Oratorieni, fusese, în 1780, folosit la Constantinopol ca atașat al ambasadei. La începutul anului următor el acceptă propunerea lui Alexandru-Ioan Mavrocordat, domnitorul Moldovei și îl însoți pentru a îndeplini la Iași delicata misie de secretar pe lîngă acest bărbat de o distinsă inteligență și autor al unor poezii grecești destul de bine turnate.

Îmbrăcat *alla turca*, cu un șal în jurul mijlocului, cu cizme moi în picioare și haină de blană pe umeri, el urmează drumul obișnuit al alaiurilor domnești pe care-l descrie în note de călătorie foarte spirituale, cu adevărată valoare literară. ***O prințesă nespus de frumoasă***, soția lui Mavrocordat, se afla într-o companie numeroasă și strălucitoare, iar secretarul nu pierde ocazia de a aminti toate mutrișoarele vioaie și frumoase ale grecoaicelor întîlnite în drum: tînara prințesă Caragea și însăși sora noului Hospodar; blestemă feregeaua ale cărei cute îl împiedicau să vadă frumoasele doamne sau doamnele presupuse a fi frumoase din Burgas. Trecînd Dunărea la Silistra se liniștește în privința ciumei și a ravagiilor ei la vederea unui zmeu înălțat de un copil; își petrece noaptea într-un sat unde îl așteptau ***un milion de purici înfometați***; observă mînăstirea Slobozia, datînd din secolul al XVII-lea, fără a-i remarca însă arhitectura interesantă; străbate pustiuri roditoare, sate alcătuite din colibe mizerabile, care nu sînt totuși mai umile decît cele din ***satele din Beauce și din Sologne***, dar care au din belșug tot ce ar putea hrăni un oraș; aici gustă pentru prima oară acea ***pîine*** din mei fiartă, ***mămăliga***, polenta românească; privește un dans vesel, de nuntă și admiră elegantul costum al țărăncilor. Apoi, după trecerea hotarului care desparte, la Focșani, Moldova de Valahia; cu toată oboseala pricinuită de onorurile datorate unei persoane de rangul său, membre a suitei stăpînului, se arată indignat împotriva ispravnicului bărbos care crede de cuviință a-l primi și hrăni prea neglijent. La Vaslui zărește o țărăncuță care-i pare coborîtă dintr-un tablou, cu lucrul pe genunchi, ***ducesele noastre*** – spune el – ***nu brodează cu o mai frumoasă mînă, cu un mai frumos braț și cu o ușurință mai nobilă***, în coliba unde totul este curat și rînduit.

Ajuns la Iași, crezu că găsește aici niște barbari în zdrențe locuind în ***cuști pentru țapi*** și vorbind o limbă înspăimîntătoare; fusese prevenit în acest sens de predecesorii săi despre care formulează această judecată pe care ne vom limita să o reproducem: ***toți acei care s-au plîns de această țară au lăsat aici subiecte de plîngere și le-au purtat spre alte părți. Cei care spun*** – adaugă el – ***că duc lipsă de toate aici, nu spun totul despre ceea ce le-ar lipsi în Franța*** unde ***mai mult de un***

milion de francezi, la doi paşi de îndestularea cu de toate, sînt lipsiţi de toate". Astfel, vorbea după trei luni petrecute în mijlocul boierilor tăcuţi, al femeilor cu priviri plecate în pămînt care, fără îndoială, făceau cît lumea nestatornică, îndrăzneaţă şi vorbăreaţă care forfotea prin apartamentele din regalul Versailles.

După ce l-a citit pe Carra, secretarul francez se crede obligat, într-o descriere redactată în acea vreme, *Moldova în 1785*, să vorbească despre familiile domnitoare, Mavrocordat şi Ghica, precum şi despre titlurile acordate domnitorilor fanarioţi. Dar adaugă note juste asupra celor ce au pricinuit mărirea şi decăderea acestor bărbaţi ambiţioşi care cădeau unul după altul victime tradiţiei familiilor lor; în aceste anecdote culese direct de la sursă se află adunate multe informaţii pentru un istoric. Alături de bine conturatele figuri de consuli, de aventurieri şi de frumoase doamne cărora le face curte în faţa prinţesei şi puţin pentru însăşi prinţesa, el desenează, cu o mînă uşoară, surîzînd, tipurile caracteristice societăţii moldave: marii boieri impozanţi, slujbaşi mîndri de titlurile lor, greci ***lipsiţi de orice sentiment al onoarei***, negustori greci insinuanţi şi vicleni, grosolani negustori moldavi care falsificară mărfurile ce au căutare, meşteşugari nemţi betivi şi certăreţi, evrei aducînd cu ***caprele de Angora***, ţigani de nimic şi, în sfîrşit, la cele două extremităţi, prin toată această adunătură de străini, poporul obişnuit să fie biciuit şi maltratat şi domnitorul care, în ciuda dărniciei sale, nu găseşte un singur om credincios. Grecii, laici sau clericii, sînt obiectul unei lungi şi muşcătoare satire. Opusculul se termină cu nişte consideraţii asupra vieţii economice în general. Autorul insistă asupra lipsei de organizare în muncă şi asupra înspăimîntătoarei risipe făcute cu nepăsare de un popor care – Hauterive nu a remarcat acest lucru – ştia prea bine că rodul muncii sale nu ar servi decît la a-l îmbogăţi pe străin. Ar vrea mult să poată aduce ***păstori milanezi*** de felul celor visaţi de Carra. Dar recunoaşte că această sărăcie era fericită şi poate că în cele din urmă, fericirea e scopul acestei fragile vieţi omeneşti.

După cîţiva ani de şedere, primele idei ale secretarului domnesc se precizaseră.

În 1787, Alexandru Ipsilanti îi urmă lui Mavrocordat şi Hauterive crezu că are datoria de a-i supune ca unui nou protector ***un memoriu destul de întins asupra stării Moldovei*** ce va reprezenta principala sa carte privitoare la ţară.

Ea poartă amprenta unei mari seriozităţi şi a unei sincere simpatii pentru români. Această inteligenţă pătrunzătoare şi-a dat în cele din urmă seama că dintre ***toate popoarele care îi înconjoară şi care se mîndresc cu o veche genealogie, ei sînt cei care încă mai păstrează în obiceiuri şi în legi cea mai mare asemănare cu cele ale întemeietorilor lor, că în confuzia generală a tuturor moravurilor... ei sînt singurii a căror servitute a rămas nehotărîtă, a căror degenerare nu este condamnată şi lăsată încă speranţei: ei sînt singurii care, fără a face parte integrantă dintr-un Imperiu, îşi păstrează, cu condiţia unui tribut, numele şi formele civile, şi nu au pierdut toate mijloacele de a modera puterea celor care domensc asupră-le; că ştiu chiar prin unanimitatea aclamaţiilor sau a murmurelor lor să influenţeze plenitudinea şi durata autorităţii lor; în sfîrşit, că sînt singurii care păzesc legea şi limba primului popor din univers... unele dintre obiceiurile lor ca şi tradiţiile naţionale şi în sfîrşit, trăsăturile preţioase şi de***

neşters ale simplităţii acelor vechi romani care îmblînziseră întreg universul şi ale sciţilor (citiţi: dacii) care nu au fost îmblînziţi de nimeni.[3]

În această mică scriere, bine ordonată, informaţiile istorice nu figurează decît pentru a explica ***obiceiurile*** şi a susţine în acest mod ***privilegiile*** Această scurtă notiţă, exactă în linii generale, furnizează şi mărturiile unei clarviziuni puţin obişnuite: autorul face dovada unei îndemînări particulare în a sesiza raporturile permanente existente între acţiunile politice de o parte şi teritoriu şi neam de cealaltă. Cu toate acestea, Hauterive admite dispariţia totală a vechiului element dac şi retragerea ulterioară a colonilor romani din faţa barbarilor care i-au alungat în munţii ocrotitori.

Începuturile principatului moldav sînt înfăţişate după bătrîna legendă cuprinsă în cronicile pe care secretarul domnitorului le-a putut folosi în urma preceptorului Carra. De altminteri, Hauterive adaugă ipoteze naive: de pildă, explică numele oraşului Roman (adică ctitoria domnitorului Roman) prin caracterul roman pe care Dragoş, pretinsul întemeietor al Statului moldav, a înţeles să-l dea operei sale. Glorifică îndelungata lucrare războinică a lui Ştefan-cel-Mare, învingătorul lui Mohamed al II-lea şi al puterii otomane din epoca ei eroică şi îi dă celui care ***ştiu să-şi menţină naţiunea într-o absolută independenţă"*** dulcele nume pămîntean de Ştefan Vodă, ***le Voévode Etienne: numele său a înlocuit în cîntecele populare***, spune el, – şi e pentru prima dată cînd un străin menţionează aceste cîntece epice româneşti, asemănătoare celor sîrbeşti atît prin avîntul eroic cît şi prin frumuseţea formei – ***numele divinităţilor dace pe care le celebrau pînă atunci şi pe care cîntecele valahe le mai celebrează încă; povestirea faptelor sale mai dă încă farmec petrecerilor păstoreşti şi bucurie praznicelor şi sărbătorilor***[4]. Cum, din primele rînduri ale scrierii sale povăţuise să nu se ducă o politică favorabilă Rusiei a cărei ***protecţie ambiţioasă***[5] o demonstrează, considera drept greşeală gravă hotărîrea luată în 1711[6] de domnitorul Dimitrie Cantemir de a deschide porţile ţării sale în faţa Ţarului Petru. Hauterive crede că neîncrederea Înaltei Porţi faţă de supuşii creştini şi măsurile luate de aceasta în defavoarea lor sînt datorate acestei fapte imprudente şi greşite în chiar principiul ei.

Un al doilea capitol se ocupă de popor recunoscîndu-i cu respect urmele foarte vizibile ale originii sale: ***statura înaltă şi constituţia robustă a soldaţilor romani*** aşa cum sînt ei înfăţişaţi în chiar momentul luării Daciei, pe coloana cuceritorului, la Roma. Deposedat de pămîntul său, ţăranul a păstrat totuşi alături de ***libertatea personală***, calităţi morale ce în zadar ar fi căutat la vecini ***întrucît moldovenii nu au pierdut nimic din acel caracter originar care se împotriveşte oricăror noi asupriri.*** Îi arată gata să se ridice împotriva oricărei creşteri a poverilor, să dezvăluie abuzurile ***ispravnicilor***, să vină, oricît de mare ar fi depărtarea, în faţa judecăţii domnitorului însuşi pentru a-şi înfăţişa doleanţele pe care acesta trebuie să le asculte. ***Îşi ţin cuvîntarea*** – spune spectatorul de zi cu zi al acestor frumoase scene mîndre şi patriarhale – ***cu o elocinţă cu atît mai convingătoare cu cît are toată simplicitatea naturii fără a fi lipsită de resursele artei. Nu poate fi arătat un aer mai simplu. Aşteaptă cu ochii ţintă în pămînt să li se poruncească de mai multe ori să vorbească. S-ar spune că nu au nici obiceiul nici curajul de a-şi exprima gîndurile. Dar această tulburare studiată este urmată de un şuvoi de cuvinte, cînd pronunţate cu o volubilitate prodigioasă, cînd***

susținute de un ton patetic și de o fizionomie plină de interes. Mărturisesc că această tradiție a vechii libertăți romane este unul dintre lucrurile la care mă așteptam mai puțin și că mi-a făcut mare plăcere să-l aflu la patru sute de poște de Roma și la optsprezece secole de Cicero.

Hauterive respinge cu indignare învinuirile de *lene și pungășie* aduse țăranilor români de interesații țării și de ignoranții străini. Același lucru se spune și despre țăranul polon apăsat de o asuprire socială încă și mai grea, dar care cel puțin, nu are de ostoit cerințele neîncetate ale străinului cel lacom. Țăranul moldav nu înțelege să-și sleiască puterile în folosul altuia și de altfel, nu vrea să se încurce cu greutatea a ceea ce a strîns și a păstrat plecînd în căutarea unui pămînt mai roditor și a unui stăpîn mai blînd. Încăpățînații lucrători de astăzi, acești neobosiți păstori din secolul al XVIII-lea nu sînt niște trîndavi. *Cînd nepăsarea este voită*, grăiește cu dreptate autorul nostru, *ea nu este întotdeauna un viciu. Aici ea este o resursă.* Nu uită să menționeze ca un știutor ce este, deci și ca prieten – ceea ce-i același lucru– *un fel de a fi care se adaptează împrejurărilor", o „răbdare fără limite în relele necesare*, o veselie care nu se dezminte în sărăcie și o *virtuțile domestice care fac fericită această sărăcie*; o ospitalitate inimitabilă prin abundența și delicatețea ei, *o politețe legată de formele limbajului lor și care prin urmare, va dăinui mereu.*

Cum religia nu reprezintă aici mijlocul de trai al unei caste și interesele ambiției acesteia, nici chiar tendințele unui sistem doritor să absoarbă întreaga viață morală, ci mai mult o simplă *parte a educației familiale*, în afara bisericii preoții nu se deosebesc de enoriași decît prin veșminte și cîteodată prin sate, acest caracter distinctiv lipsește aproape cu totul. Acești buni preoți, săraci și modești *sînt o pildă de răbdare și de îndemînare; sînt cei mai buni soți, cei mai buni săteni din ținut*, străini atît de certuri cît și de plăcerile vinovate ale cîrciumii. De altfel, ei nu trebuie confundați cu aceia care populează bogatele așezăminte mînăstirești; străini de țară, aceștia din urmă aparțin în marea lor parte lăcomei preoțimi grecești, asupritoarea întregului Orient ortodox; denaturînd în folosul ei actele de danie datorate întemeietorilor care doreau numai să-și pună ctitoria sub oblăduirea venerată a Sfîntului Lăcaș; clerul grecesc își tratează în mod tiranic mînăstirile, *ca pe o cucerire* și adaugă acestei calități și pe aceea a unei propagande politice străine [7].

Negustorii și meșteșugarii nu au un caracter exclusiv național și perfect definit. Autorul nu se ocupă de această clasă decît pentru a formula critici și a propune remedii de care ne vom ocupa mai tîrziu. Dimpotrivă, boierii vor solicita atenția acestui gînditor politic chiar pentru a le defini rolul și a le descoperi obiceiurile. Aceștia se deosebesc de confrații lor valahi prin gusturile patriarhale și sedentare, prin marea lor dragoste pentru viața dusă la țară, unde sînt *monarhi*, printr-o mai mare cumpătare, deci prin bogăție, printr-o mai mare libertate față de domnitorul impus de Înalta Poartă, firește fără a-i fi consultat, printr-un *mai mare atașament față de vechile moravuri*, un caracter mai auster și o mai mică aplecare spre civilizația europeană care, va spune acest reprezentant al *filosofiei* occidentale, *cînd nu are un efect brusc și total, nu face decît să adauge noi vicii la cele mai vechi, care introduce în gusturile oamenilor de diferite vîrste și condiții, o schismă ce tinde mai ales să discrediteze autoritatea paternă și civilă și în cele din urmă îi face mai puțin virtuoși fără a-i face să devină mai șlefuiți.* [8]

Dar deja *o corupție înnăscută* îi atrage pe oameni spre Curte, Curte dăunătoare care cere atît de mari jertfe pentru niște satisfacții deșarte și trecătoare, pentru

simplul *avantaj de a-şi stîlci numele şi de a adăuga o trăsătură în plus la inițialele semnăturii.* Pe măsură ce Iaşiul va fi capitala ambițioşilor, a juisorilor și a străinilor care vor furniza cadrul situației lor, cîmpia golită va sărăci pierzîndu-şi încet-încet împrejmuirile îngrijite, frumoasele herghelii, satele bine întreținute, ogoarele bine cultivate, vechea bunătate înțelegătoare a stăpînului și străvechea fidelitate devotată a țăranului.[9] Cît despre femei, care – după părerea scriitorului nostru – n-ar fi trebuit să adopte niciodată veşmîntul potrivit moliciunii enervante a orientalelor, *ele au păstrat severitatea moravurilor climatului lor, sînt mereu cu mult mai modeste decît costumul lor* şi – va adăuga el, ca pentru a îndeplini o delicată datorie – n-aş fi făcut această observație, dacă ea nu ar fi servit să sporească meritul virtuții lor.[10] Ceea ce nu împiedica acest costum să aibă dezavantajele care urîțesc şi toropesc, defecte semnalate şi de Carra.[11]

Constatînd apoi presiunea exercitată, de o parte de limba greacă *pe care bunii şi bătrînii boieri nu o vorbesc decît din condescendență respectuoasă pentru domnitor* şi, de alta, de franceza *la modă*, Hauterive deplînge părăsirea graiului *moldav* căruia e în stare nu numai să-i aprecieze energica simplitate, dar îi descoperă adevăratele origini: le regăseşte într-adevăr în îndepărtatul jargon războinic al întemeietorilor Romei care, după el, s-a păstrat mai degrabă în accentele rustice ale țăranilor Imperiului decît în limbajul mulțimilor urbane.

Am subliniat pe drept acest frumos capitol de filologie comparată, de o clarviziune uimitoare, mai ales dacă este comparat cu bîlbîiala calomniatoare a lui Carra, care se afla totuşi în condiții mai bune.[12] Hauterive merge pînă la a cere folosirea alfabetului latin în locul literelor chirilice de care țările române vor mai fi nevoite să se servească încă vreo cîțiva zeci de ani; crede că anumite sunete intermediare pentru care au existat semne ce au contribuit la perpetuarea lor, vor dispărea în mai marele folos al vocalelor clare venite din Roma primitivă.

În acest memoriu, cerut poate de domnitorul însuşi, înainte de orice, Hauterive avea drept scop să propună reforme. Va fi deci util pentru a cunoaşte atît starea Principatelor cît şi calitățile spiritului autorului, să ne oprim puțin mai mult asupra lor.

Considerațiile sale sînt cele ale unui economist din instinct şi vocație; el şi-a redactat lucrarea pentru a-şi fixa opiniile într-un domeniu atît de drag gîndirii reformatoare a veacului. Recunoaşte că aspectul jalnic dintr-unele părți ale țării este datorat numai *deplasării* celor care vor să scape de devastările armatelor şi de rechiziționările olăcarilor şi ale agenților care-i însoțesc pe călătorii de vază. Dar el ştie bine că există o puternică mişcare de emigrare şi se teme de urmările acesteia; pentru a îndrepta răul propune: menținerea sumei actuale a impozitelor, fără a copleşi cu povara unor noi dări pe țăranii care produc tot ceea ce trebuie pentru propria lor întreținere şi pentru cunoscutele nevoi ale Statului, să nu se creeze în folosul cutărui sau cutărui boier situații locale favorabile, slujbaşii să nu fie schimbați prea des, să fie domolite pretențiile Înaltei Porți pe care aceşti bieți locuitori o întrețin.

Țăranul trebuie îmbogățit şi trebuie gîndite mijloace de a încuraja o creştere normală a populației. Țiganii care arată *independența cea mai deplină în sclavie şi plăcerea cea mai mare în lipsa oricăror drepturi civile* trebuie eliberați începînd cu aceia cărora li se vor fi constatat suferințele îndurate, dar fără grabă şi pregătindu-i mai întîi pentru o libertate cu care altfel, nu vor şti ce să facă.

Politica guvernului cu privire la străini trebuie să fie plină de precauţii pe cît de înţelepte pe atît de patriotice. Nu trebuie să se arate atît de primitor faţă de evreii şi de nemţii care nu aduc decît meserii de îndoielnică utilitate, mijloace de a creşte luxul şi cheltuielile clasei bogate şi nu dau naştere unui negoţ de valoare superioară celui cu piei de iepure pe care amintiţii evrei le vînd de cîtva timp în Galiţia.

Acestor intruşi, ocrotiţi de privilegii deosebite, păstrate cu înverşunare de consulatele care profită de pe urma lor, ar trebui preferaţi olandezii, saxonii, veneţienii, livornezii şi chiar acei păstori din Milano de care s-a ocupat şi Carra.[13] Fluviile moldave, fără a fi unite de un canal, aşa cum se plănuia, trebuiau să fie pregătite pentru a deveni căi pentru un comerţ mai dezvoltat. În sfîrşit, trebuie împiedicată cu orice preţ, năvala acelor străini care exploatează o ţară unde nu locuiesc, a acelor exportatori care vin mereu pentru a provoca scurgerea produselor solului moldav; totuşi, sînt uitaţi banii pe care aceştia îi lasă aici. Nu mai trebuie mult timp îngăduită o stare de fapt care face din pămînteni importatori mergînd să caute, sub ocrotirea consulilor, ***fleacuri în tîrgul de la Lipska.***

Astfel de măsuri vor avea şi urmări favorabile în tărîm politic. Doritorii de ***revoluţii*** care vor voi să-l înlocuiască pe stăpînul turc cu un altul mai îndepărtat (rus sau un altul), îşi vor abandona primejdioasele planuri. Hauterive începe să examineze profiturile şi pierderile acestui nou stăpîn, dacă acesta ar reuşi să-şi alipească Principatele: va fi incapabil să-şi vîndă produsele pe care nu le face el însuşi şi nu va avea nici un beneficiu de pe urma exportului moldav de care nu are nevoie; în acelaşi timp, impozitele nu vor sluji decît la a creşte veniturile vreunui guvernator despot, pe care îndepărtata capitală a Imperiului nu va fi în stare de a-l controla. Va trebui în cele din urmă să se socotească cu setea de răzbunare care va însufleţi Turcia, precum şi cu pericolele politice şi economice rezultate din imediata vecinătate a acestui perfid concurent ce nu va încheia nici un tratat de alianţă şi care se numeşte Austria.

NOTE

1. Vezi printre altele, descrierile antichităţilor găsite la Suceava, fosta capitală a Moldovei. Scriitorul nostru recunoaşte în Bogdan Hmielniţki, aspra căpetenie a cazacilor, care a creat în secolul al XVII-lea un „Stat" al tîlharilor pe Nipru, descendentul liniei princiare moldave care începe cu Bogdan Întemeietorul.

2. Hauterive, despre care va fi vorba mai departe, a înţeles acest motiv. (pag. 323–324).

3. Pag. 21–22.

4. Pag. 66–67.

5. Pag. 24.

6. Pag. 72–73.

7. Pag. 146 şi urm.

8. Pag. 176–178.

9. Pag. 182–184.

10. Pag. 244.

11. Pag. 248.

12. Pag. 248 şi urm. Cf. pag. 268 şi urm.

13. Pag. 132.

14. Pag. 223 şi urm. Hauterive recomanda domnitorului trei personaje moldave demne de încrederea sa, prin care şi pe Mitropolit (pag. 198–200).

[1] Cu sprijinul banului Mihai Cantacuzino, Chesarie este hirotonisit episcop de Rîmnic la 12 ianuarie 1774, funcţie pe care o deţine pînă la moartea sa, în anul 1780. Cărturar, traducător şi tipograf, Chesarie este originar din Bucureşti, fiul Ilincăi şi al zarafului Anghelachi Halapiu, a învăţat la Academia grecească din Capitala Ţării Româneşti. Principala operă a lui Chesarie o constituie tipărirea la Rîmnic a ***Mineielor,*** în 12 volume, fiecare volum avînd o prefaţă care aparţine marelui cărturar.

CAPITOLUL VII

REVOLUȚIA FRANCEZĂ ȘI ROMÂNII

Marea mișcare revoluționară pornită din Franța, în 1789, n-a avut o influență imediată și serioasă asupra locuitorilor din Principate precum au avut toți acești călători francezi, a căror povestiri le-am analizat mai sus, nemți din Rusia precum Reimers și Struve, englezi ca Lady Craven și Baltimore și, în sfîrșit, supuși ai Împăratului, Karaczay și Boscovitch, Raicevitch și Sestini care și ei s-au plîns de a fi supuși ai unui tiran.

Principala cauză a fost aceea că în țările dunărene nu exista, ca în Occident, acea clasă mijlocie care ar fi putut proclama noile principii și duce lupta pentru a le asigura victoria. În masa țărănimii, nemulțumirea amorțită de îndelungate suferințe, nu s-a manifestat decît prin tulburări trecătoare, fără acea energie conștientă care e în stare să le transforme într-o mișcare revoluționară voluntară și continuă. Cît despre boieri, creștea fără încetare numărul celor care, fără a fi urmat încă studii în străinătate, citeau cu pasiune jurnale din Paris, din Olanda și Germania, procurate prin agenții consulari austrieci – *Mercure de France*, între altele – sau romane, unele licențioase, furnizate de librari orientali din Viena, frații Markides Poullio, amintiți mai înainte.

Un grec care petrecuse cîtva timp în Valahia, Alexandru Kalphoglu, ne prezintă noul tip al tînărului nobil, bun de gură și cheltuitor care se fălea că nu mai merge la biserică, că nu mai crede în religia părinților săi și că-i cunoaște pe scriitorii francezi, de la Voltaire pînă la Mirabeau însuși, din care, în mod sigur nu citise decît fragmente fără importanță[1]. Dar existau și cititori serioși, cunoscători ai *Henriadei* și a lucrărilor noilor poeți lirici, care, în materie de opere dramatice, și-i procurau pe Destouches și pe Beaumarchais, precum și pe Racine în frumoasa ediție elzeviriană de la Berlin, care admirau marea elocință franceză din predicile lui Bossuet, Bourdaloue și Massillon și care, adunînd în biblioteca lor opere istorice, erau cuprinși de admirație în fața marilor fapte ale grecilor și romanilor și țeseau vise de viitor răsfoind „Revoluțiile" din Suedia, Portugalia etc. Unul dintre ei, precum Gheorghe Balș, însemna pe margini, fapt ce dovedește sîrguința cu care-și făcea lectura, echivalentul român sau grec al cuvîntului franțuzesc de care se poticnise[2]. Alții, precum Vîrnav, lucrau cu sîrg la primele traduceri din franceză în română și aveau o plăcere deosebită în a le împărtăși prietenilor dezvăluitele mistere ale francmasoneriei[3]. Un grec dădea o versiune a lui *Memnon* de Voltaire, iar Mitropolitul Moldovei, Iacob Stamati, născut în Transilvania, nu șovăia să tipărească în imprimeria lui arhiepiscopală din Iași, unul dintre romanele

franţuzeşti la modă, ***Critile şi Andronicus***, tradus de un anonim. Măsurile luate de Constantin Moruzzi, domnitorul Moldovei şi de Alexandru Ipsilanti, domnitorul Valahiei, în privinţa şcolilor, îi făceau loc, încă din 1780, limbii excomunicatului Voltaire, alături de nelipsită greacă şi de latina vechii metode[4].

Pentru a ne da seama, în rest, de progresele înfăptuite de spiritul critic şi revoluţionar, este de ajuns să răsfoim un oarecare volum de poezii uşoare scrise în greceşte, dar care constituiau lectura favorită a întregii societăţi din Iaşi şi Bucureşti. Vom vedea ironia muşcătoare îndreptată împotriva „boierilor de vază", acoperiţi cu aur, mîndri de poziţia şi titlurile lor, dar lipsiţi de orice sentiment faţă de sărăcia aproapelui şi de îndatoririle de cetăţean al comunităţii din care fac parte. ***Prin fapte nedrepte***, se scrie unui oarecare fals patriot, ***cîştigi şi sugi fără căinţa sîngele nefericitului. Nu i-e ruşine să răpeşti pe de-a-ntregul atîta bănet al obştii, strîns pentru altă mai bună folosinţă?... De ce iei mărturie numele părinţilor tăi dacă tu însuţi eşti fără de virtute? Te simţi înclinat de a nu mai fi nedrept faţă de bietul orfan? Mîna ta dă ajutor străinului şi văduvei şi e văzută făptuind binele obştii? Numai în acestea se află nobleţea; genealogia singură nu o alcătuieşte nicicînd***[5].

Dar cînd e vorba de o propagandă politică, aceşti boieri cultivaţi şi doritori de a se alătura nobililor din noua generaţie a Occidentului se mulţumeau a cere întregii Europe întoarcerea la vechile condiţii ale unei autonomii care semăna mai mult a independenţă. Programul lor cuprindea numai micşorarea impozitelor care apăsau asupra ţării; o mai mare libertate comercială, stabilitatea domnitorilor, care nu mai trebuiau schimbaţi aproape anual, dreptul de a avea o miliţie pămînteană, alungarea străinilor, a grecilor în particular, care veneau după stăpînii lor, în sfîrşit, protecţia Puterilor creştine, mai ales a celor care nu aveau interesul de a pune mîna pe ţinuturile Dunării de jos. Acestea au fost cererile de la congresul din 1780, de la Focşani şi mai tîrziu, în fiecare nou moment al relaţiilor dintre Rusia şi Înalta Poartă. În sprijinul pretenţiilor lor aduceau mărturie tratate vechi sau recente.

Precum cei din Statele Ţărilor-de-Jos sau din Ungaria, aceşti nobili se situau prin urmare, în opoziţia lor împotriva Austriei, pe singurul teren al drepturilor dobîndite, al privilegiilor confirmate în mod solemn, al tradiţiilor istorice. Noua metafizcă a „ideologilor" nu le spunea nimic. Îşi doreau mult o ţară liberă, chiar o singură ţară românească, dar în această patrie restaurată înţelegeau să fie, nu numai primii, dar şi singurii factori politici, ei, boierii.

Principatele nu cunoşteau nici acea categorie „a intelectualilor"fără bani, fără situaţie, deseori fără cămin care, după ce vor fi cerut o pensie sau vor fi dobîndit vreun împrumut, cereau în gura mare înlăturarea oricărei inegalităţi sociale. Scriitorii timpului, istorici şi poeţi, erau aceiaşi boieri cu orizontul mărginit de chiar limitele clasei lor. Sau erau profesori, membri ai preoţimii, greci în marea lor parte, care nu aveau aspiraţii „filosofice " amestecate cu speranţe naţionale, precum călugării şi preoţii din Transilvania care frecventaseră cercurile de la Viena şi Roma.

Episcopul de Rîmnic, Chesarie, cerea – am mai spus-o – să i se trimită *Enciclopedia*, dar nu căuta în ea decît informaţii. Un „ecleziast" al diocezei sale, Dionisie, autorul unui *Cronograf*, îşi imaginează Revoluţia într-o manieră burlescă,

sub înfățișarea a doisprezece „boieri“, sfetnici ai regelui Franței care din ambiție și-au detronat stăpînul[6].

În 1795, un bărbat care petrecuse cîtva timp în Italia și care era în stare să traducă tratate de geografie și de astronomie, Amfilohie, episcop de Hotin, vorbea în termenii următori despre evenimentele ce au avut loc în Franța: ***Se spune că de doi ani, poporul Franței s-a ridicat cerînd libertate și nemailăsîndu-l pe rege să cîrmuiască, se mai spune chiar că acest rege a fost alungat de pe tron. Dar cum noi nu cunoaștem adevărul, spre a nu cuvînta cu ușurință, nu vom vorbi decît despre vechile obicee***[7].

Totuși mai exista un element revoluționar, în afara acelor poloni care în 1793, trecură la Constantinopol, pentru a pregăti acolo cu acordul cetățeanului Verninac, reprezentantul Franței, războiul împotriva Rusiei. Acești revoluționari, asemănători întru totul coreligionarilor lor din Occident, aparțineu lumii grecești pe care interese negustorești o împrăștiaseră prin întreaga Europă. În vremea cînd Constantin Stamati, care se dorise consul al Franței la București, asista la Paris, ca spectator, la mărețele zile însîngerate ale Revoluției, cînd Coraï îi adresa amicului său scrisori despre aceleași tulburări, cantorul din Smirna, un tînăr macedonean Rhigas, originar din Velestino și fost secretar al boierului Brîncoveanu, al baronului grec Kirilian de Langenfeld și al consului Franței la București, se agita printre membrii, bogați și activi, ai coloniei grecești din Viena, printre care se numărau și români originari din Balcani și din Principate; compuse aici acel imn al libertății elenice pe care-l va plăti curînd la Belgrad sub securea călăului; un alt grec, secretarul Panaiotis Kodrikas care abia știa să scrie un bilet în franceză, primea de la prietenul său Stamati dese rapoarte asupra mersului operei de eliberare.

Dar legăturile erau prea slabe între acești secretari greci ai domnitorilor – care, mai tîrziu, fie prin ei înșiși, fie, așa cum a fost cazul lui Kondrikas, prin urmașii lor, erau meniți să-și facă o situație în Franța – și boierii, singurii care ar fi fost în stare să înceapă o mișcare politică: deosebirile dintre clase erau prea bine trasate în timpul acelui vechi regim pentru ca sentimentele unora să poată da naștere faptelor celorlalți. La București – și numai în capitala valahă – ei se mulțumiră să discute evenimentele din Occident în puținele cafenele frecventate de plebea străină, și încă guvernul interveni pentru a pune capăt acestor întîlniri secrete care aveau aerul unor conspirații. Populația primi cu ironie manifestările răzlețe ale adepților greci ai Revoluției și refrenul *Carmagnolei*, energicul ***vive le son du canon*** (trăiască sunetul de tun) deveni în românește filfizon, epitet cu care erau răsplătite personajele cu înfățișare prea puțin serioasă și cu o ciudată pretenție de elocință.

Să mai notăm și faptul că niciodată armatele Republicii, care erau cel mai bun agent de propagandă revoluționară, nu au apărut în aceste ținuturi din sud-estul european unde Revoluția nu avea revendicări de prezentat nici dușmani de combătut. Principatele n-au fost nici cel puțin amestecate în evenimentele militare care au schimbat din ce în ce mai mult fața politică a Europei pînă în ziua în care Nistrul a fost, în 1806, trecut de rușii care se temeau că lasă să le scape partea lor de pradă și îi învinuiau pe turci de violarea tratatelor prin înlocuirea înainte de termen a domnitorilor bănuiți de trădare. Din acel moment, soarta acestor Principate tributare deveni una dintre grijile diplomației europene.

Dar lui Napoleon, care schimba după voie harta Europei, niciodată nu-i pasă de caracterul național al populațiilor care o ocupau: pentru el acestea erau simplă monedă de schimb în calculul său politic. Așa că nu șovăi să recunoască anexarea Principatelor de către Țar pe baza tratatului de la Tilsit. Mai tîrziu, cînd politica sa luă o altă întorsătură, păru foarte dispus să le dăruiască împăratului Franz I, devenit socrul său. Cît despre români, marele cuceritor căpătă în imaginația lor caracterul unui erou de legendă pură. Bietul popă de Rîmnic, Dionisie, despre care a fost vorba mai sus, îl înfățișează luptînd ca un erou din Iliada, în fruntea francezilor săi, deveniți vitejii aventurilor sale uriașe. Un mare duce rus încearcă zadarnic să-i domolească avîntul, Împăratul prin puterea geniului său se avînta pe tun și ține piept maselor dușmane ***răcnind ca un leu.*** Victoria nu-i putea fi refuzată celui care o cerea cu mijloacele folosite de războinicii lui Homer. De altmiteri, el este prin neam, un grec, un ***Rhomée....***

Mai tîrziu, cîntecul popular căina soarta lui ***Napoleon Bună-Parte care zace în pămînt, departe.*** Dacă istorisiri mai reale ale faptelor lui au fost tipărite în românește, acestea sînt datorate editorilor de la Pesta, unde tipografia Universității maghiare publica opuscule cu litere chirilice; planșe grosolane însoțesc aceste pagini al căror conținut este, fără îndoială, tradus din germană. În sfîrșit, am găsit ziare manuscris, povestind pe îndelete evenimentele care de altfel, erau viu discutate între boieri și consuli, cu intervenția Mitropolitului moldav, Veniamin Costachi. Acesta din urma era un om sfînt care își atrase într-o astfel de discuție asupra buletinelor marii armate, epitetele de ***tîlhar, asasin, ticălos*** venite din partea lui Hammer, agentul austriac.

Scriitori francezi mai recenți pretind că un memoriu a fost redactat în numele boierilor din cele două Principate, un Dumitru Ghica, un Grigore Brîncoveanu, un Sturdza, un Beldiman, pentru a-i cere marelui Împărat crearea în noua sa Europă, a unui Stat românesc unit, menit să servească drept sprijin „Franței în Orient“ [8]. Deși încă nu s-a făcut dovada că un asemenea documnet interesant în mod sigur, pentru istoria politicii napoleoniene, ar fi existat vreodată, nu ne putem totuși, apăra de sentimentul că asemenea aserțiuni amănunțite și precise trebuie să aibă o bază reală. Chiar dacă la ocazii, cancelarul lui Napoleon adresa scrisori amabile acelor greci care, ca dragomani ai Înaltei Porți sau ca domnitori ai celor două țări, se bucurau de oblăduirea franceză servind interesele Imperiului, el nu vedea nimic moldav sau valah, cu atît mai puțin românesc în calitatea lor politică. Îl preocupau doar Turcia și uneltele grecești care puteau fi folosite pentru a o stăpîni.

Cînd în 1812 izbucni războiul împotriva Rusiei, Țarul se grăbi să negocieze pacea cu Sultanul Mahmud, chiar dacă trebui să părăsească o parte oarecare din ultima sa cucerire de la Dunăre, pe care nu o mai putea apăra în mod avantajos. I se ceru evacuarea completă a Principatelor, în timp ce el era dispus numai să se retragă dincolo de linia Siretului. Napoleon a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a împiedica înțelegerea între cele două State. Sultanul sacrificat la Erfurth, deveni prea bunul său prieten: Napoleon îi promise în termenii pompoși pe care-i credea potriviți gustului literar al Orientului, ajutor și sprijin. Noul său ambasador, Andreossy, urma să vină la Constantinopol pentru a aranja treburile turcilor incapabili de a mai ridica o armată, dar el întîrzie atît de mult încît proverbiala răbdare și încetineală turcă a fost împinsă la disperare. S-a cedat în fața ofertelor

presante ale lui Alexandru I, care îl însărcinase pe amiralul Ciciagov să-i aducă cu orice preţ, pacea. La 28 mai 1812 stil vechi, pacea de la Bucureşti muta hotarul dintre cele două Imperii de pe Nistru, pe Prut şi Ţarul îşi anexa, sub numele de Basarabia, care istoriceşte era purtat doar de ţinutul tătar de deasupra gurilor Dunării, aceste întinse şi roditoare pămînturi ce alcătuiesc o bună jumătate a vechii Moldove. Astfel a fost jertfit nefastei politici a anexiunilor arbitrare, un teritoriu esenţial românesc; şi la mult timp după Waterloo, neamul schilodit a continuat să cînte trista soartă a celui care ***zace în pămînt, departe.***

NOTE

1. ***Analele*** Academiei Române, anul 1916.
2. ***Ibidem.***
3. Vezi, N. Iorga, ***Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea,*** vol. II, pag. 438, ***Istoria literaturii române din secolul al XIX-lea,*** vol. I, pag. 121 şi urm.
4. Hurmuzaki, volum XIV;
5. ***Analele*** *Academiei Române*, anul 1916.
6. Papiu, Tesaur, ***op. cit.,*** vol. III.
7. ***Analele*** *Academiei Române*, anul 1916.
8. Elias Régnault, ***Histoire sociale et politique des Principautés Danubiennes,*** Paris, 1855. Ar putea fi citate încă şi alte mărturii.

CAPITOLUL VIII

CIVILIZAȚIA FRANCEZĂ ȘI ȚĂRILE DUNĂRENE RELAȚII POLITICE PÎNĂ LA INSTAURAREA MONARHIEI DIN IULIE

În acest timp relațiile deveneau tot mai strînse între literatura franceză și țările române care, abia ieșite din evul mediu, nu se ocupau încă decît de teologie și de cronici, dar simțeau din ce în ce mai mult nevoia unei noi poezii, corespunzînd ideilor și sentimentelor cu care se îmbibau zi de zi.

În această mișcare de pătrundere nu trebuie acordat un loc prea mare emigranților, epavelor umane ale Revoluției, proscrișilor Imperiului, care n-au fost nici atît de numeroși, nici atît de activi pe cît se crede. Marchizul de Beaupoil de Saint-Aulaire a fost secretarul domnitorului Constantin Ipsilanti, fiul acelui Alexandru care fusese slujit cu aceeași calitate, de abatele Hauterive și de abatele Lechevalier, arheolog și autor al unui Voiaj în Troia; dar acest „ministru al afacerilor străine" din Valahia, iubitor de titluri pompoase, nu avea grija de a-i face cunoscuți pe scriitorii ce alcătuiau gloria cea mai curată și mai umană a țării sale. De altminteri, de la începutul secolului al XIX-lea nu se mai regăsesc nici preceptori, nici secretari pe lîngă Fanarioții care de atunci încolo îi folosiră pe elevii greci ai Franței ale căror discreție și cunoștințe politice erau mult apreciate. Francezii care au fost agreați ca profesori ai școlii grecești din București, o adevărată Universitate elenică – printre ei se afla și Lejeune care a dat traducerea adnotată a *Observațiilor* lui Raicevitsh *asupra Valahiei* – nu au contribuit la dezvoltarea acestei influențe civilizatoare care își găsi și singură calea. Călătorii sînt puțini și nu redau decît scene fără importanță, capitole de dragoste ușoară cu vreo Catincă valahă, precum acel conte Lagarde care trecu prin București pentru a ajunge în Rusia. Cît despre Gheorghe Bogdan [1] care în aceeași vreme studia dreptul la Paris, acesta nu aduse din Franța nimic din acea dragoste pentru noile idei care ar fi putut face din el un ajutor al regenerării românești.

Din partea românilor, dacă un mare boier precum Dudescu, putred de bogat și înfășurat în șaluri de o neprețuită valoare, ajungea la Paris într-o caleașcă plină cu zaharicale orientale, călătoria lui n-a fost decît un incident și nu are decît valoarea retrînsă a unui fapt divers din viața socială a Parisului[1]. Doar mai tîrziu, după 1830, un român din Transilvania, fiu de țăran, spirit strălucind de o inteligență glumeață și răutăcioasă, Ioan Codru Drăgușanu, pe rînd valet al unui călător princiar, prieten al unei miloase grizete, angajat particular la un cabinet de lectură și însoțitor al unui nobil străin pe cale de a se instrui, va scrie din Franța, scrisori

pline de o rară şi neobişnuită putere de înţelegere. Primii traducători de lucrări franceze din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au pus pe lucru în acelaşi timp cu grecii, cei mai mulţi stabiliţi în Occident, care în cîţiva ani îşi îmbogăţiră literatura cu lucrări bune mai ales din domeniul ştiinţelor şi al educaţiei. Erau boieri a căror călătorie în străinătate era privită cu neîncredere şi chiar împiedicată de guvern – către 1812 Ghiculeşti au stat totuşi la Viena – şi cu toate astea se aflau într-o situaţie inferioară faţă de alţi traducători care îşi făcuseră din cunoaşterea limbilor occidentale o meserie de secretari şi de profesori sau care negustori fiind, le foloseau pentru legăturile lor de afaceri. Profesorii de limbi plătiţi de Domni nu aveau voie să dea ore în oraş; acest lucru poate fi foarte bine văzut dintr-un contract, publicat de noi[2], încheiat între o doamnă de Belleville şi Domnul Scarlat Callimachi, prin care aceasta îşi asuma răspunderea de a-i educa fetele. Aceste biete lecţii de geografie, de istorie veche şi modernă, de mitologie nu erau cîtuşi de puţin suficiente pentru a forma un spirit într-adevăr cultivat, în stare să înfrunte marile dificultăţi ale traducerii principalelor lucrări de literatură franceză cu o limbă cam rebelă încă. Prima gramatică franceză a fost dată de un român de dincolo de munţi, Gheorghe Gherasim Vida, care făcuse studii la Paris; nu s-a păstrat nici măcar în manuscris, vreo încercare de acest gen făcută de unul dintre aceşti preceptori francezi.

Cît despre colonia franceză, mai importantă la Iaşi, aceasta cuprindea fabricanţi precum faianţarul Nicoletti, contemporanul lui Carra sau precum Lincourt care, vreo treizeci de ani mai tîrziu, încerca o fabrică de ulei; la aceştia se adăuga pentru întreţinerea consulului, un număr preponderent de evrei galiţieni, supuşi ai Franţei. Condiţia socială a industriaşilor îi îndepărta de boieri, care i-ar fi îngăduit cel mult ca profesori de limbi.

Nu vom vorbi nici despre rolul ce ar putea fi atribuit ofiţerilor armatelor de ocupaţie, mai ales ruşi care, se zice că foloseau franceza pentru a se înţelege cu localnicii; ei vorbeau foarte des, mai des chiar, germana şi se încerca să se poarte dialoguri în italiană[3].

Deci, la şcoala superioară grecească întemeiată de Domnii fanarioţi boierii învăţară franceza. Cunoşteau atît de bine această limbă încît înainte de 1800, boierul Costache Conachi scrise versuri a căror factură precum şi conţinutul didactic, filosofic şi sentimental, plîngăcios amintesc de şcoala lui Delile. De altfel, trebuie să spunem că Delile se apropiase în tinereţe de aceste ţinuturi, fiind folosit la un moment dat, la ambasada Franţei de la Constantinopol, în vremea cînd André Chénier creştea în casa Lamaka, familie din care face parte mama sa. Contemporanul valah al poetului, Ienachiţă Văcărescu, cu toate că vorbea franceza, era un discipol al şcolii italiene. Dar printre aceşti nobili români pasionaţi de literatura franceză, cel mai activ a fost Alexandru Beldiman, care a dat rînd pe rînd, în timp ce lucra din greu la traducererea ***Iliadei***, versuri româneşti pentru ***Ménèchmes*** de Regnard, ***Oreste*** de Voltaire, romane de Florian precum ***Numa Pompilus***, traduse de asemenea ***Moartea lui Abel***, pastorala aceluiaşi autor.

Un tînăr scriitor, format la Viena şi în Italia, Gheorghe Asachi, l-a folosit de asemeni pe Florian pentru idila lui *Myrtile şi Cholé*, cu care începe de fapt, teatrul moldav. După Beldiman, mişcarea a fost continuată de anumiţi boieri, care în mare

parte s-au format fără dascali. Pot fi amintiți Vasile Drăghici [2], a cărui modestă bibliotecă mai este încă păstrată într-o biserică din Iași, Ion Buznea [3] care traduse într-un dulce, limbaj naiv, *Paul și Virginie*; Pogor [4]care a îndrăznit să înfrunte alexandrinii solemni ai ***Henriadei***; mai tîrziu, Emanuel Drăghici a cărui alegere s-a oprit atît asupra Codului de comerț cît și asupra primului tratat de bucătărie inspirat de un model fancez[4].

După cum se vede, moldovenii sînt principalii reprezentanți ai acestui curent menit să le dea românilor o cultură nouă, italiană, cîteodată germană, dar mai ales franceză: programa școlii din Iași, asidua ei frecventare de către copiii de nobili, dorința lor de a învăța științele direct de la sursă, explică destule. În Valahia, unde lecțiile de franceză au început mult mai tîrziu, sub domnitorul Caragea, după 1812, a fost nevoie de zelul unui învățător din Craiova, autodidactul Grigore Pleșoianu, [5] care începu să redacteze cărticele de lectură morală cu texte împrumutate din literatura franceză și care publică o gramatică a acestei limbi.

Iată tot ce aveam în momentul cînd o reformă completă a vieții românești a fost decretată și desăvîrșită prin acea noua lege a Regulamentului Organic, care fusese cîțiva ani discutată în comitetele de boieri moldavi și valahi – Conachi se număra printre ei – chemați de președintele plenipotențial rus, Pavel de Kisselev[5]. În acest regim de funcționari cărora li se adăuga clasa boierimii păstrată doar în raporturile ei cu dregătoriile, în aceasta savantă organizare a unei ierarhii de birou, în acest simulacru de Adunări deliberante, copierea instituțiilor franceze este vădită[6]. În 1821, revoluția greacă provocată mai mult de principiile de la 1789 decît de principiul național așa cum este el înțeles azi, a trezit în Principate, teatrul primelor ei nefericite fapte de vitejie, o mișcare populară a țăranilor conduși de un boiernaș de origine țărănească, Tudor Vladimirescu, care imita organizarea sîrbilor din timpul războiului lor de eliberare. A fost ucis la mijlocul drumul său. Dar imediat după, atunci cînd turcii supărați de reaua credință dovedită de slujitorii lor greci, abandonaseră obiceiul de a mai încredința Fanarioților tronul Principatelor, atunci cînd primii Domni pămînteni, un Sturdza pentru Moldova, un Ghica pentru Valahia, au reluat tradiția cîrmuirilor pămîntene, boierii cititori de ziare franțuzești s-au preschimbat în *carbonari* și începură să întocmească carte constituționale în care erau confundate toate amintirile constituțiilor europene născute în vremea Revoluției: regim reprezentativ, separația puterilor, organizarea birocratică, libertăți publice – toate acestea, bineînțeles, spre exclusivul folos al boierilor, mari și mici. Această muncă de vreo douăzeci de ani, ajunse la Regulamentul Organic, constituție votată de aristocrație, contrasemnată de Kisselev, modificată la Saint-Petersburg și promulgată fără nici o observație de Înaltă Poartă.

Cîrmuirea „europeană"cerea cunoașterea generală a ideilor și sentimentelor acestei Europe pe care se cerea a le imita pentru a construi un stat nou pe ruinele fostului regim. Noua școală secundară, menită să tindă spre un învățămînt superior, originea Universităților din Iași și București, a avut în mod necesar catedre de franceză.

Francezii veniră curînd, ca profesori publici sau ca fondatori de pensioane pentru a se consacra răspîndirii limbii lor în această societate însetată de franceză;

în același timp, femei chiar poloneze, italience, nemțoaice se stabiliseră ca directoare de școli particulare sau simple guvernante în familii.

J.A. Vaillant a fost cel mai important și cel mai zelos dintre acești propagatori ai civilizației franceze: chemat în țară în 1830 de marele boier Gheorghe (Iordachi) Filipescu, care niciodată nu și-a părăsit vechiul costum și nici obiceiurile tinereții – mai trăia încă, respectat de toți pe timpul războiuluiCrimeii, în 1858, era director al școlii secundare de la Sfîntul Sava; gramatica franceză și dicționarul său înlocuiră curînd modesta broșură a lui Pleșoianu [7]. În Moldova, un Maisonable s-a aflat mai tîrziu la conducerea învățămîntului; pensionul lui Cuémin, Chefneux și Bagarre condus către sfîrșit doar de Victor Cuémin, a fost frecventat de copiii familiilor de vază, atît de fete cît și de băieți.

Acestor școli li se datorează prima generație de români cultivați, ei aveau cunoștințe generale de limbă franceză menite a le face cunoscută noua literatură romantică și să-i călăuzească în cunoașterea științelor atît de înflăcărat dorită; primii bursieri români în străinătate, un Ioan Pandeli, matematician, un Eufrosin Poteca, teolog și filosof, plecaseră să caute nemijlocit această cunoaștere la Paris și s-au păstrat naivele întrebări puse de acesta din urmă, profesorului Arago.

Traducerile apărută curînd. În Moldova, ele se datorează unor elevi care nu le-au publicat, această muncă fiind considerată un simplu exercițiu școlar, literatura franceză era obiect de studiu. Lucrări ale școlarilor sînt întîlnite și la București, unde unul dintre acești tineri tipări *Filosoful indian* de Chersterfield, cunoscut dintr-o versiune franceză.

Dar în capitala valahă, opera grea de a da în românește cele mai bune roade ale spiritului francez de-a lungul secolelor, găsi un admirabil organizator și unul dintre colaboratorii cei mai zeloși în directorul unui periodic, pe care, concomitent, îl și tipărea, îl și edita și editor și care trebuie să trezească și să întrețină interesul unui public de trei sute de cititori. Era Ioan Eliade care își va spune mai tîrziu Rădulescu; lui i se cuvine unul dintre primele locuri în dezvoltarea intelectuală a țării noastre. [6]

Pe Byron îl cunoscuse prin versiuni franceze și traduse o parte din *Meditațiile poetice* ale lui Lamartine, totuși fără a putea reda în greoaiele silabe a versiunii sale, fluiditatea îmbătătoare a originalului. Mai tîrziu, a dat și o culegere de nuvele romantice. În jurul lui se strînseră boieri care nu erau întotdeauna foarte tineri. Iancu Văcărescu publică o traducere în versuri a lui ***Britannicus*** de Racine; alții, simpli diletanți, prezentară unui public încă insuficient pregătit, dar de o inteligență foarte vie și cu o putere de adaptare cu totul deosebită, o parte a comediilor lui Molière – *Amphitrion* fusese tradus de Eliade însuși – și alte piese mai ușoare, de care avea nevoie teatrul nou înființat de o asociație de nobili ***Societatea filarmonică*** [7]. *Atala* și *René* de Chateaubriand apărură în română în aceeași epocă. O Ghica, mama Dorei d'Istoria, traduse o parte a cărții lui Madame Campan despre educație; mai tîrziu, Negulici [8] și alții adăugară traducerea lucrărilor asemănătoare publicate de Madame Genlis și Aimé Martin. Astfel, a fost formată o întreagă bibliotecă în mai puțin de zece ani.

Cea mai bună traducere a unei opere franceze apăru în acest timp în Moldova, unde Constantin Negruzzi, ale cărui nuvele, foarte îngrijite ca stil,

semănau cu povestirile lui Prosper Mérimée, găsi mijlocul de a reproduce avîntul *Odelor și Baladelor* lui Victor Hugo.

Rămînea totuși de înfăptuit o operă cu mult mai grea, aceea de a crea o literatură română originală, avînd ca izvor de inspirație și nu ca model de imitație servilă, această literatură romantică a noii Franțe. Subiectele puteau fi luate din însăși viața națională, din farmecul misterios al vechilor balade, din groaza poveștilor cu stafii, din amintirea glorioaselor lupte duse de strămoși pentru a apăra împotriva năvălitorilor, acest pămînt românesc udat de mii de ori cu sîngele martirilor, din speranțele momentului și din avîntul răzbunător al unei societăți ridicate împotriva abuzurilor și al asupririi. Primul care își încerca puterile și care reuși a fost un elev al lui Vaillant, Grigore Alexandrescu, care mai puțin fericit decît Eliade, n-a fost sortit să vadă Franța după ce se va fi pătruns de spiritul ei. Născut într-o familie săracă din Tîrgoviște și adăpostit cîtva timp în casa unui Ghica [9], mai tîrziu ofițer al acelei armate căreia Cîrlova i-a fost primul poet cu largi reverii războinice, îmbibate cu reminiscențe ale istoriei, a fost în același timp, creatorul fabulei românești cu tendințe politice, vibrînd de actualitate, de o biciuitoare ironie și evocatorul fericit al marilor figuri istorice care apar impresionate la chemarea lui. Doar mai tîrziu, cîntecele populare vor fi culese de un Alecu Russo, elev al școlilor franceze din Elveția și de acel student venit de la Paris, aflat la debut, marele poet Vasile Alecsandri.

Din acel moment influența franceză domină literatura română a renașterii naționale.

NOTE

1. Soția sa era foarte cunoscută pentru luxul ei în timpul regimului Regulamentului Organic.
2. Hurmuzaki, tom X, Apendice.
3. Hurmuzaki, tom X.
4. Doamna Cottin își găsi un traducător în Conachi însuși.
5. Regulamentul apăru și în franceză, la fel și Codul civil al Moldovei, mai tîrziu. Ca secretar al comisiei a fost numit un francez pe nume Coulin.
6. Cu atît mai mult cu cît după 1821, franceza a fost în continuare învățată cu profesorul transilvănean Erdeli, la școala națională.
7. Vezi și Gr. B. Gănescu, ***De la Valachie***, pag. 103 și urm.

[1] Gheorghe Bogdan, este considerat primul student român care își face studiile la Paris, în jurul anului 1818.

[2] Vasile Drăghici (1796–14.IX.1861, Iași), traducător. A fost copilul unor oameni săraci din satul Lișca, dar printr-o întîmplare fericită a putut învăța împreună cu fiul unui mare boier, Xenofon Callimachi. Încă din școală, în 1817, începe să traducă romanul lui Daniel Defoe, ***Robinson Crusoe***, după prelucrarea făcută de germanul J.N. Campe. Mai tîrziu, reia și îmbunătățește traducerea, publicînd-o în anul 1835 și s-a bucurat de succes. Această traducere a fost cunoscută și de Mihai Eminescu. În 1845 este colaboratorul lui Gh. Asachi la ***Albina Românească***.

[3] Iancu Buznea, (?–1839), traducător. A fost un boier moldovean de rang mic și se numea Iancu Nicola (sau Nicolae), formîndu-și pseudonimul după denumirea unui sat din ținutul Iași, de unde, probabil, era originar. A învățat la colegiul „Sf. Sava" din București datorită unei burse acordată de mitropolitul Moldovei, Veniamin Costache. Încă din școală, în 1827, semnînd Iancu Nicolae Moldoveanul, a tradus din greacă lucrarea lui Dimitrie Darvari, ***Culegere de înțelepciune***, tipărită la Tipografia Clinceanu și Topliceanu, București, 1827 și tot din greacă a tradus romanul lui Bernardin de

Saint-Pierre, ***Paul şi Virginia.*** La Iaşi, în 1829, i se tipăreşte a doua traducere, făcută tot din greacă şi semnată Iancu Nicola, a unui ***Manual de patriotism,*** apărută cu cheltuiala lui Veniamin Costache. Originalul se intitulează ***Manualul de patriotism dedicat locuitorilor celor 7 insule ionice,*** apărut în 1817, şi atribuit lui Nicolae Scufes. În anul 1831 a tipărit şi traducerea romanului ***Paul şi Virginia.*** Semnînd Iancu Buznea, în 1834, a publicat o altă traducere făcută printr-un intermediar bilingv cu text în franceză şi greacă apărut la Viena în 1782, după lucrarea lordului Chesterfield, ***The Oeconomy of Humany Life,*** avînd titlul în română din ***Filozoful indian.***

[4] Vasile Pogor (20.VIII.1833, Iaşi – 20.III.1906, Iaşi), scriitor şi traducător. A învăţat la pensionul Malgouverné din Iaşi, după care, în 1849, a plecat la Paris unde a făcut studii juridice. A fost unul din întemeietorii societăţii ***Junimea,*** găzduind vreme îndelungată în propria sa casă şedinţele societăţii. A fost proprietarul tipografiei în care s-a tipărit revista „Convorbiri Literare". A refuzat să fie ministru al cultelor în 1870, dar a acceptat funcţia de primar al Iaşilor între anii 1880–1881 şi 1888–1897. A abordat poemul, poemul de meditaţie, nuvela şi a tradus destul de mult. A fost primul traducător român al operei ***Faust*** de Goethe, traducere începută în 1859 şi publicată în 1862. Este cel dintîi traducător român al lui Baudelaire.

[5] Grigore Pleşoianu (30.I.1808, Cerneţi, j. Mehedinţi – 30.I.1857, Bucureşti), traducător, elev al lui Gh. Lazăr şi I.H. Rădulescu. A fost un pedagog cu prestigiu, preocupat permanent de înnoirea metodelor de predare şi de îmbunătăţire a manualelor. Ca traducător s-a îndreptat spre literatura moralizatoare, Voltaire, Marmontel (Aneta şi Luben), Fénelon (Întîmplările lui Telemah fiul lui Ulise).

[6] După modelul lui Aymé Martin, expus în proiectul ***Le Panthéon littéraire (1837),*** I.H. Rădulescu lansează în „Curierul Românesc" din 1841, proiectul ***Bibliotecii universale,*** după ce avusese o iniţiativă asemănătoare în 1826, ***Din biblioteca românească,*** unde vorbea de sacrificiile făcute în Germania pentru difuzarea culturii în popor şi de patriotismul din Ungaria, considerîndu-le exemple de urmat. Se urmărea traducerea şi publicarea principalelor opere filofozice, literare şi istorice, din antichitate şi pînă în epoca modernă.

[7] În anul 1833, I.H. Rădulescu împreună cu I. Câmpineanu, au fondat ***Societatea filarmonică*** care avea ca prim scop promovarea culturii române, a literaturii şi teatrului naţional. I.H. Rădulescu preia conducerea Şcolii de literatură, declamaţie şi muzică vocală, contribuind efectiv la realizarea primelor reprezentaţii teatrale în limba română şi urmărind acelaşi scop de încurajare a teatrului românesc, a editat „Gazeta Teatrului Naţional" (1835–1836).

[8] Ioan D. Negulici (1812, Cîmpulung – 5.IV.1851, Istambul), traducător şi publicist, foarte dotat pentru pictură primind primele îndrumări în atelierul Mariei Rosetti, timp în care frecventează şi cursurile colegiului „Sf. Sava". A urmat studii de pictură la Iaşi, iar din 1833 la Paris. Reîntors în ţară devine unul dintre cei mai cunoscuţi pictori din Muntenia dar, împrietenindu-se cu I.H. Rădulescu este atras de activitatea publicistică şi literară. A făcut parte din grupul cărturarilor care doreau iniţierea unei vaste activităţi de traducere a lucrărilor fundamentale din literatura universală. Preocupat de problema educaţiei sociale, el însuşi lansează proiectul unei colecţii şi publică în „Curierul românesc" din 1846, un ***Plan de o mică bibliotecă universală, religioasă, morală, literară, petrecătoare, ştiinţifică, etc. pentru edacaţia omului de toate clasele mirene şi eclesiastice şi pentru ambe sexe, începînd de la vîrsta copilăriei şi pînă la vîrsta coaptă,*** plan despre care recunoaşte cu modestie că trebuia să perfecţioneze iniţiativa lui I.H. Rădulescu. Atenţiei lui Negulici s-a impus tot Aimé Martin, fost profesor de literatură la „Athénée" şi la „Ecole polytechnique", prieten şi biograf al lui Bernardin de Saint Pierre, director al bibliotecii Sainte-Geneviève, un admirator al marilor clasici. Cea mai mare parte a scriitorilor înregistraţi în catalogul său nu figurau şi în acela al lui Heliade; erau însă unii prezenţi în ambele proiecte, în special în capitolele referitoare la filozofie. Negulici nu dădea o extensie prea mare problemelor filologice, deoarece scopul principal al intenţiilor sale era să-i lumineze pe români ca să nu piară. Influenţa lui Aimé Martin era puternică, ca şi în cazul lui I.H. Rădulescu de altfel, ideile acestuia fiind în consonanţă cu credinţele lui Negulici despre instrucţia popoarelor care este o condiţie esenţială pentru că numai aşa se poate ajunge la organizarea democratică a societăţii, se poate lămuri judecata oamenilor. Salvarea nu poate veni decît de la cărţi. În ele este înscrisă ideea şi ideea guvernează lumea. Popoarele sînt ceea ce sînt cărţile lor.

Participant la revoluţia de la 1848, I.D. Negulici este exilat la Bursa, apoi la Istanbul, unde moare de tuberculoză.

[9] În Bucureşti, Grigore Alexandrescu a locuit o vreme în casa banului Grigore Băleanu şi în casele lui Tache Ghica, tatăl lui Ion Ghica.

CAPITOLUL IX

MONARHIA DIN IULIE ŞI ROMÂNII

Primii studenţi români au adus din şederea lor la Paris, îndeosebi cunoştinţele de trebuinţă în cariera ce le fusese destinată sau mai ales pe acelea de care se puteau folosi în cariera lor politică şi socială. Pandeli [1] despre care a fost vorba mai sus, s-a sinucis în timpul studiilor; preotul Poteca[2] traduse mai tîrziu scrieri de filosofie şi de morală fără nici o legătură cu starea de fapt din ţara sa. Din cei doi fii ai lui Dumitru Bibescu, meniţi să fie domnitori ai Valahiei sub regimul Regulamentului, Barbu Ştirbei [3] îşi făcu studiile într-o instituţie particulară şi Gheorghe Bibescu [4] fu numit doctor în drept; ei nu au împrumutat de la Franţa primilor ani ai Restauraţiei decît simţul ordinii şi, mai ales în ceea ce ce-l priveşte pe Ştirbei, gustul pentru munca utilă ţării.

O nouă generaţie trebuia să caute la Paris altceva decît nişte excelente lecţii de specialitate sau un lustru social de calitate superioară. Ioan Ghica[5] se întoarse de acolo cu un mare entuziasm faţă de frumuseţile naturii căreia îi cunoştea de acum încolo tainele şi, de asemeni, cu nişte idei politice măsurate, dar ferme, încredinţat fiind că libertăţile publice erau necesare şi că fiecare naţie avea datoria de a-şi făuri propria-i viaţă. Cu toate că Mihail Sturdza, domnitorul Moldovei, nu le îngăduise fiilor săi şederea la Paris şi îi încredinţase abatelui Lhomme, fostul lor preceptor, pentru a urma cursurile liceului din Lunéville, cu toate că-i trimise apoi la Berlin, unde nu mai avea a se teme de influenţa curentelor dăunătoare, protejatul său, cel care era menit a fi marele istoric şi om de stat, Mihail Kogălniceanu (el se semna la început de Kogalnicean) îşi scrise, nu doar în franceză, dar şi în spirit francez, a sa *Istorie a Românilor*, apărută la Berlin, în 1834 şi tendinţele activităţii sale politice nu sînt în mod sigur, prusace, fie şi în sensul superior al lui Ranke, unul dintre maeştrii săi. Educat în întregime franţuzeşte şi chiar la Paris, Vasile Alecsandri, fiul unui foarte bogat boier de creaţie recentă, s-a format către 1840 într-o atmosferă cu totul romantică şi, întors în ţara sa, amestecă toate culorile fanteziei legendare şi istorice pentru a da în primele sale culegeri de versuri, sub nume româneşti, cu amintiri şi obiceiuri moldave, o ediţie nouă, aproape arzătoare a romantismului atît după Lamartine în ale sale *Lamentaţii* cît şi după Hugo din *Ode şi Balade*. Cu Russo deja amintit şi alţii de mai mică valoare, Iaşul a avut şi pleiada sa de poeţi cu bucle lungi, şi cravate provocatoare pentru filistini. Aici filistin era bătrînul boier cu caftan şi işlic din blană de oaie, mai respectabil decît o credeau aceşti turbulenţi sortiţi să fie totuşi, într-o bună zi, gloria literară a ţării lor şi să se numere printre cele mai populare căpetenii politice. *Dacia literară* [6] a lui

Kogălniceanu care tindea să realizeze mai ales uniunea morală, condiţie necesară a unirii politice a ţărilor române, apoi *Foaia ştiinţifică şi literară* [7] a lui Ghica, Kogălniceanu şi Alecsandri, în sfîrşit, *România literară* [8] a acestuia din urmă, au fost organele acestei tinerimi. Sub conducerea ei şi datorită repertoriului de comedii de moravuri întocmite aşa cum trebuie după modele franceze, teatrul naţional din Iaşi, foarte frecventat, deveni principala scenă a ţării. Să adăugăm că acest teatru sub conducerea unui francez, dădea în cealaltă parte a sezonului, reprezentaţii franţuzeşti cu artişti aduş din Franţa.

În aceste condiţii chiar viaţa socială trebuia să capete pentru clasele celor bogaţi şi cultivaţi, un aspect mai degrabă francez. Deja către 1830, Faca [9], un tînăr boier valah, biciuise într-ale sale ***Franţuzite***, ridicolul nobilelor doamne care se credeau obligate să-şi arate toaletele aşa-zis venite de la Paris şi să amestece în conversaţia lor, cuvinte franţuzeşti, mai mult sau mai puţin stîlcite. Mai tîrziu, Alecsandri însuşi înfăţişează într-a sa ***Cocoana Chiriţa***, soţia slujbaşului de provincie care într-un jargon pestriţ, se făleşte cu manierele, ideile şi călătoriile ei şi înţelege să-şi educe în acest sens şi copilul, pe tînărul Guliţă. Critica venea şi din partea străinilor care nu se mărgineau să admire puterea de asimilare a acestor valahi; şi preceptorul elveţian Kohly de Guggsberg recomanda o educaţie mai puţin servilă, mai pătrunsă de simţul realităţii şi mai de folos nevoilor ţării.

În acest timp, Franţa în sine nu acorda nici un interes poporului care îi inspirase abatelui Hauterive pagini strălucind de orginalitate şi de sprit. S-ar putea obiecta că se aplecase asupra ei însăşi pentru a se reface după nenorocirile suferite. Dar greşeala era mai întîi a consulilor, reprezentanţii săi din Principate. Primii consuli ai Franţei n-au fost stabiliţi la Bucureşti şi Iaşi, decît după succesul Revoluţiei franceze căci regalitatea refuzase pînă la capăt să numească agenţi în Principate, cu toate avantajele vădite pe care acestea le ofereau comerţului, ţările acestea avînd un surplus de materie primă şi Franţa putînd trimite spre Dunăre ţesături de mătase, ceaprazărie şi alte lucruri de lux. Candidaţii care se ofereau guvernului Republicii aveau recomandări prea puţin serioase, precum acel Constantin Stamati [10] despre care s-a vorbit mai sus. Emile Gaudin, care jucă mai apoi un rol în vremea Directoratului, a fost mai fericit. Dar nici el, nici urmaşii lui nu erau personalităţi destul de distinse pentru a reprezenta Franţa în ţară.

De altfel, ei nu aveau deloc sarcina de a se interesa de condiţiile politice în care trăiau Moldova şi Valahia, de a căuta să cunoască nevoile şi dorinţele acestor provincii. Simpli funcţionari, fără cunoştinţe deosebite şi de o mediocră inteligenţă, ei se mărgineau la a-şi apăra „evreii francezi", născuţi în Galiţia sau în Levant, împotriva unei administraţii adeseori abuzive şi la a face în rapoartele lor jurnalul evenimentelor, mari sau mici, petrecute sub ochii lor. Cîteodată, aceste rapoarte dobîndeau un interes deosebit prin certurile pentru întîietate sau de altă natură, pe care aceşti reprezentanţi al căror caracter lăsă de dorit după căderea lui Napoleon, le aveau cu agenţii puterii. Aşa a fost pînă la instaurarea lui Ludovic-Philippe [11]. Din acel moment, schimbări importante interveniră în relaţiile Franţei cu ţările de pe malul stîng al Dunării. Pe de o parte, tratatul de la Adrianopol (1829) a permis exportarea grînelor româneşti către Occident; porturile Galaţi şi Brăila, scăpate de garnizoanele turceşti, luară curînd avînt. Vase greceşti şi austriace se întîlneau aici

cu acelea purtînd pavilionul Sardiniei, al Angliei și al Franței. Porturile regatului trimiteau deja către 1830 cîteva ambarcațiuni.

De această parte, Franța ridicată din ruine prin cîrmuirea pașnică a acelor Bourboni din ramura ce se trăgea din fiul de curînd detronat, începea să arate un nou interes față de marile probleme politice ale Europei, din care făceau parte afacerile Orientului. Era sortită să meargă atît de departe în protecția acordată lui Mehement-Ali, vice-regele Egiptului, încît un război general a fost pe punctul de a izbucni, război în care partidul burgheziei hrănite cu amintirile Revoluției vedea revanșa necesară vechilor înfrîngeri. Or, un guvern care se chinuia și într-un chip atît de serios pentru Egipt, trebuia să-și întindă curînd interesul asupra situației întregii Turcii; în această situație, avîntul național al Principatelor alcătuia un element de tulburări ce nu putea fi trecut cu vederea.

Încă din 1832, Bois-le-Comte, mai tîrziu ambasador în Elveția, fusese însărcinat cu o misiune în Orient privitoare și la situația politică din Principate. I-au trebuit trei ani pentru a strînge informații. El asigură, fapt de mare interes, că dorința cea mai călduroasă a boierilor luminați și patrioți este unirea celor două țări române sub un domnitor de origine străină care să nu fie nici austriac, nici rus. Probabil se gîndea la unul dintre fii lui Ludovic-Philippe, cu toate că nimic pozitiv nu vine în sprijinul acestei ipoteze, conforme totuși cu politica de familie urmată cu stăruință de regele francezilor.

Acestea erau împrejurările în momentul cînd, în 1839, funcția de consul general, creată din 1834, a fost încredințată, după retragerea onestului Cochelet, unui personaj[1] ambițios și întreprinzător, plin de încredere în vederile și talentele sale, destul de îndrăzneț pentru a se împotrivi oricui ar fi vrut să-i contracareze acțiunile, Adolphe Billecocq, fost agent în Suedia și secretar al ambasadei din Constantinopol. În această societate care nu mai putea îngădui abuzurile Turciei, neputincioasă în a o apăra și care se temea de intențiile Rusiei, în această lume șlefuită de o generație în chip franțuzesc, el a dorit să fie confidentul tuturor aspirațiilor, sfetnicul tuturor incertitudinilor, sprijinul tuturor eforturilor făcute spre un viitor de libertate și naționalism.

În ciuda defectelor temperamentul său pe care vîrsta le va accentua pînă la furiile cele mai ridicole, iubea țara unde se gîndise chiar să se și însoare[2]; îi vorbea limba și a întreținut legături cu toți cei care au jucat vreun rol aici. Doritor în mod firesc să mărească influența nației sale, el nu vedea încă în Rusia decît Puterea protectoare avînd drepturi de care ea trebuia să se prevaleze pentru a pune capăt abuzurilor de putere și nedreptăților. Dacă se preface doar a contesta, într-o scriere redactată în 1847, că Țarul ar fi avut, pe vremea cînd a fost alcătuit Regulamentul Organic, intenția de a anexa Principatele cărora înțelegerea să le dea, cu ajutorul celor mai buni boieri, o adevărată Constituție în sensul occidental al cuvîntului, dacă scrie aceste rînduri simple și clare: „Nici o Putere, în circumstanțe asemănătoare, nu a dat un atît de nobil exemplu de generozitate precum cel oferit de Împăratul Nicolae, în timpul războiului din Turcia, în largile și binefăcătoarele sale intenții în favoarea Principatelor[3] și al viitorului lor"; dacă laudă nobilele sentimente ale „acestui ilustru monarh" și „generozitatea caracterului sau"; dacă Kisselev este pentru el „un legislator, un organizator cu largi tendințe și, în același

timp, un administrator econom, activ, politicos şi binevoitor" care pleca înconjurat de binecuvîntări după ce şi-a desăvîrşit opera binefăcătoare, în realitate el socoteşte că lucrurile au mers rău sub o astfel de legislaţie politică potrivită ce-i drept, gîndeşte, condiţiilor speciale ale ţării. Greşeala, crede el, aparţine domnitorilor pămînteni: Alexandru Ghica, bine intenţionat, dă dovadă de nehotărîre şi de slăbiciune. Adunarea care se ridică împotriva influenţei ruseşti, socotită a fi prea acaparatoare, e lipsită de înţelepciune, de gratitudine şi de măsură. În orice caz, Rusia poartă răspunderea de a fi dat ca urmaşi ai lui Kisselev, bărbaţi nervoşi şi autoritari care erau lipsiţi de simţul situaţiei. Doar împotrivirea sistematică a lui Gheorghe Bibescu faţă de domnitor şi atitudinea prea puţin prietenoasă a noului consul rus Daşkov găsesc dezaprobarea lui Billecocq, care, el însuşi, recunoaşte că a fost considerat drept principalul, singurul consilier al Hospodarului. Căderea lui Ghica îi părea un eveniment supărător şi alegerea lui Bibescu, la care asistă alături de consulul rus, o adevărată nenorocire pentru ţara căreia îi fusese sortit să-i anuleze prin faptele sale, Constituţia[4]. Nu iubea mai mult nici tinerimea care-şi făcea studiile în Occident şi în care nu vedea altceva decît un grup gălăgios ***care face înconjurul Europei pentru a-şi căpăta pintenii de dandy şi nu pentru a se instrui***; cît despre intelectuali, aceştia nu sînt pentru el decît o ***ceată de aşa-zişi literaţi inteligenţi, puerili şi fără rost*** care se amuzau vînînd caracterele chirilice, detestîndu-i pe străini, vorbind despre originea romană şi despre vitejiile lui Mihai Viteazul şi visînd la independenţă. Chiar poporul român nu este, după părerea lui, decît unul dintre acele ***popoare moarte faţă de orice idee şi ordine de legalitate clocind în cea mai cruntă mizerie, ignorant şi sensibil doar la imboldul forţei brutale.*** Relaţiile consulului Franţei cu domnitorul ***ţigănos de fel*** deveniră atît de încordate încît acesta se plînse lui Guizot, ministrul Afacerilor Externe de atunci. Billoc属cq a fost înlocuit în februarie 1846. O clipă a fost vorba de a-i fi dat drept succesor pe Ferdinand de Lesseps, care refuză. În cele din urmă s-a hotărît asupra lui Doré de Nion[5].

Imediat Billecocq începu să redacteze un memoriu de o foarte amară savoare împotriva domnitorului căruia îi fusese adversar şi pe seama căruia îşi punea destituirea. Deja Bibescu se adresase opiniei publice din Franţa şi dintre-alte părţi redactînd printr-un confident, doctorul Piccolo, fost cenzor imperial la Bucureşti[6], o scriere intitulată ***Pavel Kisseleff şi Principatele Moldovei şi Valahiei,*** iar mai tîrziu ceru să se tipărească un alt pamflet, destul de veninos, ***Despre starea Valahiei sub cîrmuirea lui Alexandru Ghica*** (Bruxelles, 1842). Memoriul fostului consul care semna doar cu iniţiale, B. A.**, cuprindea ideile expuse mai sus şi se termina cu un călduros apel de a interveni, adresat ministerului de la Saint-Petersburg „care urmăreşte în Orient o gîndire civilizatoare"[7].

Billecocq nu se opri aici în ranchiunoasa lui operă. Scos din minţi că nu a primit răspuns din partea celor cărora se adresase pentru a primi satisfacţie împotriva măsurii care-l lăsase fără post, ajunse să se creadă persecutat de toată lumea; se apucă atunci să-şi istorisească suferinţele adevărate sau închipuite, în două groase volume pline de scrisori şi de alte piese, pe care-l intitulă ***Le nostre prigioni.*** De această dată se dădea drept cel mai mare duşman al protectoratului şi al politicii ruse în Orient; îşi punea înlocuirea pe seama Ţarului care, prin

mijlocirea prinţesei de Liéven, influenţase rezoluţia lui Guizot. Leverrier califică acest imens memoriu drept „probleme ale unei persoane teribil de insipide atinse de timpul care curge".

Dar acest consul arţăgos şi răzbunător, care reprezenta în mod vădit interesele familiei rivale, a Ghiculeştilor, nu era omul care trebuia numit pentru a stabili între ai săi şi românii cărora le recunoştea totuşi, rolul ***de a fi format altădată, împreună cu polonezii şi cu ungurii, acel zid de aramă care feri Occidentul de invazia mongolă sau turcă***, acea strînsă legătură care ar fi dat Principatelor o garanţie solidă a viitorului lor şi Franţei singurul aliat credincios şi permanent pe care l-ar fi putut avea în Orient, unde avea de gînd să-şi reia marele rol pe care-l jucase pe vremea lui Francisc I. În loc de a reprezenta acea literatură, acea viaţă franceză care dobîndise o situaţie preponderentă numai datorită instinctivului ataşament al boierilor din secolul al XVIII-lea şi a introducerii limbii franceze în programa şcolilor fanariote, el se amestecă în uneltirile boierilor înverşunaţi unul împotriva celuilalt pentru a-şi putea lua locul în înalte dregătorii şi pe acel jilţ de vasal care avea înfăţişarea unui tron fără a avea şi cele mai înalte şi mai demne prerogative[8].

Din păcate, colonia franceză nu putea face singură ceea ce trebuia început şi continuat prin iniţiativa şi activitatea conducătorului ei, consulul. Printre cele *şaizeci* de persoane, care o alcătuiau, existau oameni într-adevăr oneşti şi utili ţării, precum acel doctor Tavernier, care a adus mari servicii în lupta împotriva holerei din 1831 şi totuşi era sortit să fie curînd amestecat într-o intrigă politică care a reuşit să-l distrugă. Dar cei mai mulţi erau atraşi, după cum mărturiseşte chiar Billecocq, doar de „extrema micime a vieţii materiale", la Bucureşti şi în întreaga ţară ajunsă prin acest avantaj „un fel de Eldorado pentru o grămadă de oameni pierduţi în mizerie şi josnicie". În momentul cînd francezii deja amintiţi dădeau o educaţie sănătoasă şi solidă tinerimii moldave, cînd la Iaşi, contesa de Grandpré, văduva unui comandant de vas, întemeia o bună şcoală pentru fete, cînd inginerul Condemine începea o mare exploatare a pădurilor de pe pămînturile boierului Ştirbei, cînd, în sfîrşit, aghiotantul domnitorilor Ghica şi Bibescu era un viconte de Grammont, cu tradiţii legitimiste şi autor al unei scrieri menite a-i apăra pe protectorii săi, au fost şi „nişte servitori şi bucătari francezi", nişte preoţi răspopiţi, nişte comedianţi şi lucrători; politehnicieni smintiţi şi criminali ce se năpusteau ca „învăţători" pe acest „pămînt hrănitor, unde nimeni n-a murit de foame"[9]. Un sperjur condamnat pentru asta, contele Abrial, se ascundea la Iaşi sub frumosul nume de Saint-André şi un altul de Maisonfort, care îşi zicea „locotenent-general al regelui din Lahore" se bucură de prestigiu în Orient înainte de a-l îngrozi prin crimele sale[10].

În această mică societate, în care se aflau atîţia fugari şi faliţi, Vaillant era singurul a cărui activitate literară a putut servi la a apropia îndepărtata Franţă de această ţară latină a Dunării. Săvîrşi marea greşeală de a se lăsa cucerit dacă nu de politica demnă de dispreţ a partidelor de familie şi de clica ce sfîşia cele două Principate, îndeosebi, Valahia cel puţin de acele surde mişcări naţionale care tulburau provinciile creştine ale Sultanului, pregătind un viitor grecilor şi slavilor. Uneltirile bulgarilor din Brăila unde provocară o adevărată mişcare insurecţională

menită a le furniza mijloacele de a invada Dobrogea turcă, ambițiile nemăsurate ale bătrînului cneaz sîrb surghiunit la București, Miloș Obrenovici, tendințele conspiratoare ale unui anume boier schimbător precum Mihai Filipescu sau ale cîtorva scriitori lipsiți de rol politic precum Eliade, sfîrșiră prin a-l compromite. A fost nevoit să părăsească Valahia unde trăise și muncise timp de ani îndelungați – el și soția lui, directoarea unei instituții pentru educarea tinerelor fete. De trei ori a încercat zadarnic a-și face iertată greșeala reapărînd la București[11]. În 1844, retras pentru totdeauna la Paris, publică aici o scrisoare de mare importanță pentru popularizarea cauzei românești: *La Romanie*.

Prin ea nu dorea să dea numai o descriere a principatului valah, un rezumat al istoriei lui, note de etnografie și de folclor, plus cîteva anecdote, după rețeta, cu mare căutare la toți turiștii literari, ci și să informeze publicul francez asupra întregii vieți a acestei națiuni române unitare, din care Valahia forma numai un teritoriu politic. Se ocupă și de moldoveni și, pentru prima dată, de românii din Transilvania pe care îi numește, după termenul național servind la a desemna această țară de sclavi, *Ardeal*, de unde „*Ardialiens*" (în românește, *ardeleni*). A fost de altfel, primul care a lansat acest nume de *România*, corespunzînd termenului nostru de Romania, pentru a desemna toate ținuturile ai căror locuitori își zic români (***Roumains***), și-și numesc română, limba lor (***roumaine***). Noua școală literară a lui Kogălniceanu, a lui Alecsandri, generația entuziastă a romanticilor, visînd la o mare patrie liberă ce încă nu fusese întemeiată, a adoptat această denumire, de fapt, deja folosită oficial pentru principatul Valahiei (*România* în loc de *Țara-Românească*, *Terra Roumanica*, vechea denumire istorică); dar francezii care nu țineau atît de mult cît bunul Vaillant la a aminti originea romană, latină a națiunii, făcură din ea acest nume corcit de Roumanie (bazat poate pe pronunția populară: *rumân*, *rumânesc*) care se păstră.

Aceste două fapte trebuiesc reținute: primul scriitor străin care s-a ocupat de întreaga noastră națiune, recunoscîndu-i caracterul unitar și perfect uniform, a fost acest profesor de la „școala națională Sfîntu-Sava", care se intitula orgolios și „fondatorul colegiului intern din Bucuresci (*sic*) și profesor al școlii gratuite de fete"; în al doilea rînd, el a fost primul care a riscat acest nume de Romanie sortit să aibă un viitor, cel de ieri, și va avea în mod sigur un altul, încă și mai mare, dar la fel de legitim, cel de mîine.

La Romanie este compusă din trei volume destul de ample; ele cuprind istoria veche și istoria modernă a Daciei, a „*romanilor din Dacia*", descrierea pitorească întru totul asemănătoare a teritoriului și considerații asupra limbii; o mențiune deosebită trebuie făcută asupra părții privitoare la acești „Ardialiens" (ardeleni), acești români din Transilvania, a căror soartă era pe atunci subiect de reflexii melancolice pentru poeți și pentru gînditori, înainte de a deveni una dintre principalele preocupări diplomatice.

Vaillant admite în mod hotărît continuitatea elementului românesc în Dacia, în ciuda evacuării pur administrative și militare înfăptuite la ordinul împăratului Aurelian, către 270. În sprijinul său aduce chiar argumente noi, care nu au fost băgate în seamă. „N-am pierdut noi, – spune conaționalilor săi – Canada, Lousiana etc., dar cea mai mare parte a colonilor noștri mai sînt încă acolo. Deci de ce, pentru

că timpurile sînt îndepărtate se vrea azi să fie altfel? Sentimentul proprietății nu era mai puțin puternic la colonii unui popor cuceritor decît la cei ai națiilor comerciale din epoca noastră". Reliefează faptul că acei coloni așezați de Traian în Dacia erau „cetățeni care, victime ale marii proprietăți și neavînd de mult timp în patria mamă altă stare decît pe aceea a mizeriei, veneau în acest ținut ca într-un Eldorado": deci ar fi fost destul de greu a-i ridica de pe acest pămînt care îi făcuse bogați. O argumentație la fel de sănătoasă l-au făcut să înțeleagă că acești burghezi, acești coloni, acești soldați lăsați la vatră, cărora darul unei modeste proprietăți le răsplătea eforturile unei întregi vieții, nu puteau deveni dintr-o dată „acei nomazi", acei bieți păstori rătăcitori în care slavistul Miklosici vedea, încă de acum vreo zece ani, întreaga națiune română.

Aici este invocat la momentul potrivit un fenomen de istorie. În timpul războaielor purtate în secolul al XVII-lea și al XIX-lea pe teritoriu, între turci pe de o parte, ruși și austrieci de cealaltă, boierii, nobilimea, negustorii, slujbașii chiar și domnitorul s-au retras din Valahia și din Moldova, în Transilvania; dar adaugă Vaillant, „proletarul i-a urmat? Nu, nici măcar unul."; și se sprijinea în teza sa pe o critică severă care face din acești români din Transilvania, urmașii direcți – el pretinde că aceștia și-au păstrat chiar puritatea sîngelui – ai vechilor coloni veniți din Italia.

Cînd, după marile migrațiuni, grupurile de populație românească luară un aspect definitiv, fiecare pe o bază geografică proprie, Vaillant se străduiește să caute în terminologia mitologică numele de Ardeal; această terminologie împrumutată, în mod sigur, de la maghiarii care numeau astfel provincia de dincolo de păduri, cucerită de regele lor între 1000 și 1100, o derivează din Jupiter însuși. Pentru infiltrarea politică a ungurilor dă crezare vechilor cîntece de război, puse cap la cap și naiv interpretate de un compilator maghiar, notar al regelui Bela care trăi în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Dar nu admite cîtuși de puțin tendința acestei legende transformate de bine, de rău, în cronică; observă că neamul maghiarilor faimos pentru cruzimea lui fără de asemănare – Liudprand, episcopul Cremonei, contemporan al invaziei, o atestă în a sa lucrare *Antapadosis* – este înfățișat de notar „ca înțelept și blînd" după concepțiile religiei creștine, tîrziu și grosolan adoptate. Dar cu toate astea, sclavia politică a românilor din Transilvania a început.

Precum toți instoricii de pînă în ultima vreme, Vaillant admite că primul principat român, Valahia, a fost întemeiat de pribegi din Transilvania, alungați de prozelitismul regilor catolici ai Ungariei, dușmani ai religiei din Orient. Astăzi se știe cu ce trebuie să ne mulțumim: Valahia a fost creată prin unirea diferitelor cercuri autonome cîrmuite de juzi și Voievozi; departe de a fi început pe versantul transilvănean al Carpaților, ea a ajuns curînd să adauge noii sale coroane domenii aflate în sudul transilvan, ducatele Făgărașului și Almașului care-și datorează existența intereselor politice ale Angevinilor de Ungaria din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

După întemeierea Principatelor, Vaillant nu va mai reveni asupra soartei acestor români din Transilvania; ar fi trebuit cel puțin, să semnaleze existența și importanța a două clase principale: aristocrația, de confesiune catolică ca aceea a

stăpînilor, dar păstrîndu-şi de-a lungul veacurilor limba şi obiceiurile şi clerul, căruia domnitorii români din vecinătate îi dădură căpeteniei religioase, episcopi, locuind pe fiefurile lor, domenii şi castele, în Transilvania; ar fi putut arăta îndelungata luptă socială şi instinctiv naţională pe care au dus-o pentru a se elibera de nedreptăţi şi asuprire. Autorul acestei „*La Romanie*" cunoaşte doar marea răscoală din 1437 care, după înfrîngerea ţăranilor, duse la încheierea unei ligi între privilegiaţii, care se uniră pentru a combate eventualele manifestări de nemulţumire ale acestei plebe în mare parte română. În acelaşi timp, vorbeşte pe larg despre marele rol jucat în istoria Ungariei şi a întregii creştinătăţi de Ioan de Hunedoara care era valah atît prin tată cît şi prin mamă şi care, în eforturile lui repetate din vremea cuceririi Constantinopolului de către turci, se sprijini pe organizarea celor două principate române libere, al Moldovei şi al Valahiei. De altfel, spune: „Ne vom mira poate recunoscînd un roman în Ioan Corvin, acest viteaz al vitejilor, această de neclintit coloană a creştinătăţii". Crede că acest regent al Ungariei, tatăl regelui Matei, era născut „în Valahia, în Bănia Craiovei". Nu uită să spună că Nicolaus Olahus, marele arhiepiscop de Gran şi cel mai de seamă reprezentant al spiritului Renaşterii din Ungaria, era român şi citează termenii unei diplome solemne care îi recunoaşte naţionalitatea.

Cucerirea unei părţi a Transilvaniei de către Petru Rareş, domnitorul Moldovei începînd cu 1529, îşi are locul ei în lucrare. Crede că, în 1538, Rareş, aflat pe punctul de a fi atacat de Sultan, spera investitura „principatului Transilvaniei din partea lui Soliman-Magnificul". În acelaşi timp, semnalează primele publicaţii româneşti apărute în Transilvania după 1560, sub imboldul Reformei.

Ajungînd la marele domnitor Mihai Viteazul, Vaillant interpretează la justa-i valoare tratatul impus în 1595, acestui domnitor şi vecinului său din Moldova de principele maghiar al Transilvaniei, Sigismund Báthory care spera în îngîmfarea lui, că poate păstra cele două ţări sub stăpînirea sa. Cucerirea Transilvaniei de către Mihai victorios asupra lui Andrei, vărul şi urmaşul lui Sigismund, este povestită în maniera lucrării româneşti a lui Nicolae Bălcescu căruia Vaillant îi fusese unul dintre profesori. Suferea – spune – cînd îşi vedea fraţii trataţi precum şerbii de cuceritorii maghiari şi de străinii saxoni. Stăpîn al celor trei principate, „Mihai avea destul din acel geniu civilizator care ştie să păstreze cuceririle pentru a organiza în regat fosta Dacie întreagă". Cînd trădarea nobililor maghiari din Transilvania şi uneltirile de la Curtea Vienei l-au făcut să-şi piardă cucerirea, cînd reconciliat cu Rudolf al II-lea şi învingător al lui Sigismund, chemat de ai săi, este ucis mişeleşte de camaradul său Gheorghe Basta, general în slujba Împăratului, Vaillant închină rîndurile următoare amintirii eroului valah a cărui fantomă însîngerată, acum mai mult ca oricînd bîntuie prin visele noastre: „Astfel pieri la patruzeci şi trei de ani, victimă a unui laş omor, acest mare bărbat care nu are egal printre concetăţenii lui decît pe Ioan Corvinul şi pe Ştefan cel Mare, care se ridică deasupra primului prin măreţia vederilor sale şi patriotismul dorinţei sale. Ardelenii îi mai spun încă *regele nostru Mihai* şi *Alexandru cel Mare*. Făcuse prea mari servicii Împăratului pentru a nu fi răsplătit cu ingratitudine... Mihai abia avu un regret". Şi împrumută aceste cuvinte de la scriitorul Engel, care îşi redactase istoria la începutul secolului al XIX-lea: „Să aşezăm lauri pe mormîntul acestui mare bărbat, căci şi el a ajutat la

apărarea Europei de barbaria turcilor! Fie ca istoria să-i păstreze numele! Fie ca ea să spună lumii ce lucruri mărețe a făptuit cu atît de slabe mijloace... Fie ca ea să facă Europa să presimtă la ce se poate aștepta de la poporul pe care l-a condus!"

Ajungînd apoi la cele două mari victorii care, în 1603 și 1611, dădură Transilvania lui Radu Șerban, urmașul lui Mihai, el crede că, fără o nouă trădare a Imperialilor, acest domnitor „ar fi putut profita de această victorie care făcea să tremure neamul stăpînitor, pentru a trezi în neamul cucerit sentimentul libertății și pentru a chema la unire... cu atît mai ușor cu cît romanii erau atunci ca și astăzi cei mai numeroși în această provincie."

Pentru secolul al XVIII-lea sînt amintite ca în trecere, cucerirea Transilvaniei de către Casa de Austria și unirea românilor cu confesiunea catolică a Împăratului. Acesta le promisese în mod formal păstrarea drepturilor naționale; dar ei nu au beneficiat niciodată de ele, fiind amăgiți și asupriți pînă în ziua de azi la fiecare rotire a politicii austriace în Orient.

Vaillant atribuie literaturii române din Transilvania mîndra origine română a națiunii, noul avînt entuziast care îi cuprinse pe români în secolul al XIX-lea. Amintește rolul jucat în încercarea de a reforma învățămîntul românesc de „acest virtuos patriot din Ardeal, dl Nicorescu" (1833). Acesta din urmă se numea pe adevăratul său nume Moise Nicoară; originar din Banat, el a fost alături de Paul Iorgovici care vizitase Parisul Revoluției, unul dintre puținii reprezentanți de dincolo de munți ai influenței franceze. Pentru a arăta starea românilor transilvăneni, Vaillant citează aceste rînduri din marele publicist Gheorghe Barițiu: „Este un fapt acela că o mare parte a românilor din Ardeal nu sînt decît niște șerbi supuși nobilimii; dar mai este și un altul, acela că romanii aici sînt în număr de 1 200 000 (azi mai mult de 4 000 000) în timp ce toate celelalte populații împreună, ungurii, secuii, sașii, nemții, abia sînt 900 000. Ce este deci de mirare că servagiul apasă cu deosebire asupra celor mai numeroși? Nu este la fel printre maghiari? Ce sînt acele numeroase sate de șerbi lipsiți ca și românii, de drepturi politice, siliți ca și ei să muncească o sută patru zile și mai mult pe an pe pămîntul proprietarului? Să se caute de-a lungul și de-a latul țării și să mi se spună dacă nu presa românească trebuie să-i apere pe șerbi și drepturile lor de oameni, căci nu au altele, nu mai multe decît românii... E de prisos a răscoli istoria și a citi arhivele nobilimii; toată lumea știe că floarea nobilimii din Ardeal, pentru că și-a schimbat numele și portul nu e mai puțin de origine română și că persecuțiile religioase sînt singura cauză care i-a făcut să-și abjure credința, să-și uite naționalitatea și să-și renege numele pentru acela de maghiar. Vajda-Hunyad, Fogaras, Zarand, Kövar, comitatul Torda sînt populate cu nobile familii romane care nu vorbesc altă limbă decît pe aceea pe care le-au lăsat-o moștenire părinții."

De asemenea, trebuiesc citite paginile în care Vaillant își povestește călătoriile prin cele două Principate; îl face să vorbească pe un păstor din Transilvania care i se plînge de starea a lor săi avînd totuși credință într-un viitor mai bun. „Ei, bine frate – îl întrebă scriitorul nostru – *de vreme ce ești roman, n-ai privi cu plăcere unirea celor trei Principate?*

La sfîrșitul studiului său, ale cărui detalii au foarte des un puternic gust de naivitate, constată starea de spirit a românilor din 1840 în aceste cuvinte care par

scrise de ieri: „Romanii din Dacia tind spre uniune; învăţaţii şi entuziaştii nu au acolo alt scop decît acela de a-şi uni concetăţenii prin amintirea aceleiaşi origini şi speranţa de a alătura cu ajutorul timpului, diferitele provincii care alcătuiau cîndva Dacia traiană. Aici se află o înaltă patriotică gîndire care fără îndoială, va merita aprobarea inimilor generoase".

La puţin timp după apariţia cărţii lui Vaillant, în 1846, un român din Transilvania, August Treboniu Laurian (sau Lauriani) dădea o *Privire asupra istoriei românilor*, operă foarte exactă şi folositoare, dar care, din păcate, a fost prea puţin răspîndită. Cam în aceeaşi vreme, la Paris era citit cu interesul ce trebuia trezit de orice acţiune romanescă situată într-o ţară îndepărtată, un roman al contesei Dash, *Mihail, moldavul*. În această povestire e vorba de un imaginar Mihail Cantemir care se întorcea din Franţa împreună cu un prieten francez, pentru a-i aduna pe membrii partidului independenţei române şi a ajunge împotriva turcilor şi a polonezilor invadatori, rege al Daciei unite. Contesa petrecuse cîtva timp în Moldova unde trecuse la ortodoxism pentru a deveni soţia lui Grigore Sturdza, fiul principelui domnitor; apoi soţii se despărţiră; tînăra femeie a fost nevoită să părăsească ţara unde totuşi a încercat să se întoarcă. La bătrîneţe, lui Mme Dash îi mai plăcea să se împodobească cu frumosul veşmînt pe care i-l dăruise fostul sot.

Desenatori francezi trecuseră la acea vreme prin ţările Dunării. Raffet îl însoţise pe călătorul rus Demidoff; creionul lui priceput în a prinde caracterul dinstinctiv al bătrînilor soldaţi ai lui Napoleon se opri cu complezenţă să schiţeze caravanele de ţărani români trecând prin câmpiile Basarabiei, pitoreştile tipuri umane din cele două Principate, întinsele cîmpii pe deasupra cărora zburau berze, oraşele moldave şi valahe ieşite din livezi şi din grădini cu numeroasele lor clopotniţe, dansurile naive ale poporului din mijlocul tîrgului înţesat de lume, pînă şi pe soldaţii noii armate. În alte împrejurări, pe care nu le cunoaştem, Michel Bouquet, viitor grardian al galeriilor Louvre pe timpul Revoluţiei din 1848, prinse aceleaşi trăsături ale naturii şi ale populaţiei româneşti şi ne-a lăsat în caietele sale, documente de înaltă însemnătate privind monumentele şi costumele.

Dar cel care a cunoscut mai bine pămîntul şi societatea acestor ţări, care le-a preţuit cu cel mai mult simţ artistic, care le-a iubit cu cea mai mare sinceritate şi credinţă, care a pus cel mai mut suflet în a servi o naţiune care avea nevoie de ajutorul continuu al tuturor prietenilor ei, a fost Charles Doussault.

Sosise la Bucureşti la puţin timp după 1830, fără a-i putea fi cunoscut scopul venirii. Noii boieri nu-i spuneau nimic sub masca lor împrumutată din Occident. Dar atunci cînd observă bisericuţele de mahala, cu cimitirele lor împodobite de cruci sculptate şi bătrînii salcîmi sub care preotul patriarhal îi învăţa să citească şi să scrie pe copilaşii cu picioare goale, cînd i se îngădui să intre în marile curţi pline de o liotă de copii şi de păsări, să se suie pe negrele şi vechile scări din lemn gata să se prăbuşească, să îmbrăţişeze din înaltul balcoanelor cu coloane cioplite, priveliştea presărată cu albele flori ale primăverii, să ia parte la serate unde băieţi greoi şi timizi şi frumoase fete surîzătoare ce se prefăceau a nu lua în seamă prezenţa străinului, erau învăţaţi arta, de vreun maestru de dans, a fost cuprins, ca artist, de o ciudată plăcere şi se apucă să noteze diferitele aspecte ale unui patriarhalism atît de vesel, ale acestei lumi simple şi bune pe care o preţuia mai mult decît pe cea mai

bună societate a ţării. Mergînd mai departe, descoperi sate de o fermecătoare originalitate sub acoperişurile lor de paie, cu fîntîna rustică de unde fetele veneau să ia apă ca-n timpul binecuvîntatelor zile ale Bibliei şi ascultă ecoul prelung al paşilor săi prin sanctuarele vechilor mănăstiri unde descifră inscripţii şi copie cu mîna sigură, fresce.

„Bisericile din România – spune el – sînt singurele monumente care pot să atragă atenţia artistului şi a arheologului; sînt numeroase şi cîte unele pot rivaliza cu cele mai celebre opere ale artei greceşti şi bizantine din cele mai frumoase vremi. Această artă capătă în Principatele dunărene un caracter elegant cu totul necunoscut în Europa unde artiştii şi savanţii se duc foarte departe să-şi caute subiecte de noi inspiraţii atît de greu de întîlnit, chiar pe malurile Gangelui sau ale lui Mississipi.“[12].

Amintirile lui, foarte precise căci au fost gravate în memorie de sentimentul cel mai pur, meritau să fie fixate şi într-alt chip decît prin imagine; dacă ar fi fost publicate ca o ilustrare a frumoaselor sale schiţe[13] ar fi adăugat mărturia artei la elocventul expozeu al drepturilor unui popor însetat de libertate; dar a fost nevoie mai întîi ca revoluţia din 1848 să creeze o nouă legătură, mai strînsă, între Principate şi Franţa.[14]

Trebuie adăugat totuşi că desenele lui Doussault au apărut separat începînd cu 1847, la editorii parizieni Vibert şi Goupil[15] şi că Billecocq îi ceruse lui Jules Janin să-i scrie o prefaţă pentru ediţia populară pe care o plănuia.[16]

Deja în 1847, numărul studenţilor români de la Paris era atît de mare încît ei se organizară într-o societate de educaţie şi de lectură naţională. „Biblioteca Română“ aflată în Piaţa Sorbonna, la numărul 3, la unul dintre aceşti tineri, Vîrnav, cuprindea în programul ei întîlniri în fiecare sîmbătă, în timpul cărora se citeau pagini din istoria românilor. Unul dintre membrii, fratele lui Mihail Kogălniceanu, scria: „Cu toate că junii români se află departe de ţara lor, ei nu o uită nici o singură clipă şi ei caută a-şi strînge cît se poate frăţia, atît aici cît şi în ţară cînd se vor fi întors acolo“. Şi mai departe un pasaj plin de înţelepciune: „Nu sîntem veniţi la Paris numai pentru a deprinde a vorbi franţuzeşze precum francezul, ci pentru a împurmuta şi ideile şi lucrurile de folos ale unei naţii atît de luminate şi atît de libere.“[17] O doamnă Greceanu, al cărei fiu murise de curînd, a instituit o rentă în folosul „Bibliotecii.“[18]

NOTE

1. Vezi Sturdza, *Acte şi documente*; despre Bois-le-Comte, Billecocq, *Le nostre prigioni*, tom I, pag. 167–170 şi pag. 135.

2. *Le nostre prigioni*, tom I, pag. 215.

3. *La Principauté de Valachie sous le Hospodar Bibesko par B*** ancien agent diplomatique dans le Levant*, ediţia a II-a, Bruxelles, 1848, pag. 24, 30.

4. La primul scrutin a fost ales bătrînul Filipescu, la cel de al doilea Emanoil Băleanu. Vezi „*Le nostre prigioni*, tom I, pag. 178 şi *Valachia* etc., pag. 121. Alexandru Ghica spunea despre Billecocq că „a adus în salon un consulat pe care trebuie că l-a adunat în stradă“.

5. P. 53. Billecocq aproape că recunoaşte a fi autorul pamfletului intitulat *Le nostre prigioni*, tom I, pag. 181; cf. pag. 339 şi urm. – vezi scrisoarea prin care Nion este acreditat, în *Revista istorică*, I. Cf. Billecocq, op. cit., pag. 103 şi urm. şi *Le nostre prigoni*, tom I, pag. 261–264.

6. V. Bogrea semnalează o *Antologie greacă* a aceluiaşi care, dedicată lui Grigore Ghica, domnitorul Moldovei (1853) menţionează şi (p. XV) „solicitutinea perseverentă şi încurajările prinţului Gheorghe Bibescu".

7. O corespondenţă în sensul lui Bibescu a fost, se zice, inserată în *Naţionalul*, trimestrul III, 1842 (*Le n ostre prigoni*, pag. 187, nota).

8. „Aţi fost, – îi spunea el lui Bibescu – duşmanul înverşunat al prietenului meu, domnitorul Ghica" (*Le nostre prigoni*, tom I, pag 74–75).

9. *Ibid.*, pag. 70, 73–74 şi urm., 115 şi urm., 124 şi urm., 128 şi urm.

10. *Ibid.*, pag 90 şi urm., 184.

11. Vezi şi *Le nostre prigoni*, pag. 370, 378.

12. *L'Illustration*, anul 1857, pag. 39.

13. *L'Illustration*, anul 1855, pag. 7 şi urm.

14. Este vorba despre „*Album moldo-valaque*" al lui Billecocq, care, după cum se va vedea, apăru în *L'Illustration*, din 1849, cu toate că prefaţa este datată septembrie 1847.

15. Vezi, *Le nostre prigoni*, II, pag. 243, 256 şi urm. Cf. *Le Monde Illustré*, anul 1874, tom II, pag. 257.

16. Revista *Floarea Dunărilor*, tom II, pag. 227–228, 344.

16. *Steaua Dunării*, pag. 340.

17. *Ibid.*, pag. 340.

18. Billecocq, op. cit., pag 335–337, 394–397.

[1] A fost trimis, în 1820, cu bursă acordată de către Efforia Şcoalelor, la studii în Italia, la Pisa, fiind mai mult preocupat de studiul matematicilor.

[2] Eufrosia Poteca (c. 1785, Nucşoara, j. Prahova – 10.XII.1858, Gura Motrului, j. Mehedinţi. Fiu de ţăran, avînd numele de botez Radu, iar după călugărie, Eufrosin, a studiat la Academia grecească din Bucureşti între anii 1812–1816. În 1818 este profesor de geografie şi religie la şcoala românească înfiinţată de Gh. Lazăr. Devine bursier al Eforiei Şcoalelor şi, în anul 1820, pleacă la Pisa unde studiază filozofia, istoria, teologia. La întoarcere, în 1825, este numit profesor de filozofie la colegiul „Sf. Sava", unde rămîne pînă în 1832, avînd o întrerupere de un an, în 1828, cînd pleacă la Buda pentru a-şi tipări traducerea ***Filosofia cuvîntului şi a năravurilor*** de J.Th. Heineccius, filozof raţionalist. Mai avea o carte publicată, în 1826, la Bucureşti, sub titlul ***Cuvîntări panighirice şi moralice,*** un volum în care şi-a strîns numeroasele sale cuvîntări festive. Influenţat de Bacon şi Descartes, Poteca este un adept al „dreptului natural", al reformelor sociale, al răspîndirii culturii prin şcoli şi tipărituri în limba naţională. Aflat în conflict cu Mitropolia se retrage, ca egumen, pînă la sfîrşitul vieţii la m^{rea} Motru.

[3] Barbu Ştirbey, Domn al Ţării Româneşti, între anii 1849–1856, a fost numit în această demnitate în urma semnării, la 19 mai / 1 mai 1849, a Convenţiei ruso-turce de la Balta-Liman, care consfinţea în plan diplomatic înfrîngerea revoluţiei de la 1848 din ţările române şi stipula ca numirea Domnilor români să se facă de către Sultan cu acordul Rusiei, pentru o perioadă de şapte ani.

[4] Gheorghe Bibescu, Domn al Ţării Româneşti între anii 1842–1848.

[5] După studii făcute la colegiul „Sf. Sava", Ion Ghica îşi susţine, în ianuarie 1836, cu rezultate slabe, bacalaureatul în litere la Sorbona. Din toamnă a urmat cursurile şcolii centrale de arte şi manufacturi. La 18 august 1838, îşi ia bacalaureatul în ştiinţe matematice la Facultatea de ştiinţe a Universităţii din Paris. După această dată, vreme de doi ani pînă în anul 1840, a urmat Şcoala de mine. În această perioadă a efectuat o călătorie de documentare la minele din Anglia. La Paris a fost cucerit de J. Michelet, îi ascultă cu plăcere pe E. Quinet şi pe A. Mickiewicz, se interesează de ideile socialismului utopic susţinute de Ch. Fourier. S-a întors în ţară în anul 1841.

[6] ***Dacia literară,*** apare la Iaşi, din ianuarie-iunie 1840, sub redacţia lui M. Kogălniceanu, retipărită în 1859 ca ediţia a II-a. Colaborează V. Alecsandri, C. Negruzzi (publică nuvela ***Alexandru Lăpuşneanu***), Al Russo, Gr. Alexandrescu (***anul 1840***), Al. Donici, C. Stamati, I. Voinescu II.

[7] ***Foaie ştiinţifică şi literară,*** este titlul acordat de cenzură în locul denumirii ***Propăşirea,*** o foaie ştiinţifică şi literară, apare săptămînal la Iaşi, de la 9 ian. – 29 oct. 1844, sub redacţia lui M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I. Ghica şi Panait Balş. Primul număr al revistei a apărut la 2 ianuarie 1844, avînd titulatura ***Propăşirea, „foaie pentru interesele materiale şi intelectuale".*** Colaborează: N. Bălcescu (***Puterea armată şi arta militară la români***), V. Alecsandri (***Istoria unui galben şi a unei***

parale), C. Negruzzi (*Toderică*), Gr. Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu, Iancu Văcărescu, August Treboniu Lauvian, Andrei Mureşanu, J.A. Vaillant.

[8] ***România literară***, revistă literară şi ştiinţifică, apare la Iaşi în febr. 1852, dar este suspendată de cenzură şi reapare de la 1 ianuarie–3 decembrie 1855 (47 de numere) săptămînal sub redacţia lui V. Alecsandri. Colaborează: C. Negruzzi, Al. Odobescu, M. Kogălniceanu, Dim. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, C. Negri, Alecu Russo (Cîntarea României), G Sion, Al. Domici, C. Stamati, D. Ralet, N. Bălcescu (fragment din ***Românii sub Mihai Voievod Viteazul***).

[9] Constantin Faca (c. 1800, Bucureşti – 7.III.1845, Bucureşti), autor dramatic şi fabulist. De origine grecească, dintr-o familie de boieri de condiţie mijlocie, a urmat Academia grecească din Bucureşti, familiaritându-se, totodată, şi cu limba franceză. Fie melancolică, dar spiritual fără a fi exuberant, a petrecut adesea clipe de destindere împreună cu petrecăreţul Anton Pann. S-a apropiat şi de I.H. Rădulescu, devenind membru al „Societăţii Filarmonice". Extrem de modest şi de discret, Faca s-a neglijat ca scriitor şi numai datorită lui I.H. Rădulescu, opera lui destul de restrînsă, a fost salvată de la uitare, prin publicarea într-un volum postum, în anul 1863.

[10] Constantin Stamati (1786, Huşi – 12.IX.1869, Ocniţa-Hotin), scriitor şi traducător, nepot de frate al Mitropolitului Moldovei, Iacob Stamati. Tatăl său, Toma Stamati, s-a stabilit, în 1812, împreună cu familia la Chişinău. Constantin Stamate a învăţat la Iaşi, a ocupat unele funcţii la Visteria Moldovei, apoi a fost funcţionar al administraţiei ruseşti din Basarabia, cavaler, din anul 1826, al ordinului „Sf. Ana". L-a cunoscut, în 1821, pe Puşkin exilat la Chişinău. Stamati scria dintr-un imbold patriotic, sperînd la ridicarea şi luminarea neamului său prin literatura naţională.

[11] Ludovic-Philippe I (Paris, 6.X.1773 – Claremont, 26.VIII.1856), rege al Franţei între anii 1830–1848. Primii ani ai domniei sale au fost tulburi, dar împreună cu ministrul Guizot, între anii 1840–1848, a impuls o perioadă marcată de un incontestabil succes economic, pe plan extern urmînd o politică pacifistă. „Monarhia din iulie" a avut contra sa trei feluri de adversari: bonapartiştii, republicanii şi socialiştii. Revoluţia din 1848 l-a determinat să abdice în favoarea fiului său minor, dar Camera deputaţilor a refuzat. Ludovic-Philippe s-a exilat din nou şi a murit nu prea tîrziu.

CAPITOLUL X

REVOLUŢIA DIN 1848 ŞI EMIGRANŢII

Revoluţia din februarie avu abia după cîteva luni, un ecou la Iaşi şi Bucureşti. Dacă în capitala moldavă revoluţionarii s-au mărginit, sub conducerea lui Kogălniceanu şi a acelui Vasile Alecsandri în care Billecocq vedea numai un „boier din Moldova“, cu toate acestea gata să mărturisească solemn că este „francez în inimă şi adoră Franţa ca pe propria sa ţară“, la a cere respectarea întocmai a Regulamentului Organic împotriva abuzurilor domnitorului Mihail Sturdza, în capitala valahă avu loc un atentat împotriva domnitorului Bibescu, demonstraţii violente, o insurecţie în toată legea şi, în urma tuturor acestor tulburări un regim republican care ţinu pînă în luna septembrie.

Eliade a fost una dintre căpeteniile acestei Republici; profesor respectat şi scriitor cu reputaţie, el se bucura de oarecare popularitate în rîndul burgheziei ce se năştea, dar cea mai mare parte a corifeilor aparţinea tinerimii cu studii la Paris. Unii dintre ei părăsiseră chiar băncile Şcolii de drept pentru a înălţa la Bucureşti, drapelul tricolor al libertăţii: C.A. Rosetti, cunoscut deja ca poet, fraţii Brătianu (Bratiano), Dumitru şi Ion, şi cîţiva „parizieni“ prin educaţie [1].

De altfel, aceşti novatori nu se înţelegeau deloc. Eliade ar fi vrut să conducă precum un dictator această mişcare care ar fi adăugat instituţii liberale la vechea societate păstrată aproape cu totul. Alţii profesau ideile revoluţionare care triumfaseră în februarie. Un Nicolae Bălcescu, istoric cu mare renume, un Ion Ionescu, fost elev al şcolii agricole din Avignon, reprezentau o nuanţă a revoluţiei care ţinea să transforme ordinea socială; alţii doreau mai curînd rolul de liberali republicani. O Comisie a proprietăţii cuprinzînd şi un număr de ţărani a dat numai prilejul de a face ascultate de către privilegiaţi, doleanţele elocvente exprimate ale clasei lucrătoare care se oferea să-şi răscumpere libertatea; şedinţele conduse de Ionescu au fost închise la puţin timp după aceasta.

Cum Rusia, mişcarea fiind îndreptată împotriva regimului consular al acesteia, îl soma pe suzeranul turc să-şi facă datoria împotriva rebelilor, membrii guvernului provizoriu, care-şi împrumutaseră titlul de la şefii revoluţiei franceze, acţionară chiar şi la Constantinopol, pe lîngă generalul Aupick, ambasadorul Franţei; îi cerură sprijin împotriva duşmanilor libertăţilor publice şi ai drepturilor naţionale. Faimoasa declaraţie a lui Lamartine prezentase Franţa democratică drept aliatul natural al tuturor răscoalelor populare care invocau dreptul naţiunilor la o viaţă independentă; românii îl implorară să le protejeze cauza: nu obţinură

decît nişte asigurări de simpatie şi vagi cuvinte de speranţă din partea marelui poet, care fusese nevoit să renunţe la orice putere [2].

Curînd, moldovenilor scăpaţi din ghearele domnitorului lor, prea practici pentru a se lăsa surprinşi de evenimente, li se alăturară într-un exil comun, fraţii lor din Valahia, care prinşi de turcii lui Soliman Paşa fuseseră îmbarcaţi pe un vas de transport şi depuşi pe malul unguresc. Astfel se formă la Paris, un grup de emigranţi „moldo-valahi" – termenul a fost pus în circulaţie de Billecocq – ale cărui eforturi au fost dedicate la a face cunoscută cauza lor naţională. Este într-adevăr uimitor cum aceşti tineri, abia avînd mijloacele necesare traiului şi neavînd de mai înainte alte relaţii în afara celor cîtorva colegi de şcoală şi a unora dintre profesorii lor, au putut să-şi cîştige atît de uşor simpatia şi în plus, un sprijin real şi constant în toate cercurile societăţii franceze îndrăgostite de libertate şi de naţionalism. Ar fi destul de greu, cu documentele de care dispunem astăzi, să regăsim firul acestor legături numeroase şi variate. Ar putea fi totuşi fixate nişte categorii în grupurile care se formară la Paris.

Eliade trăia separat, înconjurat de cîţiva fideli; printre cei mai importanţi dintre prietenii lui se număra un Tell, membru al guvernului provizoriu şi un Gheorghe Magheru, comandantul trupelor din Oltenia; unul dintre ei, Nicolae Russo (Lacusteanu) publică un *Supliment* la lucrarea, de care va fi vorba mai jos, lui Elias Regnault. Pierdut din ce în ce mai mult în norii admiraţiei faţă de sine, rezumînd în propria-i persoană ambiţioasă şi bănuitoare, trecutul şi prezentul cauzei revoluţionare, purtînd în nume propriu lupta împotriva Ţarului şi denunţînd drept complici ai tiranului pe tinerii nesupuşi autorităţii sale, Eliade publica în franceză, cărţi destul de bine scrise, într-un jargon deosebit, atît de plin de emfază, al romantismului politic: *Le protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie* (1850), *Mémoires d'un proscrit* * etc.; dar ele erau citite mai mult de adversarii lui indigeni decît de prietenii revoluţiei valahe.

Nicolae Bălcescu, după ce va fi petrecut cîtva timp în Transilvania, încercînd în numele liberalismului internaţional un compromis între unguri şi români, venise şi el să eşueze la Paris unde căuta materiale pentru a sa Istorie a lui Mihai Viteazul. Publică aici un vechi memoriu redactat pentru Poartă asupra problemei ţărăneşti, opuscul serios şi solid ce poartă titlul de *Question économique des Principautés danubiennes* **. Informaţii suplimentare au fost date de unul dintre fraţii Golescu, Alexandru, într-o scriere de mai mică importanţă. Cele două lucrări au fost bine primite de presa pariziană datorită interesului legat de subiectul însuşi.

De nobila figură a lui Nicolae Bălcescu trebuie să o apropiem pe aceea a lui Constantin Filipescu, care, după ce va fi publicat un ***Mémoire sur les conditions d'existence des Principautés danubiennes*** ***, se stingea la Paris, în vîrstă de abia patruzeci şi şapte de ani, în luna iunie 1854 [3]. Dar Eliade trebui să plece puţin mai tîrziu, în Turcia pentru a fi mai aproape de cercurile prin care înţelegea să-şi redobîndească puterea pierdută o dată cu înfrîngerea suferită de Revoluţie; cît despre Bălcescu, o boală de piept îl trimise mai întîi în sudul Franţei, apoi la Constantinopol şi în cele din urmă la Neapole, unde muri cu regretul sfîşietor de a

* Protectoratul Ţarului sau România şi Rusia; Memoriile unui proscris.

** Problema economică a Principatelor dunărene.

*** Memoriu asupra condiţiilor de existenţă a Principatelor dunărene.

nu fi putut să se întoarcă în patrie. Ioan Ghica ajunse bei de Samos, guvernator în numele Sultanului al acestei insule eline şi publică la Paris sub pseudonimul Cainoi o scriere despre „ultima ocupaţie rusă"; nu căută deloc să-şi atragă partizani.

Cu totul alta a fost linia de conduită a „parizienilor", foşti studenţi valahi amestecaţi în mişcarea revoluţionară. Rosetti, fraţii Brătianu, Goleştii, Voinescu formară un grup aparte care nu avea decît o grijă: să-şi elibereze ţara de tirania „protectorilor", să reia opera revoluţionară fără a schimba nimic în ea, să refacă republica democratică din 1848 cu ajutorul Turciei, dacă era nevoie, dar împotriva atît a Austriei cît şi a Rusiei. Publicară în limba lor o revistă minusculă intitulată *Republica română* şi pamflete menite să întreţină în îndepărtata lor patrie credinţa în victoria finală a ideilor de înnoire, dar se gîndeau şi la publicul francez. Dumitru Brătianu publică unul dintre cele mai bune memorii care au fost scrise în franceză despre problema românilor din Transilvania, într-ale sale *Lettres hongro-valaques* * şi studiul fratelui său Ion, *Autriche et les Principautés* **, este cu totul remarcabil. Ioan Bălăceanu dădea publicaţiei franceze a partidei unioniste din Principate, editate la Bruxelles, articole biciuind aceeaşi Curte de la Viena unde, mai tîrziu va servi timp îndelungat, politica lui Carol I.

Alături de această propagandă a românilor în mijlocul publicului francez, a mai fost şi o alta, mult mai activă şi avînd un ecou mult mai puternic: aceea a scriitorilor filo-români. Deja înainte de 1848, Lamartine acceptase preşedinţia societăţii studenţilor „moldo-valahi". Edgar Quinet se căsătorise cu fiica scriitorului moldav Gheorghe Asachi, văduva unui Moruzzi. Chiar Asachi se hotărîse să publice în franceză şi în română revista *Le Glaneur* *** la a cărei direcţiune îşi asociase un francez, Gallice, chemat la Iaşi, după cît se pare, ca profesor. Încă în 1843, *Revue indépendante* **** dădea un articol de Élias Regnault, un francez crescut în Anglia şi traducător al lui Thomas Carlyle, care cerea pentru provinciile dunărene puţin din atenţia acordată cu atîta dărnicie Egiptului lui Mehemet-Ali şi amintea originea latină a românilor, sîngele celt pe care-l aveau prin infiltrările ajunse pînă la Dunărea inferioară, participarea cavalerilor francezi alături de boierii domnitorului Mircea, în 1396, la bătălia de la Nicopole. Înduioşat de suferinţele şi de curajul doamnei Rosetti, de origine franceză şi engleză (era născută Grant), Michelet însuşi îmbrăca în cele mai impresionante podoabe ale stilului său legenda trecutului românesc şi povestea evenimentelor din 1848. *L'Illustration* ***** acceptase publicarea *Albumului moldo-valah* şi tirajul aparte a fost atît de bine primit încît trebui pusă sub teasc o nouă ediţie.

Emigranţii şi prietenii lor din Franţa erau prea puţin numeroşi pentru a încerca cel puţin să provoace evenimentele în sensul dorinţelor lor.

Aceste evenimente veneau totuşi de la sine. Nu Napoleon al III-lea a fost acela care a avut ideea de a stîrni cearta dintre călugării latini şi greci din Ierusalim; nu el a fost primul care a încercat să tragă vreun profit politic pe seama Ţarului care visa deja să-şi asigure protectoratul greco-slavilor trăitori în Imperiul Sultanului şi

* Scrisori ungro-valahe
** Austria şi Principatele
*** Spicuitorul
**** Revistă independentă
***** Ilustraţia

n-a fost greşeala sa dacă ocuparea Principatelor, catastrofa flotei turce de la Sinope [1] şi, în sfîrşit cuvintele jignitoare ale lui Nicolae I la adresa primului Napoleon, făcură inevitabil un război menit să schimbe faţa Orientului [2].

Imediat ce acesta începu, radicalii români, duşmani din principiu, ai Rusiei, începură să se agite mai cu putere. Cum scopul eforturilor făcute de Franţa şi de Anglia era de a restitui Turciei fosta ei libertate, de a le lua ruşilor stăpînirea dobîndită asupra gurilor Dunării, de a le anula protectoratul asupra Principatelor şi de a instala la frontiera lor occidentală o stare de fapt capabilă să le stăvilească înaintarea spre Constantinopol, emigranţii deveneau informatori şi consilieri de care publiciştii şi diplomaţii nu se puteau lipsi. Ei şi-au înţeles misiunea şi au ştiut să şi-o îndeplinească. În această epocă au apărut principalele broşuri ale emigranţilor [4], presa se ocupă de ele cu un interes cu atît mai viu cu cît era mai nou. Cele mai mari ziare le acceptaseră colaborarea sau lăsară cel puţin, să le pătrundă ideile. O strînsă alianţă apăru curînd între tinerii reprezentanţi ai ideilor naţionale şi liberale din Franţa şi proscrişii care nu-l mai considerau pe Billecocq drept singurul scriitor capabil să vorbească în favoarea lor.

Quinet, căruia, la începutul anul 1857, românii îi oferiră mijloacele de a-şi publica operele complete, dădu o nouă ediţie a cărţii sale despre trecutul şi aspiraţiile acestei naţiuni, despre care adunase cu hărnicie informaţii, mai mult sau mai puţin exacte, furnizate de socrul său, condimentîndu-le în maniera sa, într-un stil obositor prin durata emfazei. Lucrarea foarte preţuită în Moldova, a avut două traduceri, dintre care aceea a lui Asachi a fost cenzurată cum se cuvine; nu a rămas fără influenţă asupra opiniei publice cu toate că nu conţine nici fapte noi, nici păreri personale.

Lucrarea lui Élias Regnault are informaţii mai serioase şi o originalitate cu mult superioară. Această *Histoire politique et sociale des Principautés* * care îşi găsi imediat un traducător la Iaşi, se sprijină pe utilizarea sîrguincioasă a numeroase izvoare din care autorul ştie să scoată esenţialul. Administraţia domnitorilor care s-au succedat în timpul regimului Regulamentului Organic este expusă cu dezvăluiri crude şi judecăţi neiertătoare, după scrierile lui Billecocq. Bibescu apare drept un duşman al propriei sale ţări. Cît despre corifeii revoluţiei, dacă cei tineri sînt prezentaţi cu o uşoară nuanţă satirică, drept „puţin prea parizieni", Eliade este viu criticat pentru ale sale „defecte de temperament", spiritul său bănuitor, mania de a nu vedea decît trădători în cei care nu-i împărtăşeau părerile, trufia de a se crede adversarul personal al Ţarului. Domnitorii Ştirbei şi Grigore Ghica, numiţi după ce tulburările luaseră sfîrşit şi convenţia de la Balta-Liman a fost semnată, fac o proastă impresie.

În ceea ce priveşte soluţiile, Regnault demonstrează inevitabila catastrofă turcă, necesitatea de a înlocui acest Stat muribund printr-o altă formaţiune politică, dacă nu se doreşte cedarea acestor regiuni care îi aparţin Sultanului, unui rival cu mult mai puternic şi mai durabil, marele rol care le revine românilor a căror existenţă în Orient este „un noroc" neaşteptat pentru latinitate. A-i uni într-un regat, un principat, un ducat pe Dunăre nu ar fi ceea ce trebuie pentru a crea o stare de fapt definitivă. Toţi românii, atît cei din Principate cît şi confraţii lor din

* Istoria politică şi socială a Principatelor.

Transilvania, Banat, Bucovina şi Basarabia trebuie să formeze un Imperiu de 10 000 000 de locuitori care, în loc să fie protejaţi de o Europă mereu întîrziind la chemare, ar forma el însuşi un dig protector al acestei Europe ameninţate de fatala înaintare a popoarelor stepei orientale.

Este drept că anumite păreri ale autorului au fost curînd abandonate sub influenţe ce pot fi ghicite. Nu numai maniera în care Regnault analiza evenimentele din 1848, dar şi soluţia ultimă pe care o propunea au fost schimbate prin propaganda lui Eliade. Regnault ajunse să dorească numai – pentru a nu răni de moarte Turcia – alcătuirea unui singur principat sub suzeranitatea Sultanului.

Pentru a fi cît de cît complet, ar trebui citată o întreagă serie de opuscule şi de articole menite a susţine această cauză a Principatelor. Hippolyte Desprez a scris despre revoluţiile din Ungaria şi despre Valahia, (*La Moldo-Valachie et le Mouvement Roumain* în *Revue des Deux-Mondes*, 1 ianuarie 1848) *, semnalînd caracterul „cvasi-franc" al oraşului Bucureşti, frumosul costum al ţăranilor, primirea curtenitoare arătată oricărui călător francez, însemnătatea reală a istoriei şi a literaturii născînde a românilor. Bataillard, republican înverşunat, duşmanul neîmpăcat al regimului napoleonian, deveni un adevărat camarad al reprezentanţilor români ai cauzei Unirii; se gîndea să vină la Bucureşti, în Principate, pentru a face aici o anchetă personală; frecventa „Biblioteca românească" şi „simţindu-se în adîncul inimii român" publica în *National* şi *Revue de Paris* (anul 1856) articole dintre care unul răni adînc sufletul sensibil al domnitorului Grigore Ghica al cărui tragic sfîrşit era deja aproape. Léon Plée trata în *Siècle* (din 3 martie 1858) *Problema Principatelor în faţa Europei* (există şi o foarte rară ediţie românească). Sub pseudonimul ***„Un paysan du Danube"*** **, Taxile Delord, viitorul istoric al lui Napoleon al III-lea, pe atunci redactor la acelaşi *Siècle* şi la *Charivari*, ataca în ***Étoile du Danube*** *** care apărea la Bruxelles, cu Nicolae Ionescu drept singur redactor, Puterile care se împotriveau unirii Principatelor: Turcia, bineînţeles şi Austria care se temea de frămîntări în Transilvania şi care rîvnea la cursul inferior al Dunării. *Journal des Débats*, în 1857, era de părere că formarea unui „regat al Moldo-Valahiei" era o necesitate europeană şi înfiera în aceşti termeni ironici abuzurile făptuite de armata austriacă de ocupaţie: ***Austriacul vă cere politicos patul vostru, pîinea voastră, vinul vostru, postavul vostru, boii voştri, lîna voastră, inul vostru, uleiul vostru şi, pentru că din cînd în cînd faceţi parte cu soldaţii din micile voastre economii, vă lasă restul; de ce vă plîngeţi?*** Poetul Grenier, secretarul lui Grigore Ghica, îi dedica acestuia versuri şi corespondenţa lui cu Vasile Alecsandri a fost păstrată. Însuşi bătrînul Vaillant, care pe atunci se consacra studiului asupra ţiganilor, se ridică pentru a spune adevăruri crude partizanilor separatismului moldav [5]. Un avocat de la Curtea de Casaţie şi la Consiliul de Stat, Thibault Lefebvre, scria o întreagă disertaţie, *Situation diplomatique des Principautés à l'égard des Puissances européennes* ****, pentru a dovedi că ţărilor române nu le pot fi aplicate capitulaţiile, acestea nefăcînd niciodată

* Moldo-Valahia şi Mişcarea Românească.

** Un ţăran de la Dunăre.

*** Steaua Dunării

**** Situaţia diplomatică a Principatelor faţă de Puterile europene.

parte integrantă din Imperiul Otoman. În sfîrşit, Doussault îşi împrospăta amintirile în *L'Illustration* şi aceeaşi revistă primea povestirile dintr-o călătorie făcută de Camille Allard în Dobrogea, povestiri care îi menţionau de mai multe ori pe români. Hommaire de Hell, inginerul care făcuse călătoria în Persia, a publicat în această revistă, impresii moldave ilustrate de tovarăşul său de drum; textul şi ilustraţiile sînt într-adevăr remarcabile. Poujade, fost consul în Valahia şi soţul unei Ghica, ceru Unirea Principatelor în *Revue contemporaine* (15 decembrie 1857). Rare sînt vocile care vorbesc pentru Turcia precum aceea a lui H. Lamarche *(Europe et la Rusie, remarques sur la paix de Paris)* *, autorul unui proiect de confederaţie otomană, pentru domnitorul Bibescu (Amédée de Céséna, in *Constitutionel*) sau pentru caimacamul Nicolae Vogoride, care-şi spunea Conachi – numele aparţinea tatălui soţiei sale, un mare şi bogat boier şi un preţuit poet – care rîvnea la tronul Moldovei.

Chiar la Bucureşti se afla un francez, Fèlix Colson [6] care începu să expună într-un opuscul scris în propria-i limbă, drepturile românilor în raport cu Turcia cuceritoare. Pentru a se apăra împotriva mai vechilor încălcări de hotar din partea acestei Puteri suzerane, boierii valahi prezentaseră din 1770, la conferinţele de pace ruso-turce, pretinse tratate descoperite de poetul Ienachiţă Văcărescu în arhivele Înaltei Porţi prin care situaţia Valahiei faţă de Poartă era hotărîtă cu exactitate; la începutul secolului, Dimitrie Cantemir întocmise şi el un astfel de „tratat" – încheiat între Bogdan, fiul lui Ştefan-cel-Mare şi Sultan – cu scopul de a le impune ruşilor, noii protectori aleşi de el, clauzele cele mai favorabile autonomiei Moldovei. E regretabil că atît de călduroasa predică a lui Colson se sprijină pe documente false, considerate de altfel, absolut autentice la vremea aceea; lucrarea sa cuprinde nu mai puţin preţioase informaţii despre Principate.

În Principate, atît saloanele cît şi şcolile, atît bătrînii boierii conservatori cît şi tineretul care se trezea însufleţit de dorinţa de libertate naţională care-i azvîrlise dincolo de hotare pe mai vîrstnicii lor, rămîneau supuşi influenţei franceze, în ciuda supravegherii restauratului consulat. Pensioanele franţuzeşti continuau să fie singura pepinieră pentru tinerii nobilimii; către sfîrşitul administraţiei sale, Gheorghe Bibescu îşi propusese chiar să „franţuzească" şcoala secundară, supunîndu-l – spre marea indignare, legitimă totuşi, a partizanilor învăţămîntului naţional – inspectorilor regelui care controlau instituţiile şcolare din Levant. Manualele erau redactate după modele franţuzeşti. În acea vreme, nişte profesori, Aaron şi Hill, dădeau un dicţionar francez-român, căruia din Moldova îi răspundea dicţionarul român-francez al unui studios jurnalist, Teodor Codrescu. Literatura pariziană a romanelor la modă, de la George Sand la Eugène Sue şi la Ponson du Terrail, trece în română prin munca înverşunată a unui întreg şir de traducători printre care se numărau şi femei. Dar nu erau uitate nici operele clasice căci era dată o versiune a lui *Carol al XII-lea* de Voltaire şi a lui *Telemah*, nici lucrările istorice precum *Istoria civilizaţiei* de Guizot. Mai ales Bucureştiul se arătă foarte roditor în această operă menită a da unui public încă prea puţin format, nu numai o lectură plăcută şi atrăgătoare, dar şi informaţii folositoare luate de la cele mai bune izvoare, printre efemere produse ale zilei.

* Europa şi Rusia, observaţii asupra păcii de la Paris.

Marea distanță care despărțea cele două țări părea că dispare puțin cîte puțin, pentru o întreagă societate hrănită, fără îndoială, de tradițiile naționale, dar și de spiritul Franței, aproape în aceeași măsură. Să cităm o singură dovadă. „Într-o listă de subscripție în favoarea inundaților din Franța" – scrie un colaborator al ziarului *Étoile du Danube*, în 1857 (pagina 67) – „găsesc suma de opt ducați austriaci și un sfert de ducat provenind de la bieții săteni a două mici sate, Ilișeul și Liveni, care au cotizat pentru a veni în ajutorul, spun ei, fraților din Franța".

Pentru a lămuri această mare și îndepărtată Franță asupra caracterului național al românilor prin formele superioare și durabile ale literaturii, a fost gîndită publicarea unui volum cuprinzînd scrieri de tot felul. Aceeași foaie, apărută la Bruxelles, conținea, într-o corespondență din București, datată 5 ianuarie 1857, următoarea notiță: „Strîngerea de documente pentru a servi istoria românilor este o muncă de mare însemnătate care trebuie să unească mințile luminate din cele două Principate. Sub acest titlu îi vom reuni, vom traduce în franceză și îi vom publica pe istoricii și cronicarii noștri, codurile noastre, regulamentele organice adnotate, o culegere din cei mai buni poeți ai noștri, într-un cuvînt tot ce este potrivit pentru a arăta lumii că românii din Principatele dunărene oferă toate elementele care constituie o națiune".

Această culegere nu apăru niciodată; scriitorii români, în marea lor parte, se aflau departe de hotare, ocupați cu o propagandă națională care le lua tot timpul. Dar în timpul acelei șederi în exil, cei mai de seamă reprezentanți ai intelectualității române și publicul francez avură cel puțin, ediții franțuzești ale celor mai bune piese de Alecsandri și Bolintineanu; acesta din urmă îndrăzni să dea o versiune franceză mediocră, de altfel, după cum era și de așteptat, a *Brizelor Orientului*. Aceste produse de un romantism îndreptat spre alte ceruri au fost destul de remarcate în lumea literară. Cezar Bolliac cel care publicase un opuscul francez despre România, prefață la povestirea aventurilor sale revoluționare, și o nuvelă despre Tudor Vladimirescu, căpetenia mișcării din 1821, își găsi și el un traducător în persoana unui anume Ferrand. Fiica Banului valah Mihail Ghica, Elena, cîțiva ani măritată cu prințul rus Kolțov-Masalski, vorbea cu aceeași competență, care era adevărată, despre amintirile ei de la Maraton și despre mormîntul lui Dante, în articole foarte bine primite de periodicele din Paris și acestei exilate, care va consacra trei mari volume Elveției germane i se întîmplă o dată să descrie frumoasele priveliști de o pastorală blîndețe care se întind de-a lungul Dunării inferioare.

Societatea Orientală din Paris care număra printre membrii săi un Garcin de Tassy, un Victor Langlois, s-a gîndit să-i încredințeze vice-președintelui său, Audiffred o misiune în Valahia; în mai 1856, îi recomanda să cerceteze mai ales țiganii, Valul lui Traian și monezile. Să nu-l uităm pe Lejean care vorbește în călătoria lui prin Albania despre observațiile geologice făcute în împrejurimile localității Piatra [8]. De mult timp „fragmente de cronici moldave" fuseseră traduse în aceeași limbă și publicate de Mihail Kogălniceanu, sau „de Kogalnitschan" în două elegante broșuri apărute la Berlin.

În 1855, *Revue d'Orient* publica un studiu asupra „baladelor și cîntecelor populare ale României". Autorul, care îi amintește pe cei mai însemnați scriitori ai unei visate „Roumanie", era prietenul lui Vasile Alecsandri și se numea Ubicini.

Aparţinea unei familii franceze de origine lombardă. Născut în Franţa, a fost crescut în sud şi la sfîrşitul studiilor sale obţinu o catedră de retorică. O călătorie în Orient îl făcu să cunoască Turcia acelui timp de criză. E cunoscută seria frumoaselor lucrări închinate de el Imperiului Otoman, care pretindea că se inspiră din concepţiile politice ale Occidentului pentru a renaşte la o activă viaţă istorică; nu poate fi găsită o mai bună călăuză pentru această epocă a *Tanzimatului* decît *Scrisorile despre Turcia, Turcia nouă* şi alte scrieri, pînă la aceea din 1877, în care explică ridicola constituţie a vizionarului Midhat-Paşa în care acesta se încăpăţîna să vadă un instrument de progres.

A fost, ne încredinţează biograful său, secretar al guvernului provizoriu şi al locotenenţiei domneşti din Valahia anului 1848. Rolul lui a fost, în orice caz, foarte modest în acele săptămîni de convulsii politice care nu erau sortite să producă o nouă stare de fapt. Dar şederea la Bucureşti îl legă pentru totdeauna pe acest tînăr bărbat, atras de treburile Orientului şi îndrăgostit de îndepărtata şi pitoreasca latinitate, de dificilă operă a regenerării româneşti.

Într-o scrisoare inedită către Kogălniceanu – rămase mai departe prietenul intim al acelui Alecsandri care pentru el nu era un simplu „boier moldav" ca pentru Billecocq – se declara român prin simţire, regretînd doar că nu cunoaşte limba poporului de propăşirea căruia se interesa atît de călduros. Discursul său de la înmormîntarea lui Ion I. Voinescu, unul dintre reprezentanţii emigraţiei valahe, este o capodoperă a sentimentului: vorbeşte în termeni emoţionanţi despre cel care era sortit să nu-şi mai vadă ţara pentru că a iubit-o mai mult decît oricine şi proroceşte apropiata întoarcere a exilaţilor sub ocrotirea Franţei. Ubicini pregătea pe atunci, pe baza lucrării franceze a predecesorului său moldav, o nouă istorie a Principatelor pe care dorea să o poarte printre evenimentele extraordinare cărora tocmai le fusese martor. Încurajat şi ajutat, fără îndoială, de Kogălniceanu, termină curînd această lucrare care apăru în *L'Univers pittoresque* şi contribui în mod esenţial la cauza moldo-valahă.

Este un bun rezumat, foarte bine ordonat şi cu un stil limpede şi plin de viaţă. Îl însoţesc gravuri foarte frumoase înfăţişînd oraşul Hîrşova din Dobrogea turcă sau o coloană oarecare rămasă din palatul domnesc din Cîmpulung.

Informaţia e vastă şi variată, autorului fiindu-i cunoscute toate scrierile franceze ale emigranţilor şi chiar, într-o manieră directă, o parte a surselor străine; este în stare să folosească lucrarea grecului Fotinos şi este găsită chiar indicaţia unei munci datorate lui Voinescu; nu-i scapă nici una din recentele călătorii făcute de francezi în Valahia şi va împrumuta din descrierea, atît de superficială totuşi, a unui Stanislas Bellanger (*Voyage en Moldo-Valachie* *, în două volume). Partea consacrată relaţiilor dintre Principate şi Turcia în epoca modernă este tratată de o mînă de maestru, cum era de aşteptat din partea celui care a scris *Lettres sur la Turquie*. Pentru epoca Regulamentului Organic, un nobil simţ nepărtinitor îl face să respingă calomniile pe care diferite partide şi le puneau reciproc în seamă. Dar, urmîndu-l pe Colson, Ubicini este în mod deschis anti-rus şi nu-i cruţă deloc pe aceia care, precum Ştirbei, îşi datorau situaţia sprijinului acordat de Puterea protectoare. Pentru revoluţia de la 1848, care are întreaga sa simpatie, este un ·

* Călătorie în Moldo-Valahia

martor ocular. Încheie afirmînd că pentru români nu există decît o singură problemă socială: aceea a ţăranilor şi o singură problemă politică: aceea a unirii Principatelor. O ultimă parte tratează moravurile şi civilizaţia. Ubicini, care se ocupase de problema românească în diferite articole publicate de revistele şi jurnalele timpului, nu reveni asupra subiectului decît mai tîrziu; acum vreo douăzeci de ani, dl. Gheorghe Bengescu, autor al unei folositoare *Bibliografii franco-române* ale cărei date pot completa la fiecare pas expunerea noastră, publica o interpretare pe alocuri originală prin argumentele folosite pentru a da vigoare lucrării, a *Originilor istoriei române* de Ubicini. Către sfîrşitul zilelor, bătrînul profesor, care primea o pensie din partea Statului român, era ocupat cu strîngerea documentelor franceze pentru marea colecţie a monumentelor străine privind istoria românilor. Corespondenţa sa, dacă a fost păstrată, trebuie să conţină numeroase informaţii despre ultima fază a acestei istorii.

NOTE

1. Termenul îi aparţine lui Élias Regnault.
2. Billecocq, *opere citate*, pag. 388–389.
3. Vezi despre Ubicini, în *Univers pittoresque*, pag. 165, nota 1.
4. Adăugaţi: J. Strat, *Un coup d'oeil sur la question roumaine*, Paris, 1858; Bolintineanu, *Les Principautés Roumaines;* Vaillant traducea un articol de Bălcescu în *Revue d'Orient* publicat în 1845.
5. *Étoile du Danube*, pag. 244. O notiţă vorbeşte despre el în aceşti termeni: „Valahia lui îi datorează în parte, în 1830, organizarea instrucţiunii publice; în 1831 întemeierea internatului colegiului naţional de la Sfîntu-Sava; în 1840 înfiinţarea şcolii gratuite de fete; în 1838, în sfîrşit, specimenul Dicţionarului universal al limbii române, pentru care Camera valahă îi vota, în unanimitate şi cu titlu de încurajare, suma de 1 000 ducaţi". Cf. cuvintele sale emoţionante de la moartea lui Grigore Ghica, *ibid.*, pag. 256.
6. În biserica din Drajna-de-Jos exista un mare tablou religios în stil oriental semnat de un Colson. Am fost asiguraţi că acest pictor nu este autorul nostru.
7. *Revue d'Orient*, IV.
8. În *Tour du Monde*.
9. Tom I, pag. 336 şi urm.; tom II, pag. 227 şi urm.

[1] Bătălia navală de la Sinope (azi Sinop) a avut loc la 30 noiembrie 1853, unde escadra rusă, comandată de Nahimov, a zdrobit escadra turcă.

[2] Autorul se referă la războiul Crimeii desfăşurat între anii 1853–1856. La 16 octombrie 1853, Turcia a declarat război Rusiei şi la 2 noiembrie încep ostilităţile în războiul ruso-turc, turcii cunoscînd grele înfrîngeri. La 12 martie 1854, la Londra, s-a încheiat Tratatul de alianţă anglo-franco-turc, împotriva Rusiei. Tratatul de pace de la Paris, încheiat la 30 martie 1856, a pus capăt războiului Crimeii, din care Rusia a ieşit înfrîntă şi a cunoscut pierderi grele. Prin acest tratat cele trei judeţe din sudul Basarabiei, Cahul, Ismail şi Bolgrad, au fost redate Moldovei.

CAPITOLUL XI

RĂZBOIUL CRIMEII ŞI ÎNFIINŢAREA STATULUI ROMÂN

Cînd Imperiul francez a început războiul Crimeii, opinia publică nu putea consimţi să îl recunoască numai ca pe o acţiune politică destinată să întărească bazele instabile ale Turciei degenerate. Născută din nobila propagandă idealistă a romanticilor, ea le cerea învingătorilor care înălţaseră drapelul Europei viitoare, mai libere, mai drepte şi mai durabile să ridice naţiunile înjosite de cuceriri şi de anexiuni. Într-o vreme cînd un auditoriu numeros era înflăcărat de lecţiile vibrante ale lui Adam Mickiewicz sau crezul lui Manzzini era pe buzele întregii tinerimi republicane, suferinţele Italiei şi ale Poloniei găseau inimi capabile să înţeleagă ceea ce un popor în restrişte poate cere în favoarea sa de la conştiinţa universală. Kossuth însuşi întîlnea în Anglia partizani înflăcăraţi ai libertăţii maghiare şi în Franţa, prieteni personali şi auxiliari pentru eforturile sale în cercurile cele mai influente care îl înconjurau pe Împărat; se ştie că, mai tîrziu, dictatorul republican consimţi să obţină recunoaşterea prinţului Napoleon ca rege al Ungariei.

Dar această Ungarie, la fel ca Italia eliberată, nu putea rezulta decît dintr-un război victorios, un mare război, întru totul victorios asupra Austriei care încă nu era duşmană. Pentru a despărţi Polonia de Imperiul rus, ar fi fost nevoie de o altă izbîndă decît aceea de la Sevastopol şi mai ales de încuviinţarea Austriei şi a Prusiei care se temeau să nu piardă partea ce şi-o atribuiseră din pradă. Pentru că trebuia să se dea totuşi satisfacţie acestor intelectualiînsetaţi de eliberări naţionale, acestor burghezi al căror suflet era stăpînit de un ideal superior combinaţiilor politice vremelnice şi trecătoare, s-au văzut obligaţi să creeze România.

Principatele, ocupate de Rusia la începutul conflictului cu Sultanul, suferiseră apoi o nouă mare luare în stăpînire de către austrieci, urmare a unei înţelegeri diplomatice cu Turcia. Împăratul Franz-Iosif spera că va putea chiar să le anexeze domeniilor sale, în virtutea fostelor raporturi de „vasalitate“ cu Ungaria evului mediu. Nimic nu a fost cruţat în această intenţie: italieni, precum contele Coronini, care l-a luat ca aghiotant pe Grigore Brîncoveanu, au fost comandanţi ai trupelor imperiale, boierilor le-au fost făcute promisiuni încîntătoare, în timp ce clasa lucrătoare era ademenită cu soluţia problemei ţărăneşti. Interesarea bancherilor şi a creditului public nu a fost uitată, vorbindu-se despre înfăptuirea unor mari lucrări tehnice menite să pună în valoare această ţară înapoiată. Naşterea unei aversiuni generale a fost rezultatul la care s-a ajuns.

Aceasta era starea de spirit atît la București cît și la Iași cînd tratatul de la Paris acordîndu-i Moldovei o bucată din Basarabia meridională, instaura o nouă stare de fapt pentru Principate. Ele trebuiau să formeze, sub garanția marilor Puteri, un bloc politic de apărare împotriva Rusiei, care pierduse în același timp cu dreptul de a întreține o flotă în Marea Neagră și protectoratul dobîndit prin îndelungate și încăpățînate eforturi. O conferință trebuia ulterior să se întrunească pentru a regla detaliile acestei reorganizări.

Fusese vorba, o clipă, de a adăuga un corp auxiliar român trupelor franceze, engleze, piemonteze și turcești care luptau la Sevastopol. Unii dintre reprezentanții tinerimii ar fi dorit-o cu înflăcărare. Totuși nu au fost decît vreo cîțiva ofițeri care serviră sub ordinul căpeteniilor otomane; revoluționari precum Rosetti și Goleștii dădură în zadar fuga la Paris pentru a cere onoarea de a lupta împreună cu țăranii din Oltenia pe care credeau că-i pot ridica împotriva oricărei stăpîniri străine care, în dauna turcilor, s-ar fi stabilit pe pămîntul patriei lor; au fost văzuți la Vidin și la Galați, chiar și în Moldova, dar oferta lor a fost respinsă. Amintirea faptei lor aducătoare de tulburări și mai ales o arestare austriacă plutea deasupra acestor uneltitori în stare să reînvie dezordinea de altădată; de aici amînări și în cele din urmă refuzul definitiv al lui Omer-Pașa, comandantul șef al trupelor Sultanului. Acesta nu-i mai folosi pe Eliade și pe aderenții lui care veniseră plini de speranțe la cartierul său general. Cele două grupări de emigranți făceau de fapt, tot ce le sta în putință pentru a fi pe placul turcilor fără a-și da seama de răul pe care îl produceau astfel cauzei pe care doreau și pretindeau că o servesc.

Nu mai rămînea decît un singur mijloc de a acționa: propaganda făcută în mediile politice ale Occidentului, mai ales la Paris și la Londra. Emigranții i s-au dedicat cu totul, cu o neobosită activitate care le este și titlu de glorie în fața posterității. Pe altă parte, membrii tinerei generații rămași în țară găsiră curînd prilejul de a contribui în mod esențial la crearea noii ordini a lucrurilor. Pentru a cunoaște adevăratele dorințe ale „moldo-valahilor" s-a hotărît să fie consultați; adunări consultative, reunite de locotenenți domnești, avură loc timp de cîteva luni în cele două capitale pentru a exprima doleanțele de care conferința avea nevoie pentru a putea să se pronunțe asupra viitorului românilor. Cum se dorea ca nota turcă să fie întru totul păstrată pentru a nu ofensa un „suzeran" căruia, în fapt, i se slăbea puterea sau, cel puțin, i se interzicea speranța de a putea forma un Stat unitar turc în dauna tuturor autonomiilor istorice, locotenenții au fost calificați caimacani și adunările purtară ciudatul nume, jumătate turc, jumătate latin, de *„Divane ad-hoc"*.

Adversarii acestei uniri a Principatelor care era în inimile tuturor, le-au reproșat acestor adunări de a-și fi luat rolul de Constituante, de a fi dezbătut probleme asupra cărora nu li s-a cerut părerea, de a fi ținut să proclame principii generale a căror enunțare pe malurile Dunării nu putea servi la nimic real nici practic. Pentru a le înțelege atitudinea trebuie să ținem seama nu numai de nevoile urgente ale țării, pe care diplomația europeană nici nu le bănuia, de dorința firească de a pune inevitabilele reforme sub ocrotirea întregii lumi occidentale, dar și de starea de spirit a acestor legiuitori constituționali care, în dorințele lor, procedau ca și cum ar fi fost vorba de a da legi și regulamente în numele unei puteri recunoscute. Așa au făcut deputații Statelor Generale în 1789; la fel și moldovenii și valahii din

1757; ei nu aveau dreptul de a se socoti reprezentanții indiscutabili ai unei națiuni care dorea să se constituie după ideile unei noi filosofii politice; și unii și alții erau în aceeași măsură încredințați că orice reprezentare reală a poporului are misiunea de a da, în virtutea unui drept elementar, superior dreptului scris, o formă nouă societății. Atît spiritul cît și tonul „Divanelor *ad-hoc*" erau cele ale Franței.

Dorințele națiunii române, comune celor două Principate, cuprindeau înainte de orice, formarea unui singur stat. Napoleon al III-lea era partizanul acestui proiect; noua Românie ar fi apărat gurile Dunării împotriva oricărei încălcări viitoare; printre altele, ea ar fi fost prima creație politică a restauratului Imperiu ale cărei principii fuseseră puse în scrierile din tinerețe ale conducătorului.

Opera era sortită să se lovească de cele mai mari dificultăți. Se putea spera la a înfrînge repede împotrivirea Înaltei Porți față de înfăptuirea unui astfel de proiect? Departe de a admite posibilitatea unui singur Stat român tributar, ea credea că poate să ajungă cu timpul la a face din aceste principate, care niciodată n-au fost supuse unei administrații directe, niște simple provincii a căror autonomie, recunoscută în mod formal, va fi tratată practic după interesele noii Turcii.

Alături de ea se aflau Anglia și Austria. Prima rămînea credincioasă concepției sale că Imperiul Otoman trebuie să trăiască în limitele actuale și fără nici o primejdie pentru dezvoltarea lui viitoare. Pentru ea, integritatea Turciei era o dogmă și după spusele miniștrilor săi, ea nu consimțea nici măcar să o discute. Nu numai diplomații, dar și ziariștii – *Times* în primul rînd – autorii articolelor despre Orient, călătorii care înfățișau starea de fapt și mișcarea spiritelor de aici, erau neobosiți în a apăra acest Stat decăzut a cărui renovare era o simplă iluzie de fațadă. Cît despre Austria, aceasta nu părea să fi renunțat pentru totdeauna la mai vechile ei năzuințe spre valea Dunării inferioare; în orice caz, se temea să nu aibă în această Românie unică un permanent pericol pentru stăpînirea ei asupra a milioane de supuși aparținînd aceluiași neam și participînd la aceeași civilizație națională.

Pe deasupra, planurile Împăratului erau susținute foarte slab de propria-i diplomație. Thouvenel, ambasadorul său la Constantinopol nu era cîtuși de puțin încîntat de rolul ce-i fusese atribuit, de a se război fără încetare cu colegul englez Stratford Canning, un personaj atotputernic și deosebit de tiranic, pentru a le face plăcere unor oameni care i se păreau a fi o grămadă de boieri uneltitori și nimic mai mult. Nu ar putea fi descoperit nici un singur personaj de vază a cărui influență să se fi alăturat nesovăitoarei voințe a lui Napoleon al III-lea de a duce la bun sfîrșit opera de unitate românească.

Se părea deci, că pentru a înfăptui unirea, românii nu se puteau bizui decît pe ei înșiși. Trebuiau să aibă mai întîi „Divane" alese cu adevărat de țară și nu de poliția caimacanilor, dintre care cei care au administrat Moldova, Teodor Balș și Nicolae Vogoride erau simpli agenți ai Austriei și ai Turciei. Țara însăși era, pe deasupra, încă prea puțin dezvoltată pentru ca o conștiință națională atotputernică să fi fost în stare să sfărîme piedicile și să impună candidații favorabili unirii. Vogoride, care era obișnuit cu practicile diplomatice se pricepu să facă în așa fel încît să aibă o adunare alcătuită în mare parte din oamenii săi. Prezentînd rezultatul uneltirilor sale rușinoase, avea grijă să nu pară austriac; pe cînd purta cu ostentație la Iași un frumos fes roșu cu ciucure albastru, la Paris făcea să se afle că era născut în țară [1]; la nașterea lui, tatăl său Ștefan era caimacan fapt care făcea din el aproape

un domnitor; nu numai că s-a însurat cu fata lui Conachi, dar îi moșteni și întreaga avere ba chiar și numele; nutrea simpatii deosebite pentru Frânța, iar nevasta sa era protectoarea cea mai devotată civilizației franceze în aceste ținuturi ale Dunării. Un anume Doze, căruia i se datorează o broșură intitulată *Six mois en Moldavie* *, plătit pentru a susține dreptul frumosului grec la coroana moldavă, arăta că acesta ar fi fost capabil să facă un mare serviciu Franței imperiale întemeind o dinastie menită să slujească de-a pururi interesele Napoleonienilor. Alți panegiriști îl lăudau pe Alexandru Ghica, ajuns caimacam al Valahiei [2] și un oarecare altul pe concurenții acestuia. Nu trebuie uitat că aceste interese personale erau reprezentate la Paris prin oaspeți binecunoscuți precum Grigore Ghica, fiul domnitorului valah din 1822 și soțul unei doamne Amélie Subiran, care a publicat un opuscul despre *Valahia* ** sau, omonimul său moldav care a domnit din 1849 pînă în 1856, căsătorit și el cu o franțuzoaică. Primul a fost ucis într-un accident de circulație, celălalt, prigonit de dușmani sprijiniți și de Bataillard, se sinucise în castelul său din Mée.

Această activă propagandă nu a avut efectul așteptat. Împăratul consideră drept o problemă de prestigiu personal anularea alegerilor moldave. Cu toată reaua sa voință, Thouvenel a fost nevoit să folosească pînă și ultimele arme diplomatice împotriva aerelor și a sfidării arătate de Reșid-Pașa care îndeplinea funcția de Mare-Vizir. Făcu pregătiri oficiale de plecare și porunci ca pavilionul să-i fie dus pe vasul care trebuia să-l poarte spre Franța. N-a fost nevoie de mai mult pentru a face Înalta Poartă să cedeze, doar această amenințare a unei rupturi; s-a trecut la noi alegeri al căror rezultat nu mai putea fi pus la îndoială. Dorințele exprimate de Adunarea moldavă în 1857 au fost arătate mai sus.

Dar Napoleon nu era cîtuși de puțin dispus să-și sacrifice alianța permanentă cu Anglia, alianță devenită însăși baza politicii sale. A trebuit să se ajungă la un compromis. La Osborne unde se duse Împăratul pentru a discuta cu regina Victoria, a fost stabilită o înțelegere verbală care le îngăduia românilor o formă imperfectă de unire, cu doi domnitori, două adunări, două armate, dar o legislație comună care trebuia întocmită de o singură comisie stabilită la Focșani, pe hotar, și cu însemnele unirii pe drapele.

În acest timp, în Moldova, agentul Austriei și comisarul Porții se aflară în fața împotrivirii înverșunate a consulului Franței la Iași, Victor Place. Acesta încuraja eforturile tineretului patriot care avea o influență din ce în ce mai covîrșitoare asupra țării și a fost unul dintre primii care au aclamat izbînda definitivă a acestei încăpățînate lupte. Cînd comisarii Puterilor apărură la Iași, Talleyrand, cel al Franței, a fost primit cu ovații entuziaste. La un moment dat avu loc – adăugăm noi – la București, vizita lui Blondel, ministru al Belgiei la Constantinopol; dacă ar fi să-l credem, se arătase ca simplu călător pasionat de științe; dar în realitate cu misiunea concretă de a se pregăti unirea pentru a-i da contelui de Flandra un tron în Orient. La Bruxelles apărea organul francez al partidei unirii, *Étoile du Danube,* inspirat de M. Kogălniceanu și redactat de Nicolae Ionescu. La 5 februarie 1859, colonelul Cuza, cu vreo zece zile mai înainte ales deja domnitor al Moldovei cu

* Șase luni în Moldova

** La Valachie

numele de Alexandru-Ioan I, devenea şi domnitor al Valahiei, această dublă alegere înlătura toate obiecţiile ridicate împotriva unirii dîndu-le celor două Principate un singur domnitor, capabil prin puterea lui nepăsătoare faţă de primejdii şi prin cuceritoarea lui sinceritate să forţeze ultimele metereze ale opoziţiei turce şi să-şi transforme situaţia în ceva mai mult: coroana Principatelor Unite, apoi a României unitare.

Fost elev al instituţiilor universitare din Paris, Cuza s-a considerat mereu protejatul Franţei căreia îi datora tronul. Secretarul său politic era Baligot de Beyne care îndeplinise funcţii de încredere pe lîngă demnitari turci. Îi primea curtenitor pe oricare alt reprezentant al Franţei. Precum mai toţi contemporanii săi, vorbea de preferinţă franceza şi scria mai bine în această limbă decît în aceea proprie. Ofiţeri ai misiunii militare franceze îi organizară armata.

Dar, de la un capăt la celălalt al domniei sale atît de rodnice în mari reforme precum înfiinţarea proprietăţii ţărăneşti personale şi libere şi secularizarea bunurilor imobile aparţinînd Locurilor Sfinte din Orient, el a reprezentat cu precădere sistemul napoleonian în ceea ce avea el mai superficial. În ciuda deselor sale conflicte cu adunările pe care nu le putea stăpîni, dar faţă de care nu înţelegea să se supună, rămase stăpînul care se prefăcea că respectă întocmai formele democraţiei parlamentare.

Pentru a ţine piept boierilor ambiţioşi şi intriganţi, care aveau în Principate o forţă politică la fel de puternică şi de copleşitoare ca în Franţa clasa bogatei burghezii şi a avocaţilor elocvenţi, el se sprijini pe ţăranii care nu-i uitaseră niciodată marea binefacere datorată dîrzeniei sale. Folosind o lovitură de Stat împotriva deputaţilor care preferau să-şi părăsească principiile proprii şi să dezerteze de la cele mai bune cauze numai pentru a face act de opoziţie faţă de persoana „tiranului“ el nu uită să-şi supună noua constituţie, – pe care a numit-o „Statut“ după cel pe care Victor Emmanuel al II-lea îl acordase tînărului regat al Italiei – ratificării unui plebiscit pregătit de administraţie.

Pe atunci, partea opoziţiei care de fapt, era republicană, cu C.A. Rosetti în frunte, nu rupsese legăturile cu partea înaintată a opoziţiei franceze; Bataillard îi reproşa chiar că se sprijină totuşi pe acest alt tiran cu mult mai primejdios decît însuşi Napoleon al III-lea. Unii dintre nemulţumiţi se adăpostiseră la Paris unde publicau pamflete veninoase împotriva domnitorului; pentru a-l defăima în mediile politice franceze se străduiau mai ales să-i denunţe legăturile cu Rusia. Cuza ar fi dorit într-adevăr să obţină de la aceasta, pentru a-i fi urmaş, pe „acel domn străin“ de mult timp cerut de ţară, pe unul dintre ducii de Leuchtenberg, nepoţii lui Nicolae I, prin Marea-Ducesă Maria, mama lor.

Astfel, atunci cînd o conspiraţie militară puse capăt, la 24 februarie 1866 (stil vechi), domniei unui principe ales cu un atît de mare şi curat entuziasm în urmă cu şapte ani, Franţa oficială, al cărei consul îşi oferi totuşi serviciile domnitorului detronat, nu protestă; pe de altă parte, Franţa liberală aplaudă văzînd în această biruinţă a oamenilor liberi un fericit simptom a ceea ce dorea să înfăptuiască şi ea împotriva regimului imperial.

O clipă, s-a pus problema de a reîncepe dezbateri între reprezentanţii Puterilor garante privind forma definitivă care s-ar potrivi mai bine Principatelor întrucît unirea era considerată a fi legată de soarta domnitorului pe care ele şi l-au

ales şi care lua acum drumul pribegiei. La Iaşi a fost urzită o revoltă pentru a cere separarea Moldovei; guvernul provizoriu o înăbuşi în sînge. Turcia vorbea despre o intervenţie militară. Franţa se gîndea să schimbe aceste ţări române care păreau neguvernabile, cu provinciile austriace din Italia eliberată în 1859 şi care cerea frontiere naturale la est. Despre asta s-a vorbit la întrevederea de la Salzburg dintre Napoleon al III-lea şi Franz-Iosif. Trebuie reproşată această politică Împăratului francezilor? Reprezentînd principiul naţionalităţilor nu avea el oare dreptul de a stabili o gradaţie între cei care îi cereau simpatia? Nu era mai firesc ca el să încline mai mult spre italienii doritori de unitate, capabili de sacrificii pentru a o dobîndi şi a o păstra şi pe deasupra vecinii imediaţi ai Franţei decît spre acei români pierduţi în îndepărtata perspectivă a Orientului, puşi în mişcare de spriritul de facţiune şi uitînd, în mijlocul tulburărilor şi al conspiraţiilor, de marile interese ale naţiei lor, care mai cereau încă eforturi uriaşe? Dar războiul dintre Italia şi Austria, corespunzînd celui pe care regele Prusiei îl declară împăratului de la Viena, a dat curînd o altă întorsătură afacerii. Regatul lui Victor Emmanuel a fost întregit fără a mai fi nevoie de a-i plăti mărirea prin abandonarea altei ţări latine, ai cărei cei mai buni fii nu erau vinovaţi de excesele politice comise de o clasă dominantă în decădere, aceea a adevăraţilor boieri şi aceea a ariviştilor care încercau să-i imite fără a avea însă şi frumoasele tradiţii ale primilor.

România rămase deci întreagă aşa cum o clădise prudenţa şi curajul domnitorului Cuza. În Franţa a fost propus, pretinde un autor destul de bine informat, un nou şef în persoana acelui prinţ Napoleon care nu reuşise să ajungă rege al Ungariei. Un prim plebiscit, după moda napoleoniană, îi oferi această coroană a primejdiilor şi neajunsurilor fostului candidat – contele de Flandra. Dar Carol de Hohenzollern-Sigmaringen a fost cel care, după ce va fi fost ales cu o majoritate formidabilă, acceptă definitiv.

Nu era neamţ pur sînge. Tatăl său, Carol-Anton, era rudă cu regele Prusiei căruia îi fusese ministru, foarte liberal de altfel, dar într-un grad atît de îndepărtat încît este greu să-l determinăm. Pe de altă parte, Carol-Anton fiul lui Marie-Antoinette Murat, sora strălucitorului rege lipsit de noroc al Neapolelui, francez ale cărui origini, se ştie, erau foarte modeste, se căsători cu o Beauharnais care se numea Joséphine precum prima soţie a lui Napoleon. La rîndul ei, această Joséphine era fiica lui Stéphanie de Beauharnais, mare-ducesă de Bade, adoptată de Împărat şi mereu înconjurată de simpatia lui deosebită. Dacă sora lui Murat nu a jucat niciodată vreun mare rol, Stéphanie de Bade umpluse epoca cu personalitatea ei; se risipea în mişcări, în conversaţii, în proiecte şi acţiuni politice. Rămase foarte franceză, mergînd fără încetare în mediul social al Franţei unde îşi făcea deseori apariţia (îi era sortit să moară la Nisa). Stéphanie urzi planul de a-şi mărita fiica, pe Carola, cu Napoleon al III-lea pe care îl cunoscuse în melancolicele zile de singurătate de la Arenenberg. Joséphine era cu totul nemţoaică, dar nu şi-a neglijat rudele franceze cărora viaţa le surîdea din nou; a fost vorba de o căsătorie între Împărat şi fiica ei, Stéphanie, care cîţiva ani mai tîrziu se mărita cu regele Portugaliei, Pedro al V-lea (1858) pentru a se stinge curînd la Lisabona.

Alianţele latine ale familiei nu se opresc aici. După moartea bunei şi frumoasei regine Stéphanie (1859), Leopold de Hohenzollern, fiul cel mare al Joséphinei de Bade, se căsători cu dona Antonia, fiica reginei Portugaliei, dona

Maria II da Gloria şi a lui Fedinand de Saxa-Coubourg, coborîtor din mareşalul de Saxe; fiul acestei prinţese de Bragance şi de Bourbon este regele Ferdinand, care domneşte azi peste România şi îşi adaugă eforturile şi suferinţele la cele ale soldaţilor care luptă spre folosul naţional.

Carol de Hohenzollern însuşi apăruse în Franţa, unde o prietenă a Joséphinei, sora de lapte a lui Napoleon, Mme Hortense Cornu, femeie foarte inteligentă şi cu o mare influenţă, i-a călăuzit paşii. La această strălucitoare curte a Împăratului, apucă să o cunoască pe cea de-a doua fiică a prinţului Lucien Murat, Anne, ea însăşi trăgîndu-se prin bunică din Napoleon şi îi ceru mîna; dar, după cum pretinde un autor român, Împăratul condiţionă viitoarea căsătorie de intrarea tînărului prinţ în armata franceză şi acesta preferă să nu părăsească drapelul sub care servise pînă atunci. Puternicul curent naţional care la acea vreme înfierbînta tînăra Germanie contribui fără îndoială, la hotărîrea în faţa căreia iubirea se dădu bătută; Hohenzollernilor de Sigmaringen, prinţi catolici rhenani, le plăcea să amintească cu orice prilej că regele Prusiei era conducătorul casei lor. Cît despre Anne Murat, ea ajunse mai tîrziu, Mme de Noilles, ducesă de Mouchy.

De altminteri, Napoleon al III-lea rămase o amintire mereu vie pentru suveranul României. Ca şi modelului său, acestuia îi plăceau discursurile solemne, pompele militare, marile lucrări tehnice; ca şi el avea cultul prestigiului, era un spirit liberal cu înclinaţie spre un despotism activ şi adeseori binefăcător. Mai multe momente ale domniei sale amintesc, cu mai puţină strălucire, anumite pagini ale celui de al doilea Imperiu.

Cît despre direcţia politică a lui Carol I, acest prinţ găsi o societate educată franţuzeşte, cunoscînd perfect strălucitorul decor al Parisului, interesîndu-se de ultimele produse ale acelei literaturi, cîteodată foarte frivolă, care caracterizează ultimul timp al epocii imperiale. Ignora Germania şi Anglia, chiar Italia; nu dorea să cunoască Rusia şi avea un dispreţ mai mult sau mai puţin îndreptăţit, dar sterp şi în orice caz, menit să devină primejdios, pentru micile popoare din Balcani. O singură politică era posibilă pentru început, aceea care ar fi continuat să lege soarta României de Imperiul protector.

Dacă, în pofida năzuinţelor stăruitoare – atît de îndreptăţite! – ale românilor care doreau să-şi întregească unitatea naţională, alăturîndu-şi „fraţii“ din Transilvania, din Banat şi din Bucovina, a avut loc o apropiere de Austria, diplomaţia franceză a fost autorul şi cauza ei esenţială. Antagonismul cu Rusia se păstra cu stăruinţă şi cum Austria era rivala tradiţională a influenţei ruse în Balcani, de la Paris i s-a arătat Bucureştiului drumul spre Viena. Domnitorul României a făcut deci călătoria recomandată pentru a înnoda relaţii de prietenie cu Franz-Iosif şi de atunci revendicările naţionale au căzut pe un plan secund; căci lumea oficială declară de mai multe ori şi în mod solemn că renunţă la a le mai urma, mulţumindu-se din cînd în cînd să ceară prieteneşte – dar fără nici un rezultat – un tratament mai bun pentru popoarele de acelaşi neam şi aceeaşi limbă, trăitoare sub coroana Sfîntului Ştefan. Asta nu l-a împiedicat totuşi pe ducele de Grammont, ambasadorul Franţei la Viena, să înceapă nişte negocieri cu domnitorul Cuza, care în mod nobil refuză să se sprijine pe un străin pentru a redobîndi o situaţie pe nedrept pierdută.

Patru ani mai tîrziu, candidatura prințului Leopold, fratele lui Carol I, la tronul Spaniei, aduse cu sine războiul dintre Prusia și Franța și Imperiul a fost zdrobit. A treia Republică, preocupată de gravele ei probleme interne trebui să-și restrîngă activitatea din afară; au fost lăsate să slăbească relațiile cu îndepărtata țară latină a Dunării care, pentru triumful cauzei sale naționale era atît de îndatorată eforturilor făcute de suveranul detronat. Totuși în clipele ei cele mai grele, Franța nu găsi nicăieri, poate, simpatie mai adevărată și mai adîncă precum în România. În Parlamentul de la București avură loc manifestări pentru Franța învinsă și dl. P.P. Carp, care nu avea încă sentimentele cunoscute, declara ca ministru al Afacerilor Externe că „acolo unde flutură drapelul Franței se află simpatia românilor". Ambasadorul Imperiului la Constantinopol recunoștea gratitudinea pe care, cu riscul de a-și atrage mînia și pedeapsa răzbunătorului Bismark, această țară știuse să o arate marii națiuni latine a Occidentului.

Cînd evenimentele din 1877 îi cerură României vasale să ia o hotărîre privind Înalta Poartă, ea se adresă Franței pentru a cere sfat și sprijin. Primirea făcută de ducele de Decazes n-a fost prea călduroasă. „Dacă vă veți hotărî să acționați ne vom simți în largul nostru; rolul Puterilor garante a luat sfîrșit și voi veți purta întreaga răspundere". A trebuit să mergem. Toate acestea nu-l împiedicau pe Kogălniceanu să-și arate profunda convingere că totuși, la momentul hotărîtor, românii nu vor fi lipsiți de ajutorul Franței.

După eroica participare a armatei domnești la luptele purtate în împrejurimile Plevnei unde le purtase chemarea Țarului Alexandru al II-lea, Congresul de la Berlin se deschise în luna iulie 1878. Dl. Waddington reprezenta Franța. Nu făcu nici o opoziție la cesiunile teritoriale impuse României victorioase și ca toți ceilalți membri ai Congresului, îi impuse acesteia admiterea la cetățenie a străinilor fără protecție de Stat.

Comerțul cu România suferea aproape în fiecare an o scădere explicabilă prin năvala de produse proaste și ieftine venind din Germania. Importul celor care formau un adevărat monopol al Franței în Orient: parfumerie, articole de modă, mătăsuri, țesături de lux, a fost atins prin acceptarea crescîndă a proastelor mărfuri vieneze sau ale imitațiilor de la Berlin. Pe de altă parte, grîul românesc își găsise piețe noi în Occident.

Reprezentanții Franței la București, dintre care unii precum Engelhardt și Coutouly nu l-au uitat ușor, aveau mai mult un rol politic de mîna a doua; nu erau încurajați să susțină un comerț care ar fi putut aduce profit și influență civilizatoare în onoarea și folosul țării lor. Agențiile consulare aflate în ținut din 1830, dispărură încet-încet și cîndva înfloritorul consulat de la Iași a fost încredințat unui vice-consul care nu era nici cel puțin diplomat de carieră; era un simplu girant, trăind dintr-alte ocupații care îl umileau într-o societate orbită de bogăție și de lux.

Cu toate acestea, în epocă, călători și alți scriitori francezi, fără a mai socoti un belgian, Émile de Laveleye, închinară pagini de simpatie față de noul regat român, proclamat în 1881. Pe urmele lui Saint-Marc-Girandin, Élisée Réclus vizitînd Bucureștiul constata originea latină a românilor, importanța lor civilizatoare în sud-estul european unde ocupă primul loc așteptînd să dobîndească într-o viitoare Confederație balcanică, distincția fizică și nobilă mîndrie a țăranului, grația femeilor și dreptul pe care-l are acest Stat de a forma un singur Stat

cuprinzîndu-şi toţi membrii[3]. Pagini mai superficiale sînt consacrate de Edmond About călătoriei sale în Valahia. Un francez, Ulysse de Marsillac, ocupă în 1870 catedra de literatură franceză a Universităţii Bucureşti. Publică o foarte bună istorie a armatei române şi timp de cîţiva ani *Journal de Bucarest**, una dintre cele mai bune ziare care au apărut în România. În aceeaşi vreme, apărură traducerile lui Alecsandri, puţin îndepărtate de text, dar de o mare amploare, un nobil avînt şi de o frumoasă armonie; ele sînt datorate unui anume Rucăreanu, pe adevăratul său nume Antonin Roques, profesor de franceză în capitala română. Trecutul românilor şi inspiraţia poetică populară care însufleţeau versurile modelului său îl interesau pe acest poet de un real talent şi cum ajunse să scrie curgător în limba noastră, prezentă o piesă în limba română în care exploata cu mare vîlvă romantică tragedia domnitorului valah Constantin Brîncoveanu executat de turci cu întreaga lui familie, în 1714. *Journal de Bucarest** încetînd să mai apară, alţi oaspeţi francezi, Émile Galli şi Frédéric Damé, publicară în 1877 o nouă foaie franţuzească, *L'Indépendence Roumaine*** care-şi avu necazurile ei. Galli se întoarse în Franţa; Damé a fost după aceea, redactor al unuia din jurnalele româneşti *Cimpoiul* („zampogna" italiană), a dat, printre altele, o bună traducere a romanului *Quatre-vingt-treize**** de Victor Hugo; de la el avem mai ales un mare dicţionar frnacez-român de o reală valoare lexicologică. Dar *L'Indépéndence Roumaine* ca şi alte ziare franţuzeşti, *La Roumanie*****, *La Politique******, n-au fost decît nişte organe de partid, menite să placă străinilor trăind în România, „lumii bune" care prefera foile franţuzeşti, şi să înlesnească propaganda anumitor interese particulare dincolo de hotare; numerele de duminică nu conţin decît reproducerea unor fragmente oarecare luate din cea mai recentă literatură franceză. O mai tîrzie încercare a unui grup de profesori de a face cunoscută în Franţa şi în străinătate în general, viaţa naţională, nu avu succes. *Revue Roumaine******* din Bucureşti nu trăi nici cel puţin un an. Conferinţele ţinute de români în „cercul" bucureştean al revistei pariziene „Annales" nu contribuiră deloc la a face cunoscut publicului român spiritul francez cu ceea ce are el mai nobil şi mai de folos altor naţii, nici francezilor în trecere prin Bucureşti ce are viaţa românească mai original şi mai interesant. Pentru a-şi atinge scopul trebuia făcut cu totul într-alt fel.

În acest timp, Parisul nu înceta să se bucure de trecerea pe lîngă studenţii români cu adevărat doritori să se instruiască, în timp ce influenţa germană exercita cu ajutorul revistei *Convorbiri literare,* şi prin tinerii întorşi de la Universităţile imperiale, ca dl. Titu Maiorescu, care făcuse şi studii la Paris, şi dl P.P. Carp. Civilizaţia românilor continua totuşi să sufere influenţa franceză, care se amesteca din ce în ce mai fericit propriului fond naţional, plin de originalitate şi de vigoare. Dacă cel mai mare poet al acestei generaţii, Mihai Eminescu, nu are nimic francez în piesele lui lirice atît de adînc mişcătoare, nici în avîntul său filosofic – cu toate astea din franceza a tradus *Lais* – dacă nuvelele marelui povestitor Ion Creangă şi

* Jurnal de Bucureşti
** Independenţa Românească
*** Anul nouăzeci şi trei
**** România
***** Politica
****** Revista Românească

cele ale lui Ioan Slavici se deosebesc numai prin nota populară, cel mai cu seamă dramaturg al vremii, Ion L. Caragiale a fost pînă spre sfîrşitul vieţii un pasionat cititor al modelelor franceze din care împrumută delicata analiză psihologică, inimitabilul său simţ al măsurii şi al preciziei. Nuvelele lui Maupassant, atît de pline de umanism găsiră numeroşi imitatori şi fără îndoială, au contribuit la avîntul fericit pe care îl avu acest gen în literatura noastră mai recentă. În diferite ramuri ale ştiinţei a existat poate o influenţă încă şi mai profundă.

Să nu uităm apoi că în arte inspiraţia este de la început franceză şi se mai păstrează pînă în ziua de azi. La Paris îşi făcură studiile primii noştri pictori: un Gheorghe Lecca, un Tătărăscu, un Lapati, elevul lui Ary Scheffer, care către 1880 încercă să fixeze într-un tablou ce aduce cu eboşa unui sculptor marea figură a Voievodului eliberator, Mihai Viteazul. Theodor Aman, fiul unui negustor din Craiova, s-a format cu maeştrii francezi în vremea războiului Crimeii din care prezentă nişte scene în saloanele Parisului, unde au fost bine primite. Nicolae Grigorescu care a descoperit o dată cu farmecul priveliştilor româneşti de la munte, condiţiile deosebite ale mediului atmosferic şi particularităţile aerului liber românesc, începuse să picteze pe vremea cînd un Millet, un Corot revoluţionau arta franceză prin îndelungate studii răbdătoare în pădurea Fontainebleau şi în satele Normandiei. Întreaga lui operă, chiar dacă ea este pentru români o splendidă descoperire a patriei, trebuie înţeleasă, sub raportul concepţiei generale şi al mijloacelor tehnice, ca un capitol al picturii franceze din ultima perioadă a Imperiului la care a adăugat un idealism naiv şi visător.

Nu trebuie să uităm nici că George Enescu, cel mai bun compozitor al nostru, aparţine Franţei aproape la fel de mult cît României.

Totuşi, în timp ce traducerile din poeţii şi prozatorii francezi formează o întreagă ramură a producţiei literare din România, aproape nimic din literatura română nu a pătruns în Franţa unde de pe vremea lui Ubicini, interesul faţă de sufletul acestei naţii-soră nu a încetat să scadă. Şi totuşi, începînd mai ales cu 1890, literaturile străine, chiar şi acelea ale naţiunilor mai puţin dezvoltate, au găsit în Franţa, nu numai interpreţii silitori, dar şi un public încîntat să descopere aceste noi izvoare de poezie.

Vina este în primul rînd a românilor înşişi. În timp ce dl. Émile Picot da un nou avînt studiilor româneşti prin cursul ţinut la Şcoala de limbi orientale vii, prin editarea cronicii lui Ureche şi a unor interesante lucrări de erudiţie, în timp ce mii de studenţi treceau prin băncile înaltelor şcoli franceze şi o numeroasă colonie de oameni cultivaţi şi bogaţi îşi petrecea timpul la Paris, printre ei nu se afla nici unul care să reînvie interesul ce părea sortit să se stingă cu totul. După 1850, un valah din Oltenia, Grigore sau – după cum credea el că e preferabil să se semneze – Grégory Gănescu, după ce a început prin a traduce *Aventures du dernier des Abencerrages* * de Chateaubriand, a alcătuit o carte despre Valahia în care propunea candidatura la tron a doi Cantacuzino, tatăl şi fiul, şi un studiu despre principiul naţional, publică jurnale de polemică violentă împotriva moravurilor celui de al doilea Imperiu: *Le Courrier de Dimanche* **, *Le Nain Jaune* ***, care l-au făcut celebru.

* Aventurile ultimului Abencerrage
** Curierul de Duminică
*** Piticul Galben

Cu timpul, ajunse prin muncă şi răbdare, să-şi formeze un stil francez de o vervă deosebit de muşcătoare şi unele dintre paginile lui au valoare literară veritabilă. Unul dintre colaboratorii săi, a fost un fiu de boier, Ioan Florescu. Dar după aceşti răzvrătiţi care şi-au înscris numele alături de un Aurélien Scholl, Prévost-Paradol şi chiar alături de un Barbey d'Aurévilly în istoria reacţiei împotriva disoluţiei literare şi morale a epocii, nimeni nu mai veni să reprezinte o contribuţie a sufletului românesc în literatura franceză. Frumoasele versuri ale domnişoarei Elena Văcărescu, de o factură robustă, în care vibrează accentele, sclipirile unei pasiuni atît de profunde, nu au decît foarte rar, note datorate sensibilităţii dureroase, mistice uneori, care ne este proprie. Nu vom vorbi despre imitatorii, cîteodată fericiţi, ai poeziei franceze contemporane; uneori ei aparţin prin sînge naţiunii române, dar prin întreaga lor educaţie şi prin întreg mediul lor social ţin de Franţa pariziană.

În acest timp, lucrările dlui Alexandru D. Xenopol cel care a dat o mare *Istorie a Românilor* în două volume, găsiră o bună primire pe lîngă un public francez care discută cu interes şi *Principiile fundamentale ale istoriei* ale aceluiaşi. Dl Xenopol, foarte cunoscut în Franţa, este membru străin al Academiei de Ştiinţe morale şi politice, unde a fost precedat de Gheorghe Bibescu, fiul domnitorului; în 1870 acesta luptă în rîndurile armatei franceze alături de alţi români – un Contantin Pilat care îşi părăsise scaunul de deputat, un Şaguna, rudă a mareului Mitropolit al românilor din Transilvania – a dat literaturii franceze pagini foarte remarcabile, transcrise de însuşi Zola, despre campania din Mexic şi despre războiul contra Germaniei [4]. Informaţii asupra civilizaţiei române din secolul al XVIII-lea şi din epoca renaşterii naţionale au fost date de un fost elev al profesorului de literatură franceză de la Bucureşti. Cea mai bună lucrare de geografie consacrată României este aceea a dlui Emm. de Martonne, *La Valachie*. Autorul, venit în ţară pentru a-şi căuta cu un zel neobosit materiale cunoaşte limba română, poartă un interes real poporului pentru care nu se pricepe să risipească acele laude incompetente, detestate chiar de aceia cărora le sînt adresate.

Acum cîţiva ani, pe cînd în Franţa se credea că sîntem cu totul infeudaţi politicii germane şi cînd nici cei mai cutezători nu îndrăzneau să spere că într-o bună zi vom putea duce alături de Franţa o luptă plină de cele mai dureroase jertfe şi de cele mai grave pericole, unul dintre foştii noştri profesori, dl Charles Bémont, director la *Revue historique*, trecea prin Bucureşti ca membru al unei croaziere ştiinţifice; după ce a văzut monumentele de artă veche păstrate pe atunci în Muzeul acestui oraş: pietre sculptate, lemnărie împodobită, vase bisericeşti cu lucrătură energică şi nobilă, patrafire şi perdele de altar brodate cu aur pe un blînd fond azuriu, roşu palid, verde şters, dădea glas în cîteva cuvinte sentimentului trezit pe acest prim contact cu o nouă artă: „Ţara care a dat aceste opere nu merită să fie doar citată într-o istorie a artei, ci merită un capitol special în ea". Părea că se adresează astfel, devansînd judecata profund admirativă a dlui Strzygowski, compatrioţilor săi, acelor francezi care, atunci cînd o doresc, au o atît de delicată înţelegere pentru toate formele naţionale pe care o pot îmbrăca originalitatea şi sinceritatea umană [5].

Ceva mai tîrziu, cu acelaşi distins vizitator se vorbea despre o mişcare populară izbucnită în România împotriva membrilor clasei bogate care doreau să

prezinte pe scena Teatrului Național din București o comedie ușoară împrumutată din repertoriul anumitor instituții pariziene. Am căutat să îi explicăm adevăratele motive care nu aveau nici o legătură cu profunda admirație pe care o purtăm geniului creator al Franței în tot ce are el mai sănătos și mai durabil, iar dl Bémont se exprima – ne amintim bine – în acești termeni: „Aveți dreptate. Ceea ce poate fi plăcut pentru noi nu este de a ne fi imitată civilizația, ci de a fi întrebuințată cu folos pentru a provoca sau a grăbi înflorirea unei noi civilizații". De aceasta dată nouă, celorlalți, ni se adresa.

La această oră cînd îi slăvim pe cei o sută de mii de români care și-au vărsat sîngele – morți de-a pururi neuitați, răniți cu nobile răni – pentru aceeași cauză care a cerut sîngele a mai multor milioane de oșteni înarmați pentru a apăra pămîntul francez și onoarea națională, să ni se dea voie a dori ca aprecierile formulate de un om al cărui fiece cuvînt reprezintă o profundă convingere, să fie de acum înainte liniile directoare în relațiile dintre marea națiune latină a Occidentului și sora ei mai mică de la Dunăre. Educați la școala franceză pentru a deveni cu atît mai mult noi înșine, simțim nevoia de a le mulțumi maeștrilor și educatorilor noștri prin darul cel mai frumos ce poate fi făcut de o națiune: izvoare de noi inspirații țîșnind din însuși adîncul sufletului.

NOTE

1. *L'Illustration*, nr. din 25 septembrie 1858.
2. *Le Monde illustré*, 1858, tom I, pag. 324.
3. *Nouvelle géographie universelle, Europe méridionale*, tom I, pag. 224–276.
4. Lucrările filosofice ale dnilor M. Draghicescu și G. Aslan au găsit și ele editori francezi.
5. Vom demonstra că arta populară polonă a „goralelor" din apropierea Cracoviei, arta adaptată de puțin timp și imitată de către francezi nu este decît arta țăranilor români, „goralii" fiind urmașii păstorilor valahi.

ISTORIA RELAȚIILOR ANGLO-ROMÂNE

CAPITOLUL I

RELAŢII ÎNTÎMPLĂTOARE ÎNAINTE DE SECOLUL AL XVII-LEA

Întemeiate în cursul secolului al XIV-lea, cele două principate, al Moldovei şi al Valahiei, erau sortite să apere noua cale comercială care lega oraşele saxone ale Transilvaniei: Kronstadt, Hermannstadt, Bistritz cu ţările balcanice pe de o parte şi, de cealaltă, noile ctitorii germane din Galiţia: Cracovia, Lemberg cu marele port genovez al Caffei. Noile state ocupau un teritoriu aproape lipsit pînă atunci de centre urbane şi fără legături importante cu vechiul şi marele drum care, ducînd din Occident spre Orient, trecea Dunărea la Belgrad pentru a ajunge prin Niş şi Adrianopol, în capitala Imperiului de Răsărit.[1]

Astfel, punctele de contact dintre valahi, moldavi şi naţiile apusene lipsiră mult timp. Urmînd rapoartele ce i-au fost făcute, Philippe de Mézières[2] abia dacă pomeneşte după Albania, Dalmaţia şi „Esclavonia", care nu-i decît Serbia, de „ţinutul lui Alexandru de Balgerat" – trebuie să citim Basserat, căci forma manuscrisului provine dintr-o lectură greşită – „din Abblachia". Şi scriitorul picard nu trece cu vederea, într-un tratat scris către 1396, existenţa unui al doilea Stat român, mai recent, de vreme ce vorbeşte în acea „Cavalerie a iubirii pentru Iisus-Christos"[3] despre „îndoita Allachie" continuare a „pustiurilor Serviei".

În expediţia de la Nicopole la care luaseră parte cei mai îndrăzneţi cavaleri francezi ai vremii, conduşi de Ioan-fără-de-Frică, occidentalii cunoscură aceste ţări îndepărtate unde, cei mai norocoşi dintre ei, scăpaţi de la moarte şi din captivitatea turcilor, au căutat adăpost. Froissart aminteşte reaua purtare de care se fac vinovaţi faţă de aceşti oaspeţi bogat înveşmîntaţi aceia dintre valahi care, acceptînd supremaţia Sultanului Baiazid, i s-au supus domnitorului Vlad, în timp ce Voievodul legitim, Mircea, se afla în tabăra creştină.

Relaţii directe nu erau posibile între Anglia ce se mai mulţumea cu o existenţă pur insulară şi aceste ţinuturi de la Dunăre. Englezi au pătruns în Orientul european numai sub flamurile feudale franceze. Robert Woodhouse le propunea urzitorilor cruciadei care sfîrşi cu luarea Alexandriei, ajutorul companiilor engleze; contele de Warwick, fiul contelui de Suffolk şi Guillaume de la Pole aveau aceleaşi gînduri[4]. Richard Grey de Codnor şi Milon de Stapleton se numărară printre noii cruciaţi din Egipt.[5] Maurice Lebrun şi fraţii săi de arme, veterani ai războaielor apusene, îl serviră împotriva turcilor pe contele Amédé al VI-lea de Savoia.[6] În atacul împotriva oraşului Tripoli din Siria sub comanda regelui Petru I de Cipru, o galeră era a contelui de Hereford[7]. În aceeaşi vreme arcaşi englezi făceau parte din garda oraşului Törzburg sau Bran, care păzea principala trecătoare transilvană spre Valahia.[8]

Cînd Henric al V-lea [1] trimise o solie către principii creştini ai Orientului, el a ales un cavaler de limbă franceză, Guillebert de Lannoy, care îl reprezenta şi pe Filip-cel-Bun, duce de Bourgogne; trimisul îl vizită la Suceava („Cozial") pe primul domnitor al Moldovei [2] cu adevărat independent şi privi cum lucrători lituanieni ridicau întăriturile marelui port moldav la Marea Neagră, Cetatea-Albă, Akkerman-ul turcilor de mai tîrziu.[9]

Pînă acum s-a crezut că primul vizitator român a apărut în Anglia în 1427, sub urmaşul lui Henric al V-lea. S-ar fi numit Radu şi ar fi avut în ţară rangul de Ban. Dar este vorba de un conte din Valahia thessaliană şi privilegiul regelui englez mai spune că el e originar din „părţile Greciei" (*in partibus Greaciae*)[10].

II

A trebuit să treacă o sută de ani[11] pentru a găsi un document autentic despre legăturile dintre marea insulă a Occidentului şi principatele dunărene care în tot acest timp îşi apăraseră cu propriile lor mijloace, existenţa politică împotriva încercărilor turcilor de a-i cuceri, ajunşi totuşi curînd suzeranii lor. În 1527, John Wolsey, trimis englez pe lîngă regele Boemiei şi al Ungariei, avea o întrevedere cu interpretul ambasadorului extraordinar al Moldovei, „o ţară aşezată între Polonia şi Turcia"[12], venit să-i ofere regelui Ferdinand devotatele servicii ale stăpînului său. Cu un an înainte, Ungaria pierise pe cîmpul de bătaie de la Mohács şi primejdia turcească îl ameninţa pe Ştefan-cel-Tînăr [3], nepotul marelui Ştefan; acesta spera să afle pe lîngă Habsburgi ajutorul cerut în zadar de la polonezi, vecinii săi din răsărit.[13]

John Newberie este primul călător englez prin Moldova care ne-a lăsat o descriere a ţării; era un negustor plecat la 8 martie 1578 pentru a vedea ţara Levantului pînă la Tripoli în Siria. În 1582, se îndreptă de la Constantinopol spre gurile Dunării, ca şi iezuitul Mancinelli[14] din aceeaşi vreme şi ca francezul Fourchevaux despre care va fi vorba mai departe. Trecînd pe lîngă cetatea care mai purta pe atunci vechiul nume de Lykostomo, ajunge la Tulcea, oraş aflat în nordul Dobrogei turceşti, cea adeseori străbătută de armatele Sultanului. Vasul plăti două sau trei coroane vamă slujbaşului turc. Urmară apoi Isaccea, unde vameşii nu-şi cerură dreptul şi Tomarovo (Reni) unde ***copiii poartă în urechi mici cerculeţe de aur ca în Hindustan***; costumul femeilor cu ***mari nasturi de argint***, ***bani de argint în cosiţe***, ***broşe de argint în creştetul capului***, ***pumnalele de la brîu*** arată că e vorba despre ţigani nomazi. Newberie bagă de seamă, cum a făcut şi Fourchevaux, preţul neobişnuit de scăzut al oricărei mărfi şi mai ales al peştelui; cele două relatări se ocupă la fel de mult de pregătirea caviarului.

Călătorii trec pe malul drept al Prutului prin Fălciu, tîrg sortit să vadă în 1711 marea înfrîngere a lui Petru-cel-Mare şi prin Huşi unde Ţarul va încheia tratatul cu Marele-Vizir învingător. Cîmpurile Ţuţorei, de la vărsarea Jijiei în Prut, nu văzuseră încă triumful lipsit de vărsare de sînge al cancelarului polon Zamoyski, asupra hoardelor Hanului. De la Iaşi, capitala ţinutului, Newberie îl menţionează mai ales pe vameş, un grec cunoscut pentru acte de negoţ făcute la Lemberg, Nicolae Neurides, care cerea 24 de aspri pe boi şi vaci (20 pe vitele negustorilor poloni) şi 5 taleri, 10 aspri pentru butoaiele cu vin; aminteşte apoi castelul a cărui

descriere se potriveşte cu aceea aflată în comentariile lui Heindenstein; înconjurată de palisade, în piaţă, se afla spînzurătoarea. Vede şi lacul castelului, rîul Bahluiului şi mânăstirea Socola, de curînd înălţată. Descrierea costumului purtat de femei se aseamănă şi de această dată cu acela al ţigăncilor care şi ele i-au atras atenţia lui Fourchevaux prin ***marile rotocoale*** împodobite puse peste păr. De la Iaşi, Newberie se întoarce pe malul Prutului, la Ştefăneşti, cel care mai tîrziu va primi pentru scurt timp o garnizoană polonă, şi ajunge la Hotin, pe Nistru.[15]

Către sfîrşitul secolului al XVI-lea, Henric Austell vizită, la rîndul său principatul cîrmuit pe atunci de un domnitor bolnăvicios şi îngăduitor, bucuros să dea găzduire străinilor, Petru, zis Şchiopul. Spre sfîrşitul lunii septembrie primi paşaport turcesc la intervenţia agentului de la Constantinopol al reginei Elisabeta, William Harebone, care după o primă şedere, între 1579 şi 1581, se întorsese acolo cu scrisori de acreditare în 1582; un alt „gentilom englez" trebuia să-l însoţească pe Austell şi scrisorile de trecere din partea Sltanului îl menţionau pe „Jacomo de Manuchio". „Voievozii Bogdaniei şi ai Valahiei" precum şi comandanţii turci pînă la Dunăre trebuiau să le dea ajutor şi ocrotire celor doi englezi cărora nu le era totuşi îngăduit să cumpere caii ***de folos în slujba Sultanului.***

Doar Austell porni la drum: el se îmbarcă pentru Varna şi ajunse la gurile Dunării, la Issaktsché (azi Isaccea, în Dobrogea română) vadul trecut de obicei de armatele turceşti ce se îndreptau împotriva duşmanilor din nordul fluviului. În povestirea sa aminteşte că moldovenii, aceşti „Bogdani", ***sînt creştini deşi supuşi ai turcilor.*** De-a lungul rîului Prut, trecînd prin tîrgul Fălciu, Austell ajunse pînă la Iaşi. Aceste scurte notiţe nu ne dau informaţii despre Curtea aceea care, în 1585, îi părea ***destul de frumoasă***, lui Fourchevaux, plină de ***grandoare*** şi de ***măreţie*** cu ai săi ***300 de oşteni îmbrăcaţi în chip unguresc, înarmaţi cu iatagan la brîu şi cu secure în mînă***, nici despre persoana bunului şi bătrînului domnitor şchiop care, după mărturia aceluiaşi scriitor, ***aşezat sub un umbrar şi cu toţi cavalerii de seamă în jur, asculta plîngerile tuturor celor veniţi, fără deosebire, care, la o sută de paşi de el, în genunchi, îşi spuneau cu glas tare, păsul*** precum odinioară sfîntul rege al Franţei sub copacul legendar.[16] Dar ***gentilomul englez*** găsi şi el ***bună găzduire şi mîncare gustoasă*** cărora şi predecesorul său le adusese laude recunoscătoare. ***Am fost primiţi*** – din partea boierilor şi a domnitorului – ***cu o mare curtoazie.*** În ciuda poruncii Sultanului, călătorii nu plătiră nimic pînă la hotarul Moldovei. Urmară drumul Prutului pînă la Ştefăneşti, de unde se îndreptară spre Hotin. Puţin în amontele rîului, Austell putu zări tunurile albe ale Cameniţei, fortăreaţa regelui Poloniei.[17]

Şi Fourchevaux urmase acest nou drum care tindea din ce în ce mai mult să-l înlocuiască pe acela al Nişului şi al Belgradului, mai comod totuşi pentru cei ce se îndreptau spre Germania şi vorbeşte despre „micul castel" al Hotinului,***înconjurat de ziduri înalte din cărămidă, făcut ca în vechime şi impunător din toate părţile.***[18] Harebone însuşi a ales calea Moldovei, a Poloniei şi a Mării Baltice în 1581 cînd s-a întors în Anglia pentru a-şi cere scrisorile de acreditare. Folosea acest drum şi ca negustor şi îşi trimitea adeseori agenţii comerciali dincolo de Nistru pentru a cumpăra, fără îndoială, atît de căutatele blănuri ale Nordului;[19] de altminteri, domnitorii Moldovei exportau prin Polonia şi Marea Baltică, pînă în Anglia, cirezi de vite, iar negustori din Danzig avînd dese legături cu cele două Principate române erau clienţi ai englezilor pentru anumite mărfuri care, înainte de 1450, aveau deja

căutare în Moldova şi în Valahia.[20] Cînd Harebone obţinu la 15 martie 1579, scrisori de recomandare de la Sultan, pentru el însuşi şi „alţi doi englezi" se gîndi desigur să urmeze drumul Isaccea–Iaşi–Hotin sau să treacă prin Akkerman, la gurile Dunării, prin pustiul viitorului Bugeac şi prin Iaşi, cale ce va fi preferată de Fourchevaux.[21] La 17 iulie 1581 el se îndreptă prin Marea Neagră şi Moldova către Danzig[22], iar în anul următor un negustor englez lua drumul Braşovului din Transilvania.[23] Cînd, la 14 august 1588, plecă definitiv, Harebone alese drumul Dunării de Jos moldave; călătorea însoţit de ambasadorul polon venit să scuze jafurile înfăptuite de cazaci în ţinuturile Sultanului. Iată de ce se porni călare prin Tracia avînd cu sine o suită mai numeroasă, 13 persoane. Ajuns în Moldova, îl găsi pe acelaşi Petru, pe care-l cunoscuse şi căruia poate că-i făcuse anumite servicii la Constantinopol, ca ambasador recunoscut de Înalta Poartă. Crezu că trebuie să asigure negoţul englez în aceste ţinuturi la stabilirea căruia contribuise, prin încheierea unui tratat formal cu domnitorul moldav.

Cu toate că-i plătea tribut lui Murad al III-lea, Petru Şchiopul avea în mod sigur, calitatea de a semna o astfel de convenţie. Vămile principatelor erau cu totul independente de acelea ale Imperiului Otoman care avea numai drept de a cere anumite mărfuri la preţ scăzut şi, în anumite condiţii, un slab contingent militar, care n-a fost aproape niciodată trimis în tabăra stăpînilor „păgîni". Domnitorul arenda acest venit foarte însemnat unor greci, unor levantini de limbă italiană chiar şi unor pămînteni care aplicau asupra mărfurilor de orice provenienţă, tarife în mod sigur de origine tătară, datînd de pe vremea cînd Hanii Hoardei de Aur porunceau pînă la Carpaţi. În ultimul timp aceste tarife fuseseră totuşi micşorate şi Harebone cerea să le fie îngăduit conaţionalilor săi să se bucure de acelaşi tratament ca moldovenii ***şi alţi negustori.***

Cererea îi fusese încuviinţată de Petru care nu lăsa să-i scape nici un prilej de a cîştiga un sprijin în sînul creştinătăţii (se prefăcea că înlesneşte propaganda catolică a iezuiţilor şi a franciscanilor în ţara sa). Privilegiul de comerţ acordat englezilor este datat de partea moldavă la 27 august 1588. A fost, fără îndoială, redactat de Harebone însuşi şi de cel mai de seamă sfetnic al domnitorului moldav, Barthélémy Bruti, albanez italienizat, cunoscător al latinei: stilul este întru totul acelaşi cu al actelor de comerţ occidentale de acest gen. Englezii urmau să plătească trei ducaţi la sută şi să se bucure de toată libertatea şi protecţia de care aveau nevoie.[24]

III

Eduard Barton, care îl înlocui pe Harebone, după scurtul episod al italianului Mariani[25], dispreţui şi nu urmă exemplul acelui umil negustor a cărui singură grijă a fost de a asigura alor săi o mai mare parte din acest comerţ cu Orientul ce începuse să fie tulburat de piraţii englezi. A dorit să se îmbogăţească şi, în acelaşi timp, a avut ambiţia să se amestece în treburile politice şi religioase ale Imperiului, intervenind ca mediator, acţionînd ca propagandist anticatolic, favorizîndu-i pe pretendenţii la tronul Valahiei şi al Moldovei, sprijinind în orice împrejurare cauza protestantismului şi, ca urmare, cauza turcilor ameninţaţi neîncetat de cînd cu victoria de la Lepanto [4], a coaliţiei catolice cu caracter de cruciadă, condusă de Casa de Austria, de Împărat şi de regele Spaniei.

Nu-l vom urmări în uneltirile ce pot fi studiate în rezumatele rapoartelor sale, date de dl Horatio Brown (*Calendars of State Papers*, Veneția, IX, 1592–1603). Este suficient dacă notăm pe scurt cele ce privesc ținuturile Dunării.

În 1589, beglerbegul Rumeliei intră în Polonia pentru a răzbuna stricăciunile făcute de bandele cazacilor în ținutul moldav. Regele făcu tot ce i-a stat în putință pentru a se împăca și eforturile ambasadorului său la Constantinopol, Zamoyski, ruda puternicului cancelar, au fost sprijinite de Barton; turcii recunoscură faptul că el avea acest drept ***întrucît regatul Angliei este vecinul Poloniei și polonii întrețin legături de prietenie cu regina Angliei.***[26]

Dar, în timp ce Polonia încerca să atragă Moldova la credința catolică, fapt ce ar fi avut însemnate urmări politice, căci nu trebuie să uităm că regele Ștefan Báthory visa să ajungă la hotarul Dunării, cancelarul Zamoyski fiind cu totul cîștigat de această politică, Barton încerca la rîndul lui, să înlesnească pătrunderea curentului religios al Reformei dincolo de Dunăre. Trimișii episcopului de Lemberg, Solikowski, îi sileau pe nemții stabiliți în principat să-și părăsească tradițiile protestante și pentru a împiedica această convertire, ambasadorul englez trimise în 1593 agenți pe care episcopul îi semnalează cu mînie și indignare: ***acest ambasador***, scrie el, ***se va face el însuși turc și se crede că va ajunge mare pașă. Cine știe dacă suverana lui nu promite Porții că va face la fel, pentru a putea cu atît mai mult să o ațîțe la a tulbura creștinătatea.***[27]

Barton avea deja relații de afaceri cu urmașul lui Petru Șchiopul detronat, Aron [5], care, în 1591 își redobîndise puterea cu sprijinul atotputernic al ienicerilor, creditorii lui care nu doreau să-și piardă banii.[28] Acestui protejat care îi găzduia cu plăcere pe negustorii englezi precum William Aldwich care în 1592 se afla la Iași și pe numeroși alți agenți și prieteni, el îi încredință un rol destul de însemnat, după ce ostilitățile dintre Imperiali și turci au fost începute în 1593. După cîteva luni, intervenea pentru numirea ca domnitor în Valahia a acelui Mihai ce îi fusese recomandat de Balthazar Báthory.[29]

De la sfîrșitul lunii martie a anului 1595 ***împuternicitul reginei Angliei*** și un trimis al domnitorului Aron se înfățișau la Cracovia pentru a pregăti o acțiune împotriva Împăratului și a noului său vasal din Transilvania, Sigismund Báthory.[30] În aceeași vreme, la 13 (23) mai, Barton îi trimitea lui Báthory, prin prietenii săi de la Constantinopol pe ceaușul Hussein, purtătorul unei scrisori în care, ambasadorul, care îi scrisese deja principelui despre asta, intervenea pentru o înțelegere între Sultan și răzvrătitul supus al acestuia.[31] Vechile privilegii acordate de Soliman-Magnificul principatului Transilvaniei ar fi fost confirmate printr-o nouă capitulațiune.

În luna august, domnitorul Valahiei, Mihai, ieșea victorios la Călugăreni și Sigismund Báthory, care printr-un tratat ajunsese suzeranul celor două principate [6] vecine, venea, puțin mai încet ce-i drept, în ajutorul învingătorului silit să se retragă din fața numărului zdrobitor al trupelor conduse de Vizirul Sinan. Giurgiu a fost cucerit și prefăcut în ruine; de acum înainte era cu putință ca pașalele și begii să fie mereu hărțuiți. Dar, în acest timp, noul domnitor moldav, Ștefan Răzvan, care îl înlocuise pe Aron cel bănuit de Báthory, arestat de garda sa ungurească și dus în Transilvania, își pierdea la rîndul său puterea datorită intervenției cancelarului Ioan Zamoyski; acesta după ce l-a urcat pe tron pe Ieremia Movilă, un domnitor pe placul său, reuși să-l silească să bată în retragere pe Hanul care trecuse și el Nistrul.

Barton era atins în interesele sale personale de captivitatea lui Aron care, închis în castelul de la Alvinț unde muri curînd, nu se gîndea deloc să-și plătească creditorii în rîndul cărora ambasadorul englez figura cu o însemnată sumă. Pe de altă parte, se pare că acesta primise oferte din partea lui Mihnea, fostul domnitor al Valahiei care, ca renegat nu mai putea spera să fie numit în locul răzvrătitului Mihai, dar credea că poate dobîndi demnitatea domnească pentru fiul său, Radu. Pentru a-și atinge scopul, Barton care avea, în Moldova și în Valahia, relații cu agentul tătar Achmed-Aga, îl trimise cu solie, la 12 decembrie, pe secretarul său Francesco Marcio, atît la Zamoyski cît și la Sigismund; primul trebuia să intervină pe lîngă Hanul care avea motivele lui de nemulțumire împotriva turcilor, pentru a-l face să renunțe la gîndul unei viitoare incursiuni în Valahia și Transilvania. Chiar dacă tătarii s-ar fi mărginit să jefuiască pe partea asta a Carpaților, Sigismund s-ar fi aflat în mod sigur în pericol și n-ar fi putut împiedica un atac decît dacă s-ar fi hotărît să-l părăsească pe Mihai și să încurajeze un alt vecin valah. În acest caz, Sultanul care socotea să se pună în fruntea trupelor sale, nemaiavînd ce răzbuna în această parte, se va îndrepta desigur, asupra Ungariei. Marcio trebuia să mijlocească și eliberarea lui Iacob Ruben, medicul Vizirului Sinan; acest evreu influent trimis chiar de Barton în 1594 la prietenul său Aron și prins în Moldova, urma să fie folosit pentru a negocia un armistițiu între Sigismund și seraskierul Hasan-Pașa care ar fi comandat în primăvară, ofensiva turcă[32]. Și la sfîrșit, Barton nu-i uita nici pe cei doi slujitori ai lui Harebone, care, originari din Brașov, fugiseră cînd acela se afla în Moldova, în orașul lor de baștină furînd din trăsura stăpînului 400 de taleri „și alte lucruri de preț."[33]

Marcio se afla la Curtea lui Sigismund în luna martie, și principele îi da veste împăratului Rudolf despre sosirea acestuia.[34] Agentul lui Barton fu găzduit ***ca un personaj de seamă*** la Monora.[35] Negocierile ținură tot anul: ambasadorul englez avea autorizare să propună o pace durabilă sau răgazul unui an întreg; la 20 ianuarie el declara că principele „era bun ascultător" al intereselor pe care le reprezenta. La 17 aprilie, Mathias Banyai, emisarul lui Báthory, pleca la Constantinopol ducînd cu sine scrisori adresate mediatorului.[36] Dar în același timp, Barton care nu putea avea încredere deplină în asigurările principelui Transilvaniei, uneltea pentru a-l aduce la putere pe un alt Báthory, Ștefan.[37] La 2 mai 1597, Împăratul care primise știre de la Sigismund privind ofertele lui Barton, îl îndemna pe aliatul și ruda sa să nu abandoneze cauza creștină, singura care-i putea aduce profit și glorie. De altminteri, Praga primea și vizita unui emisar englez, tălmaciul ambasadorului, Pascal Dabri.[38]

În primăvara aceluiași an, avu loc o nouă intervenție a ambasadorului care îi cerea principelui să păstreze o neutralitate prudentă.[39] Agentul Martin Banyai se duse în mai la Constantinopol pentru a reîncepe negocierile; medicul lui Sinan-Pașa mai era încă închis în Transilvania unde sosise de curînd, după ceaușul Ali, colegul acestuia Hussein.[40] În același timp, se vorbea despre o pace cu Valahia și se punea la cale trimiterea vicarului patriarhal de Constantinopol care mai apoi a fost înlocuit în această misiune, cu grecul Ducas.[41]

Dacă Báthory rămase de neîmpăcat, ambasadorul englez avu mai multă trecere pe lîngă domnitorul valah la numirea căruia contribuise. Vicarul patriarhal de Constantinopol își asumă și el o mediere care izbuti să ducă la încheierea unui armistițiu. De la sfîrșitul anului 1597, Barton se adresa fostului său protejat, care îi da curînd un răspuns favorabil; în ianuarie 1598, ambasadorul englez alături de cîrmuitorul creștinătății orientale îl îndemna să trimită neîntîrziat tributul ca o dovadă reală de supunere.[42]

Cînd Báthory își părăsi principatul pentru a căuta aiurea pacea care îi lipsea sufletului său neliniștit, avu ideea de a se duce în Anglia și se crede că spre sfîrșitul anului 1593 se afla la Curtea reginei Elisabeta unde în 1592 își trimisese un ambasador.[43] La acea dată Barton murise deja (din luna ianuarie 1598); călătorii secolelor XVII și XVIII amintesc uneori de piatra de mormînt împodobită cu o inscripție latină, sub care se odihnea acel bărbat întreprinzător a cărui îndrăzneală a dus la declarațiile cele mai cinice despre creștinătate și la acțiunile cele mai potrivite cu caracterul său diplomatic și îndatoririle sale religioase.[44]

În acea vreme de după martiriul lui Mihai Viteazul, ucis de generalul Basta, un căpitan englez, John Smith, lua parte la luptele duse pentru stăpînirea Valahiei între Radu Șerban pretendentul Imperialilor și Simeon, fratele lui Ieremia Movilă. În Memoriile sale, istorisește bătălia desfășurată aproape de Rîmnic, prin părțile Oltului, dintre Radu și moldovenii și polonii rivalului său [7], veniți de la Argeș și Pitești unde își aveau tabăra, apoi retragerea lui Radu către pasul Rotenturm (Turnu-Roșu), în timp ce Simeon, ajutat de tătari, sta în tabăra de la Cîmpulung.[45] Smith se numără printre aceia care rămaseră în puterea tătarilor.

Din nefericire, numele sînt atît de stîlcite și nimic cuprins în rapoartele contemporane publicate în a doua ediție a Suplimentelor „Documentelor" Hurmuzaki sau în Memoriile lui Basta redactate în „Historia della Transilvania" (Veneția, 1638) nu ne oferă mijlocul de a le stabili forma autentică, astfel că relatarea lui Smith rămîne de nefolosit.

IV

Henri Lello, din 1597 succesor al lui Barton, urmă aceeași politică și recurse la aceleași mijloace. În 1600 era intimul Capudan-Pașei Cigala.[46] Dacă nu a găsit prilejul de a se amesteca în negocierile de pace dintre turci și Imperiali, a avut în schimb, partea sa în intrigile care au dus la numirea unui nou domn la Dunăre.

Pretendenții români, tot mai numeroși și deseori de obîrșie destul de îndoielnică, găsiseră de cîtva timp, nu numai drumul care ducea la „pragul celor bogați" din Constantinopol, dar și mijlocul de a obține ajutor în bani și protecție diplomatică din partea Curților occidentale. Avînd în bagaje genealogii pe care nimeni nu era în stare să le verifice, gata să-și înșire suferințele de nespus, îndelungatele persecuții pe care au fost nevoiți să le îndure din partea turcilor, ei cerșeau cîțiva ducați pentru a putea continua o călătorie menită să ducă la proclamarea drepturilor lor unice și exclusive, adică la posibilitatea de a-și dovedi recunoștința față de aceia cărora le-ar fi fost milă de ghinionul lor.

Anglia avu și ea vizitatori ciudați în vremea acelei regine Elisabeta [8] al cărei renume ajunse în Orient, unde un vizir oarecare era de părere că ea ar putea foarte bine să se mărite cu Sfîntul Părinte, celibatar la acea vreme. Primul ajuns a fost un anume Ioan Bogdan, care își spunea fiu al lui Ștefan-cel-Tînăr și al unei fete de vornic moldav, frate al acelui alt Ioan care fusese învins de turci și sfîșiat de cămile; era fără îndoială, un român cunoscător al ultimelor întîmplări din Principate, dar se semna cu caractere grecești și, ceea ce-i mai ciudat e că aceste litere grosolan înșirate alcătuiesc un alt nume, acela de Iliaș-Elie.

După o primă şedere în Anglia, trecu prin Italia septentrională şi Elveţia, apoi petrecu cîtva timp la Curtea lui Henric al IV-lea, de la care îşi aştepta instalarea pe tronul strămoşesc; s-a crezut cu adevărat în descendenţa şi în soarta lui lipsită de noroc. Lăsîndu-şi fiul în Franţa, Ioan Bogdan plecă din nou în Anglia în 1595, înarmat cu scrisori adresate de rege Elisabetei şi ambasadorului francez, de Beauvoir[46]; Henric al IV-lea îl recomandase de altminteri şi „domnului Mariany, ambasador pentru regatul Angliei pe lîngă Marele Senior".[48] Pretendentul moldav era chiar cavaler al Ordinului regal şi titlul îi este menţionat în aceste două misive.

Lipsesc informaţiile privind această a doua vizită la Curtea reginei. Aventurierul rătăci mulţi ani prin Europa fără a risca însă un drum pînă la Înalta Poartă, unde, fără îndoială, ar fi găsit cruda primire rezervată celor fără de protecţie şi lipsiţi cu totul de bani.[49]

Iancu, zis Sasul, domnitorul Moldovei, fugise în Polonia după detronare [9] şi regele Ştefan Báthory crezu că trebuie să răzbune mai vechile jigniri poruncind decapitarea bietului fugar. Văduva lui trăi mult timp în Galiţia; mai tîrziu îşi însoţi fiul, pe Bogdan, la Veneţia – unde îşi mărită una din fete cu Giovani Zanne – apoi la Constantinopol, unde încercă să dobîndească pentru el principatul Valahiei. Tînărul prinţ fugi cu rămăşiţele învinsei armate turceşti; falimentul casei Ludovici îl făcu să-şi piardă averea. Era să fie spînzurat pentru a fi pus la cale uciderea ambasadorului polon Stanislav Golski, cînd află sprijin în ambasadorul Franţei şi în al Veneţiei *balio*. A pierdut prilejul de a fi numit domn în Moldova datorită destrămării planului de căsătorie cu fiica rămasă creştină a unui veneţian renegat Yusuf-bei Cievatelli.

Pretendentul crezu că trebuie să-şi schimbe numele pentru a-şi schimba norocul. Un Ştefan Bogdan, zis Surdul, domnise în Valahia din 1591 în 1592; la puţin timp după detronare, el muri într-o luptă împotriva ligii creştine a Dunării. Bogdan al nostru apăru în 1602 sub această nouă înfăţişare; ambasadorul Angliei, Lello îi era gazdă, creditor şi ocrotitor. Credea că poate să facă pentru acest surghiunit ceea ce Barton făcuse pentru Aron şi pentru Mihai.[50]

Ştefan Bogdan ajuns cu un vas veneţian, îi prezentă ambasadorului scrisori din partea reginei pe care pretindea că ar fi slujit-o sub arme în Flandra; spera că îl poate înlocui la domnie pe Ieremia Movilă, vasalul polonilor.[51] Războiul pornit de turci împotriva „uzurpatorilor" ocrotiţi de Împărat şi de regele Poloniei, în Valahia, părea să-i fie prielnic.

Totuşi noul venit nu izbîndi nimic neavînd cu ce-şi plăti stăpîni turci îndestul de puternici pentru a-i da caftanul domnesc şi petrecu chiar ceva vreme alături de concurentul său în închisoare şi la galere. Întemniţat într-un castel din Asia Dardanelelor, rămase aici pînă în 1606 cînd scăpă înveşmîntat în haine femeieşti. Atunci se hotărî să ceară pentru a doua oară ocrotire de la regele Angliei.

Genealogia tendenţioasă, greşită pe alocuri, dar în general destul de exactă pe care o prezentă regelui Iacob I ne-a fost păstrată.[52] Ştefan Bogdan primi doar o scrisoare către Electorul de Brandenburg căruia se gîndea să-i ceară la rîndul său o datorie mai veche, foarte însemnată, contractată de Ioachim I faţă de Petru Rareş, domnitorul Moldovei şi bunicul pretendentului pe vremea cînd o armată de cruciaţi asedia Buda intrată de curînd în stăpînirea turcilor.[53] Ajuns la Curtea de Saxa, se înfăţişă ca un bun luteran – demn urmaş al tatălui său, Sasul – care, pentru că s-a aflat în solda reginei Elisabeta, s-ar fi simţit foarte bine dacă ar fi rămas de acum încolo în Anglia, sub noul rege.[54] Mai tîrziu, îi făgăduia Împăratului că îi va cîştiga Dardanelele şi îi va plăti tribut.

Întors la Constantinopol, fiul lui Iancu locui la început într-un sat din apropiere; Anglia era pe atunci reprezentată de Glover, iar scrisorile îi impuneau noului ambasador datoria de a interveni în favoarea lui Bogdan. Prin urmare, negocierile cu înalte personalităţi turce începură grabnic, în iulie 1608.[55] Reprezentantul Hanului tătar se arătă dispus să susţină pretenţiile protejatului englez şi o partidă a boierilor moldavi apăru chiar la Constantinopol pentru a cere numirea acestuia în locul tînărului Constantin Movilă, unealta polonilor; reprezentantul acestuia din urmă a fost atacat în plină stradă, în faţa intrării Divanului. Vinovaţii au fost imediat arestaţi, bătuţi cum se cuvine şi aruncaţi în temniţă. Au fost eliberaţi, dar şi siliţi să înceteze orice legătură cu ambasadorul. Neascultarea le-a fost pedepsită şi Glover însuşi ameninţat că „va fi trimis înapoi stăpînului pentru a-i se tăia capul",[56] fapt ce nu a împiedicat uciderea, în decembrie 1609, a agentului moldav Caraiman, pe care pretendentul îl socotea a fi principala cauză a nereuşitei sale. Glover fusese înştiinţat din plin despre această faptă şi Bogdan îi mai era musafir.

A mai fost încă un timp. Cînd, în mai 1610, turcii, cîştigaţi de Movilă, au dorit să termine cu el poruncind să fie poftit la palatul domnitorilor Moldovei sub pretext că-i va fi citit firmanul de numire, Bogdan prinse de veste şi a rămas închis în palatul Angliei. Duşmănia principelui Transilvaniei, Gabriel Báthory, faţă de vecinii săi din Valahia şi Moldova, pe care socotea să-i alunge de pe tron – şi îl alungă cu adevărat, în decembrie 1610, pe primul dintre ei, Radu Şerban, un client al Imperialilor – îi făceau speranţele şi mai strălucitoare.[57]

Curînd, Gabriel îi scrise Vizirului-Caimacam pentru a-i cere numirea ca domnitor moldav a acestui Bogdan „moştenitorul" ţării care niciodată nu ceruse stăruitor şi umil alt sprijin decît pe acela al Sultanului, stăpînului său.[58] Ambasadorul imperial pretindea că viitorul domnitor moldav avea misiunea de a sluji intenţiile lui Báthory împotriva regelui Poloniei căruia acela dorea să-i ia locul: Bogdan ar fi băut chiar în sănătatea viitorului rege Gabriel, spunînd că nu doreşte să mai trăiască decît trei zile după încoronarea prietenului său.[59]

Dar în luna iunie 1611, Bogdan a fost învinuit de a fi ajutat doi fugari de acelaşi neam cu el şi nici de această dată nu a fost cu putinţă să fie prins.[60] La rîndul lor, polonezii îşi reînnoiră stăruinţele de a fi îndepărtat din Constantinopol acest duşman înverşunat al influenţei lor în Moldova, influenţă care le era atît de folositoare în apărarea regatului. În septembrie, ambasadorul lor ceru cu hotărîre să se pună capăt acestor uneltiri.[61] Cu un an înainte, regele Sigismund al III-lea intervenise şi în Anglia pentru a se înceta cu protecţia arătată fostului oştean al Elisabetei. La 24 iunie, Iacob I răspunse că el nu şi-a făcut decît datoria faţă de un prinţ nefericit, dar că nu a dorit să pricinuiască neplăceri unui suveran prieten.[62] Cu toate acestea, rechemarea lui Glover a trebuit aşteptată mai mult de un an; succesorul său, Paul Pinder, ajunse în decembrie 1611.[63] Cît despre protejatul român al ambasadorului, acesta nu mai avea decît o singură scăpare: renegarea. În februarie 1612, el deveni Achmed, sandşah de Prizrend, apoi de Brussa, unul dintre foarte puţinii renegaţi de neam român pe care-i numără Imperiul Otoman.[64]

Unul din martorii aventurilor bietului Ştefan Bogdan îşi scrise mai tîrziu Memoriile care s-au bucurat de onoarea unei traduceri în limba olandeză.[65] Scoţianul William Lythgow menţionează cheltuielile făcute de Thomas Glover pentru întreţinerea timp de doi ani a acelui „duce de Moldova"; dă crezare celor spuse de pretendent care povestea că a fost deposedat de Sultanul Achmed „de toate măririle sale".

La sosirea lui Paul Pinder, moldavul se gîndea să-şi lepede credinţa pentru a dobîndi „un palat şi o pensie viageră de 12 000 ducaţi". Pinder se indignă şi Lithgow îi împărtăşi sentimentele; nu mai era nici o speranţă de a acoperi o datorie ce depăşea 15 000 ducaţi. La plecare, autorul nostru care petrecuse două luni în compania noului paşă, fiind şi el oaspete al ambasadorului Angliei, nu uită să meargă însoţit de însuşi Pinder să-l vadă pe renegat; îl găsi înconjurat de o puternică suită de coreligionari. La întoarcere, Lithgow fu jefuit de tîlhari pe drumul de trecere din Transilvania în Moldova unde găsi un prieten în boierul de religie reformată pe care-l numeşte „baronul Starhoudt"; domnitorul ţării, Ştefan Tomşa, un veteran al războaielor franco-spaniole era şi el una dintre cunoştinţele făcute de scoţian în casa ambasadorului englez şi acestor relaţii le datorează faptul de a fi fost însoţit onorabil pînă dincolo de Nistru, în Podolia.

Cu plecarea lui Glover se încheie prima perioadă a relaţiilor dintre Anglia şi ţările dunărene; de acum înainte nu vor mai exista negustori diplomaţi, însetaţi de cîştig, amestecaţi în mulţimea celor care împrumutau bani, ajunşi ca urmare a acestui fapt, ocrotitorii neobosiţi ai debitorilor lor de spiţă domnească; casa ambasadorilor nu va mai fi refugiul pretendenţilor hărţuiţi de duşmani. Alte ocupaţii se vor impune unor reprezentanţi de ordin superior, avînd într-un mai înalt grad grija propriei lor demnităţi. Dacă la Dunăre influenţa engleză şi comerţul englez nu se mai întîlnesc timp de aproape două secole, la Constantinopol reprezentantul prost plătit al unei Companii de comerţ va ajunge curînd, un adevărat ambasador de Stat şi va avea un rol hotărîtor în politica din Orient.

Trebuie să mai spunem totuşi că Moldova, menţionată în lucrările geografice populare, precum „Microcosm"-ul lui Pierre Heylyn din 1625, era destul de cunoscută, graţie chiar aventurierului a cărui carieră am schiţat-o, pentru ca ***prinţii de Moldova*** şi ***regii din Moldova*** să fie înfăţişaţi în comediile lui Ben Jensen, Beaumont şi Fletcher.[66]

NOTE

1. Vezi C. J. Jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Praga, 1877 şi lucrarea citată mai jos a dlui J. Nistor.

2. „Gîndul bătrînului pelerin", ms. 2682 al Bibliotecii Arsenal, fol. 55 v°; pasaj reprodus în N. Iorga, *Acte şi fragmente privind istoria românilor*, I, Bucureşti, 1895, pag. 9.

3. Ms. 2251 al Bibliotecii Arsenal; pasaj reprodus în lucrarea citată.

4. N. Iorga, *Philippe de Mésières et la croisade au XIV-e siècle*, pag. 269.

5. *Ibid.*, pag. 279.

6. *Ibid.*, pag. 334.

7. *Ibid.*, pag. 366.

8. Despre arcaşii folosiţi la apărarea Törzburgului, vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, XV, Bucureşti, 1912, pag. 1821–1822, II.

9. Călătorie, ed. de J. Webb (*Archeologia*, vol. XXI, anul 1826); C. P. Serrure *Mons 1840*; Potvin, *Oeuvres de Guillebert de Lannoy*, Louvain, 1879.

10 Rymer, *Foedera*, ediţia a III-a, IV, partea a patra, pag. 128; V, prima parte, pag. 7–8; Hasdeu, *Din Moldova*, Iaşi, 1862, pag. 7; *Arhiva istorică* I, pag. 88, n-os 115–116. Cf. J. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, pag. 9, 12.

11. Pasajele atît de importante pentru istoria românilor, cuprinse în *„Cronici şi vechi istorii ale Marii Britanii, numită acum Englitera“* de Jean de Wauvrin (editată de d-ra Dupont, în colecţia „Societăţii pentru istoria Franţei“ şi aceea de William Hardy, în colecţia „Maître des Rôles“), amintesc doar printre cruciaţii care navigară în 1445 pe Dunăre, despre nişte burguionezi şi nişte italieni.

12. *Monumente Hungariae Historica*, V pag. 304; Hasdeu, *Archiva istorică*, I, pag. 16, no. 17.

13. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, pag. 252–253, Ionescu Sadi, *Bilbiografia descrierilor de călătorie în principatele române* (în curs de apariţie), pag. 67.

14. Hurmuzaki, *Documente*, XI, pag. 115 şi urm.

15. *Purchas his pilgrimes*, 1652, cap. IV, pag. 1420; traducere în româneşte de dl. M. Beza în ziarul *Românul* din Arad, reprodusă, cu corecţii şi note, în revista „Neamul Românesc literar“, anul 1912, mai; cf. acelaşi în *English historical Review*, XXXII, pag. 278–279.

16. N. Iorga, *Acte şi fragmente* citate, I, pag. 37–38.

17. *The principal navigation voiages, traffiques and discoveries of english nation*, etc., de Richard Hakluyt, ed. din 1598, vol. II, partea a II-a, pag. 196–198; o a doua ediţie a apărut în 1809–1811; Hurmuzaki, *Documente*, XI, pag. 194–195, n. CCCXX.

18. Acte şi fragmente, I, pag. 39.

19. Hurmuzaki, XI, pag. 632, nota 2; unul dintre aceştia a fost asasinat la Constantinopol în 1759.

20. Despre observaţiile făcute în 1447 de cei doi domnitori privind calitatea unor „halbe Laken“, probabil un fel de ţesătură, vezi, excelenta lucrare a lui J. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, pag. 83 şi urm. Cf. continuarea apărută sub titlul *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16 Jahrhunders*, Cernăuţi, 1912 Cf. lucrarea aceluiaşi despre vămile moldave ale vechiului regim. *Das moldau ische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert*, în „Jahrbuch fur Gesetzgenbung, Verwaltung und Volkswirschaft im deutschen Reiche“ de Smoller, 1912.

21. Hurmuzaki, XI, pag. 632, nota 2.

22. *Ibid.*, pag. 651, n. LXXXIX (Hakluyt, *Principal Navigations*, I, pag. 320, 436.

23. Hurmuzaki, XI, pag. 822: „30 Martii. Kam ein Engellender Kauffman hiher: schickt ime auf Befel, ein Mall grienn Fisch, Wein, Czippo“.

24. Hakluyt, op. citate, II, pag. 289–290; Hurmuzaki, III, pag. 108, n. *CXIV*; pag. 122 n. CVII.

25. Hurmuzaki, XI, pag. 776, nota 2 Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanische Reiches*, III.

26. Hurmuzaki, XI, pag. 744, nota 2; pag. 750, nota 1.

27. *Ibrid.*, pag. 309, n. CCCCXXXV; pag. 316–317, n. CCCXLVI.

28. Brow, op. pag. 41–42, n. 89; pag. 44–45, n. 96; pag. 58, n. 131; pag. 107, n. 221; pag. 114, n. 237; pag. 140; Hurmuzaki, III, rapoartele din 10 iulie şi 10 august 1592, din 14 februarie, 2 octombrie şi 22 noiembrie 1593. Barton a fost nevoit să se prezinte apoi în faţa justiţiei, în calitate de garant al lui Aaron cu moştenitorii negustorului Charles Elman, supus elveţian, care a fost unul dintre creditorii Voievodului. (Brown, op. cit. pag. 128 şi urm.) Pentru o centură de smaralgde, Aaron amanetase alte smaragade, o spadă împodobită cu pietre preţioase, un pumnal etc. (*Ibid.*, pag. 133, n. 289)

29. Wolfgang Bethlen, *Historia*, după notele lui Petru Armeanul, IV, pag. 274–278.

30. Hurmuzaki, XII, pag. 35, n. LXXXIV.

31. *Ibid.*, pag. 49, nota 1; pag. 54, n. CXV; pag. 53; pag. 69, n. CXXIV; pag. 74, n. CXXXV.

32. Instrucţiunile au fost publicate în Hurmuzaki, III^2, pag. 158–159, n. CLXXVII; pag. 304–305, n. CCCLIV (dată falsă; în rezumat, după un alt manuscris, în vol. XII, pag. 112–113, n. CLXXX; cf. *ibid.*, pag. 193–194, n. CCXCVI) Se vede că Barton avea relaţii cu italienii care făceau, în Moldova şi în Valahia, comerţ cu blănuri: Sebastiano şi Luciano di Biagio. El dorea să cumpere o căruţă şi cai în Transilvania pentru viitoarea sa călătorie în urma Sultanului.

33. *Ibid.*, pag. 194, nota 1.

34. *Ibid.*, pag. 239–240, n. CCCLIII.

35. *Ibid.*, pag. 243–244, n. CCCLIX.

36. *Ibid.*, pag. 290, nota 2.

37. *Ibid.*, pag. 230.

38. Hurmuzaki, XII, 297, n. CCCCXLIII.

39. *Ibid.*, pag. 260; Brown, loc. cit., pag. 262, n. 559.

40. *Ibid.*, pag. 269, n. 577. Scrisoarea lui Barton (5 mai), ibid., pag. 268–269, n. 576.

41. *Ibid.*, pag. 272, n. 585.

42. Hurmuzaki, XII, pag. 329, n. CCCCXCVII; Brown, op. cit. pag. 303, n. 643; pag. 304 n. 647 (cf. Hurmuzaki, III, pag. 518–520). Scrisorile vicarului, *ibid.*, vol. XIII; analiza în vol. XIX (în curs de apariţie).

43. *Ibid.*, pag. 451, n. DCCVI, DCCVIII; pag. 457, n. DCCXIX; pag. 479, n. DCLXI; pag. 480, n. DCCLXII; pag. 558, n. CMII. Dorea să pornească pe drumul obişnuit, prin Danzig (ibid., pag. 521–522, n. DCCCXXXV-VI).

44. Cf. şi Adrei Veress, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII*, Budapesta, 1909, pag. 84, 86 şi N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, loc. cit.

45. *Purchas his pilgrimes*, vol. II, cap. VIII; traducerea română de dl Beza, în „Românul": reproducere cu corecturi şi note în „Neamul românescliterar", anul 1912, 619–620.

46. Hurmuzaki, XII, pag. 644, n. MIV.

47. Hurmuzaki, Supliment I, pag. 107–108; *Lettres missives de Henri IV*, publicate de Berger de Xivrey III, pag. 430–431; N. Iorga, studiul despre „Pretendenţi", în, *Analele Academiei Române*, XIX, pag. 229 şi urm. Două scrisori ale lui Ioan Bogdan, în N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pag. 49–52.

48. Hurmuzaki, loc. cit. pag. 107, n. CLXV.

49. El trecu prin Amsterdam; Hurmuzaki, XI, pag. XCIV. şi nota 7 Cf. *ibid.*, pag. 199–200, n. CCCXXVIII; pag. 294–205, n. CCCXXXIII; pag. 239–242; pag. 243, n. CCCXXXIII; pag. 709, nota 1.

50. După rapoartele veneţiene cuprinse în volumul IV, partea a II-a, a „Documentelor" Hurmuzaki; în N. Iorga, „Pretendenţii" loc. cit., pag. 251 şi urm.

51. Hurmuzaki, IV², pag. 262–263, n. CCXXXVI. .

52. Papiu Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice*, III, Bucureşti, 1860, pag. 46.

53. Ilarianu, op. citată, III, pag. 49–50.

54. Scrisoarea lui Ştefan Bogdan către ducele de Saxa:

Io, don Steffano Bogdan Despot, legitimo principe herede di Moldavia etc, etc, desidero che Vostra Altezza per la sua solita clementia me favorisca con una sua lettera di racomandatione alla Sacra Regia Maiesta de Ingliterra. Essendo io della religione catolica evangelica, non posso esser favorito de altri principi senon della medesima nostra religione. Adunque sapia V. Alteza Serenissima come per il passato io, son statto in servitio della felice memoria regina Elisabet, et ancho son statto favorisato da Giacob, de flagelatto in Turcia. Hora, volendo andar servir quella Sacra Corona de Ingliterra, supplico Vostra Alteza che me adiuti con qualque costo di denari per il mio viagio, perechè questa sera me ne parto et per tale benefitio, mentre che saro memore et mentre che sono vivo, sarò obbligato. Et, sicome io procurarò di monstrarme grato con le opere, cosi supplico Vostra. Alteza Serenissima di non me abandonar in questo mio bisogno.

Di vostra Alteza Serenissima servitore:

Il principe di Moldavia, manu propria.

Alla Serenissima Alteza duca di Saxonia, etc. etc. signor, signor, colendissimo. (Rep. 8 019, fol. 55, Arhiva Regală din Dresda, copiată de dl. J. Bianu, apoi de noi.)

55. Hurmuzaki, IV¹, pag. 415–416.

56. Ibid., IV², pag. 209.

57. Hurmuzaki, IV², pag. 304–305, n. CCCVIII; N. Iorga, *Studii şi Documente*, XX. pag. 379, n. CCCIV; pag. 384, n. CCCXIV; pag. 496–497, n. XVI.

58. Hurmuzaki, IV², pag. 308 şi urm.; Brown, *Calendar*, (1610–1613), n. 134, 173, 239, 242, 318, 344, 368.

59. Hurmuzaki, IV¹, pag. 444–446, n. CCCLXXIX.

60. N. Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pag. 157–158.

61. Hurmuzaki, *Supliment*, I¹, pag. 135.

62. *Ibid*, IV², pag. 333, n. CCCXXXV.

63. „Pretendenţi", etc., pag. 78; Hurmuzaki, IV², pag. 310, n. CCCXXVII.

64. *Ibid*, IV², pag. 331, n. CCCXLIII, Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches* III, pag. 393 şi urm.; Brown, loc. cit., n. 405, 444–445, 457.

65. Hurmuzaki, IV², pag. 332–338; Supliment, I¹, pag. 14; N. Iorga, studiul asupra Elisabetei, soţia lui Ieremia Movilă, în „Analele Academiei Române", XXXII, pag. 1053 şi urm.

66. „Willem Lithgouws negen-tien jaarigie Lant-Reyse uyt Schatlant na de vermaerde deelen des werelts", Amsterdam, 1656, pag. 78–79, partea VIII, pag. 46. Aceste pasaje au fost semnalate de către dl Beza în „Românul". Am dat o ediţie a acestora în volumul XXXII al *Studiilor şi Documentelor*. Cf. şi notiţele publicate în vol. XX al acestei publicaţii, pag. 379–384, n. CCCXIV, CCCXXIV; pag. 425–426, 495–496.

67. Dl Beza. în *English Historical Review*, loc. cit., pag. 277–278.

[1] Henric al V-lea, rege al Angliei din dinastia Lancaster, între anii 1413–1422.

[2] Autorul se referă la Domnul Moldovei Alexandru cel Bun, 11 februarie 1400 –30 decembrie 1431.

[3] Ștefan cel Tînăr sau Ștefăniță, Domn al Moldovei în perioada 1517–1527.

[4] În perioada mai 1570 – martie 1573 a avut loc războiul turco-venețian. La 9 septembrie 1570, turcii au cucerit de la venețieni așezarea Nicosia în Cipru. Sub presiunea victoriilor turcești, Papa Pius al V-lea a organizat, la 20 mai 1571, o Ligă creștină antiotomană din care făceau parte Spania, Malta, Veneția, Genova, Savoia ș.a., a cărei flotă se afla sub comanda lui Don Juan de Austria. Totuși, la 3 august 1571, turcii au ocupat Famagusta, încheind astfel cucerirea insulei Cipru de la Veneția. La 7 octombrie 1571, s-a desfășurat Bătălia navală de la Lepanto, unde flota Ligii, condusă de Don Juan de Austria a zdrobit flota turcă comandată de Ali Pașa.

[5] Aron Tiranul, Domn al Moldovei între anii 1591–1595, fiindu-i întreruptă domnia 1592–1593 de Alexandru cel Rău și tot în anul 1593 de Petru Cazacul.

[6] La 20 mai 1595 s-a încheiat Tratatul de la Alba Iulia dintre Țara Românească și Transilvania prin care sînt limitate prerogativele Domnului Țării Românești, devenit un reprezentant al principelui Transilvaniei a cărui suveranitate a fost recunoscută. La 3 iunie 1595, Ștefan Răzvan, Domnul Moldovei recunoaște suzeranitatea principelui Transilvaniei Sigismund Bathory.

[7] Luptele dintre Radu Șerban și Simion Movilă s-au purtat în lunile iulie-august 1602, în urma cărora Simion Movilă a fost alungat din Țara Românească, iar oastea munteană pătrunde în Moldova și arde Tecuciul.

[8] Autorul se referă la regina Angliei, Elisabeta I, 1558–1603, ultima reprezentantă a dinastiei Tudor.

[9] Iancu Sasul, Domn al Moldovei, între anii 1579–1582.

CAPITOLUL II

CĂLĂTORI ENGLEZI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

În secolul al XVII-lea rolul ambasadorului Angliei la Constantinopol a fost sensibil diminuat; alte influenţe o înlocuiră pe aceea exercitată de reprezentantul unei mari Puteri comerciale, foarte îndepărtate şi neurmărind ***vreun scop politic*** într-o vreme cînd Franţa era sfîşiată de un lung război civil ce părea menit să-i nimicească importanţa politică şi cînd Imperiul ***duşmanul din naştere*** conducea o nouă cruciadă împotriva Sultanilor pe care Habsburgii ar fi dorit să-i înlocuiască la Constantinopol. Comerţul german îşi relua vechile tradiţii şi, în materie de relaţii economice cu Occidentul, Provinciile Unite ale Olandei eliberate de sub dominaţia spaniolă, ocupară de îndată un loc ce nu le putea fi tăgăduit. Compania Levantului întemeiată la iniţiativa reginei Elisabeta, se menţinu, dar fără a se putea dezvolta după dorinţele unui Harebone sau ale unui Barton.

Dacă, în 1621, ambasadorul polon se adresa regelui Iacob invitîndu-l să ia iniţiativa unei cruciade şi îi indica drept susţinătoare ale războiului sfînt pe cele ***două Dacii*** ale Moldovei şi ale Valahiei, alături de sîrbii gata de răscoală[1], timp de aproape un secol nu vor mai fi întîlniţi negustori englezi venind să cumpere din Valahia sau din Moldova, în ciuda convenţiei cu Petru Şchiopul. Se mulţumeau să aştepte sosirea mărfurilor dunărene la Constantinopol sau la Smirna. Şi, în acelaşi timp, cum Imperialii şi războaiele neîncetate – mai întîi împotriva polonilor, apoi, după scurtul răgaz al campaniilor asiatice ale lui Murad al IV-lea împotriva perşilor, împotriva răzvrătiţilor din Transilvania – împiedicau libera circulaţie a călătorilor pe drumul ce ducea peste Carpaţii Europei Centrale la Constantinopol, nu va mai fi întîlnit nici cel puţin un ambasador aflat în trecere, ale cărui rapoarte să fi păstrat nişte însemnări despre starea ţării la acea vreme cînd, sub lungile şi rodnicele domnii ale lui Vasile Lupu (1634–1653) în Moldova şi Matei Basarab, în Valahia (1632–1654), Principatele române, bogate în resurse se dezvoltară din plin. Excepţie face Eduard Brown, care, pe la 1600 se mira că găseşte în Transilvania oameni ***vorbind în general latina***, înainte de a întîlni chiar aceeaşi naţie în Macedonia – trimişi ai domnitorului valah ducînd Sultanului aflat la Larissa nişte şoimi.[2] Şi totuşi era epoca în care reprezentantul din Constantinopol al Companiei Levantului primea de la negustori un subsidiu anual de 4 000 lire sterline şi existau secretari de valoarea lui Ricaut ale cărui lucrări referitoare la Imperiul Otoman se numără printre cele mai cunoscute ale acelui timp.[3]

Amintirea zilelor în care regina Elisabeta sprijinea cu credite la Constantinopol cauza pretendentului moldav Bogdan păru să reînvie atunci cînd Carol al

II-lea [1] şi Ludovic al XIV-lea [2] au fost solicitaţi în acelaşi timp de acel Gheorghe Ştefan care, uzurpator al lui Vasilea Lupu, fusese după cîţiva scurţi ani de domnie, alungat de turci din patria sa şi străbătuse întreaga Europă pentru a se duce să moară la Stettin, pe pămînt suedez.[4] Regele Angliei nu şovăi să-l recomande pe acest ***bun prieten Gheorghe Ştefan, fost prinţ al Moldovei*** („our good friend Georgius Stefanus, late prince of Moldavia") care îi povestise cum, căzut fiind în dizgraţie i-a fost răpit principatul, iar el ***împins într-o extremă sărăcie*** („reduced into extreme misery"). În numele solidarităţii care trebuie să domnească între prinţi, oricare le-ar fi fost soarta hărăzită de noroc, Carol al II-lea cerea, prin ambasadorul său, contele Winchelsea, „iertare" Sultanului pentru acest prinţ nefericit care nu dorea sprijin străin pentru a ajunge din nou pe tron şi care, prin purtarea sa viitoare era gata să se arate demn de mila îndurătoare a stăpînului său imperial.

Sub bogatul şi generosul domnitor Constantin Brîncoveanu, se întîlnesc din nou puncte de contact. Un anume prelat englez se arăta interesat de treburile acestui Orient ortodox a cărui cucerire religioasă o credea uşoară. Şi în sfîrşit, în timpul noului regim creat în Anglia de revoluţia de la 1688 [3], comerţul britanic îşi redobîndi spiritul de iniţiativă pe care îl pierduse de multă vreme.

Rapoartele ambasadorului regal la Constantinopol n-au fost încă publicate pentru a putea găsi informaţii despre relaţiile ce trebuie să fi existat în mod necesar între aceşti miniştri şi Brîncoveanu căruia unii ambasadori îi pregăteau pieirea în folosul aventurierului maghiar Tököly sau a unui oarecare concurent pămîntean, în timpul îndelungatului război dus de Înalta Poartă încă înainte de asediul Vienei, împotriva noii coaliţii cruciate, în fruntea căreia se afla Împăratul Leopold şi al cărei erou a fost Ioan Sobieski, regele Poloniei. A-i curta pe toţi ambasadorii, a le transmite corespondenţa[5], a-i cîştiga prin daruri mărețe făcute la timpul potrivit erau unele din marile mijloace folosite de valah pentru a-şi păstra tronul.

Se vorbi din nou despre ţările dunărene în corespondenţa diplomatică şi în însemnările de călătorie ale englezilor. Secretari britanici venind de la Viena luau drumul Carpaţilor.[6]

Cronica oficială a domniei lui Brîncoveanu cel care a avut pe malurile Dunării rolul unui Ludovic al XIV-lea oriental, mare ctitor de biserici şi de palate, peste măsură de darnic, avînd gustul artelor, îi aduce laude lui Lord Paget, semnalînd rolul avut în încheierea păcii de la Carlowitz, între Sultan şi duşmanii lui din coaliţia creştină, de acest ***om mare, cinstit şi înţeleptu*** care ***bine toate ale Porţii au chivernisit***. Cînd în 1703 îşi părăsi postul dori să se întoarcă prin această Valahie necunoscută ***mai multu pentru odihna lui şi pentru ca să vază şi ţara***. Înalta Poartă îi încuviinţă dorinţa, ea porunci ca acest prieten ce-i fusese atît de folositor să fie bine primit în ţinut.

Paget, care la 15 martie îl desemnase pe Sutton drept urmaş, părăsi Constantinopolul la 19 aprilie, ajunse cu toată casa la Turtucaia, pe Dunăre; această aşezare locuită de la începuturi de pescari români a fost teatrul tragediei pe care ne-o amintim cu toţii [4]. Pe celălalt mal îl aşteptau cu oşteni, carete domneşti şi corturi pentru popas, Petru Brezoianu şi acel Toma Cantacuzino, vărul primar al domnitorului care, nouă ani mai tîrziu, îşi va trăda stăpînul şi ruda compromiţîndu-l în ochii turcilor prin fuga sa hoţească în tabăra Ţarului Petru-cel-Mare. A doua zi, cei doi fii mai mari ai lui Brîncoveanu, Constantin şi Ştefan, sortiţi să fie în 1714, la

Constantinopol sub ochii părintelui lor, jertfă pornirilor sîngeroase ale Marelui-Vizir Dşin-Ali-Paşa, au fost trimişi să-l primească pe acest străin de o atît de mare şi rară distincţie, la marginea Capitalei ţării; erau însoţiţi în afară de boierul Radu Izvoranu, de doi unchi ai domnitorului: Mihai Cantacuzino, comandantul armatei şi vărul acestuia, Şerban. La vremea cînd cavaleria valahă se arăta pe înălţimea Văcăreştilor, nu era nimic acolo unde mai tîrziu urma să fie înălţată una dintre cele mai frumoase mînăstiri ale ţării [5]. La 4 mai, fostul ambasador a fost condus cu mare pompă la locuinţa sa.

De cu seară, Voievodul român merse cu desăvîrşire singur să-şi vadă vizitatorul fără a-i mai aştepta omagiile personale deoarece Paget îi trimisese pentru a mulţumi deja pe fratele său şi trei persoane din suită. A fost întîmpinat de străin la picioarele scării ***cu multă cinste şi plecăciuni***. Domnitorul urcă la dreapta lui Paget în salon unde rămase timp de două ceasuri întregi de vorbă cu gazda care-l însoţi apoi pînă în stradă unde aştepta calul.

Audienţa avu loc a doua zi, într-o sîmbătă; ginerele lui Brîncoveanu, Radu, fiul fostului domnitor moldav Iliaş, [6] venind să-l ia cu patru carete domneşti dintre care cea destinată diplomatului le întrecea pe celelalte; un detaşament de pedestrime însoţea alaiul. Cei doi fii mai vîrstnici ai lui Brîncoveanu îl conduseră pînă la loggia unde-l aştepta cîrmuitorul ţării.

S-a trecut mai întîi prin marea sală a „Divanului", a Consiliului, unde, după obiceiul turcesc de curînd introdus într-o ţară care a trăit timp îndelungat în tradiţia pămînteană asemănătoare mai degrabă celei a Occidentului, erau rînduiţi comandaţi unei armate ce nu mai însemna decît simpla gardă a unui stăpîn care nu mai avea armată permanentă pentru a-şi apăra ţara. În încăperea vecină, a Spătăriei (Spătarul fiind comandantul trupelor) se aflau toţi boierii ţării aşezaţi după rang şi atunci cînd străinul cel distins îşi făcu intrarea pentru a-l întîlni pe Voievod, cele patru tunuri dădură onorul.

Brîncoveanu îşi oferi scaunul domnesc reprezentantului englez, el mulţumindu-se să se aşeze pe marginea unui pat, după moda orientală. De această dată, conversaţia purtată în faţa unei asistenţe numeroase se mărgini fireşte, la complimentele uzuale, dar nimeni dintre cei de faţă nu luă parte la ea.Urmă ospăţul oficial, nelipsit la sfîrşitul oricărei audienţe atît la Bucureşti şi Iaşi, cît şi în Capitala Sultanilor care servea drept model pentru orice act al vieţii publice: partea dreaptă era ocupată de ambasador şi de suita lui, partea stîngă de boieri. După obiceiul ţării, s-au înălţat urări în zarva bubuitorilor de tun şi în pocnet de puşti. Domnitorul închină pentru ambasador şi ambasadorul pentru domnitor. ***Şi de veselie mare, s-au îmbătat atît el, cît şi boierii lui***, „măcar că de nimeni n-au fost siliţi", mai spune cronicarul oficial. Oricum, Paget nu plecă înainte de a fi fost îmbrăcat cu haina de samur, precum o cere obiceiul faţă de vizitatorii atît de însemnaţi ca el şi faţă de boierii înălţaţi în rang. Un cortegiu se formă din nou şi tînărul prinţ, ginerele lui Brîncoveanu, îl însoţi pe englez la locuinţa lui vremelnică „ca să se odihnească".

A urmat o nouă vizită făcută de domnitor diplomatului englez, Brîncoveanu luînd-o pe drumul ascuns al grădinilor bogate care îi înconjurau reşedinţa întinzîndu-se pînă pe malul opus al Dîmboviţei care străbătea Bucureştiul. Avu loc o risipă de vorbe curtenitoare – termenul este pentru prima oară întîlnit cu aerul său occidental în povestire: *complementuri*. Audienţa de rămas bun se ţinu a doua zi,

fără altă pompă decît acea înfăţişată de aceşti vizitatori, care se arătară pentru ultima dată în rădvanele curţii. Domnitorul îi aştepta în foişor, în mijlocul vegetaţiei proaspete de primăvară. Paget a putut admira frumuseţea acelei luni de mai dunărene, parfumată cu mireasma puternică de liliac şi luminată de un soare blînd mîngîietor. În acea după-amiază însorită s-a vorbit mult timp despre afacerile Orientului în care englezul avea o bogată experienţă şi Brîncoveanu însuşi ştiind să-şi păstreze vreme de peste douăzeci şi cinci de ani un tron subminat de intrigi, era socotit de mult maestru.

Chishull, fostul capelan de Smirna, care îl însoţea pe ambasador, avea preocupări deosebite de ale şefului său. Se duse la Patriarhul de Ierusalim, învăţatul grec Hrisante Notaras pe care-l găsi la mînăstirea de curînd ctitorită şi închinată Sfîntului Gheorghe, cu ***întinsele apartamente şi prăvălii pentru negustori a căror vînzare poate aduce pînă la douzeci de pungi cu bani pe an***; văzu acea tiparniţă unde un prelat refugiat din Siria, Patriarhul Antiohiei, cel care îi dedicase lui Brîncoveanu o scurtă istorie a Bisericii sale [7], imprima frumoase lucrări în limba arabă, primele ce au servit creştinilor din Siria [8]. Printre publicaţiile greceşti ale acestor prese vizitatorul aminteşte lucrarea ieromonahului Maxim [9], apărută cu puţin timp înainte, combătîndu-i pe catolici, duşmani cu deosebire ai călugărilor ortodocşi de la Ierusalim. [8] De altminteri, Paget însuşi primi să transmită Curţii de la Viena plîngerile – care au fost foarte rău primite – domnitorului valah împotriva persecuţiilor îndurate din partea iezuiţilor maghiari şi nemţi de vechea Biserică răsăriteană a românilor din Transilvania [10] legată printr-o îndelungată tradiţie ierarhică de această Valahie. [9]

Ministrul plecă a doua zi ***cu acelaşi alai dentîiu, cu aceiaşi boieri şi cu carîta cea frumoasă, cu ginerele Măriei Sale.*** La marginea Bucureştiului, însoţitorii români îşi luară rămas bun de la el, dar pînă la hotare, acesta a fost păzit de o gardă a unui steag de oşteni valahi. Drumul urmă cursul aceleaşi Dîmboviţe, căreia vizitatorul îi putuse privi apele tulburi, pline de mîl curgînd încet printre malurile nisipoase ale grădinii domneşti. Pe ici, pe colo se ridicau sate cu căsuţe albite cu var cărora Del Chiaro, secretarul florentin al domnitorului, le laudă curăţenia desăvîrşită. Conace, locuri de popas, erau pregătite pentru a-l primi şi ţăranii din împrejurimi veneau de bunăvoie spre a le fi călăuze, aducînd hrană şi dînd o mînă de ajutor la nevoie.

Asta e tot ce putem adăuga pe baza numeroaselor scrieri de călătorie păstrate mai ales din secolul al optsprezecelea, la expozeul din care orice element pitoresc a fost îndepărtat, al istoricului Curţii care menţionează sosirea la ultimul „konak", al zecelea pornind de la Dunăre, în tîrgul de munte al Rucărului, cu biserica lui cu acoperiş de şindrilă şi căsuţe surîzătoare, înşirate pe amîndouă malurile ale rîului cu unde repezi şi curate. Apoi călătorul intră în „ţinutul nemţilor, în Transilvania". „Numele lui era milord Paget, om ca de 60 de ani şi mai bine." [10]

Curînd Brîncoveanu avu prilejul să-l întîlnească la Adrianopol [11], pe Sutton, noul ambasador britanic, căci primise poruncă de a se duce la Poarta Sultanului unde îl aştepta, cu toate urmările nefericite, o mazilire pe care abilitatea şi sacrificiile băneşti la care s-a supus, ştiură să o ocolească. Curînd avu în succesorul prietenului său Paget chiar un susţinător politic în timpul tulburărilor din Ungaria îndreptate împotriva Împăratului care legase alianţă cu Anglia împotriva

planurilor invadatoare ale lui Ludovic al XIV-lea. Francisc Rákóczy, căpetenia răscoalei [12] nu-i era deloc pe plac domnitorului Valahiei care odinioară avusese multe de pătimit de pe urma uneltirilor îndrăzneţe ale „regelui Ungariei", Emeric Tököly, cel a cărui luptă îndelungată pentru independenţa maghiară a precedat ridicarea steagurilor lui Francisc, fiul nevestei sale. Aceşti „curuţi", soldaţi ai libertăţii erau nişte tîlhari şi împînzeau hotarele principatului împiedicînd negoţul atît de rodnic cu Transilvania.

Or, pînă la 1710 cînd influenţa franceză izbuti să capete numirea ca domn al Moldovei pentru învăţatul istoric Dimitrie Cantemir, comeseanul obişnuit al ambasadorului regal, Sutton se străduise din toate puterile să zădărnicească încercările de a se cîştiga sprijinul Înaltei Porţi pentru răzvrătiţii din Ungaria.[11]

Din păcate, nici corespondenţa sa nu a fost încă publicată şi ea trebuie să fi cuprins, în fiecare raport, noi lămuriri privind rolul atît de important ca informator şi partizan, al domnitorului din Bucureşti. Trebuie că Paget s-a numărat printre acei reprezentanţi ai Puterilor creştine, care priviră adînc mişcaţi la supliciul acelui mare bătrîn executat împreună cu toţi fii săi pentru a fi înfruntat prea mult timp prin norocul lui soarta capricioasă a Orientului.

NOTE

1. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pag. 63, Cf. *Ibid.*, pag. 194. I s-a cerut să intervină la Constantinopol pentru eliberarea unor captivi poloni prinşi de turci în Moldova, în anul precedent.
2. Beza, loc. cit. pag. 273.
3. Cornelio Magni, *Quanto di più curioso e vago hò puluto racorre* etc., Parma, 1678, pag. 116–117, 199, 122. Cf. Barozzi şi Bechet, *Relazioni al Senato veneto*, II, pag. 173–174, 230 şi urm., şi lucrările lui Ricaut, *Present state*, *The capitulasions* şi *Hisoire des trois derniers empereurs des Turcs*.
4. Mss. Egerton, la British Museum, 1042, fol. 156–158, publicat de Gaster în Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi, pag. 233.
5. Beza, loc. cit., pag. 280.
6. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pag. 304, anul 1695.
7. N. Iorga, *Documente Brîncoveanu*, Bucureşti, 1901, pag. 123, nota 1.
8. *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, pag. 80; pasajul este reprodus în Beza, loc. cit., pag. 281.
9. vezi, Nilles, *Symbolae*, II.
10. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pag. 309.

[1] Charles al II-lea, rege al Angliei 1660–1685, din dinastia Stuart.

[2] Ludovic al XIV-lea, *cel Mare*, rege al Franţei între anii 1643–1715, succedînd tatălui său la vîrsta de 5 ani, s-a aflat, pînă în 1651, sub regenţa mamei sale Anne de Austria, care a condus un consiliu de regenţă, după care pînă la 9 martie 1661, adevăratul conducător al regatului a fost cardinalul Mazarin.

[3] La 10 iunie 1688, nemulţumirea faţă de politica procatolică a regelui Iacob al II-lea (1685–1688) i-a mari proporţii, datorită faptului că prin naşterea unui fiu, regele avea un succesor de drept.Ca urmare a nemulţumirilor, un grup de 7 personalităţi engleze dintre whigi şi tory, la 30 iunie 1688, s-a adresat lui Wilhelm de Orania, cerîndu-i să salveze Anglia de „tirania catolică". La 5 noiembrie 1688, Wilhelm de Orania debarcă în Anglia, la Torbay, iar la 22 noiembrie 1688, trupele engleze trec de partea sa. Regele Iacob al II-lea părăseşte Anglia la 23 decembrie 1688 şi astfel i-a sfîrşit dinastia Stuarţilor. În anul următor, 1689, la 28 ianuarie Parlamentul englez oferă lui Wilhelm de Orania, stathouder de Holland, şi soţiei sale Mary, coroana Angliei. La 13 februarie, regele Wilhelm al III-lea recunoaşte „Declaraţia drepturilor" prin care era obligatorie obţinerea consimţămîntului Parlamentului cu privire la adoptarea sau suspendarea unei legi, perceperea impozitelor şi menţinerea armatei permanente. Astfel, la 16 decembrie Parlamentul a adoptat „legea drepturilor" (Bill of Rights) prin care

sînt limitate prerogativele regale, Parlamentul capătă supremaţia politică iar, în viitor, coroana Angliei nu va mai fi purtată de un romano-catolic.

[4] Autorul se referă la „Dezastrul de la Turtucaia" petrecut la 19 august / 1 septembrie – 24 august /6 septembrie 1916, când armata română a suferit o grea înfrângere, cu mii de morţi şi 25 000 de prizonieri, în faţa armatei bulgare.

[5] Între anii 1716–1722, din iniţiativa Domnului Nicolae Mavrocordat s-a construit mînăstirea Văcăreşti.

[6] Iliaş Alexandru, Domn al Moldovei între anii 1666–1668.

[7] Autorul se referă la Atanasie, fost patriarh de Antiohia, care s-a refugiat în anul 1700 la Curtea lui Constantin Brîncoveanu şi la traducerea făcută din limba arabă de fostul patriarh, dedicată Domnului muntean Brîncoveanu: *Vieţile patriarhilor Antiohiei*, pe care traducătorul le completase până la ieşirea sa din Scaunul patriarhal şi pînă la evenimentul cultural din anul 1701, apariţia Liturghierului greco-arab. Lucrarea *Vieţile patriarhilor Antiohiei* nu a fost tipărită, ea rămînînd în manuscris.

[8] Prima carte tipărită în limba arabă pentru creştinii din Siria, a fost *Liturghier grecesc şi arăbesc*, Snagov, 1701, „tipărit acum pentru întîia oară greceşte şi arăbeşte, după cererea şi cu îngrijirea prea sfîntului Părinte Kyr Athanasie, fost patriarh al Antiohiei, cu cheltuiala Domnului Ungrovlahiei Domnul Ioan Constantin Basarab Voievod, Theodosie fiind Arhiepiscop al acelei ţări. În mînăstirea Sfintei Maici a Domnului, numită Snagov, în anul de la Hristos 1701, cu îngrijirea călugărului Antim, georgian de origine... prin corectura numai a uneia din limbi, a celei greceşti, de Ignatie ieromanah Fitianu din Chaldeea". Exemplarul Academiei Române a aparţinut stolnicului Constantin Cantacuzino şi poartă o însemnare a proprietarului: „Aceste leturghii greceşti şi hărăpeşti, fiind aici Sfinţia sa părintele proin Antiohias şi rugîndu pre Măria sa Constantin-Vodă, le-au dat în tipariu. Datu-se-au şi dumnealui lui jupîn Constantin C. biv vel Stolnic aceasta, care acum să chiamă că iaste din cărţile dumnealui". În anul 1723, acest exemplar a fost dat mînăstirii Văcăreşti de Nicolae Mavroardat, de unde a fost luat şi dus în Moldova de Grigore al II-lea Ghica, la ctitoria sa, mînăstirea Frumoasa. (Bibliografia română veche, vol. I, p. 423 şi urm.).

[9] Lucrarea se numeşte *Carte sau lumină*, apărută la Snagov, în anul 1699, cu: „dreapte dovediri din dogmele besearicii răsăritului asupra dejghinării papistaşilor. Descoperită şi aşezată de prea învăţatul ieromonah Maxim Peloponesianul, acum întîiu tipărită pre limba rumânească, cu porunca şi toată cheltuiala a prea luminatului şi înălţatului Domn... Ioan Constantin Voievod... în sfînta mînăstire Snagov... de smeritul întru ieromonahi Antim Ivireanul, pentru ca să se dea dar provoslavnicilor" (Bibliografia română veche, vol. I, p. 370 şi urm.).

[10] La 23 august 1692 împăratul austriac Leopold I, promisese tuturor preoţilor ortodocşi, care treceau la Unirea cu Biserica catolică, scutirea de dări şi dreptul de a strînge dijma de la credincioşii lor, slujbe pentru mireni şi primirea în şcoli a copiilor români. La 21 martie şi 10 iunie 1697, Teofil mitropolitul românilor ardeleni este de acord cu unirea, iar la 23 august 1697 se hotăra la Viena că preoţii români se vor bucura de drepturile religiei catolice. Următorul mitropolit al transilvănenilor ortodocşi, Atanasie, a convocat un nou sinod pentru proclamarea solemnă a Unirii cu „Beserica Romei cea catholicească" la 24 octombrie 1698 şi fără multă discuţie s-a aprobat acest act. Privilegiile acordate de împăratul austriac uniţilor români au fost acordate înainte de 16 noiembrie 1688 şi reafirmate, după pacea de la Carlowitz, din 26 ianuarie 1699, prin care turcii recunoşteau trecerea Transilvaniei sub stăpînirea Imperiului habsburgic. Acordarea, la 16 februarie, 1699 a *primei diplome leopoldine*, prin care se recunoaşte clerului unit aceleaşi privilegii de care beneficia clerul catolic şi confirma statutul de libertate personală a preoţilor uniţi care nu mai puteau fi deci, trataţi ca iobagi. *A doua diplomă leopoldină* a fost acordată de 19 martie 1701, prin care se stipulează că şi mirenii, inclusiv ţăranii, care vor accepta unirea cu biserica romano-catolică nu vor mai fi trataţi ca „toleraţi" ci se vor bucura de toate drepturile civile. Diploma nu a fost niciodată pusă în aplicare, în urma opoziţiei „naţiunilor" privilegiate din Transilvania.

[11] Autorul se referă la călătoria efectuată de Brîncoveanu la Adrianopol, în anul 1703, cînd pe neaşteptate Domnul muntean a primit invitaţia de a merge la Poartă. Se pare că era o mazilire ascunsă, pentru care complotase şi vizirul Rami, un vechi duşman al lui Brîncoveanu. O boală adevărată sau simulată, l-a ajutat pe Domn să cîştige două săptămîni, timp în care banii lui au lucrat cu spor. Brîncoveanu a fost reconfirmat în Domnie, dar cu preţul dublării haraciului către Poartă.

[12] Între anii 1703–1711, în Ungaria şi Transilvania a avut loc răscoala antihasburgică, cunoscută şi sub denumirea de *răscoala curuţilor*, condusă de Francisc Rakoczi al II-lea.

CAPITOLUL III

MUSAFIRI ENGLEZI ÎN EPOCA FANARIOȚILOR

Neavînd o politică independentă, domnitorii originari din Fanarul grec al Constantinopolului, cu care turcii înlocuiră curînd nestatornicia și tendințele de a scutura jugul turcesc ale domnitorilor de sînge românesc, nu avură alte legături cu ambasadorii creștini în afara celor legate ca slujbași otomani în timpul îndelungatului stagiu ca Mari Interpreți ai Înaltei Porți, necesar pentru a le asigura o guvernare pe Dunăre. Ludovic al XIV-lea încheindu-și o domnie sfidătoare a echilibrului european apărat de Anglia, nu a mai existat un punct de vedere englez în complicațiunile dintre turci și Imperialii care urmară. O nouă pace, dîndu-i Austriei, deja stăpînă a Transilvaniei de cînd cu tratatul din 1699 [1], Serbia septentrională și chiar cele cinci ținuturi românești ale Olteniei [2], a fost încheiată fără acea intervenție a ambasadorului britanic care grăbise, după cum s-a văzut, pacificarea precedentă. Și fără ca Anglia să se preocupe de asta, un nou conflict izbucni în 1738 [3] între turci pe de o parte și Imperialii aliați pentru prima dată cu rușii, de cealaltă: Moldova fu nevoită să trăiască luni întregi sub puterea comandantului rus Munnich care nu avea grija arătată de Petru-cel-Mare la Iași, în 1711, tînărului său prieten Dimitrie Cantemir. Pacea de la Belgrad care înapoia Oltenia domnitorului de la București, se datora ambasadorului francez, de Villeneuve.

Împăratul neamț avusese totuși planuri mari. Crezînd că-i poate ține pe ruși în Crimeea și că-i poate mulțumi cu această pradă de mult timp rîvnită, el nu-și rezerva din rămășițele muribundei Turcii decît ***Bosnia, Nișul și Vidinul cu teritoriile depinzînd de ele, Valahia și Moldova, în afara despăgubirilor de război***[1] care erau socotite la un milion de florini. Și cel care ne-a dat cu o competență de netăgăduit această lămurire, într-o scrisoare datată 13 octombrie 1737, trimisă de la Babadag, din Dobrogea, nu e altul decît Fawlkner, diplomatul englez trimis pentru a observa mai ales mersul operațiunilor de la Dunăre în vederea unei medieri. El avea deci legături permanente cu ambasadorii nației sale aflați la Petersburg și Constantinopol și în februarie 1738, un secretar venit din Rusia, îi dădea instrucțiuni. Domnitorul Moldovei, Grigore Ghica, văr bun cu Nicolae Mavrocordat și, precum acesta fost tălmaci al Înaltei Porți, nu întîrzie să-i dea de știre Marelui-Vizir de trecerea acestui curier prin Capitala lui, în care rușii nu-și făcuseră încă intrarea.[2] Fiind însoțit de un drogman rus, englezul spuse că are însărcinarea de a servi interesele Țarinei pe lîngă Înalta Poartă.[3]

Or, după pacea de la Belgrad, problema orientală nu a mai fost reluată timp de douăzeci de ani și mai bine. Ambasadele nu mai jucară marele rol avut începînd

cu asediul Vienei, care deschisese o întreagă eră de speranțe creștine pe seama unui imperiu barbar pe care-l credeau în agonie. Și cum comerțul englez se limita doar la porturile Levantului, fără a-și arăta interesul pentru căile terestre, într-o vreme cînd comerțul francez își avea bancherii săi la Adrianopol și încerca să întemeieze întreprinderi, sub protecția unui agent oficial, pe Dunăre, Principatele dispărură cu totul din cîmpul vizual al diplomaților englezi.

Dar, în același moment istoric, diplomația rusă era reprezentată la Londra, pînă 1738 cînd trecu la Paris[4], de un român pur sînge, fiul lui Dimitrie Cantemir și al primei sale soții, fiica lui Șerban Cantacuzino, acel Voievod al Valahiei care avusese năzuințe imperiale spre Constantinopolul strămoșilor săi. Prințul Antioh ale cărui satire în maniera lui Boileau sînt vestite în literatura rusă, a fost primul ambasador al patriei sale care reprezentă Rusia în Occident; și-a scris operele în forme occidentale iar cultura și știința uzuanțelor sociale le-a moștenit de la tatăl său, celebrul istoric al decăderii otomane – capacitatea sa ca diplomat i-a fost contestată. Antioh nu pregetă să dea o versiune engleză acelei mari lucrări care multă vreme servi englezilor, după cărțile lui Ricaut, la a-i informa despre problemele din Turcia.

Dar lipseau legăturile directe cu țările române. Drumul prin Valahia era rareori ales de călătorii englezi (Lady Montague, cea care a scris cunoscutele scrisori despre Turcia, luă drumul Serbiei și întîrzie mult timp la Belgrad). Cu atît mai prețioasă este acea notiță dată de o cronică moldavă amintind în 1728 despre trecerea de la Constantinopol spre Polonia a doi necunoscuți tineri nobili englezi: ***În chiar acel an veniră de asemeni dintr-acea parte două tinere beizadele engleze, care părăsindu-și de patru ani casele din Anglitera umblau prin deosebite ținuturi spre a vedea țări și obicee; și domnul îi primi cu cinste și îi ospătă la Frumoasa***" – mînăstirea datorată piosei mărinimii a lui Ghica, aflată foarte aproape de Capitala lui, Iași. ***Și îi porunci Marelui Postelnic și altor boieri să-i slujească și să-i cinstească precum s-a văzut. Și ei trecură apoi în Polonia, cai și oameni fiindu-le dați spre a-i însoți într-acolo.***[5]

Zece ani mai tîrziu avem știre despre curierul englez amintit mai sus. Jean Bell d'Autermony primi misiunea pe lîngă Fawlkner și miniștrii Franței și ai Olandei din Constantinopol, de la ambasadorul aflat la Petersburg, Rondeau, ca purtător al unei scrisori a cancelarului rus, contele d'Osterman. Părăsind la 6 decembrie 1737 Capitala cu un servitor drept tălmaci turc, primi la Kiev, de la generalul Rumiențov și de la diplomatul Nepluiev, unul dintre trimișii Țarinei la viitorul congres de la Nimirov, o escortă de cazaci pînă la Nistru. Îl găsim la hotarul moldav, în fața Sorocăi – vechi castel din veacul al XVI-lea, înălțat împotriva năvălirilor tătare, acum, deși mai are vechile tunuri, tîrg comercial cu cîțiva greci, evrei și turci amestecați printre moldoveni – unde burgravul, „pîrcălabul", un grec, Petrachi, oferindu-i fructe, vin și alte mărunte daruri, îl opri din călătorie pînă la sosirea poruncilor domnești. La 2 februarie 1738 primi învoirea de a porni din nou la drum în tovărășia locotenentului de cazaci, Norov. Trecînd prin satele Căinari și Măgura pustiite de ciumă, ajunse la Prut.

Domnitorul l-a primit la Iași – oraș cu două-trei mii de case, în marea lor parte din lemn – în dimineața lui 4 februarie. Ghica, al cărui nume îl scrie Duca, îi păru a fi „un prinț foarte bun din fire", politicos peste poate, dar care lăsă continuarea călătoriei în seama seraskierului de Bender. Bell fu nevoit să facă un

alt drum, prin Volcineț și Chișinău, însoțit de un căpitan bosniac și doi soldați din garda moldavă, pentru a ajunge la reședința Pașei. După opt zile petrecute ca musafir într-o colibă sub pămînt, un ciohodar și doi tătari veniră să-l însoțească pînă la Constantinopol. În drumul său pînă la Tulcea, în Dobrogea turco-tătară, văzu locuințele din lemn și din chirpici ale ofițerilor Hanului de la Căușani, unde moldovenii care îi slujeau, erau ***foarte pașnici și miloși***; unul dintre acei ofițeri care fusese robul ducelui de Lorraine, începu, pe cînd împărțea cu Bell un pilaf de orz, să vorbească franțuzește interesîndu-se de politica europeană, spre marea uimire a curierului nostru diplomatic. În fortăreața Ismailului nu erau decît turci, dar „pîinea gustoasă și vinul bun".

Întoarcerea de la Constantinopol se făcu pe același drum, în mai. Călătorul îl regăsi pe același domnitor „curtenitor" și aceeași escortă de onoare îl însoți prin Soroca pînă la Nistru.[6]

Abia către 1760, Anglia reîncepu să se ocupe de țările de la Dunăre. Dar o făcu în mod întîmplător, căci negustorii occidentali care luau parte la comerțul cu aceste bogate ținuturi străbătute îndeosebi de raguzani care vindeau la a doua mînă, erau numai Imperiali, venețieni și mai ales francezi care vindeau prin oamenii lor, la București și Iași, chiar și pînzeturi de la Londra, *londrinul*.[7]

În 1758, se credea că dragomanul Grigore, fiul lui Alexandru Ghica, diplomatul fanariot decapitat pentru a-i fi slujit pe austriaci la încheierea păcii de la Belgrad, era legat mai ales de englezi.[8] Porter era reprezentantul de atunci al Marii Britanii la Constantinopol și își trimitea prin Moldova și Polonia, curierii la Berlin unde regele George era reprezentat de Andrew Mitchells. Faptul provocă un schimb de scrisori între acesta din urmă și domnitorul de la Iași, Ioan Teodor Callimachi, și el fost tălmaci al Porții. British Museum încă mai păstrează originalul acestor scrisori, Voievodul „terrarum Moldaviae princeps" arătîndu-se gata să promită întregul său sprijin pentru a înlesni această corespondență trimisă prin „domnul Rolland de Brixe", un francez.[9]

În 1762 se întorcea prin Moldova, însoțit de doctorul Mackenzie, acel ambasador britanic pe lîngă Sultan, Porter care, din 1747, în timpul îndelungatei sale șederi la Constantinopol, îi primise de mai multe ori la palatul său pe membrii familiei de obîrșie moldavă, dar de multă vreme adaptată moravurilor grecești, a Callimachilor (la origini – Călmașul). Această trecere prin principatul unde domnea chiar tînărul Grigore, fiul lui Ioan Callimachi care, bătrîn și bolnav se retrăsese de curînd, ar fi rămas mai puțin cunoscută dacă în suita ambasadorului nu s-ar fi aflat un matematician dalmat cu calități de bun scriitor italian, abatele Boscovici. Prin al său „Viaggio" apărut la scurt timp după aceea, la Bassano[10] poate fi cunoscută în amănunțime sosirea lor la Galați, unde aștepta un comisar al domnitorului, însărcinat să le dea cai și hrană, iar oștenii salutară printr-o salvă de muschete un oaspete de rang atît de înalt, apoi șederea la o mînăstire grecească cu ferestre acoperite cu bășici și cu un chioșc cu vedere spre oraș, vizitarea bisericilor păstrătoare de cărți grecești tipărite la Veneția; la Bîrlad, soția guvernatorului este o grecoaică din Constantinopol, cunoștință a nevestei ministrului. Urmează întîmpinarea lui Porter la marginea Iașului de către secretarul domnesc La Roche, sărbătoarea „mucarerului", a confirmării Voievodului de către stăpînii turci și – dacă audiența solemnă nu avu loc – primirea, mai simplă, dar mai intimă a învățatului străin căruia i-au fost arătate aparatele de fizică ale tînărului domnitor: telescopul și „camera optică".[11]

La 3 august, ministrul şi familia lui care a fost salutată la Botoşani, la Dorohoi, la Cernăuţi de către oficialităţi, se afla deja pe pămînt polon, la Zaleszcyk.[12] Împreună cu ei se afla şi un alt nobil englez, milord Wakefield.[13]

Englezul nu dorise ceremonii. La Galaţi a răspuns curtoaziei meşmendarului insistînd asupra faptului că el ***nu a venit pentru a mînca ţara în care nu se va opri şi nu se va folosi de înlesnirile la care avea drept prin firman.*** Petrecu cele şapte zile cît a stat în Capitala moldavă, nu chiar în oraş, ci în camera domnească de la Frumoasa, cam „la un sfert de leghe depărtare", spune La Roche pe care acest capriciu pare să-l fi rănit adînc. „Iată-mă, slavă Domnului, scăpat", îi scria după plecarea ministrului, confratelui său din Polonia. Şi Porter avea dreptate să-l ocolească pe domnitorul al cărui agent la Constantinopol, cunoscînd cheltuielile pentru o asemenea vizită, s-a străduit din toată puterea să-l facă să treacă prin Bugeac sau Basarabia meridională; el aflase, se plînse de asta şi nu pierdu prilejul de a-şi arăta supărarea.

Porter însuşi a făcut nişte însemnări despre această trecere. Galaţi, unde ajunse la 23 iunie şi unde fusese primit cu pompă şi găzduit „într-un chip foarte tolerabil" la mînăstirea Precista, este pentru el, deşi moldovenii se mîndreau cu oraşul lor, doar „un biet sat". La Iaşi remarcă pavajul de lemn, existent de prin 1670, dar care de atunci fusese de mai multe ori înlocuit. Casele boiereşti din cărămidă, cu acoperiş din şindrilă înnegrit de multele ploi, aşezate în mijlocul unei curţi mari plină de magazii, grajduri şi încăperi pentru mulţimea slujitorilor robi ţigani, nu-i trezesc respectul; ***ele nu sînt pe măsura vanităţii greceşti***, pe care o cunoscuse în timpul şederii la Stambul. Deja amintita reşedinţă de la ţară a lui Callimachi, de la Frumoasa, în incinta frumoasei mînăstiri înălţată de Grigore Ghica unde, cu treisprezece ani mai înainte, fuseseră adăpostite „beizadelele" engleze, nu-l mulţumeşte nici ea; se amuză pe socoteala acestei „case de plăcere". ***Cît despre Alteţa Sa o lăsarăm propriei sale grandori*** – cuvîntul francez se află însemnat – ***nepunînd nici un preţ pe cinstea sau mai curînd pe deranjul de a-l vedea.***[15] În schimb, ambasadorul arată un viu interes faţă de păstorul transilvan care îşi mîna turma prin Moldova, peste Carpaţi, spre Dobrogea şi Nipru şi îi place să-l descrie pe nomadul cu cămaşă de in şi înveşmîntat în haină din piei de oaie, mîncînd acea „pîine de mei" (millet broth) pe care o numeşte cu numele ei românesc, *mămăligă*.

Doi ani mai tîrziu este întîlnit un nou călător englez prin Moldova, Lord Baltimore căruia nu-i cunoaştem misiunea prin aceste ţinuturi. Şi el apucă drumul Dobrogei pentru a ajunge în Moldova şi nu acela al Silistrei şi al Turtucaiei care ducea spre Bucureşti. Şi el a coborît de pe vas la Galaţi, marele port de astăzi, care pe atunci nu era decît un tîrg cu cîteva biserici şi o mare mînăstire, greceşti toate, cu mormîntul vestitului Hatman al cazacilor, Mazeppa. Urmîndu-şi drumul spre nord, întîlneşte pîrloage şi pămînturi cultivate unde în acest timp lăcustele erau pe cale de a-şi desăvîrşi opera nimicitoare. În jurul acelor vechi oraşe comerciale, Bîrlad şi Vaslui care lordului englez îi păreau a fi ***nişte biete tîrguleţe***, nu se aflau decît pămînturi lăsate în paragină deşi aveau o calitate cu totul superioară, După ce a străbătut codrul care se întindea pe leghe întregi, semănat cu poieni, cu stupi de albine, cu colibe unde se lucra lemnul şi să făcea cărbune, unde se aflau biserici modeste, după treizeci de ore de drum ajunge în cele din urmă la Iaşi.

Pe străzile principale ale Capitalei moldave întîlneşte pavajul de lemn de care s-a amintit. Străzile lăturalnice nu sînt acoperite, cea mai mare parte a caselor, cu

un singur etaj, joase, avînd foarte puțină mobilă, nu se deosebește deloc de casele țărănești. Curtea domnească în locul căreia după numeroase incendii se înalță azi „Palatul Administrativ“ era construită din cărămidă și era înconjurată de ziduri apărate de bastioane. La fel era și pentru casele boierimii care cuprindeau toată acea lume de servitori și de robi țigani, fiecare făcîndu-și meseria în acea „economie completă“ pe care o alcătuia locuința unui bogat gentilom din partea locului; noi vom spune că se mai afla acolo, precum în locuința unui lord englez din veacul al XV-lea, o capelă cu slujitorii ei.

Este de neînțeles cum, sub un domnitor atît de primitor și de o atît de bună companie ca Grigore, fiul lui Ioan Callimachi, un străin atît de însemnat a putut fi găzduit într-o căsuță, o „colibă“ plină de insecte și avînd o vacă drept locuitor mai vechi care-l împiedică pe Baltimore să doarmă după osteneala drumului. Cum spune totuși că animalul trecuse cu capul peste ieslea din care mînca pentru a mirosi patul noului vecin, trebuie să credem că, neavînd scrisori de recomandare și dorind să cunoască mai temeinic culoarea locală, nobilul călător ceruse găzduire la unul din hanurile de negustori după moda turcească, unde într-adevăr, oameni și animale locuiau alături pe timpul nopții.

Și-a schimbat gazda cu o mînăstire a Sfîntului Anton de Padova, a părinților franciscani ocrotiți de Polonia și de Franța. Aici găsi călugări de neamuri diferite, vorbind latina, italiana, greaca și dacă ar fi să-l credem, chiar și rusa. Aceștia îi dădură să mănînce, îl îmbiară cu vin care nu era prea ieftin în această țară a podgoriilor. El încercă să-i facă să înțeleagă că se pot scrie versuri în engleză, dar aceștia îi obiectară că o limbă atît de aspră nu se poate supune cerințelor armoniei și un oarecare italian din Levant confundă chiar în prezența lui Londra cu Anglia: ***Ne-am întrebat dacă Anglia se află în Londra sau Londra în Anglia.***

Grație bunăvoinței fratelui Luc din Marsilia, Baltimore află totuși că orașul cuprinzînd „pînă la două mii de case“ era locuit de moldoveni, armeni, evrei și țigani, că el are, în materie de biserici, în afară de Mitropolie, ctitoria secolului precedent, treisprezece mînăstiri de călugări orientali, una singură de călugărițe de aceeași credință și două armenești, fără a mai socoti singura casă de rugăciuni pentru evrei (în marea lor parte veniți de curînd din Polonia pentru a servi drept mijlocitori mai mult sau mai puțin de prisos, în negoț și uneori pentru a face ca meșteșugari, articole cerute de noua modă apuseană). Baltimore nu uită marele stabiliment al băilor, datorat lui Vasile Lupu, care a fost dărîmat în vremea din urmă fără a-i fi fost luate planurile – ***băi din piatră, de formă ovală, avînd un compartiment pentru bărbați și altul pentru femei și care sînt deschise în toată ziua în afară de sărbători.*** Conducte de apă, plasate de specialiști turci din Constantinopol, o frumoasă lucrare ale cărei urme mai pot fi descoperite, alimentau fîntînile din piatră în jurul cărora lumea se aduna ca în Bilbie la căderea serii sau ca în Veneția lui Goldoni. Rufele erau spălate în apa murdară a Bahluiului care mai mult umplea aerul cu mirosul lui urît decît îl răcorea. Frumoasele dealuri ce înconjoară Iașiul, acoperite cu vii și cu grădini, nu-i scapă atenției călătorului care închină și cîteva rînduri ***femeilor foarte voluptoase și amabile peste poate în schimbul banilor sau al darurilor*** cunoscute prin mijlocirea unor călăuze și crede cu naivitate că a descoperit în ele tipul feminin al țării.[16]

Dar printr-un capriciu al sorții, în aceeași vreme se aflau la Londra primii moldoveni care nu erau pretendenți la tronul patriei lor. Nu erau români, ci nemți, din Polonia, din acea colonie formată și din polonezi și din unguri, pe care domnitorii Ioan Callimachi, apoi fiul său Grigore îi aduseseră din Polonia între 1759–1762 pentru a înființa la Filipenii-Noi, pe Nistru, o fabrică de pînză. Trimiși de comunitatea lor și înarmați cu privilegiile acordate de Voievod, Ioan Iacob Schiedmantel, pastor luteran și Carol Cristofor de Marschall îi spuseseră regelui că ei reprezintă adevărata credință și pentru vecinii lor din Podolia, din Rusia kieveană și Ucraina care fac un drum de pînă la o sută cincizeci de leghe englezești pentru a se bucura de o predică evanghelică și care le încredințează educația copiilor lor, că aceștia ar putea să se convertească trecînd „la turci și la membrii Bisericii grecești" („among the Turks and the members of the grek Church"), dar că au nevoie de fonduri pentru a-și întări organizarea religioasă și școlară, de cel puțin 2 500 de *pounds*. Cereau numai să li se îngăduie să strîngă danii în anumite ținuturi ale acestei Anglii atît de dornice în a ajuta adevărata credință. Și privilegiul pe care-l doreau le-a fost acordat cu ușurință la 2 februarie 1764.[17]

Cinci ani mai tîrziu, un nou război izbucni între Rusia și turcii [4] care au fost amenințați să piardă Principatele. Urmare a situației generale din Europa, a fost arătată o atenție deosebită afacerilor de la Dunăre de reprezentanții regelui la Constantinopol, Weymouth și la Petersburg, Cathcart, care aveau cunoștință de acea convenție prin care Austria, deși nu riscase nimic în acest conflict, își asigura din partea Porții, care îi plătea pe deasupra și o însemnată sumă drept recompensă pentru „mediere", stăpînirea Micii Valahii, ce fusese odinioară „Valahia austriacă"; din această convenție care nu a fost aplicată, rezultă totuși curînd raptul, cu titlul de compensație, Moldovei septentrionale care primi de la invadatori numele de Bucovina.[18]

De altminteri, în 1770, alături de mediația austriacă și de aceea a regelui Prusiei a existat și o mediație engleză. Agentul ei grec fusese socrul și reprezentantul la Constantinopol al domnitorului valah, captiv la Petersburg, Grigore Ghica; acest Iakovaki Rizu avu un rol însemnat în epocă, la Constantinopol. Trimisul prusac, de Zegelin, se plînge de faptul că „acea creatură a ministrului englez" mișcă cerul și pămîntul pentru a înlocui o ofertă politică cu o alta.[19] Un alt grec influent care murise de curînd din cauza uneltirilor sale, Nicolae Șuțu, chiar acela care provocase în 1762 ruptura dintre stăpînul său, Grigore Callimachi și Porter, se împotrivise cu putere influenței Angliei, „această trufașă Putere" pe care ar fi dorit s-o vadă bătîndu-se cu statele generale ale Olandei.[20] Și mai erau și alții în acea vreme la Constantinopol și în Principate care găseau de cuviință să judece atît planurile ambițioase „ale englezilor"[21] cît și pe acelea ale „prințului cel mai violent și mai tulbulent din Europa" care era Frederic al II-lea. Dar Hierakis, agentul domnitorului Moldovei știa prea bine că în țara acestor insulari „poporul e mai puternic decît în oricare alta din Europa".[22]

Înainte de începutul celui de al doilea război dintre Împărăteasa Ecaterina și turci, război care trebuia să le dea englezilor prilejul unei noi medieri, încheiată prin pacea de la Șiștov în 1791, în Principate are loc o nouă vizită englezească, aceea a lui Lady Craven, o femeie elegantă și spirituală care îi trimitea în 1786, scrisori din Crimeea, din Turcia, chiar din Valahia, prințului căruia îi era „soră de suflet", favorită.[23]

Marea doamnă englezoaică doritoare de a vedea noi țări, ajunse la Dunăre venind de la Constantinopol, pe uscat cu *harabale,* la 13 iulie 1786. Pașaportul îi asigura o călătorie spre Occident prin Valahia. Cu puțin timp înainte îl văzuse pe noul domnitor al țării părăsind Capitala Imperiului; Nicolae Mavrogheni era coborîtor dintr-o familie modestă din insulele Arhipelagului; simplu dragoman al Marinei și nu Mare Interpret cum o cerea cutuma, el își datora scaunul domnesc – care dintîi fusese menit zarafului, bancherului Sultanului, Petraki, un grec de spiță foarte joasă, neavînd nici măcar nume de familie – Capudanului, amiralului otoman Hassan, adevăratul tutore al stăpînului său, timidul împărat bolnăvicios și lipsit de vlagă. Lady Craven ne descrie ceremonia ieșirii Voievodului, copiată după vechile cortegii ale împăraților din Bizanț; avea în frunte cele două tuiuri, cele două cozi de cal alb, însemne ale demnității domnitorului și chiar – ne încredințează ea – cuca, înalta căciulă domnească asemănătoare celei purtate de ienicerii din rîndul cărora făcea parte în momentul numirii sale. Ieniceri, ceauși, curteni, slujitori, bucătari se aflau în acest alai care periodic îi uluia pe conaționalii din Constantinopol care se mîngîiau la gîndul că unul de-ai lor mai poate încă domni pe un tron creștin. Însăși Lady Craven a fost uluită de splendoarea veșmintelor, de șeile brodate cu aur și mărturisește că n-a văzut nicicînd „o mai frumoasă procesiune". Mavrogheni binevoi să-și ridice privirea spre fereastra unde se găsea aceasta și o salută înclinînd politicos din cap.[24] Englezoaica aruncase o privire și spre frumoasele grădini ale Terapiei, din apropierea Constantinopolului, îngrijite de grădinari francezi, unde își pierdeau vremea foștii domnitori cărora noul ales venea să le ia locul și a întîlnit un refuz cînd s-a arătat dornică de a pune piciorul acolo; acești bieți prizonieri ai amintirilor și speranțelor lor se temeau să primească o persoană care, locuind în palatul ambasadorului Franței, ar fi putut să le aducă un sprijin diplomatic pe care l-ar fi dorit, dar cu condiția să nu se afle nimic.[25]

Un *meșmendar*, un boier călăuză, trimis de Voievodul Valahiei o aștepta deci la Silistra, pe vizitatoare. Un vas o lăsă pe malul stîng al Dunării, la Călărași care era doar un sat înainte de înfrumusețările datorate bunei administrații a domnitorului Știrbei în a doua jumătate a secolului trecut. Urcîndu-se în trăsura pe care a adus-o cu sine, Lady Craven trecu peste cîmpii frumoase unde turme pășteau trifoi și mărăcini înfloriți. Drumul nu era pietruit, dar călătoria a fost cu atît mai plăcută avînd în vedere că anotimpul era secetos. Arnăuți, frumoșii albanezi ai gărzii domnești pe ai căror tovarăși Lady Craven îi văzuse în slujba Împărătesei Ecaterina, în Crimeea, mergeau în fruntea micului alai. După ce au străbătut păduri și porumbiști de mărimi uluitoare au ajuns în preajma capitalei Valahiei așezată în cîmpia fără margini și în parte construită pe niște înălțimi ce domină Dîmbovița: aceea a Cotrocenilor, a Spirii, a lui Mihai-Vodă, a lui Radu-Vodă. Din porunca domnitorului, boierii așteptau, în timp ce ienicerii sau oștenii creștini, în uniformă se găseau adunați pentru a păzi drumul, în tabăra vecină.

Ceea ce era Frumoasa la porțile Iașului, pentru călătorii găzduiți de domnitor, era pentru porțile Bucureștiului mînăstirea Văcărești, o construcție foarte frumoasă, cu admirabile coloane sculptate avînd cele mai bogate capiteluri și cu pereții acoperiți cu o blîndă pictură pe un fond albastru, de o rară bogăție. Lady Craven admiră frumoasa și marea curte a mînăstirii, arcadele pe care le crede a fi gotice – și biserica San Marco din Veneția i s-a părut a fi gotică – dar mulțumirea i se domoli

cînd află de la un personaj care purta haine apusene şi vorbea nemţeşte că va trebui să petreacă acolo o carantină de cinci zile din cauza ciumei care bîntuia la Constantinopol; egumenul, cîrmuitorul Văcăreştiului îi şi alesese camera, goală şi cu geamurile sparte, unde urma să-şi ispăşească pedeapsa, alături de o altă chilie în care zăcea un bolnav bănuit de a se fi molipsit de îngrozitoarea maladie.

Totuşi plîngerile lui Lady Craven îl înştiinţaseră pe domnitor despre greşeală, căci străinii de seamă nu erau supuşi aceloraşi reguli sanitare ca muritorii de rînd. Careta aurită care se opri la poartă părea a fi de pe vremea „primului an al Facerii", dar, cu secretarul domnesc, cu vizitii turci ţinînd caii în frîu, cu şambleanul în veşminte de brocart şi cu bastonul alb al ceauşilor constantinopolitani în mînă, ea avea un aer măreţ, cel puţin pentru mulţimea care se înghesuia s-o vadă pe această femeie cu rochii franţuzeşti care se încumeta singură – o altă doamnă şi un „dl. de V." o însoţeau totuşi – să treacă printre surprizele şi primejdiile Orientului. Ca la Stambul, a cărui pompă era imitată cu mijloace mult mai sărace – după cum şi prinţii nemţi copiau Curtea de la Versailles – existau aici două curţi de străbătut pentru audienţă şi erau pline cu ieniceri, cu arnăuţi şi mici dregători. Mavrogheni se străduia să semene cu un suveran pe pernele brodate ale „tronului" său de vasal, înconjurat de tuiuri, de cucă şi de sabia de onoare, însemnele rangului suprem.

După obişnuitele întrebări despre intenţiile nobilei doamne străine şi despre sănătatea ambasadorului Franţei, s-au servit dulceţuri şi cafele în ceşcuţele la modă în Orient pînă în ziua de azi şi sunetele muzicii turceşti răsunară în cinstea musafirei care putu privi îndelung instrumentiştii aşezaţi pe jos în faţa talgerelor de aramă de toate mărimile sau cu lungi trompete arhaice la gură. Dacă lui Lady Craven îi pare rău după muzicienii nemţi ai domnului de Choiseul, ea i-ar fi putut regăsi aproape în aceeaşi vreme şi în Principate unde erau angajaţi de la Viena, fără a-i concedia pe acei *mekteri* musulmani care îşi aveau locul lor în ceremoniile oficiale.

Musafira, care avusese la Constantinopol, chiar curiozitatea de a o vedea pe soţia lui Hassan, amiralul, la Bucureşti putu s-o vadă în voie pe aceea a protejatului lui, principesa valahă care nici măcar nu aparţinea unei mari familii din Fanar. O „foarte frumoasă femeie", semănînd cu ducesa de Gordon, dar mai albă, mai blondă, mai plăcută, Doamna avea pe lîngă ea şi cei şapte copii ai săi, trei fete de nouă, de zece, şi de unsprezece ani, dintre care una urma să ajungă soţia prinţului Scarlat Callimachi. Vreo douăzeci de domnişoare de onoare o înconjurau, purtînd, cele venite de la Constantinopol, turban, iar fiica bogatului boier Dudescu, o pămînteancă, străvechea căciuliţă de blană „aşezată în spatele părului care era legat de un fel de perniţă în formă de colac", o coafură întîlnită adeseori pe frescele bisericeşti şi care e de fapt, foarte elegantă. Doamna care ar fi dorit să o ţină pe musafiră „un an încheiat", îi admiră rochiile franţuzeşti care ei nu-i era îngăduit să le poarte; o altă sosită de la Veneţia în secolul al XVII-lea, Maria Ghica fiind de îndată silită să cedeze în urma scandalului iscat de noua modă.

Oraşul cu numeroasele lui biserici, cu comorile lui de artă, avea multe ciudăţenii care trebuie s-o fi interesat pe o englezoaică atît de cultivată şi avînd un delicat simţ pentru originalitatea artistică. Aşa cum se face şi azi chiar în ocazii asemănătoare, s-a preferat să i se arate că ţara are şi plăcerile Occidentului. „Grădina englezească" a unui oarecare „bătrîn boier" arătată de amintitul secretar,

nu era mai mare decît grădina de zarzavat a unui preot din Anglia, dar fructele ce i-au fost oferite erau delicioase. În afară de domnişoara cu bonetă de jder care avea de gînd să o sufoce cu dovezile-i de prietenie, Lady Craven se arătă deosebit de interesată de tatăl acesteia, un boier căruia îi plăcea să călătorească prin Europa unde risipise o întreagă avere, bătrînul Ban Dudescu cu barba lui albă, demnă de rangul său, cu lungu-i antiriu de muselină. Acesta nu era deloc bolnav sau slăbit precum crezuse Lady Craven: ceremonialul impunea ca un personaj cu rang înalt să fie sprijinit de subţiori cînd făcea un pas în întîmpinarea musafirilor săi.

Din galeria care-i înconjura locuinţa – reşedinţă a unui consul – din acel *cerdac* cu coloane din lemn sculptat, englezoaica putu zări în largul curţii un cal alb ţinut în frîu de doi rîndaşi turci: dar din partea domnitorului; acesta îl avea de la un superior, un Paşă cu trei tuiuri şi îl dăruia pur şi simplu, din toată inima unei doamne căreia îi aflase pasiunea pentru cai.

Lady Craven nu ştia de această influenţă occidentală care mereu a rivalizat cu aceea a Orientului în Principatele române şi care era chiar izvorul civilizaţiei lor cu totul deosebite, căci se miră atunci cînd invitată fiind de Mavrocordat, la un dineu de gală se găsi în faţa unei mese europeneşti şi a unor scaune cu care era obişnuită. Vodă se aşeză la un capăt al mesei, englezoaica la celălalt; fusese primit şi însoţitorul musafirei, care luă loc în faţa principesei de parcă toate nu s-ar fi petrecut în Orient; domnişoarele de onoare erau aşezate aproape de stăpîna lor şi masa a fost servită nu de lachei sau de acei jockey de curînd adoptaţi în Franţa crezîndu-se că ar fi o autentică modă englezească, ci de femei în număr de nouă. Argintăria venea din Anglia şi dacă se afla ceva oriental la un secol după ce Brîncoveanu a adus din Transilvania farfurii şi cupe cu formă romană, acestea erau candelabrele din alabastru sau din marmură orientală împodobite cu rubine şi smaralde alcătuind nişte flori. Muzica nu era reprezentată numai de turci, dar şi de cîntecele pătimaşe ale lăutarilor ţigani, „ale căror accente delicioase" – prima apreciere onorabilă făcută de occidentali – „ar fi trezit pînă şi-n omul cel mai greoi pofta de a dansa". Domnitorul porunci acestor robi[26] să ia mai des locul colegilor lor musulmani.

După dineu s-a trecut în camera de primire a Doamnei. Mavrogheni vorbea italiana, probabil şi franceza. Lady Craven se înşală dacă este încredinţată că, refuzînd a crede că în Occident femeile dansează – în Orient dansul este încredinţat unor profesioniste care nu se bucură de cinste – doamna ar fi avut aceeaşi tresărire cînd i s-a spus că doamnele din Europa ştiu să scrie; există multe scrisori redactate de soţii de domnitori şi de boieri în acea vreme. Domnitorul transmise complimente lui Kaunitz, ministrul lui Iosif al II-lea şi însuşi Împăratului; dacă musafira surîse, ea nu avu nici atunci dreptate întrucît Voievozii, bucurîndu-se de o deplină autonomie, continuau tradiţia înaintaşilor care fuseseră regi adevăraţi. Şi dacă ea izbucni în rîs văzîndu-se însoţită la plecare – nu înainte ca Doamna să-i fi dăruit frumoasele batiste brodate, al căror secret e ştiut doar în Turcia – de lăutari turci şi ţigani precedaţi de făclii, e pentru că nu e era capabilă, deşi căuta prin lume obiceiuri noi, să guste originalitatea străveche a acelora pe care le întîlnea.

Vom lăsa deoparte cele cîteva informaţii pe care se crede datoare să le dea despre tributul Valahiei, veniturile şi viciile administraţiei, pentru a o urma în călă-

toria ei spre Trasilvania prin ţara unde, spune ea, „e greu să afli un loc neplăcut". Trecînd Argeşul, a fost primită cu dărnicie în casele boierilor şi observă în trecere, la poalele munţilor „maiestuoşi" frumoase mînăstiri datorate pioşeniei foştilor domnitori. Ţăranii binevoitori au dat o mînă de ajutor, ca de obicei, la trecerea rădvanului peste pietroaiele care încurcau un drum primitiv. Vehicolul care-l purta pe noul „meşmendar" fu rupt în bucăţi. Cînd văzu tainicele privelişti ale Carpaţilor româneşti exclamă: ***Se poate spune despre această ţară că este un diamant neşlefuit care ar avea nevoie să fie prelucrat de o mînă pricepută şi dibace.***

Nu vom analiza acel roman englezesc al lui Th. Hope ce pretinde că înfăţişează viaţa aventuroasă a lui Mavrogheni, *Anastase*: prea multă imaginaţie se amestecă aici, aşa încît este aproape cu neputinţă să recunoşti în această carte plicticoasă – ce a fost cu toate acestea, tradusă în franceză – conturul subiectului autentic despre care autorul însuşi nu avea decît o vagă cunoştinţă.

Pe atunci ambasadorul Angliei era Ainslie şi acesta, în strădania sa de a duce la capăt negocierile de pace dintre Înalta Poartă şi Împărat, i-a cerut în două rînduri sprijin lui Mavrogheni pe care mai tîrziu îl bănui de a se fi aliat în acelaşi scop, cu confratele francez.[28] Din luna aprilie, mediatorul englez oferise turcilor acea bază de status-quo care trebui acceptată în tratatul de pace.[29] Dar între timp importanţa comerţului englez în Levant scăzuse simţitor.[30]

După încheierea păcii de la Iaşi, în 1792, un călător englez, doctorul Adam Neale, trecu prin Moldova în drum spre Polonia. Admiră peisajul desfăşurat în blînde ondulaţii roditoare, bogatele păşuni pline de mulţimea vitelor care hrăneau o ţară într-o vreme cînd agricultura nu era principala ocupaţie a locuitorilor ei. Ca şi Lady Craven, gustă plăcerea drumurilor primitive, nepietruite şi găseşte un farmec chiar şi celor mai simple sate, cu colibe temător ascunse în livezile înconjurate de garduri vii aşa cum mai pot fi şi azi întîlnite căci această viaţă patriarhală nu şi-a schimbat aproape deloc înfăţişarea. Sătenii au un aer pastoral ce trebuie să fi fost pe placul unui om din veacul al XVIII-lea, îmbibat cu spiritul lui Jean-Jacques Rousseau. Cît despre oraşe, medicul ne dă prima descriere a caselor evreieşti unde se înghesuie o lume de curînd emigrată, care, sîmbăta, nu-l cruţă pe călător de litaniile fonfăite ale Vechiului Testament. A văzut Iaşiul aşezat în mijlocul colinelor stăpînite de mînăstirile vechilor domnitori pămînteni. Socola, ctitorie a unei fete a tiranului Alexandru Lăpuşneanu, Galata datorată pioşeniei lui Petru Şchiopul cel care a domnit la sfîrşitul veacului al XVI-lea, Cetăţuia ridicată de rumeliotul Duca, la aproape o sută de ani mai tîrziu, în timp ce mînăstirea lui Grigore Ghica, Frumoasa, se ascunde în valea Bahluiului. Găsim şi scene din Botoşani, oraş întins, întemeiat după 1500, în umbra mînăstirii Păpăuţi, opera lui Ştefan cel Mare; localitatea dobîndise de curînd o importanţă deosebită datorită învecinării cu Galiţia şi Bucovina ajunse provincii ale Austriei. Condiţia modestă îl împiedică pe călător să aibă legături cu domnitorul şi Curtea acestuia.[31]

La puţin timp după el, în 1802, vestitul călător Clarke vorbeşte nu numai despre ţăranii români veseli cu toată sărăcia lor, dar şi despre mersul rapid al poştalionului românesc.[32]

Pentru a avea un alt moment al relaţiilor Angliei cu ţările române trebuie să trecem acum la un binecunoscut scriitor, Thomas Thorton, care după ce trăise timp de paisprezece ani ca negociator la Constantinopol, îndeplinea, din primăvara anului 1804, funcţia de consul al naţiei sale la Odessa.[33] Cunoştea la fel de bine şi Moldova şi Valahia pe care le străbătuse „în toate direcţiile", după cum spune el însuşi. În lucrarea sa despre ***starea de acum a Turciei împreună cu statul Moldovei şi al Valahiei***[34], vorbeşte de interesul pe care i l-au trezit aceste ţinuturi datorită frumuseţii priveliştilor romantice, cu munţii lor împăduriţi, torente cu albii adînci şi păşuni şi chiar datorită locuitorilor, păstori pitoreşti asemănători acelora care i-au atras atenţia doctorului Neale. Descrierea ţărilor române deşi scurtă, este totuşi exactă şi amănunţită.

Curînd, în timpul războaielor napoleoniene, Anglia a jucat un mare rol la Constantinopol, la început ca aliată a Înaltei Porţi în vremea expediţiei lui Bonaparte în Egipt şi mai apoi ca duşman al acesteia, în 1806–1807, cînd, pentru a pedepsi Poarta pentru vina de a se fi alăturat politicii franceze, încercă să treacă Strîmtorile. Clientela fanariotă a ambasadorilor era întreţinută cu grijă şi dragomanul Şuţu a fost executat în 1802 pentru că ar fi încercat, aşa cum se credea, să poarte o corespondenţă criminală cu flota engleză.[35] După pacea încheiată cu turcii la 5 ianuarie 1809, comerţul cu Levantul a fost reluat şi călătorii englezi veniră din nou în provinciile Imperiului. În 1818 chiar s-a putut crede că ambasadorul Stranford încerca să dobîndească numirea candidatului său, Alexandru Hangherliu, ca domnitor al Valahiei.[36]

Din 1802, Bucureştiul avu un consul general englez, Francis Summerer, numit la 3 ianuarie[37] mai ales pentru a transmite corespondenţa; anexarea formală a Principatelor de către Rusia, în 1807, puse capăt misiunii sale.[38] În 1814, cancelarul Jean Marco, un levantin, care urma să fie mai apoi agent al Prusiei, gira afacerile.[39]

La 24 noiembrie 1814, un al doilea consul general îşi făcea intrarea solemnă în Iaşi prezentînd un berat la 24 mai[40], domnitorului Scarlat Callimachi. Era acreditat şi la Bucureşti unde se hotărî să locuiască lăsînd în Moldova un simplu agent.[41] William Wilkinson folosi timpul, destul de îndelungat, al şederii sale în Principate pentru a face acele observaţii variate care mai tîrziu au fost înfăţişate în prima lucrare englezească închinată numai ţărilor române, ***Account of the principalities of Walachia and Moldavia****, apărută la Londra în 1826, de care ne vom ocupa acum.[42] Să mai spunem că în 1818, consulatul a fost suspendat, supuşii englezi, mai ales ionienii şi cîţiva evrei, fiind încredinţaţi reprezentanţilor Austriei.[43]

Partea de istorie care începe cu dacii, strămoşii naţiunii, este destul de bine scrisă. Autorul văzuse nu numai rămăşiţele podului lui Traian de la Severin, dar şi la Caracal începutul drumului roman care, de-a lungul Oltului, ducea în Transilvania.[44] Dar valahii nu au în mod sigur nimic de-a face cu tiranul bulgar Krum şi nu înainte de anul o mie domni primul voievod cu numele de Basarab peste românii de pe malul stîng al Dunării, ale căror picături de sînge slav de asemeni, nu are nimic bulgar. Începuturile celor două Principate sînt descrise după legenda care pune întemeierea statului valah în seama unui Radu Negru, figură de creaţie mai tîrzie,

* Descrierea principatelor Valahiei şi Moldovei.

al cărei proptotip este domnitorul Neagu, Neagoe, ctitorul vestitei mînăstiri a Argeşului. Dar Wilkinson are ambiţia de a fixa data, care ar fi aceeaşi, a întemeierii acestor Voievodate: al Moldovei sub Bogdan, adevărat colonizator venit din Maramureşul uguresc, şi al Valahiei sub falsul Radu; ea ar fi în mod sigur 1241 pentru că atunci dezordinea înfăptuită de năvălirile tătare le putea îngădui acelor Voievozi supuşi ai regelui să părăsească pămîntul unguresc. Dar, afirmă pe drept, caracterul de perfectă independenţă pe care şi-l asumă domnitorii români din secolul al XIV-lea şi – vom adăuga noi – din secolul al XV-lea.

Cartea englezului Knolles, aceea a lui Dimitrie Cantemir despre istoria Turciei şi micul volum tipărit mai de curînd de fraţii Tounousli la Viena – un raport din secolul al XVII-lea al boierului Mihai Cantacuzino – îi sînt izvoare. La informaţiile date de aceşti autori el adăugă şi observaţii personale precum aceea despre mormîntul simplu al lui Mihai Viteazul cuceritorul Transilvaniei din 1599 [5], aflat la frumoasa mînăstire Dealu, mai sus de fosta Capitală valahă, Tîrgovişte,[45] sau despre ultimul coborîtor din neamul nefericitului domnitor Constantin Brîncoveanu, executat la Constantinopol cu toţi feciorii lui.[46]

Wilkinson i-a cunoscut pe aceşti fanarioţi a căror stare o explică descriind lumea care îi înconjoară şi ceremoniile la care i-au parte aceşti bieţi greci din „Fanar" numiţi simpli slujbaşi la Bucureşti şi Iaşi după ce au îndeplinit funcţia de Mari-Interpreţi ai Porţii. Le-a văzut strălucitoarele alaiuri de intrare în capitalele dunărene.

Un capitol anume este dedicat celor două capitale. Bucureşti – ***oraş întins şi murdar***, cu 80 000 de locuitori, număr mai de crezut decît acela de ***trei sute şaizeci şi şase de biserici şi douăzeci de mănăstiri***. La Iaşi, care cuprinde ***multe case elegante, construite în cel mai modern stil al arhitecturii europene***, numărul locuitorilor e doar de 40 000 şi, în privinţa celor şaptezeci de biserici, numărul nu e prea departe de adevăr. Palatul domnesc înălţat după 1790, de Alexandru Callimachi, are un aer care nu e nici cu totul european, nici pe de-a-ntregul oriental; caracterele stilului occidental sînt totuşi covîrşitoare în această elegantă construcţie a Facultăţii de Medicină de astăzi, pe al cărei portal se mai poate citi, între însemnele Voievozilor, drapele, spade şi tunuri, această nobilă deviză: ***Aici se află poarta dreptăţii***; cît despre palatul din Bucureşti, acesta arsese de curînd, în 1813, iar Voievozii locuiau în case particulare. Au fost păstrate vechile pavaje din lemn sub care colcăie murdăria. Fiecare boier are trăsura lui după moda apuseană de obîrşie vieneză şi nu ar încuviinţa să facă nici măcar un pas pe jos; această aristrocaţie e rareori văzută călare şi mai mult în cortegii, deşi membrii ei din partea locului se trăgeau dintr-un neam războinic. Încă nu se găseau cupeuri pentru străini; va trebuie aşteptată o viitoare ocupaţie rusească pentru a avea *droşte* şi birje moscovite ce şi-au păstrat pînă azi caracterul. Un neamţ deschisese de curînd un hotel, la Bucureşti; la Iaşi lumea mai era încă nevoită să se mulţumească cu hanuri asemănătoare celor din Turcia, cu marea curte interioară pentru cai şi căruţe şi de jur-împrejur, sub arcadele din lemn ale coridoarelor, cămăruţee pentru călători cu divane acoperite cu pînză din partea locului sau cu percal roşu cu flori negre.

Wilkinson a întrevăzut numai importanţa artei româneşti reprezentată de sutele de bisericuţe şi numeroasele mînăstiri, după cum nu-şi dă seama de valoarea civilizaţiei româneşti căreia aceste construcţii îi sînt podoabă nepreţuită. El este totuşi primul care face o descriere plină de suflet a mînăstirii, mai tîrziu atît de vestită,

a Argeşului: ***Întreg exteriorul este întru totul din marmură şi într-un fel în stilul clopotniţei bisericii Sfîntului Ştefan de la Viena, dar mult mai elegant. Ansamblul dă naştere unei impresii izbitoare; şi cum edificiul şi-a păstrat foarte bine frumuseţea dintru începuturi, ea este, în mod sigur, un monument cu care valahii se pot mîndri în orice parte a Europei.***[47]

Grecul, stăpînul prin mila turcului şi prin îngăduinţa nobilimii româneşti care i s-a alăturat, acestor ţări pe care le asupreşte este zugrăvit cu o mînă de maestru: ***Imediat ce putinţa de a lua parte la administraţia publică fu cunoscută de greci, aceia dintre ei care aveau obişnuinţa limbii turce şi a limbilor europene, părăsind orice altă carieră, alcătuiră o clasă deosebită care îşi luă cu de la sine putere titlu de nobleţe şi dreptul exclusiv de a fi chemaţi în slujba Statului.***[48] Totuşi consulul englez este nedrept faţă de boierii pămînteni; dacă i-ar fi vizitat mai des decît a făcut-o şi-ar fi dat seama că ei nu aveau doar nişte cunoştinţe superficiale de greacă clasică – Grigore Brîncoveanu scria în cel mai curat stil antic şi avea noţiuni de filosofie – traducerile numeroase şi foarte bune o dovedesc – această limbă fiindu-le insuflată încă din copilărie de emigranţi care cel mai ades nu erau lipsiţi nici de inteligenţă, nici de bunăvoinţă. Şi cînd vorbeşte despre profesorii de limba română ce funcţionau în şcolile publice de curînd înfiinţate,[49] nici măcar nu-şi dă seama, necunoscînd deloc spiritul ţării unde era rezident, că printre ei se afla acel Gheorghe Lazăr, continuatorul marelui curent naţional din Transilvania care făcuse deja să pătrundă în Bucureşti ideile regeneratoare în care se afla în germene întregul viitor al naţiunii. În privinţa trăsăturilor morale ale acestei aristocraţii iubitoare a aparenţelor pompoase, dezobişnuită de muncă, pestriţă fără doar şi poate şi în care parveniţii îşi aduceau viciile, numeroasele fundaţiuni eclezistice şi spitalele admirabile, deschise tuturor bolnavilor şi infirmilor, dovedesc că nu doar „banul era singurul care-i îmboldea".

Toate aceste aserţiuni sînt la fel de puţin adevărate precum aceea că românii care încă de la 1400 îşi traduseseră Biblia în limba lor – care nu e ***un amestec corupt de termeni străini*** ci o delicată formaţiune lingvistică cu bază latină – nu cunoşteau pînă în secolul al XVIII-lea Sfînta Scriptură decît „din auzite" („by reputation"). Criticul german Neugenboren avea deci dreptate, la vreo douăzeci de ani mai tîrziu, cînd îl categorisea drept mizantrop negăsind nimic pe plac pe acela care le tăgăduia pînă şi româncelor frumuseţea deşi erau atît de graţioase, de vioaie şi de svelte.

Dacă descrie ceremonialul de Crăciun, de Anul Nou, al aniversării domnitorului, de Paşti, cu sărutatul mîinii Măriei-Sale, o face pentru că şi el s-a numărat cu acel prilej printre numeroşii privitori cu barbă lungă şi capul ras. Luase parte, poate, la întrunirile Divanului boieresc care sta de faţă la judecata domnească şi veghea asupra cheltuielilor; el însuşi a apărat drepturile cephalonienilor săi în faţa instanţelor de judecată din Iaşi şi Bucureşti; i-a văzut pe noii dregători defilînd în trăsuri sau călărind caii stăpînului lor, între lacheii şi oştenii turci care le alcătuiau alaiul. Partea financiară e redactată chiar după registrele Visteriei domneşti.

Descrierea ţării pe care a străbătut-o de nenumărate ori aşezat pe paiele uşoarei căruţe de poştă, e mai curînd scurtă. În afara admiraţiei faţă de frumuseţea priveliştilor[50] ea priveşte mai ales profitul care ar putea fi scos cu o mai bună cîrmuire şi prezintă veniturile actuale ale domnitorului şi producţia generală. Cîteva

pagini sînt închinate orașului Galați care ajunsese o însemnată piață comercială ai cărei negustori izbuteau să ducă în străinătate chiar mărfuri al căror export era oprit căci Înalta Poartă avea monopol asupra lor; ***numărul locuitorilor care s-au așezat aici trece de 70 000, dar valul oamenilor care vin cu prilejul tranzacțiilor îi dau aerul că ar fi foarte populat și întîlnești aici tot acel du-te-vino al unei mari piețe comerciale.*** Mirodeniile, lămîile, portocalele și vinurile Sudului sînt îndreptate de la Galați și din cele două capitale care formează astfel niște antrepozite mereu încărcate, spre Bucovina și Galiția și nu mai puțin spre Transilvania și Serbia.[51]

Vasele aduceau deja pe Dunăre mărfuri german: bumbac, sticlărie, veselă de aceeași origine, care treceau drept produse englezești, de calitate superioară; lumea se îmbrăca cu proaste țesături germane, stambă și indian, trimise de Imperiu; în afara boierilor care preferau muselina englezească și batistul franțuzesc, care totuși își păstrează în română numele englezesc de *chembrică* în timp ce pentru alte produse numele franțuzesc s-a impus pînă și la șemizetă, *chemisette*. Trebuie să mai spunem că articolele de modă erau numite „*novigaton*" din nemțescul „Neue Gattung". Mulți negustori s-au pus sub protecție austriacă, dar mulțumită ionienilor și numai lor, drapelul britanic este deseori văzut pe Dunărea de Jos. Galații puteau rivaliza sub o altă cîrmuire decît aceea a grecilor, care își găsiseră aici un nou Eldorado și a susținătorilor lor, cu ***oricare port al Mării Negre, chiar și cu Odessa.***[52]

În aceeași vreme, un călător englez Robert Ker Porter[53] trecea prin București și îi descrie alaiurile domnești, capcanele mahalalelor notînd chiar și cîntecul cu care țigăncile își atrăgeau de la fereastră clienții. Însemnări de călătorie cu mult mai întinse și avînd întipărit un cu totul alt sentiment despre rolul autorului unei astfel de scrieri sînt date pentru acest moment al dezvoltării societății românești de doctorul MacMichael care în 1817 trecu prin Moldova în drum spre Rusia. De fapt, aceste pagini citate și de Wilkinson, sînt, prin locurile și personajele înfățișate în lumina crudă a observației nemijlocite, cel mai bun comentariu și uneori, un comentariu critic al cărții de expunere istorică și satirică a acestuia din urmă.[57]

Călătorul vine prin Basarabia, această Moldovă orientală dintre Prut și Nistru pe care Rusia și-o anexase cu cinci ani mai înainte, prin pacea de la București. Ia căruța poștei care îl zgîlțîie timp de patru zile, de la Dubăsari la Chișinău, capitala acelei noi provincii a Țarului, tîrg mic cu prăvălii joase, acoperite cu șindrilă care aveau tot ce putea fi cerut de clienții țărani, și cu cocioabele mijlocitorilor evrei. Medicul englez putu să vadă pentru prima dată echipajele vieneze ale boierilor cu arnăuți drept lachei, servitorimea fără număr a robilor țigani, țăranul din partea locului, de neam frumos și puternic. Primii fanarioți i se arătaseră la hotare, în persoana ofițerilor de trecere și a „secretarului de pașapoarte" lacomi de bacșișul pe care-l adăugau, ca în toate părțile Turciei, la drepturile încasate pentru Stat. După alte trei ore de drum, MacMichael se afla la Iași unde descinse la casa viceconsulului Angliei.

Ceea ce-l interesează mai întîi e boierul cu veșmintele lui cu tăietură orientală și imensul „işlic", căciulă rotundă, acoperită cu piele fină de oaie a cărui mărime corespunde cu rangul purtătorului. Zi de zi își arată importanța în caleşti pe care călătorul le găsește învechite și meschine. Jocul de cărți pătruns o dată cu ofițerii armatelor de ocupație înrobește, aventurierii străini se înfrățesc în jurul mesei de faraon cu aristocrația moldavă pe care o jefuiesc. Alți străini fac negoț, dau lecții de limbă – niște francezi – îndeplinesc profesia de medic – doi nemți din Hanovra. Un grec

din Candia binecunoscut de altfel, prin alte părţi, Emmanuel Bernard a înfiinţat o tipografie cu frumoase caractere, care nu-i aduce nimic, astfel că ar vrea să se întoarcă în insula lui.

Domnitorul Scarlat Callimachi îl primi pe doctorul englez după marea ceremonie de numire a noilor dregători ai Statului său, dîndu-le cu propria-i mînă o dată cu veşmîntul de onoare – caftanul – şi bastonul, însemn al fiecărei dregătorii. Sala tronului era împodobită cu o frescă purtînd emblemele ţinuturilor ţării întregi aşa cum fusese ea pînă în 1812; arcul şi săgeţile erau aşezate aproape de scaunul domnesc. Avu loc un schimb de discursuri greceşti între domnitor şi noii ofiţeri căci pe atunci limba Fanarului începuse să capete un caracter oficial pe care şi-l disputa cu limba ţării şi a poporului – fenomen de invazie culturală pe care doar revoluţia l-a putut opri din drum. O scurtă conversaţie în franceză cu Callimachi nu schimbă proasta părere a doctorului nostru despre tot ce se găsea în Moldova; el judecă drept indiscreţie unele din întrebările cu caracter politic, puse de potentatul fanariot.

Prin Bîrlad, Tecuci şi Focşani călătorul se îndreptă spre principatul vecin. Focşani, aşezat chiar pe linia de hotar dintre cele două ţări de acelaşi neam şi aceeaşi limbă, avea un staroste englez în persoana unui grec născut la Zante; era un arendaş care îşi avea pămîntul în împrejurimi, folosea patru sute de ţărani de a căror nepăsare se plîngea pe drept sau pe nedrept; creştea păsări şi vindea vin, podgoriile vecine fiind vestite.

Primul adăpost în Valahia i-a fost o cocioabă afumată din părţile Buzăului, o locuinţă sub pămînt atît de primitivă încît nici nu putea fi comparată cu altele pe care MacMichael le întîlnise în Sicilia, Grecia, Egipt sau în Nubia. Starea ţăranului supus ispravnicilor, funcţionari care au plătit pentru a-şi dobîndi slujba şi care trebuiau să-şi refacă avutul pe socoteala celor cîrmuiţi de ei, e zugrăvită în termeni impresionanţi; chinurile la care sînt supuşi aceia care nu-şi pot plăti cota parte din dări – bătaia cu vergi, afumarea şi alte „rafinamente de barbari" – sînt într-adevăr prinse pe viu; acesta era cel puţin „sistemul" financiar valah, după o reţetă pe care agenţii greci şi discipolii lor români o împrumutaseră de la zapcii turci care, aceştia îi torturau cel puţin in *anima villi*, pe creştinii pe care-i dispreţuiau. Străinul cunoscu mai puţin viaţa intimă a acestei aristocraţii decît a cunoscut-o pe aceea socială, mai ales a Bucureştiului, cu ale lui plimbări încete şi pline de fast la lacul Herăstrău – şase sau şapte sute de trăsuri – baluri mascate, „clubul nobil", spectacole de operă nemţească şi „comedii traduse în valahă" [55], mese de joc, sărbători în familie şi, în sfîrşit, orchestra de ţigani şi noile dansuri europeneşti înlocuind străvechea horă care rămîne dragă doar sătenilor. Vorbeşte despre poetul Văcărescu acela care avînd o casă la ţară, la Băneasa, aproape de promenada publică, îşi deschidea larg porţile grădinii şi cheltuia din veniturile sale pentru a-şi mulţumi oaspeţii, poate necunoscuţi, cărora el şi nevasta lui le făceau onorurile casei lor modeste. Dacă printre aceste familii erau şi menajuri făcute cu uşurinţă, o viaţă frivolă şi de ochi lumii, divorţuri frecvente, mai erau şi altele care păstrau curăţenia pariarhală a vechilor tradiţii. Nu avem decît să răsfoim scrisorile particulare şi testamentele vremii. E un mijloc de informare superior bîrfelor prin care adeseori partea cea mai coruptă a unei societăţi încearcă să o coboare pe cealaltă la propriul ei nivel.

Nu există poate un popor mai oprimat de puterea despotică şi mai greu apăsat de impozite şi de taxe decît clasa ţăranilor din Valahia şi Moldova; şi nu

există poate o alta care ar încuviința să îndure jumătate din această povară cu aceeași răbdare și resemnare aparentă[56] – acestea sînt cuvintele cu care Wilkinson deschide capitolul închinat populației rurale din Principate. E adevărul curat, dar dacă scriitorul interpretează această stare de spirit dovedind o blîndețe demnă de admirație, drept o mărturie de „amorțeală și nepăsare", el se înșală căci la un an de la apariția acestei lucrări, Tudor Vladimirescu ridica steagul răscoalei împotriva tuturor acestor nedreptăți și, precum fostul său tovarăș din lupta împotriva turcilor din 1807–1812, Caragheorghe, căpetenia revoltei sîrbe, el proclamă cu tărie dreptul poporului de a fi singurul stăpîn al destinului său.

Amănuntele consacrate vieții acestor țărani, mulțumindu-se cu puțin în colibele lor, de o frumusețe simplă sînt, în rest, autentice precum tot ceea ce e în această lucrare descriere pură. Sînt, spune el în trecere, ***de o rasă frumusețe purtînd încă costumul clasic al strămoșilor așa cum sînt înfățișați ei pe Columna lui Traian. Dacă de-a lungul drumurilor des umblate de stăpîni necuviincioși sau de străini pretențioși nu întîlnești decît pustiul, frumoasele văi înflorite în timpul verii sînt pline de sate unde trăiește în belșugul unei naturi bogate, un locuitor mulțumit care nu cere decît un slab tribut.*** Lucrarea are un paragraf deosebit pentru cei 150 000 de țigani robi.

Cît despre străini, aceștia au în mîinile lor băncile – mijlocitori sau *zarafii* – sînt meșteșugari, profesori, medici sau spițeri; lor trebuie să le alăturăm hangii și cîrciumarii, veniți mai de curînd, fără a-i mai socoti pe arendașii transilvani sau unguri, pe care domnitorul Moldovei încercă zadarnic să-i expulzeze în 1815.[58] În fruntea acestei lumi de nații diferite se aflau consuli. Wilkinson istorisește felul în care au fost stabiliți în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, dar nu le judecă activitatea care adeseori era aceea a unor oameni ce-și urmăreau propriile interese sau doreau să dea satisfacție unor ranchiuni personale. Știm dintr-alte părți că la București guvernul le servea un „tain" zilnic de patru ocale de carne, opt de pîine, în afara lemnului pentru încălzire și a fînului.

Cît despre viitorul acestor frumoase țări și al acestui neam care nu e mai puțin dăruit, oricare ar fi fost defectele cîrmuitorilor și viciile asupritorilor săi, Wilkinson nu crede cîtuși de puțin în posibilitatea unei vieți naționale românești: necitind nimic niciodată din noua literatură, neascultînd niciodată vreun reprezentant al noului spirit, el găsește ideea absurdă și înfăptuirea ei cu neputința de împlinit. Soarta lor ar fi trebuit hotărîtă la Viena aducîndu-i acolo pe preaputernicii Turciei pentru a le dovedi că stăpînirea Sultanului asupra Principatelor este pe cît de periculoasă prin neîncetatele conflicte pe care le provoacă cu Țarul, pe atît de precară și de quasi-inutilă. Rusia nu ar fi putut respinge propunerea de a i se da Moldova dacă ar fi încuviințat suveranitatea austriacă asupra Valahiei. Vice-consulul englez nu era vinovat, de altminteri, de a fi avut aceleași păreri cu ale diplomaților de la Viena care lăsară moștenire omenirii, printr-o nouă hartă a Europei, alcătuită în folosul dinastiilor și împotriva intereselor popoarelor, interese pe care nu le considerăm îndreptățite, sursa tuturor certurilor, a revoluțiilor și a neîncetatelor războaie care au împiedicat veacul ce s-a scurs de atunci încolo să fie cel mai mare din propășirea omenirii.[59]

Înfățișarea Bucureștiului este aceea zugrăvită de Wilkinson. Ioan Gheorghe Caragea (Karatzas, în greacă) nesățiosul domnitor al Valahiei îl primi pe străin în

ziua de Bobotează a anului 1818. Contrar etichetei observate la Curtea Moldovei unde, ce-i drept, familia domnitoare era în doliu datorită morții unei nepoate, aici soția Voievodului, chiar și fetele acestuia, printre care și Ralu, o luminată ocrotitoare a invadatoarei literaturi elenice, luau parte la ceremonie, așezate pe sofale aproape de tron. Musafirii, chiar și femeile îngenunchiau pe un covor englezesc pentru a săruta mîna stăpînului. Conversația cu străinul nu avu importanță; Caragea care purta corespondență despre treburile europene cu de Genz, la Viena, nu putea fi totuși învinuit de neștiință și nici de indiscreție – cum s-a întîmplat cu Callimachi. MacMichael se retrase în mijlocul mulțimii servitorilor Curții care, în asemenea ocazii, aveau dreptul prin tradiție la bacșiș.

Mitropolitul Nectarie, îi dă călătorului o proastă imagine despre clerul român – era, de altfel, grec din Moreea – călător care nu se îngrijise să-l viziteze la Iași pe acel nobil prelat, de obîrșie ilustră și de adîncă știință, pios și cu neobosită rîvnă pentru preoții săi și nația sa, care a fost Veniamin Costachi. Cîrmuitorul Bisericii valahe, bătrîn și gras ținea cuvîntări dezlînate și lipsite de orice interes, în timp ce în încăperea vecină, manuscrisele grecești și slavone mucegăiau, iar bilbioteca naturalistului francez Sonnini de Manoncourt, donată de un boier Mitropoliei, zăcea în părăsire.

În rest, societăți de joc de noroc, promenade pompoase, baluri publice, farse la cluburile nobilimii unde nemți își puneau în valoare spiritul trivial în fața familiei domnitoare și a unui auditoriu de boieri greci care cereau să li se traducă vorbele de duh pentru a izbucni în rîs; MacMichael pretinde că fiul domnitorului apăru în mijlocul adunării la braț cu metresa smulsă de curînd soțului – tablou de moravuri constantinopolitane, căci familia nu avea nici o legătură cu nobilimea românească. Femeile în papuci și purtînd bogate centuri orientale, aveau rochii din mătase franțuzească întru totul asemănătoare celor ale Occidentului.

Un șef de escortă care-i aparținuse lui Wilkinson, la acea vreme doar fost consul general, deși mai era în București, unde îi arătase conaționalului său exemplarul din Codul grecesc al lui Callimachi, dedicat Universității Oxford, îl însoți pînă la Dunăre, unde Giurgiu făcînd parte din raiaua otomană, își mai păstra caracterul turcesc.

NOTE

1. *Acte și fragmente*, I, pag. 348.
2. Hurmuzaki, *Supliment*, I, vol. I, pag. 517, n. 755.
3. *Ibid.*, pag. 516, n. 753.
4. *Acte și fragmente*, I, pag. 353–355, 358, 360, 369.
5. Cronica lui Alexandru Amiras, în Kogălniceanu, *Letopisețe*, III, pag. 172.
6. *Voyages depuis St.-Pétersbourg en Russie dans diverses contrées de l'Asie*, traducere franceză, III, Paris, 1766; reprodus în Th. Codrescu, *Uricariul*, XXIV, Iași, 1895, pag. 215 și urm.
7. Cf. Hurmuzaki, Supliment II, pag. 608 și urm., 655. Regele Prusiei încerca să lege relații diplomatice permanente cu Înalta Poartă prin mijlocirea ambasadorului Angliei; *ibid.*, pag. 701.
8. Ibid., pag. 709, n. 1002.
9. Add. Ms. 6 808, fol. 65 și 6 851, fol. 85 publicat în N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, pag. 377–378.
10. *Giornale di viaggio da Constantinopli in Polonia*, Bassamo 1784; reprodus în Codrescu, *Uricariul*, XXIV, pag. 255 și urm.

11. P. 281 şi urm.

12. N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, pag. 20, n. IX. Cf. vol. II, pag. 288–289, 291–292.

13. *Ibid.*, pag. 445, n. 68.

14. *Ibid.*, pag. 466, n. 79.

15. „As to his Highness, we left him to his own grandeur, not carring for the honour, or rather the trouble of seeing him". Sir George Larpent, *Turkey, its history and progress*, Londra 1854, I, pag. 375 şi urm. în Beza, *loc.* cit., pag. 281.

16. Traducere în română după o versiune rusească, de Serghei Pleşceiev (două ediţii la Petersburg, 1776 şi 1778), în Hasdeu, *Archiva istorică*, I, pag. 183–181. Nu am văzut originalul englez.

17. British Museum, B, IV, 7, în N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pag. 380–382. Cf. *ibid.*, pag. 375–377 (British Museum, R, II, 178). Vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, X, prefaţă.

18. Hurmuzaki, *Supliment*, I, vol. I, pag. 808, 868.

19. Cf. Hurmuzaki, *Fragmente*, V, pag. 266–267; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pag. 33–34, 76.

20. N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, pag. 274–275.

21. *Ibid.*, pag. 277, n. 98 şi urm.; pag. 309.

22. *Ibid.*, pag. 302, n. 158.

23. *Voyage de milady Craven à Constantinople par le Crimée en 1786*, Paris 1789.

24. Pp. 225–226.

25. *Ibid.*, pag. 260.

26. Numărul lor ar fi scăzut, după aserţiunile lui Mavrogheni, de la 25 000 la numai 5 000 (pag. 292).

27. Pp. 298–299.

28. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pag. 260–261.

29. *Ibid.*, pag. 301.

30. *Ibid.*, pag. 306.

31. *Travels through some parts of Germany, Poland, Moldavia and Turkey*, Londra 1818.

32. *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa*, Londra 1810–1823, II, pag. 582; cf. Beza, loc. cit. pag. 282.

33. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pag. 394, n. 3.

34. *The present state of Turkey... together with the state of... Moldavia and Walachia*, Londra 1807, in 4°; ediţia a doua, Londra 1809, 2 vol. in 8° (traducere germană, Hamburg, 1808; traducere franceză, Paris 1812, traducere română, Buda, 1826).

35. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, pag. 431.

36. *Ibid.*, pag. 527.

37. *Ibid.*, pag. 200.

38. Wilkinson, *An account*, pag. 283.

39. Hurmuzaki, X, pag. 411, nota 3.

40. *Ibid.*, pag. 199 şi urm.

41. N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, pag. 214, n. 164.

42. Există traduceri franceze, 1821, 1824, 1831, şi un rezumat italian, Milano, 1821. Erau şi un staroste englez şi un francez în acelaşi timp, la Craiova. Lorenzo Giacomelli.

43. Hurmuzaki, X, pag. 67, n. 83. Cf. *ibid.*, I, pag. 83, n. 110.

44. P. 5 şi nota.

45. Pp. 27–28.

46. Pp. 40, nota.

47. „The whole of the exterior work is entirely of carved marble, something in the style of the steeple of St. Stephen's church at Vienna but for more elegant. The whole produces a very striking effect; and, as it has perfectly preserved its original beauty, it is certainly a monument that the Wallachians may boast of in any part of Europe"; pag. 16.

48. „No sooner was the possibility of shering in the public administration manifested to the Greeks, than such as werw versed in the turkish and european kanguages, abandoning all other poursuits, formes themselves into a distinct class, witch assumed the title of nobility and the eclusive right ot being called to the service of the State"; pag. 98.

49. *Ibid.*, pag. 130, *Ibid.*, pag. 131.

50. Pp. 265–266.

51. *Ibid.*, pag. 79–82.

52. *Ibid.*, pag. 85.

53. *Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia etc., during the years 1818, 1819 and 1820*, 2 vol. in 8°, Londra, 1822.

54. *Journey from Moscow to Constantinople in the years 1817, 1818*, Londra, 1819.

55. Pp. 141.

56. „There does not perhaps exist a people labouring under a greater degree of oppression from the effect of despotic power, and more heavily burthened with impositions and taxes than the peasantry of Walachia and Moldavia; not any would half their weight with the same patience and seaming resignation"; pag. 155.

57. Pp. 168 şi urm.

58. Pp. 178–179.

59. Facsimilul semnăturii lui Wilkinson, în Hurmuzaki, X, pag. LXV.

[1] După bătălia de la Zenta, din 11 septembrie 1697, unde turcii au fost zdrobiţi de oastea austriacă condusă de Eugeniu de Savoia, s-a încheiat, la 26 ianuarie 1699, pacea de la Carlowitz, prin care Austria dobîndea Transilvania, Croaţia şi Slovenia.

[2] Între anii 1716–1718 a avut loc un nou război turco-austriac în care turcii au suferit o grea înfrîngere, la 5 august 1716, în bătălia de la Petrovaradin, din partea austriacilor conduşi de Eugeniu de Savoia care, la 18 septembrie 1717, ocupă şi Belgradul. La 21 iulie 1718, se încheie pacea de la Passarowitz prin care Austria a dobîndit: Banatul, nordul Serbiei cu Belgradul, Bosnia de nord şi Oltenia, iar supuşii austriaci au primit dreptul de a face comerţ în Imperiul Otoman.

[3] Autorul se referă la războiul ruso-austro-turc, ce s-a desfăşurat între anii 1735–1739, încheiat prin pacea de la Belgrad, din 18 septembrie 1739, în urma căreia Austria restituie Turciei, Serbia, iar Oltenia revine la Ţara Românească.

[4] Războiul ruso-turc la care se face referire s-a desfăşurat în perioada octombrie 1768 – iulie 1774, cînd ruşii au obţinut victorii asupra flotei turceşti la Ceşme, 6–8 iulie 1770, apoi victorii terestre la Larga, 18 iulie 1770 şi la Cahul, la 1 august 1770. Războiul s-a încheiat prin tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, prin care Rusia a obţinut dreptul de liberă navigaţie în Marea Neagră şi strîmtori şi a ocupat cetăţile Kimburn, Kerci, Enikale din Crimeea şi cele două Cabardii. De asemenea, se recunoaşte Rusiei dreptul de a interveni în favoarea supuşilor creştini ortodocşi aflaţi în imperiul otoman.

[5] La 18/28 octombrie 1599 în bătălia de la Şelimbăr, Mihai Viteazul a înfrînt oastea transilvăneană. Domnul Ţării Româneşti intră în Alba Iulia la 21 octombrie / 1 noiembrie 1599 şi întregul teritoriu al Transilvaniei a trecut sub autoritatea lui Mihai Viteazul.

CAPITOLUL IV

EPOCA RENAŞTERII NAŢIONALE ROMÂNE

Curînd mişcarea de eliberare greacă provocă în cele două Principate, despre care se credea că pot fi atrase spre o cauză naţională străină şi prin urmare, alipite la noul Imperiu Bizantin atît de visat, un întreg şir de transformări politice, care, plecînd de la răscoala ţărănească a lui Tudor Vladimirescu duse la restaurarea guvernării prin domni pămînteni – un Sturdza în Moldova, un Ghica la Valahia (1822) – şi mai tîrziu, la convenţia de la Akkerman [1], apoi prin urmările conflictului pentru crearea Greciei moderne, la războiul ruso-turc din 1828–1829. Ocupaţia trupelor ţariste, administraţia unui şef luminat precum generalul Kisselev, făcură în cele din urmă să triumfe mai vechile gînduri ale boierilor care doreau să dea o Constituţie, fie ea şi aristocratică, ţărilor lor menite să se unească într-un viitor mai îndepărtat. Din 1834, la mai puţin de cincisprezece ani după ce Wilkinson declarase absurdă existenţa naţională a celor două Principate, noi domnitori, cu tendinţe occidentale îşi începeau domniile a căror misiune trebuia să fie de a europeniza provinciile dunărene pentru a servi cu atît mai mult propăşirea cauzei româneşti. Şi privirile tuturor celor care lucrau la această măreaţă operă de renovare, erau întoarse spre consulii Franţei şi ai Angliei care, împotriva Rusiei cotropitoare, reprezentau principiul libertăţii şi în ceea ce priveşte viaţa popoarelor. Cook, un aliat al familiei levantine Pisani, al unui fost secretar al consulului Pini, precum şi al domnitorilor Constantin Ipsilanti şi Alexandru Şuţu – fratele acestuia era consul austriac la Salonic[1] – luase locul lui Wilkinson.

A fost trimis în Principate în 1822 de ambasadorul Angliei, Strangford, acela care, după retragerea trimisului Rusiei, Strogonov, în semn de protest împotriva purtării guvernului otoman faţă de războiul greci, îngăduise protejarea ortodocşilor din Turcia şi apărarea tratatelor[1]. Soţ al unei femei care se bucurase de trecere cu vreo zece ani în urmă printre ofiţerii armatei de ocupaţie, acest semi-levantin care rîvnea numirea ca ministru al Afacerilor Externe la Bucureşti, era un vechi prieten al lui Alexandru Ipsilanti, şeful mişcării eteriste şi un înflăcărat partizan al libertăţii elene[2]. Ne imaginăm deci care i-a fost raportul. Numit consul, nu rupse legăturile cu servitorimea domnească[3]. Nici măcar nu se afla la Bucureşti, în luna septembrie a aceluiaşi an, cînd Strangfort însuşi, părăsindu-şi postul din Constantinopol, trecu incognito prin Bucureşti unde fu găzduit la Agenţia austriacă[4]. În 1827, în ajunul unei noi invazii ruseşti, Cook se mai afla în Valahia, dar nu în calitate de reprezentant al Angliei în cele două Principate unde rolul său a fost nul[5], căci urmaşul său, E. L. Blutte, venind din Egipt, ajunsese aici încă în luna mai 1816[6].

Deşi duşman al „ceremoniilor superficiale şi inutile", după cum spune unul dintre colegii lui, el îndură la 11 iunie o audienţă oficială la Curtea lui Grigore Ghica, incapabil, ca bătrîn boier ce era, să vorbească altă limbă decît româna şi greaca[7]. În 1826, noul consul se afla totuşi în relaţii proaste cu guvernul valah[8].

Doi ani mai tîrziu, îl vedem călătorind la Iaşi, unde era menţinut un vechi vice-consulat care depindea de el[9]. Îşi continuă misiunea şi în timpul războiului, ridicîndu-se împotriva abuzurilor administraţiei ruse pînă la „a-şi strica reputaţia"[10] şi noua eră a Regulamentului Organic îl găsi încă la postul[11] pe care îl mai păstră pînă la sfîrşitul anului căci succesorul său, Colquhoun, urma să sosească abia la 25 februarie 1835 – pentru a fi la rîndul lui înlocuit după doi ani deoarece între 1837–1838 treburile consulatului erau girate de numitul Lloyd.

Cît despre activitatea diplomatică a lui Blutte, iată cum o preţuieşte colegul său, de Bois-le-Comte care pretinde că în 1812, agentul Angliei ar fi înlesnit cedarea Basarabiei către Rusia: ***Agentul englez, dl. Blutte, pierde din stimă prin originalitatea manierelor sale. A ridicat împotriva ruşilor o opoziţie înflăcărată şi a greşit întrucît aceasta nu a fost încununată de succes; şi după ce a stat un an întreg refuzînd să-l vadă pe generalul Kisselev, a trebuit fără a căpăta satisfacţia pe care o cerea asupra unei afaceri care a servit de pretext rupturii, să restabilească pavilionul pe care-l luase şi să se împace cu generalul rus.***[12]

După revoluţia greacă din 1821, R. Walsh, cel care străbătu Asia Mică este singurul care face nişte însemnări despre sfîrşitul nefericit al celor doi prinţi Callimachi, Scarlat şi Ioan[13]. Dar lucrarea englezească de mare însemnătate pentru această epocă urma să fie aceea pregătită, într-un sens favorabil, de chiar consulul Blutte.

Se afla la Văleni-de-Munte, tîrg din ţinutul Prahovei, după epidemia de holeră care secera cele două Principate în vara anului 1833 şi trăia în societatea secretarului său, Stamati Zamora, a boierului Constantin Filipescu, avînd rangul de maior în noua armată valahă şi a învăţătorului din partea locului, un sîrguincios traducător din franceză, J. G. Gorjan căruia îi încredinţă educaţia unui fiu adoptiv, după ce-i va fi cunoscut aptitudinile vizitînd şcoala din Văleni. Întorcîndu-se la Bucureşti, Blutte îi încredinţă acestuia din urmă „un manuscript foarte voluminos" în franceză, despre viitorul Principatelor; îi ceru să nu-l tipărească decît mai tîrziu după ce el va fi părăsit de mult ţările de la Dunăre. Filipescu le adăugă nişte amintiri despre întîlnirile cu prietenul său. Dar abia în 1835, Gorjan care publică un calendar, găsi potrivit, în legătură cu mişcarea menită să ducă la Unirea celor două ţări, să dea o traducere românească a pasajelor privind chipul ţării şi trăsăturile locuitorilor. Cum aceste fragmente sînt deosebit de interesante, încercăm să refacem originalul care, din nefericire, poate fi socotit pierdut pentru totdeauna:

Teritoriul Principatelor române e clasic precum o Italie: interiorul şi suprafaţa sa sînt pline de antice lucruri romane care dau din belşug toate materialele necesare chiar şi celei mai neîndemînatice pensule istorice; nimic nu lipseşte aici pentru a dovedi că, într-adevăr, aceste ţinuturi au fost acoperite cu gloria stăpînilor lumii ale căror urme se mai păstrează pînă în ziua de azi şi se vor păstra de-a pururi, mai ales în Mica Valahie, unde nu trebuie să faci decît un pas pentru a întîlni o amintire, oricît de mică, ce poate să o dovedească.

Indigenii acestor Principate care au fost colonizați de Traian și de alți împărați, urmașii lui, spre începutul celui de al doilea veac al erei creștine și sînt amestecați cu pămîntenii daci, dovedesc și azi o de netăgăduit origine dacă, între multe alte trăsături, prin costumul lor, și înfățișarea figurilor de daci sculptate pe Columna lui Traian de la Roma, prin îndemînarea lor de călăreți, mai ales fără șa, prin sîngele rece în fața oricărei amenințări, prin priceperea de a-și construi cu desăvîrșire singuri casele, morile, carele, după ce le vor fi văzut la un altul, de a-și face singuri veșmintele, așijderea și prin locuințele lor subpămîntene pe care le îndrăgesc și prin hrana lor favorită: laptele prins, varza acră și oțetul, prin obiceiul lor de a călători purtînd cu ei uneltele pe care le folosesc spre a-și pregăti de îndată și oricînd o mîncare proaspătă, lucru nemaiîntîlnit la alte popoare. Apoi prin neasemuitul lor curaj în a îmblînzi pe loc caii cei mai nărăvași, prin ospitalitatea lor cea mai omenească arătată oricărei nații, prin caracterul și cînturile lor eroice, prin calitatea lor firească de a putea străbate fără nici o teamă adîncurile cele mai întunecate ale pădurilor de nepătruns și fără țipenie de om și munții cei mai primejdioși unde dorm cu cea mai mare nepăsare, precum în propria lor casă. Și în sfîrșit, prin calitatea proverbelor și a zicerilor, care nu se întîlnesc în nici una din limbile popoarelor mai cunoscute, care și-au croit drum de-a lungul veacurilor și care se vede limpede că sînt numai ale lor. Dar, prin aplecarea și geniul lor minunat pentru artele frumoase: muzica mai ales sub forma tragediei, dansul, elocința, poezia, pictura, sculptura și arhitectura, prin felul lor măreț de a-și purta armele și iuțeala cu care le folosesc, prin ascuțimea spiritului în a înțelege, a învăța și a imita orice, dovedind ușurința cea mai neasemuită, prin sinceritatea sufletului lor, prin numele de români pe care și-l dau și prin acela de Țările române pe care-l poartă teritoriul lor și, în cele din urmă, prin mulțimea de cuvinte latine și italienești din limba lor populară pe care le păstrează și le folosesc ca fiindu-le materne, în cu totul același mod ca poporul roman acum șaptesprezeze, optsprezece secole înaintea vremii noastre; prin toate acestea, spun și închei, și prin alte numeroase trăsături, ei înfățișează și azi o obîrșie romană sau italiană de netăgăduit.

Deci aceste două neamuri de curajoase popoare obișnuindu-se unul cu celălalt și reprezentînd într-adevăr o nație daco-romană ce numără în totalitatea sa 10 000 000 de suflete, avînd două drepturi mari și sfinte precum Dumnezeu însuși asupra acestor ținuturi: unul care este acela al vechii moșteniri de mai bine de paisprezece veacuri și celălalt al colonizării și al apărării drepturilor naționale dace și romane timp de șaptesprezece veacuri pînă azi prin arme și spirit politic.

Daco-romana este un amestec, o concentrare de cea mai minunată bravură, de cel mai înalt geniu, de omenia cea mai rară și de ospitalitatea și bunăvoința cea mai creștină. În ciuda numărului mic al oștenilor și al căpeteniilor lor politice, daco-romanii au fost mereu avanpostul întregii Europe, împiedicîndu-i prăbușirea sub nenumăratele valuri uriașe de năvăliri ale triburilor asiatice, care numai prin aceste ținuturi, ca printr-o uriață poartă, puteau să se întindă pe întreaga suprafață a continentului: toată furia, toată sălbăticia barbară aici se potolea; aici găsea împotrivire și se stingea ca o minge de foc căzută în Ocean. Și cît despre civilizația românilor nu aș spune decît atît: ea ar ajunge foarte ușor la cel mai înalt nivel.

Sub brațul daco-roman, aceste Principate au fost și mai sînt încă adăpost pentru cei nefericiți și pentru cei asupriți de povara și cruzimea unui jug barbar și

fanatic. Dar, o! nefericire, toți aceștia cărora bunătatea oamenilor locului le îngăduie să se înfrățească cu ei, să ajungă la cele mai mari bogății, la cele mai înalte demnități și ranguri, bucurîndu-se în voie de toate privilegiile oamenilor locului, toți aceștia care au scăpat de foc, de sabie, și de robie, ajunseră și ajung neîncetat fără cea mai mică remușcare, dușmanii și trădătorii cei mai neîndurători ai binefăcătorilor lor...

Vă dau cuvîntul meu de onoare că Puterile occidentale vor ridica aceste Principate la un rang mult mai însemnat, cu mult mai durabil decît cel de azi... Pacea și liniștea Europei întregi, iată ce înseamnă Principatele întărite pe baza privilegiilor naționale.[14]

* * *

Pînă în acest moment aproape că nu au existat legături intelectuale între țările române și Anglia. Totuși poeții literaturii moderne care se năștea îi cunoscură la Iași și București, prin traduceri franceze pe unii dintre poeții englezi ai timpului. Astfel, Costache Conachi a tradus *Eseu despre om* de Pope și *Nopțile* lui Young găsiră cititori îndrăgostiți de melancolia lor „filosofică". Atunci cînd mișcarea romantică cuceri sufletele noii generații de români, Ioan Eliade, al doilea creator al învățămîntului public în românește, legiuitorul limbii și spiritul cel mai vioi al timpului său, se opri cu admirație în fața marilor gesturi de revoltă ale lui Byron, din care prezentă cîteva piese cititorilor săi. Dar această muncă de traducere indirectă se opri la atît. Pentru a avea în engleză pagini din literatura română, a fost nevoie să se aștepte ca Vasile Alescandri, cel mai mare dintre poeții moldavi ai vremii, să facă cunoscute cîntecele populare, mai mult sau mai puțin corectate și aranjate în felul său propriu, pentru ca Stanley să dea, la Londra, după 1850, o Antologie românească, „moldo-valahă", splendid ilustrată.

În acest timp, în 1829 (pacea de la Adrianopol), prin deschiderea Principatelor spre comerțul mondial, prin crearea porturilor Galați – moldav – și Brăila – valah – prin pătrunderea navigației cu aburi pe Dunăre – o companie austriacă a avut acest monopol – au început să se stabilească relații economice și cu Anglia care cerea grîne, sulf[15] și alte materii prime și trimitea țesături, sticlărie și fierărie. La începutul epocii „ordonate" a Regulamentului Organic, se puteau număra anual trei sute de vase ioniene sub pavilion britanic pe Dunărea inferioară și în 1834 viceconsul la Galați era numit un avocat englez din Constantinopol Gesoz sau Jessi[17] – agentul din Iași avînd acum aceeași calitate.[18] Casa Bell & Anderson se stabilise la București și, nemulțumită de a trimite doar niște vase oarecare spre Brăila și Galați, ea îl sprijini pe un anume boier care își înălța pe nava lui pavilionul valah[19]. Mai mult, Anderson care avea conducerea întreprinderilor casei Bell, începu, înaintea capitaliștilor francezi, exploatarea pădurilor din Valahia pentru a exporta lemn pentru doage de butoi.[20] E cu putință ca aceeași casă să se fi ocupat „de cumpărarea unor produse ale țării și de vînzarea exclusivă angro" – rezervată pînă acum *lipscanilor*, greci ce se duceau la tîrgul de la Leipzig – „a mărfurilor din Anglia".[21] Și ea dorea să fondeze în 1836 o bancă englezească la București.[22] A fost vorba chiar

de a da un împrumut englezesc Principatului Valahiei.[23] În această vreme, un călător englez pe Dunăre le făcea cunoscută alor săi noua viață europeană care se schița în Principate: J. Quin, autorul unui ***Voiaj fluvial pe cursul inferior al Dunării*** (*A stream voyage down the Danube*, Londra 1835, 2 vol. in 8).

În 1836, Palmerston era interpelat în Camera Comunelor despre intenția pe care ar fi avut-o Rusia de a institui o carantină la gurile Dunării, fluviu care devenea din ce în ce mai însemnat, mai ales datorită prețului scăzut al materiilor prime, pentru Puterile occidentale gata de luptă împotriva Puterii protectoare care se dovedea a fi primejdios de acaparatoare pentru acest comerț pe cale de a se forma.[24] De fapt, la București s-a crezut că nu e vorba decît despre un drept de pilotaj la Sulina pe care Rusia îl cerea navelor care se lăsau în seama experienței agenților ei. Dar îngrijorarea a fost mare la Londra, orice act al Rusiei în aceste ținuturi fiind bănuit drept un nou atentat.[25] Și într-adevăr, canoniere păzeau nu numai brațul Sulina, dar și întregul curs al fluviului pînă la Galați, o carantină era stabilită pe brațul Sf. Gheorghe și era pregătită o altă instalare pe insula Letea, între cele două brațe ale Dunării; procedînd în acest fel Ministerul rus se sprijinea pe clauza privitoare la carantină din tratatul de la Adrianopol.[26] „Este evident“, scria consulul Franței, „că ea este stăpîna Mării Negre, prin tratatul de la Oukiar-Skelessi și stăpîna gurilor Dunării prin cel de la Adrianopol.“[27]

Dar Anglia, spunea secretarul ambasadei engleze de la Constantinopol, David Urquhart, în trecere prin București, nu putea recunoaște decît principiul liberei navigații fluviale enunțat în tratatul de la Viena.[28] Pentru momentul de față, Austria și Franța s-au amestecat și afacerea s-a oprit aici.[29]

Englezii începeau să bage de seamă că drumul Dunării era calea cea mai scurtă spre Asia.[30] La Belgrad, colonelul Hodge jucă un rol însemnat în munca diplomatică îndreptată împotriva influenței rusești.

*

* *

Ar fi poate interesant să remarcăm faptul că înainte cu opt ani de momentul în care Palmerston susținea proiectul regatului român, al noii Românii, un student valah pe care Blutte îl lăuda ca deosebindu-se de marea parte a conaționalilor săi, împrumutînd de la civilizația occidentală ceea ce avea ea mai sănătos și mai de folos pentru țara lui, Petrache Poenaru, viitorul organizator al învățămîntului superior din Valahia, mergea să vadă în Anglia minunile industriei moderne și să studieze în același timp, legile, obiceiurile și dezvoltarea învățămîntului public. Cititorii noștri ne vor fi recunoscători dacă le vom reproduce în întregime raportul redactat de acesta la Londra, la 27 octombrie 1931.[32]

M-am întors de trei zile din excursia mineralogică pe care am făcut-o în unele părți ale Angliei. Șederea mea prin acele părți a fost mai lungă decît mi-am propus la început pentru că dl Pillet, printr-o greșeală pe care n-aș ști s-o lămuresc, m-a făcut să aștept la Londra aproate trei luni sumele cu care l-ați însărcinat să mi le dea; apoi pentru că aflînd în această țară, mai multe ocazii și înlesniri de a mă instrui decît am crezut, mi-am prelungit șederea atît cît mi-au îngăduit-o mijloacele pecuniare.

Timpul pe care l-am petrecut la Londra nu s-a scurs fără a-mi oferi numeroase obiecte de studiu; căci din toate părţile se arăta atenţiei mele o mare varietate de lucruri demne de admirat, care-mi trezeau cea mai vie dorinţă de a cunoaşte izvorul atîtor minunăţii: în industrie, în legislaţie şi în tot felul de reglementări care năzuiesc să facă cît mai plăcută cu putinţă viaţa omului în societate.

Principalul meu obiect de studiu în această capitală a fost acela de a cunoaşte mijloacele folosite aici pentru a încuraja instrucţia publică.

Ştiţi, domnule, că în Anglia, şcolile publice de înalte ştiinţe, nu sînt atît de numeroase precum în Franţa şi în Germania – dar şcolile primare sînt mult mai răspîndite aici decît în orice altă ţară, cu excepţia poate, a Austriei. Unele dintre aceste şcoli sînt sprijinite de guvern, dar marea lor parte au fost înfiinţate şi sînt întreţinute de societăţi de binefacere; în aceste şcoli, tineretul de ambe sexe nu numai că este instruit pe gratis, dar el este, printre altele, găzduit, hrănit şi îmbrăcat pe cheltuiala societăţii. Nu am întîlnit cătun, oriunde am călătorit în Anglia, care să nu aibă şcoala lui numită „Charity Scool suported by voluntary contribution" şi nici oraşe unde să nu se afle o mulţime de societăţi literare, ştiinţifice şi industriale care încurajează ştiinţele, artele şi meseriile.

Alături de această aplecare spre a-şi lumina concetăţenii, englezii se grăbesc să-şi aducă prinosul atunci cînd e vorba de a-l ajuta pe cel nefericit, căci tot prin contribuţie voluntară sînt sprijinite tot felul de instituţii caritabile precum spitalele, azilele şi altele. Acest spirit de asociere în scop caritabil face mare cinste poporului englez şi, în privinţa asociaţiilor de speculaţii care în această ţară sînt generale, pentru tot felul de lucruri, acestea deşi interesate, nu au contribuit mai puţin la măreţia morală şi fizică a acestui popor. Ştiţi, domnule, că aici totul se face prin companii şi în acest fel guvernul nu mai este nevoit să încarce sudoarea lucrătorului şi a meşteşugarului, pentru a face drumuri, canale şi alte lucrări de folos public. Pentru a mări fondurile instituţiilor caritabile, aici sînt folosite şi alte mijloace foarte demne de laudă: uneori se fac chete la biserică, la îndemnul parohului către enoriaşi, alteori au loc reuniuni publice, unde se ţin discursuri apoi colecte şi din timp în timp se ţin serbări strălucitoare unde sînt oferite pe bani distracţii celor amatori, o parte a banilor e menită să acopere cheltuielile serbării şi restul este vărsat în casa vreunei instituţii caritabile. Oricît de mică mi-a fost starea bugetului, m-am lăsat şi eu o dată atras şi am plătit o liră sterlină pentru a lua parte la una dintre aceste serbări care a fost dintre cele mai alese.

A fost o serbare cîmpenească dată în cea mai frumoasă grădină din Londra în folosul unui pension de tinere domnişoare sărace, sprijinit de o societate a doamnelor. Pentru a mări cîştigul, doamnele au fost poftite să aducă cîteva lucruri făcute de mîna lor pentru a fi vîndute în folosul instituţiei. Grădina era înfrumuseţată cu gustul cel mai rafinat: se vedeau felurite plante din partea locului sau exotice încărcate cu florile cele mai viu colorate şi cu un delicios parfum, toate rînduite pe alei, în grupuri sau în alte figuri printre care orchestrele însufleţeau dansul sub o veselă verdeaţă şi într-o atmosferă înmiresmată de parfumul pe care chimia l-a dăruit toaletelor şi natura – florilor; mai se aflau aici aşezate mese pline de tot felul de fructe gustoase şi alte răcoritoare cu care lumea se putea desfăta în voie.

Serbarea a început la orele trei ale după-amiezii şi către orele şase cînd toată lumea se adunase, alte mese au fost aşezate sub corturi împodobite cu

ghirlande și coroane de flori de toate felurile și după ce pe mese au fost puse lucrurile pe care doamnele le aduseseră pentru a fi vîndute în folosul instituției, doamnele care erau membre ale acelei societăți de binefacere și-au împărțit mesele trăgînd la sorți pentru a face vînzarea la licitație a lucrurilor care fuseseră așezate acolo. Acest fel de vînzare a înveselit mult adunarea și suma care s-a strîns trebuie să fi fost destul de însemnată căci am văzut vînzîndu-se destule lucruri cu de zece ori valoarea lor întrucît aceia care puteau plăti își disputau obiectele lucrate de doamnele ce se deosebeau de mulțime prin rangul lor în societate, prin talent sau prin frumusețe. După vînzare și cînd astrul zilei dispăru, o mulțime de alte astre artificiale îl înlocuiră răspîndind din belșug lumină printr-o mulțime de sticle în mii de culori, aranjate în figuri foarte diferite. Această iluminare strălucitoare a crescut mult farmecul serbării care a continuat cu veselie pînă la orele unsprezece ale nopții și apoi fiecare s-a retras mulțumit de a fi contribuit distrîndu-se în același timp, la mijloacele de a lumina sexul frumos.

După ce am cercetat atent mijlocul folosit pentru a răspîndi învățătura, mi-am întors atenția spre frumusețile orașului și am admirat îndelung mărețele poduri a căror construcție e în același timp uriașă și elegantă, frumoasele străzi, a căror curățenie e o mare binefacere pentru sănătatea aerului respirat aici. Dar ceea ce n-am văzut în alte orașe și am găsit plăcut și folositor sînt piețele publice. Ați văzut, domnule, cît de vesele sînt aceste locuri, cu cîtă armonie și cu ce eleganță sînt înălțate casele care înconjoară aceste piețe, ce înfățișare dă plantația din mijloc, din grădiniță, unde vecinul află pe timpul verii o plimbare plăcută, umbră și aer proaspăt.

Am admirat mult și modul de iluminat care se face de asemenea cu gaz și am pătruns într-unul din acele stabilimente unde se face acest element; am învățat procedeul și am desenat mașinile care sînt folosite pentru asta. În Anglia acest fel de iluminat este general: în toate orașele acestui regat, străzile, prăvăliile și manufacturile sînt luminate cu gazul care se scoate din cărbunele de pămînt. Această fosilă nefiind atît de abundentă în alte țări precum în Anglia, iluminatul cu gaz nu ar putea fi concurat niciodată aici de acela făcut cu ulei în mod obișnuit. Știu, de pildă, că la Paris, gazul care este ars în prăvălii este plătit mai mult de dublu decît costă lumina unei lămpi cu ulei... Se vorbește, de puțin timp, de o invenție foarte importantă în această artă: ar fi aplicarea în mare și foarte ieftină, a unui procedeu care se face în mic în laboratoarele de chimie pentru a scoate gazul hidrogen prin descompunerea apei.

Dacă acest procedeu ar putea reuși ar mai fi loc pe pămînt care nu ar putea fi luminat cu gaz căci nu ar putea fi procurată apa?

La 10 august, primind o parte din banii pe care îi așteptam, am plecat din Londra pentru a merge să vizitez minele și fabricile metalurgice ale acestei țări. M-am dus mai întîi la Birmingham, în comitatul Stafordshire unde am văzut stabilimentul cel mai vestit în Anglia pentru construirea mașinilor cu aburi; de aici se furnizează mașini de acest fel fabricilor din mai multe părți ale Europei. N-am informat asupra prețului lor și a mijlocului de a le aduce și la noi cînd vom avea nevoie de ele. De asemenea, m-am informat în ce condiții ar dori muncitorii să ia asupra lor însoțirea acestor mașini pentru a lucra cu ele în țara noastră căci, așa

cum foarte bine ați spus-o, s-ar pune în primejdie viața și avutul dacă aceste mașini ar fi date pe mîna unor oameni atît de lipsiți de deprinderi în acest fel de muncă precum sînt cei din țara noastră.

De la Birmingham m-am întors la Londra pentru a încasa restul de bani pe care mi l-ați trimis căci nu am îndrăznit să cer să-mi fie trecuți la Birmingham de teamă să nu se piardă pe drum sau să nu se facă o greșeală precum aceea a domnului Pillet. După ce am încasat suma, am părăsit din nou capitala fără întîrziere și am pornit la drum trecînd încă o dată prin Birmingham spre Manchester în comitatul Lancaster; aici m-am oprit pentru a vedea filaturile acestui oraș, care, după cum știți, vînd acest produs pe toate piețele lumii. Între stabilimentele pentru filatura bumbacului care aici sînt cele mai mărețe din cîte se pot vedea și cele mai numeroase, se află și cîteva pentru torsul lînii și acestea mi-au atras atenția căci numai acest fel de torcători ar putea fi adusă la noi cu folos.

De la Manchester am plecat spre Liverpool și am făcut această călătorie cu un nou mijloc de transport care e una dintre minunile industriei veacului. A trecut aproape un an de cînd o companie a făcut între Manchester și Liverpool un drum de fier pe care se duc între aceste două orașe călători și mărfuri în vehicule cu aburi; douăzeci de care legate unele de altele și încărcate cu 240 de oameni sînt trase, toate deodată, de o singură mașină cu aburi și cu o asemenea iuțeală că nici cel mai bun cal de curse nu le-ar putea urma în galop și totuși mișcarea este atît de lină că nici nu ai băga de seamă că merg, dacă roțile nu ar face zgomot, lucrurile nu ar dispărea aproape de îndată ce s-au ivit și crezi că toate fug și carele rămîn nemișcate. Depărtarea dintre Manchester și Liverpool este de 32 de mile engleze și drumul e făcut cu aceste care cu abur numai într-un ceas, în timp ce cu diligența acest drum nu ar putea fi străbătut decît în patru ore. Pentru a călători cu diligența între aceste două orașe se plătesc zece sterline, dar compania de care cu aburi a scăzut acest preț la o zecime, adică cele 32 de mile pot fi făcute numai cu o liră. Iată de ce orice alt mijoc de transport între aceste două orașe a decăzut și numărul călătorilor în mașina cu aburi a crescut considerabil căci toți aceia care din cumpătare făceau acest drum cu piciorul găsesc acum că e mai economicos să mergi cu mașina.

La fel și cu transportul mărfurilor: totul se face prin carul cu aburi, chiar și vitele sînt duse în acest fel cu sutele: boii, oile și caii chiar merg acum în car și cu o asemenea iuțeală că par a zbura. Drumul care are cale dublă, este aproape peste tot orizontal și cînd vezi minunatele lucrări făcute pentru a-l aduce în această stare, te pierzi în cifre socotind numărul mîinilor bărbătești care au fost aici folosite și calculînd sumele cheltuite. Mai întîi, o mare parte a drumului trece peste mlaștini de mare întindere și a fost nevoie să se sape foarte adînc pentru a găsi o bază solidă. După aceea a fost nevoie să se acopere văile adînci pentru a ridica drumul la nivel, apoi s-a săpat și s-au străpuns mai multe locuri ridicate și s-au tăiat treceri subpămîntene care sînt luminate cu gaz.

Capitalul care a fost cheltuit în această minunată întreprindere este de un milion de lire sterline și se spune că deja Compania scoate un beneficiu de 12% și că aceasta merge în creștere întrucît încă nu s-a întregit numărul acestor mașini locomotivă pentru a îndestula orice fel de transport de care are nevoie comerțul dintre cele două orașe eminamente comerciale. Se vorbește despre continuarea acestui drum de la Manchester prin Birmingham pînă la Londra și acestei

întreprinderi îi este destinată uriaşa sumă de 13 milioane lire sterline. Nici o îndoială că acest mijloc de transport care oferă comerţului avantaje nemăsurate, se va întinde către finele veacului nu numai asupra întregii Anglii, dar şi în alte State civilizate şi cînd naţiile îşi vor da în acest fel mîna pentru a înlesni comunicaţia şi a dezvolta industria se va putea ajunge la Londra de la Sibiu în mai puţin de trei zile.

În împrejurimile oraşului Liverpool se află o topitorie unde am văzut lucrările de rafinare a plumbului pentru a scoate argintul. Minereul care e folosit aici vine în parte din minele Angliei şi mai ales din comitatul Cornwall, dar cea mai mare parte vine din Brazilia; aceasta din urmă dă 60 la sută din plumb. După ce este separat argintul, se prelucrează plumbul pentru a face plăci şi tuburi care sînt folosite la distribuirea apei şi a gazului în oraşe. Lucrările acestei întreprinderi sînt admirabil conduse şi totuşi mi s-a spus că beneficiul care rezultă este foarte mic deoarece minele din Brazilia fiind acum exploatate de către o Companie engleză, minereurile argintifere şi aurifere sînt rafinate acolo şi prin urmare, nu mai pot fi cumpărate ieftin pentru a le rafina aici.

De la Liverpool am trecut cu un vas cu aburi la Holywell şi de aici la Mold, în provincia Walles; în împrejurimile acestor oraşe se află mine de plumb care ocupă o mare întindere de pămînt şi multe cuptoare pentru topirea acestui metal. Lucrările subpămîntene sînt aici mult îngreunate de marele număr de izvoare întîlnite în timpul săpatului şi pentru a scoate apa din puţ sînt folosite maşini ingenioase, unele mişcate de apă, altele de aburi. Aceste neajunsuri cresc mult cheltuielile şi acest metal se vinde greu cu oarecare beneficiu, căci, în vînzarea acestui metal Spania depăşeşte Anglia pe toate pieţele, minele de plumb din Spania fiind foarte bogate şi uşor de exploatat. Ceea ce a silit multe companii de mine de plumb din Anglia să părăsească cu totul această exploatare şi dintre cele care mai subzistă încă, nu mai e, se spune, decît aceasta de lîngă Mold care mai are un oarecare beneficiu pentru că s-a pus în această întreprindere un capital mare şi lucrările sînt foarte iscusit conduse de un director (dl J. Taylor) care este cel mai priceput inginer din Anglia. Acest domn conduce un mare număr de mine, nu numai aici, în Anglia, dar şi în Columbia şi în Brazilia. Acest savant inginer căruia îi datorez cea mai mare parte a recomandărilor care mi-au deschis porţile peste tot unde aveam nevoie să văd şi să mă instruiesc în scopul călătoriei mele.

De la Mold am plecat la Merthyr-Tydvill unde se află cele mai mari întreprinderi pentru fabricarea fierului; acest ţinut este foarte bogat în huilă şi minereu de fier şi cele două substanţe se găsesc împreună aşezate în straturi separate şi succesive şi care încep numaidecît după stratul de pămînt vegetal, astfel că nu trebuie decît să te apleci pentru a le aduna şi pe una şi pe cealaltă în acelaşi timp, avantaj pe care nu îl ai într-altă ţară unde se prelucrează fierul. După ce sînt scoase minereul de fier şi cărbunele, prima operaţie pe care o suportă este aceea de a fi desulfurate prin ardere parţială; pentru aceasta minereul de fier este ars într-un mare număr de cuptoare, dar cărbunele este ars în aer liber şi în grămezi foarte lungi şi foarte apropiate ocupînd o mare suprafaţă. Apoi minereul ars şi cărbunele convertit în cocs sînt aruncate în furnale înalte de unde se obţine fonta de fier care, pusă încă o dată împreună cu cocsul în alte furnale, suferă mai întîi o a doua topire pentru a fi rafinat, apoi a treia pentru a fi forjat.

Toate aceste focuri sînt mereu în activitate şi cînd de pe vreo înălţime, mulţimea focurilor este privită noaptea trezeşte o impresie înspăimîntătoare, de

Tartar. Căci într-o parte, numeroasele grămezi aprinse de cărbune dau o flacără care alcătuiește o suprafață continuă și are înfățișarea unui lac de foc, de cealaltă parte, furnalele fără număr, varsă precum craterele, prin vîrf flăcări și fum, iar pe la bază torente de metal topit. Apoi printre aceste focuri se văd mișcîndu-se ca niște spectre, lucrătorii cu totul negri, înarmați cu bare de metal cu care mișcă fierul, de parcă ar vrea să-l pregătească pentru a-i înghiți pe cei condamnați la judecata de apoi.

Mașinile care sînt folosite pentru a lucra fierul sînt de o mărime și de o putere atît de uriașă încît atunci cînd le vezi pentru prima dată în lucru ești cuprins de groază și de admirație în același timp. Mașinile suflante au puterea a 250 de cai, fiecare și vîntul pe care-l introduc în furnale face un zgomot înfiorător; alte mașini care fac să se învîrtească cilindrii printre care este trecut fierul pentru a-l forja, au forța a 300 de cai și lucrează cu asemenea viteză că pot forja, într-un singur minut, douăzeci de bare de fier de la optsprezece la douăzeci de pași lungime. Altădată această muncă era făcută cu ciocane mișcate de mașini, dar în acest fel nu putea fi forjată decît o singură bară pe minut. Descoperirea folosirii cilindrilor aparține englezilor și cei care au fost primii s-au îmbogățit foarte repede, dar după asta mulți capitaliști grăbindu-se să înființeze forje de acest gen, aceste întreprinderi s-au înmulțit într-atît încît au copleșit piața fierului și acest belșug nemăsurat de producție i-a silit să scadă cu mult prețul pentru a vinde. O tonă de fier (2 400 livre) nu costă acum decît cinci lire sterline, în timp ce în 1825 se vindea cu 14 lire sterline tona. De atunci, producția a crescut foarte repede și în timpul anului 1827, cantitatea fierului făcut în Anglia s-a ridicat la 690 000 de tone. Acum, mai multe companii au abandonat această întreprindere în care au pierdut sume imense. Alte companii își vînd marfa în pierdere și au oprit lucrul sperînd că după criza împrejurărilor actuale din politică, cererea de fier englez va crește în străinătate. Dar eu cred că frumoasele zile ale comerțului englez nu se vor mai întoarce pentru acest articol, căci în loc să caute noi piețe de vînzare pentru fierul ei, Anglia le pierde și pe cele vechi deoarece în multe țări au fost înființate forje la fel de bune ca acelea ale Angliei și după pregătirile pe care le-am văzut în Franța pentru a exploata această industrie la scară foarte mare, sînt încredințat că în curînd țara nu va mai avea nevoie de sistemul prohibitiv pentru a declara un război deschis comerțului cu fier englezesc.

De la Merthyr-Tydvill am trecut la Swansea; în împrejurimile acestui port marin se află un mare număr de fabrici pentru topirea minereului de cupru care este adus aici din Cornwall. Dintre toate întreprinderile metalurgice din Anglia, doar acestea unde se lucrează arama dau beneficii însemnate; dar vecinătatea lor este foarte dăunătoare agriculturii căci fumul care scapă din furnale otrăvește și usucă vegetația peste tot unde o atinge. S-au cheltuit sume însemnate într-un mare număr de încercări făcute în mai multe rînduri pentru a găsi vreun mijloc de a consuma fumul în furnale, dar pînă acum n-a fost obținut nici un rezultat mulțumitor.

De la Swansea am plecat spre Redruth, în Cornwall și crezînd că voi economisi timp și bani nu am pornit la drum pe uscat căci aș fi fost nevoit să fac un mare ocol, ci m-am îmbarcat pe un vas cu pînze, care cu toate acestea a rămas pe mare șase zile în loc de douăzeci de ore pentru că la puțin timp de la ieșirea noastră în larg, vîntul s-a schimbat și ne-a fost tot timpul potrivnic. Atunci am prețuit însemnatul serviciu pe care descoperirea mașinii cu abur l-a făcut și

navigației căci vasele cu abur urmează tot timpul linia dreaptă oricum ar bate vîntul. Ajuns la Redruth, am vizitat numeroasele mine de cupru și de cositor aflate în vecinătatea acestui oraș și a orașului Truro. Munca de extracție, de triere și de spălare este condusă aici într-un fel demn de admirat, pentru că inginerii care îndrumă aceste lucrări sînt cei mai instruiți în această artă, iar muncitorii acestui ținut fiind din totdeauna folosiți în mine, din tată-n fiu, au dobîndit un înalt grad de îndemînare în această muncă și i se dedică cu multă înflăcărare căci fiind plătiți nu cu ziua ci în raport cu cantitatea și cu calitatea lucrării făcute, ei sînt interesați în a lucra cît mai mult și cît mai bine cu putință. Minereul de cupru care se extrage în Cornwall este trimis într-alte părți pentru a fi topit, în ținuturile unde se găsește cărbune de pămînt căci în Cornwall nu se află acest combustibil, întreaga regiune fiind de formație primitivă. Dar pentru minereul de cositor sînt topitorii și în Cornwall pentru că acest metal fiind mult mai fuzibil decît cuprul consumă foarte puțin cărbune, care este adus din Wales.

De la Redruth, m-am dus la Falmouth și de acolo, iată-mă la Londra în patruzeci și cinci de ore, cu un vas cu aburi. Poimîine voi pleca de aici la Paris și de acolo spre București. Cred că nu voi putea trece pe Sena pentru că mă tem că nu-mi vor rămîne destui bani pentru a face și o excursie prin centrul acelei țări; mi-aș fi îmbogățit mai mult observațiile geologice, dar în privința metalurgiei nu cred că acolo ea este mai perfecționată decît în Anglia.

*
* *

În timpul domniei, mereu tulburate, a principilor acestei epoci, mereu în conflict cu Adunările lor și expuși intrigilor consulilor ruși care întărîtau ambele părți la luptă, reprezentantul Angliei, servind aceeași politică orientală ca și Franța, politică de naționalitate și de autonomie, ar fi putut juca un mare rol. După plecarea lui Blutte [33], consulul englez Robert Gilmour Colquhoun a fost consultat ca și colegul său francez Châteaugiron, de opoziția valahă din 1838 amenințată de răzbunarea Puterii protectoare. Boierii apărători ai privilegiilor țării au fost îndemnați să aibă o prudentă răbdare care, în același timp, nu ar fi jertfit nimic pretențiilor străine: semnăturile membrilor Adunării cerute de consulul Rükmann nu au fost obținute.

Consulii Angliei și Franței au pus capăt conflictului provocat de cererea formală a Rusiei la care se adăugase și un firman al Sultanului, de a admite ca Regulamentul Organic să nu poată fi modificat fără încuviințarea celor două Puteri, cea suzerană și cea protectoare, ceea ce ar fi însemnat răpirea autonomiei. Adunarea se mărgini să înregistreze prin biroul său, ordinul venit de la Constantinopol, înclinîndu-se în fața forței, dar fără a renunța la dreptul ei. [34]

Domnitorul însuși, Alexandru Ghica, le-a fost recunoscător mediatorilor și cîteva zile mai tîrziu, la serbarea organizată de Colquhoun în cinstea aniversării reginei Victoria a fost reprezentat nu numai de toți miniștrii, dar și de fratele său, arheologul Mihail Ghica. [35] O nouă autoritate se ridicase pe acest pămînt al durerilor și umilințelor și pentru prima dată era o autoritate morală, cuprinzînd garanții pentru viitor. [36] În așteptarea unui viitor conflict european, unii boieri alăturau

Austria la cele două Puteri liberale ale Occidentului, în speranța de a putea restabili autonomia patriei lor și de a-i face posibilă dezvoltarea.[37] Deja presa acestor trei State lua partea cauzei moldo-valahe și vorbea despre posibila unire a celor două Principate cu sprijinul Europei și în interes european;[38] s-ar putea face cercetări folositoare în revistele și periodicele englezești din acea vreme.

Un anume Voronicz, polonez, avînd legătură cu prințul Czartoryski, ajunse la București, unde petrecu trei luni sub oblăduirea lui Colquhoun, studiind problema românească și căutînd în legătură cu problema polonă „elementele unei probleme concrete – scrie un agent francez – pe care Lord Palmerston le are la inimă, după cît se pare, și dorește foarte mult să-l ajute să reușească".[39]

La începutul anului 1839, opoziția valahă făcea apel la publicitatea ziarelor din Londra care îi păreau a fi singurele aflate la îndemînă pentru acest fel de doleanțe. Între timp Lord Palmerston primea un memoriu semnat de toți membrii partidei naționale de la București care declarau „în fața lumii întregi" că suveranitatea patriei lor atît de hotărît cerută este încălcată atît de Rusia cît și de Turcia fără nici o urmare pentru ele. În numele dreptului natural și al tratatelor, al acelor pretinse tratate cu Poarta, invocate din 1770 în sprijinul privilegiilor valahe, ei respingeau orice compromis cu aceia care încercau să înăbușe libertatea nației, atacau în nulitate convențiile recente dintre Puterea suzerană și Puterea protectoare ca fiind contrare prerogativelor deja recunoscute Valahiei și nu mai doreau să recunoască Regulamentul Organic mai întîi pentru că a fost elaborat sub presiunea unei ocupații străine și nu prin marea adunare tradițională, în al doilea rînd și mai ales, pentru că el cuprindea „o concluzie și articole contrare suveranității țării". Însuși domnitorul ales de turci și de ruși nu este nici „legitim", nici „național". Prin urmare, trebuie înlocuit de un „suveran al valahilor", întemeietor de dinastie – se gîndeau la boierul Ion Cîmpineanu – de un „valah bucurîndu-se de încrederea publică atît prin virtuțile sale cît și prin patriotismul său". Dar, din cînd în cînd instituțiile ar fi schimbate prin întocmirea unui „nou corp de legi politice și civile". Înalta Poartă cu care legătura este, în fapt, ruptă prin violarea presupuselor tratate, va putea totuși – și numai cu scopul de „a păstra prietenia ei" – primi o despăgubire pentru tribut printr-o contribuție generală apăsînd asupra tuturor claselor. Toate acestea nu erau totuși suficiente: era nevoie de Unirea Principatelor – și aici „valah" însemnează, cuprinzînd și fracțiunea moldavă: „român". V***or stărui pe lîngă Puterile aliate ale Turciei asupra contopirii populațiilor valahe și a unirii lor sub un singur sceptru.***[40]

Cîmpineanu trebuia să plece cu un pașaport englezesc - în timp ce Ghica se afla în Occident – la Paris, apoi la Londra pentru a înfățișa situația Principatului valah și de fapt a celor două Principate precum și mijloacele care puteau ajuta la salvarea lor: un francez, Colson, ce fusese cîtva timp rezident în cele două Capitale române, era însărcinat să-l însoțească; acesta negociase și la Iași cu domnitorul Mihail Sturdza, bărbat inteligent și hotărît, cerînd sprijin pentru candidatura lui Cîmpineanu sau să o înlocuiască cu a lui dacă, Ghica fiind demis sau răsturnat, rivalul acestuia nu ar fi avut sorți de izbîndă.[41] În februarie 1837, Sturdza îi spunea lui Colson că preferă să abdice decît să mai trăiască sub regimul proconsular rus, dar ca domnitor al „noului stat moldo-valah" îl va reforma, îl va scăpa de aristocrație și întemeind ***o altă Belgie, barieră utilă atît Austriei cît și Turciei*** va da Europei o armata de 100 000 de oameni. „Cît despre problema Poloniei pe care Anglia pare a încerca să

o lege de problema moldo-valahă, domnitorul nu a dorit să o atingă. Nu a părut foarte potrivită nici cuprinderea în această combinaţie moldo-valahă a celor două milioane de valahi răspîndiţi în Banat şi Transilvania şi cu atît mai puţin a Basarabiei, care i-ar fi dăunat."[42] *Unii boieri ţineau totuşi la aceasta*, căci în raportul vice-consului francez se vorbeşte despre „primejdioasele lor doctrine".

Însuşi vice-consulul francez era pentru marele plan şi-l apăra cu înflăcărare ca fiind cea mai bună combinaţie, mai fericită decît regatul „român": „ideea raţională a unei naţiuni române, prin populaţiile care se găsesc în Basarabia, în Transilvania, în Banat şi în Bucovina unde două milioane de locuitori în plus ar adăuga o forţă morală la mărirea unui teritoriu destul de impozant pentru a forma un zid de apărare nu numai folositor Turciei împotriva Rusiei, dar şi pentru a crea un aliat în plus Austriei precum şi tuturor Puterilor Europei occidentale".[43] Şi alţi boieri doreau să-l aibă domn pe ducele de Nemour sau pe ducele de Leuchtenberg, de sînge francez.[44] Consulul Franţei de la Bucureşti nu avea ştiinţă de complot, dar acela de la Iaşi, Huber, îl susţinea din toate puterile şi începuse deja să vorbească nu de moldoveni sau de valahi ci de români.[45]

Cîmpineanu merse mai întîi la Constantinopol unde vorbi atît cu grecul Aristarchi, reprezentantul lui Mihail Sturdza cît şi cu baronul Roussin, ambasadorul Franţei pe lîngă Înalta Poartă. Acesta din urmă se arătă a fi împotriva planului. Dar şeful opoziţiei naţionale valahe nu se mai duse la Paris sau Londra fără ca noi să-i fi putut urmări mersul negocierilor. Turcii aflaseră de planul său şi porunciră printr-un firman să fie dus la Philippopolis ca surghiunit politic. După ce părăsise deja Viena, guvernul austriac îl întoarse din drum pentru a-l scăpa de îndeplinirea acelei măsuri. Alexandru Ghica a cărui cădere o pregătise, avu mărinimia de a le smulge stăpînilor săi de la Constantinopol iertarea adversarului.

Cîmpineanu rămase cîtva timp închis la mînăstirea Mărgineni şi cîntecul popular fredona: „Haideţi fraţi la Mărgineanu să-l scăpăm de Cîmpineanu "; ieşi de acolo doar graţiat de ruşi, în 1841.[47]

În ceea ce-l priveşte pe domnitorul însuşi, acesta a fost nevoit să răspundă, în septembrie, noului consul al Rusiei, Titov, şi declaraţiile lui susţineau că, deşi îi vorbise lui Colson, în ianuarie trecut, el nu putea fi făcut răspunzător de „vorbăria" de la Bucureşti, Paris sau Londra unde putea fi agitată problema unirii celor două Principate şi a unei ligi slave.[48] Din această afacere nu a rămas decît broşura secretă a lui Colson, tipărită în august şi răspîndită într-un cerc foarte restrîns, ***Précis des, droits moldo-valaques****, care de fapt este memoriul lui Cîmpineanu şi primul manifest al unioniştilor români.[49] Ea a fost cît pe-aci să-l piardă pe Mihail Sturdza şi Ţarul Nicolae I vorbea despre posibilitatea „de a-l ridica de la el de-acasă pe acest Hospodar cu ajutorul cîtorva cazaci".[50]

Dar ideea unirii Principatelor a fost reluată imediat de Rusia. Consulul de la Bucureşti, Rükmann, care multora nu le era pe plac şi care ajunsese de nesuferit prin căsătoria sa cu o româncă, soţia divorţată a unui boier, fu înlocuit mai întîi cu Titov şi apoi cu un alt rus autentic Daşcov, mai puţin aspru în purtări decît acel neamţ. S-a văzut că Ţarul Nicolae I intervenise pentru eliberarea lui Cîmpineanu.

* Manual despre drepturile moldo-valahilor.

Valahilor li s-a dat de înțeles că ar fi privită cu ochi buni naturalizarea lui Kisselev, fostul președinte plenipotențiar iubit de întreaga aristocrație și care în 1831 refuzase această onoare în vremea cînd avusese în mînă frîiele puterii. Începuse să fie vînturată ideea numirii lui ca principe al viitoarei Moldo-Valahii și, cu acest prilej reapăru candidatura ducelui de Leuchtenberg, ginerele Țarului.[51] La 13 și 27 aprilie, „Gazette d'Ausburg" vorbește despre regatul dac ce ar urma să fie întemeiat.[52]

Colquhoun era cu totul compromis prin afacerea Cîmpineanu. În urma unui incident dintre comisul său de cancelarie, grecul Asprea, și poliția valahă, avu o explicație aprinsă cu Ghica însuși care îi declară că este nevoit ca de acum încolo să rupă orice relație personală cu el. Niște publicații intempestive făcură curînd ruptura de nereparat.[53] Guvernul englez își susținu cu toate acestea reprezentantul.[54] Palmerston nu dădu nici un răspuns la plîngerile domnitorului.[55] Cînd, în cursul aceluiași an 1840, Colquhoun plecă pentru a da explicații despre purtarea sa în fața ambasadorului de la Constantinopol,[56] se întoarse cu un firman căruia Ghica se încăpățînă să nu-i dea ascultare.[57] In septembrie 1841, părăsi din nou Principatul pentru a merge la Londra, iar Ghica folosi imediat prilejul pentru a-și prezenta scuzele în fața lui Lloyd, vice-consul la Brăila care ținea locul superiorului său, arătîndu-l pe Colquhoun ca fiind principala cauză a conflictului. Din nou ministrul englez se făcu luntre și punte pentru reprezentantul său, iar nefericitul domnitor trebui să se supună îndeplinind toate cele prevăzute în firman și căindu-se pentru „vorbele necuviincioase".[58] Dar Lloyd îl înlocuise pe Colquhoun a cărui misiune se încheiase. Cîteva luni mai tîrziu, Ghica era destituit de cele două Puteri de care îi atîrna domnia.

După afacerea Cîmpineanu, consulul Franței a fost singurul confident al domnitorului nevoit să-și caute prieteni printre agenții străini. Châteaugiron îi făcuse loc lui Billecoque, personaj romantic, nestatornic și foarte plin de sine, care visînd la un mare rol politic, credea că poate face din acest post mediocru de la București prima sa platformă. Se poate ghici în ce mod a fost continuată o politică menită să ducă la un moment dat la împlinirea celor mai frumoase visuri ale neamului românesc. Cît despre opoziția valahă, aceasta dispăruse; șefii ei nu mai aveau veleități înnoitoare și Cîmpineanu slujea politica rusă. Nemulțumiți de un alt soi, profesori precum Ion Eliade, studenți ca Nicolae Bălcescu, nu aveau încă nici o relație la consulatele Puterilor occidentale. De fapt, Billecoque era prea ocupat să sprijine interesele destituitului Alexandru Ghica împotriva succesorului acestuia, un tînăr boier cu strălucitoare calități, Gheorghe Bibescu,[60] iar reprezentantul provizoriu al Angliei nu avea deloc calitățile unui diplomat capabil să aprecieze aspirațiile unui popor în plină renaștere.

Sub domnia lui Bibescu, Colquhoun reapăru primit fiind cu comentarii disprețuitoare de colegul său francez.[61] I s-a dat dreptate căci după cîteva luni Colquhoun se arăta îndrăgostit de fiica cea mai mare, de nouăsprezece ani, a domnitorului, fapt care trezi din nou vrajba dintre Curtea valahă și consulatul englez.[62] Tînăra prințesă trebui să se mărite după un boier Filipescu,[63] dar Colquhoun avu satisfacția de a primi în 1846 girarea consulatului Franței din mîinile lui Billecoque cel împins la disperare de a fi fost învins de vechiul său dușman, Bibescu.[64] Dar faptul nu schimbă cîtuși de puțin caracterul relațiilor dintre consul și principe.[65]

Astfel, mişcarea spre libertate pe care românii o încercară în 1848, deşi era îndreptată împotriva protectoratului rus, nu găsi în epocă, nici un sprijin în consulatele marilor Puteri liberale din Occident, unde de fapt, vechiul antagonism părea a fi lăsat locul unor consideraţiuni prezente. Cînd Mihail Sturdza îi ridică pe tinerii care uneltеau împotriva tronului său (martie), singurul rol jucat de agenţii Angliei în Principate a fost acela de a-i adăposti la Brăila, în casa vice-consulului, pe unii dintre capii duşi în exil spre vreo îndepărtată provincie turcească. Printre cei care îşi datorează libertatea acelui vice-consul, se numără şi Alexandru Cuza, sortit să fie vreo zece ani mai tîrziu, primul cîrmuitor al Principatelor Unite ale României de atîta timp visată. Vice-consulul Cunningham care reprezentase şi interesele Franţei,[66] se arătă pe Dunăre într-o barcă plină cu ionieni înarmaţi; era cu totul hotărît să-i facă scăpaţi pe cei căzuţi pradă răzbunării lui Sturdza.[67] Şi chiar aceşti ionieni făcură de pază în jurul casei unde se aflau revoluţionarii care se îndreptară apoi spre Occident pentru a-şi continua acolo propaganda naţională.[68] Aceştia s-au temut că vor fi decapitaţi la sosirea la Măcin, pe malul turcesc. Cerură la Constantinopol, ambasadorului Angliei să intervină pentru eliberarea prietenilor lor aflaţi în ghearele celui care odinioară, sprijinit fiind de revoluţionarii de la Bucureşti, dorise să fie rege al Principatelor Unite cu ajutorul Angliei.[69]

Cînd, mai tîrziu, Eliade şi cîţiva partizani ridicară la Islaz pe Dunăre, steagul revoluţiei, iar cîţiva tineri abia întorşi de la Paris, îl siliră pe Bibescu să fugă din Bucureşti, dacă au fost cîteva sfaturi date prin cancelarul consulatului englez, Grant, a cărui soră [2] – o fire eroică, de un admirabil devotament faţă de cauza soţului ei – se căsători cu unul dintre tinerii şefi ai acestei Republici improvizate, consulul nu se amestecă pe faţă, nu mai mult decît cel al Franţei, în timp ce consulii Rusiei îşi luară toate măsurile pentru a aduce armatele ruso-turce menite a înăbuşi, după trei luni de tatonări, revolta valahilor înfăptuită în numele principiilor pe care în urmă cu nouă ani lord Palmerston le proclamase oficial şi printre care se afla acela de ***a se înfiinţa astfel de instituţii încît bănăţenii, transilvănenii şi bucovinenii să fie atraşi să se unească cu Valahia.***[70]

De altfel, agentul britanic nu făcea decît să urmeze atitudinea consulului noii Republici franceze, de Rion. Colquhoun se limită la a-l recomanda ambasadorului englez pe lîngă Înalta Poartă pe Ioan Ghica, fiul marelui boier şi profesor de la Iaşi, cel care treisprezece ani mai tîrziu urma să fie în acelaşi timp, ministrul României la Londra şi partizanul cel mai tipic al vechii politici engleze conservatoare şi turcofile în noul Stat românesc la naşterea căruia avusese bucuria de a putea contribui. În vreme ce turci precum Emin-Effendi, primul interpret al Porţii era de părere că ***unirea celor două Principate într-unul singur şi punerea lor pe picior de război în stare să insufle teamă şi respect Rusiei şi Austriei, s-ar potrivi cel mai bine cu interesul Turciei***[71], girantul ambasadei contestînd dreptul Ţarului de a ocupa Principatele, îl trimitea pe Ghica la ambasadorul care urma să vină curînd, la acel ambasador menit să fie ani îndelungaţi un dictator creştin pe Bosfor, Stratford Canning.[72] „Poarta – scria agentul Revoluţiei – ne vrea binele, sfaturile Franţei şi ale Angliei nu îi vor lipsi, dar cînd afacerea va deveni serioasă şi Rusia va ridica glasul, veţi fi părăsiţi".[73] Ceea ce se şi întîmplă.[74] Cu toată intervenţia lui Canning, trimisul Înaltei Porţi, Suleiman-Paşa, veni la Dunăre ca anchetator împotriva unei simple revolte.[75]

Cu toate acestea – deşi Canning dezaprobase mişcarea – către începutul lui august, Colquhoun se duse la Giurgiu pentru a protesta împotriva intrării trupelor turceşti în Valahia.[76] Nu trebuia să se amestece şi sentinţa lui Canning fusese dată deja: trebuie să se renunţe la ideile democratice[77], care, de altminteri, erau compromise prin acea anarhie pariziană menită să provoace reinstaurarea autorităţii sub forma Imperiului napoleonian restaurat. În Camera Comunelor, Palmerston cel care odinioară ridicase problema viitorului Principatelor, va răspunde unei interpelări exprimînd părerea *că intervenind, Rusia nu a comis nici un act contrar tratatelor, că ea nu a făcut decît să dea curs cererii exprese a domnitorului Moldovei şi că, de altfel, nici nu era vorba despre o anexiune, ci de un simplu provizorat.*[78]

După primirea înflăcărată făcută lui Suleiman, a trebuit să se încuviinţeze intrarea ca stăpîn a lui Fuad, noul reprezentant al Sultanului, viitorul Mare-Vizir al erei reformelor, a „Tanzimatului"; acesta a început prin a pune tunurile asupra pompierilor din Bucureşti care ieşiseră ca tovarăşi în întîmpinarea trupelor turceşti (septembrie). Notabilităţile din Bucureşti, apoi locotenenţa domnească instituită de comisarul turc precedent, îl aleseră pe Colquhoun pentru a interveni pe lîngă Fuad. O scurtă declaraţie rostită chiar de gura plenipotenţiarului turc îl înştiinţă că, după obicei, un Caimacam urma să fie aşezat pe ruinele regimului revoluţionar şi că, de altminteri, întreaga populaţie se va bucura de iertare. Nu mai stărui neavînd ordin să o facă.[79]

Revoluţia luase sfîrşit şi capii ei se bucurară de a fi scăpat de captivitate pentru a se putea refugia în Occident şi a începe o neobosită propagandă în scopul formării acelei Românii unice pe care părinţii lor o ceruseră englezilor şi francezilor încă în 1839.

Neexistînd relaţii culturale între Anglia şi Principate această propagandă nu avu nici un reprezentant la Londra, în timp ce legături strînse uneau literatura franceză şi sufletul francez de renaşterea românească ai cărei conducători căutaseră adăpost în Parisul pe care unii îl cunoştea deja din timpul studiilor şi din care făcuseră centrul activităţii lor patriotice. La un moment dat s-au gîndit să-i încredinţeze acest post de apărător al drepturilor româneşti în Anglia, lui Ioan Ghica vorbitor al limbii engleze[80]; însă acesta primi curînd de la turci misiunea de a reforma insula Samos în calitate de bei creştin. A. G. Golescu, unul dintre tinerii cei mai înflăcăraţi, apoi Rosetti doriră să-şi ia asupra lor această sarcină.[81]

Colquhoun, care îşi continuase misiunea şi sub locotenenţa domnească, nu interveni mai mult decît colegul său francez; cînd Ghica însuşi declară că anumite simpatii turceşti s-au izbit de indiferenţa englezească[82], consulul se mărgini să transmită banii pe care-i păstrase şi corespondenţa surghiuniţilor, a căror securitate personală o recomandase comandantului armatei turceşti, renegatul croat Omer-Paşa.[83] Eliade şi maiorul Tell, membri ai fostului guvern, fuseseră primiţi în casa acestuia.[84] Stărui personal pe lîngă Gheorghe Magheru, care, ca general, „căpitan" în numele demisul guvern, comanda cîteva mii de panduri ţărani în Oltenia, pentru a-i cere să depună armele şi să oprească orice acţiune care „nu poate fi decît fatală Valahiei întregi" şi oştenii ţărani se risipiră plîngînd de furie. Invitaţia lui Canning avusese succes deplin.[85] Acesta îşi impusese deja direcţia, orbeşte, „nemilos"[86] turcofilă în politica engleză din Orientul al cărui stăpîn exclusiv şi neîndoielnic a fost înainte şi după războiul Crimeii ce trebuia să-i fie marea operă politică.

În timpul celor cîteva luni care precedară numirea noilor domnitori a căror domnie era hotărîtă pe şapte ani – înaintaşii lor fuseseră domni cu titlu viager, înafară de destituire sau revoluţie – Barbu Ştirbei în Valahia şi Grigore Alexandru Ghica, în Moldova, Colquhoun luă asupra-şi apărarea celor care s-au compromis în revoluţia îndreptată împotriva actelor arbitrare ale ruşilor ale căror trupe se uniseră cu trupele otomane. Canning însuşi a fost nevoit să intervină pentru a pune capăt acestor măsuri care aduceau atingere şi unor supuşi britanici.[87] Se temea că Principatele vor trece sub suveranitatea Ţarului, el care dorea să le păstreze cu orice preţ şi oricare ar fi fost sentimentele locuitorilor, sub autoritatea Sultanului.[88] Prin urmare, la 23 noiembrie vorbi energic, invocînd şi în numele Franţei acea garanţie a integrităţii teritoriale otomane pe care cele două Puteri au luat-o asupra lor în deplină înţelegere cu Rusia, în 1841, la sfîrşitul crizei egiptene.[89]

Înainte de sfîrşitul anului, A. G. Golescu ajunsese deja la Londra, unde reuşi să i se publice în *Morning Herald*, un întins articol despre revoluţia valahă.[90] Amintea serviciile făcute de români în secolul al XV-lea cînd eroica lor apărare a Dunării şi a Carpaţilor salvase creştinătatea de primejdia turcească şi tratatele care le apărau autonomia în faţa Înaltei Porţi, datoria Europei întregi de a le înapoia vechea suveranitate, fie şi numai pentru a-i împiedica pe ruşi să se întindă spre Constantinopol. Proaspăta revoluţie i-a fost impusă acestui nefericit popor de Europa occidentală şi de Turcia însăşi care ceruseră fapte ca dovadă a nemulţumirilor împotriva regimului de protecţie rusească. Nu era oare nevoie de o reformă profundă a instituţiilor într-un moment cînd Turcia însăşi lucra la a ei? „Ne vom răzvrăti împotriva spiritului vremii şi a voinţei lui Dumnezeu dacă nu vom intra pe marea cale pe care Providenţa a deschis-o omenirii."[91] Vorbind unui public conservator, Golescu arăta că acea mişcare nu a avut excesele revoluţiilor din Paris şi din Galiţia, fiind doar „o declaraţie de principii, o mare manifestaţie populară, un festival naţional". Părea că însăşi Providenţa intervenise pentru a împiedica violenţele şi vărsarea de sînge. Tributul a fost trimis Porţii, Sultanul a fost aclamat drept „suveran preamilostiv", Suleiman-Paşa a fost primit ca un protector al noii libertăţi jertfindu-i-se forma de guvernare şi arătîndu-se gata să primească schimbări în Constituţie din partea Porţii. Rusia nu era nici ea insultată şi se vorbea despre o eternă recunoştinţă în schimbul gestului Ţarului de a renunţa la un protectorat înăbuşitor pentru naţionalitatea română. Din nefericire, Turcia nefiind sprijinită de chiar Puterile liberale, a cedat în faţa diplomaţiei ruse şi a restabilit o ordine odioasă.

Nu ar putea fi destul de dur calificată, adăugă cu curaj emisarul valah, părăsirea acestei ţări de către Franţa, Anglia, Germania, de Parlamentul de la Frankfurt. Abandonarea unui popor a cărui aşezare geografică le poate fi atît de utilă este o crimă împotriva propriilor lor interese. Dacă totuşi această nepăsare era sortită să dureze, ar urma o a doua revoluţie pe Dunăre şi tot Imperiul Otoman va fi cuprins de flăcări căci ***mica noastră ţară este cheia de boltă a întregului edificiu european.***[92] O chemare este adresată către toate popoarele surori şi chiar către poporul rus pentru ca să poată fi evitată această catastrofă. Un scurt expozeu istoric şi un călduros apel la conştiinţa englezilor au fost adăugate de redacţia ziarului. Dar Golescu părăsi curînd Londra şi propaganda românească se opri după primii paşi.[93]

În martie 1849, problema Principatelor fu dezbătută totuşi în Camera Comunelor. Lordul D. Stuart întrebă pentru care motiv ruşii mai ocupă încă aceste

Principate despre care declaraseră că vor să le părăsească imediat după restabilirea ordinii: el privea problema numai din punctul de vedere al drepturilor Turciei și al intereselor comerciale engleze. Lord Palmerston reînnoi asigurările că tot ceea ce privește integritatea teritorială a Turciei îi este la inimă și că nu este cîtuși de puțin dispus să ia parte la tăierea în bucăți a Statelor Sultanului și nu putea admite așadar, ca alții să tragă foloase din această împărțire. Comerțul englez în Imperiu, e în continuu progres, de aceea se felicită de a putea anunța că, în fapt, trupele Țarului se vor retrage de îndată ce situația internă a celor două țări va fi îndestul de consolidată, la încuviințarea Porții însăși. Ministrul care prețuia politica prudentă adoptată de Rusia în timpul acesta de tulburări, era hotărît să nu intervină nicăieri întrucît era, ca mai înainte, de părere că Ministerul de la Petersburg nu are în vede nici o schimbare de hotar. Totul nu e decît o chestiune de timp. Adăugă că, în ceea ce privește aceste revendicări românești, pe care evită să le numească, intenția Înaltei Porți este desigur, de a introduce „ameliorări și îmbunătățiri necesare".

Vom adăuga că un anume membru al Parlamentului se grăbi să mai spună că, dacă scopurile lui Nicolae I erau diferite de acelea tocmai arătate, va avea parte, în mod sigur, de un război maritim cu Anglia care se va lupta pentru a împiedica o confiscare a Dunării inferioare.[94] *Morning Cronicle* admitea totuși că tratatul de la Adrianopol ar fi îngăduit Rusiei să intervină în Principate, chiar și împotriva voinței Puterii suzerane.[95]

De fapt, trupele imperiale începuseră să se retragă în 1835, dar curînd au fost rechemate în partea de dincoace de Prut. Pretențiile Țarului, arătate prin misiunea lui Menscikov, la dreptul de a-i proteja pe toți membrii „Bisericii greco-pravoslavnice" din țările Sultanului amenințau independența Turciei. Principiile directoare ale lui Canning erau deci, direct și brutal amenințate. Prin urmare, el făcu tot ce i-a stat în putință pentru a-i încuraja pe miniștrii turci obișnuiți să cedeze și, de fapt, el, ambasadorul preaputernic în Constantinopol, a fost cel care, punînd în mișcare ambiția franceză, atît de strîns legată de protecția catolicilor în Orient – căci în primul rînd era vorba de cîmpul de rivalitate reprezentat de Locurile Sfinte – declară împăratului din nord un război de care Ministerul de la Londra luă notă și nu făcut decît să-l servească.

Acest război se termină printr-o victorie, o mare victorie tîrzie asupra Rusiei. Cînd diplomații Europei se întîlniră mai întîi la Viena, apoi la Paris, pentru a revedea, sub președinția Franței imperiale a lui Napoleon al III-lea, clauzele tratatelor încheiate la Viena, sub președinția Austriei, împotriva fostei Franțe imperiale a lui Napoleon I, Anglia propuse, e drept, să se ceară locuitorilor din Principate, după sistemul care schimbase regimul politic în Franța, și părerea lor în privința reformelor de care vorbise cu patru ani mai înainte Palmerston și pe care Turcia nu le luase niciodată în serios. Palmerston a fost chiar unul dintre principalii factori ai ideii de Unire, dar nu se învoia să se aducă în vreun fel atingere drepturilor intangibile ale Turciei prin crearea unei Românii unificate; Canning se împotrivi din toată puterea sa precumpănitoate și la Londra nu a fost dusă acea propagandă românească ce ar fi putut naște un curent de opinie mai puternic decît rezistența inteligentului diplomat încăpățînat.

Rapoartele lui Thouvenel, ambasadorul Franței pe lîngă Înalta Poartă, ne arată zilnic toate strădaniile împăratului Napoleon al III-lea împotriva hotărîrii

implacabile a reprezentantului Angliei, pentru a face să triumfe punctul său de vedere care era cel al Unirii celor două Principate. Încurajată pe față de Canning și pe furiș de ambasadorul Austriei care se temea ca noul Stat să nu devină punct de sprijin pentru revendicările celor trei milioane de români pe care-i ținea în condiții de inferioritate absolută, Poarta rezistă tuturor încercărilor de a fi convinsă.

Numind drept al doilea Caimacam în Moldova, însărcinat să prezideze alegerile pentru „Divanul ad-hoc" (Adunare cu scop determinant) menit să înfățișeze dorințele românilor din acest Principat, pe un grec tînăr și ambițios, rîvnind la tron, Nicolae Vogoride, Înalta Poartă se înțelese cu acesta să falsifice listele electorale și rezultatul acestor manevre necinstite erau pe punctul de a fi confirmate de Marele-Vizir, cînd Napoleon îi ordonă lui Thouvenel să coboare pavilionul și să se îmbarce pentru Franța. A fost nevoie de această presiune amenințătoare pentru ca listele să fie anulate și se știe că adunarea aleasă pe o bază cu totul nouă enunță limpede dorința de Unire.

Dar Împăratul francezilor se văzuse la Osborne cu regina Victoria și pentru a cîștiga sprijinul Curții și al Ministerului împotriva lui Canning, făcuse largi concesii în privința formei noului Stat. Această Unire urma să cuprindă doi domnitori, două Adunări, două armate; o comisie legislativă cu sediul la Focșani chiar pe hotarul dintre Moldova și Valahia și o banderolă pe drapele distincte reprezentau slaba inovație în care a fost preschimbat un plan atît de măreț. Anglia cîștigase partida: nimic nu era schimbat în resorturile fundamentale ale Turciei intangibile.[96]

În afara acestei griji, Anglia nu șovăia să se amestece în treburile românești. Cînd Colquhoun care devenise cel mai experimentat și cel mai influent dintre consulii de la București, semnală la Constantinopol și la Londra cesionarea de noi terenuri cu titlu de locație obținută de Compania austriacă de navigație cu aburi a Dunării, ea protestă învinuindu-l pe fostul domnitor Ghica, ajuns caimacam al Valahiei, de a fi sprijinit aceste încălcări.[97] Colquhoun nu se sfia să critice cu vioiciunea-i obișnuită purtarea trupelor austriace care, din 1854, folosind prilejul dat de război, se stabiliseră în Principate pe baza unui tratat formal cu Înalta Poartă care părea a se teme numai de o anexiune din partea rușilor.[98]

S-a potolit între timp: în vara anului 1857, la un banchet făcea elogiul generalului imperial Marziani, iar reprezentantul Angliei în comisia de anchetă trimisă de la Constantinopol pe Dunăre, nimeni altul decît sir Henry Bulwer, se alătura colegilor austriaci și turci pentru a se plînge că numai trimisul francez se bucura de simpatie din partea populației.[99] Cu toate că ședea la Pașcani, aproape de București, în casa de la țară a caimacamului, Bulwer nu șovăi să se declare printr-un trimis special pe lîngă Ghica – nepotul lui, căpitanul Bulwer – dușman al celui care îngăduia ca asemenea acte să fie îndreptate împotriva demnității sale personale.[100] Aceeași atitudine dușmănoasă o avu și secretarul Dalyell, care în 1857 îi ținu locul lui Colquhoun chemat la Londra pentru consultări. Și la întoarcere Colquhoun îl făcu răspunzător de toate aceste manifestări francofile generale și înflăcărate pe însuși Ghica, protejatul său de odinioară căruia îi descoperise imediat toate cusururile administrației sale, foarte adevărate, de altfel.[101] La rîndul său, Henri Churchill, consul la Iași, protestă energic împotriva înlocuirii aceluia dintre cei trei caimacami chemați să prezideze alegerea domnitorului care era socotit drept cel mai distant față de Unire.[102]

Această duşmănie arătată unei cauze puţin cunoscută şi cu atît mai puţin apreciată cuprinse întreaga suflare engleză. În van, la 4 mai 1858, Gladstone susţinut de Deasy, înfăţişă Camerei Comunelor nu numai situaţia internaţională a Principatelor, dar şi cauza naţională a românilor care merita, cel puţin atenţia arătată cauzei sîrbe. Secretarul de la Foreign Office trată problema drept prea puţin interesantă; Lord John Russel îşi adăugă influenţa la temerile turcilor, Disraeli, membru al Cabinetului, declară că vrea să respecte acordul încheiat cu Franţa, iar Palmerston însuşi declară că nu poate interpreta cererea unui domnitor străin pentru România unită decît drept intenţie de a instala la Bucureşti un principe rus sau depinzînd de Rusia – adică pe acel duce de Leuchtenberg, a cărui candidatură fusese susţinută de însuşi Ştirbei în 1848. Ca urmare, Camera respinse cu 292 împotriva 114, moţiunea Gladstone care ar fi fost o manifestare oficială pentru cauza Unirii.[103]

Ceea ce urmă a fost o lovitură de teatru neaşteptată din partea românilor. Moldovenii alegîndu-l în ianuarie 1859 ca domn pe „un nou bărbat", Alexandru Cuza, voturile valahilor se opriră fără excepţie asupra persoanei aceluiaşi, la 5 februarie următor. Se crease o Uniune personală şi acela care o înfăptuise avea şi dorinţa şi mijloacele de a ajunge curînd la o Unire reală. ***Toţi agenţii Puterilor garante – scria consulul Franţei, Beclard – erau adunaţi în acea zi în tribuna diplomatică. În ciuda sentimentelor deosebite care ne însufleţeau, sînt singur că nici unul dintre noi nu a asistat fără să fi fost influenţat, la aceste mişcătoare manifestări.***[104] Colquhoun putea deci să vadă în persoana principelui moldav din 1859 acea unire a Valahiei cu Moldova pe care Ministerul său o concepuse în persoana lui Mihail Sturdza, domnitorul moldav, în urmă cu douăzeci de ani împliniţi. Bulwer telegrafiase imediat: ***Dubla alegere este recomandată ca un caz excepţional spre aprobare Porţii şi ar fi cu putinţă ca ea să fie admisă.***[105]

Nu primi instrucţiuni în sensul unui protest impotriva acestui mod ocolit de a ajunge la scopul pe care unioniştii şi-l propuseseră. Formele au fost de altminteri, scrupulos observate şi nici chiar Înalta Poartă nu găsi vreun motiv de critică în faţa „faptului împlinit". Doi ani mai tîrziu, ea recunoştea în mod clar un singur Stat român, cu Alexandru Ioan Cuza ca domnitor pe viaţă. Rolul agenţilor britanici scăzu dintr-o lovitură; nu mai erau decît nişte consuli ca toţi ceilalţi, fără însărcinări diplomatice. Şi totuşi am fi dorit să cunoaştem şi din raporturile lui Colquhoun şi ale succesorului său această rodnică domnie de şapte ani care, după ce a dus la secularizarea pămînturilor deţinute de mînăstirile greceşti din Turcia şi la înfiinţarea proprietăţii ţărăneşti, se termină printr-o abdicare silită în februarie 1866.

Alegerea noului domnitor Carol de Hohenzollern, din ramura catolică de Sigmaringen coborîtor prin femei din Beauharnais – ca şi Leuchtenberg-ii – şi din Murat şi clientul politic al lui Napoleon al III-lea, dădu prilej Înaltei Porţi, care era stăpînită de şefii Tanzimatului naţionalist, să ceară garanţii din partea acestei noi Românii, a cărei independenţă fusese atît de mult discutată în ultimul timp. La Constantinopol se dorea ca noul „Hospodar"numit prin firman şi investit de Sultan să recunoască faptul că Statul său face „parte integrantă" din Imperiul Otoman şi că, prin urmare, nu are dreptul de a-şi aroga nici un privilegiu suveran precum emisia de monede, înfiinţarea unui Ordin, încheierea de tratate, relaţii nemijlocite cu Puterile străine etc.

De la început Anglia – şi Franţa, de altminteri – a fost alături de Turcia continuînd să vegheze cu înverşunată grijă nu numai asupra integrităţii teritoriale absolute ci şi asupra tuturor prerogativelor acesteia.[106] Spiritul lui Canning mai domnea încă la ambasada britanică de la Constantinopol.[107] România îşi dorea independenţa; prin urmare, ea era duşmanul ordinii stabilite în Orient prin victoria engleză din 1856; orice mijloc diplomatic era potrivit pentru a pune beţe-n roate dezvoltării acestei tendinţe.[108] Deşi îşi păstră acest punct de vedere, ambasadorul britanic pe lîngă Sultan, influentul Lyons, a contribuit totuşi prin sprijinul său la recunoaşterea lui Carol I.[109] Dar curînd, a fost nevoit să intervină pentru a schimba atitudinea guvernului român faţă de bandele bulgare care luptau pentru libertatea ţării lor.[110] Urmaşul său, sir H. Elliot, avu o atitudine şi mai dură faţă de România ori de cîte ori a putut bănui o intenţie din partea acestui Stat de a desface legăturile care îl ţineau de Turcia decăzută.[111] Il sfătui chiar pe Vizir să-i certe pe români pentru nişte pretinse încălcări la Dunăre, în 1837.[112]

Interesul arătat Principatelor de cercurile englezeşti era pur economic. În 1867 cînd a fost vorba de construirea reţelei de căi ferate pe care ţările Dunării le aşteptau de multă vreme, nişte englezi se alăturară austriacilor pentru a cere concesiunea Ofenheim; Casa Barkley & Stanforth încheiase încă sub domnitorul Cuza o convenţie pentru construirea unor poduri metalice care însă nu a fost dusă la împlinire,[113] dar se ştie că linia Cernavodă-Constanţa (Kustendsché), în Dobrogea turcă, a fost şi ea o creaţie englezească. Inginerul Hartley, despre care se va mai vorbi, a întocmit după 1870, proiectul căii ferate duble a Prutului, mergînd de la Iaşi la Galaţi. [114] Concesiunea Crawley[115] – o companie engleză ce dădu-se deja linia Giurgiu– Bucureşti – provocă dezbateri îndelungate şi avu un sfîrşit nefericit.

O altă problemă interesantă pentru publicul englez era aceea a situaţiei celor 300 000 de evrei, stabiliţi mai ales în secolul al XVIII-lea şi în primii ani ai celui următor, în mare parte de obîrşie germană şi vorbind un dialect galiţian, prin urmare cu totul izolaţi de masa ţăranilor români, mici comercianţi trăind pe seama clasei lucrătoare. O puternică agitaţie în Occident avea scopul de a constrînge guvernul român să le dea acea plenitudine a drepturilor politice – căci ei au avut tot timpul drepturi civile – pe care populaţia aplecată numai spre cîştig, nu s-a gîndit niciodată să le ceară. Moise Montefiori reprezentantul înflăcărat al acestei mişcări de emancipare, făcu o vizită pe Dunăre, în 1867. Întors din această călătorie pe care nu a continuat-o şi în Moldova, făcu la Londra o declaraţie loială cum că niciodată nu au fost persecuţii îndreptate împotriva evreilor şi că domnitorul însuşi l-a încredinţat că nici nu le va îngădui vreodată.[116] Cu toate acestea, imediat ce se putea cel puţin bănui vreo mişcare antisemită, avea loc cîte o violentă intervenţie engleză.[117]

La lucrările ce se îndeplineau la gurile Dunării, în numele comisiei europene, Anglia era reprezentată de acel inginer, sir Charles Hartley, al cărui nume va rămîne legat pentru totdeauna de ele. La un moment dat, în 1869, a existat intenţia de a folosi cunoştinţele acestuia pentru a face în Basarabia meridională încă unită cu România, în satul Cibriano, un mare port la mare a cărui construcţie nu ar fi cerut decît 20 de milioane.[118]

În timpul călătoriei sale în Occident, în 1874, după ce învinsese primele şi cele mai mari greutăţi ale carierei sale, domnitorul României, însoţit de tînara-i soţie vizită incognito şi Londra. Principesa Elisabeta a fost primită nu de regina Victoria

care „era pe cale de a pleca în Scoția" – Lord Derby, ministrul Afacerilor Externe lipsise și el – ci de prințesa Louise, măritată cu marchizul de Lorne, de prințul și prințesa de Walles și de ducele d'Edinbourg și de soția lui, acea Mare-Ducesă Maria între care și musafir fusese urzit cîndva planul de căsătorie care-l purtase pe acesta din urmă la Livadia.[119] Musafirii princiari au fost conduși de marele filolog Max Muller. La Chislehurst, cel care își datora tronul lui Napoleon al III-lea depuse o coroană pe mormîntul Împăratului. L-a cunoscut și pe Canning, pe atunci în vîrstă de 86 de ani și prea puțin capabil de a întreține o conversație curgătoare. Participă activ – luînd chiar cuvîntul printre convivii banchetului recomandîndu-le acel drum mai scurt spre Orient reprezentat de țara lui – la congresul orientaliștilor ale căror preocupări nu se întindeau totuși și asupra acestui unghi european al Balcanilor. „România – scria Carol I – este aici o terra incognita și simpatiile față de Turcia sînt aici atît de mari încît nu are nici un rost să lupți împotriva acestei marote. Cu toate acestea am intrat în legătură cu cîțiva englezi influenți". Cu nici un preț nu s-a dorit să i se recunoască domnitorului calitatea unui șef de Stat avînd dreptul de a întreține relații personale în străinătate.

Această atitudine fu păstrată și în timpul marii crize turcești care începu în 1875 cu revolta bosniacilor și a herțegovinenilor (1875–1876) urmare a uneltirilor austriace dorind să facă din Franz-Iosif un Împărat latin al Orientului. Sînt cunoscute strădaniile Angliei de a împiedica, împotriva planurilor de dezmembrare și de tutelă europeană ale lui Andrassy, orice atingere care s-ar fi putut aduce demnității degeneratului Imperiu turc. La conferința de la Constantinopol ținută după declarația de război și înfrîngerea Serbiei, la sfîrșitul anului 1876, Lord Salisbury însuși își folosi autoritatea pentru a zădărnici intențiile lui Ignatiev, atotputernicul ambasador al Rusiei. Cum orbirea Turciei „constituționale" și nebuna încredere a lui Midhat-Pașa și aderenților săi nu făceau decît să servească – împotriva rezoluțiilor conferinței de pace de la Londra – intrigile panslaviste, se ajunse la acel război între Rusia și Turcia de care se temea întreaga lume (aprilie 1877).

La început, România urmă o politică de strictă neutralitate, de la care aștepta recunoașterea drepturilor ei tradiționale de deplină suveranitate internă și concesii pe Dunăre, chiar abandonarea gurilor Dunării pe care congresul de la Paris le adăugase Moldovei înainte de a le încredința definitiv Sultanului. În noiembrie 1876, Ioan Ghica, turcofil convins și admirator al Angliei care ar fi sprijinit bucuroasă în 1863 candidatura acestui prieten al lui Canning împotriva domnitorului Cuza,[120] fu trimis la Londra pentru a-i înfățișa lui Salisbury însuși aceste pretenții modeste; nu se dorea, împotriva intențiilor acaparatoare ale Rusiei și a relei intenții dublate de un orgoliu fără măsură a Turciei, decît consolidarea, în chiar interesul marilor Puteri, a acelei ***puternice bariere împotriva tendințelor care, periodic, amenință liniștea și echilibrul politic în Orient***; se dorea întărirea țării și asigurarea viitorului ei – atît și nimic mai mult. ***Garanția Europei***, spuneau instrucțiunile lui, ***așa cum este ea în prezent, așa cum rezultă din tratatele de la Paris pentru România, nu este suficientă și ar fi de interes european ca ea să devină foarte eficace.*** Dar i se răspunse că Europa, ținîndu-se de propriul ei program nu se poate angaja într-o acțiune separată și că momentul nu este bine venit – ministrul englez cunoștea deja hotărîrea Țarului de a-i fi înapoiate cele trei ținuturi ale Basarabiei meridionale: Cahul, Bolgrad și Ismail retrocedate Moldovei de care fuseseră mai

întîi desprinse în 1856 prin același tratat de la Paris – pentru a pune problema Dunării inferioare.[121] Cînd jignirile aduse domnitorului și nu mai puțin interesele actuale ale țării și tradițiile ei istorice duseră la încheierea unei convenții cu Rusia cu atît mai necesară cu cît trupele Țarului ar fi trecut oricum și în orice împrejurare Prutul, Anglia fu indignată de acest act de „trădare". Pe deasupra, nici unul dintre oamenii politici consultați de către domnitor în aprilie, nu vorbise despre Anglia; cei care nu doreau o colaborare cu Rusia cereau spirjinul Austriei, care între timp semnase o convenție secretă cu rivala ei, abandonîndu-i ținuturile basarabene în schimbul propriei instalări în Bosnia și Herțegovina.[122]

În timpul acestui război care le-a dat românilor gloria de la Plevna, dar a dus la despuierea lor finală – cu compensația acceptată de nevoie a Dobrogei turcești – nici nu s-a mai încercat să se cerceteze intențiile Angliei, nici chiar atunci cînd cancelarul Gorceacov enervat de protestele românești amenință că dezarmează trupele care în 1877 au salvat armata Arhiducelui Nicolae. Concepția englezească era bine cunoscută: aliată a Rusiei, România nu putea invoca medierea unui al treilea și cu atît mai puțin împotrivirea ei energică față de Puterea pe care s-a grăbit s-o urmeze în noua ei cruciadă balcanică.

Avînd în același timp grijă ca Țarul să fie cruțat – trupele acestuia au fost totuși împiedicate să intre în Constantinopol prin apariția flotei britanice – politica lui Disraeli, Lord Beaconsfield o continuă pe aceea a lui Palmerston în ultima ei fază. La congresul de la Berlin, unde a fost reprezentată de Disraeli, Anglia nu luă cuvîntul decît pentru a cere ceea ce acest ministru numea – de parcă ar fi fost vorba de o veche populație indigenă aservită – „emanciparea evreilor români" și ea se încăpățînă să nu recunoască România independentă pînă cînd votul Camerelor nu a dat o soluție problemei admițînd intrarea individuală a evreilor în cetatea românească. Noul ministru al Angliei, White fusese însărcinat să grăbească executarea și a acestui punct din tratatul de la Berlin.[123] În schimb, cînd conflictul cu Rusia pentru delimitarea Dobrogei la vest de Silistra, colonelul Home, trimisul britanic, luă partea românilor cerînd să le fie cedat și acest oraș.[124]

Din luna februarie 1880, deci după aproape paisprezece ani, Anglia a fost reprezentată la București printr-un trimis și ministru plenipotențiar; România îl trimise la Londra pe Ioan Ghica a cărui misiune dură mai mult de zece ani. Dar niciodată – nici chiar după ce principesa Maria, fiica ducelui d'Edinbourg, se căsătorise cu moștenitorul regelui Carol, Ferdinand, suveranul de acum al României – relațiile nu au fost prea strînse.

Au trebuit așteptați ultimii ani pentru a avea relații intelectuale mai strînse. Poziția luată de dl. Seton Watson (Seotus Viator) în apărarea drepturilor naționale ale românilor din Ungaria, l-a purtat spre tratarea problemei românești în ansamblul ei și lucrările sale au dat acestei cauze o popularitate de care nu avuse pînă acum parte. În ultimul timp au fost publicate des traduceri din literatura engleză – mai ales din Carlyle. Dar acesta nu e decît un început. Limba engleză abia acum a fost introdusă ca „facultativă" în învățămîntul secundar românesc și încă nu există o catedră de literatură engleză în Universitățile noastre. Nu avem încă nici traduceri complete și mulțumitoare din Shakespeare.

Nici activitatea economică a Angliei pe Dunăre și Marea Neagră nu a crescut în măsura permisă de circumstanțele deosebit de prielnice. Comerțul englez nu a

avut, în general, creşterea ce se putea aştepta. În timpul lui Cuza, C. A. Rosetti vorbea despre posibilitatea pătrunderii capitalului englezesc nu numai în căile ferate, dar şi în comerţ şi în afacerile cu petrol – la care nu s-au gîndit decît treisprezece ani mai tîrziu cînd capitalul englez, cu mult inferior capitalului german şi american, nu a avut cel puţin valoarea capitalului olandez – în exploatarea minelor – care urma să fie aproape cu totul neglijată şi lăsată în seama slabei iniţiative româneşti – în aceea a pădurilor – „trădate" întreprinderile austro-maghiare – în lucrările de canalizare a rîurilor – care nici măcar n-au început – în acelea edilitare a oraşelor româneşti în plină dezvoltare. ***Sîntem*** – spunea C.A. Rosetti în 1864, dezvoltîndu-şi aceste idei de viitor influenţate de relaţiile engleze ale familiei sale – ***alături de Anglia căci Anglia e libertatea, e marea industrie şi noi vom pieri pentru că ale noastre comori rămîn ascunse.***[125]

Nu mai vorbim despre această problemă a Dunării, care ar fi trebuit pusă „la dispoziţia comerţului şi a industriei celei mai libere naţii – singurul mare interes al românilor, material şi moral" şi pentru englezi „cea mai mare Californie, o Americă în Europa": Anglia se va lăsa întrecută de Austria, avangarda intereselor germane. O tentativă românească de a lua parte la Expoziţia de la Londra, nefiind sprijinită de guvernul englez a sucombat în 1862 datorită invidiei turce.

În ceea ce priveşte finanţele, primul împrumut românesc a fost încheiat la Londra, sub acelaşi Cuza, cu fraţii bancheri Stern, în sumă de 956 000 lire sterline cu 15 1/2%; a fost de două ori acoperit.[126] Sub domnia lui Carol I, numai Anglia îndrăzni să bată moneda divizionară din aramă a Principatului, deşi Înalta Poartă nu dorea, după cum am văzut, să-i recunoască acest drept; pînă în ultimii ani cînd a fost introdusă moneda de nichel, se mai foloseau încă acei bănuţi de zece centime cu o frumoasă lucrătură, atît de asemănătoare monedelor englezeşti cu aceeaşi valoare. Mai tîrziu, românii ajunseră cu totul tributari pieţei germane, Anglia cedînd pentru totdeauna terenul, ca şi cum expansiunea financiară a nemţilor în aceste ţinuturi nu ar fi putut aduce atingere intereselor sale.

*
*   *

Alianţa României cu Antanta, jertfa ei de sine, bravura dovedită de umilii ei ţărani au fost poate necesare pentru a arăta celei mai mari dintre Puterile lumii calităţile unei naţii de 14 milioane şi dreptatea cauzei sale.

Să aşteptăm cu încredere urmările!

NOTE

1. Hurmuzaki, X, pag. 138–139, n. 182.
2. *Ibid.*, pag. 145, n. 190. Cf. pag. 150, n. 200.
3. *Ibid.*, pag. 155, n. 208.
4. *Ibid.*, pag. 177–178, n. 241.
5. *Ibid.*, pag. 424.

6. *Ibid.*, pag. 350, n. 416.

7. *Ibid.*, pag. 355, n. 424, Cf. pag. 357, n. 429; pag. 363, n. 436; pag. 364, n. 438; pag 365, n. 440.

8. *Ibid.*, pag. 368, n. 444; pag. 376, n. 458.

9. *Ibid.*, pag. 443, n. 535; f. *ibid.*, pag. 449, n. 541; XVII, pag. 56, n. 60. Cf. pag. 9, n. 129.

10. *Ibid.*, pag. 182, 279. Cf. pag. 230, n. 359; pag. 276, n. 416.

11. *Ibid.*, pag. X, pag. 461, n. 563.

12. *Ibid.*, pag. XVII, pag. 333.

13. *Voyage en Turquie et à Constantinople*, Paris 1828, ediţia a II-a 1854; traducere germană 1828; traducere olandeză 1829.

14. Calendarul *Cazania* de Gorjan, anul 1856; reprodus în *Revista Istorică* I, pag. 136 şi urm. Unele idei se regăsesc şi în memoriile lui Bois-le-Comte, Hurmuzaki, XVII.

15. Hurmuzaki, XVII, pag. 374.

16. *Ibid.*, pag. 381.

17. *Ibid.*, pag. 435; cf. *ibid.*, pag. 662.

18. *Ibid.*, pag. 421. Mai tîrziu un Bosi, un Scotto reprezentau la Piatra şi la Botoşani şi interesele Angliei; *ibid.*, 660, 676.

19. *Ibid.*, pag. 440.

20. *Ibid.*, pag. 512.

21. *Ibid.*, pag. 513–515.

22. *Ibid.*, pag. 652, n. 651.

23. *Ibid.*, pag. 465.

24. *Ibid.*, pag. 600.

25. *Ibid.*, pag. 622–623, n. 634, Cf. *ibid.*, pag. 635, 627, n. 638.

26, *Ibid.*, pag. 634 şi urm. 638 şi urm.

27. *Ibid.*, pag. 636.

28. *Ibid.*, pag. 638, n. 642.

29. *Ibid.*, pag. 660, n. 657.

30. *Ibid.*, pag. 665, n. 660.

31. *Ibid.*, pag. 681, n. 671; pag. 709, n. 693; pag. 679–650, pag. 722, n. 706.

32. Cf. N. Iorga, memoriu în „Analele Academiei Române", secţiunea literară XXVII, pag. 250 şi urm. Cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, VIII, pag. 164, n. 198, (şi pag. 100–101, n. 164).

33. Hurmuzaki, VIII, pag. 683, n. 673.

34. *Ibid.*, pag. 706 şi urm.

35. *Ibid.*, pag. 707.

36. Rolul vice-consului de la Iaşi, Gardner era cu mult inferior (vezi în acelaşi timp, *ibid.*, pag. 665, n. 660).

37. *Ibid.*, pag. 718, n. 703.

38. *Ibid.*, pag. 729.

39. *Ibid.*, pag. 720, n. 705.

40. *Ibid.*, pag. 727–728, n. 713.

41. *Ibid.*, pag. 729–730.

42. *Ibid.*, pag. 733–734, n. 717.

43. *Ibid.*, pag. 739, n. 720.

44. *Ibid.*, pag. 738.

45. *Ibid.*, pag. 732, n. 717.

46. *Ibid.*, pag. 739, 742–743, 764, 769.

47. *Ibid.*, pag. 803–804, n. 778.

48. *Ibid.*, pag. 750, n. 733. – Colquhoun era în iunie la băile Mehadia; *ibid.*, pag. 743, n. 725.

49. *Ibid.*, pag. 755–756, n. 738. – Despre alte lucrări ale lui Colson: „Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chrétiennes de la Turquie d'Europe" şi „De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie" – ambele apărute în 1839 (era deja bătrîn cînd a scris şi o lucrare întinsă intitulată „Nationalité et régénération des paysans moldo-valaques", Paris 1862) vezi, nota lui Nerva Hodoş, *ibid.*, pag. 769, n. 1.

49. *Ibid.*, pag. 778–779, n. 758.

50. *Ibid.*, pag. 808, n. 782.

51. *Ibid.*, pag. 804, 805, n. 770–780. Cf. *ibid.*, pag. 809, n. 782.

52. *Ibid.*, pag. 771.

53. *Ibid.*, pag. 774, n. 754.

54. *Ibid.*, pag. 781.

55. *Ibid.*, pag. 781.

56. 783, n. 761.
57. *Ibid.*, pag. 789, n. 766–767; pag. 792, n. 76; pag. 812–813, n. 785; pag. 814–815.
58. *Ibid.*, pag. 824, n. 795; pag. 825, n. 707; pag. 831 şi urm.
59. *Ibid.*, pag. 835.
60. Vezi, N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, pag. 118 şi urm.
61. Hurmuzaki, XVII, pag. 928.
62. *Ibid.*, pag. 1035–1036.
63. *Ibid.*, pag. 1036–1037, n. 975. – Despre o călătorie oficială a lui Colquhoun în Moldova, *ibid.*, pag. 1038–1040, n. 978.
64. *Ibid.*, pag. 1088, n. 1026; pag. 1089 şi urm.
65. *Ibid.*, pag. 1094–1095.
66. *Anul 1848*, I, pag. 244 şi urm., 257 şi urm.
67. *Ibid.*, pag. 269.
68. *Ibid.*, pag. 279. Mai tîrziu Cunningha, se afla în fruntea comitetului pentru menţinerea ordinii la Brăila; *ibid.*, II, pag. 660–661.
69. *Ibid.*, pag. 338.
70. *Ibid.*, pag. 645.
71. *Ibid.*, pag. 605.
72. *Ibid.*, pag. 607–608.
73. *Ibid.*, pag. 610. La 16 (18) iunie Colquhoun era sigur de sosirea cazacilor (pag. 625). O scrisoare de-a lui, foarte prietenoasă, împotriva bătrînilor boieri, *ibid.*, pag. 655.
74. Un memoriu adresat de Ghica ambasadorului Franţei şi Angliei, ibid., II, pag. 197–201.
75. *Ibid.*, pag. 445.
76. *Ibid.*, pag. 667. Cf. *ibid.*, pag. 668.
77. *Ibid.*, IV, pag. 31–32.
78. *Ibid.*, ultimul volum, pag. CX–CXI.
79. *Ibid.*, IV, pag. 351 şi urm. Cf. ibid., pag. 373-374.
80. *Ibid.*, IV, pag. 325.
81. *Ibid.*, pag 69, 381–382; V, pag. 415, 547.
82. *Ibid.*, IV, pag. 349.
83. *Ibid.*, pag. 425, 449, V, pag. 164, 303, 569; VI, pag. 46, nota 1.
84. *Ibid.*, pag. 13.
85. *Ibid.*, IV, pag. 537-538, 573, 583–584, 609; V, pag. 90.
86. *Ibid.*, pag. 760.
87. *Ibid.*, pag. 382, 389, 419–421. Cazacii îl arestaseră şi pe negociatorul Aspréa, pag. 419. Protestul lui Colquhoun pentru un conflinct de la Brăila, cauzat de dezarmarea generală, pag. 470–471, 492–493.
88. *Ibid.*, pag. 421–422.
89. *Ibid.*, pag. 486–488; cf. *ibid.*, pag. 489.
90. *Ibid.*, pag. 565 şi urm.
91. „We thought we should be rebelling against the spirit of the age and the age and the will of God if we did not enter in the broad path which Providence had opened for humanity“; *ibid.*, pag. 567.
92. „Our litle country is the keystone of the great European edifice“; pag. 567.
93. *Ibid.*, pag. 710.
94. *Ibid.*, VI, pag. 147–150.
95. *Ibid.*, pag. 156.
96. S-a pretins (*Le Constitutionel* din 19 februarie 1856) că Anglia ar fi avut un candidat pentru Unire, pe prinţul de Savoie-Carignan.
97. Sturdza şi Skupiewscki, *Acte şi documente*, IX, pag. 1–3.
98. *Ibid.*, pag. 4.
99. *Ibid.*, pag. 11.
100. *Ibid.*, pag. 13–14.
101. *Ibid.*, pag. 84–87. 90, 133, 173, 215.
102. *Ibid.*, VIII, pag. 123 şi urm., 145.
103. *Ibid.*, VII, pag. 60; IX, pag. 51 şi urm Cf. *Anul 1848*, V, pag. 678.
104. Sturdza şi Skupiewscki, op.cit., pag. 275.

105. „Double elections recommanded as an exceptional case to approval of the Porte, and will probably be assented to" (Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, II, pag. 273). Turcii au fost sfătuiți să nu încerce o intervenție militară (ibid., pag. 274).

106. Despre problema armelor sîrbe trecute prin România în 1863 și intervenția lui Bulwer, ambasador la Constantinopol, vezi, Xenopol, *Cuza-Vodă*, pag. 247 și urm.

107. Bătrînul diplomat a fost nevoit să-și ridice totuși, glasul pentru a cere, în mai 1876, acea egalitate confesională în Turcia, care era cuprinsă în decretele din 1853, datorate influenței sale; *Aus dem Leben Konig Karls von Rumanien* (citat: Carol I), III, pag. 54. Pentru acțiunea consului la București, *ibid.*, I, pag. 119 și rum.

108. Vezi, *ibid.*, II, pag. 283.

109. *Ibid.*, I pag. 144, 178.

110. *Ibid.*, pag. 203.

111. *Ibid.*, II, pag. 333.

112. *Ibid.*, pag. 340

113. *Ibid.*, I, pag. 186.

114. Ch. Vogel, în, *Revue des deux mondes*, 1875, pag. 426.

115. *Ibid.*, II, pag. 227, 412.

116. *Ibid.*, I, pag. 218–219.

117. *Ibid.*, pag. 265–268.

118. *Ibid.*, pag. 368.

119. *Ibid.*, II, pag. 388 și urm. Cf. pag. 390–391.

120. Xenopol, Cuza-Vodă, I, pag. 274, nota 43.

121. N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I* (în românește), București 1916, pag. 171–172. A fost vorba și despre o convenție comercială (Carol I, op. cit., pag. 64).

122. N. Iorga *Politica externi a regelui Carol I*, pag. 194 și urm.

123. Misiunea lui Dumitru Brătianu la Londra, în acest scop, la începutul anului 1879, *ibid.*, pag. 159 și urm.

124. Audiența lui Brătianu și Kogălniceanu acordată de Beaconsfield, care se mulțumi să le spună: „În politică, ingratitudinea este adeseori răspalta celor mai bune servicii"; *ibid.*, IV, pag. 74–75. Cf. *ibid.*, pag. 128.

125. Xenopol, *Cuza-Vodă*, II, pag. 409–410.

126. *Ibid.*, pag. 196.

[1] La 25 septembrie – 17 octombrie 1826 s-a semnat Convenția ruso-turcă de la Akkerman, prin care se confirmau clauzele Tratatului de pace de la București (1812) în virtutea căruia ținutul dintre Prut și Nistru intră în componența Rusiei. În privința țărilor române Convenția prevedea: confirmarea prevederilor hatișerifului din 1802, care la rîndul său prelua clauzele firmanelor din 1774, 1783 și 1791, cu privire la stabilirea obligațiilor materiale ale Principatelor față de Poartă; scutirea țărilor române de plată a haraciului pe timp de 2 ani; alegerea de către Divan a Domnilor pămînteni pe timp de șapte ani cu asentimentul Rusiei și Turciei, libertatea comerțului sub rezerva aprovizionării Porții cu grîu; instituirea unor comisii care să propună măsurile necesare îmbunătățirii situației țărilor române.

[2] Maria Grant, fiica unui ofițer scoțian și a unei franțuzoaice, născută la Guernsey, Anglia, în anul 1820, decedată la 13 februarie 1893, la București, publicistă. Prin anul 1846 era, în București, institutoarea copiilor fratelui Catincăi Odobescu. În familia Odobescu l-a cunoscut pe C.A. Rosetti cu care s-a căsătorit și a împărtășit cu același devotament, ca și soțul său, idealurile revoluției române de la 1848 din Țara Românească. Primului său copil, născut la 6 iunie 1848, i-a dat numele Libertate. A însoțit pe uscat, de la Giurgiu la Svința pe revoluționarii munteni exilați aflați în ghimiile turcești între care se găsea soțul său, alături de N. Bălcescu, D. Bolintineanu, Ion Ionescu de la Brad, încurajîndu-i, transmițîndu-le informații, procurîndu-le alimente și îmbrăcăminte. Cunoscutul om de cultură francez Jules Michelet îi face un elogios portret în lucrarea sa *Légendes démocratiques du Nord*, în capitolul *Principautés Dannubiennes*. Maria Rosetti este considerată prima ziaristă română.

ISTORIA RELAȚIILOR
RUSO-ROMÂNE

CAPITOLUL I

PRIMELE FORME ALE COMUNITĂŢII RUSO-ROMÂNE

Sprijinindu-şi obiectivele politice aşa-zis ***naţionale*** pe deosebirile de neam, poate, de dialect, în mod sigur, dar nu şi de limbă, spirit, tradiţii politice şi aspiraţii populare, existente între ucrainenii supuşi în parte, ai Austriei şi fraţii lor din Marea Rusie, o grupare politică din Austria vrea să extindă pînă la Carpaţi şi Dunăre, frontierele unei viitoare Ucraine, stat rus creat împotriva ideii ruse şi a viitorului rus. Se complace în a-i considera pe daci drept o populaţie slavă de vreme ce se poate atribui un caracter slav unei părţi a sarmaţilor ce locuiesc în Transilvania presărată cu vechi nume geografice slave. Este negat caracterul profund transformator pe care, în mod sigur, l-a avut influenţa latină în această regiune şi mai apoi, cucerirea şi colonizarea ei oficiale. Anţii şi venezii – care au ocupat vremelnic acest teritoriu carpato-danubian pînă la a-şi putea deschide o cale spre viitoarea lor patrie, Peninsula Balcanică – sînt consideraţi adevăraţii şi singurii locuitori statornici care ar fi dat unui întreg teritoriu un aspect naţional, din care ar fi derivat, într-o manieră sigură şi fără întrerupere, populaţia ruteană aflată compact în Bucovina şi în anumite părţi ale Basarabiei septentrionale. Românii n-ar fi venit decît mai tîrziu, ca păstori nomazi – ***dacă au existat vreodată adevăraţi nomazi printre păstori*** – şi i-au înlocuit pe predecesorii lor, care îşi păstrează în mod necesar toate drepturile asupra teritoriilor pe care nu le-au părăsit decît parţial. Se procedează într-o manieră absolut stîngace într-o operă pur politică, la realizarea căreia, de mai multe ori şi mai ales începînd cu 1914, au participat şi românii.

În rest, aceste teorii sînt născociri în întregime. Şi nu un interes politic le respinge ci adevărul faptelor constatat, ce-i drept, printr-o metodă care nu-i aparţine lui Hruşevski [1] şi nici elevilor şi amicilor săi din Galiţia.

Vechii daci, aşezaţi mai ales în citadela transilvană, ca şi geţii, congenerii lor stabiliţi pe malurile Dunării, erau de neam trac şi prezenţa unor asemănări între aspectul fizic, îmbrăcămintea, ocupaţiile şi tendinţele artistice ale rutenilor şi ale românilor descendenţi din aceşti strămoşi traci trebuie explicată prin sîngele trac care curge în venele acestor slavi occidentali, ca de altfel, şi în venele sîrbilor şi bulgarilor. Influenţa romană, care i-a deznaţionalizat complet pe daci şi pe geţi împrumutîndu-le un limbaj latin, nu poate fi tratată drept un accident oarecare într-o continuitate de viaţă slavă pe acest teritoriu; se poate admite numai că ea nu i-a atins decît în mică măsură pe aceşti traci, daci „de dincolo de graniţă", cărora

rutenii le datorează, în parte, existența. E foarte adevărat că anții și venezii au locuit pe aceste meleaguri, unde au lăsat o multitudine de urme în limba românilor de azi și în denumirile geografice ale ținuturilor care se întind în egală măsură atît în Bucovina și Basarabia de Nord cît și în partea vecină, a Moldovei, pînă în apropierea Iașiului. Dar începînd cu secolul VI, după migrația anților și venezilor spre sud, au fost înlocuiți complet cu elemente traco-latine care au păstrat în satele al căror nume se termină în *-ăuți,* vechea desinență din ucraineană *-ovce,* pe care au adoptat-o de altfel, ca sufix propriu deseori adăugat unor radicaluri de origine indigenă.

Noi nu credem în posibilitatea unui stat „ucrainean", a cărui nume ciudat, amintește de epopeea țăranilor și aventurierilor jefuitori cazaci și dezvăluie caracterul ambigu și nesigur al lucrului în sine, pe care încearcă a-l defini. ***Dar rușii vor rămîne mereu vecinii românilor și românii nu vor înceta niciodată de a fi vecinii rușilor. Din multe puncte de vedere nu e vorba de o simplă vecinătate, ci și de o coabitare. Este o iluzie, nu doar zadarnică, dar și răufăcătoare, să-ți imaginezi că într-unul dintre aceste teritorii se va ajunge vreodată la înfăptuirea unei unități etnografice integrîndu-i pe unii, de bună voie sau cu forța, în forma națională a celorlalți.*** Un lung trecut o dovedește și, dacă un număr mare de ruși s-au pierdut înainte de secolul al XIV-lea în masa românilor din partea Moldovei septentrionale, chiar dacă, după anexarea Bucovinei moldave, îndeosebi între Prut și Ceremuș au fost asimilați de torentul invaziei galițiene provocat și favorizat de către Stat, în ciudatele sale combinații de etnografie politică, s-a dus vremea cînd transfigurările etnice la minut mai erau încă posibile. ***Ambele părți nu trebuie să se limiteze doar la relații reciproce ci să caute sincer, în adîncul ființei lor, un element de rezistență împotriva invadatorului maghiar – în Maramureș – german sau evreu – în Bucovina – și de colaborare fraternă în vasta operă de civilizație ce abia începe în aceste frumoase și fertile ținuturi. Or, pentru a atinge acest scop, trebuie să abandonăm teoriile exclusiviste a căror falsitate istorică nu este egalată decît de consecințele lor defavorabile ambelor părți.***

Pînă în secolul al IX-lea, românii și rușii – nu vom spune rușii occidentali întrucît nu există această distincție creată prin cucerirea tătară și prin influența ei multilaterală – au avut aceeași organizare politică, asemănătoare celei a slavilor din vestul Balcanilor de neam sîrbo-croat și a vechilor locuitori ai Panoniei. Voievozii conduceau sate ce aveau o viață patriarhală, reunind indivizi cu același strămoș și fondator. Ei se uneau numai pentru a se apăra sau pentru scurte năvăliri în vecinătăți, pentru raiduri aducătoare de glorie și pradă de război. Acești voievozi nu erau, după cum le-o arată și numele, decît niște căpetenii războinice, funcțiile pașnice de judecător, de stringător de dări pentru nevoile comunității fiind încredințate cneazului, al cărui nume definind aceleași atribuții, se întîlnește dincolo de diferențe naționale, de la țărmul Adriaticii pînă departe, în stepa Europei Orientale. Chiar și maghiarii, cînd au venit pentru a se stabili în această Panonie căreia i-au asimilat populația primitivă slavă și, mai tîrziu, în Transilvania, leagănul neamului românesc, și-au schimbat prima lor organizare de migratori jefuitori cu sistemul cnejilor și al voievozilor. Se știe că Sf. Ștefan, o creație apostolică romană, a fost la început simplu Voievod Vojk (denumire întîlnită atît la slavi cît și la români).

Exceptîndu-i pe croaţii supuşi influenţei unei alte propagande care vorbea de episcopul cuceritor de la Salzburg şi de Scaunul episcopal al Adriaticii, slavii şi românii au fost atraşi de Biserica orientală de la Constantinopol. Ierarhia bizantină, care a alungat şi din Bulgaria, la sfîrşitul secolului al IX-lea, agenţii pontifului roman, a adăugat şi aceste ţinuturi dependinţelor sale, românii fiind nevoiţi să-şi sacrifice vechile tradiţii ecleziastice care îi legaseră de Illyricum.

Noua Romă s-a folosit de Biserica bulgară, de limbă slavă, creată prin propaganda începută în Moravia de cei doi „apostoli", Chiril şi Metodiu, slavi din „hinterland"-ul din Salonic. Nu trebuie să se creadă că aceste deosebiri naţionale ar fi existat pentru iniţiatori sau pentru discipolii lor, precum Sf. Clemente, pe care Bulgaria naţională de azi, vrea să-l considere ctitorul vieţii ei spirituale. În afară de biserica ce nu putea fi decît ecumenică, folosind limba naţională doar în caz de necesitate extremă, ca mulţi alţi slujitori cu propaganda, ei nu recunoşteau decît Imperiul, Imperiul etern şi unic, oricare ar fi fost originea celor care îi purtau sceptrul sau îi apărau stema.

Teritoriile locuite de români, de cealaltă parte a Imperiului, în Moesia, Macedonia, Thessalia, Epir, erau provincii bizantine; malul stîng era teoretic pămînt al Imperiului, numele basileului – împărat – se întîlneşte în mai toate poveştile populare româneşti şi chiar în gîndirea politică a neamului. Bulgarii, sîrbii mai tîrziu, nu puteau să conceapă întemeierea unui alt imperiu, pe alte baze, avînd o altă legitimitate şi tendinţe diferite, ei doreau Imperiul nu *pentru* naţiunea lor, ci numai *prin* această naţiune. Iată de ce, mai tîrziu, nişte păstori răsculaţi – Petru, Asan şi Ioan – au putut întemeia către anul 1200, un Imperiu sprijinindu-se pe populaţia bulgară, adoptînd tradiţiile politice ale vechii Bulgarii a lui Krum şi Simeon, fără a-i imprima vreun caracter naţional, fără a încerca vreo restricţie de drept sau vreo influenţă între naţionalităţile care au contribuit la formarea lui.

Cînd ruşii din Kiev, la început simpli piraţi pe Marea Neagră, au stabilit legături paşnice din ce în ce mai strînse cu Constantinopol – strălucitorul, uimitorul Ţarigrad, „oraşul împăraţilor" – împrumutară de aici ritul oriental pentru Biserica lor şi concepţia de Stat imperial. Ca şi voievozii, cnejii, conducătorii lor de stat, nu se situau în afara Bizanţului, dar din acelaşi motiv ca şi slavii din Balcani şi chiar românii, erau cuprinşi în sfera de influenţă a acestuia. Nu era o renunţare, nici măcar o umilire, ci *singura modalitate prin care posesiunea teritorială putea obţine legitimarea politică.*

Or, către anul 1000, Constantinopolul ajunsese să-l declare în subordinea sa, pe „împăratul bulgar", în fapt aliat al familiei Cezarilor bizantini. Şi merse mai departe: această creaţie politică barbară, aflată în vecinătatea sa, mai putea reprezenta un pericol viitor; idealul de unitate reală se ivea atît în Roma pontificală cît şi în Bizanţul împărătesc. Pentru a distruge cetele bulgare care încă mai înconjurau tronul vasal, au fost chemaţi ruşii de la Kiev, care, nelăsîndu-se aşteptaţi au venit ca simpli mercenari, dar şi atraşi de prada de război. Învingîndu-i pe aceşti apărători ai „Statului" de la Preslav, Sviatoslav a rămas pe acest pămînt balcanic pe care ezita să-l înapoieze legitimului posesor, suzeranul de la Constantinopol. A fost asediat la Silistra, unde-şi stabilise reşedinţa şi faptul însemna că malul românesc din faţă era supus ordinelor sale, ceea ce îi era de fapt necesar, pentru a păstra

legătura cu ţara de origine, ocolind drumurile bîntuite de pecenegi. Forţat, în cele din urmă, să plece după o îndelungată rezistenţă, el a luat cu sine obiceiuri care nu mai erau cele ale varegilor scandinavi, creatorii ducatului de Kiev, nobili balcanici împopoţonaţi cu titlul de boieri, preoţi obişnuiţi să ţină slujba în limba slavă şi artişti aparţinînd acelei lumi bizantine pe care fusese nevoit s-o părăsească. A fost omorît pe drum de barbarii turanici din stepă, dar moştenirea a fost păstrată de poporul său.

Dar aceste forme statale, aceste concepţii politice, aceste practici culturale pătrunseseră de mult şi în lumea românească. Împăratul legitim a fost întotdeauna recunoscut, chemat în ajutor şi servit chiar şi în timpul uzurpării lui vremelnice de către intruşii bulgari. Biserica bizantină a fost mereu acceptată atît în ritual cît şi ierarhic. Primii dintre aceşti „ţărani de la Dunăre" se împodobiseră deja cu titlul de boieri, împrumutat de bulgari de la turanici.

În acest mod, vechea continuitate patriarhală de civilizaţie primitivă, dintre ruşi şi români îşi urmează cursul, completîndu-se şi complicîndu-se prin alte influenţe sub forma superioară a împrumuturilor bizantine, fie direct de la Constantinopol, fie prin intermediul unui imitator grosolan, poporul bulgar.

Acest fenomen a durat timp de două secole pînă la invazia tătară.

Violentul val al mongolilor care nu a fost stăvilit nici de bariera Carpaţilor, nici de linia de separaţie a Dunării, ajungînd pînă pe malurile Adriaticii şi la hotarele vastei lumi germanice, i-a copleşit atît pe ruşi cît şi pe români. *Cele două naţiuni au făcut deopotrivă parte din noul Imperiu asiatic clădit pe baze împrumutate de la milenara Chină.* Dacă cnejii ruşi „s-au tîrît la Hoardă" pentru a-i duce bani, daruri, cîteodată chiar şi capul lor vinovat, un Nogai, un Toktai, conducători imperiali ai Hoardei, îşi stabiliseră reşedinţa pe malul românesc al Dunării, de unde puteau controla mişcările Statelor balcanice, unde intrau adeseori pentru a se căsători cu prinţese bizantine sau pentru a impune „ţari" din neamul lor, la Tîrnovo. Şi, dacă ruşii au împrumutat de la aceasta stăpînire care a durat mai mult de un secol, o nouă concepţie statală, o nouă ordine administrativă şi financiară precum şi tendinţa de a muta centrul de gravitate al vieţii lor politice spre răsărit, de la Kiev la Moscova, dacă Statul lor a scăpat din această ocupaţie transfigurat de tip mongol, românii, care din 1330 se aflau sub dominaţia directă a tătarilor, în marele port de la Nistru, Cetatea-Albă (Akkerman) a hanilor şi în anumite părţi orientale ale teritoriului lor, au păstrat de la aceştia regimul vamal – termenii tătari o dovedesc suficient –, anumite elemente de drept penal şi, probabil, cîteva idei politice. Fără a mai socoti instituţia sclaviei ţiganilor, aceşti tătăraşi (mici tătari) importaţi prin intermediul invaziei lui Gingis-Han care i-a adus din Hindustan pentru a face din ei armurierii, artizanii şi muzicienii cuceritorului.

În acest interval, viaţa rusească liberă s-a retras către apus unde o aştepta, în egală măsură, influenţa, ambiţia şi tendinţa cuceritoare ale regatului apostolic al Ungariei, vasal al Sfîntului-Scaun. Un regat al Rusiei kievene s-a format astfel, după modelul maghiar, avînd în frunte, uneori, prinţi aliaţi, înrudiţi cu Arpadienii. Halici înflorea într-o epocă în care nu se vorbea încă de Lvov (Lemberg), sau de Cracovia (Krakov) şi Bizanţul întreţinea relaţii cu această ortodoxie îndărătnică apărătoare a independenţei care rezista asalturilor propagandei catolice aflate în slujba Ungariei.

Dar, acest regat al Kievului deținea izvoarele Dunării, ale Siretului și ale Prutului. În mod fatal el trebui să tindă [2] spre a lua în stăpînire această Dunăre al cărei nume răsuna în vechiul cîntec al lui Igor. *A exista fără îndoială, un moment neluminat de cronici sau de documente, în care o nouă unitate ortodoxă ruso-română părea că trebuie să se fi stabilit între pretențiile tătare de la est și amenințarea maghiară din vest.*

Atunci Lituania păgînă, apoi Polonia catolică, sub-germanică, au intervenit pentru a întoarce în folosul lor, procesul de descompunere care ajunsese la capăt. *De atunci, numai prin intermediul acestei Polonii, confundate cu Lituania, absorbită sub raport politic, cele două națiuni au putut să se cunoască și să se influențeze reciproc.*

[1] Mihail Hrușevski (Hrusevskij), 1866 – 1934, istoric ucrainian naționalist, adept al doctrinei panslaviste. Principala sa lucrare este ***Istoria Ucrainei rusești***, 10 vol., Lvov, 1906 – 1934, în care a fundamentat istoric pretențiile austriace asupra Ucrainei și utilitatea creării unui stat ucrainian independent față de Rusia.

[2] În anul 860, are loc prima expediție rusă împotriva Bizanțului încheiată cu un eșec. Totodată au loc pătrunderi incipiente ale creștinismului în Rusia. Mai tîrziu, în 882, cneazul Novgorodului, Oleg, cucerește Kievul și acest oraș devine capitala Statului rus, iar între anii 883 – 885 supune triburile slave ale drevleanilor, severiarilor și radimicilor, pentru ca între 907 – 911 să întreprindă mai multe campanii împotriva Bizanțului încheiate cu un tratat comercial ruso-bizantin (2 septembrie 911) prin care negustorii ruși au căpătat dreptul de a face comerț cu Bizanțul. Între anii 912 – 945, mare cneaz de Kiev este Igor care în urma abuzurilor făcute pentru perceperea tributului provoacă răscoala drevleanilor în cursul căreia, în anul 945, este ucis. Îi urmează cneaghina Olga (945 – 969), aceasta organizează administrația locală și stabilește cuantumul dărilor. În toamna anului 957 vizitează Constantinopolul, prilej cu care se creștinează. Cneazul Sîviatoslov I Igorevici, fiul cneaghinei Olga, devine major în anul 969 și preia conducerea statului kievean pînă în anul 972. Siviatoslav supune pe viatici și întreprinde campanii împotriva bulgarilor de pe Kama și din Caucazul de Nord între 966 – 967. Urmează alte atacuri militare, între 968 – 969, în Bulgaria și cucerește Durustorum (Silistra) la 7 decembrie 968. Peste cîțiva ani, la 24 iulie 971, Sviatoslav este înfrînt de bizantini, pierde cetatea Durustorum și este obligat să se retragă. Pe drumul de întoarcere în Rusia este ucis de pecenegi în 972. Timp de opt ani, 972 – 980, au avut loc lupte fratricide pentru domnie, care s-au încheiat cu victoria lui Vladimir I Sviatoslavici (980 – 1015), în vremea căruia statul kievean atinge apogeul puterii sale. După moartea acestuia profită de luptele interne dintre succesorii lui Vladimir regele Boleslaw ce Viteaz care, în 1018, cucerește Kievul. Un an mai tîrziu, în 1019, Iaroslav cel Înțelept (1019 – 1054) recucerește Kievul. În anul 1036 s-a înființat Mitropolia de Kiev. Între anii 1054 – 1113, din nou, au loc lupte interne între urmașii lui Iaroslav, fiii acestuia Iziaslav, Sviatoslav și Vsevolod se luptă pentru domnie, iar aceste conflicte au marcat începutul fărîmițării politice a statului kievean.

CAPITOLUL II

PRIMELE RELAȚII POLITICE ÎNTRE ROMÂNI ȘI RUȘI: SCHIMBURI DE CIVILIZAȚIE

După anexarea Galiției de către Cazimir cel Mare [1], rușii occidentali au încercat să creeze noi instituții politice, noi centre de civilizație pentru neamul lor. Noul regim nu semăna cîtuși de puțin cu fostul regim lituanian care respectase profund o viață culturală mai veche decît a sa, de la care împrumutase tot atîtea concepții și forme de organizare cîte vor împrumuta mai tîrziu otomanii de la lumea bizantină învinsă și anexată. Polonezii au adus cu ei ritul catolic și tradițiile latine occidentale, cărora își vor aservi încet-încet supușii deposedați cu forme în regulă de moștenirea lor teritorială și spirituală.

Spre 1360, un membru al numeroasei și puternicei familii Koriatovitsch, lituanieni de spiță veche după cum le-o arăta și numele, probabil neam cu Olgerd și Keystuth, se supune cererii marelui rege al Ungariei – dacă nu cumva propunerile nu veniseră din partea lui – și în fruntea unui grup important de imigranți ruși, colonizează regiunea Maramureșului, cuprinsă între Galiția de unde era originar, și Transilvania regelui, care pînă atunci fusese locuită numai de români trăitori în sate risipite prin văile Carpaților, sub autoritatea patriarhală a cnejilor și voievozilor. Ducele Teodor Koriatovitsch, prieten al regelui Ludovic [2], n-a mai părăsit niciodată această nouă colonie, care a prosperat ajungînd curînd să se sprijine pe o organizare ecleziastică proprie: episcopatul de Munkács. Alături, românii își păstrau autonomia garantată de privilegii clare, familiile lor voievodale dînd războinici, nobili și cavaleri regatului de care depindeau. La mînăstirea Sf. Mihail, aproape de satul Peri, aveau chiar un egumen din neamul lor, a cărui putere episcopală a fost stipulată printr-o diplomă emisă de Patriarhul de Constantinopol întemeindu-se astfel o stavropighie română pentru Maramureș și provinciile ungurești vecine, printre care și toată partea de nord-est a Transilvaniei.

De atunci, timp de aproape cinci sute de ani, cele două populații au trăit alături, rușii mai mult spre partea Galiției, românii întinzîndu-și satele de-a lungul frontierei transilvane, și unii și alții neavînd un rol important în orașele Munkács, Hust, Szigeth, Tecsö, întemeiate de teutoni și care, în mare parte, adăposteau coloniști maghiari. Însă această coabitare pașnică nu excludea o concurență firească: dacă rușii au încercat să ia în stăpînire marele așezămînt episcopal de la Peri și cîteodată au reușit, începînd cu secolul al XV-lea, cînd acesta deja decăzuse și pe toată durata secolului următor, românii au fost stăpînii episcopiei de Munkács,

unde izbînda lui Mihai Viteazul, domnitor al Valahiei, a instalat, între 1599 şi 1600 un călugăr de la Tismana, faimoasa mînăstire a Olteniei.

Dar, Maramureşul nu era decît o provincie maghiară, atît şi nimic mai mult, neavînd autonomie stipulată prin diplome regale şi, în condiţiile date, nefiind capabilă de o dezvoltare proprie. Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile în Moldova vecină.

Începînd cu anul 1340 [3], trupele regelui Ludovic au început să şteargă urmele stăpînirii tătare din ţara păşunilor bogate şi a pădurilor virgine, semănate cu rare aşezări săteşti, care se întinde la est de Carpaţii Transilvaniei, dincolo de aşezările întemeiate de-a lungul veacurilor de secuii maghiari, străjuitori ai hotarului aproape mereu ameninţat. Cetăţi au fost construite în munţi, vechile centre ungureşti apropiate minelor de sare de la Ocna au reînviat după apariţia războinicilor trimişi pentru a răspîndi credinţa creştină şi autoritatea regelui. Pentru a-i ţine sub ascultarea acestui nou şi străin stăpîn pe ţăranii români care locuiau între munţi şi linia Siretului, s-a crezut că pot fi folosiţi voievozi de dincolo de munţi, într-o vreme în care căpeteniile militare ale acestui neam au dat chiar Ungariei, Coroanei acesteia, cei mai buni apărători. Astfel, un Dragoş, venit din Maramureş şi fiul acestuia ce purta numele de Sasul („le Saxon") se stabiliră ca simple căpetenii cîrmuind în numele regelui, la Baia, veche colonie a saxonilor folosiţi la exploatarea minelor de argint de pe malurile Moldovei. Noua provincie se numea în limba autohtonilor, Ţara Moldovei, Moldova (vezi Moravia cehă), căci ei, ca şi slavii, se orientau după rîuri.

O nouă migraţie românească a dat alt caracter acestei Moldove. Afluxul de populaţie rusă în Maramureş a atras schimbări profunde în regiune; un spirit de iniţiativă şi de aventură însufleţea acum căpeteniile satelor care descoperiseră posibilitatea îmbogăţirii prin colonizări. Voievodul Bogdan, de mult timp obişnuit la nesupunere, a adunat în jurul său un grup de aventurieri şi a plecat, fără altă permisiune decît aceea cerută curajului propriu, spre această nouă provincie românească abia eliberată de sub tătari, pentru a întemeia, pe ruinele provinciei maghiare uşor de distrus, mai ales de confraţi mai bine dotaţi, un nou Stat românesc.

Exista deja în munţii Valahiei începutului de veac XV, un principat al „întregii ţări româneşti", creaţie naţională spontană, bazată pe vechea idee romană care supravieţuia în poporul imperiului destrămat, prin unirea voievodatelor existente pe malul drept şi pe cel stîng al Oltului. Această primă „Românie", avîndu-şi capitala la Argeş ar fi trebuit să se întindă spre est pînă la frontiera etnică a locuitorilor de acelaşi neam. Noua Moldovă a împiedicat-o întrucît ea era cea menită să dureze, să învingă şi să cucerească.

În privinţa instituţiilor sale superioare, a limbii de stat şi a bisericii, a stilului de cancelarie, Valahia, mai veche, înclina spre modelul statelor slave de lîngă Dunăre care au continuat tradiţia marelui Bizanţ. Avea boieri; principele purta titlul oficial de Mare-Voievod, *domn*, „dominus", pentru ai săi; era înconjurat de o Curte formată din logofăt, vistiernic, comis, strateg, vornic (dvornic de la „dvor", curte; comis de la *comes sacrii palati*, majordom); în biserică, slujbele erau ţinute în slavonă şi diplomele erau eliberate într-o formă care nu se deosebea cu nimic de cea folosită pentru Ţarii din Tîrnovo sau Craii sîrbi; călugări balcanici înălţau cu

ajutorul principilor, primele mînăstiri slavone la Vodița și Tismana. Cît despre Moldova, după ce a trecut, fără îndoială, printr-o perioadă latină datorată întemeietorilor veniți din Ungaria, a fost atrasă și de formele slavone, dar de această dată primite nu prin intermediul sîrbo-bulgar care totuși exista, ci venite din Valahia vecină.

Curînd, *părea că vechea Rusie kieveană s-a refugiat pe acest nou teritoriu* și asta fără a întîlni ca în Maramureș, forme străine impuse de o autoritate superioară.

Aici nu exista decît tradiția populară în domeniul statului, al bisericii, al societății; ea trebuia respectată, dar nu constituia o sursă de inspirație pentru noile cerințe ale unei vieți politice riguros organizate. Totul a fost deci împrumutat de la vechea civilizație rusă care trecuse fără a se schimba cîtuși de puțin de la Kiev la Halici. Primii călugări științiori de carte au venit din Valahia, de la școala sîrbo-grecului Nicodim și nu au reușit să cucerească organizarea ecleziastică moldavă decît alăturîndu-se reședinței ruse de la Halici, prin primul episcop de Cetatea-Albă, apoi de Suceava, Iosif. O tentativă poloneză de a introduce în Principat ritul catolic prin propaganda dominicană și franciscană, s-a izbit de rezistența țării, chiar dacă acești călugări au reușit să întemeieze episcopia catolică de Siret și să-l determine pe principele Lațco, fiul lui Bogdan, să o recunoască. Soția acestui voievod, care nu a consimțit să-și schimbe religia, pare a fi fost o descendentă a cnejilor Rusiei kievene. O altă femeie, Margareta sau Mușata, probabil fiică a lui Lațco, s-a distins prin sprijinul permanent acordat Fraților Propovăduitori, dar ea nu a reușit decît să le acorde subsidii prin fiul său, principele Petru, la fel de ferm în ortodoxia sa precum îi fuseseră predecesorii cu toate demonstrațiile lor catolice făcute de frica Poloniei. De la Bogdan [4] sau de la Lațco [5], nu au rămas documente scrise. Cele mai vechi privilegii moldave care s-au păstrat, sînt datorate lui Roman, fratele lui Petru despre care voi vorbi mai jos. Ele nu sînt în titulatura princiară, în formularea donațiilor, în particularitățile dialectale, care păstrează elemente împrumutrate din vorbirea populară ucraineană, chiar și în aspectul lor caligrafic, decît reproduceri ale diplomelor acordate de Koriacovitsch în Galiția.

Și asta nu e totul. Ierarhia civilă variată și exactă întîlnită în Valahia, lipsește în acest principat. Trebuie să așteptăm ca mișcarea civilizatoare începută în mînăstiri să-și facă efectul asupra vieții politice pentru a avea sub Alexandru cel Bun, fiul lui Roman și domnitor mai bine de treizeci de ani, începînd cu debutul noului secol, un șir permanent de domnitori pămînteni. Sub predecesorii săi, acest șir e suplinit de confuzia care a domnit mereu în Galiția unde erai după modelul lituanian, doar nobil, adică războinic.

Să ne oprim o clipă asupra numelor. Dacă cel de Bogdan se întîlnește și în Balcani, Lațco este ucrainean, Roman la fel, în timp ce Petru și Ștefan, alt frate, amintesc de sfinții protectori ai Ungariei, una dintre provinciile acesteia fiind leagănul noii dinastii. Printre boieri, numele rusești erau nelipsite. Și atunci cînd trebuiau individualizați prin locul de origine sau prin avutul deținut, pentru a marca derivarea se foloseau mijloacele utilizate în cancelaria de la Halici.

S-a mai întîmplat ceva. La moartea lui Lațco care nu lăsase un moștenitor de gen masculin, s-a încercat instalarea unei dinastii ruse în Moldova. Probabil nu se va știi niciodată ce s-a întîmplat cu domnia moldavă a cneazului Yourg Koriatovitsch pe care vechile pomelnice cuprinzînd nume de principi, păstrate în

biserici, nu au vrut să-l admită printre domnitorii legitimi ai țării. Evenimentele din viața acestuia pot fi urmărite în cronicile ruse ale Lituaniei. A fost chemat în Moldova de către boieri și se poate presupune că gestul lor a fost determinat de teama catolicismului polonez; s-a crezut că a luat în căsătorie o fiică a lui Lațco, chiar dacă nu putem cita nici un document; dimpotrivă, numele său ar fi figurat în listele mai sus-amintite dacă o căsătorie l-ar fi legat de o dinastie legitimă. Se pare că ar fi pierit într-o răscoală; două secole mai tîrziu, călătorilor străini le era arătat aproape de Bîrlad, un mormînt care ar fi fost al lui – dacă ar trebui să credem mărturia lui Stryikowski, cronicarul polon, care s-ar fi putut însă, înșela. O diplomă de-a sa, acordată unui luptător împotriva tătarilor de la Dunăre, nu este decît un fals la întocmirea căruia s-au folosit acte autentice din cancelaria dinastiei Koriatovitsch.

Pentru cîtva timp, Lituania alipită Poloniei [6] prin căsătoria cneazului Jagello cu Hedviga, moștenitoare, prin mamă, a marelui rege Cazimir, și-a păstrat în mare parte moștenirea politică rusă. Ea a putut chiar spera, după moartea lui Jagello, devenit principele creștin Vladislav, că va dobîndi o nouă și glorioasă independență, împodobită cu coroana regală pe care marele prinț Vitold [7] a cerut-o aliatului său, împăratul Sigismund [8], și fusese pe punctul de a o obține. Tradițiile lituaniene trăiau și în cariera aventuroasă a lui Svidrigallo, neam al aceluiași Vladislav. Dar sub cel de al doilea Vladislav și mai ales sub Cazimir, fratele său, Polonia latină și catolică începuse o operă îndîrjită de substituire.

Se știe că Lituania nu a fost înglobată constituțional de către Polonia decît în 1568; sub Alexandru, unul dintre fiii lui Cazimir, ea părea să mai aibă o viață înfloritoare pînă cînd acest principe moșteni la moartea fratelui său Ioan-Albert și coroana Poloniei. Dar această viață nu era decît o formală supraviețuire unei misiuni istorice încheiată pe deplin și pentru totdeauna. Neexistînd însă o putere capabilă să o distrugă, viața populară, viața religioasă, viața națională a poporului rus exista în continuare, cu toate că vechii lui conducători, cnejii, trecuseră repede în rîndurile aristocrației poloneze, în jurul unei curți care în secolele XVI–XVII s-a întărit prin prestigiul intelectual și artistic al Renașterii occidentale venite din Italia.

Epoca era pe deplin încheiată cînd Moldova, în formare, împrumuta de la mai vechea civilizație a Rusiei de la Halici. Sub Alexandru cel Bun [9], și după ani de tulburări îngrozitoare, sub marele său nepot și urmaș Ștefan (1457–1504), noul principat a avut o serie de demnitari copiați după Bizanțul care prin relații directe – fie între reședința metropolitană de la Suceava și Patriarhul ecumenic de Constantinopol, fie între însuși Alexandru și Ioan al VIII-lea [10], împărat constantinopolitan care, întorcîndu-se din Occident, a traversat Moldova – au imprimat „Voievodului și nobililor" o concepție imperială asupra puterii determinîndu-i să se intituleze „autocrați". Păstrîndu-și totuși vechiul stil diplomatic, Moldova nu mai avea nevoie să împrumute de la Rusia occidentală caligrafi pentru numeroasele-i acte. O artă caligrafică originală apăruse în școlile mînăstirilor și în cancelaria domnească moldavă înlocuind vechea scriere măruntă și înghesuită, cu linii mai elegante în care începe să se întrezărească o influență apuseană. Aceste mînăstiri au servit drept model pentru cele care se dezvoltau în condiții mai puțin prielnice în Galiția, în Podolia, în Rusia poloneză unde manuscrise venite din Moldova se mai găsesc și azi. Arta bizantină în legătura

cărților, în sculptura obiectelor de cult, în broderia ornamentelor, împrumutată direct de la sursă, a suportat pe acest teren influențe care i-au dat un nou aspect, care de abia acum trezește interesul istoricilor. Dacă mai tîrziu, munca propriu-zisă va fi efectuată nu doar de călugări români ci și de meșteri aurari din Lemberg și brodezele grecoaice din Constantinopol, desenele vor respecta cu strictețe tradiția împămîntenită în Moldova. Către mijlocul secolului al XVI-lea mulțumită evlaviei generoase a cretanului Constantin Corniacte, mare vameș al Moldovei, va exista la Lvov o „biserică valahă", adică moldavă, zugrăvită de meșteri veniți din Moldova; această biserică a constituit de altfel, obiectul unei griji permanente din partea tuturor principilor care au domnit la Suceava, apoi la Iași; aceștia au înzestrat-o cu clopote și cu tot ce ar fi putut servi slujbelor divine; i-au ridicat din nou zidurile dărîmate și n-au uitat niciodată să o ajute cu o importantă sumă de bani. Confraternitatea staropigială a acestui oraș era susținută doar de acești protectori. Uneori, pretendenții moldoveni executați din ordinul regelui Poloniei pentru a fi ascultat de poruncile Sultanului, și-au găsit locul de odihnă în această biserică.

Ierarhia moldavă ajunsese, de altfel, să joace față de biserica rusească dezorganizată, rolul pe care odinioară îl jucase biserica rusă din Halici față de biserica din Moldova aflată în plin proces de organizare. Un document polon recunoaște în termeni clari că preoții galițieni veneau în mod obișnuit să ceară hirotonisire de la episcopii moldavi. Mai tîrziu, în 1594 [11], are loc la Iași primul sinod destinat să contrabalanseze succesul propagandei jezuite printre rușii din Polonia.

Statul moldav a cuprins, de la începuturile sale, o populație ucraineană, care a trăit laolaltă cu populația majoritară a principatului. Întemeiat la Baia acest principat s-a extins mai întîi spre răsărit, înglobînd rînd pe rînd, orașe de creație germană și armenească, chiar Lemberg, Siret și Suceava care avuseseră neîndoielnic, pînă atunci o existență autonomă. Curînd, el a coborît pe cursul Siretului și al Prutului pentru a ajunge către 1390 cel puțin, pe malul Mării Negre. În acea perioadă, frontiera orientală se oprea la Nistru, la ***țara pustie*** a Basarabiei meridionale de azi devenise domeniu al boierilor moldavi.

Însă țara, încă nu era cuprinsă între limitele naturale ce puteau fi apărate împotriva unui contraatac al puterilor de al căror declin sau dezordine de-o clipă Voievozii profitaseră pentru a-și extinde stăpînirea într-un mod atît de rapid, unic în istoria colonizărilor politice. Spre nord exista o poartă deschisă străinului, adică regelui Poloniei cu tendințe invadatoare. Pentru a stăpîni cursul superior al Prutului și al Nistrului, ar fi trebuit menținute garnizoane, nu numai în fortărețele de la Hotin (Choczim, pentru polonezi), de la Chmielow, de la Țețina, aproape de actualul oraș Cernăuți (Czernowitz), dar și în centrele comerciale mai importante precum Sniatyn și Kolomea.

Obținerea regiunilor Szepenik (Șipinți, în română), Pocuția (Angle) și Halici au constituit o mare problemă militară și politică pentru domnitorul Petru [12]. Povestea tratatelor care hotărîseră soarta evoluției moldave nu poate fi cuprinsă în limitele strîmte ale acestei expuneri sumare. Spre a dobîndi aceste ținuturi, Voievodul a profitat de un moment în care puterea polonă în Galiția nu era încă pe deplin consolidată, extinzîndu-și în mod natural principatul. Pentru regele Poloniei, care trebuie să fi ținut la prestigiul său, nu putea fi vorba de o simplă cedare; cel

care dorea să dețină teritoriul contestat și disputat trebuia să facă act de vasalitate, și chiar mai mult, să-și ascundă sub o formă oarecare expansiunea. Sistemul fusese folosit și de împăratul Sigismund cînd a renunțat la drepturile sale, în favoarea prietenului și aliatului său, Frederic de Zollern, la Brandenburg: a-l împrumuta pe suzeran cu o sumă de bani, a primi drept gaj o provincie, care în fapt era *vîndută*, nici una din părți neavînd intenția de a cere sau de a restitui datoria. Petru i-a plătit lui Jagello, în fața căruia se plecă doar cu acest singur scop – nu cum făcuse față de succesorul regelui Ludovic al Ungariei, vechiul său suveran – o sumă de 3 000 ruble de argint. A primit în schimb dreptul de posesiune asupra ținutului Halici și imediat a luat în stăpînire regiunea Szepenik, pentru ca urmașul său Alexandru să dețină în întregime Pocuția.

Dacă Pocuția ar fi rămas în mîinile urmașilor săi, procentul de populație rusă în statul moldav ar fi fost prea mare pentru a putea fi asimilat. Dar, către sfîrșitul vieții, Ștefan cel Mare recucerise Kolomea și Sniatyn, înapoiate regelui Poloniei de nedemnii fii ai lui Alexandru, în certurile lor nesfîrșite, nici fiul lui Ștefan, Bogdan [11] , n-a fost în stare să păstreze această moștenire de seamă: a sacrificat-o speranței deșarte de a se căsători cu Elisabeta, fiica regelui Cazimir și, cu toată strădania sa, a rămas și fără doamnă și fără pămînt. Doar ținutul Szepenik a rămas încorporat Moldovei. Împreună cu alte regiuni a fost mai tîrziu înglobat în achiziția austriacă din 1775, primind numele de Bucovina.

Dar în această parte expansiunea românească era de mult complet victorioasă. În cîțiva zeci de ani elementul rus a devenit o amintire îndepărtată, intrată în legenda singuraticului Lațco, ctitorul Ițcanilor, aproape de Suceava, de pe vremea întemeierii principatului moldav. În pribegiile lor păstorii moldavi urmînd către nord linia Carpaților, au ajuns foarte departe în ținuturile Galiției unde numele românești purtate de cîteva vîrfuri de munte amintesc de trecerea noastră pe acolo. Huțulii de azi (Huțul articulat pe radicalul Huț, a fost apropiat de Moț, denumirea populației românești din vestul Transilvaniei) au, fără îndoială, sînge de român cu toate că vorbesc un dialect ucrainean.

Dar, în timp ce domnitorii moldavi ai secolelor XV–XVI erau urmați la întoarcerea lor din incursiunile prin ținuturile Poloniei vecine, de numeroși țărani ruteni care *veneau de bunăvoie să se așeze pe un pămînt liber, sub un stăpîn de același rit oriental,* proprietarii poloni atrăgeau prin privilegii extraordinar de favorabile mii de români, mai ales păstori, care renunțau la ocupația lor anterioară în schimbul unor pămînturi ce trebuiau desțelenite pentru agricultură. A mai rămas ceva din aceste sate de „colonizare valahă?“ Ce a rămas din satele de transplant rutean create de Ștefan cel Mare, Bogdan și de un alt fiu al său, Petru Rareș (m. 1546). *A existat o mișcare de compensație care a permis celor două state să ajungă la frontiere mai netede fără ca vreunul dintre neamurile care ocupau teritoriile limitrofe să fi scăzut numeric unul în raport cu celălalt.*

[1] Domnia lui Cazimir III-lea cel Mare a avut loc între anii 1333 – 1370. La 24 august 1335 s-a încheiat înțelegerea de la Vișegrad, reședința regală a Ungariei pînă în 1350 cînd se mută la Buda, prin care dinastia de Luxemburg renunță la pretențiile sale asupra coroanei poloneze, dar păstrează Silezia. În perioada 1349 – 1356, Cazimir cel Mare a ocupat Halici, Lemberg și Volînia, dar în final, totuși, pierde Volînia de răsărit.

[2] Ludovic I de Anjou cel Mare, rege al Ungariei între anii 1342 – 1382, iar din anul 1370 este rege al Poloniei, sub numele de Ludwik.

[3] Au loc mai multe campanii împotriva tătarilor, printre care se numără şi luptele din 1343 purtate de o oaste din Transilvania, ostaşi conduşi de comitetele secuilor Andrei Lackfi, avînd printre ei şi români maramureşeni.

[4] Bogdan I, domn al Moldovei între anii 1359 – 1365.

[5] Laţcu, domn al Moldovei c. 1365 – 1374.

[6] La 14 august 1385, are loc Unirea la Krewo, care a pus bazele uniunii statale polono-lituane, după care marele duce al Lituaniei, Jagello, s-a căsătorit la 18 februarie 1386 cu Jadwiga, fiica lui Ludovic cel Mare şi regină a Poloniei, devenind astfel rege al Poloniei la 4 martie 1386, sub numele de Wladislw al II-lea şi întemeietor al dinastiei Jagello.

[7] Witold, prin tratatul de la Ostrow din 1392 este recunoscut de vărul său, regele polon Wladislaw II Jagello, ca mare cneaz al Lituaniei sub suzeranitate polonă. Domnia lui Witold s-a desfăşurat între anii 1392 – 1430.

[8] Autorul se referă la Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei între 1387 – 1437; de la 31 martie 1387 pînă la 1395 a condus împreună cu soţia sa Maria, apoi a domnit singur. A fost principe-elector de Brandenburg 1378 – 1397 şi 1411 – 1417; rege roman din 1410; duce ereditar de Luxemburg din 1419; rege al Boemiei, 1419 – 1421 şi 1436 – 1437; rege al Italiei din 1431; împărat din 1433.

[9] Alexandru cel Bun, domn al Moldovei în perioada cuprinsă între 11 februarie 1400 – 31 decembrie 1431.

[10] Ioan al VIII-lea Paleologul, împărat bizantin între anii 1425 – 1448. În 1430, turcii au pus stăpînire pe Thessalonic, imperiul bizantin rămînînd numai cu Constantinopolul, cîteva insule în Marea Egee şi despotatul Mistra în Peloponez care era în mod tradiţional apanajul celui de-al doilea fiu al împăratului de la Constantinopol. În această situaţie critică, împăratul Ioan al VIII-lea a înteprins un nou turneu în Europa; a participat la Conciliul de la Florenţa din anul 1439, unde în prezenţa împăratului şi în cadrul unei mari solemnităţi, a fost din nou proclamată unirea între Biserica Catolică şi Biserica Ortodoxă. Acest act a provocat furia clerului şi poporului bizantin, agravînd şi mai mult soarta dificilă a imperiului.

[11] Într-o altă lucrare a sa, ***Istoria bisericii româneşti*** (Bucureşti, 1929, vol. I, p. 207 şi urm.), N. Iorga ne spune: „Hotărîrile complete ale sinodului din Iaşi nu ni s-au păstrat, dar putem bănui lesne cuprinsul lor. Ele nu fură însă aduse la îndeplinire, căci un Domn ca Ieremia Movilă, care înlocui, încă din august 1595, pe Ştefan-Vodă<Răzvan>, nu putea să aibă o direcţie ortodoxă prea strictă, odată ce făcea parte dintre sfătuitorii lui Petre Şchiopul, odată ce era fratele Mitropolitului Gheorghie, îngăduitorul şi curtenitorul catolicilor, odată ce, acum în urmă ajungea unde nu visase vreodată să ajungă, prin armele lui Zamoyski, hatmanul Poloniei. [...] În curînd se ţinu un al doilea sinod împotriva propagandei latine, dar nu în Moldova, care nu fu nici reprezentată la dezbaterile celor noi, ci în oraşul Brezesk <în 1596> care făcea parte din stăpînirea prinţului de Ostrog, Constantin; acesta, un prieten al lui Mihai Viteazul, făcuse în Capitala sa o tipografie, care dădu Biblia slavonă din 1581 [...]. De acum înainte lupta dintre catolicism şi ortodoxie se mărgineşte la hotarele Poloniei. Sinodul din Brezesk se părea că trebuie să se mîntuie printr-o sîngeroasă luptă cu armele; la urmă cele două partide dădură două adunări deosebite: a uniţilor arătă aplecare către politica regelui Sigismund şi a lui Zamoyski. Dar o a doua, în fruntea căreia erau Nichifor şi Chiril Lucaris, hotărî ca episcopii care şi-au lăsat legea au pierdut, cu Mitropolitul lor, Mihail Rogoza, în frunte, şi situaţiile lor arhiereşti.

[12] Autorul se referă la Petru I Movilă, Domn al Moldovei c. 1374 – c. 1392.

CAPITOLUL III

COMUNITATEA RUSO-ROMÂNĂ ÎN ACȚIUNEA MILITARĂ AVENTURIERĂ; CAZACII DE PE NIPRU ȘI RELAȚIILE LOR CU ROMÂNII

De la începutul secolului al XVI-lea, românii și rușii occidentali supuși ai Poloniei, au avut prilejul de a lupta alături unii de alții împotriva unui dușman comun al credinței creștine – armata otomană – și mai ales, împotriva unui aliat al acesteia, dornic de pradă anuală, Hoarda tătară care, după destrămarea imperiului vechilor hani, stăpînea nu doar Crimeea unde se adăpostea, dar și „cîmpiile pustii" pline de primejdii pentru negustori și călători, ce se întindeau pînă la Nistrul moldav.

Prima colaborare militară între ruși și români a început pe drumul plin de foloase al aventurii, pe vremea cînd Polonia mai era vecina de la răsărit a Moldovei și cu mult timp înainte ca Rusia moscovită să-și fi îndreptat atenția spre Țarigradul ce nu intrase încă în planurile ei de viitor.

Moscova ale cărei prime relații cu românii Moldovei le vom arăta mai tîrziu, avea destule de făcut pentru a-i îndepărta definitiv pe tătarii din Cazan și Astrahan de pe pămînturile marelui cneaz și pentru a împiedica Polonia, moștenitoare a pretențiilor lituaniene, care din vest, încerca să refacă în folos propriu vechea unitate rusă. Polonia se străduia să trăiască în cît mai bune relații cu Sultanul al cărui avînt știa prea bine că nu-l poate stăvili și se mulțumea să-l țină departe de granițele ei. În același timp, tătarii trebuiau împiedicați să-și continue jaful căci exemplul lor arăta celor care ar fi fost în stare să facă la fel împotriva dușmanului și, cîteodată chiar împotriva prietenilor, folosul pe care-l puteau trage.

Opresiunea catolică exercitată de Polonia, la care se adăugase și influența unui regim social foarte greu pentru țăranii șerbi, aproape în majoritate ruși în aceste zone, a alungat în pustia străbătută de incursiunile păgînilor, o mulțime de tineri și de războinici maturi care doreau să tragă foloase din acest exil. Chiar polonezi urmăriți pentru delicte și crime, au căutat adăpost în această comunitate care forma un adevărat ordin al cavalerilor tîlhari. Romînii proveniți mai ales din Moldova, veniră fuga pentru a lua parte la împărțirea prăzilor. Cataractele Niprului ofereau o invincibilă linie de apărare împotriva ripostei tătare, iar insulele rîului puteau servi drept punct de plecare atît pentru raidurile în stepă cît și pentru incursiuni piraterești pe Marea Neagră și, mai tîrziu, pînă pe coastele Asiei. Astfel, în sînul celor două națiuni cuprinse între hotarele statelor lor, s-a format un grup numeros de luptători de temut care n-au cunoscut altă lege decît ordinul

indiscutabil al căpeteniilor lor. Erau numiţi cazaci, în tătară vagabonzi, exilaţi, *outlaw*, un pic din toate astea, iar ei nici nu doreau cîtuşi de puţin să fie altceva.

Aveau nevoie de un stăpîn şi acesta nu era uşor de găsit printre ei. Dar, nobilii ruşi vecini, doritori de o glorie aventuroasă pe care prudenţa calculată a regilor Poloniei, educaţi în spiritul machiavelicei doctrine statale, nu era capabilă să le-o dea, s-au arătat destul de dispuşi să joace acest rol. Un nobil de ţară, Eustaţiu sau Ostafii Daşkovici, a fost prima lor mare căpetenie care le-a transformat bîrlogul – castelele de la Cercasc şi Kaniev – în fortăreţe de neînvins. Nu era un necunoscut în Moldova unde de la un capăt la celălalt al domniei sale, Ştefan cel Mare a avut mereu ceva de împărţit cu tătarii, iar cînd era ameninţat de vreo primejdie, hatmanul cazac găsea întotdeauna adăpost sigur pe celălalt mal al Nistrului.

Eustaţiu a fost urmat la conducere chiar de un descendent al viteazului domnitor moldav. Ştefan şi-a măritat una din fete, Maria, cu un nobil ucrainean, Sangusko, senior de Wisnitz şi din această căsătorie provin cei doi Wiszniowiecki. În fruntea cazacilor, Dimitrie sau Mitro ajunsese o adevărată putere politică ce nu se prea temea de ordinele regelui Poloniei al cărui supus pretindea că rămăsese; Moscova îl aştepta cu braţele deschise în momentele ei de revoltă şi de nelinişte şi de altfel, el n-a uitat nici o clipă că se trăgea din Voievozii Moldovei. Cînd în 1564, s-a ivit prilejul de a ridica pretenţii asupra tronului moldav, unde un aventurier grec, slugă a Împăratului, Ioan Heraclit [1], zis Despot, îl înlocuise prin violenţă pe Alexandru Lăpuşneanu, ultimul reprezentant al strămoşului Ştefan, el se grăbi să se înfăţişeze împreună cu cîteva sute de tovarăşi, în faţa viitorilor supuşi care-l chemaseră împotriva uzurpatorului.

Dar, el întîrziind puţin, moldovenii îşi aleseseră deja un domn pămîntean, fără sînge amestecat, pe Ştefan Tomşa [2] şi în lupta împotriva noului voievod, Wiszniowiecki a fost învins. Părăsit de ai săi, ascuns de nişte ţărani sub o căpiţă de fîn, a fost prins şi trimis de Tomşa la Constantinopol ca mărturie a victoriei şi a fidelităţii sale. Nefericitul, demn de o soartă mai bună datorită curajului său, a agonizat zile în şir atîrnat în furci.

De atunci înainte, cazacii n-au mai neglijat Moldova căreia tocmai îi descoperiseră bogatele cîmpii şi înfloritoarele oraşe. Au făcut în aşa fel încît moldovenii înşişi, mereu ocupaţi să-şi aleagă domn nou, să fie nevoiţi să-i cheme. Au fost, fără îndoială, cazaci şi în armata polonă care, în 1569, îl înconjurase pe Bogdan [3], fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, pe timpul cînd acesta spera să recîştige prin forţă sceptrul moldav, pe care turcii i-l smulseseră pentru a-l vinde unuia dintre clienţii mai vechi, Ioan, supranumit „cel Cumplit“ [4]. Pentru a-şi păstra domnia pîndită de soarta predecesorului său şi Ioan s-a sprijinit pe cazaci atunci cînd a recurs la arme împotriva tătarilor şi a ienicerilor lui Paşa-Cigala. A bătut monedă de aramă pentru a-şi plăti aliaţii aflaţi sub comanda hatmanului Svierşevski – cazacii renunţaseră să-şi mai aleagă conducători din rîndul nobilimii ruse din Polonia – şi acest devotat corp de armată, care admira vitejia şi dispreţul morţii ce-l caracterizau pe voievodul nesupus, l-a însoţit în incursiuni sub zidurile cetăţilor turceşti de la Dunăre şi Nistru: Cetatea-Albă, Chilia, Bender, şi cînd, la Roşcani, lîngă Cahul, în „pustiul“ lipsit de apă al Basarabiei meridionale a purtat ultima sa bătălie, cazacii nu l-au trădat precum boierii şi s-au jertfit alături de cel pentru care şi-au pus onoarea în joc. Sub ochii celor care supravieţuiră dezastrului, Ioan, atras

prin trădare în cortul comandantului turc, a fost prins şi corpul i-a fost sfîşiat de patru cămile.

Cazacii n-au vrut niciodată să creadă în moartea acestui strălucitor erou de aventură. Precum lui Ioan, i-au recunoscut dreptul legitim „de moştenitor al Moldovei", oricărui surghiunit vorbitor al graiului moldav ajuns prin părţile Niprului spre a le cere sprijin. În fruntea cetei lor îndrăzneţe l-au avut pe un Ioan Creţul, apoi pe un Ioan zis „Potcoavă" întrucît acel frumos tînăr cu lungi plete şi privire autoritară rupea cu uşurinţă bucăţile de fier ce-i cădeau sub mînă. Cu ajutorul acestor credincioşi tovarăşi de arme, cel numit pînă atunci „Nicoară Valahul" a devenit la Iaşi „Domnul Ioan, prin mila lui Dumnezeu", iar hatmanul cazacilor Chah i-a fost mereu alături ca general şi sfetnic, cîteva luni cît i-a ţinut domnia.

Ioan a fost nevoit să părăsească ţara; turcii l-au urmărit cu răzbunarea lor pînă în Polonia unde pribegise, iar regele Ştefan Báthory, care, în Transilvania al cărei principe fusese, învăţase că pentru a-i servi pe turci niciodată nu trebuie să-i superi, l-a prins, l-a aruncat în temniţă şi executat în piaţa publică din Lemberg. Acest bărbat care a ştiut să rămînă pînă în ultimele sale clipe un viteaz, şi-a acceptat cu dispreţ soarta. Luă cuvîntul pentru a dezvălui în faţa asistenţei, politica prea puţin creştină şi deloc cavalerească a unui Suveran atît de puternic, care ar fi putut să-şi asume sarcina glorioasă a unui conducător de cruciadă; terminîndu-şi frumoasa cuvîntare care făcuse să curgă lacrimi pe multe mustăţi groase ale aventurierilor prezenţi, i-a dat sfaturi fratelui său, călăul, pentru ca acesta să îndeplinească cît mai bine ce avea de făcut. Corpul i-a fost depus cu toate onorurile cuvenite în biserica moldavă din Lemberg, plină toată de negustorii moldoveni sau veniţi din Moldova.

În stepă acest aspru războinic n-a fost uitat, dar cazacii îşi aduceau mult mai bine aminte de Moldova cu frumoase peisaje şi bogăţii inepuizabile, drum ce părea că trebuie să ducă spre ţinuturile Sultanului umplute timp de două secole victorioase cu pradă de război. Dacă nimeni nu mai îndrăznea să se prezinte precum acela a cărui mîndru cap căzuse în văzul tuturor, au fost stîrniţi alţi „moştenitori legitimi" ai tronului moldav. În timpul celor două domnii ale paşnicului Petru Şchiopul [5] şi chiar pe timpul celui care îl înlocui pentru o clipă, Ioan [6] Sasul, cetele căzăceşti năvăliră din nou în ţară, dar nu ca duşmani căci pretindeau că restabilesc ordinea legală a succesiunii la tron, ordine tulburată de uzurpările turcilor. De patru sau cinci ori după 1571, prin voia hatmanului şi a tovarăşilor lui, au domnit un Alexandru [7] care a deţinut puterea cîteva zile, un Constantin [7] care a fost mai puţin fericit şi încă vreo cîţiva. La sfîrşitul acelui secol, războinicii de pe Nipru l-au pus domn la Iaşi pe un Petru [9] destul de arătos la înfăţişare care pretindea a fi frate cu Bogdan, al doilea fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu care, considerat mort la Constantinopol, şi-ar fi găsit de fapt adăpost la „nisovii" stepei, aceşti oameni buni, compătimind ghinionul ce-i urmărea pe prinţii pribegi; ajutat de cazaci, el domni cîteva săptămîni în 1594, pentru a avea apoi, în captivitate la turci, soarta îngrozitoare a predecesorului său, prinţul aliat al cazacilor, Mitro Wiszniewieski. Trebuie să adăugăm faptul că, în această perioadă, cazacii au început, influenţaţi fiind de regele Ştefan [10] şi de discipolul acestuia, cancelarul şi hatmanul Ioan Zamoyski, să-şi stabilească reguli prevăzînd subsidii care uneori, îi

puneau la dispoziţia regatului, atunci cînd Varşovia nu dorea să-şi asume responsabilitatea şi riscurile unei rupturi cu turcii.

Aceşti oşteni în slujba aventurii începeau să fie văzuţi într-o altă lumină care nu avea nimic dinastic în ea. Ca duşmani permanenţi ai turcilor, dădeau năvală în oraşele de graniţă de mult timp ocupate de ieniceri şi, în zilele de tîrg prăduiau fără a ţine seama că printre victime se aflau şi bieţi ţărani moldoveni veniţi să mai cîştige ceva. Jefuirea oraşului Orhei mărturiseşte că, de fapt, ei nu luau în seamă hotarele întrucît oraşul se afla chiar pe pămîntul deţinut de domnitorul moldovean.

Mai existau printre cazaci, moldoveni de neam curat. După 1590 i-a condus un rus, Nalevaico, dar şi un Lobodă, a cărui nume era incontestabil românesc. În această perioadă, imboldurile Papei Clement al VIII-lea, interesele împăratului Rudolf căruia Sultanul tocmai îi declarase război, ambiţiile nevolnicului principe transilvan Sigismund Báthory, au dus la formarea unei alianţe creştine în scopul ruinării Imperiului Otoman printr-o cruciadă în care urmau a fi utilizate toate forţele disponibile din Orient. Mihai Viteazul, domnul Valahiei şi contemporanii săi moldoveni, Aron şi Ştefan Răzvan au fost atraşi la cauza răzbunării menite să restabilească pentru Casa de Austria, fostul Imperiu de la Constantinopol. Bineînţeles că n-a fost uitat nici admirabilul corp de armată al cazacilor. Aceştia au primit de la Praga, un falnic steag cu vulturul bicefal al Habsburgilor şi de la Papă, soli de limbă slavă aducînd alături de îndemnurile acestuia, subsidii a căror elocinţă era şi mai convingătoare. În 1594, cînd invazia tătară declanşată de stăpînii turci ajunse aproape de Iaşi şi în văile Maramureşului unguresc, căpetenii cazace s-au oferit, mai mult sau mai puţin dezinteresat, să-l ajute pe Aron [11] şi frumoasa lor infanterie călită în toate greutăţile războiului împotriva turco-tătarilor, a luptat la Călugăreni în apărarea Valahiei invadate de vizirul Sinan. În 1599, au fost tovarăşi de preţ pentru Mihai în cucerirea Transilvaniei şi nu l-au părăsit decît atunci cînd acesta a fost silit să-şi abandoneze armata învinsă. Au revenit sub steagul românesc pentru a lua parte la contraofensivă.

Caracterul lor naţional devenise deja unitar. Cazacii nu mai cuprindeau alte elemente decît cele ucrainene şi, apropiindu-se de suferinţa şi de dorinţa de răzbunare a ţăranilor asupriţi, de acelaşi neam cu ei, se pregăteau pentru o altă misiune istorică decît lupta dusă alături de români împotriva poftelor păgîne.

[1] Ioan Despot (Heraclidul), Domn al Moldovei între anii 1561 – 1563.

[2] Ştefan I Tomşa, Domn al Moldovei, 1563 – 1564.

[3] Bogdan Lăpuşneanu, domn al Moldovei între anii 1568 – 1572. La 2 octombrie 1569 a depus jurămîntul de omagiu regelui polon Sigismund al II-lea August (1568 – 1572), ultimul reprezentant al dinastiei Jagello.

[4] Ioan Vodă cel Cumplit, Domn al Moldovei între februarie 1572 – iunie 1574. În anul 1573 a bătut o monedă de aramă, *accea,* denumirea turcească a asprului. În februarie 1574, Ioan Vodă a refuzat dublarea haraciului către Poartă; 14 aprilie 1574 în lupta de la Jijia, Ioan Vodă zdrobeşte oastea turco-munteană venită să-l instaleze Domn pe Petre Şchiopul; în lunile aprilie-mai 1574, Domnul Moldovei atacă cetăţile turceşti Brăila, Tighina şi Cetatea-Albă pe care încearcă să le distrugă cu focul, dar garnizoanele otomane au rezistat; 10 iunie 1574, trădat de boieri, Ioan Vodă este forţat să se retragă după o îndîrjită rezistenţă opusă turcilor în bătălia de lîngă iezerul Cahulului. Se refugiază la Roşcani unde este asediat de turci şi din cauza lipsei de apă este silit să se predea. În ciuda asigurărilor date este ucis de turci. Aliaţii tătari ai oştilor turceşti au primit încuviinţarea să prade Moldova.

[5] Petre Şchiopul, Domn al Moldovei între anii 1574 – 1591, cu întreruperi în anii 1577 şi 1579 – 1582.

[6] Iancu Sasul, Domn al Moldovei în perioada 1579 – 1582, reprezintă o a doua întrerupere a domniei lui Petre Şchiopul.

[7] În februarie 1578, Alexandru, fratele lui Nicoară Potcoavă, ajutat de cazaci ocupă Capitala Moldovei, Iaşi. Asediat de oastea moldo-transilvano-turcă, încearcă o ieşire, dar este luat prizionier în data de 11 – 12 martie 1578, la Miroslava.

[8] În intervalul de timp iulie-octombrie 1578, cu ajutorul „Cazacilor“, „domnişorii“ transnistrieni Petre, Constantin (fiul lui Nicoară Potcoavă) şi un alt Constantin (fiul lui Ştefan Lăcustă), au încercat să preia domnia Moldovei.

[9] „Domnişorul“ Petru Cazacu, un alt român transnistrian, în octombrie 1592 este înfrînt de Aron Tiranul, sprijinit de turci.

[10] Autorul se referă la Ştefan Bathori, voievod al Transilvaniei (1571 – 1576) şi principe al Transilvaniei (1576 – 1583), care la 14 decembrie 1575 a fost ales rege al Poloniei pînă în anul 1587, cînd rege al Poloniei a ajuns fiul regelui Suediei Johann III-lea (1568 – 1582) şi cel care în Polonia a întemeiat dinastia Wasa, Sigismund al III-lea, devenit mai tîrziu duce al Lituaniei (1587 – 1632) şi rege al Suediei (1592 – 1599).

[11] Autorul se referă la Aron Tiranul, Domn al Moldovei, cu întreruperi, între anii 1591 – 1595, fiind înlăturat din domnie la 24 aprilie 1595 de către Sigismund Bathory care-l ajută pe Ştefan Răzvan să ajungă Domn, deşi la 16 august 1594 Aron Tiranul încheiase un tratat cu Imperiul hasburgic, care stipula acţiuni comune antiotomane şi tot atunci Domnul Moldovei recunoscuse suzeranitatea lui Sigismund Bathory.

[12] Bătălia de la Călugăreni a avut loc la 13/23 august 1595, unde marele vizir Sinan Paşa este înfrînt, iar paşa de Timişoara, Hasan, ca şi paşii de Bosnia, Khidr şi Mustafa au fost ucişi, fiind capturat marele steag verde. Totuşi, în faţa superiorităţii numerice a oştilor turceşti, Mihai Viteazul a fost obligat să se retragă spre nord.

CAPITOLUL IV

COMUNITATEA CULTURALĂ ORTODOXĂ ÎNTRE RUŞI ŞI ROMÂNI

Relaţiile culturale dintre ruşi şi români au devenit foarte strînse mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea cînd naţionalitatea ucrainenilor părea sortită să dispară sub vălul copleşitor al influenţei polone. Mînăstirile celor două ţări aveau fără îndoială, relaţii continue, imposibil de cunoscut în amănunţime din cauza materialului documentar insuficient. Dar este sigur că nu din întîmplare fu primit fugarul Mitropolit Mardarie, adăpost în mînăstirea Drohobitz, în Galiţia, unde îl regăsim în sînul comunităţii monahale ruse. Ar fi găsit aici acele cărţi liturgice care de la începutul acestui secol fuseseră tipărite în Valahia, nu numai spre folosul bisericilor româneşti din cele două Principate şi al slavilor transdanubieni, dar şi al altor provincii vecine ortodoxiei slavone.

Am vorbit deja despre sinodul anti-unionist ţinut la Iaşi în 1594, la care a luat parte un număr de preoţi ruşi şi care a avut misiunea de a întări doar credinţa orientală în ţinuturile fostei Rusii kievene; Moldova reprezenta un ultim adăpost, un sprijin sigur, o încurajare în lupta împotriva iezuiţilor. În aceste împrejurări, fără a avea vreo ambiţie de a domina, ea a devenit centrul rezistenţei confesionale în jurul căreia s-a format conştiinţa naţională a unui întreg popor. Nu trebuie să uităm că Moldova avea foarte strînse legături ierarhice cu Scaunul patriarhal de la Constantinopol, că numai trecînd pe aici ajungeau în Polonia agenţi greci pe care supravegherea iezuită reuşea să-i descopere pentru a-i persecuta şi uneori pentru a-i pedepsi ajungîndu-se la o recrudescenţă a fanatismului religios şi, în această atmosferă morală a încolţit ideea rusă. Nicefor, didascălul şi pentru cîtva timp vicarul patriarhal, fusese oaspetele domnitorului moldav [1] înainte de a sfîrşi într-o închisoare poloneză plătindu-şi crunt uneltirile. Cînd Patriarhul bizantin Ieremia al II-lea a mers la Moscova pentru a întemeia un Scaun patriarhal pentru ruşii Marelui Ţar, a străbătut şi ţările române [2] unde mereu a fost onorat şi întotdeauna a primit ajutor material, iar semnătura Mitropolitului Gheorghe Movilă se găseşte pe documentul solemn al noii instituţii. Mai tîrziu, Patriarhul Ierusalimului, Teofan, cel care fusese timp de cîţiva ani consilierul şi conducătorul spiritual al Bisericii ruse occidentale, a răspuns unei invitaţii a domnitorului Radu Mihnea [3]. Ieremia, episcop al Pelagoniei şi Prilepului, oaspete al lui Mihai Viteazul, fusese numit episcop al românilor maramureşeni în 1603 de către Radu Şerban [4], cuceritorul Transilvaniei înainte de a se refugia în Rusia [1]. Încă şi mai tîrziu, faimosul teolog Meletie Sirigul a fost episcop de Brăila sub Vasile Lupu,

înainte de a se adresa Ţarului ortodox, împreună cu tovarăşii săi de studii, Paisie Ligaride, un mare predicator şi didascălul Arsenie de la Iaşi. Începînd cu mijlocul secolului al XVI-lea, Ţarul Moscovei comanda la Iaşi, traducerea slavonă făcută de Roman Macarie, autorul unei importante cronici în această limbă, a culegerii de legi bizantine datorate lui Matei Vlastaris[2].

Dinastia Movileştilor care timp de aproape treizeci de ani a ocupat tronul moldav, iar cîteodată şi tronul valah [5], i-a favorizat mai ales pe poloni atît sub raport politic cît şi religios. Vicarii pontificali, episcopii *in partibus*, se făleau cu dovezile de respect arătate Bisericii catolice de domnitorul Ieremia, întemeietorul Casei Movileştilor, care în chiar capitala Moldovei, Suceava, a înălţat o biserică catolică. Fratele şi succesorul lui Ieremia, Simion, era soţul unei unguroaice, care în actele oficiale purta numele străin de Margit (Margareta) înainte de a fi devenit călugăriţa ortodoxă, Melania. Gabriel [6], Gavrilă, fiul lui Simion, după o scurtă domnie în Ţara Romînească, s-a stabilit în Transilvania unde s-a însurat cu fiica unui bogat nobil maghiar catolic sau reformat. Importante relaţii ale familiei erau însă în Polonia, unde Movileştii petrecuseră mulţi ani de exil şi unde Ieremia cumpărase o moşie întinsă, la Uscie.

Totuşi unul dintre aceşti Movilă, chiar propriul fiu al lui Simion şi al acelei unguroaice, Petru (1597–1647), numit în Moldova cu diminutivul de Petraşcu a fost menit să ridice Biserica ortodoxă rusă şi s-o consolideze pentru totdeauna, să-i dea destulă putere pentru a atrage de partea ei Moscova ameninţată la rîndu-i de tenacele eforturi ale propagandei iezuite. Pentru a înţelege acest fapt, trebuie să ţinem seama de şederea alor săi în Galiţia, în anii de restrişte şi să ne amintim cum arăta Lvovul la sfîrşit de secol XVI şi început de secol XVII. Oraşul adăpostea pe lîngă numeroşi evrei, armeni, nemţi şi polonezi, care-i erau principalii neguţători, şi moldoveni, valahi chiar, veniţi cu treburi şi cu care încărcate cu mărfuri orientale, boieri scăpaţi din masacrul grupării lor sau de persecuţiile unui nou domnitor, conspiratori ocrotiţi de regele Poloniei pregătind o nouă domnie, prinţi fugari, văduve de voievozi plîngîndu-şi bărbaţii executaţi din ordinul acestui rege, tineri pretendenţi şi prinţese, surorile lor, o mulţime de greci şi de levantini, din Creta, Cipru, Rodos, trăitori în apropierea şi sub patronajul acestora. Petru şi-a petrecut deci primii ani ai vieţii într-un mediu ortodox.

A sperat mult timp că-şi poate redobîndi moştenirea moldavă lăsată de părintele său şi i se cunosc foarte bine strădaniile făcute în acest scop pe lîngă puternicii de la Constantinopol care însă preţuiau mai mult darurile mai bogate ale domnitorilor în funcţie. A fost o clipă în care iluziile i s-au spulberat. Tînărul Petraşcu-Vodă a devenit umilul călugăr Petru. O mînăstire moldavă n-ar fi putut să-i adăpostească mîndria înăbuşită, sufletul zdrobit de înfrîngere, renunţarea, setea de izbîndă; cel ce a dorit să domnească nu mai avea loc într-o ţară stăpînită de un altul. De cealaltă parte a Nistrului, urmaşul Movileştilor avea prieteni şi chiar rude întrucît cele trei fete ale lui Ieremia au fost măritate în familii bogate, de origine rusă, care aveau strînse legături cu Moldova şi una dintre ele se căsătorise cu un Wiszniewieski avînd în vine sîngele unei vechi dinastii moldave. Petru a îmbrăcat veşmîntul monahal în celebra mînăstire Pecersca din apropierea Kievului şi sprijinit de protectorii săi, a ajuns curînd cîrmuitorul Bisericii ruse în Statul regelui polon,

un conducător destul de bogat în bani şi în relaţii pentru a putea înfrunta cu autoritate ameninţările care îi ţinteau Scaunul arhiepiscopal.

Nu există rus învăţat care să nu cunoască opera culturală săvîrşită la Kiev de acest călugăr mort înainte de a fi atins bătrîneţea, operă fără de care nu poate fi explicată renaşterea rusă din secolul al XVII-lea, atît din Moscova ţarului cît şi din ţinuturile polone supuse cîrjei sale episcopale. A reformat biserica aşezînd-o pe bazele unei stricte ortodoxii, de conservare a dogmei imuabile şi a ritului vechi pe care acţiunile agenţilor veniţi de la Constantinopol şi Ierusalim le-au consolidat; a fost fondator de şcoală şi de imprimerii. Produsele tiparniţelor sale, frumoase cărţi cu caractere uşor de citit de cei obişnuiţi cu manuscrisele, se întîlnesc în toată ortodoxia şi mai ales, la nord de Dunăre, iar coreligionarii săi au învăţat catehismul după opusculul corectat la porunca sa, de teologi greci şi adoptat de Sinodul de la Iaşi, în 1642.

Căci niciodată nu şi-a uitat patria pe care cîteodată a şi vizitat-o, pe ascuns, pentru a verifica administrarea bunurilor imobile pe care le avea aici. Sinodul de la Iaşi a fost condus de bogatul domnitor Vasile Lupu care era mîndru să joace şi sub acest raport rolul imperial pe care i-l atribuiau panegiriştii, rol pe care l-a îndeplinit într-adevăr prin donaţiile făcute Bisericii de la Constantinopol şi prin disciplina pe care a restabilit-o şi controlat-o cu asprime în interior. Sinodul a fost mai important pentru rolul jucat în cultură şi în strîngerea relaţiilor dintre ruşi şi români decît în purificarea dogmei pe care a realizat-o. La adunarea din 1594, episcopii celor două naţiuni s-au întîlnit şi au făcut schimb de păreri asupra conduitei ce trebuia urmată pentru a se putea opune doctrinelor heterodoxe care veneau nu doar din Transilvania principilor calvini în criză de prozeliţi, ci şi de la Constantinopol unde Patriarhul Chiril Lucaris se aruncase în braţele Reformei pentru a-şi salva biserica şi mai ales naţiunea greacă de influenţa catolică şi levantină. Dar mai ales şi-au cerut ajutorul reciproc pentru a-şi îmbogăţi Bisericile cu acele elemente culturale superioare care pînă atunci, contribuiseră la progresul adversarului lor.

Curînd i-a fiinţă la Iaşi o imprimerie [7] care a împrumutat de la Kiev nu numai formatul cărţilor sale, modelul frontispiciilor, dar şi caracterul literelor. A fost deschisă o şcoală de slavonă şi dacă, în materie de cunoştinţe clasice în Iaşi exista cineva – probabil logofătul Eustratie – capabil să traducă bogata frază a lui Herodot într-un stil asemănător francezei lui Amyot, a fost nevoie ca dascăli ruşi să se stabilească în capitala moldavă pentru a forma elevi în stare să regenereze folosirea în documente a acelei vechi şi solemne forme a slavonei care fusese părăsită de nevoie în favoarea limbii populare. Numele acestor preoţi profesori, formaţi de Petru Movilă, precum Sofronie Pociaţchi, este cunoscut. În aceeaşi perioadă, Vasile Lupu a adus iconari şcoliţi în Occident pentru noile monumente religioase, de o bogăţie a ornamentelor necunoscută pînă atunci, cu care, în rîvna sa pioasă, îmbogăţise Iaşii.

În timpul domniei lui Miron Barnovski [8], după 1620, Mitropolitul Varlaam a fost însărcinat să caute în Rusia, la curtea Ţarului ceea ce domnitorul numea: „fraţi de arme în lupta pentru credinţa ortodoxă", pictori de icoane aparţinînd noii şcoli. Avea nevoie de ei pentru ctitoriile credinţei sale profunde, mînăstirea Dragomirna – datorată mai mult sîrguinţei arhiepiscopului său, Athanasie Crimca, un mare caligraf şi miniaturist al epocii – şi bisericile Adormirea Maicii Domnului,

Sf. Gheorghe, Sf. Ioan cel Nou, din care două sînt cunoscute în Iaşi sub numele de Barnovki, biserica de la Bîrnova, din împrejurimile capitalei, în timp ce a treia trebuia să fie doar o bisericuţă, înălţată din piatră, la Toporăuţi, în Bucovina de azi. Căutările lui Varlaam n-au dat roade atunci, dar în 1636, Vasile Lupu însuşi îi comanda lui Nazarie, la Moscova, icoane pentru bisericile Trei Ierarhi şi Golia şi îşi însoţea cererea de un cal arab ca dar pentru Ţar. În 1638, domnitorul era preocupat de lucrările de sculptură destinate primei dintre bisericile amintite, pe care le comandase la Moscova şi i-a adus la Iaşi pe pictorii Sidor Pospeico şi Iacov Gavrilov, apoi pe Deico Iacovlev şi Proca Nekitin, într-un moment în care icoanele moscovite erau dorite şi de domnitorul valah Matei. Ţarul devenea astfel un binefăcător al ctitoriilor lui Vasile Lupu[3], Rusia înapoiind un vechi împrumut Moldovei care nu putea avea la sfîrşitul secolului precedent, pictori de biserici cu un stil curat, respectînd tradiţia şi viu în folosirea elementelor renascentiste, precum au fost autorii inimitabilelor fresce de la Suceviţa, ctitoria familiei Movilă.

În fruntea acestei frumoase opere de cultură religioasă se situa Mitropolitul Varlaam, autorul unei culegeri de predici pentru duminică şi marile sărbători; era fiul unui răzeş de pe lîngă Putna; în rodnica sa muncă a respectat linia care de mult era urmată de însăşi Biserica română, în diferitele provincii atît în Moldova cît şi în Valahia şi Transilvania. Deşi a fost deseori trimis sol în străinătate – la noii cazaci ai lui Bogdan Hmielniski – s-a format numai la şcoala patriarhală a mînăstirilor montane, Secul şi Neamţ, mult mai bune păstrătoare ale tradiţiei, dar este evident că modelul urmat de-a lungul întregii sale activităţi este marele arhiepiscop de Kiev, care pentru Varlaam avea prestigiul deosebit al fostei dinastii moldave. Varlaam a vizitat, după cum am spus, Moscova şi cînd s-a hotărît să-şi publice traducerea în română a Explicaţiilor Evangheliilor, i-a cerut Ţarului ajutor[4].

Acest curent s-a menţinut în Moldova de-a lungul întregului secol. Valahia, condusă de bunul, bătrînul şi piosul domnitor Matei Basarab, n-a întîrziat să absoarbă aceste influenţe. A existat pe aceste meleaguri o cultură religioasă cu aceleaşi trăsături dominante: reintroducerea slavonei în documentele domneşti, fie cu ajutorul formularelor bilingve sau al culegerilor de cuvinte – adevărate dicţionare – precum aceea datorată călugărului Mardarie de la Cozia; reîmprospătarea prin noi ediţii a tezaurului de liturghiare în slavonă; înfiinţarea de imprimerii domneşti; chiar şi un început de activitate literară profană, cel puţin prin traduceri (circulau în Valahia, traduceri după ***Imitaţia lui Hristos*** [9] şi ***Varlaam şi Ioasaf***), dar alăturîndu-se mişcării generale a culturii slavone reînviate şi ignorînd – cel puţin în ce priveşte Valahia – avîntul fatal al literaturii în limba populară care, trebuia să pregătească ea singură viitorul naţional.

Principatul valah, care a avut ca episcopi numeroase persoane pioase şi active, nu poate prezenta nici o personalitate de talia Mitropolitului moldav Varlaam. Marele cărturar al Curţii simple, dar nu şi lipsită de ambiţii, a domnitorului Matei, este propriul său cumnat, fratele Doamnei Elena, Udrişte (ceea ce, după spusele lui, ar fi însemnat Oreste) Năsturel. Nu se cunosc împrejurările în care şi-a desăvîrşit educaţia, dar era nu numai un bun cunoscător al slavonei, dar şi un adevărat rus în privinţa stilului traducerilor sale îngrijite şi a prefeţelor grandilocvente. Aspectul lor literar ar fi suficient pentru a arăta întinderea şi profunzimea influenţei exercitate asupra ţărilor române de acel frate

surghiunit, Petre Movilă, de la care ni s-au păstrat şi nişte însemnări intime redactate în româneşte.

Lui Dosoftei, episcop de Roman, adevăratul urmaş al lui Varlaam pe tronul arhiepiscopal moldav, i s-a atribuit o origine galiţiană [10]. Numele mamei sale, Misira, pare să dezvăluie o descendenţă armenească arătînd aceeaşi direcţie. Dosoftei cunoştea perfect slavona şi stilul traducerilor sale – din greacă, slavonă sau polonă – avea particularităţi de o savoare ciudată. Latina nu-i era necunoscută [11], limbă pe care preoţii Orientului o dispreţuiau considerînd-o o ameninţare pentru sufletul lor. Vorbea de peisajele Rusiei, de mînăstirea Pecersca din Kiev de parcă le-ar fi vizitat. Influenţa galiţiană, rusă este vizibilă în toată opera sa, una dintre cele mai mari şi mai durabile din literatura română. Nu exista pînă la tipărirea scrierilor sale, o operă care să nu fi fost în relaţie cu această influenţă determinantă. O parte a creaţiilor sale care nu au putut fi tipărite în Moldova, unde tiparniţa lui Vasile Lupu şi a lui Varlaam dispăruse în timpul luptelor ce au urmat căderii lui Vasile Lupu, a trebuit să fie imprimată la Uniev, în Rusia, unde călugării înfiinţaseră o bună tipografie cu caractere chirilice. Cînd, mai tîrziu, a avut bucuria de a-şi putea tipări cărţile în Moldova, i-a cerut Ţarului şi Patriarhului Moscovei în 1679, elemente pentru tiparniţa care s-a păstrat şi chiar dezvoltat sub diferite forme după moartea sa. În 1691, a fost nevoit să părăsească Moldova alăturîndu-se armatelor regelui Ioan Sobieski pe care-l întîmpinase în numele viitorului moldav. La Stryi, apoi la Zolkiev a rămas în mijlocul ruşilor din Polonia pînă la sfîrşitul vieţii, în 1694. Nu l-a uitat pe Ţar pe care îl ruga printr-o scrisoare din surghiun să binevoiască a face ceva pentru „a linişti furtuna nenorocirii sale". În exil, Dosoftei şi-a părăsit cu totul activitatea de scriitor român străduindu-se să dea versiuni slavone Epistolelor Sfîntului Ignatie Teoforul, Comentariilor lui Simion Tessalonicul şi Cuvîntărilor Sfîntului Ioan Hrisostom[5]. Un nepot al lui Dosoftei, care făcea referiri la nişte rude din Lvov, precum Chiriac Papara – Pahomie Ispanovski – a ajuns mai tîrziu episcop de Voroneţ[6].

Aceasta a fost în mare opera săvîrşită de moldoveanul Petru Movilă şi ea a fost menită să regenereze mai tîrziu viaţa ierarhică a Rusiei moscovite. Un bun cunoscător al acestei Rusii, Anatole Leroy-Beaulieu, scria următoarele: ***Neputînd, precum în războaie sau în administraţie, să folosească aici străini, Petru cel Mare a folosit pentru reformarea Bisericii, ucraineni educaţi în Academia de la Kiev, sub influenţa Europei***[7].

Moldova mai dăduse cărturari Rusiei, precum acel Pamva Berinde a cărui nume aminteşte de un vechi pretendent la tron din vremea lui Ştefan cel Mare, Berindeiu (acest nume de familie se mai întîlneşte şi azi în Romînia).

Dar cel care a profitat cel mai mult, în a doua jumătate a secolului, de cultura laică în formare în Rusia moscovită, a fost spătarul Nicolae Milescu.

Originar din ţinuturile Vasluiului, dintr-o familie nobilă, dar destul de modestă, trebuie să fi urmat lecţiile lui Eustrate şi ale altor dascăli slavoni de la mînăstirea Trei Ierarhi, dar i-a depăşit cu mult. Capabil să traducă din greacă şi din slavonă cu aceeaşi uşurinţă, cunoştea latina, chiar şi turca, avea solide cunoştinţe teologice nemaiîntîlnite la alţi cărturari moldoveni, un discernămînt sigur în problemele controversate ale dogmei şi un interes deosebit pentru amestecul de tradiţii străvechi, de superstiţii naive, de aritmetică şi de divinitate şovăitoare în

ceea ce privește natura, care în acea epocă, era pentru aceste țări – și pentru Rusia – singura și adevărata știință.

Dar spătarul avea și ambiții de alt soi și ele erau primejdioase. A servit el oare, cum pretinde cronicarul [12], cauza unui principe împotriva altuia care păstrîndu-și scaunul domnesc, s-a răzbunat pe aderenții adversarului său? Sau, el însuși datorită unui secret de familie necunoscut nouă a năzuit la tronul moldav? Am fi înclinați spre această din urmă ipoteză întrucît pedeapsa ce i-a fost aplicată de domnitorul Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu, constînd în crestarea nasului, nu-i afecta decît pe aceia care prin această desfigurare nu se mai puteau arăta cuviincios în fața poporului, ca stăpîn.

Acest tînăr și bogat senior, pînă atunci sfetnicul de taină al lui Ștefăniță, care uimea Iașii prin splendoarea harnașamentului cailor și a caleștilor atelate după eticheta princiară, și-a părăsit pentru totdeauna țara. De fapt, nu era la prima lui călătorie. În 1657 însoțindu-l în Occident pe domnitorul Gheorghe Ștefan, surghiunit din Moldova și retras la Stettin în Pomerania, pare să-și fi folosit timpul liber pentru a traduce în română Sfînta Scriptură după un isvod elinesc, traducere a cărui manuscris a fost de curînd găsit. Îl regăsim la Stockholm unde fiind consultat de ambasadorul Franței asupra diferențelor dintre dogma orientală și cea occidentală, în legătură cu marea polemică jansenistă, are prilejul de a scrie o mică lucrare teologică cu titlu simbolic. În calitate de sol al nefericitului „văr“ moldav, a fost primit de însuși Ludovic al XIV-lea[8].

După mutilarea sa, Nicolae Milescu, Spătarul de odinioară s-a dus la Moscova aflată sub domnia Țarului Alexei căruia i-a fost mai întîi interpret la „departamentul soliilor“, înainte de a-i fi încredințată o misiune în China, în marele „Kitai“ necunoscut și misterios. La întoarcere a adus cu sine o lucrare care este în întregime o carte de descrieri geografice, bogate și precise, tradusă mai întîi în greacă de Hrisant Notaras în timpul șederii sale la Moldova, unul dintre cei mai străluciți cîrmuitori ai Orientului ortodox, pe atunci, simplu paroh al Bisericii din Ierusalim, căreia îi va fi Patriarh.

Neculce, boier moldovean, care a petrecut după 1711 mai mulți ani în Rusia, ca epavă a războiului pierdut de Țarul Petru împotriva turcilor, istorisește că, la întoarcere, după o ședere „de vreo doi trii ani“ în Extremul Orient, Milescu a fost prădat de boierii administratori ai imperiului, a doua zi după moartea lui Alexei, de cadourile strălucitoare pe care le-a adus. „un blid plin de petre scumpe, și un diamant ca un ou de porumbel“ și trimis în surghiun în Siberia unde s-a întors ca un exploator fericit. Dar tînărul Țar Petru înștiințat de sărăcia în care se găsea Milescu i-ar fi întrebat pe senatori: ***Unde e dascălul meu, cel ce m-au învățat carte? Acuma curînd, să mi-l aduceți!***. Țarul l-a primit cu bucurie, i-a restituit averea și a cumpărat pentru visteria imperială marele diamant al chinezilor, pentru care se zice că ar fi plătit optzeci de pungi de bani. Mai mult, Petru i-ar fi făcut cinstea de a-i rade cu propria-i mînă barba celui care pînă atunci păstrase acest însemn al demnității orientale. Neculce nu se înșela atunci cînd își încheia astfel povestirea: ***Și au trăit Cîrnul pînă la a doua domnie a lui Mihai Vodă Racoviță și atunce au murit. Care mare cinste i-au făcut împăratul la moartea lui și mare părere de rău au avut după dînsul, că era trebuitor la acele vremi.***

Rămas-au acelui Cîrn feciori și nepoți și au agiuns unii de au fost polcovnici spre slujba oștirei, că se însurasă el acolo, de luasă Moscalcă. Și s-au mai dus după dînsul de aici din Moldova trei nepoți de frate, de se așezase și ei pe lîngă unchiul seu. Și acei avea mila de la împărăție și acolo au murit.

Nicolae Milescu, în afara meritelor sale de explorator contestate de neamțul Brückner, este demn de atenție în dezvoltarea civilizației ruse prin versiunea slavă dată vechilor cărți de „știință" bizantine – opuscule tratînd semnele prevestitoare ale evenimentelor sau rolul jucat de Sibile în soarta umană. E posibil ca de această muncă să fi profitat mai ales învățămîntul care l-a avut pe Petru cel Mare drept obiect.

În această perioadă litera moscovită cu o frumoasă tăietură rotundă era folosită nu numai în Moldova, dar și în Valahia vecină, unde opera de tipograf era săvîrșită de un călugăr originar din Iviria Caucazului, Antim, adus de la Muntele Athos și protejat de marele patron al culturii orientale – pînă la Tiflis în Georgia și la mînăstirile din Siria și Arabia creștină – bogatul domnitor iluminat Constantin Brîncoveanu (1688–1714). Prin complexa lui personalitate artistică a adus în cultura românilor elemente împrumutate atît de la Bizanțul ce supraviețuia pe Muntele Athos, cît și de la civilizația armeană a Iviriei. Dar acest cunoscător al vechii slavone pare să fi avut și alte legături cu Moscova în afara acelei cereri de litere tipografice. De curînd, într-o bibliotecă din Kiev, a fost găsit un manuscris admirabil împodobit cu miniauri aparținînd acestui călugăr, hirotonisit egumen al mînăstirii Snagov, apoi episcop de Rîmnic și în cele din urmă, Mitropolit al Valahiei. În orice caz, a fost agentul politicii ***creștine*** în țară, lucrînd în 1711 pentru ruși și pentru Imperiul austriac în 1716, ceea ce i-a atras destituirea urmată de o moarte misterioasă, în mîinile turcilor.

Dar asta ne împinge spre expunerea relațiilor politice dintre români și Moscova, relații înfiripate încă din vremea lui Ștefan cel Mare.

NOTE

1. Vezi, Silviu Dragomir, *Contribuții la relațiile Bisericii române cu Rusia în secolul al XVII–lea,* în, Analele Academiei Române, anul 1912; rezumat în „Buletinul francez al secției istorice", I. pag. 94 – un episcop de Muncaciu, Petroniu, ia parte la sinodul care reglementează probleme ierarhice ale Moldovei.
2. ***Ibid.***,
3. Silviu Dragomir, ***op. cit.*** pag. 26.
4. ***Ibid.***, pag. 26.
5. Silviu Dragomir, ***op. cit.*** pag. 27–28.
6. ***Ibid.***, pag. 29.
7. *Revue de deux mondes*, XLIV, pag. 11.
8. Vezi, N. Iorga, ***Relations entre la France et les Roumains,*** Iași, 1917, pag. 41–42.

[1] Nicefor Parhasios, „dascăl" și „cîntăreț" patriarhal s-a ocupat, la începutul venirii sale în țările române, de afacerile Patriarhului de Constantinopol Ieremia, cunoscut ca „patriarhul strîngător de pomeni". La Constantinopol a reprezentat interesele lui Aron Tiranul (1591 – 1595) și datorită intrigilor sale un fost domnitor român, Petru Cercel, domn al Țării Românești între anii 1583–1585 și-a aflat sfîrșitul în apele Mării. El ne lasă să înțelegem că în anul 1593 ar fi împiedicat planul Marelui-Vizir, Sinan Pașa, de-a transforma țările române în pașalîc. În 1592, patriarhul Ieremia l-a numit „exarh patriarhal" peste țările de dincolo de Dunăre și „dascălul" Nicefor revine în Principate în anul 1595 însoțind

armatele turce ale lui Siman Paşa, deşi se consideră că numirea lui Mihai Viteazul ca Domn al Ţării Româneşti i se datora în bună parte „exarhului patriarhal". El a participat în zilele de 13 – 17 august 1595, la sinodul de la Iaşi, ţinut pentru a stopa propaganda catolică făcută în ţinuturile ruseşti şi româneşti. Domnul Moldovei care l-a primit pe Nicefor şi la care se referă N. Iorga este Ştefan Răzvan, Domn al ţării un singur an, 1595, numit la 24 august Sigismund Bathory, Voievodul Transilvaniei, pentru a crea o zonă tampon în calea polonilor şi a turcilor. În lupta din 13 decembrie 1595, de la Areni, Ştefan Răzvan este înfrînt de o oaste polonă condusă de cancelarul Jan Zamoyski şi numit Domn al Moldovei Ieremia Movilă. Fostul Domn, Ştefan Răzvan este tras în ţeapă.

[2] Ieremia al II-lea, Patriarh al Constantinopolului a vizitat Bucureştii lui Mihnea Turcitul (1577 – 1583; 1585 – 1591) în a doua domnie a acestuia, Iaşii lui Petru Şchiopul (1574 – 1591), pe cînd Mitropolit al Moldovei era Gheorghe Movilă (1587 – 1591).

[3] Teofan, Patriarhul Ierusalimului, a fost invitat la Moscova pentru luna martie 1617. Ajuns în Moldova, unde era Radu Mihnea la prima sa domnie în acest Principat 1616 – 1619, Patriarhul Ierusalimului a aşteptat mult timp solii ruşi, care trebuiau să-l însoţească într-o călătorie atît de grea şi de primejdioasă pînă la Moscova, prelungindu-şi astfel şederea în Moldova pînă în luna iulie 1618.

[4] Radu Şerban a fost ales Domn al Ţării Româneşti la 20 octombrie 1601 în tabăra de la Cîrstineşti de către oastea lui Mihai Viteazul, la care se alăturaseră şi boierii Buzeşti. Neputînd opri pe Simion Movilă sprijinit de poloni şi tătari, Radu Şerban se refugiază în Transilvania unde jură credinţă, la 6 noiembrie 1601, împăratului Rudolf al II-lea. În zilele de 13/23 – 14/24 septembrie 1602, în luptele de la Ogretin şi Teiuşani, Radu Şerban înfrînge forţele coalizate ale lui Simion Movilă şi ale hanului tătar. În cursul luptei, boierul Stroe Buzescu provoacă la luptă şi-l ucide pe cumnatul hanului. Rănit, Stroe Buzescu moare la 2 octombrie 1602. La 17 iulie 1603, Radu Şerban chemat în ajutor, de Gheorghe Basta, împotriva răscoalei ungurilor conduşi de Moise Secuiul, în lupta de lîngă Braşov, oştile muntene zdrobesc oastea lui Moise Secuiul, care este ucis în timpul luptei.

[5] Autorul se referă la domniile din Ţara Românească ale lui Simon Movilă (1600 – 1601), şi Gavril Movilă care a domnit de două ori, prima dată un singur an, 1616, şi a doua oară doi ani, 1618 – 1620;

[6] Dinastia Movilă a fost inaugurată în Moldova de prima domnie a lui Ieremia Movilă (1595 – 1600) şi s-a sfîrşit cu o a doua domnie a lui Moise Movilă (1633 – 1634). Autorul se referă la o a doua domnie din Ţara Românească a lui Gavril Movilă (iulie 1618 – iulie 1620). La 20 mai 1619, Gavril Movilă a încheiat cu Gavril Bethlen un tratat, cunoscut sub numele Tratatul de la Alba Iulia, care prevedea modalităţi de soluţionare a litigiilor de hotar şi restituirea reciprocă a ţăranilor şerbi şi a ţiganilor fugari.

[7] Tipografia de la Iaşi şi-a datorat apariţia voinţei politice a lui Vasile Lupu, ajutorului kievean trimis de Petru Movilă în Moldova sa natală şi puterii spirituale a Mitropolitului moldovean Varlaam. Prima carte imprimată în această tipografie a fost în anul 1643 şi purta titlul *Cartea românească de învăţătură.*

[8] Miron Barnovschi-Movilă, Domn al Moldovei de două ori; prima dată între anii 1626 – 1629, iar a doua oară pentru aproximativ două luni în anul 1633, cînd Alexandru Iliaş a fost silit să părăsească Domnia, în luna aprilie 1633, din cauza mişcării declanşată împotriva sa de boierimea pămînteană, mişcare care s-a extins foarte mult căpătînd un caracter larg naţional şi popular prin participarea ţărănimii; sfetnicul Domnului, Batişte Vevelli, a fost ucis de ţărani. La 22 iunie 1633, Miron Barnovschi a fost executat la Constantinopol, pe acest fond de grave tulburări sociale ce neliniştea Poarta. Mai mulţi boieri, între care şi vornicul Lupu i-au adus lui Barnovschi învinuirea că este unealtă a polonilor.

[9] Imitatio Christi, a fost tradusă de către Udrişte Năsturel din limba latină în limba slavonă şi a fost tipărită în anul 1647, în tipografia de la Mînăstirea Dealu, cu cheltuiala doamnei Elina, soţia Voievodului Matei Basarab, la cererea călugărilor sîrbi de la mînăstirea Hilandar. În prefaţa cărţii dedicată Mitropolitului Moldovei Varlaam, Udrişte Năsturel ne spune că avea cunoştinţă despre mai multe traduceri ale acestei lucrări „în mai multe limbi orientale şi occidentale". Cartea fusese tradusă în anul 1604 în limba maghiară, iar în anul 1620 apare la Viena o nouă ediţie a traducerii germane. În anul 1651, Corneille publică o traducere franceză în versuri a acestei lucrări. Deşi cartea nu a fost tradusă în limba română, deci într-o limbă naţională, gestul lui Udrişte Năsturel aparţine unui curent cultural occidental creat în jurul acestei binecunoscute lucrări.

[10] Sărăcia documentelor nu a permis, nici pînă în prezent, cercetărilor să elucideze originea Mitropolitului Moldovei Dosoftei. N. Iorga, însuşi, a rămas în faza supoziţiilor, văzînd o ascendenţă armenească pe linie maternă într-o Galiţie unde orice amestec era posibil în acea epocă, atîta vreme cît locuiau regiunea, trăind împreună, atît ruşi, ucrainieni, polonezi, cît şi evrei, armeni sau greci. Atît în

această lucrare apărută în anul 1917, cît și în cele ulterioare, ***Istoria literaturii religioase*** (1925) și ***Istoria bisericii românești*** (1932), N. Iorga rămîne la părerea unei origini, în general, poloneze, dar marcată de amestecul etnic galițian, mama viitorului Mitropolit putînd fi armeancă și tatăl liovean. Primul om de cultură care l-a socotit polonez pe Mitropolitul-cărturar, a fost B. P. Hașdeu care ne spune despre ***„moldoveanul"*** Dosoftei că era dintr-un neam de negustori răsăriteni, tatăl său chemîndu-se Leontari, bunicul Barila, iar mama Misira, toate nume care nu sună românește, ipoteză publicată în revista condusă de Hașdeu: ***Arhiva istorică*** 1864, p. 118. Aceeași ipoteză a fost susținută și de următorii cercetători: G. Popovici, în lucrarea sa ***Index zolkieviensis***, publicat în revista „Candele", III, 1884, 9, 11, 12 și IV, 1885, 1, 2; Ștefan Dinulescu, ***Viața și scrierile lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei***, Cernăuși, 1895; Alexandru Apostol, ***Viața și activitatea lui Dosoftei, Mitropolitul Moldovei***, Botoșani, 1897; Ștefan Ciobanu, ***Dosoftei Mitropolitul Moldovei***, Iași, 1918; ***Contribuțiuni privitoare la originea și moartea mitropolitului Dosoftei***, București, 1920. Mai nou, cercetătorul Nicolae Grigoraș, în studiul său ***Originea, formația și preocupările istorice ale mitropolitului Dosoftei***, publicat în „Studii. Revistă de istorie", București, XXVII; 1974, 10, lansează o altă ipoteză prin care susține o îndepărtată origine aromână a familiei. Mitropolitul Dosoftei, pe numele său laic Dimitrie, ar fi originar din părțile Sucevei, se pare din neam de mazili, ca fiu al lui Leonte Barila (Bărilă sau Borîlă) și al Mariei, născută Misira. doi frați ai săi, Chiriac și Vasile, sînt atestați ca locuitori ai Sucevei în anul 1673. Unul dintre părinți, mai probabil mama sa născută Misira, se va fi înrudit cu ramura macedoneană Papară din Galiția. Pentru un Chiriac Papară, o rudă a lui Dosoftei, viitorul mitropolit solicita în anul 1683 protecția Patriarhului Ioachim al Moscovei, această rudă fiind persecutată de episcopul unit Iosif Șumleanski.

[11] Despre cultura solidă a mitropolitului Dosoftei, cronicarul Ion Neculce ne spune în cronica sa: ***Acest Dosoftei mitropolit nu era om prost de felul lui. Și era neam de mazil; preînvățat, multe limbi știe: elinește, latinește, slovenește și altă adîncă carte și învățătură. Deplin călugăr și cucernic, și blînd ca un miel. În țara noastră pe această vreme nu este om ca acela.***

[12] Autorul face aluzie la cronicarul Ion Neculce care relatează raporturile dintre Ștefăniță Lupu, Domn al Moldovei (1659 – 1661) și Nicolae Milescu: „Și lui Ștefăniță Vodă îi era pre drag, și-l ținea pre bine, și tot la masă îl punea, și să giuca în cărți cu dînsul, și la sfaturi, că era atuncea grammatic la dînsul. Iar cînd au fost odată, nu s-au săturat de bine și de cinste ce avea la Ștefăniță Vodă, ce au șezut și-au scris niște cărți viclene și le-au pus într-un băț sfredelit și li-au trimis la Constantin Vodă cel bătrîn Băsărabă, în Țara Leșească, ca să ridice de acolo cu oști, să vie să scoată pre Ștefăniță Vodă din Dommie. Iar Constantin Vodă n-au vrut să se apuce de acele lucruri ce-i scriia, ce s-au sculat și au trimis bățul acel sfredelit cu cărți cu tot înapoi la Ștefăniță Vodă, de li-au dat. Deci, Ștefăniță Vodă, cum au văzut bățul cu cărțile, sau pre mînîiat și l-au și adus pre acel Nicolai Milescul înaintea lui, în casa cea mică, și au pus pre călău de i-au tăiat nasul. Scoțînd Ștefăniță-Vodă în grabă hamgeriul lui din brîu, au dat de i-au tăiat călău nasul. Și n-au vrut să-l lasă pre calău să-i taie nasul cu cuțitul lui de calău, ce cu hamgerul lui Ștefăniță Vodă i-au tăiat nasul. După aceia, Nicolai Cîrnul au fugit în Țara Nemțească și au găsit acolo un doftor, de-i tot sloboziia sîngele din obraz și-l boțiia la nas, și așia din zi în zi sîngele să închiega, de i-au crescut nasul la loc, de s-au tămăduit. Iar cînd au vinit aicea în țară, la domniia lui Iliiaș Vodă, numai de abia s-au fost cunoscînd nasul că-i tăiat. Numai tot ne-au șezut în țară mult, de rușine, ce s-au dus la Moscu, la marele împărat, la Alexei Mihailovici [...]", citat din Ion Neculce, Opere, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 189 – 190.

CAPITOLUL V

PRIMELE RELAŢII DINTRE MOLDOVA ŞI RUSIA MOSCOVITĂ

Prima soţie a lui Ştefan cel Mare a fost o prinţesă kieveană, Evdokia, sora – spune cronica oficială – Ţarului Simeon, adică a acelui cneaz pe care călugărul kievean a considerat că-l poate împodobi cu titlul vechilor împăraţi bizantini. Ea a precedat-o în cetatea de scaun a Sucevei, pe Comnena din Mangopul Crimeii, Maria, care pe draperia menită a-i acoperi mormîntul este înfăţişată cu vulturul imperial de Trebizonda pe veşmînt. Evdokia apare şi ea pe pereţii bisericii Sf. Nicolae din apropierea reşedinţei domneşti: un chip palid şi trist, cu trăsături aspre, lipsite de orice urmă de frumuseţe; o lungă rochie împodobită cu flori o acoperă.

Prezenţa ei pe tronul Moldovei a fost foarte scurtă: a coborît curînd în mormînt, la mînăstirea Putna. Din această căsătorie pare să fi rezultat o fiică, Elena sau Olena, care va deveni soţia unui prinţ moscovit, fiu al moştenitoului marelui-cneaz Ivan Vasilievici.

Trimişi ai lui Ivan au ajuns la Suceava pentru a o lua pe logodnica prinţului şi au dus cu ei şi prima cronică a Moldovei aliată de acum Moscovei; cronica a fost imediat introdusă în volumul de anale – genealogia domniţei alăturîndu-se astfel celei a familiei domnitoare a Moscovei. Acest capitol moldav, intercalat într-o lucrare istorică străină constituie un tezaur pentru cercetători.

Elena n-a avut zile fericite în noua sa patrie. Mamă a unui fiu Dimitrie, menit a-şi urma tatăl pe tron, ea a întîlnit o rivală puternică în cea de-a doua soţie a bătrînului cneaz, Sofia, pe care o solie solemnă fusese trimisă s-o caute tocmai în Italia pe lîngă Pap devenit protectorul ultimilor Paleologi imperiali, în exil. Această femeie întărea cu drepturile ei asupra Coroanei Constantinopolului ambiţiile marilor prinţi, ambiţii alimentate de Cartea Regilor şi cronografia bizantină ajunse în cnezatul Moscovei cu mult înainte de căderea Imperiului de Răsărit. Sofia a ieşit învingătoare din această luptă nemiloasă. Soţul Elenei murind, problema succesiunii trebuia rezolvată imediat, dar învingător a ieşit Vasile, fiul grecoaicei din Bizanţ. Micul Dimitrie a dispărut în vîltoarea vremii, iar mama lui a gustat din plin suferinţele închisorii, după ce va fi visat, poate, ca fiică ambiţioasă a autoritarului Ştefan, să conducă Împărăţia în numele copilului ei.

Relaţiile politice au fost şi ele determinate de aceste legături de familie. Problema viitorului ruşilor occidentali a fost din nou pusă la sfîrşitul acestui secol al XV-lea. Prinţul lituanian din ramura Jagellonilor [1], înainte şi după urcarea sa pe tronul Poloniei, pretindea că reprezintă, împotriva acestui Ţar al stepei pe jumătate mongol, legitimitatea domniei asupra ucrainenilor. Izbucni un război [2] care

pentru Moscova a fost nu numai greu, dar la un moment dat, a reprezentat şi un mare pericol. Cele două părţi nu puteau rămîne indiferente faţă de poziţia lui Ştefan ale cărui ţinuturi se mărgineau la apus cu vechea moştenire lituaniană.

Alexandru, regele polon, l-a bănuit de a se fi aliat cu Ţarul, pe acest duşman înverşunat al fratelui şi predecesorului său Ioan-Albert, care invadase Moldova, în 1497. Cînd, în 1501, Ştefan a trimis solie Moscovei, prin boierul Şandru, acesta a fost împiedicat să treacă prin ţinuturile regelui. Totuşi, Ştefan pretindea că l-a însărcinat cu o singură misiune, în afara protestului împotriva tratamentului la care îi era supus nepotul: să ceară moscovitul ***să se alăture prinţilor creştini împotriva păgînilor*** dacă nu vrea să-i vadă pe moldoveni mărşăluind împotriva lui, alături de polonezi.

Această luptă împotriva turcilor pentru a-şi păstra frontierele, apoi pentru a redobîndi Chilia şi Cetatea-Albă (Moncastro, Akkerman), porţi deschise la gurile Nistrului spre Dunărea de jos şi Marea Neagră, a fost ideea călăuzitoare în politica prudent calculată şi susţinută de o neobosită energie, a celui mai măreţ dintre domnitorii români. Numai prin marile eforturi ale spiritului său superior a reuşit să-i transmită fiului său, Bogdan, moştenirea moldavă mărită prin cucerirea mult disputatei Pocuţii. A urmărit cu atenţie demersurile lui Ivan şi un călător, Herberstein, afirma că Ştefan, înţeleptul, se minuna văzîndu-l pe acela cum îşi atinge doar prin şiretenie scopurile pe care el nu le putea ajunge decît ţinînd zi şi noapte sabia în mînă la hotarele Moldovei.

Multele bătălii purtate de Ştefan au legat indisolubil de Moldova ideea cruciadelor, în ceea ce priveşte posibilitatea de a o realiza în Orient. La vreo treizeci de ani după moartea domnitorului, un scriitor moscovit căruia, datorită împrejurărilor tulburări, nu-i cunoaştem numele, se adresa cu speranţa arzătoare de a vedea începînd războiul împotriva păgînilor, lui Petru Rareş, fiul lui Ştefan şi succesorul fratelui său Bogdan, cunoscut pentru răfuielile sale din Transilvania, pe care năzuia s-o stăpînească în întregime (la un moment dat, avea un sfert din principat) şi pentru îndelungatul conflict cu Polonia în problema Pocuţiei, pierdută din nou de Moldova. Voievodul din Suceava trebuia să se aşeze în fruntea coaliţiei creştine menite să-i alunge pe turci din Europa. Prudent, căci mai fusese alungat din ţară, în 1538, de intervenţia personală a Sultanului Soliman Magnificul, acesta s-a mărginit la a trimite provizii contra chitanţă dacă nu şi pe bani, electorului de Brandenburg, Hohenzollern de Berlin, Joaquin, care a condus contingentele germane ale noii cruciade împotriva ienicerilor din Pesta.

Către sfîrşitul secolului XIV, pelerini plecaţi din Moscova, au străbătut un colţ de pămînt românesc, prin părţile Cetăţii Albe pentru a merge pe mare la Ţarigrad să se roage. De două sau trei ori, ei amintesc de Moldova în scurtele lor însemnări de călătorie, cel mai adesea lipsite de orice interes istoric, însemnări de curînd traduse în franceză de Mme de Kitrowo. Probabil, li s-a alăturat şi nişte negustori cu toate că produsele celor două ţări erau aproape aceleaşi, iar între ele se afla Polonia, cel mai adesea duşman vecinului din est sau a celui din vest.

Însă, prin tratate regatul trebuia să rămînă deschis comerţului dintre Moldova şi ţinuturile marelui cneaz cînd negustorii se arătau cu scrisori de trecere din partea temutului Sultan. Sub Soliman [3] aceşti „mari neguţători" imperiali au trecut, probabil pentru întîia oară, Nistrul pentru a se duce, trecînd prin Polonia, să caute

anumite mărfuri – blănuri, fildeş, „dinţi de peşte". Aduceau cu ei pentru schimb, mirodenii şi vinuri orientale, înlocuite mai tîrziu cu bunul „vin valah", adică moldovenesc, de Cotnari şi mai ales de Odobeşti, mai puţin scump şi mult apreciat chiar la Lemberg. Numele unuia dintre emisari este cunoscut: documentele poloneze îl menţionează de mai multe ori pe Andrei Calkokondylas, un grec purtînd acelaşi nume cu atenianul cronicar al cuceririi turce, care, primind o sumă de bani din visteria otomană, a fost însărcinat să cumpere cele poruncite fără a putea pretinde compensaţii. A avut succesori în această funcţie pînă spre sfîrşitul secolului al XVI-lea.

S-ar părea că acesta a fost rostul şederii la Moscova a prinţului Ioan, pe atunci pretendent la tronul Moldovei, pe care l-a ocupat mai tîrziu graţie turcilor şi pe care l-a păstrat în ciuda voinţei lor, graţie cazacilor. S-a căsătorit cu fata cneazului Rostovki de la care avu un fiu, Petru [4]. Ajuns să fie înscăunat, Ioan a crezut de cuviinţă să-şi semneze documentele alăturînd numele fiului preaiubit pe care nu-l văzuse de mult, la propriul său nume. Pentru a i-o aduce pe aceea cu care urma să împartă tronul şi pe copil, l-a trimis la Moscova pe episcopul de Rădăuţi, Isaiia [5], un preot învăţat, cu bună şcoală slavonă, compilator al unor cronici pămîntene. Dar, Isaiia nu i-a mai găsit nici pe unul, nici pe celălalt: pieriseră de ciumă. Şi Ioan care îşi alina prin bătălii lunga-i aşteptare, n-a mai aflat niciodată trista veste a pierderii lor. La întoarcerea episcopului, el plecase deja să-i întîlnească.

Viaţa strălucitoare a Moscovei nu mai era necunoscută românilor. Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu – care fiind mereu doritor să întreţină relaţii cu principii vecini, ajungînd pînă în Prusia, la Albert de Hohenzollern, n-ar fi întîrziat să delege cîţiva soli şi pe lîngă Ţar – s-a refugiat pentru o vreme pe lîngă acesta din urmă. Se spune că ar fi fost văzut la Curtea moscovită, urmărit de nenoroc, ajuns orb şi, probabil, nebun ca tatăl său.

Către sfîrşitul aceluiaşi secol, chiar dacă Moscova nu a intrat în alianţa creştină menită să sfărîme puterea păgînă, în momentul în care aceasta avea de gînd să construiască un canal pe lîngă Volga ameninţînd astfel Rusia, au existat legături strînse între Mihai Viteazul, domnul Valahiei şi cîtva timp principalul actor al acestei lupte antiotomane în care îşi slei puterile şi cneazul Constantin Ostrog, la curtea căruia poetul grec Gheorghe Palamed cînta isprăvile eroului valah, ba chiar şi cu uzurpatorul Boris Gudunov. În documentele vremii se vorbeşte de schimburi de emisari printre care şi Luca Cipriotul, mare caligraf, episcop de Buzău, mitropolit apoi, care îndeplini acest rol şi în 1624 în numele domnitorului moldav Alexandru Coconul; dar nu se cunoaşte prea bine obiectul negocierilor sale. Or, Gudunov era duşmanul Poloniei şi Mihai Viteazul susţinea atacurile cancelarului Zamoyski care va fi principala cauză a ruinei sale; se spune că acesta spera să ajungă rege al Poloniei aşa cum fusese predecesorul său, principele Transilvaniei, Ştefan Báthory; Petru Şchiopul a fost, în ciuda infirmităţii sale, pretendent la acelaşi tron. Se gîndea să se sprijine pe nemulţumirile şi speranţele chejilor ruşi precum şi pe tendinţele spre revoltă a populaţiei ortodoxe supusă stăpînirii polone. Dar acest vis dispăru în nenorocirea lui.

În mijlocul tulburărilor interne care au precedat înscăunarea dinastiei Romanovilor [6], Moscova nu s-a arătat cîtuşi de puţin interesată de îndelungata şi sîngeroasa rivalitate care a ruinat Ţările române, dintre domnitorii de origine

polonă şi cei care-şi datorau tronul arginţilor vărsaţi visteriei turceşti. Dar, cînd Ţarul Mihail îşi consolidă puterea, cînd datorită curentului religios iniţiat de Petru Movilă, Moscova trecu peste criza confesională a propagandei iezuite şi începu să devină refugiu preoţimii române prigonite de heterodocşi principilor din Transilvania, căci fraţii ei din Valahia şi din Moldova nu trimiteau decît rar călugări cerşetori la Curtea împăratului ortodox, mai puţin darnic în această privinţă decît domnii la fel de bogaţi precum Vasile Lupu şi la fel de miloşi faţă de biserică, precum contemporanul său valah, Matei Basarab. Dar episcopii, preoţi ieromanahi transilvani ajunseră cunoscuţi atît la Putivla, locul unde se verificau paşapoartele milogilor şi ale refugiaţilor cît şi la „departamentul soliilor". Să-i amintim după grecul Ieremia, episcopul de Maramureş, în 1631, pe cei trei trimişi ai Mitropolitului român de Bălgrad (Alba-Iulia), călugări ai mînăstirii de la Prislop, în 1629 şi, puţin mai tîrziu pe episcopul de Jenö-Inău, din Banat, Longin, supus direct Patriarhului de Constantinopol.[1] Şi nu trebuie să uităm că episcopul Ghenadie, cîrmuitorul Bisericii transilvane, era originar din Putivla.

Iorest, Mitropolitul românilor ortodocşi din Transilvania, izgonit, maltratat, jefuit şi ameninţat cu moartea de principele Gheorghe Rákoczy I, a trecut prin Moldova unde trăise cîndva în mînăstirea Putnei şi, unde primind o dovadă, a plecat să îngenuncheze la picioarele Ţarului. Acest obicei se menţinu pînă la sfîrşitul secolului.

Petiţionarii erau cîteodată chiar originari din Banat, precum acel Longin şi Teodosie, episcop de Vîrşeţ, însoţit de călugării de la Vodiţa în 1662. Şi au fost văzuţi de multe ori pe străzile Moscovei preoţi ai bisericii Sfîntului Nicolae din Braşov (Kronstadt) ctitorie a domnilor valahi, care, la întoarcere aduceau cu ei podoabe şi cărţi bisericeşti în slavonă, ce încă mai sînt păstrate.

Se întîlneau foarte rar cu călugări moldavi şi valahi veniţi numai pentru a strînge danii precum Benone, arhimandritul bisericii Înălţării din Bucureşti, care în 1630, dorea să înalţe o biserică sau, puţin mai tîrziu egumenii mănăstirilor Sf. Dumitru şi Sfînta Treime.

Sava Brancovici – de naţionalitate sîrbă, frate cu celebru aventurier şi despot Gheorghe, cîrmuitorul Bisericii romane orientale din Bolgradul transilvănean, Alba-Iulia a cărturarilor – a fost reprezentantul cel mai de seamă al tendinţelor politice ale românilor neliberi. A fost destul de abil pentru a obţine în 1668 o misiune chiar din partea principelui Mihail Apaffy, care, îmboldit de cei din preajma sa, i-a hotărît curînd căderea şi martiriul. Sava Brancovici avea în vedere nu doar interesele Bisericii sale sărăcite şi ameninţate, dar şi mari planuri romantice de reînviere a stăpînirii creştine ortodoxe în Orient, idei care l-au dus pe fratele său, consilier la Curtea lui Brîncoveanu, domnitorul Valahiei, spre închisoarea de unde n-a ieşit decît pentru a muri. Propunerile Mitropolitului conţineau ideea unei răscoale generale a românilor, sîrbilor şi bulgarilor sprijiniţi de o intervenţie rusă la Dunăre. Sava a slujit în biserica Înălţării din Moscova purtînd pe cap mitra de aur dăruită de Ţar.[2]

Vizite precum aceea a episcopului Sava Brancovici arată mai bine decît orice argument că politica rusă, activă în Orientul balcanic, nu-şi are originea doar în urmările politice expansioniste, bizantine, adoptată de Ţari încă din secolul trecut. La scurt timp după 1600, Mitropolitul Matei al Mirelor, din Asia Mică, stabilit în

Valahia ca stareţ al mînăstirii Dealu, unde se odihnea capul eroului Mihai, vorbea despre viitoarea împărăţie a Constantinopolului în legătură cu acele „naţii blonde ale Nordului“ care trebuiau să primească moştenirea lui Mihai căzut pentru creştinătate şi slăvit în cîntecele epice aparţinînd atît cărturarilor cît şi folclorului grec. Un întreg şir de prelaţi de la Constantinopol, din Ierusalim şi Alexandria s-a adresat Ţarului cerîndu-i restaurarea Bizanţului. În numele Patriarhului de Ipec, preoţi sîrbi, călugări rătăcitori luau drumul Moscovei după cum predecesorii lor din secolul al XVI-lea ceruseră ajutor bănesc Împăratului catolic al Occidentului.

Astfel, noilor împăraţi ai Orientului li se impune o nouă sarcină pe care nu erau cîtuşi de puţin dispuşi să o accepte, cu atît mai mult cu cît în drumul lor spre Bizanţ întîlneau în tradiţii, legende şi cîntece populare un adversar cu drepturi mai vechi la recunoştinţa grecităţii, pe care a ajutat-o la greu, a primit-o, a reînsufleţit-o şi întremat, căreia i-a dat cărţi pentru biserici, iar pentru Patriarhii de la Constantinopol, subsidii care au împiedicat totala ruină financiară şi, implicit, politică a acestui Scaun venerabil şi, în cele din urmă a făcut să strălucească în faţa ochilor miraţi ai acestor sclavi ai turcilor paloşul fermecat al lui Mihai. A existat şi o piedică materială în calea expansiunii moscovite spre sud-vest: mai întîi un alt Stat încă destul de puternic pentru a nu fi uşor subminat, apoi împotriva acestui Stat, o mişcare populară folosind aceleaşi elemente naţionale pentru o politică mai avantajoasă băneşte şi mai repede aducătoare de glorie prin resultatele ei imediate.

E vorba, pe de o parte, de Ţările române şi de cealaltă, de Polonia şi de cazaci.

NOTE

1. Silviu Dragomir, *op. cit.*, pag. 25.
2. Silviu Dragomir, *op. cit.*, pag. 27.

[1] Autorul se referă la Alexandru (Aleksander), rege al Poloniei între anii 1501–1506 şi mare duce al Lituaniei din anul 1492.

[2] Este vorba despre războiul dintre ţarul Moscovei, Ioan al III-lea şi regele polon Alexandru, purtat între anii 1501–1503. Ruşii au fost înfrânaţi la Smolina în anul 1502 şi cu toate aestea, cavalerii ordinului livonian sînt obligaţi să plătească tribut pentru oraşul Luriev.

[3] Temutul sultan la care se face referire este Soliman Kanuri (legiuitorul) sau Mihteşen (Magnificul), fiul lui Selim I, sultan al imperiului otoman între anii 30 septembrie 1520–6/7 septembrie 1566.

[4] Autorul face aluzie la Ioan Vodă cel Cumplit, Domn al Moldovei între 1572–1574, care înainte să devină Domn făcuse diverse afaceri, prin locuri depărtate şi ajunse chiar la Moscova,unde a luat de soţie pe Maria, fiica lui Simion Voievod de Rostov şi rudă cu Ivan al IV-lea Vasilievici cel Mare (1533–1584), Mare Cneaz de Moscova şi a avut cu dânsa un fiu, botezat cu numele de Petru pe care l-a lăsat în îngrijirea mamei ce urma să vină la Constantinopol şi să trăiască împreună cu soţul său, Ioan, care făcea în marele oraş negoţ cu bijuterii.

[5] Isaia, episcop de Rădăuţi între anii 1572–1580.

[6] Vladimir Ivanovici Şuiski descendent dintr-o familie cnezială, a fost proclamat ţar al Rusiei la 19 mai 1606 de un grup de boieri care-l susţineau. La 17 iulie 1610 a fost detronat şi obligat să se călugărească. Puterea a fost preluată la Moscova de un consiliu compus din membrii Dumei boiereşti. La 17/27 august 1610 s-a încheiat un tratat cu polonezii prin care Wladislaw, fiul regelui polon Sigismund al III-lea (1587–1632), a fost recunoscut ţar al Rusiei. Moscova a fost ocupată de trupele poloneze în noaptea de 20 spre 21 septembrie 1610 şi a fost eliberată de sub stăpînirea poloneză abia peste doi ani, la 27 octombrie 1612. În data de 21 februarie 1613, Mihail Romanov, în vîrstă de 16 ani, fiul lui Teodor Nichitici Romanov, a fost ales de Zemski Sobor ţar al Rusiei, întemeind ***dinastia Romanovilor***. Tatăl său, a fost în captivitate la polonezi, iar după eliberare, în anul 1619, a fost ales Patriarh al Rusiei sub numele de Filaret.

Ultimul reprezentant al Romanovilor a fost ţarul Nicolae al II-lea Alexandrovici (1894–191), ucis în timpul revoluţiei ruse.

CAPITOLUL VI

ROMÂNII ŞI RĂSCOALELE DIN UCRAINA

Am mai vorbit despre bogăţia lui Vasile Lupu, despre dărnicia sa faţă de Biserică, despre sprijinul acordat cu mărinimie Patriarhilor de la Constantinopol pe care-i juca după voie, de chipul împărătesc în care se înfăţişa lumii greceşti însetată de libertate. Pentru Rusia occidentală era de mare ajutor: mînăstirea de călugăriţe înălţată pe malul Nistrului, de fiica acestuia, Maria, soţia prinţului ruso-lituanian Janus Radziwill, a servit drept model pentru ctitoria de mai tîrziu a Ţarului Alexei. Vasile Lupu a construit a doua mînăstire a lavrei Pecerska, aproape de Kiev şi a reconstruit Sfînta Treime, distrusă într-un incendiu; numai după acest dar magnific, Alexei a trimis 1500 de galbeni pentru iconostas şi icoane. Informaţiile acestea sînt date de diaconul Petru de Alep, însoţitorul Patriarhului Macarie al Antiohiei, jignit ca şi superiorul său de trufia acestui moldovean cu sînge balcanic, alături de care Ţarul părea întruchiparea blîndeţii şi a omeniei.

În 1649, Patriarhul de Ierusalim, Paisie, se aflase la Moscova încercînd fără succes să încheie o alianţă între Vasile şi Ţar [1].

Pe timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, cel care-l detronase pe Vasile Lupu cu ajutorul muntenilor şi a unui puternic corp de armate transilvănean, călugări moscoviţi îşi făcură apariţia în Moldova; este foarte probabil ca ei să fi avut misiuni politice secrete. Dintr-un document al vremii aflăm că emisari ai Ţarului s-au înfăţişat bătrînului domnitor Matei şi că acesta ar fi refuzat să le dea vreun răspuns la propuneri.

Aceste relaţii politice ar fi fost şi mai strînse, dacă nu ar fi existat în acel moment, între moscoviţi şi români o altă formaţiune politică de religie ortodoxă şi naţionalitate rusă: cetele jefuitoare ale cazacilor organizate, după victoria asupra stăpînilor polonezi şi a susţinătorilor acestora – arendaşii evrei şi preoţii catolici atît de detestaţi – la o dimensiune ce ar fi putut da sub alte căpetenii, cu o altă disciplină şi avînd cu totul alte ţeluri, un Stat, o adevărată reediţie, diminuată ca rol istoric, a fostei Lituanii.

Bogdan Hmielniţki, fost şerb rus pe domeniile unui nobil polonez, brutal şi beţiv, şi-ar fi ucis soţia şi şi-ar fi crescut copii ca pe nişte sălbăticiuni. Cînd a avut în subordine o armată de răzvrătiţi, s-a adresat în calitate de conducător al unei răscoale însetate de sîngele asupritorilor, mai întîi celor doi domnitori români cerîndu-le să-i ***dea sprijinul lor pentru eliberarea cazacilor de robia evreilor, a armenilor ca şi de sub aceea a ticăloşilor de poloni.*** Dar, Matei [1] avea alte griji, iar Vasile era bun şi credincios prieten al acelor polonezi a căror pieire era atît de

dorită în aceste ţinuturi ruse. Rudele polone ale lui Movilă au avut un rol principal în încercările de reprimare a răscoalei şi au rămas celebre cruzimile înfăptuite de Wiszniewiecki, fiul fetei lui Ieremia, al cărui nume îl şi purta. Fiul lui Bogdan a cerut-o de soţie pe fata cea mai mică a lui Vasile, Roxana. Soldaţi moldoveni luptau sub ordinele lui. Domnitorul moldav nu a dorit de la această mişcare ţărănească, decît posibilitatea de a-şi extinde stăpînirea asupra Rusiei, dacă Polonia s-ar fi prăbuşit sub loviturile cazacilor. Abia atunci, scria Pavel de Alep, Hmielniţki a luat hotărîrea de a se adresa Ţarului de a cărui putere se temuse pînă atunci pentru începuturile sale încă neconsolidate[2].

Curînd izbucni un conflict între căpetenia cazacă asigurată prin tratatul din 1649, asupra posesiunilor sale cu centrul la Tscherina şi Moldova, mîndră şi bănuitoare. Pretextul l-a constituit împotrivirea lui Vasile Lupu la proiectata unire dintre Roxana şi feciorul Hatmanului, un barbar urît, cu faţa ciupită de vărsat, crud cu ai săi pe care-i despica dintr-o lovitură de sabie la cel mai mic motiv de nemulţumire. În 1650, o puternică invazie a pustiit ţinuturile moldave din est; domnitorul a fost nevoit să se ascundă în adîncurile unei păduri, unde poate fi văzută şi azi modesta bisericuţă de lemn ridicată pentru rugăciunile sale. Invadatorii au cruţat doar bisericile şi mînăstirile, dar au pus mîna, fără îndoială, pe averile ascunse de boieri şi negustori în aceste adăposturi pe care le credeau sigure datorită caracterului lor sacru. La plecarea cazacilor, Iaşiul nu mai era decît un morman de ruine.

Silit să încheie pace cu Hatmanul, Vasile l-a trimis pe Mitropolitul Varlaam la Tscherina pentru a stabili condiţiile unei căsătorii pe care nu mai avea cum s-o evite. Nunta a fost amînată cu abilitate pînă în 1652, cînd o nouă înfrîngere a polonilor, la Beresteczco, l-au convins că nu mai era nimic de făcut. Cazacii asediau fortăreaţa de la Kamieniec-Podolski, în faţa Hotinului moldav. În luna august a anului 1652, Timuş, fiul lui Bogdan, era la Iampol aproape de Nistru, unde a fost primit de tinerii prinţi ai Curţii viitorului socru. Puţin mai departe unul dintre fraţii Cantacuzino [2], coborîtori din împăraţii Bizanţului, se înfăţişă să-l salute. După ce a luat nişte ostatici asigurîndu-se astfel împotriva unei posibile trădări din partea lui Vasile, tînărul cazac s-a îndreptat spre Iaşi, unde toţi boierii în frunte cu însuşi domnitorul şi o adevărată armată de 8 000 de oameni i-au ieşit în întîmpinare în sunet de muzici orientale, iar cavalerii lui Timuş, 300 la număr, călărind pe căluţi de stepă, împodobiţi cu aur şi perle au defilat pe uliţele acoperite cu bîrne de stejar ale Capitalei moldave în care mai puteau fi văzute urmele trecerii lor din 1650.

Un călător rus de la sfîrşitul celui de al XVI-lea secol, Trifon Corobeinicov vizitînd acest oraş a remarcat palatul, de o construcţie simplă, din lemn şi piatră, al domnitorului Aron şi biserica Sfîntul Nicolae, ctitoria lui Ştefan cel Mare, unde acesta asculta slujbele. Iaşul s-a înfrumuseţat şi s-a mărit: cele două mari mînăstiri noi, construite de Vasile, Trei Ierarhi, care şi-a păstrat pînă azi forma iniţială şi Golia, refăcută de mai multe ori, sclipeau cu toată aurăria lor delicată. Vechilor negustori, care aveau datoria să schimbe tot felul de bani pentru visteria domnească, bani aduşi de cumpărători de origine diferită, li s-au adăugat cîţiva evrei, repede alungaţi de cei care le purtau o ranchiună aparte, precum un oarecare Ianaki, venit din Ucraina după ce scăpase de prigonitorii neamului său, care răzbunau vechi şi grele neajunsuri. Negustorii creştini cunoşteau nu numai Rusia

polonă, cu orașele și tîrgurile ei, dar și Moscova: cîteodată se bucurau de înlesniri din partea Țarului, cum a fost acel Nicolae, fiul lui Gheorghe, grec de origine, căruia, la 15 iulie 1664, i se permitea, printr-un privilegiu solemn acordat de Alexei Mihailovici, „să-și vadă de treburi" în Moscova, „să aducă aici mărfurile hotărîte o dată pentru totdeauna care vor fi și spre folosul Camerei noastre împărătești" fără a plăti vamă și nici alte obligații[3]. Și o delegație moldavă tocmai încheiase cu acest suveran un tratat care permitea schimbul de produse între cele două țări.

Timp de mai multe zile, toată lumea s-a veselit la Iași, înafara acestor bieți fii ai lui Israel, ascunși cu teamă în prăpăditele lor prăvălii. La Curte, muzica răsuna zi și noapte. Oaspețele urmau unul după altul și dansul la fel, moldovenește sau căzăcește și cînd muzicanții lui ucraineni și-au acordat instrumentele, posomorîtul chip încruntat al lui Timuș a fost văzut luminîndu-se într-un surîs de bucurie și cu glas aspru, tunător ce nu se făcuse pînă atunci auzit, rosti urări naive pentru tatăl său, pentru socrul ce „i-a adresat o vorbă prietenească" și pentru „legătura dintre cele două familii". Și neamurile logodnicului, bunele cumetre din satele Ucrainei, precum Haska Karpițan, al cărei nume a fost păstrat de istorie, s-au simțit cuprinse de emoție golindu-și pocalele cu vin și înlăcrimate, clătindu-se pe picioarele nesigure, s-au lăudat cu simplitate, în ciuda surîsurilor acelei lumi crescute după moda bizantină, că „au venit spre a răpi" și s-au fălit că pot duce în sărăcăcioasele lor case pe frumoasa fată a bogatului Voievod Vasile.

Roxana a trăit, mai mult sau mai puțin fericită, în acel mediu țărănesc, la Rașcov, pe celălalt mal al Nistrului, unde din porunca ei a fost înălțată o biserică din piatră, după tradiția arhitecturală moldavă; nu s-a întors în țară decît tîrziu, văduvă și nu și-a mai găsit aici, familia.

Gheorghe Ștefan [3], logofătul lui Vasile despre care am vorbit mai sus, s-a înălțat pe tron în urma unei răzmerițe neașteptate. Domnul său a fost nevoit să părăsească Moldova, dar s-a întors curînd însoțit de cazacii ginerului său care, cu toată-i asprimea înnăscută și cruzimea nestăpînită, știa totuși să respecte regulile unei loialități primitive. Războinicii ginerului au recîștigat destul de ușor scaunul domnitorului detronat și l-au însoțit de bunăvoie, atrași de gîndul prăzii de război, în Valahia pentru a-i desăvîrși opera de răzbunare. Dar la Finta [4], vrajba dintre ei și trupele moldave a dus la un dezastru. „Dziceți-ne" țipau cazacii în mijlocul derutei generale, datorate atacului îndrăzneț al cavaleriei valahe, formată din boieri tineri și credincioși, „dzicenți-ne în vreo parte ori să mergem, ori să ne aruncăm șanțuri pre obiceiul nostru". Timuș însuși și-a pierdut cumpătul. O parte a oștenilor săi s-a urcat pe cai și s-a alăturat retragerii grăbite a moldovenilor. Pe ceilalți îi păștea primejdia de a cădea în mîinile învingătorilor. „Nimeni nu s-a gîndit" scrie cronicarul Miron Costin, „pentru predestrimea căzăcească să iasă cineva viu den cîți rămăsese după fuga oștii ceii călări. De mirat hirea căzacilor la nevoie! După ce li-au fugit toate capetele și hatmanul lor, ei în sine în loc au rădicat capu și au legat tabăra și s-au apărat pînă în noapte, și apoi noaptea în tabără au făcut focuri de carale lor și de spini, iară sînguri au purces cu tocmala, fără tabără, numai pedestri, și au ieșit toți păn într-unul, fără nici o dodeială, aicea în țară."

Armata cu care Vasile a încercat să respingă contraofensiva rivalului său, nu mai avea decît cîteva sute de cazaci; Timuș plecase dincolo de Nistru pentru a cere

sfat şi sprijin de la tatăl său. Vasile a fost nevoit curînd să caute adăpost la Raşcov, la fiica sa.

Cînd s-a întors în fruntea unei armate de 9 000 de oameni, fiul hatmanului nu s-a mai expus primejdiei unei noi bătălii; gîndul său era să apere numai fosta Capitală moldavă, Suceava, unde i se refugiase soacra cu tînărul Ştefan, fiul lui Vasile şi averile lor. După ce au prădat mînăstirea Dragomirna, cazacii s-au baricadat în tranşee. În aceste poziţii erau consideraţi de neînvins şi comandantul polonilor aflaţi în slujba lui Gheorghe Ştefan vorbea astfel despre ei: „Oastea căzăcească dacă apucă *să să îngroape*, să arunce şanţuri pregiur de sine, nu la ce loc, supt cetate ca aceasta, ce hie la ce părau nedobîndită este."

Dar proviziile terminîndu-se curînd întrucît duşmanul, mai numeros, reuşise să-i încercuiască cu totul, cazacii „amu pieile de pre cai morţi lua şi le herbea, şi opincile, rădăcini mînca, obosiţi de străji totdeauna şi străbătuţi de puşci". Timuş a fost lovit, într-o noapte pe cînd se odihnea, de un glonţ în genunchi şi muri trei zile mai tîrziu, Ai săi au fost nevoiţi să se predea în condiţii onorabile care le îngăduiau să se retragă în ordine spre îndepărtatul lor ţinut. Oamenii locului le-au pus nenorocul pe seama profanării bisericilor, Dumnezeu nemaiiertîndu-le ca altădată, setea de cîştig. Bătrînul Hmielniţki, ajuns între timp la Cameniţa, a renunţat la orice gînd de a interveni, iar Vasile îşi părăsi adăpostul de la Sobotov pentru a cere zadarnic ajutor de la tătari şi pentru a ajunge curînd în închisoarea de la Constantinopol, unde se crede că şi-a sfîrşit zilele,

În 1654, cazacii ajunseră vasalii Ţarului, al cărui nume era pomenit în bisericile lor, autoritatea religioasă supremă a Patriarhului Moscovei ajungînd deci să fie recunoscută şi ea. În 1655, aceste noi relaţii au fost reglementate printr-un tratat oficial. Hatmanul, care nu putea uita moartea fiului său – singurul demn de a-i fi fost urmaş, celălalt, Gheorghe fiind, mai întîi, ostatic la Constantinopol, apoi călugăr inofensiv – se aruncă din nou asupra Poloniei atacate curajos şi de principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy II, ai cărui soldaţi au provocat între timp şi nenorocirea Sucevei [5]. S-a sfîrşit de zile curînd, în 1657 scîrbit de toţi şi de sine însuşi, după ce şi-a uluit vecinii prin curaj şi bogăţie.

De altminteri, în momentul morţii sale, nu mai existau decît marea Moscovă şi „împăratul" acesteia, a cărui autoritate supremă fusese recunoscută pînă pe malurile Niprului şi resimţită chiar şi de Gheorghe Ştefan. La sosirea călugărului rus ce aducea scrisori de la Ţar, cuprinzînd propuneri politice – o „cerere de ajutor" sub formă „de a vă afla", spune Ţarul, „sub mîna noastră prea înaltă, cea a unui domn creştin şi de a scăpa de jugul musulmanilor" – răspunse trimiţînd în 1662, ambasadori oficiali, cu drept de a încheia un tratat, Mitropolitul Ghideon şi logofătul Grigore Neniul, care au dus cu ei şi „un mic dar al artei noastre". În misiunea lor au fost ajutaţi de Patriarhul Antioh.

Tratatul care a fost într-adevăr semnat şi pecetluit prin jurămînt în biserica „Adormirea Maicii Domnului", în luna iunie, cuprindea următoarele condiţii: Moldova va avea domni pămînteni; ea va reintra în posesia cetăţenilor de la Dunăre şi Nistru ocupate de turci; vechiul tribut plătit turcilor va fi înlocuit de plocoane anuale; domnitorul moldav va putea să-şi păstreze legăturile cu tătarii, legături necesare de vreme ce Basarabia meridională, Bugeacul, le aparţinea acestora. Însă

Ţarul a aşteptat să intre mai întîi cu trupele sale în Polonia şi abia după aceea şi-a trimis plenipotenţialii la Iaşi[4].

La 29 iunie, o convenţie comercială a fost încheiată cu acelaşi Ţar pentru „a se da învoire negustorilor din Moldova să-şi facă negoţul în Împărăţia Noastră rusă, cu orice fel de marfă, liber, fără nici o oprelişte şi nici o stricăciune"[5]. Şi cînd, turcii nemulţumiţi că Gheorghe Ştefan participase la campania împotriva Poloniei, i-au luat acestuia tronul pe care n-a stat decît vreo patru ani, domnitorul a căutat ajutor la Moscova şi nu în Polonia, unde Vasile mai avea multe rubedenii şi prieteni. A fost primit cu cinste şi i s-a amintit de tratatul încheiat la Kremlin şi întărit cum se cuvine, de ambele părţi, în care fuseseră prevăzute condiţiile readucerii domnitorului la tron. [6] Asta nu se mai întîmplă vreodată şi nefericitul surghiunit şi-a părăsit locul de şedere moscovit pentru a se stabili la Stettin, pe pămînturile germane ale regelui Suediei, unde a murit, după strădanii zadarnice şi îndelungate suferinţe.

Decăderea cazacilor a continuat sub nevolnicul urmaş al lui Hmielniţki, călugărul Gheorghe. Un clan cerea protecţia hanului tătar, altul se arunca – literalmente – la picioarele regelui polon cerîndu-i să le garanteze autonomia în schimbul libertăţii mereu ameninţate. Tînărul Hmielniţki înlăturat de Vişovski, care trecuse prin Moldova însoţindu-l pe Timuş, a fost adus la putere de susţinători, pentru ca în 1655, să-i vină rîndul lui Tetera, un alt musafir al lui Vasile Lupu, care păstră puterea în mîini pînă în 1665 cînd a fost nevoit să ia din nou drumul Moldovei.

Înainte de tratatul lui Andrusov, din 30 iunie 1667 [6], încheiat între moscoviţi şi polonezi, care recunoştea stăpînirea primilor asupra întregului ţinut, odinioară căzăcesc, de la est de Nipru, în timp ce Kievul rămînea în stăpînirea regelui, foştii războinici ai hatmanului Bogdan s-au mai amestecat din cînd în cînd în treburile Moldovei, unde erau chemaţi de mulţi domnitori aflaţi în exil precum fuseseră chemaţi Nisovii, predecesorii lor din secolul al XVI-lea. Gheorghe Ştefan dorea să aibă în solda sa un grup de cazaci, iar Constantin [7], fost domnitor al Valahiei ca urmaş al bătrînului Matei, a cîştigat tot cu ajutorul cazacilor, tronul ieşean, dar numai pentru cîteva săptămîni. Cum tînărul Ştefan [8], fiul lui Vasile ajuns în cele din urmă să dobîndească tronul tatălui său, atacase Raşcov pentru a-şi elibera sora, pe Roxana, cazacii conduşi de un căpitan Keşco şi un grec, Stamatello sau Stamatenko s-au ridicat împotriva lui. Cu toate că partida era evident pierdută, luptătorii de pe Nipru au rămas neclintiţi în hotărîrea lor de a-l apăra pe Constantin spunînd că nu doreau ca „faima şi onoarea lor să piară", la rîndul său, domnitorul învingător s-a ferit să-i supere printr-o urmărire prea energică.

Acesta a *fost şi ultimul lor drum în Moldova.* Venise rîndul moldovenilor aliaţi ai turcilor să-i alunge în bîrlogul lor, căci polonezii susţineau ambiţia Hatmanului Sirko, în timp ce turcii erau protectorii recunoscuţi ai lui Doroşenko cel care le supusese de curînd Ucraina.

În luptele purtate de turci şi polonezi pentru Ucraina, domnitorii români negăsind sprijin de nădejde în regele catolic de la Varşovia, au avut din nou prilejul de a se adresa puterii moscovite.

După bătălia de la Hotin şi victoria lui Ioan Sobieski [9], domnitorul moldav Ştefan Petriceicu şi cel valah, Constantin Şerban – amîndoi „trădători" pe atunci în

exil – l-au trimis cu solie pe călugărul Teodor de la mînăstirea Sf. Pavel de pe Muntele Athos, la Moscova oferindu-se să treacă sub suzeranitatea Țarului, lăsînd „jugul robiei" din cauza „marilor şi insuportabilelor năvăliri şi a multor alte nedreptăţi". Au cerut trimiterea unei părţi a trupelor moscovite împotriva tătarilor, cealaltă urmînd să vină în Principate pentru a-i susţine pe cei doi. Ţarul i-a cerut emisarului jurămînt de credinţă şi i-a ordonat Voievodului de Viatca, Ivan Andreevici Şovanski, să ajute Moldova, în timp ce cazacii vasali, sub Ramadanski din Bielgorod şi Ivan Samoilovici, au pornit împotriva lui Doroşenko, cel care mai stăpînea încă Ucraina. Supunerea Principatelor era acceptată, la 10 martie 1674, numai sub rezerva de a nu fi fost deja făcută regelui Poloniei. Trimişi oficiali, episcopi şi boieri, ar fi trebuit să vină pentru un tratat formal, dar împrejurările nu au permis-o niciodată.[7]

Mergînd pe urmele pîrcălabului Pîrvu, care prin 1590 pătrunsese în ţară căzăcească pînă la Pereiaslav, în 1677 şi 1678, după încheierea păcii polono-turce la Juravna (1676) [10], armatele domnitorilor Moldovei şi Valahiei [11] s-au îndreptat, în 1677 şi 1678, spre Ceahrin, apărată de cazacii aflaţi în slujba Ţarului şi sub comanda lui Ramadanvski.

Aceşti supuşi au fost folosiţi pentru a construi fortificaţiile menite să apere noua frontieră de pe Nipru, pînă în 1680–1681, cînd la Radzin a fost semnată pacea cu moscoviţii. Această pace care lăsa Kievul pe mîna Ţarului, a dat turcilor cetăţile care fuseseră martore atît la răzmeriţele vechilor Nisovi, cît şi la mai recentele fapte de vitejie ale Hatmanului-rege Bogdan Hmielniţki. Dar locuitorii din Nimirov, Sobotov şi Ţicunovca erau obişnuiţi cu o viaţă de libertate şi privilegii; era periculos să le impui un stăpîn musulman, un guvernator păgîn. Întrucît domnitorul Moldovei, Duca, născut în Rumelia, ajunsese în 1681, la Constantinopol pentru a-şi rezolva nişte treburi personale şi a-şi cumpăra dreptul de a folosi Principatul pentru marile sale planuri de negoţ, s-a gîndit – şi probabil Duca însuşi s-a gîndit la asta, în folosul acestui negoţ – să i se încredinţeze, contra bani, şi cu făgăduiala de a plăti tribut, administrarea acestui teritoriu pe care energia plină de iniţiativă a Vizirului Ahmed Küprüli îl adăugase de curînd la Imperiu. Alipirea Ucrainei la Moldova fusese hotărîtă către sfîrşitul lui iunie şi, la numai o lună, Duca îşi făcu intrarea în Constantinopol, unde îl aştepta şi un steag de investitură, pe lîngă alte două simbolizînd puterea asupra Principatelor Moldovei. Primit în audienţă de Sultan, la 12 august el călări cu mare pompă pe străzile Capitalei otomane, îmbrăcat într-un bogat veşmînt de brocart, îmblănit cu zibelină şi printre sfetnicii săi care primiră daruri, se aflau şi opt cazaci, care n-au avut însă dreptul boierilor de a purta caftan, veşmîntul de ceremonie obişnuit în astfel de ocazii.

La întoarcere, Hatmanul-domnitor, care l-a trimis la Constantinopol pe bietul Gheorghe Hmielniţki, a trecut de îndată la organizarea noii sale stăpîniri. Un grec, de felul acelui Stamatello amintit mai-sus, Ioan Draghinici, a fost hirotonisit vicar şi după cîtva timp, cazacii l-au putut aclama pe noul stăpîn care venea să le aducă vestea cea bună că Înalta Poartă nu dorea tribut, doar sprijin militar în caz de război. A avut loc şi un ospăţ îmbelşugat la Nimirov, în octombrie; Duca a păstrat administraţia anterioară, demnitarii oraşelor, polcovnicii, sotnicii, judecătorii, grămăticii (cu un „pisar general"); cerea numai ca procesele să fie judecate în ultimă instanţă la reşedinţa sa de la Iaşi. Un palat a fost construit aproape de Nistru

la Ţicunovca, în faţa Sorocăi şi oamenii domnitorului începură o vastă exploatare agricolă cum n-a mai fost cunoscută în ţinut, cu turme de oi şi vite cornute, stupi de albine, fabrici de bere şi ţuică. Privilegiile atît de aşteptate au dus la colonizarea rapidă a acestui ţinut pînă atunci aproape pustiu. I se atribuie acestui abil administrator chiar intenţia de a trece în Ucraina „şi apoi chiar la Moscova" la cel mai mic semn de primejdie din partea turcilor.

În 1683, turcii asediară Viena. Printre oştenii aduşi de domnitor în tabăra turcească se aflau şi cazacii, „mai multe polcuri". Un anume Dorokin a rămas să păzească hotarele noii provincii. Căzînd, la întoarcere, prizonier în mîinile polonilor, Duca nu mai avea să revadă niciodată ţinutul. Ceata lui Kuniţki, noul Hatman, supus regelui Ioan Sobieski, care spera să dobîndească prin această cruciadă toată Moldova, pînă la Dunăre, i-a înapoiat Poloniei ţinutul unde stăpînirea moldavă nu a fost decît un incident. Kuniţki a fost, totuşi, înlocuit de un moldovean, Moşila şi titulatura de Ucraina a rămas pînă în 1685 pe pecetea domnitorilor moldavi.

De acest incident, nu lipsit de interes, trebuie să fie legate numeroasele pribegiri ale ţăranilor moldoveni, striviţi de biruri către această „volnicie" a Ucrainei, care fără încetare atrăgea truditori pe pămînturile ei de o nesecată bogăţie. Cronicile o afirmă cu claritate şi, poate că trebuie să vedem în acest fenomen singura origine a numeroasei populaţii româneşti care ocupă nu numai oraşele de pe malul stîng al Nistrului, precum Dubăsari, dar şi un mare număr de sate din această provincie cu capitala la Cherson, pînă la Bug.

NOTE

1. Silviu Dragomir, *op. cit.,* pag. 26
2. Vezi, studiul nostru despre Ucraina şi români, în „Buletinul" citat, anul 1915.
3. Originalul acestui privilegiu este păstrat la Biblioteca Academiei Române. L-am analizat în „Buletinul secţiei istorice a Academiei Române", I, memoriul asupra „Ucrainei moldave". – Cf. tratatul încheiat cu Mitropolitul Ghideon în ale noastre *„Studii şi documente"*.
4. Silviu Dragomir, *op. cit.,* pag. 26–27
5. Iorga, *Studii şi documente*, IV, pag, 244–245, nr. LXXX
6. Hurmuzaki, X, pag. V.
7. *„Colecţia de tratate ale Imperiului"*, IV, pag. 591–594; Mitilineu, *Colecţiune*, pag. 71; D.A. Sturdza, *Acte şi documente*, pag. 9–12.

[1] Autorul se referă la Matei Basarab, Domn al Ţării Româneşti între anii 1632 septembrie – 1654 aprilie 9.

[2] Este vorba despre Toma Cantacuzino care a mers la Soroca să-l întîmpine pe urîtul ginere al lui Vodă avînd ca dar nu un cal de război cu care era obişnuit tînărul cazac, ci o trăsură cu şase cai. Bănuitor, Timuş l-a chemat pe Toma Cantacuzino dincolo de Nistru, la Iampol, unde a fost reţinut ca ostatic.

[3] Gheorghe Ştefan, la 3 aprilie 1653, a ocupat Iaşii şi s-a proclamat Domn, fiind sprijinit de corpuri de oaste din Transilvania şi Ţara Românească. Vasile Lupu s-a refugiat la Cameniţa şi a făcut apel la ajutorul cazacilor. La 1 mai 1653, Timuş Hmelniţki înfrînge pe Gheorghe Ştefan în lupta de la Popricani şi-l reinstalează în Domnie pe Vasile Lupu. În lupta de la Sîrca, din 15–16 iulie 1653, Gheorghe Ştefan cu ajutoare din Transilvania şi Ţara Românească, l-a înfrînt pe Vasile Lupu care s-a retras peste Nistru pentru a cere ajutor la cazaci. Timuş Hmelniţki intră în Moldova şi ocupă Suceava, în această

luptă fiind rănit. La 18 septembrie 1653, Timiş moare la Suceava, iar cetatea se predă lui Gheorghe Ştefan la 9 octombrie 1653, preluînd domnia pe care o poartă pînă în anul 1658.

[4] La 17/27 mai 1653 a avut loc lupta de la Finta, localitate lîngă Bilciureşti, judeţul Dîmboviţa, unde Matei Basarab a învins oştile lui Vasile Lupu, deşi moldoveanul era ajutat de cazaci.

[5] Autorul de referă la oastea transilvană trimisă de Gheorghe Rackzi II în sprijinul lui Gheorghe Ştefan împotriva căruia se răsculaseră seimenii care la 26 iunie 1655, după lupta de la Şoplea, proclamaseră Domn pe Hrizea spătarul.

[6] Armistiţiul încheiat, la 30 ianuarie 1667, la Andrusovo, punea capăt unui război ruso-polon extrem de lung desfăşurat între anii 1654–1667: Polonia recunoştea alipirea Ucrainei răsăritene la Rusia, precum şi revenirea Smolenskului şi Kievului la Rusia, în schimb Ucraina apuseană şi Bielorusia rămîneau Poloniei.

[7] Autorul se referă la Constantin Şerban, fost domnitor în Ţara Românească între anii 1654–1658 şi care în luna noiembrie 1659, în urma luptei de la Capul Stîncei, unde la înfrînt pe Domnul Moldovei Gheorghe Ghica (1658–1659), a devenit pentru cîteva săptămîni Domn al Moldovei.

[8] Ştefăniţă Lupu a fost Domn al Moldovei în perioada 1659–1661.

[9] Între anii 1672–1676 s-a desfăşurat războiul polono-turc. Turcii ocupaseră Cameniţa, iar prin tratatul de la Buczacz din 18 octombrie 1672, Polonia cedează Imperiului otoman Podolia şi recunoaşte suzeranitatea otomană asupra Ucrainei apusene, aflată sub autoritatea hatmanului P. Doroşenco. În urma refuzului Dietei din aprilie 1673 de a ratifica tratatul, războiul continuă. La 11 noiembrie 1673 hatmanul Ioan Sobieski, viitor rege al Poloniei (1674–1696) i-a înfrînt pe turci.

[10] În anul 1676, Ion Sobieski i-a înfrânt pe turci la Lvov şi încheie cu ei tratatul de la Juravna la 17 octombrie 1676 prin care Polonia încetează să plătească tribut turcilor, dar recunoaşte stăpînirea otomană asupra Podoliei şi Ucrainei apusene.

[11] Autoul se referă la Domnul Moldovei, Antonie Ruset (1675–1678) şi la Domnul Ţării Româneşti, Gheorghe Duca (1673–1678). Cronicarul Ion Neculce ne relatează despre acest eveniment: „Iară la anul după aceasta au mersu turcii cu oastea şi cu domnii acestor ţări la Ceahrin şi cau dobîndit Cehrinul şi cu vicleşugul lui Ramadan. [...] Pe urmă, înţelegînd de vicleşugul lui Ramadanovschi, l-au prins împăratul muschicescu ş-au topit banii ce au luat de la turci şi i-au turnat în gură lui Ramadanovschi".

CAPITOLUL VII

PETRU-CEL-MARE ŞI ROMÂNII

În 1684 [1], politica creştină şi-a redobîndit întîietatea în Moldova unde Ştefan Petriceicu fusese pus domn de polonezi în locul lui Duca. Noul domnitor i-ar fi preferat pe ortodocşii Moscovei în locul catolicilor şi trimisul său la Curtea Ţarului, Mitropolitul Dosoftei însuşi, spunea că nu mai crede în frumoasele vorbe ale polonilor mincinoşi şi nestatornici. Cum ciuma făcea ravagii în Moldova, nu i s-a dat voie să treacă de Putivla[1].

În această perioadă, Petru-cel-Mare era deja Ţar al Moscovei, şi ca Împărat rus lua parte la lupta pe care Europa Occidentală, îndemnată de Papă, o începuse împotriva Imperiului turc aflat în declin.

De mai multe ori şi într-un mod esenţial faptele acestuia îi interesau pe românii care i-l dăduseră pe Nicolae Milescu, dascălul tinereţii sale şi în mijlocul cărora găsise un consilier şi un colaborator de talia lui Dimitrie Cantemir.

A fost oare Petru-cel-Mare iniţiatorul politicii care va fi mereu legată de numele său, a cărei puternică amintire l-a împins pe falsificatorul ce a fost dat în vileag să scornească acel pretins testament prin care cere urmaşilor să cucerească Constantinopolul? Şi-a început el oare domnia, mult timp nesigură, ameninţată de intrigi militare şi civile, de lupte dinastice, prin a plănui o acţiune invadatoare în Orient, plan căruia şi-ar fi închinat întreaga viaţă? Trebuie să legăm de epoca şi chiar de gîndirea sa, această năvală spre mările Sudului, care va fi în viitor principala trăsătură a politicii moscovite, devenită mai ales după anexarea Kievului, politica întregii naţiuni ruse? [2]

Trebuie să răspundem hotărît: nu. Fără cruciada începută în 1683, împotriva turcilor poate că nu s-ar fi luptat cu ienicerii Sultanului şi fără atacul lui Carol al XII-lea şi încurcăturile cu polonii nu ar fi coborît nicicînd spre ţinutul Niprului unde a întîlnit o dată cu Carol al XII-lea în retragere [3], trădarea lui Mazeppa şi o stare de fapt care îl îndemna la o nouă acţiune împotriva Imperiului Otoman despre care îşi făcea iluzii că-l poate distruge dintr-o lovitură. Căci ceea ce îi dădea curaj era un cîştig de altă natură decît dobîndirea teritoriilor locuite de fraţii săi ortodocşi şi „slavoni" de la Dunăre şi din Peninsula Balcanică: asumarea trecutului moscovit în ceea ce avea el mai teocratic sau mongol, occidentalizarea într-o formă germanică a provinciilor disparate care îi formau Imperiul.

Pentru a-i îndrepta atenţia în această direcţie a fost necesară intervenţia acelor naţiuni faţă de care i se atribuie gîndul de a fi dorit să le supună cu orice preţ şi împotriva voinţei lor. Speranţele încolţite în sufletul supuşilor creştini ai

Sultanului au determinat o orientare a acestora mai întîi spre Viena, cîteodată – în ceea ce îi privește pe români – către Varșovia polonă și în cele din urmă spre această Moscovă transformată, care alătura prețioasele amintiri ale trecutului bizantin la marile speranțe de viitor. Dacă, după dispariția lui Duca, moldovenii se adresau chiar acelor poloni care l-au prins pe despot și l-au trimis la Lemberg, unde acesta a și murit, domnitorul valah, Șerban Cantacuzino, cel care nu-și mai amintea prea mult de marea tradiție imperială a numelui său, după ce a urmat rînd pe rînd liniile politice enumerate într-o recentă și frumoasă lucrare de istoricul sîrb Iovan Radonici, a găsit drum spre Moscova, care nu a fost decît ultima din greșelile impuse de situația sa dificilă. Deținem o parte din documentele privitoare la solia purtată la Curtea țarilor Ivan și Petru de călugărul grec Isaiia, venit de la mînăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos, mînăstire aflată în relații deosebite cu Rusia.

Purtînd scrisori de recomandare din partea Patriarhului de Constantinopol, Denis Seroglanul, dependent de Cantacuzinul valah și a lui Arsenie, confratele său de la Ipec, prieten cu austriecii, Isaiia ajunge la Moscova în 1688 pentru a-i propune Patriarhului Ioachim o alianță ortodoxă.

Prima parte a misiei sale era compusă din plîngeri împotriva principelui Transilvaniei care îl întemnițase pe un trimis al lui Șerban și permitea imperialilor să persecute ortodoxia.

Deținem tratatul încheiat de Isaiia, tratat condiționat precum fusese cel încheiat cu Moldova și pecetluit prin jurămîntul trimișilor lui Gheorghe Ștefan. La înapoiere, călugărul a fost arestat la Brașov (Krondstadt) și dus la Viena; eliberat la cererea ambasadorului rus, a revenit la Moscova, dar pentru a-i sluji într-ascuns pe iezuiții care, mai tîrziu, i-au dat un vicariat episcopal de propagandă printre românii trăitori la hotarele Maramureșului. Și emisarul moscovit ajuns la București a găsit aici un nou domnitor, Constantin Brîncoveanu, care nu era cîtuși de puțin dispus să-și joace pe o singură carte viitorul său și al țării.

Preambulul – precedat de o diplomă încredințată grecului Domentie – acestui act purtînd data de 28 decembrie menționează „suferințele norodului creștin din ținuturile voastre“ din cauza „jugului păgîn, al chinurilor, al sărăcirilor, al asupririlor și a altor fapte rele“ datorate turcilor și ajutoarelor tătare, din a căror cauză „Biserica ortodoxă se clatină“. Șerban ceruse să fie eliberat de sub această stăpînire apăsătoare de trupele moscovite trimise în Bugeac și de vasele Țarului aflate pe Dunărea de jos, cazacii de pe Nipru fiind reținuți în Crimeea. Această cerere fiind raportată de Vasilii Vasilievici, ministrul Afacerilor Externe și de Alexei Galițin, ajutorul a fost promis solemn. Pornit abia la mjlocul lui aprilie atacul a fost îndreptat numai împotriva Crimeei și a „Hoardei de la Akkerman“ (Bielogorod). În acest timp, Cantacuzinul valah trebuia să se păzească de a încheia orice tratat de supunere cu „alte state“ – prin aceasta înțelegîndu-se Imperiul sau Polonia. În loc să aștepte armata eliberatoare, el va fi cel care, cunoscînd drumul spre Cehrin, se va duce la pragurile Niprului să se alătureze marii armate în marș spre tătarii din Crimeea. După o victorie sperată, trupele ruse și române vor ataca Bugeacul. Atunci va veni momentul semnării tratatului[2].

Se pare că Șerban, care a murit în ajunul încheierii tratatului definitiv cu Imperialii Occidentului, ar fi preferat alianța germană cu Habsburgii, oricărei alte supuneri creștine. Cunoștea foarte puțin Moscova și nici un trimis al țarilor ruși nu

venise să-i ceară ajutor militar. Nici o tradiție nu lega Moldova și cu atît mai puțin Valahia de marea Rusie de Est. A fost nevoie deci ca îndemnul să vină din altă parte, de la cineva care, detestînd suzeranitatea otomană, ar fi avut aceeași repulsie și față de germanii propovăduitori ai catolicismului și distrugători ai acelor elemente de autonomie materială și morală care erau legate de vechile ortodoxii naționale.

Nu greșim atribuindu-i acest rol lui Gheorghe Brancovici căruia i se datorează orientarea propriei sale nații către Moscova, inițiatorul acelui curent „sîrbo-slavon“ aflat la originea renașterii sîrbe de la sfîrșitul secolului al XVII–lea, în timp ce alți conducători naționali în frunte cu Mitropolitul Arsenie, dădeau mii de sîrbi Austriei pentru a-i coloniza pămînturile pustii și a-i apăra frontierele amenințate. Am văzut mai sus ce influență a avut prin mijlocirea fratelui și reprezentantului său, Mitropolitul Sava, în apropierea românilor de Moscova și, în general, a fidelilor vechii credințe din Transilvania. Gheorghe își spunea și Brîncoveanu pentru a face credibilă o pretinsă legătură de rudenie cu nepotul domnului Șerban, Constantin Brîncoveanu, sau chiar cu domnitorul Matei, stăpînul unui castel la Brîncoveni, în Oltenia. A fost mult timp reprezentantul, mai mult sau puțin credincios împăratului vienez, la curtea valahă, în această calitate fiind deseori poftit la masa domnitorului și sfetnicilor acestuia. Ne-a rămas de la el o înțelegere scrisă prin care se angaja ca împreună cu acest Constantin să susțină interesele credinței orientale, iar intervenția lui Șerban, cu ocazia persecuțiilor îndreptate împotriva lui Sava, poartă pecetea aceluiași zel pentru ortodoxie care consimțea să se alieze opoziției catolice refugiate la Constantinopol împotriva principelui reformat Apaffy. La acest îndemn primit din Balcani ar mai trebui adăugat și un altul care a atras privirea Țarului spre regiunile bulgare. Două căpetenii de haiduci, Yuri Stratimirovici și Savel Vladimirovici Dubrovski, au avut legături cu Scaunul patriarhal moscovit cu mult timp înainte de 1686 cînd au aprins flacăra răscoalei de la Tîrnovo.

Dar moartea prematură a lui Șerban, politica plină de rezerve și de echivocuri, recea expectativă a lui Brîncoveanu, moștenitorul unchiului său, au pus capăt acestor uneltiri. Politica moscovită nu s-a mai preocupat de Sud decît în ceea ce privește tendințele spre Azov și Marea Neagră.

La curtea lui Brîncoveanu, subminată de tot felul de intrigi germane, turcești și chiar polone, deschisă mai degrabă influențelor occidentale, datorită lui Constantin Cantacuzino, puternicul sfetnic și unchi al noului domnitor, fost elev al școlilor latinești din Italia, exista o repulsie fățișă împotriva persoanei Țarului. În 1696, un trimis al lui August de Saxa o spune clar: în planurile lor de viitor valahii nu privesc cu plăcere spre această parte, stăpînul moscovit fiind un domn prea sever („ein Herr von allzu strenger Disziplin“). Nu pentru că ar fi dorit să trăiască într-o anarhie precum aceea care măcina și ultimele puteri ale Poloniei, dar Valahia ca și Moldova era, cum s-ar spune, o *țară de state* unde fiecare categorie socială își avea situația bine stabilită, iar orgolioșii nobili valahi avînd pămînturi întinse și dispunînd deja de privilegiul transmiterii ereditare a funcțiilor, nu invidiau deloc soarta boierilor ruși al căror destin se afla exclusiv în mîinile unui stăpîn avînd dreptul de a-i ucide.

Şi dacă mai tîrziu, după 1709, un nou curent favorabil Rusiei se schiţează în Principate, el nu are o origine locală, nici chiar politică. Nimic nu s-a întîmplat în timpul domniei lui Brîncoveanu, dominată de unica grijă a unui oportunism prudent, nici în timpul domniilor schimbătoare [4], care îi corespund în Moldova, prea scurte pentru înflorirea unei gîndiri politice în stare să genereze o mişcare menită să schimbe stăpînirea, fapt care ar fi micşorat obligaţiile, ar fi îmbunătăţit situaţia actuală şi garantat viitorul. Exista vechiul sentiment creştin, dorinţa unei comunităţi permanente cu coreligionarii, dar nu era suficient pentru a-şi căuta un protector şi mai ales în partea de unde nu venise nimeni să le-o ceară.

Cu totul altfel era acel pămînt român neliber al Transilvaniei unde o clasă de intelectuali în formare avînd preoţimea în frunte se arăta tot mai neliniştită din cauza robiei. Călătoriile pînă la Moscova sau doar pînă la Putivla de unde a fost adus către 1640 un mitropolit, n-au avut drept rezultat nici măcar îmbogăţirea bisericii. Acţiunea celor doi Brancovici a lăsat urme adînci în amintirea contemporanilor şi suferinţele lui Sava aruncat în închisoare şi torturat nu au rămas fără urmări. O generaţie întreagă s-a format avînd această imagine în faţa ochilor o generaţie nesupusă, însufleţită de spiritul de aventură, împătimită de ortodoxie şi atrasă de îndepărtata Moscovă a unui alt împărat. Născut la Braşov, Teodor Corbea, scriitor şi poet, traducător al Psalmilor, ajunse translatorul de latină al lui Petru-cel-Mare. Propaganda iezuiţilor care a dus la unirea Bisericii române din Transilvania cu Sfîntul Scaun de la Roma şi violenţele care i-au urmat din partea Imperialilor, deveniţi din 1691 stăpînii provinciei, nu au făcut decît să mărească forţa acestei mişcări.

Un alt Corbea, David, aghiotantul lui Mihai Cantacuzino, spătar al domnitorului valah, căruia boierul îi era unchi pe linie maternă, a fost unul dintre principalii agenţi folosiţi pentru a iniţia şi a întreţine rezistenţa împotriva Unirii. În momentul în care se cerea sprijinul Bisericii ruse pentru această mişcare îndreptată împotriva Unirii, condusă oficial de Valahia, Goloskin, ministru al Ţarului a adresat primele scrisori fraţilor Cantacuzino.

Atunci cînd în teribila nenorocire care a atins Moldova ca urmare a războiului turco-polon ce părea să nu mai aibă sfîrşit, egumenii marilor mînăstiri, bătrînele Putna, Suceviţa, călugării de la Rîşca, de la Bisericani, Humor, Coşula şi chiar fraţii lor valahi de la Cozia, şi Vintilă-Vodă şi-au îndreptat ruga spre Curtea ţarului; mitropolitul Valahiei, Teodosie, a adresat celei mai mari Puteri ortodoxe o chemare disperată implorînd sprijin pentru fraţii săi transilvani aflaţi în suferinţă. În 1700, îl chemă pe „apărătorul şi adăpostul, speranţa şi bucuria întregului neam ortodox" în ajutor hotărît împotriva Imperialilor care îi jigneau şi îi ameninţau pe valahi pentru a fi avut îndrăzneala de a se amesteca în treburile conaţionalilor lor.

Sub domnia unui alt Cantemir, fratele mai mare, Antioh, în 1700, Emilian Vosniţin, primul ambasador rus care, plecînd de la Azov, a ajuns pe mare la Constantinopol, a trecut prin Iaşi, la întoarcere şi astfel a fost stabilită o relaţie necesară între prietenia moldavă şi speranţele ruse de a ajunge la legendarul Ţarigrad[3]. Cronica moldavă ştie şi numele celui care a rămas pe lîngă Înalta Poartă pentru a transforma armistiţiul într-un tratat pe treizeci de ani – Şceredaiev[4]. Sub domnitorul Constantin Duca, care i-a urmat pe tron lui Antioh, Dimitri Galiţin, avînd şi el de îndeplinit o misiune la Constantinopol, a botezat un fiu al

domnitorului, care a plătit cu tronul această cumetrie, duşmanii atribuindu-i un sens politic, probabil inexistent[5]. Pentru a fi trimis sare şi vin în ţinuturile căzăceşti cîrmuite odinioară de părintele său, de la care moştenise instinctul comercial, şi bănuit că s-ar fi înţeles cu Galiţin să primească adăpost la acesta (1703), turcii au pus mîna pe el[6]. Mai tîrziu, unul dintre fii săi a intrat în slujba Ţarului, probabil cel faţă de care Galiţin se simţea dator să-l protejeze[7]. Pe timpul campaniei sale în Polonia, în 1709, cînd Ţarul Petru ajunge la Zolkiev, unde se păstrau moaştele Sfîntului Ioan cel Nou, luate de Jan Sobieski de la Suceava, Antioh Cantemir care în acel moment, ocupa pentru a doua oară tronul moldav, a avut intenţia de a-l trimite pe banul Savin Zmucilă, fostul supus al lui Kunicki, să ceară de la Ţar înapoierea moaştelor[8].

Se apropia ziua în care înfrîngerea de la Poltava îl va arunca pe Carol al XII–lea pe teritoriul turcesc aproape de fortăreaţa Benderului, smulsă Moldovei lui Petru Rareş în 1538 de Soliman Magnificul, iar domnitorii moldavi vor fi nevoiţi să adopte o altă atitudine faţă de această nouă Putere, iute în expansiuni, care se apropia victorioasă de hotarele lor şi părea că nu doreşte să se oprească la ele.

Un alt motiv, privindu-i mai ales pe moldoveni, l-a determinat pe Petru-cel-Mare să-şi rişte norocul pe malurile Prutului. „Într'astă vreme“ spune un cronicar, „mulţi moldoveni şi feciori de boieri mergea de-şi căuta slujbe, care pe lîngă Moscali, care la Leşi, unii la Racoţi şi alţii la şvezi, în folosul lor“[9].

Un mare număr de soldaţi mercenari l-au slujit pe Sobieski în cavalcadele sale împotriva turcilor şi o companie de moldoveni purtînd uniformă deosebită făcea parte din armata lui. Nu lipsesc informaţii despre aceşti supuşi români din care o parte venea din Valahia. S-a remarcat un muntean din armata lui Carol al XII–lea, Sandu Colţea, care prins de ruşi, a petrecut cîtva timp în Siberia de unde a încercat să fugă împreună cu un captiv cazac, Mirovici; eliberat la sfîrşitul secolului a cerut voie să părăsească Suedia unde nu găsise o biserică de rit ortodox pentru a se ruga.

În rîndurile ruşilor era şi un Apostol Chigeciu, fost soldat al lui Sobieski, de la care ni s-a păstrat un contract încheiat cu ofiţerii Ţarului, cărora le promitea să le dea cîţiva soldaţi plătiţi lunar cu o sumă fixă de bani[10]. De asemenea, trebuie să-i amintim pe cei doi Hăjdău, rude ale lui Ştefan Petriceicu, păstrători ai sabiei aurite a acestuia, pe Mihail Ganul care s-a însurat cu fiica „rochmistrului“ polon Jan Luc sau pe Lupaşcu Murguleţ, banul Savin, Andronic Isar şi alţii[11].

Suedezii şi polonii au căutat adăpost prin părţile Cernăuţilor, dar Ţarul nedorindu-i în această regiune limitrofă de unde puteau ataca pe neaşteptate, a dat ordin să fie alungaţi. Brigadierul Cropotov, comandantul trupelor de cavalerie uşoară şi Constantin Turculeţ, unul dintre căpitanii români din armata rusă care mai fusese şi în solda lui Sobieski, şi-au dus cu bine la capăt misiunea, însă domnitorul Mihail Racoviţă, acuzat fiind că i-a anunţat şi ajutat pe moscoviţi îşi pierdu tronul, dar nu înainte de a reuşi să provoace retragerea românilor aflaţi în solda ruşilor care puseseră stăpînire pe marile mînăstiri din nord şi din valea Cîmpulungului moldav atît de importantă pentru luptele timpului unde, înainte de pacea de la 1699 şi polonii şezuseră vreo zece ani.

Intervenţia hanului, duşman al uneltirilor regelui Suediei, devenit din ce în ce mai mult un oaspete incomod, a împiedicat un conflict între turci şi ruşii care, servindu-se de toată influenţa şi abilitatea lor, încercau să-l îndepărteze de la tron

pe Nicolae Mavrocordat, fost drogman al Porții. La începutul anului 1710, armistițiul cu turcii a fost prelungit pe durata a treizeci de ani, Mavrocordat nu a mai avut alte neplăceri în afara prezenței zgomotoase din chiar capitala țării, a cazacilor hatmanului Mazeppa, care murise de curînd lăsîndu-și oștenii sub ordinul lui Voinarovski, Volkanski și Filip Orlik, adevăratul lui urmaș; polonii și chiar tătarii din suita voievodului kievean, Iosif Potocki, erau incartiruiți aici și țara plătea scump șederea lor. Jefuitorii și cei nesupuși nu au fost, totuși, cruțați.

Se anunța un război împotriva Țarului. O întreagă parte a Constantinopolului îl dorea sperînd că el va reînvia fosta glorie a armatei otomane. Marele-Vizir credincios și iubitor de pace Numan Küprüli a fost înlocuit cu un bărbat grosolan și violent, cu o fire războinică, Baltadski-Mohammed, originar din raiua Hotinului. Hanul era deja cîștigat pentru cauză. Influențați de acesta, turcii confirmă un nou domnitor, remarcabil din toate punctele de vedere, Dimitrie Cantemir, un învățat orientalist care îi cunoștea prea bine pe acești turci în decădere pentru a mai iubi și cu atît mai puțin pentru a mai crede în viitorul lor. El s-a prefăcut că își asumă sarcina de a pregăti campania de pedepsire și prindere a lui Brîncoveanu bănuit de a fi avut legături cu Țarul prin călugări cerșetori și prin negustorii care veneau nu numai la Chilia pe Dunărea inferioară, dar și în orașele și tîrgurile Valahiei; era bănuit mai ales că ar fi avut bogății care ar fi fost foarte prețuite la Constantinopol.

Hotărîrea lui Cantemir a fost grăbită de ruptura intervenită între stăpînii săi și ruși, de pretențiile turcilor care după ce au promis iertarea de tribut, nu încetau să ceară, în fiecare zi, bani, provizii și tot ce aveau nevoie pentru apropiata campanie, de denunțurile lui Brîncoveanu doritor să se arate mai fidel decît cel pus să-l supravegheze și să-i pedepsească necredința, dar mai ales de sfaturile date de tinerii nobili din clasa „mazililor" – descendenți ai vechilor boieri trăitori la țară – care reveniseră din Polonia unde luptaseră pentru Țar cu credința că această nouă forță politică era menită să învingă Imperiul care se clătina. Acești războinici aventuroși printre care se număra și tatăl viitorului domnitor Ioan Callimachi – numele de familie negrecizat încă îi era pe atunci Călimașul – îi aveau tovarăși pe Turculeț, Chigheciu, Grigore Ivanenco și fratele său care rămăsese sub steag moscovit. Și printre boieri existau prieteni buni ai Moscovei: hatmanul Antioh Jora, comandantul trupelor moldave al căror număr crescuse de curînd, și Mitropolitul Ghenadie care urma prin atitudine tradiția lui Varlaam și Dosoftei. Acest grup de creștini s-a adresat direct Țarului dezvăluind sentimentele filo-turce ale domnitorului și oferindu-se să contribuie cu 10 000 de oameni și mijloace de a întreține alți 15 000 de oșteni dacă acesta s-ar arăta dispus să continue campania lui Sobieski, îndreptîndu-se cu o puternică armată împotriva Bugeacului tătar care-i făcuse și pe Petriceicu și Șerban Cantacuzino să ceară ajutor Moscovei[12].

Se afirmă, din sursă sigură, că Petru-cel-Mare l-ar fi trimis iscoadă în Moldova pe medicul său, grecul Polykala. În orice caz, Dimitrie nu a întîrziat nici el să-și delege emisari pe lîngă puternicul vecin, dar prevăzător, i-a anunțat și pe turci de trimiterea acestor spioni fideli. Doi foști soldați în slujba Țarului au fost însărcinați cu această misiune al cărei scop transpare din simpla alegere a persoanelor: Ilie Abăza și Ioan Mirescul. După înfrîngerea rușilor pe Prut, primul a fost nevoit să trăiască ani îndelungați în Rusia și mai apoi la Kiev, călugăr sfîșiat de dorința de

a-şi revedea ţara. Curînd după primirea delegaţilor, un căpitan Procopie a căpătat puteri depline pentru a încheia un tratat.

Avem acest tratat de alianţă semnat în 13/24 aprilie 1711. Aflîndu-se în război cu păgînii care încălcaseră un tratat abia încheiat, Ţarul era pregătit să elibereze „acest bun norod moldav, ca şi pe alte naţii creştine supuse suferinţelor barbare" aşa cum îi ceruse chiar Dimitrie care redactase în întregime textul documentului. Printre clauzele numeroase şi precis formulate, cum era şi de aşteptat din partea unui domnitor atît de cult, se găsesc cîteva ce mai fuseseră prevăzute în tratatele anterioare dintre români şi moscoviţi: promisiunea de a recîştiga pentru Moldova cetăţile ocupate de turci, menţinerea regimului politic şi financiar, autonomie completă, guvernare printr-o dinastie pămînteană, cooperare militară, dar de această dată susţinută numai de visteria imperială. Tratatul poartă de la un capăt la celălalt pecetea concepţiei dinastice şi autocrate a politicii lui Dimitrie Cantemir. Domnitorul va fi suveran absolut avînd la dispoziţie oraşele principatului, cu condiţia de a rămîne ortodox şi credincios: „nobilii şi toţi supuşii Principatului Moldovei vor fi supuşi ordinelor sale, fără nici o împotrivire, fără nici un pretext"; Cantemireşti îi vor moşteni puterea, chiar şi fii postumi. În caz de înfrîngere, protecţia imperială va fi menţinută chiar dacă principatul va fi nevoit să rămînă sub turci, Dimitrie va găsi adăpost în Statele imperiale şi va primi nu numai mijloace de a se întreţine, dar şi „moşii şi curţi" egale în valoare cu cele părăsite în Constantinopol[13].

Dar acestea nu constituiau decît tratative prealabile. Dimitrie a declarat că acceptă tratatul doar în această formulare şi a trimis în acest scop o nouă solie, de rang mai înalt, Ştefan Luca sau Luculescu, cumnat al hatmanului Neculce, cronicarul. Tratatul solemn trebuia încheiat pînă la sfîrşitul lunii mai şi făcut public numai după intrarea armatelor ruse în Moldova. Pentru a-i înşela pe turci, lui Luca i s-a mai dat şi o misiune în Polonia pe lîngă hatmanul Adam Sieniawski, pe care aceştia se străduiau să-l atragă spre cauza regelui Stanislas, favoritul lui Carol al XII–lea[14].

Intenţiile domnitorului au suportat totuşi, influenţa hotărîtoare a Sfatului boierilor. Nu se mai vorbeşte numai de stăpînul absolut şi de dinastia sa. Boierii îşi luaseră şi ei măsuri de prevedere: ei sînt inamovibili, exceptînd cazul unei vinovăţii recunoscute prin judecată; pentru a-i pedepsi era necesară o sentinţă a Sfatului şi, pe deasupra, încuviinţarea Mitropolitului; întreaga clasă pînă la mazili va fi scutită de dări şi va avea dreptul de a strînge dijmă de la şerbi; nu va fi concurată de moscoviţi ca proprietari de terenuri şi funcţionari[15]. Luca s-a întors cu un lanţ de aur şi o medalie pentru domnitor şi cu o proclamaţie care trebuia adusă la cunoştinţa ţării, mai tîrziu.

Asigurat prin acest act de supunere condiţionată, Cantemir a făcut acelaşi lucru ca vecinul său valah, care însă nu căzuse de acord cu împăratul, probabil viitorul său suzeran. Brîncoveanu îşi oprise trupele pe cîmpul de la Urlaţi; Cantemir le-a adunat pe ale sale în imediata vecinătate a Iaşilor, aproape de mînăstirea Frumoasa.

Ruşii înaintau cu repeziciune grăbindu-se ca turcii să nu ajungă la vadul Dunării de la Isaccea. Sosise momentul luării unei atitudini – cel puţin în ceea ce ce-l privea pe domnitorul Moldovei. Procopie şi un alt ofiţer i s-au înfăţişat lui

Şeremetev, comandantul trupelor Ţarului cantonate la Moghilev, cerîndu-i în numele domnitorului ca o avangardă moscovită să vină să-l aresteze, eliberîndu-l în acest fel, de orice răspundere faţă de turci. La 1 iunie, stil nou, un mic corp de armată de 3 000 de oameni susţinuţi de cei 5 000 de cavaleri ai lui Chigheciu erau la Zagarancea, aproape de Iaşi şi începuseră urmărirea turcilor. Dimitrie a ieşit în întîmpinarea oaspeţilor pe care, două zile mai tîrziu, i-a însoţit în Capitală.

Cu acest prilej, domnitorul a făcut în sfîrşit, declaraţia, punîndu-şi de atunci înainte o nouă pecete latină pe documente: „domn al Moldovei prin mila lui Dumnezeu". Imediat s-a trecut la organizarea armatei pe socoteala visteriei ruse „care dădea unui simplu soldat cîte cinci ruble pe lună", în afara unei însemnate plăţi iniţiale. Poporul alergă sub steaguri şi „mazilii" însetaţi de glorie le-au devenit ofiţeri[16].

Proclamaţia lui Dimitrie Cantemir către episcopi, boieri, armată şi „către toţi locuitorii ţării Moldovei" a fost afişată anunţînd sosirea armatei ruse care „se îndrepta către podul înălţat cu preţul sîngelui nostru". Domnitorul amintea că „duşmanul Sfintei Cruci" s-a înfăptuit pe cheltuiala ţării din clipa în care Bogdan, fiul lui Ştefan a îngăduit să plătească tribut: năvălirile neîncetate, ocuparea cetăţilor şi a zonelor acestora; mii de locuitori tîrîţi în robie, nedreptăţile neruşinate, eforturile de a-i atrage pe domnitori la credinţa Islamului, dările crescute şi reînnoite fără încetare. Trebuie deci să se alăture Ţarului ca fraţi de arme, „şi să meargă de îndată în părţile Dunării pentru a stăvili asaltul tiraniei şi al năvalei turceşti". „Toţi cei ce poartă numele de creştin" se cade s-o facă fără zăbavă sub ameninţarea pedepsei confiscăriii averii, căci o armată de 10 000 de oameni trebuia pusă pe picioare. Ultimul termen era 15 iunie. Cel care va rămîne credincios turcilor va fi pedepsit chiar cu moartea. Şi un manifest în termeni generali era amintit ca promiţînd Moldovei eliberate cetăţile pierdute[17].

Curînd, în fruntea unei armate de 15 000 de oameni, generalul Şeremetev trecu Nistrul pe la Raşcov, avîndu-i alături pe Dolgoruki şi pe raguzanul Sava, cel care-i aţîţase pe iugoslavi la răscoală. Cînd a trecut prin Basarabia, mazilii acestui ţinut s-au pus în slujba lui. La 6/17 iunie, Cantemir însoţit de Luca şi de Neculce a ieşit în întîmpinarea generalului moscovit căruia îi dărui un cal arab. În urma lui veneau trupele generalului Janus. Şi înainte ca aliatul moldav să poată bănui apropierea acelui suveran de temut, Petru însuşi, însoţit de moldovenii Savin Zmucilă şi Pavel Rugină, se arătă la barierele Iaşilor. Abia avu timp Mitropolitul Ghedeon să vină în fugă pentru a-l binecuvînta cu apă sfinţită pe cel care sosise în numele lui Iisus Christos eliberatorul.

Ţarul fu condus imediat la palat, unde puţin mai tîrziu, doamna Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino făcu onorurile casei faţă de Ecaterina, soţia lui Petru. Ţarul vizită baia turcească, clădire veche, înălţată la sfîrşitul secolului XVI. La întoarcere, îl găsi pe Cantemir la picioarele scării. Primind din partea acestuia sărutul mîinii, Ţarul nu se mărgini la a-i întoarce sărutul pe frunte, dar îi şi arătă cu un singur gest puterea personală şi politică ridicîndu-l în aer cu o singură mînă.

A doua zi, Petru însoţit doar de trei ofiţeri, vizită bisericile Iaşilor fiind întîmpinat cu dăngăt de clopote în mijlocul unei mulţimi de norod. Spuse că a recunoscut în clădirea Goliei, aşa cum arăta ea pe atunci, o triplă influenţă: polonă – adică apuseană –, greacă şi rusă – noi am spune cu un singur cuvînt: bizantină.

Avu loc apoi un mare ospăţ, care îi adună în jurul prinţilor pe cancelarul Golovkin şi generalul Galiţin, Dolgoruki, Rönne, Weisbach, pe secretarul Safirov şi pe Sava Raguzanul, cărora li s-au alăturat doi musafiri orientali – unul, Toma Cantacuzino, trimis de Brîncoveanu şi celălalt, Constantin Castriotul, care părea a-şi aminti că acest nume a fost purtat de eroicul Scanderbeg şi care, împreună cu David Corbea părăsise steagul valah pentru a-l sluji pe Ţar.

Pentru că nu a vrut să stea în capul mesei, Petru l-a aşezat acolo pe cancelarul „care – spune cronica moldavă – a fost singurul care bagă de samă postul povăţuit de Biserică". A cerut ca locul următor să fie ocupat de Cantemir şi el s-a aşezat pe al treilea scaun; domnitorul sărută pentru a doua oară mîna Ţarului care, la rîndu-i, îl sărută părinteşte pe frunte. Primul pahar a fost ridicat pentru Moldova pe care puternicul ei aliat o cinsti în acest chip. Toma Cantacuzino şi tovarăşul său valah şedeau la stînga lui Petru. Suveranul binevoi să toarne cu mîna lui în paharele boierilor acel vin de Cotnari şi de Odobeşti care era fala ţării, în timp ce în apartamentele sale, doamna o sărbătorea pe Ecaterina, „Împărăteasa".

În ziua următoare, Mitropolitul Ghedeon îl primi pe Ţar la Biserica Trei Ierarhi, unde Petru merse de se închină la moaştele Sfintei Paraschiva; refuză să se aşeze pe scaunul domnesc şi ascultă precum cel mai umil dintre credincioşi slujba oficială în cinstea sa. Aici veni Cantemir să-şi întîlnească musafirul care îi ocolea atenţiile. Îi arătă Ţarului noua armată a Moldovei, apoi fu rîndul Mitropoliei, înălţată de soţia Ducăi-vodă, a Goliei, a Bisericii Sfîntul Nicolae – biserica lui Ştefan cel Mare, restaurată către 1670 de Antonie Ruset.

Înainte de a-şi sărbători la rîndul său aliaţii, în tabăra de la Ţuţora pe Prut, Petru a vrut să aplaneze în vreun fel neînţelegerea care pînă atunci îl despărţise pe Cantemir, doritor de putere absolută, de boierii care, amintindu-şi de vechile obiceiuri, ajunseseră să viseze republici după moda polonă. Nu numai Dimitrie, fratele lui Mihail Racoviţă, care era în mod firesc interesat, dar şi Iordache Rosetti se împotriviră cu îndîrjire clauzei privitoare la dinastie. „Doar Dumnezeu e veşnic" răspundea el argumentelor lui Golovkin şi ale lui Sava Ragazanul. Arestat ca trădător al domnitorului său şi trimis la Kiev, a rămas acolo mult timp.

Ospăţul închinat celei de-a doua aniversări a bătăliei de la Poltava avu loc în mijlocul armatei; cincizeci şi două de salve de tun au însoţit rugăciunile Mitropolitului Ghedeon. Mesenii s-au aşezat pe marginea tranşeelor; Ţarul aflîndu-se în fruntea mesei, Cantemir între Golovkin şi Şeremetev; cincisprezece boieri se numărau printre invitaţi. S-a băut şampanie şi moldovenii se îmbătară. Toată lumea adormi sub cerul liber printre mesele încărcate cu resturile ospăţului.

A doua zi tratatul a fost adus spre cunoştinţă tuturor, în forma acceptată de ambele părţi în cursul negocierilor purtate în tabără. La Iaşi, preoţii şi boierimea se adunară în mica biserică domnească, Cantemir se aşeză în scaunul domnesc avîndu-l alături pe secretarul Sava care avea grija protocolului. Clauzele tratatului au fost citite una după alta şi acceptate de cei prezenţi.

Întrucît Moldova nu era în stare, după cum văzuse, să-i hrănească mulţimea oştenilor, Petru era hotărît se pare, să se îndrepte spre Focşani pentru a-l sili pe Brîncoveanu încă nehotărît să deschidă ţara armatelor ruse. Generalul Rönne primise mai dinainte ordin să se îndrepte împreună cu Cropotov, moldovenii şi Toma Cantacuzino spre cetatea Brăilei, pe care reuşi s-o cucerească abia în 14/25

iulie. Dar domnitorul valah, înfuriat de onorurile de care se bucurase acel Cantacuzino care rîvnea la tron, se grăbise să se ducă la Tîrgoviște, fosta capitală a țării, avînd și învoirea turcilor cărora le dăduse proviziile destinate taberei moscovite de la Fălciu[18].

Turcii trecuseră de acum Dunărea. Lupta trebui angajată în împrejurări cu totul neprielnice, pe malul Prutului, în preajma Bugeacului pustiu și fără apă, asupra căruia se năpustiseră și lăcustele.

Tătarii din avangardă îi surprinseră încă la sfîrșitul lunii lui iulie pe moldovenii lui Ivanenco și pe muntenii căpitanului Iene. Chiar în Moldova, boierul Lupu Costachi se baricadase în mînăstirea Bursuci pentru a-i aștepta și a fost nevoie ca Chigheciu să fie trimis pentru a încerca să-l scoată din bîrlog. Întîlnind forțele principale ale vizirului, generalul Janus primi ordin de la Țar să se retragă spre tabăra de la gurile Prutului. Dimitrie Cantemir luă asupră-și sarcina de a stăvili înaintarea dușmanului; avea cu el 2 000 din oamenii săi, 4 000 de ruși și cîțiva cazaci de pe Nistru și Don – forță insuficientă pentru a putea fi într-adevăr de folos armatei. Mulți dintre cei care formau această îndrăzneață ariergardă căzură sub loviturile tătarilor care se răspîndiseră jefuind prin biata Moldova fără apărare.

După unirea cu infanteria generalului Repnin armata s-a oprit la Stănilești aproape de Huși pentru a începe lupta. Țarul însuși vedea că situația era disperată forțele fiindu-i risipite și știind că turcii superiori numeric aveau și o bună artilerie. Neculce, sfetnicul principal al lui Cantemir, ne încredințează că Țarul ar fi vrut să-i lase lui Șeremetev comanda, el încercînd să se întoarcă în Rusia cu o „escortă de două sute de dragoni și o sută de moldoveni", prin Transilvania și Ungaria, însă domnitorul moldav îl făcu să-și schimbe hotărîrea.

Lupta a fost de fapt, o defensivă de mai multe zile, cu mari pierderi în timpul retragerii. Moldovenii ieșeau din tabăra fortificată pentru a-i întărîta pe tătari și a deschide cale; jertfa lor a fost enormă, dar ei o acceptaseră de bună voie. Aduceau armatei apă și vite drept provizii. Cantemir care luase parte la victoria principelui Eugen asupra Sultanului în bătălia de la Zenta [5], îndemnă la un atac puternic împotriva ienicerilor aflați în centrul forțelor dușmane. Generalul Weidemann încercă să lovească astfel, dar căzu în mijlocul alor săi. Chiar și după începerea tratativelor la care rușii cerură turcilor să renunțe la drepturile lor asupra Moldovei pînă la Dunăre, drept plată pentru pagubele făcute lor de tătari, Cantemir încercă să-l convingă pe Țar să nu semneze în grabă această pace defavorabilă.

Ea a fost totuși acceptată și Cantemir trebui să se considere fericit de a-și fi putut salva propria persoană pe care turcii o cereau sus și tare considerîndu-l trădător. Trecînd pentru ultima oară prin Iașiul deja ocupat de cetele turco-tătare, și-a luat doamna și „sceptrul de argint al țării" – care trebuie să se afle pe undeva, în Rusia – s-a alăturat celui care nu-i mai era aliat politic ci stăpîn și suzeran.

Rönne a fost ultima căpetenie rusă care părăsi Moldova trecînd în marș prin Cernăuți și Hotin. O parte a moldovenilor l-a însoțit pe domnitor, alta făcea parte din rîndurile armatei Țarului. La Galați invadatorii au dezgropat din biserica Sfîntului Gheorghe trupul hatmanului Mazeppa, ale cărui însemne – armele și vulturul căzăcesc – săpate în piatra ce odinioară îi acoperise mormîntul se mai văd și azi. În urma lor venea ca administrator de provincie, Ioan, fratele lui Nicolae Mavrocordat care l-a și urmat curînd la tron, dar nu a avut nici o clipă de liniște pînă

la plecarea lui Carol al XII–lea silit să părăsească cetatea Benderului, după „kalabalak", încăierarea cunoscută, cu turcii şi tătarii din 1714.

Dimitrie Cantemir escortat de două sute de dragoni, a fost mai întîi aşezat „să ierneze" la Harkov, apoi dincolo de Nipru şi de ţinutul cazacilor, într-un loc adăpostit, o „slobodka" aproape de Azov „că acolo se cerusă şi el" urmînd sfatul unora dintre moldovenii care cunoşteau locul „zicînd că-i loc bun" [19]. Bine aprovizionat cu alimente – „zahăra prea multă îi da lui" şi tuturor moldovenilor, scria Neculce, „cît nu putea birui să o mănînce", i s-au dat în stăpînire treisprezece sate, ce alcătuiau domeniul unui general Sidlovski, cu eleşteie, mori, cîmpuri mănoase, turme, stupi de albine şi două-trei sute de şerbi într-un sat, avere lăsată după aceea, credincioşilor săi. Mărimile Curţii au început să-l urască, spune cronicarul, întrucît faima lui Cantemir o întrecea pe a tuturor. Cazacii, locuitori în ţinut se plînseră lui Apraxin, cîrmuitorul Azovului, împotriva acestui nou stăpîn, care ar fi dorit să întemeieze în ţinutul Harkovului, o nouă „ţară" autonomă, colonizată de moldovenii săi. Apraxin şi tovarăraşul său Şeremetev se împotriviră înfăptuirii acestui proiect, aruncînd îndoieli asupra statorniciei lui Cantemir în devotamentul său faţă de cauza creştină şi amintind pericolele ce ar urma din aşezarea unei naţii străine, cu înclinaţii schimbătoare în chiar vecinătatea Azovului abia cîştigat de la turci. Fostul domnitor moldav a fost despăgubit cu mii de „dvoruri" în ţinutul Moscovei, cu cincizeci de sate şi cincisprezece mii de şerbi în stăpînire şi, pe deasupra două frumoase case chiar în Petersburg; 6 000 de ruble trebuiau să servească la întreţinerea casei princiare.

În 1713 îi muri doamna şi se căsători cu cneaghina Anastasia, fiica feld-mareşalului Ivan Trubeţkoi. În acea vreme fusese însărcinat să organizeze Academia Imperială de la Petersburg după modelul celei berlineze, pentru care scrisese o bogată „descriere a Moldovei". Petru-cel-Mare pornind o campanie în Persia, Cantemir îl urmă în calitate de consilier ştiinţific, dar nu mai avu răgaz să-şi redacteze însemnările şi nici să-şi publice marea „Cronică a moldo-vlahilor" la care lucrase şi în Rusia, căci n-a trăit destul. Moartea l-a surprins încă tînăr, în 1723.

În pribegia sa pierduse deja doi fii, pe Petru şi pe Ioan. În 1771, un al treilea fecior, Matei, însurat cu o contesă, muri în rîndurile armatei. Constantin, căpitan în garda Ţarului, a cărui soţie era Anastasia, fiica lui Dimitri Galiţin, se stinse în 1747. Pe la 1780, un alt fiu, brigadier, Serghie, mai trăia încă. Dintre cele două fiice, Maria (m. 1720) şi Smaranda (m. 1757), prima fusese domnişoară de companie a ţarinei[20]. O alta, Smaranda, din a doua căsătorie (m. 1761) a fost soţia lui Dmitri Mihailovici Galiţin.

Dar cel mai celebru dintre copiii săi şi singurul care a moştenit ceva din talentul său de scriitor şi din înclinaţia sa spre învăţătura limbilor străine, a fost Antioh. L-a reprezentat pe Ţar în calitate de ambasador la Paris şi Londra şi s-a îngrijit de editarea în limbi occidentale a lucrărilor tatălui său asupra Istoriei Imperiul Otoman. Dotat cu un remarcabil spirit de observaţie, a scris urmînd modele franceze din secolul al XVI–lea, satire de mare întindere în care se întrevede Rusia lui Petru-cel-Mare şi a succesorilor săi imediaţi, cu toate metehnele şi toţi ridiculii ei. Poate fi considerat drept adevăratul întemeietor al literaturii ruse moderne, după cum Nicolae Milescu a fost primul compilator de lucrări ştiinţifice al Moscovei.

Toma Cantacuzino a fost mai fericit. Făcut general la sosirea la Petersburg, cu o soldă de cinci mii de ruble pe an, avea în stăpînire un număr de sate corespunzător celor părăsite, apoi din 1718 i s-a dat spre locuință permanentă acel tîrg al Pereiaslavului, confiscat nesupusei familii a Mirovicilor, tîrg care în secolul al XVI-lea văzuse trupele moldave ale lui Pîrvu venind să-i pedepsească pe cazaci pentru atacurile lor[21]. A murit în 1721. Fiul său, crescut în spiritul tradiției ruse, a slujit ca multe alte vlăstare princiare de neam străin, în armata Țarului, dar nu i-a supraviețuit tatălui său.

Toma fusese însoțit în surghiun de fratele soției sale, Matei Herescu, care căsătorindu-se în Rusia, a întemeiat o familie destul de bine cunoscută. Fiul acestuia, poliglot ca și Antioh Cantemir, a fost acel poet cunoscut în literatura rusă sub numele de Cerascov.

NOTE

1. Silviu Dragomir, ***op. cit.,*** pag. 28.
2. Trimisul adusese monstre de aur pentru țar.
3. Neculce, pag. 267–268.
4. Nicolae Costin, pag. 44.
5. Neculce, pag. 275; Nicolae Costin, pag. 46–47.
6. Nicolae Costin, pag. 48.
7. Neculce, pag. 279.
8. Nicolae Costin, pag. 53.
9. Neculce, pag. 273.
10. Hașdeu, ***Archiva istorica,*** I, pag. 83–84.
11. N. Iorga, ***Basarabia noastră,*** pag. 83.
12. Neculce, pag. 304–305.
13. ***Polnoé sobranté zakonov,*** IV, pag. 659; Mitilineu, opere cit., pag. 74; Sturdza, opere cit., pag. 15 și urm.
14. vezi cronica lui Amira (*Storia del soggiorno di carlo XII in Turchia*), apărută prin grija noastră, la București și la Stockholm, în 1905.
15. Neculce, pag. 306.
16. vezi memoriul nostru ***„Carol al XII–lea, Petru-cel-Mare și țările noastre“,*** în „Analele Academiei Române“, XXXI.
17. Hurmuzaki, *Supliment*, I, VI, IX, 6 pag. 454–455, no. DCXXXI). Într-o formă mai bună, cu traducere, în memoriul citat, pag. 100–102, 126, 127.
18. Neculce, pag. 332.
19. ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 419–412.
20. Cronica română a lui Radu Greceanu, ed. St. Greceanu și Neculce, pag. 320.
21. Neculce și ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 335–353.

[1] Ștefan Petriceicu ajuns pentru a doua oară Domn al Moldovei între anii 1683–1684, după o altă domnie la fel de scurtă 1672–1674 întreruptă în 1673 de Dumitrașcu Cantacuzino. După apărarea Vienei, la 19 decembrie 1683, în cadrul acțiunilor militare interprinse de Polonia ca membră a Ligii Sfinte, Ștefan Petriceicu a intrat în Moldova și ocupă Iașii. La 25 decembrie 1683, un detașament polon l-a luat prizonier pe Gheorghe Duca și l-a dus în Polonia, unde moare la 31 martie 1684. În luna martie 1684 sub presiunea tătarilor, Ștefan Petriceicu este obligat să se retragă în Polonia. De numele lui Ștefan Petriceicu se leagă cea dintîi tipăritură a Învățatului Mitropolit al Moldovei, Dosoftei.

[2] Această ipoteză a formulat-o Mihai Eminescu cu cîteva decenii mai devreme, exprimîndu-și întregul raționament printr-o frază scurtă asemeni marilor înțelepți: ***„Există testamentul lui Petru cel Mare sau nu există, el există în capetele a mii de oameni visători care dau tonul în Rusia“:*** (Timpul, 7 aprilie 1878, apud, Mihai Eminescu, Opere, vol X, București, 1989, p. 74). Cunoștea oare N. Iorga această opinie eminesciană? Cu siguranță, răspunsul este afirmativ și ne bazăm nu numai pe scrupulozitatea marelui istoric care nu și-ar fi iertat niciodată neconsultarea colecției "Timpul", dar avem indicii în chiar scrisul lui N. Iorga care la 10 iulie 1905 a publicat în „Semănătorul“ o cronică a sa

făcută primului volum al ediţiei lui I. Scurtu, M. Eminescu *Scrieri politice şi literare*, cronică intitulată ***Cel dintîi volum din operele în proză ale lui Eminescu***, în care marele istoric ne spune: ***E o minune cîtă bogăţie, noutate, logică, prevedere, căldură, cîtă mare şi curată înţelepciune de om superior genial, se cuprinde în aceste buletine politice, dări de seamă teatrale, notiţe despre cărţi (primul volum cuprindea articolele eminesciene publicate în Curierul de Iaşi – n.ed.) care aveau singura menire de a umple coloanele goale ale bietei foiţe ieşene [...], Din viaţa sa trecută cunoştea tot prezentul românilor, în cîţiva ani căpătase o vedere clară asupra trecutului lor întreg [...]. El avea în mînă oricînd toate legăturile româneşti ale subiectului.*** (apud, N. Iorga, ***O luptă literară,*** ediţie îngrijită de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, Editura Minerva, Bucureşti, 1979, vol. I, p. 311). Ne este imposibil să credem, ca după acest elogiu adus scrierilor politice eminesciene, N. Iorga să nu fi cercetat întreaga publicistică a lui Eminescu, obligaţie majoră pentru un istoric.

Argumentaţia lui Iorga, în legătură cu „testamentul" lăsat de Petru cel Mare, este mai amplă faţă de cea eminesciană şi istoricul afirmă hotărît că nu a existat un astfel de testament. Ceea ce nu a făcu însă marele istoric, deşi recunoaşte că ***năvala spre mările Sudului va fi în viitor principala trăsătură a politicii moscovite***, este faptul că el nu a dat o explicaţie tot atît de tranşantă acestei trăsături dominante a imperialismului rus.

Este motivul pentru care N.S. Govora în lucrarea sa ***Relaţiile româno-ruse***, consideră, pe nedrept după opinia noastră, aprecierile lui Iorga ca fiind făcute intenţiona pentru a ***„adormi grijile valahilor"***. În realitate, istoricul român le spune indirect ruşilor că ar deveni ridiculi dacă ar mai persista în greşeala de-a menţine relaţii încordate cu România, în locul unora bazate pe încredere şi bună vecinătate, după eşecul lamentabil cunoscut de ruşi timp de 100 de ani de încercări inutile de-a deznaţionaliza Basarabia. Şi în această consideraţie a lui N. Iorga se observă clar influenţa lui Eminescu care era împotriva unei atitudini româneşti belicoase faţă de Rusia: „noi înşine [M.E. se referă la propria sa atitudine susţinută în presă – n.ed] ***am rămas consecvenţi în atitudinea noastră faţă cu Rusia; totdeuna rezervaţi, plini de respect, dar demni şi hotărîţi.*** (apud, M. Eminescu, ***Opera***, Bucureşti, 1989, vol. X, p. 81). Într-un stil prolix faţă de fraza eminesciană, N. Iorga spune acelaşi lucru: ***Dar ruşii vor rămîne mereu vecinii românilor şi românii nu vor înceta niciodată de a fi vecinii ruşilor. Din multe puncte de vedere nu e vorba d o simplă vecinătate, ci şi de o coalizare. Este o iluzie, nu doar zadarnică, dar şi răufăcătoare, să-ţi imaginezi că într-unul dintre aceste teritorii se va ajunge vreodată la înfăptuirea unei unităţi etnografice integrîndu-i pe unii, de bună voie sau cu forţa, în forma naţională a celorlalţi. [...] Ambele părţi nu trebuie să se limiteze doar la relaţii reciproce ci să caute sincer, în adîncul fiinţei lor, un element de rezistenţă împotriva invadatorilor maghiar – în Maramureş, german sau evreu – în Bucovina – şi de colaborare fraternă în vasta operă de civilizaţie ce abia începe în aceste frumoase şi fertile ţinuturi. Or, pentru a atinge acest scop, trebuie să abandonăm teoriile exclusiviste a căror falsitate istorică nu este egalată decît de consecinţele lor defavorabile ambelor părţi.***

[3] Între anii 1700–1721 s-a desfăşurat ***Războiul nordic*** între Danemarca, Saxonia şi Polonia, la care s-a adăugat şi Rusia interesată să obţină ieşire la Marea Baltică, pe de o parte şi de cealaltă parte, Suedia. La 30 noiembrie 1700, la Norva, ruşii sînt înfrînaţi de suedezi. La 16 mai 1703 are loc întemeierea Petersburgului, care din 1712 va deveni Capitala Imperiului ţarist, iar la 19 august 1704, se încheie tratatul ruso-polon de la Narva, prin care Petru I acordă Belaia Ţerkov şi unele oraşe ucrainiene regelui polon August al II-lea, precum şi subsidii şi ajutor militar pentru a continua lupta împotriva Suediei. La 8 iulie 1709, în bătălia de la Poltava, armata rusă condusă de Petru I a înfrînt pe suedezii conduşi de regele lor, Carol al XII-lea (1697–1718). Războiul continuă şi la 25–27 iulie 1714, ruşi au obţinut o victorie navală asupra suedezilor la capul Hangut (Hanko) La 30 august 1721 se încheie pacea de la Nystadt, Rusia capătă Livonia cu Riga, Estonia cu Revel şi Narva, Ingermanland şi o parte a Careliei şi cedează Suediei o parte a Finlandei şi-i plăteşte 2 milioane taleri.

[4] Autorul se referă la următorii Domni ai Moldovei: Dimitrie Cantemir (1693); Constantin Duca (1693–1695); Antioh Cantemir (1697–1700); Constantin Duca (Duculeţ) (1700–1703); Mihail Racoviţă (1703–1705); Antioh Cantemir (1705–1707); Mihail Racoviţă (1707–1709); Nicolae Mavrocordat (1709–1710); Dimitrie Cantemir (1710–1711); Nicolae Mavrocordat (1711–1715).

[5] După salvarea Vienei, austriacii pornesc o contraofensivă împotriva turcilor: la 2 septembrie 1686, imperiile ocupă Buda; 12 august 1687, are loc a doua bătălie de la Mohacs, unde turcii sînt înfrînţi de Carol de Lorena; 19 august 1691, în bătălia de la Salankemer, Ludovic de Baden obţine o victorie împotriva turcilor; la 11 septembrie 1697 are loc bătălia de la Zenta turcii sînt zdrobiţi de Eugeniu de Savoia, iar la 26 ianuarie 1699, se încheie pacea de la Carlowitz prin care Austria primeşte Transilvania, Croaţia şi Slovenia.

CAPITOLUL VIII

ROMÂNII ŞI RUSIA DUPĂ PETRU-CEL-MARE

După optsprezece ani de la plecarea grăbită a lui Petru-cel-Mare, ruşii trebuiră să se întoarcă în mijlocul românilor.

Această nouă campanie rusă în Moldova n-a semănat cîtuşi de puţin cu prezenţa lui Petru-cel-Mare în Iaşii unde, după năruirea tuturor planurilor ţesute atît în Orient cît şi în Occident pentru eliberarea lui, o nouă generaţie de boieri îşi amintea prea bine de înfrîngerea de pe Prut şi căuta să se pună cît mai bine cu turcii pe care o soartă vitregă părea să-i fi hărăzit să le fie în veci stăpîni.

Nici domnitorii nu erau în stare să continue opera acelui romantic convins care a fost Dimitrie Cantemir, pierit în surghiun, dezamăgit şi resemnat. Nicolae Mavrocordat, cel care a avut multe de pătimit de pe urma războiului din 1711, nu îndrăznea nici să privească spre Prut unde „sarmaţii" tătari erau un neîntrerupt motiv de spaimă pentru el; acest fanariot lipsit de curaj în fapte şi-n război, de altfel o minte luminată căci a tradus ***Teatrul politic*** şi a scris un ***De officiis*** grec, încredinţat în sinea sa, că imperiul otoman ar fi putut dura la nesfîrşit dacă numai masele grosolane şi trainice ar fi fost însufleţite şi s-ar fi lăsat conduse de inteligenţa greacă pe care o reprezenta. Mult mai tîrziu, prigonit de soartă, acest fanariot mai turc la suflet decît turcul, trecu la credinţa ortodoxă propovăduită de Rusia, dar numai în parte şi niciodată prea sincer. Nu era nici o diferenţă între Nicolae Mavrocordat pe de o parte şi nepotul său, Grigore Ghica fost dragoman al Porţii, lipsit de orice ţel politic şi gata să treacă în tabăra otomană la prima mişcare a trupelor de la hotarele Nistrului sau Mihail Racoviţă cu toate legăturile echivoce avute cu ambasadorii ruşi în trecere prin ţara lui, de cealaltă parte. Se născuse un obicei care le convenea: cel al unei cariere paşnice, bine stabilite, care îi transforma pe feciorii bogatelor familii ale Fanarului din simpli slujbaşi pe lîngă cancelaria otomană, în translatori putînd năzui după aceea, la suprema onoare – tronul instabil al Moldovei sau al Valahiei.

Mai trăiau încă vechii boieri pribegiţi pe meleagurile Rusiei şi ei nu aduceau tocmai laude ţării unde-i purtase nenorocul. Aceşti avuţi dregători ai coroanei moldave ce avură cîndva o faimă regală, bogaţi stăpîni a zeci de sate, mîndri de rangul lor, obişnuiţi a spune adevărul ca împuterniciţi statornici ai ţării în faţa voievozilor care veneau şi plecau, se simţeau umiliţi în locurile unde se adăpostiseră şi unde fuseseră izolaţi, „încazarmaţi" sub îndoită supraveghere – a domnitorului exilat, înăsprit de nenorocire şi a gărzilor ţariste care nu le iertau obiceiurile şi toanele. Îşi aduceau aminte de refuzul întîmpinat la cererea lor de a rămîne la Kiev

„spre a ne putea întoarce în țara noastră“ [1], de drumul făcut la Harkov, păziți ca niște prizonieri de război, de traiul lor greu, chinuit de dorul întoarcerii, de eliberarea întîrziată la presiunea turcilor, foștii lor stăpîni. Unii dintre aceștia – Sandu Sturza și vistiernicul Luca, fost intermediar al tratatului cu Țarul – erau de mult întorși la casele lor. Cei rămași încă pribegi erau socotiți pierduți de țară: un Abăzan, care se numărase printre bogații boieri moldavi ajunse în mînăstirea Pecersca de unde trimite scrisori care s-au păstrat pînă la noi. În amintirile sale din țara Moscului, Neculce povestește că a avut de suferit din cauza „necredinței“ cunoscuților săi, că nu s-a bucurat deloc de libertate în mișcare, pentru orice drum avînd nevoie de ucazul atît de greu de dobîndit și că nu a găsit un mediu social pe gustul său ales, la curtea Țarului plină de dregători și de sfetnici a cărei mărime îl copleșea de vreme ce spune: „mulți nu este precum este la domnia țării noastre“ și nici în armata rusă cuprinzînd în rîndurile ei fii de nobili cărora nu le era hărăzită prin drept ereditar o altă boierie[2].

Moldova trecuse printr-o perioadă critică provocată de răzmerițele tătarilor și apoi de lenta ocupare a părților Basarabiei meridionale. Domnitorul Gheorghe Ghica le impuse, prin trecerea de care se bucura la Înalta Poartă, o înțelegere prielnică țării refăcînd astfel o parte din hotarele ciuntite. Nimeni nu plănuia răscoale și stăpînirea turcă părea să aibă și avantaje, cînd izbucni un nou război ruso-turc.

E vorba de războiul pentru cucerirea Crimeii de unde pornea continua amenințare a năvălirilor și jafurilor tătare, război purtat la început, pe un alt teritoriu. Zona Azovului pierdută prin tratatul încheiat în 1711 trebuia redobîndită spre a redeschide Marea Neagră flotei țariste. Aceasta părea singurul scop al intrării rușilor într-o luptă care, continuîndu-le pe cele din 1683 și 1716, deveni înainte de orice capitolul penetrării austriace în Peninsula Balcanică, unde rîvnea cu îndrăzneală și pe față la moștenirea fostului Imperiu bizantin.

Numai după nereușita – un adevărat dezastru – acestei campanii din Crimeea, ochii Rusiei s-au întors spre Moldova. Neculce, cronicarul român care purta un interes deosebit tuturor treburilor Moscovei, de unde abia se întorsese, ne asigură în două rînduri, că miniștrii Țarului îi cerură cu hotărîre vizirului în trecere prin Basarabia, cesionarea celor două Principate pînă la Dunăre. Și adăuga: ***vizirul ar fi dat poate acel hotar al Dunării precum cerusă Moscalii, dar ienicerii nu se învoisă la acesta*** [3].

Negocierile care urmară, s-au purtat la Nimirov, în fosta „Ucraina moldavă“ și în cursul lor, Ghica însuși îndeplini funcția de negociator în slujba turcilor și a încercat prin trimisul său pîrcălabul de Soroca, Petre Duca, să rupă alianța ruso-austriacă încheind o pace separată cu Țarul, însă nu avu succes[4].

În 1738, trupele generalului Münnich ajunseră pînă la Rașcov, fosta moșie a fetei lui Vasile Lupu, dar s-au retras; ele nu trecuseră încă Nistrul cînd, din ordinul Sultanului, moldovenii au și strîns muniția, armamentul și proviziile părăsite de armata în retragere. Primăvara, Münnich apăru din nou la hotare cu o armată numeroasă, seraschierul încercă în van să-i oprească înaintarea căci în mai multe rînduri fu bătut măr. La 19 august, stil vechi, rușii intrau în cetatea Hotinului smulsă Moldovei în 1713, sub pretextul unei expediții împotriva Poloniei; noua fortăreață ridicată în imediata apropiere a splenditului castel moldav, datînd din vremea lui

Petru Rareş, ce îşi oglindeşte şi acum înaltele-i ziduri în care cărămida încadrează piatra, în apele Nistrului, n-a fost în stare să reziste artileriei duşmane. Paşa Colceag, autorul reediţiei de la Hotin se numără printre prizionieri.

Grigore Ghica se retrase din faţa armatei ruse; părăsi Iaşul lăsînd în locul lui doi caimacami – un Cantacuzino, Iordache din Deleni şi Sandu Sturza cel care îl însoţise pe Dimitrie Cantemir pînă la Kiev, cel puţin. De partea celorlalţi, în avangarda lui Münnich se găseau cei doi fii ai lui Antioh, fratele lui Dimitrie: Constantin, brigadier şi Dimitraşco, maior, care visau, poate, să se vadă pe tronul moldav ocupat rînd pe rînd de strămoşul, de tatăl şi de unchiul lor pe linie paternă. Cei patru fii ai lui Dimitrie Cantemir, despre care am vorbit – Matei, Constantin, Şerban şi Antioh – se aflau încă la o vîrstă fragedă[5]. Trebuie să mai spunem că Petersburgul adăpostea chiar şi un pretendent al coroanei Valahiei, Constantin Cantacuzino, soţul Anei Şeremetev; tatăl acestuia, Ştefan, fusese executat de turci în 1716 şi Radu, fratele lui Constantin servise Casa de Austria, pe care se pregătea să o trădeze în folosul regelui Prusiei.

La 2 septembrie, stil vechi, Constantin Cantemir, în fruntea cavaleriei uşoare, ocupa Iaşul. ***Şi i-au ieşit înainte mitropolitul şi cu caimacanii şi cu alţi boieri carii se mai tîmplase şi cu călugări şi cu neguţitorii. Cu toţii i-au ieşit înainte de latura tîrgului despre muntenime, despre Copou, şi i-au închinat cheile ţării şi steagurile slujitorilor. Şi s-au împreunat cu mare bucurie mergînd prin Iaşi, petrecîndu-l boierii pînă la Frumoasa. Şi s-au aşezat acolo cu oaste*** [6].

A doua zi, Münnich ajunse la Iaşi împreună cu zece mii de oameni şi fu găzduit chiar în palatul domnesc, unde pofti mărimile ţării la ospeţe stropite din belşug cu ***vinul cel dulce unguresc***. Locţiitorii domnitorului au fost confirmaţi în funcţii primind o nouă titulatură: ***mai marii senatori***. Şi au fost siliţi să semneze în numele ţării un tratat care îi supunea cu totul Rusiei, iar Moldovei îi interzicea orice relaţii cu duşmanii împărăţiei. Moldovei îi reveneau grele obligaţii: să întreţină pe timpul iernii o armată de 20000 de soldaţi, să o hrănească şi s-o adăpostească în oraşe; să dea 3000 de salahori pentru repararea cetăţilor şi săparea şanţurilor care înconjurau capitala; să furnizeze tot ce era nevoie pentru spitalele militare; să plătească fără întîrziere nouăzeci de pungi a 1200 de ducaţi punga şi să continue a plăti în tot anul un tribut de o sută de astfel de pungi. Boierii au acceptat chiar foarte bucuroşi – dacă n-au propus chiar ei – proscrierea lui Grigore Ghica şi a boierilor săi dacă nu se întorceau pînă într-un an şi mai ales, izgonirea pentru totdeauna a oricărui grec, în afara negustorilor, predarea tuturor bunurilor ce aparţinuseră turcilor sau grecilor; erau obligaţi să se înscrie sub steagurile Ţarului însă fără a fi scutiţi de dări. În schimb, li se promitea că nu li se vor impune funcţionari ruşi[7].

Dumitraşco Cantemir îl urmări pe domnul fugar pînă la Focşani, tîrg pe care-l jefui fără scrupule; lovi chiar şi mînăstirea Mira, ctitoria neamului său, pentru a-l prinde pe episcopul de Sidis – cel care va ajunge singurul grec din rîndul mitropoliţilor moldavi – Nichifor; în acest timp, Constantin sta de veghe în părţile Huşilor. Trecînd în Valahia, hatmanul cazacilor ajunse pînă la Cîmpina, de unde apucă drumul Ungariei. În ziua de 13/24 octombrie, trupele ruseşti au părăsit Iaşul, dar nu înainte de a-l fi devastat, iar caimacanii luaţi şi duşi sub pază bună în tabăra lui Münnich. Căci fusese încheiată pacea prin mijlocirea francezilor.

Münnich nu a putut menține disciplina în rîndurile trupelor aflate în retragere. Mulți locuitori ai ținuturilor de la hotarele Moldovei au fost prinși și duși în robie de soldați care căpătaseră obiceiuri tătărești. Cazacii, intrați în Moldova prin pasul Oituz, s-au pus și ei pe tîlhărit în lege și a fost nevoie de ajutor turcesc spre a-i însoți și păzi pînă la graniță.

Mitropolitul Antonie [1], părăsind pentru totdeauna țara, trecu prin Kiev pentru a ajunge la Cernigov, fost centru căzăcesc și de acolo la Bielogorod, în țara Moscului. Și-a văzut de rostul său episcopal fără a ține seama de afurisenia aruncată asupră-i de Patriarhul de la Constantinopol, la stăruințele domnitorului moldav.

Dintre fii lui Antioh Cantemir, care se visaseră domni, Constantin, însurat după moartea celei de a doua soții cu o Pasicov – Sofia – a dobîndit rangul de general și a murit în 1776; Dumitrașco, ajuns doar locotenent major, murise cu un an înainte, în 1775, iar Ioan s-a statornicit pe meleagurile strămoșilor săi. Din această ramură a Cantemireștilor nu se mai afla în Rusia decît un al treilea Dimitrie, fiul generalului Constantin[8].

În mod sigur, legăturile dintre cele două biserici au fost păstrate. În afară de Antonie ajuns episcop rus și de nepotul Mitropolitului Dosoftei care i-a fost confrate pe această cale ierarhică, au fost stabilite relații foarte strînse între Scaunul de la Roman, pe vremea lui Pahomie (mort la Kiev în 1724) și Rusia pravoslavnică unde pe atunci înflorea un curent ascetic care a produs o literatură nouă reprezentantă în principal de scrierile Sfîntului Dimitrie de la Rostov. Aproape de mînăstirea Neamțului s-a înălțat un schit ce respecta rînduiala obișnuită în Rusia, casa de la Procov, care a avut zilele ei de faimă și de sîrguință.

Timp de treizeci de ani, românii și rușii n-au mai avut nici o relație, de fapt ce demonstrează caracterul exclusiv politic și pur accidental al contactelor din 1711 și 1739 despre care istoria a vorbit totuși atît de multe. Trufia rușilor nu era încă atrasă de Bosfor, se mulțumea să stăpînească recîștigata zonă a Mării Negre; în timpul domniei împărăteselor Anna și Elisabeta atenția le era îndreptată spre alte obiective decît împărțirea necesară și apropiată a decăzutului Imperiu Otoman. Cît despre români, aceștia se obișnuiseră în pofida pretențiilor turcești, apăsătoare și neîncetate, cu regimul fanariot care încerca să se supună obiceiurilor pămîntene dînd dovadă de un adînc și temător respect față de clasa dominantă a boierilor români.

Nici în Rusia, nici în Moldova nu se găsește vreun înscris oficial sau cel puțin o propoziție care să amintească de trecătoarea prezență a lui Petru-cel-Mare și a generalului Münnich pe pămîntul românesc. Membrii aceleași familii, trăind de o parte și de alta a Nistrului, se despărțiseră pînă la ruperea oricărei legături între ele și un Cantacuzino, un Cantemir, un Herescu sau Duca reîntors din Imperiul țarist ar fi fost privit ca un străin de ai săi.

Existau însă și alți români trăind în condiții diferite, supuși unei adevărate sclavii, nu numai datorită naționalității ci și din cauza credinței lor în această străveche credință a ortodoxiei trebuie să le fi atras simpatia rușilor. În decăderea lor politică, în înlăturarea lor politică, în constrîngerile brutale pe care le suportau pentru a-și menține ființa națională, în forma hibridă a Uniunii cu Biserica Romană care le-a fost impusă *manu militari* de împărații austriaci în clipa în care au ocupat, avîndu-i pe iezuiți în bagaje, această țară a Transilvaniei, românii au căutat cu toată

forța disperării, un sprijin pe care fanarioții din Iași sau București s-ar fi temut să-l acorde chiar dacă situația lor ar fi fost mai bine consolidată.

Acest sprijin le-a fost arătat de frații lor întru religie, sîrbii, care în calitatea lor de noi coloniști cu caracter militar, recunoscuți drept apărători ai hotarelor, se bucurau printre alte privilegii, de o libertate religioasă absolută și chiar de o autonomie în organizarea ierarhică a ortodoxiei lor tradiționale. Sîrbii și românii trăiau alături în Banatul eliberat în 1718 de sub stăpînirea otomană și adeseori se supuneau autorității aceluiași episcop care era, de obicei, sîrb. De cealaltă parte a Mureșului, către Gross-Wardein, Oradea-Mare a românilor, episcopi rătăcitori de același neam românesc făceau concurență cu mari șanse de izbîndă, cîrmuitorilor Bisericii Unite recunoscuți de Coroană și atunci cînd a fost hotărîtă constituirea unui vicariat unit doar pentru români, uneltirile sîrbești împotriva acestuia nu se domoliră mult timp. Sîrbii puternici datorită drepturilor lor intangibile, nu au ezitat să intre în relații cu românii din Transilvania și atunci cînd trimișii Bisericii Sfîntului Nicolae din Brașov s-au supus Mitropolitului slav pe care îl preferau în locul episcopului român unit, renegat și considerat uzurpator, un călugăr sîrb de la Cruședor, Nicanor Melentievici, veni aproape oficial să viziteze biserica rămasă credincioasă străbunei ortodoxii.

Or, sîrbii continuau tradiția lui Gheorghe Brancovici, tradiție îndreptată spre orașul sfînt al Moscovei, scaunul Impăratului creștin al Orientului. Acest împărat le trimitea ajutor în bani pentru episcopii și mînăstiri. Un dascăl venit de la Moscova a pus bazele școlii „slavone“ sau „slavo-sîrbe“ care trebuiau să plămădească o limbă curată pentru poporul pe care Austria îl dorea supus culturii germane reprezentată de ea în Orient. Cînd opera de propagandă religioasă a ajuns să fie prea stînjenitoare, destul de mulți dintre acești soldați din tată-n fiu, au părăsit granițele Ungariei pentru a căuta în Rusia loc de așezare, unde credința lor să fie aceeași cu a celorlalți locuitori și unde statul însuși avea drept scop principal să o reprezinte și s-o întărească. Din această mișcare de populație a apărut, în teritoriile rămase pustii în urma războaielor, Noua Serbie a Niprului cu cazacii ei de origină iugoslavă. Trimișii bisericii Serbiei austriace veneau fără încetare cu cereri la Curtea imperială rusă de la care așteptau chiar o eliberare viitoare. Căci nu trebuie să uităm că lui Petru-cel-Mare i s-a atribuit intenția de a se întoarce după ce ar fi terminat cu turcii, către Transilvania și chiar Ungaria pentru a crea marele stat ortodox, imagine refăcută a Bizanțului, la care visau mulți cărturari ruși[9].

Pe la 1700, locuitorii ortodocși ai Sibiului-Hermannstadt, capitala transilvană stabilită de austriaci, s-au adresat cerînd ajutor Țarului pentru a putea clădi o biserică a credinței lor. Preoții bisericii brașovene continuau să călătorească în Rusia. Unul dintre aceștia, Eustate care-și spuneau după obiceiul rusesc, Vasilievici, și-a lăsat fiul în capitala rusă, în „stoliță“ – cum îi spuneau românii – pentru a învăța slavona și acest tînăr învățăcel, Dimitrie Eustatievici, a devenit unul dintre primii legiuitori ai limbii române și după 1760, organizatorul învățămîntului românesc în centrele ortodoxe; a fost primul român care a primit o educație în întregime rusească, dacă nu-l mai socotim și pe Udriște Năsturel. Dimitrie Eustatievici ne-a lăsat și niște traduceri din diferite opere. Bătrînul preot, Eustate a primit daniile obișnuite cu ajutorul cărora a putut să-și repare și să-și mărească

biserica după cum stă mărturie inscripţia cea nouă de pe frontispiciu, care o pomeneşte pe ţarina Elisabeta, fiica lui Petru-cel-Mare.

Dar după 1740, nu se mai cer doar bani ci şi cărţi şi podoabe bisericeşti. Al treilea episcop român unit a fost o fire îndrăzneaaţă şi caldă, gata să accepte martiriul pentru a-şi apăra dreptul şi datoria. Ioan Inochentie Micu, zis Klein, fiu de şerb, s-a înălţat ca reprezentant al întregii sale naţii şi a cerut cu hotărîre şi fără întrerupere slujbaşilor lipsiţi de iniţiativă şi mai ales Curţii de la Viena îndeplinirea principalei condiţii din cele multe altele puse de români pentru a recunoaşte supremaţia Papei: egalitate politică şi socială cu ceilalţi locuitori ai Transilvaniei unde nu erau doar locuitorii cei numeroşi, cei mai harnici şi mai devotaţi, dar şi cei mai vechi. Batjocorit, împiedicat să vorbească, ameninţat de adversarii naţiei sale, a fost arestat la Viena unde ajunsese fără voie, în drum spre Roma. Acolo n-a aflat nici dreptate, nici înţelegere, doar adăpost pentru viaţa-i zbuciumată care s-a încăpăţînat să curgă printre tot felul de nevoi şi suferinţe timp de încă douăzeci de ani.

Dispariţia lui a fost scînteia unei mari mişcări de revoltă a ţăranilor români care îşi cereau „episcopul". Un călugăr bosniac, Visarion Sarai, a străbătut provincia slăvit ca un sfînt de bieţii oameni care nu înţelegeau un cuvînt din predica lui simplă, de om neînvăţat. Radu sau Rodolphe Cantacuzino l-a chemat din Rusia pe fratele său Constantin şi, împreună cu Patriarhul sîrb au pus la cale un complot menit să-i redea ortodoxiei valoarea politică pierdută, nu numai în ţările supuse Sultanului păgîn, dar şi cele ale imperiului catolic. Sarai fu arestat şi dispăru, iar Constantin Cantacuzino, neînştiinţat din timp de descoperirea complotului a fost arestat şi întemniţat la Gratz împreună cu boiernaşul Vlad Botulescu din Mălăieşti care, înainte de a-i fi fost secretar, îndeplinise aceeaşi funcţie la Mitropolia sîrbă. Alţi nemulţumiţi reuşiră să scape de agenţii austriaci printre aceştia numărîndu-se Nicolae Balomir, cleric influent investit cu funcţii importante, preotul Ioan din Aciliu, Nicodim Belingrădeanul pe care îl regăsim în Rusia în momentul hotărîtor pentru soarta Bisericii ortodoxe din Transilvania.

Petiţii sosite din această provincie îi cereau puternicului protector să numească un episcop sîrb pentru păstorirea ortodocşilor români; probabil, era vorba de Ghenadie Vasilievici, exarh al Slavoniei. O intervenţie rusă la Viena n-ar fi fost lipsită de efect pe vremea cînd cele două Curţi erau aliate prin legături de familie. Decretul din 7 noiembrie 1750, ratificat la 11 decembrie a aceluiaşi an, era o lecţie de toleranţă dată autorităţilor prigonitoare: el promitea o nouă delimitare oficială între teritoriile care reveneau celor două ierarhii, dar în principiu nu instituia nimic întrucît recunoştea doar existenţa Bisericii neunite de Sibiu, Braşov şi Făgăraş (Fogaras) fără a hotărî ceva asupra punctului capital al întemeierii unei noi episcopii ortodoxe.

Ceea ce însemnă că masele populare, adînc nemulţumite şi aţîţate fără încetare de sîrbi îşi vor fi continuat frămîntările care aduceau la disperare puterea austriacă şi teroriza nobilimea maghiară baricadată în castele, stăpîna acestor şerbi. Curtea imperială declară în zadar în 1756 că sîrbii nu au nimic de împărţit cu Transilvania, privilegiile lor neavînd nici o legătură cu această provincie; Mitropolitul Nenadovici nu s-a lăsat bătut, îşi continuă lupta înverşunată care a dus la eliberarea acestor „vechi dreptcredincioşi" români de sub un jug, dar fără a reuşi

să-l înlocuiască cu un altul. La începutul războiului de şapte ani, cînd nimic nu era mai de temut decît o nouă răzmeriţă, el ameninţă îndrăzneţ cu o migraţie generală în Rusia.

Din nou, urmare a sfatului dat de preotul Ioan – devenit acum Ivan Abramovici – abia întors în ţară, printr-o scrisoare, episcopul sîrb este cerut cu hotărîre, în 1758, Împărătesei Elisabeta, patroana ortodoxiei; de astă dată nu se mai pleda doar în favoarea ierarhiei sîrbe, noul cîrmuitor religios trebuia uns de însăşi ţarina şi depindea de Sinodul rus. Ca mărturie a recunoştinţei lor, petiţionarii se ofereau să dea Rusiei un regiment de husari din neamul lor[10]. Această cerere căzută în mîna sîrbilor a fost înfăţişată Curţii de la Viena şi cu toate că aceasta era hotărîtă să se arate oarecum îngăduitoare şi chiar să le dea românilor ne-uniţi un episcop „autonom" răscoala ţăranilor reizbucni în 1759, cu o violenţă extraordinară, sub conducerea îndrăzneţului preot Sofronie din satul Cioara care ajunse un adevărat prinţ răzvrătit al neamului său.

În 1761, în timp ce trupele interveneau energic pentru a restabili ordinea, austriacii au fost nevoiţi să accepte instalarea episcopului de atîta timp promis. Acesta a fost numit în persoana sîrbului Dionisie Novacovici, cel care administrase pînă atunci ciudata dioceză sîrbă din Ungaria cuprinzînd „Ratz"-i din Buda şi coloniţii din „cîmpia de la Mohaci". Dar cum fuseseră luate măsuri împotriva lui Sofronie, prea periculos pentru a se mai bucura de mila arătată la început, tulburările ţărăneşti continuară. Scrisori misterioase din partea acestui apostol fugit în Valahia le întreţineau transformîndu-le într-o adevărată revoltă socială urmărind distrugerea blestematei şerbii[11]. Existau permanente legături secrete între ţărani şi exilaţi adăpostiţi în Ţările române vecine, fără ca unii dintre aceştia să fi rupt relaţiile de supunere avute faţă de Rusia.

În 1768, prin oraşele şi satele Transilvaniei era răspîndit un manifest în numele ortodoxiei oprimate; istoria Unirii era prezentată cu o patimă necruţătoare care nu-l ocolea nici pe martirul Klein a cărui figură era, pentru agitator, strîns legată de această atît de mult urîtă Unire pîngăritoare a credinţei străbune. Relaţiile ierarhice avute cu Principatele erau amintite cu mîndrie, iar capitolul luptelor bunului Sofronie „profetul" nu era nici el uitat. Dar în privinţa viitorului nu era întrevăzută decît o singură speranţă. În Polonia, unde ortodocşii luptau să scuture jugul catolic, „luceau săbiile" eliberatorilor ruşi, „prînzul" urma să fie servit acolo şi mai tîrziu, aceiaşi vor veni să-şi ia „cina" în această asuprită Transilvanie[12].

Acest manifest fusese socotit demn de a fi păstrat de un preot român din Banat, Mihail Popovici, care după ce a admirat splendorile „stoliţei" cu paradele ei militare, Curtea impozantă, statuile şi muzeele ei, se grăbi să le aştearnă pe hîrtie[13].

Împărăteasa Ecaterina a II-a a folosit prilejul oferit de această mişcare religioasă de bună credinţă pentru a intra cu trupe în Polonia provocînd astfel un conflict cu Turcia pe care *doar gruparea favorabilă unui război cu Constantinopolului îl dorea*. Războiul a avut urmări extrem de importante îndeosebi pentru Principate, urmări ce trebuie să le punem şi pe seama acelor călugări fugiţi din Transilvania şi înăspriţi de persecuţii. Cînd a izbucnit războiul, un anume Damaschin era egumen de Argeş şi a fost văzut în fruntea trupelor ruseşti care au intrat în Bucureşti; la Vieroş, lîngă Piteşti, era stareţ chiar Sofronie. Deci

datorită suferinţelor, revoltei şi speranţelor Transilvaniei, Rusia războinică intră pentru a doua oară în relaţii cu Ţările române de la Dunăre.

Nimeni din Principate nu ceruse ajutorul Ţarinei. Domnitorii fanarioţi de atunci se numărau printre cei mai buni şi erau însufleţiţi de ideile ***filosofiei*** filantropice şi reformatoare a Occidentului. Cei doi Callimachi, Ion şi fiul său Grigore, moldoveni de origine, au fost stăpîni modeşti şi blînzi; contemporanul lor, Grigore Alexandru Ghica, avea vederi înaintate în privinţa cîrmuirii. Şi dacă, cu toate acestea, de la începutul războiului existase ***o partidă filo-rusă*** la Iaşi şi Bucureşti, aceasta a fost creată chiar de Rusia care, prevăzînd un război inevitabil, îşi luase măsuri de prevedere.

Trebuie luat în seamă şi faptul că maiorul Nazarie Karazin cel care a ocupat fără luptă Bucureştiul, fusese în Valahia cu cîteva luni înainte şi îl vizitase pe egumenul de Argeş [2], în preajma căruia a stat mult timp prefăcîndu-se a fi bolnav, după cum mărturiseşte letopiseţul cantacuzinesc; egumenul a fost cel care l-a sfătuit să vorbească numai cu marele ban Pîrvu sau cu vistiernicul Mihai, capii de atunci ai familiei Cantacuzino. Domnitorul Alexandru Ghica [3], tînărul nepot al lui Grigore al II-lea [4], l-a chemat la Bucureşti pe acest emisar rus şi l-a scăpat de urmărirea turcilor. Chiar înainte de plecare, maiorul a avut o întrevedere cu Pîrvu pe care-l cîştigă de partea sa şi îi încredinţă nişte manifeste tipărite ce trebuiau răspîndite printre sîrbi şi bulgari. Acestea se întîmplau la începutul primăverii anului 1768.

Războiul izbucni curînd şi Grigore Ghica al II-lea după ce a luat locul tînărului şi neexperimentatului său nepot, i-a încredinţat lui Pîrvu funcţia de comandant de corp de armată auxiliar, dîndu-i în acest fel prilejul de a fi şi mai folositor ruşilor. Travestit în călugăr, Karazin a revenit pentru a doua oară la Argeş de unde, împreună cu egumenul, pleacă să-i ducă lui Pîrvu din partea Împărătesei o scrisoare datată 19 ianuarie, stil vechi, 1769.

În scrisoare, boierul valah era înfăţişat drept cel care ar fi dorit ***salvarea ţării sale şi a tuturor vecinilor creştini de blestemata robie turcă.*** Ideea ***slavă*** se răspîndise şi în cercurile oficiale – existau biografii ale lui Petru-cel-Mare scrise în română şi chiar cronici ruse non-***slavone***[14] – şi Împărăteasa vorbea despre o „naţiune slavonă"a cărei eliberare era pregătită de războiul ce tocmai izbucnise. Pîrvu trebuia să conducă eforturile tuturor ortodocşilor, aceşti ***slavoni aflaţi sub stăpînirea turcească,*** dobîndind astfel recunoştinţa tuturor celor care lui îi datorau salvarea. Trimiţîndu-i o cruce de aur, Ecaterina îi promitea, în caz de nereuşită, un adăpost sigur în împărăţia sa. Manifestul care însoţea misiva definea drept ***naţiuni slavone ortodoxe trăind sub stăpînire turcească*** pe locuitorii ***Cara-Valahiei, ai Valahiei propriu-zise, ai Bulgariei, ai Bosniei, ai Herţegovinei, ai Macedoniei, Albaniei şi ai altor provincii turceşti*** care, conform teoriilor oficiale, ar fi fost ***veniţi din Rusia***, de unde şi numele lor de ***slavoni. În această nouă calitate adăugată celei de a fi ortodocşi*** li se cereau nu numai provizii, dar şi organizarea unei răscoale generale[15]. Pîrvu răspunse, în luna mai, informîndu-l în acelaşi timp pe feldmareşalul Alexandru Galiţin despre starea turcilor şi mijloacele ce ar putea fi folosite pentru a duce la bun sfîrşit acţiunea, stăruind asupra exceselor nemaiauzite înfăptuite de soldaţii otomani printre români; mai tîrziu el alătură acestor stăruitoare rugăminţi de ajutor, intervenţia scrisă a episcopilor Valahiei care în ianuarie se mai adresaseră şi prinţului Repin aflat la Varşovia. Indica drept

manevră necesară cucerirea Brăilei. Trebuie să atragem atenţia că mai marii Bisericii valahe vorbeau şi despre speranţele ***bulgarilor, sîrbilor, ale naţiilor Albaniei, Macedoniei, Traciei şi Greciei*** şi prevesteau o prosperitate nemaiîntîlnită pentru patria lor eliberată, demnă de a deveni atunci ţinta admiraţiei întregii Europe[16].

În Moldova, doar Mitropolitul [5] a avut contact cu comandantul armatelor ruseşti, Alexandru Galiţin, care îi mulţumea, la 21 iulie, pentru urările de bun venit adresate la sosirea-i sub zidurile Hotinului. O simplă scrisoare de altfel, menită să-l asigure de simpatia personală şi de recompensa care îi va răsplăti credinţa, fără a cuprinde vreo proclamaţie sau vreo recomandare a unei manevre şi chiar dacă au fost voluntari moldavi precum Ilie de la Lăpuşna sau majoritatea arnăuţilor din garda domnitorului Grigore Callimachi, nimeni nu se gîndea să transforme în răzmeriţă nemulţumirea locuitorilor provocată de jafurile neîncetate ale stăpînitorilor turci.

Callimachi a cărui fidelitate părea îndoielnică şi care, în orice caz, nu a răspuns pe măsura aşteptărilor turceşti, îşi pierdu tronul şi după cîteva săptămîni capul îi era expus la Constantinopol ca al unui trădător şi călcător al poruncilor Sultanului. Din luna mai, bătrînul Constantin Mavrocordat, aproape orb, fusese numit domn, dar n-a stat decît cîteva săptămîni în Iaşi. Luat de turcii în retragere, ajunse la Galaţi unde, într-o luptă, se alese cu o rană la cap în urma căreia muri în chiar capitala sa, ca prizonier.

În urma unei patrule de cazaci conduşi de Ioan Sacadat, un român din Transilvania [17], ruşii generalului Empt şi ai lui Pozorovski intrară în Iaşi, în septembrie, întîmpinaţi de Mitropolit la mare depărtare de oraşul ale cărui chei le înmînă. Chiar acesta chemase stăruitor trupele cantonate la Botoşani pentru a-i împiedica pe turci şi pe tătari să pustiiască totul în drumul lor de retragere. Prelatul Gavril era unchiul lui Callimachi şi uneltirile acestuia l-ar fi putut de asemenea compromite pe domnitor; fostul episcop de Salonic trăise într-un mediu în care nimic nu era mai presus de credinţa ortodoxă. Trupele defilară pe străzile Iaşului cu sabia în lumină, însoţindu-i pe reprezentanţii ţării care s-au înfăţişat grabnic la Mitropolie să jure credinţă Împărătesei şi moştenitorului ei a căror armată venea să ***apere şi să întărească credinţa pravoslavnică ce geme sub jugul mahomedanilor***. Pentru a se arăta că nu este vorba de o trecere ci de o luare în posesie, toate ţinuturile au fost nevoite să trimită acte în regulă conţinînd acelaşi jurămînt prestat de fiecare oraş şi fiecare sat. S-a poruncit întocmirea unui recensămînt general începîndu-se cu preoţimea. Au fost stabilite două preţuri fixe pentru merinde. Garnizoana din Iaşi, căci generalii se întoarseră în taberele lor, a fost încredinţată unui polcovnic Horvat – numele pare a indica un român sau slav din Ungaria – şi apoi bătrînului general Stoffen care muri în primăvară, doborît de ciumă. Comandamentul trupelor se afla la Miroslava, pe una din colinele înconjurătoare. În 1770, administraţia civilă se afla în mîinile Mitropolitului, a vornicului Ioan Sturza şi a unuia dintre fii lui Ion Neculce, Alexandru.

Pentru noua organizare a Principatului o comisie compusă din cîrmuitori ai Bisericii moldave şi doi reprezentanţi ai marii boierimi trebuia să se înfăţişeze Împărătesei care avea dreptul de a decide. În fapt, la Petersburg a fost trimis doar episcopul de Huşi, Inochentie, însoţiţi de doi stareţi: cronicarul şi compilatorul

Vartolomei Măzăreanu de la Solca şi Benone de la Moldoviţa; boierii i-au ales pe Ianakaki Milo (Jean Millot) francez de origine şi pe Ioan Paladi, boier cu studii avînd multe cărţi de latină clasică în bibliotecă. Lupu Balş pe care au vrut să-l cinstească pentru vîrsta-i înaintată, se scuză invocînd lungimea drumului [18]. Scrisorile de acreditare erau adresate ca unei noi Stăpîne a ţării eliberate de sub ***barbarii nelegiuiţi***[19].

Trupele ruseşti se aflau deja în Bucureşti. Mai întîi au fost formate detaşamente de voluntari, apoi au fost trimişi emisari la Focşani pentru a-i avertiza pe comandanţii ruşi că turcii pregătesc un atac surpriză asupra lor. Imediat a fost improvizat un corp expediţionar: el număra doar 700 de voluntari români şi albanezi, susţinuţi de douăzeci şi patru de cazaci; comandant a fost numit Ilie, moldoveanul alături de care călărea egumenul mînăstirii Argeş şi de această dată principalul organizator al complotului; în loc de steaguri aveau două cearşafuri legate de prăjini. Pîrvu Cantacuzino îi primi în sunet de clopote bătute de toate bisericile şi cu 200 de arnăuţi din garda valahă. Ridicată de acelaşi Pîrvu, populaţia se aruncă asupra turcilor aflaţi în oraş al căror număr s-ar fi ridicat la 5000 de oameni, dar care nu se aşteptau deloc la o asemenea surpriză din partea unor supuşi atît de credincioşi. Pe timpul nopţii, 300 de soldaţi rezistară singuri în faţa palatului domnesc; şaizeci dintre ei au rămas în piaţă. Palatul domnesc fu vizitat de năvălitori şi de mulţimea însetată de pradă [20]; cît despre domnitor [6], care nu făcuse nimic pentru a împiedica această lovitură de teatru, fu „descoperit", după propria-i mărturie, în prăvălia unui negustor, la hanul lui Şerban-Vodă. După cîteva zile fu trimis în tabăra lui Rumienţov, comandantul suprem; fiul domnitorului, Matei, fratele acestuia, Alexandru, fiul domnului Ioan Mavrocordat – cel care va fi voievod şi se va sfîrşi de zile în Rusia – postelnicul Ventura şi doi medici ai Curţii domneşti formau suita prizonierului. Boierii se grăbiră să apuce drumul Transilvaniei, la Imperiali pentru a nu fi compromişi de această acţiune îndrăzneaţă şi riscantă.

Conducerea treburilor ţării rămase exclusiv în mîinile celui mai mare dintre Cantacuzini, care fu nevoit să se servească doar de boieri din clasa mijlocie şi mică. Damaschin(n) şi Sofronie(n) nu părăsiseră nici ei Bucureştiul unde venise să stea şi episcopul de Buzău. Episcopul de Rîmnic, Grigore, care îi însoţise cu recomandările sale pe exilaţii transilvăneni porniţi spre Rusia, făcea parte şi el din acest mic grup care avea curajul de a susţine pe faţă politica ortodoxiei.

Cît despre Mitropolit, care purta acelaşi nume – Grigore [7] – la 11 noiembrie acesta fu pus în fruntea delegaţiei valahe menită să ducă la Petersburg doleanţele naţiunii; era însoţit de doi prelaţi, un grec şi un român, care vor ajunge pe rînd episcopi de Rîmnic, Chezarie şi Filaret; boierii erau reprezentaţi de un descendent al domnitorului Brîncoveanu, Nicolae, boier bogat şi influent şi de Mihail Cantacuzino, fratele şi de la început, complicele lui Pîrvu [21].

Cele două delegaţii au ajuns – după ce l-au vizitat pe generalul Rumienţov – în Capitala rusă în luna martie a anului 1770 (Ioan Paladi murise pe drum [22]). În ziua destinată primirii lor oficiale, Duminica Floriilor (28 martie), au fost purtaţi spre palat de patru caleşti de gală trase de cîte şase cai şi însoţite de lachei în uniforme luxoase. Vice-cancelarul, contele Panin care se trăgea din Pagnini de Luques, îi primi şi îi dădu în grija mareşalului Curţii care îi conduse la biserica unde

Împărăteasa asculta sfînta slujbă. Urmă primirea în sala tronului, Ecaterina aşteptîndu-şi în picioare noii supuşi români. De o parte erau rînduiţi miniştrii şi marii dregători, de cealaltă doamnele de onoare. Aşezîndu-se separat, după ţara de baştină, delegaţii se plecară adînc în faţa Suveranei alese de ei şi episcopul de Huşi [8], un bun vorbitor care discutase cu episcopul Banatului susţinătorul tezei contrare, a ierarhiei sîrbe, prezentă omagiul Moldovei; Mitropolitul valah [9] îl urmă cu oratoria sa, în numele celei de a doua ţări[23].

De fapt, trimişii erau însărcinaţi să facă cunoscute toate suferinţele, toate temerile şi speranţele acestei naţii atît de mult încercate. Era vorba de primejdia ce ameninţa cetăţile stăpînite încă de turci, Bender şi Brăila, de dreptul Moldovei de a-şi realipi ţinutul răpit de turci, de dările care-i apăsau pe negustori, de nedreptăţile şi violenţele datorate ***anumitor oşteni în trecere prin Moldova, care i-au fără nici o formă tot ce întîlnesc în cale, vite şi alte lucruri*** mai mult decît le-ar fi de trebuinţă, de voluntarii şi de cazacii care-i silesc pe sărmani să-şi părăsească colibele spre a se adăposti în codru; Mitropolitul ar fi dorit să recapete moaştele Sfîntului Ioan cel Nou duse în Polonia de predecesorul său Dosoftei. Văduvele boierilor îi cereau acestei femei care avea puterea supremă să fie iertate de orice obligaţie faţă de armata eliberatoare şi să le fie îngăduit a se adresa direct tronului Împărătesc cu păsurile lor[24].

Solia moldavă a prezentat deci, în afară de doleanţa principală – aceea ca ţara lor ***să fie îngăduită în rîndul celorlalţi robi şi supuşi ai Măriei-Sale***[25] – un întreg program politic şi social pentru viitorul acestei ţări căreia Ecaterina a II-a binevoise să i-l promită solemn prin scrisorile sale din 16 decembrie, stil vechi, tipărite şi făcute publice în ianuarie, în toate ţinuturile. Trebuia să existe aici un comitet administrativ ***aristocratic*** alcătuit din 12 boieri, dintre care şase se ocupau cu finanţele; funcţiile de guvernator, de judecător, de perceptor de impozite erau rezervate acestei clase; vlăstarele boiereşti aveau dreptul să dobîndească slujbe la Curte; alegerile trebuiau să dea dregători pentru un an sau pentru trei; noile legi urmau a fi redactate ţinîndu-se seama de instituţiile imperiale ale Bizanţului şi de obiceiurile nescrise ale locului; anumite drepturi ale domnitorului precum investitura boierilor, perceperea prerogativelor domneşti şi conducerea armatei care va fi alcătuită de acum înainte din ruşi urmau să fie preluate de generalul imperial care îşi va avea reşedinţa la Iaşi şi care va servi drept intermediar pentru Curte[26]. Se amintea că în afara unei enorme cantităţi de provizii, biata Moldovă bîntuită de turci şi de tătari dăduse deja 4 500 de soldaţi şi se adăuga că ea ar mai putea da încă alţi 12 000 şi să plătească din visterie şi 8 000 oşteni ruşi[27].

Cît despre valahi, aceştia începură prin a cere formal anexarea ţării la Rusia fără a adăuga cel puţin nişte condiţii de autonomie: ***ca ţara noastră să fie alipită provinciilor stăpînite de preaputernica Împărăţie a Rusiei şi să nu fie lăsată la încheierea păcii să cază sub stăpînirea fără milă a Agarenilor.*** Urmau să aibă, pur şi simplu în locul dezordinii datorată încălcărilor turceşti ***legile şi instituţiile publice ale Rusiei, fără a schimba nimic într-însele.*** Sistemul financiar şi vamal va fi cel al Rusiei păstrîndu-se însă pentru cîtva timp, vechea dijmă de produse; mînăstirile îşi vor păstra avuţiile, dar ţara va fi supusă sub raport religios autorităţii Sfîntului Sinod. În ceea ce-i privea pe boieri, aceştia se mulţumeau cu dreptul de a fi ofiţeri în armata de 22000 de oameni pe care se arătau gata să o ridice, de a da

jumătate din numărul judecătorilor, de a fi uşuraţi de povara strivitoare a datoriilor către creditorii în mare parte străini, de a-şi păstra privilegiile şi robii ţigani, de a se bucura de ***mila împărătească***, de a putea călători liberi prin Rusia şi, pentru ţară, de a avea o ***Academie de ştiinţe, arte şi limbă***. Cum Pîrvu Cantacuzino căzuse de curînd într-o luptă cu turcii, purtată aproape de Comana, a fost propus un comitet de guvernare alcătuit din 12 membri, din care patru deţineau puterea supremă, sub controlul generalului comandant suprem[28]. Erau adăugate şi denunţuri pătimaşe împotriva ***viclenilor*** care nu trebuiau primiţi în slujba împărăţiei, împotriva egumenilor de la Argeş şi Vieroş ***care nu-şi păzeau cinstea de membri ai preoţimii şi se coborau la fapte cu totul necuviincioase adunînd voluntari, sporindu-le numărul cetelor şi slujindu-se de ei în folos propriu, răzbunîndu-se cu îndîrjire pe duşmanii lor, făcînd nedreptăţi vrednice de lotri şi tîlhari de drumul mare şi prădînd, spre marea necinste şi marea ruşine a menirii lor călugăreşti***[29]. Mai tîrziu, emisarii s-au străduit să compromită persoana, primejdioasă pentru ei, a celui care le-a fost domnitor[30], Ar fi dorit – pentru a se impune în faţa compatrioţilor lor – ca succesul misiunii să le fie întărit de o proclamaţie a Împărătesei[31].

Ecaterina le răspunse în aceşti termeni: ***Majestatea sa Împărăteasa acceptă cu bunăvoinţa deosebită de Monarh faţă de norodul moldav şi valah, supunerea şi jurămîntul lor de credinţă şi promite tuturor locuitorilor în general şi fiecăruia în particular, ca unor creştini de aceeaşi pravoslavnică lege, să păstreze Moldova şi Valahia, în toate privinţele, după vechile lor aşezări. Prea-milostiva Suverană doreşte să se convingă că, la rîndul lor, se vor arăta demni mereu, conform datoriei lor, de grija şi apărarea sceptrului său, arătînd rîvnă credincioasă în împlinirea jurămîntului lor şi sporind după puteri, forţa armatelor Sale împotriva celui care a încălcat pacea şi este duşman Împărăţiei Sale şi tuturor dreptcredincioşilor***[32].

Membri celor două delegaţii sărutară apoi mîna Împărătesei, după care, prin mijlocirea tălmaciului Kruta, cel care stabilise primele contacte cu Mitropolitul Moldovei, Împărăteasa vorbi cu Mihail Cantacuzino, consolîndu-l de moartea fratelui său ale cărui merite în lupta pentru cauza creştină vor fi răsplătite în persoana supravieţuitorului. Trimişii se înfăţişară şi moştenitorului tronului, Marele-Duce în vîrstă de 13 ani, care le repetă o formulă de asigurare în ceea ce-l privea.

Ziua următoare a fost ocupată cu vizite făcute miniştrilor: au primiţi de Cernicev, Orlov şi Bezemski, la hatmanul Razumovski, la Panin şi feldmareşalul Galiţin[33]. Membri preoţimii luară parte, pe 4 aprilie, la slujba de la mînăstirea Sf. Alexandru Nevski, pentru a ajuta, apoi, în lunea Paştelor, la liturghia de la biserica Curţii. În 11, se speriară auzind bubuitul tunurilor care vesteau deschiderea navigaţiei pe Neva, pe 15, preotul le arătă confraţilor săi apartamentele palatului, bijuteriile coroanei, ***marea încăpere care avea pereţii şi uşile acoperite cu oglinzi şi sobe aurite şi o alta unde se vede portretul Împăratului Petru şi bătălia de Poltava şi luptele împotriva şvezilor şi multe alte fapte care s-au petrecut pe uscat şi de asemeni bătăliile pe mare cu mulţimea de vase; toate aistea se afla pe pereţi, dar în ţesături, nu în zugrăveli, lucrate cu mare meşteşug de nespus.*** Într-o altă zi, au fost vizitate grădinile împărăteşti şi sera cu portocali unde au fost admirate păsările rare şi animalele, la fel şi orologiul cu mecanism ingenios, apoi din nou

vizită la reşedinţa de vară, de la ***Kunstkammer***, cu statuia lui Petru-cel-Mare şi biblioteca imperială, casa simplă a marelui Împărat, mînăstirea înălţată de Elisabeta, fiica acestuia şi palatul Peterhof.

Preoţii români slujiră în biserica din Kazan, în ziua de naştere a Împărătesei; la recepţia care urmă a luat parte şi prizonierul domnitor al Valahiei care era tratat cu mare cinste fiind găzduit într-un hotel curat pe cheltuiala Curţii[34] şi al cărui fiu fusese primit în corpul cadeţilor; urma să fie trimis în calitate de sfetnic pămîntean, în chip de mediator armatei lui Rumienţov. Oaspeţii români asistară la binecuvîntarea şi lansarea pe apele Nevei a unei noi nave de război înzestrate cu 66 de tunuri şi la slujba de mulţumire pentru victoria flotei ruse în Moreea. Ghica şi episcopul de Huşi şi alţi stareţi au fost invitaţi la ospăţul dat de Ecaterina de ziua onomastică a fiului ei, la sfîrşitul lui iulie. Avu loc o audiţie muzicală unde tinere fete au cîntat în franceză şi italiană şi, mai ales, – scrie piosul călugăr de la Solca – ***o tînără fecioară care avea glas atît de frumos că nu poţi s-o lauzi îndeajuns.*** Vara la Petersburg cu lungile ei zile abia întrerupte de nopţi luminoase a fost şi ea subiect de admiraţie pentru toţi aceşti străini: ***din 15 mai pînă la 18 iulie***, adăuga acelaşi, ***cerul fiind foarte senin şi curat, nu s-au văzut stele pe cer căci nu era noapte.***

La jumătatea acestei luni plecară românii: întîi episcopul însoţit de Milo, apoi domnitorul Ghica şi la urmă, egumenii pe care Împărăteasa, la sfatul preotului Curţii, Tataşcev şi duhovnicului Ivan îi copleşise cu daruri pentru mînăstirea lor[35]. Pînă la sfîrşitul vizitei, Panin fu pentru ei un protector plin de căldură, ca şi cum italianul ar fi descoperit în aceşti munteni şi moldoveni pierduţi printre supuşii slavi ai Sultanului nişte fraţi îndepărtaţi, de aceeaşi spiţă.

Înainte de întoarcerea lor, o bătălie împotriva turcilor şi a tătarilor fusese cîştigată la 1 august, stil nou, la Cartal, aproape de locul unde Petru-cel-Mare fusese înfrînt[36], dar trupele comandate de boierul Emmanuel Giani de curînd pus domn al Valahiei, ameninţau Bucureştiul. Şefii partidei ruse, Balş şi Vătaţeş, episcopul de Buzău s-au retras spre Iaşi o dată cu trupele generalului Zametin chemate de Rumieţov pentru a lua parte la lupta decisivă la care participa şi un al treilea Cantacuzino, Răducanu, în fruntea voluntarilor. Căutînd adăpost în munţi, bătrînul Pană Filipescu se alătură lui Nicolae Dudescu pentru a ajunge în preajma ruşilor din Moldova. Giani fu poftit chiar de adversarii săi politici să ia în stăpînire Capitala pentru a împiedica jafurile soldăţimii otomane[37].

Dar după cîteva săptămîni ruşii generalului Gudovici îl alungară la Craiova pe acest supus al Sultanului. Guvernul alcătuit din doisprezece boieri, avîndu-l în frunte pe Mihail Cantacuzino începu să funcţioneze la 12/25 noiembrie. La rîndul său, Răducanu Cantacuzino strînse din cele două provincii un întreg regiment de husari cărora le mai adăugă români din Transilvania şi puse la dispoziţia lui Rumienţov aceste trupe care s-au distins printr-un curaj ieşit din comun salvînd în 1773 la Silistra, într-un moment de cumpănă, o aripă a armatei ruse împresurată de duşmani şi recîştigînd artileria pierdută[38]. Curînd Patiomkin cucerii cele cinci provincii ale Olteniei aşezînd în Craiova o administraţie de patru boieri: un Geanogiu, un Praşcoveanu, boier vîrstnic, mai tîrziu pretendent la tron, care atunci primi rangul de Mare-Ban, un Artoianu şi un Jianu[39].

Se ştia încă din timpul verii acelui an 1770 pe cînd delegaţiile româneşti nu părăsiseră încă Petersburgul că datorită situaţiei general europene, marele plan de

anexare a Principatelor fusese abandonat. Reprezentantul lui Frederic al II-lea o spune clar în raportul său din 19 iunie: „fără teama de a mă compromite cred că pot să vă asigur că Împărăteasa nu intenționează cîtuși de puțin să facă din Moldova și din Valahia provincii rusești. Dacă ea ar dori să le sustragă dominației turcești *ar fi cu gîndul de a face din aceasta un fel de Putere intermediară.* Această prințesă a fost convinsă că în sinea ei Austria ar fi foarte foarte încîntată de a vedea, fără a-și da nici cea mai mică osteneală, scăzînd puterea unui vecin care atît de des s-a arătat primejdios și că ea nu putea deveni bănuitoare față de acel prinț mediocru cu care ar fi fost înlocuit"[40]. Panin dădea chiar asigurări că nici nu a existat niciodată vreo intenție de anexare a acestor provincii. Cel care ar fi trebuit să joace acest rol fusese însă găsit și poate că el a și contribuit prin sfaturile sale la a da aceasta cale piezișă politicii ruse; era însuși Grigore Ghica care spera să poată mai tîrziu alipi posesiunilor sale pe care le-ar fi condus ca domnitor pe viață, cetățile Hotinului și Benderului, smulse în sfîrșit de la turci împreună cu tot pămîntul care ținea de ele[41].

Dar Europa politică în frunte cu invidioasa Austrie deja intervenise. Tot soiul de planuri se încrucișau; se vorbea chiar despre o anexare a Principatelor la Polonia pentru ca aceasta să fie de acord să cedeze Rusiei, Austriei și Prusiei „tot ceea ce doreau ele"[42]. În acest caz, s-ar fi creat un stat unic, autonom după modelul Curlandei, dependent de Polonia, avînd domnitori pămînteni sau străini, vasali ai acesteia[43]. Contele Panin cel care conducea pe atunci politica Rusiei, era ferm hotărît să facă totuși din Principate „o așezare separată", independentă[44]. La Viena, care făcuse chiar propuneri formale în acest sens, în 1771, ar fi fost preferat prințul Henric, fratele regelui Prusiei[45].

La rîndul său, Împărăteasa Ecaterina se credea prea angajată pentru a lăsa cu totul, așa cum ar fi dorit Austria, cele două țări foștilor stăpîni păgîni. „Contele Panin", scria ambasadorului prusac din Petersburg, „mi-a confirmat că Împărăteasa și-a făcut un neclintit principiu de onoare și de religie ca, după ce a avut bucuria de a smulge puterii otomane cele două țări creștine, să nu le cedeze altei puteri decît celei creștine, că ea s-ar învoi la orice înțelegere imaginabilă pentru a rîndui aceste două țări, că ar renunța cu totul la drepturile sale asupra acestora, dar numai forța ar putea să o oblige să le înapoieze turcilor[46]". Cuvîntul Împărătesei era clar angajat și era cu neputință ca ambasadorul să fi greșit.

A trebuit totuși să cedeze. Austria amenința cu un război și în Rusia unii considerau că, dacă Principatele vor fi înapoiate Turciei, va trebui să fie despăgubiți de Habsburgi primind într-un viitor mai îndepărtat, cu asentimentul Porții „Transilvania și provinciile vecine", Banatul, Maramureșul, fostele „comitate exterioare"[47]. De această dată a plătit Polonia, Ecaterina căutînd aici compensațiile promise de Austria și Prusia. Cu toate că luptele continuau în Valahia, unde un prinț Cantemir lupta în rîndurile rușilor[48], ideea unui congres fusese acceptată (la început a fost vorba de a alege Iașul, apoi Ismailul și chiar Bucureștiul sau Giurgiul ca loc de tratative). Urma să fie discutate doar ***amnistia locuitorilor, dreptul de liberă practicare a religiei grecești, interesele familiilor Cantacuzino și Ghica, în sfîrșit, schimbul Benderului***[49]. Panin gîndea că întreaga populație românească va putea fi dusă în Rusia pentru a nu o lăsa pradă răzbunărilor venite din partea turcilor[50].

La 7 august, la Focşani începură lucrările congresului. Ne închipuim prea bine cît de îngrijoraţi erau boierii de soarta ţării pe care o crezuseră cîştigată deja de creştinătăte prin anexarea ei la Rusia. Pînă atunci nu îndrăzniseră să se gîndească la această independenţă, pe care nu o credeau posibilă şi care nu le fusese arătată ochilor de nici o nouă întemeiere naţională şi de nici o reînviere a formelor naţionale anexate prin cotropire de turci. Acum trebuia să se apere împotriva represaliilor viitorului printr-o serie de clauze introduse în chiar tratatul menit să le înapoieze ţările turcilor sau printr-un privilegiu anume pe care Sultanul ar fi fost silit să-l alătureze acestei păci.

Înţelegîndu-se cu comandanţii ruşi, aceşti boieri îşi aleseră delegaţi care să dea împuterniciţilor Împărătesei şi diplomaţilor negociatori orice informaţie care ar fi fost de trebuinţă. Valahii îl aleseră pe Mihail Cantacuzino şi pe bătrînul Dudescu. Confratele lor, Ienăchiţă Văcărescu, cel care făcuse studii asupra dezvoltării Imperiului Otoman şi avusese chiar voie să pătrundă în arhiva de la Constantinopol, le-a trimis acte indiscutabile pe care pretindea a le fi descoperit acolo, dar care în fapt, erau întocmite de el însuşi, prin care foştii sultani ar fi acordat principatului cînd acesta i s-a supus, chiar acele drepturi ce doreau să le obţină acum.

S-a păstrat memoriul înaintat de boieri la 24 iulie, stil vechi, „ambasadorilor Rusiei, Austriei şi Prusiei, dar mai întîi celui al Rusiei“ în care se prezentau dorinţele unei naţii întregi atunci cînd era vorba de ***asigurarea sorţii şi a viitorului ei***, printr-o pace ***care va fi, fără îndoială, glorioasă, urmare a tuturor victoriilor cîştigate sub ochii noştri. Dumnezeu doreşte ca din suferinţele noastre să ţîşnească un izvor nesecat de fericire.*** Pentru ca răzbunarea turcilor intraţi în Principate să nu se abată asupra lor, a familiilor lor şi asupra ţării, trei episcopi – arhimandritul Chezarie şi trei capi ai partidei filo-ruse, credincioşi slujbaşi ai noii administraţii imperiale –, le-au amintit austriacilor de vechile legături avute cu Transilvania şi Ungaria, protecţia acordată de Casa de Austria, chiar despre „binefacerile“ împărţite cu dărnicie Poloniei dezbinate, de dorinţa de a-şi face înţelese la Viena cererile îndreptăţite şi prusacilor de marele rol pe care-l puteau juca în slujba unei cauze atît de drepte. Dorinţele Valahiei erau precizate în memoriul din 6 august, stil vechi, înmînat contelui Orlov: s-ar fi dorit un domnitor ***de aceeaşi credinţă*** – care să fie deci român, valah sau nu – şi protecţia Rusiei în special, a Austriei şi Prusiei, plătindu-se în continuare tribut Porţii, dar bineînţeles, suma urmînd a fi stabilită prin capitulaţiile ce vor fi hotărîte; tributul urma să fie plătit prin intermediul ambasadorilor Puterilor protectoare aflaţi la Constantinopol. Se dorea de asemenea – după cum reiese din documentele complementare – restabilirea vechilor şi bunelor datini şi înfiinţarea unei miliţii proprii[51].

Asemenea cereri trebuie să fi fost făcute şi de moldoveni ale căror interese au fost apărate de Grigore Ghica, fostul domnitor, trimis la congres în noiembrie[52].

Nu s-a ajuns totuşi la nici un rezultat, astfel că a reapărut ideea evacuării celor două ţări[53]. Curînd au avut loc alte întîlniri, la Bucureşti şi din nou boierii valahi s-au adresat, la 15 ianuarie stil vechi, reprezentantului Rusiei, de această dată Alexei Obrescov, conjurîndu-l să nu permită sacrificarea unei întregi ţări care a pierdut încrederea turcilor susţinînd cu căldură cauza creştinătăţii[54]. Petiţia era semnată de cea mai mare parte a boierimii şi a preoţimii. Unii partizani ai

dominației creștine, sub orice formă ar fi fost ea, ar fi acceptat chiar și planul de anexare la Polonia a celor două Principate, unite într-un singur stat; cum exista un precedent în întemeierea Curlandei, descoperim ușor sursa acestei cereri[55].

Dar Obrescov se mărgini să ceară doar ***ceva indulgență*** atît pentru munteni cît și pentru moldoveni, adică: amnistie generală, renunțarea la sumele datorate Visteriei, scutirea de impozite timp de doi ani și domnia cu titlu viager pentru Grigore Ghica în Moldova[56]. Nici de această dată nu s-a ajuns la o înțelegere.

La 30 martie 1774, valahii atacară amintind serviciile făcute, sacrificiile de tot genul, dreptul lor firesc la ***o viață autonomă***. Ultimatumul lui Obrescov ***a retezat orice speranță de bucurie*** prin restituirea ce o conținea. Nu le mai rămînea decît să-și plîngă iluziile dispărute. Reluarea ostilităților reînvie încrederea avută în manifestele Împărătesei și în cele spuse cu propria ei gură în fața trimișilor aflați la Petersburg. În fața posibilităților de a-și pierde autonomia și chiar credința creștină, s-a revenit asupra cererii de a fi mai degrabă încorporați Imperiului. ***Nici o învoială sau înțelegere nu l-ar putea constrînge pe tiran să țină seama de angajamentele luate căci pentru el, încălcarea lor este firească precum un articol de lege.*** Boierii semnatari țineau ***să lase moștenitorilor gloria de a-i fi salvat pe coloniștii romanilor***– ideea menită să domine viitorul intrase deci în conștiințe – ***adevărații credincioși ai Domnului nostru***[57]. Panin, vechiul prieten, era implorat să sprijine aceste dorințe care fuseseră adresate și lui Rumiențov, cuceritorul fostei Dacii și demn prin urmare de porecla glorioasă de ***dacicul***[58].

O nouă scrisoare adresată de valahi, în mai următor, aceluiași comandant suprem, cerea permisiunea de a trimite la Petersburg doi sau trei delegați ***spre a propune și a susține singura noastră dorință, cea a confirmării libertății noastre sub înțeleapta cîrmuire și puternica ocrotire a Majestății Sale, Împărăteasa***[59]. Însuși episcopul de Buzău și arhimandritul Dosoftei Filitis, albanez de origine, au plecat ducînd cu ei această misivă; Rumiențov declarase că nu se opune la călătoria acestor emisari repetînd în același timp afirmațiile sale de sprijin. După plecarea lui Chezarie, devenit episcop de Rîmnic, în tabăra rușilor, Mihail Cantacuzino a fost și el trimis la Rumiențov pentru a cere în primul rînd alipirea la Rusia și apoi autonomie garantată de cele trei Puteri[60]. În luna iunie a primit înscrisurile necesare[61]. A fost însărcinat să prezinte în fața Împărătesei aceleași dorințe.

În cîteva săptămîni, noile victorii dobîndite de feldmareșal i-au constrîns în cele din urmă pe turci să ceară pacea pe care o amînaseră pînă atunci prin tot felul de motive în speranța unei revanșe. Imediat Mitropolitul Grigore se grăbi să-i felicite pe învingători și stărui ca ai săi credincioși să nu fie lăsați păgînilor; arhimandritul Filaret a fost însărcinat să ducă aceste noi misive[62].

La 28 iulie, comandantul suprem aducea la cunoștința conducerii celor două țări că a fost semnată o pace bazată în ceea ce-i privea pe români, pe privilegiile cerute de ei. În afară de amnistie generală și totală, de permisiunea de a părăsi țara și de o mai mare toleranță religioasă și respect față de persoana membrilor preoțimii, se prevedeau restituirea proprietăților pierdute în zona fortărețelor turcești, scutirea de poverile de care am vorbit mai sus, dreptul de a întreține la Constantinopol reprezentanți protejați prin drepturile omului și mai ales, susținerea interesului națiunii române prin reprezentanții Rusiei la Constantinopol[63].

Asta e tot ce au putut dobîndi românii considerați frați de arme și prieteni de nădejde, față de care rușii au fost împiedicați să-și plătească întreaga datorie. Imediat valahii au cerut ca drepturile lor să fie în mod clar consemnate într-un document special din partea Sultanului, care să le permită să-și aleagă un domnitor pe viață, pămîntean, avînd drepturi depline asupra țării, putînd chiar să poarte ca odinioară, un război în numele său și dreptul de a face dreptate; se pune de asemenea problema eliberării prizonierilor precum și aceea a fixării tributului, a dreptului la azil, a libertății comerțului, a posibilității românilor de a studia în străinătate și se cerea interzicea trecerii turcilor prin teritoriul românesc. Se dorea redeschiderea portului Floci de la Dunăre și întreținerea unui trimis la Varșovia „dacă nu la Petersburg chiar". Aceste doleanțe prevedeau înființarea unui consulat imperial la București, stabilirea unui vice-consul la Craiova și a unor agenți pe linia Dunării[64].

Dar aceste puncte nu au fost acceptate decît în mică parte prin privilegiul turc din 4 noiembrie, anexat celebrului tratat de la Kuciuk-Kainargi. Romînii nu mai aveau nimic de sperat. Iar Moldova plăti recunoașterea drepturilor sale prin cedarea către lașa și lacoma Austrie, care n-a reușit să obțină Oltenia, fosta ei posesiune atît de rîvnită, a provinciilor sale din nord cu vechea capitală a Sucevei, cu mormîntul lui Ștefan cel Mare și mîndrii țărani liberi ai Cîmpulungului. Această Bucovină – căci acesta-i numele ce i-a fost dat după pădurile ei din nord, de administrația austriacă instalată aici în 1775 – avea, cu excepția orașelor, o populație românească de o omogenitate aproape perfectă. Primii guvernatori militari (a căror imparțialitate nu poate fi tăgăduită) vorbesc în rapoartele lor statistice nu numai despre o nație „moldavă", dar și despre limba acesteia – moldoveneasca. Foștii prizonieri aduși de prinții invadatori din ținuturile Poloniei vecine se romanizaseră complet. Caracterul ucrainean fusese păstrat de burghezimea venită mai ales la Cernăuți-Czernowitz în vremea cînd Jan Sobieski era stăpînul acestor ținuturi. Rușii au fost colonizați după 1670, în perioada instabilă a cetății Camenița (Kamieniec-Podolski), rînd pe rînd polonă și turcă, apoi din nou polonă pe teritoriul din fața Hotinului.

Numai după această anexare afluxul de țărani ruși din Galiția vecină s-a conturat, favorizat fiind de cîrmuire. Ei erau atrași atît de posibilitatea unei munci mai bine plătite, sau de a obține bunuri care să le aparțină cu adevărat, cît și de un regim social mai blînd, care nu a cunoscut niciodată șerbia, cu atît mai mult acea formă de șerbie proprie Poloniei, de la care ultima reglementare decretată de domnitorul Grigore Alexandu Ghica nu cerea decît 12 zile de clacă pe an, oricare ar fi fost valoarea reală a muncii prestate în cursul unei astfel de zile.

Pentru a vedea într-un caz anume procesul de transformare care a reușit să dea acestei Bucovine un procent ceva mai mare de populație ruteană – în timp ce orașele primeau în masă evrei, germani și poloni – vom cita aceste rînduri extrase dintr-un memoriu privitor la domeniile aflate dincolo de Prut, unde elementul românesc este astăzi în plină dispariție, Vilavce Berznița, Semiatin, în cercul Vijnița-Wisnitz: ***După anexare, se întîlnesc pe acest teritoriu familiile deja numite precum cea de Leancă, Tăutul, care a dat Moldovei un mare-logofăt sub Ștefan cel Mare și mai mulți secretari ai cancelariei domnești, cea de Frunză, Roșca, Popăscul, Bahrin, Rotopan al cărui membru a fost vornic de Cîmpulung în***

secolul al XVII-lea. Nu se găsesc alte nume străine în aceste acte în afara celui purtat de ofiţerul austriac care le-a semnat: von Schmidbauer. Dar în 1782 apare un Bonovski, Alexandru Mnogodeatni, care au totuşi aerul de a fi românizaţi.

Curînd, într-un contract din anul 1785, pronunţarea numelor româneşti devine defectuoasă (Vonciul pentru Onciul). Cîţiva ani mai tîrziu, preotul Simeon Onciul sătul să mai poarte acest nume îl adopta pe acela de Alexandrovici, cu desinenţă slavă: el este astfel amintit în actul numirii sale la biserica din Vilavce, eliberat de „cancelaria Consistoriului Bucovinei regale şi imperiale" şi semnat de episcopul român Dosoftei. Cu toate acestea sora preotului s-a căsătorit cu un preot român, iar ginerele lui Alexandrovici era un „mazil", pitarul Teodor de la Boianciuc; soţia aceluiaşi preot era originară din satul Ciuciurul-Mic, acum o citadelă ruteană şi avea nume absolut românesc – Măriuţa Otuleasa. Inventarul bunurilor acestui preot a fost redactat în română, prin grija fiului şi urmaşului său, care-şi spune Ioan Popovici („fiul preotului") stăruind în modul de a stabili numele după modelul slav. Martorii, printre care „panţîrul" (curierul) imperial Nicolae Zuc, vornicul (primarul) satului, Zaharia şi Ioan Frăţian, sînt români.

Posedăm cîteva documente privitoare la tînărul preot din Vilavce; are nişte afaceri cu un evreu, care arendează ceva pămînt în apropierea satului. Încheie o înţelegere de vînzare a casei cu un alt preot, Vasile, care semnează Radovici, cu litere ruseşti. Cu toate că familiile Rotopan, Frunză, Rapta, Cuparenco, Tăutul, Vlad, Bejan şi-au păstrat bunurile moştenite pînă după 1800, cu toate că numele de Onciul se păstrează aici şi în alte părţi, de-a lungul noului secol – fiul preotului îşi zice astfel – menţionarea sporadică a numelor evreieşti, pe de o parte – nou contract de arendare cu un negustor de acest neam, în 1801; el îi promite preotului să-i dea nişte ţuică – şi a rutenilor, de altă parte, continuă. Totuşi pînă spre 1830 aspectul anterior al vieţii publice mai durează încă şi inovaţiile se opresc la aceste cîteva personaje de provenienţă străină care iau loc în acte alături de vechile familii. Deci elementul românesc nu a dispărut ca urmare a unei lente infiltrări în aceste ţinuturi: a fost copleşit în ciuda importanţei sale numerice, a purităţii neamului său şi a înălţimii sale morale, de un adevărat potop al invaziei galiţiene provocat intenţionat de Austria, pentru a prejudicia atît interesele românilor cît mai ales pe cele ruseşti împotriva cărora era plănuită fantezia etnografică a rutenilor. In arhivele provinciei Galiţia s-ar putea găsi amănunte asupra acestei schimbări hotărîtoare care nu şi-a atins scopul decît după 1830.

Să ne întoarcem la boierii care, alăturîndu-se ruşilor s-au compromis în faţa Sultanului şi au fost nevoiţi să se refugieze împreună cu familiile lor nemaiputînd rămîne în ţara recăzută sub turci. Cei doi fii ai lui Răducanu Cantacuzino, Ioan şi Nicolae, dintre care ultimul luptase în regimentul de husari ai tatălui său, au rămas sub steag imperial. Ioan, ofiţer de grenadieri a jucat chiar un rol politic ca aderent al Austriei în războiul împotriva turcilor, izbucnit douăzeci de ani mai tîrziu [65]. În 1783 cei doi fraţi se întorc în ţară. Mihail, fratele lui Răducanu care la aflarea veştii încheierii tratatului, nu şi-a mai îndeplinit misiunea, a ajuns general-maior, consilier de stat şi stăpînul unui domeniu cu 2000 de şerbi în gubernia Moghilev. La plecarea din ţară era însoţit de fii lui Răducanu, de ginerele său Vătaţeş şi de nepotul Pîrvu Cantacuzino. Fiica sa, Luxandra se mărită mai tîrziu cu un grec din Rusia, pe care-l vom întîlni ca maior al armatei ruse din Moldova [66]. Vătaţeş, care avea trei băieţi şi

două fete, rămase pînă la sfîrşitul zilelor în slujba Ţarinei. Tînărul Pîrvu, ajuns paj, a murit la 17 ani şi a fost înmormîntat la mînăstirea Nevski[67].

Ghica, sprijinit şi de prusaci, ajunse domnitorul Moldovei; pîrît că a reluat legăturile cu Rusia, a fost omorît în chiar capitala sa, Iaşi, de un trimis al Sultanului, în 1777[68]. Fiul acestuia, crescut la Petersburg, muri la Constantinopol. Dintre rudele sale, Iordache, fiul prinţului Scarlat, sfîrşi în Rusia, unde sora lui se măritase cu bogatul albanez Pano Maruzzi care fusese investit cu titlul de marchiz[69]. Şi în sfîrşit, Alexandru Mavrocordat obţinu mai tîrziu tronul moldav şi provocă prin fuga sa în Rusia un nou război cu turcii.

NOTE

1. Neculce, pag. 338.
2. Neculce, pag. 338.
3. Neculce, pag. 391.
4. vezi, Hurmuzaki, X, pag. VII–VIII.
5. Neculce, pag. 340, 408.
6. *Ibid.*, pag. 408.
7. Neculce, pag. 408–409; Mannstein, ***Mémoires de Münnich.***
8. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 418.
9. Cf. ns. *Acte şi fragmente*, I.
10. Silviu Dragomir, în „Anuarul" Seminarului din Sibiu şi în *Revista Teologică*, III.
11. Lucrarea noastră ***Sate şi preoţi în Ardeal,*** passim cf. ns. ***Istoria românilor din Transilvania şi din Ungaria,*** II.
12. Vezi, broşura noastră asupra călătoriei preotului Mihail Popovici; tiraj aparte a ziarului „Tribuna" din Arad.
13. *Ibid.*
14. vezi, ***Revista Istorică,*** I, pp. 19–20.
15. ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 156 şi urm.
16. ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 437 şi urm.; mai ales pag. 441.
17. ***Arhiva românească,*** pag. 132.
18. ***Arhiva românească,*** pag. 146, 152.
19. *Ibid.*, pag. 152–157.
20. vezi scuzele lui Pârvu faţă de Rumienţov, *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 445–447.
21. ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 170 şi urm.; *Neamul Românesc literar*, 1911, pag. 146 şi urm.
22. Itinerariul moldovenilor, în *Arhiva românească*, I, pag. 250 şi urm. Dumitraşco Cantemir îi sărbători la Kiev (pag. 253).
23. ***Ibid.,*** I, pag. 197 şi urm.
24. ***Ibid.,*** pag. 158 şi urm.
25. P. 198.
26. ***Ibid.,*** pag. 202–205.
27. ***Ibid.,*** pag. 209, 210.
28. ***Ibid.,*** pag. 210 şi urm.
29. ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 459.
30. P. 465 şi urm.
31. ***Ibid.,*** pag. 479–481.
32. ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 183–184.
33. ***Ibid.,*** pag. 183–184.
34. Ns. ***Acte şi fragmente,*** II, pag. 25–26.
35. ***Arhiva românească,*** I, pag. 250–262. Cf. şi pag. 262 şi urm.
36. ***Cf. ibid.,*** 225 şi urm.
37. ***Genealogia Cantacuzinilor,*** pag. 184 şi urm.
38. ***Ibid.,*** pag. 187–188. El a murit într-un accident de vânătoare în timpul războiului (pag. 189–190).
39. ***Ibid.,*** pag. 189–190; *Acte şi fragmente,* II, pag. 29–30.
40. Ns. ***Acte şi fragmente,*** II.
41. ***Ibid.,*** pag. 65.

42. *Ibid.*, pag. 85–86.
43. *Ibid.*, pag. 30.
44. *Ibid.*, pag. 37.
45. *Ibid.*, pag. 38.
46. *Ibid.*, pag. 42. Cf. *Ibid.*, pag. 44, 45, 48.
47. *Ibid.*, pag. 52.
48. *Ibid.*, pag. 54.
49. *Ibid.*, pag. 57.
50. *IIbid.*, pag. 61
51. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 485 şi urm.; cf. *Literatura şi arta română*, V, pag. 759, şi urm.
52. Ns. *Acte şi fragmente*, II, pag. 69.
53. *Ibid.*, pag. 69–70.
54. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 508 şi urm.
55. *Ibid.*, pag. 532–535.
56. *Acte şi fragmente*, II, pag. 71–72.
57. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 515 şi urm.
58. *Ibid.*, pag. 512–513.
59. *Ibid.*, pag. 522 şi urm.
60. *Ibid.*, pag. 101–102.
61. *Ibid.*, pag. 523–524, 529 şi urm.
62. *Ibid.*, pag. 525 şi urm.
63. *Arhiva românească*, I, pag. 239–243.
64. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 537 şi urm.
65. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 190.
66. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 198–199, 201 şi urm. 386.
67. *IIbid.*, pag. 401.
68. Asupra acestor ultime relaţii cu Rusia, vezi Berechet, în *Neamul românesc literar*, 1911, pag. 35–36.
69. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 191–197.

[1] Antonie, mitropolit al Moldovei 1730 (?) – noiembrie 1739. A părăsit ţara odată cu retragerea ruşilor. În Rusia a fost mitropolit de Bielogorod şi Oboian din 1741 şi pînă la moartea sa petrecută la 2 ianuarie 1748.

[2] În cadrul pregătirilor necesare unui război contra Turciei, un loc important în preocupările ruseşti îl deţinea sprijinul ce ar fi găsit în ţările române pentru marile lor planuri de unire ortodoxă a tuturor creştinilor de limbă slavonă sub patronajul Moscovei. În aest sens, în primăvara anului 1768, la Iaşi, au apărut nişte „desenatori" ruşi, care s-au dovedit a fi spioni şi pînă la urmă au fost executaţi, veniţi fiind cu scopul de-a pregăti înlăturarea tînărului Domn, Grigore Callimachi, iar în Ţara Românească a sosit maiorul Nazarie Karazin, care a mers direct la mînăstirea Argeş, unde vieţuia un pribeag ardelean, cunoscător al limbii latine, Nicolae din Balomiri ce de multă vreme avea legături ascunse cu cercurile ruseşti pregătitoare ale unui nou panslavism nu şi pentru care fusese cîştigat şi egumenul mînăstirii Argeş, *Damaschin*.

[3] Alexandru Scarlat Ghica, Domn al Ţării Româneşti între anii 1766–1768,

[4] Grigore al II-lea Ghica a avut următoarele domnii: 1726–1733, 1735–1739, 1739–1741, 1747–1777 în Moldova, iar în Ţara Rmânească au fost următoarele: 1733–1735; 1748–1752 şi 1768–1769.

[5] Mitropolit al Moldovei era eruditul monah, Gavriil Callimachi, 1760– 20 februarie 1786.

[6] Autorul se referă la Grigore al II-lea Ghica.

[7] Mitropolitul Ţării Româneşti era Grigorie, fost al Mirelor, 28 iulie 1760 – 18 septembrie 1787, fiindu-i întreruptă păstoria de Grigorie Socoteanu, 26 iulie 1770 – aproximativ octombrie 1771, care a stat în Oltenia.

[8] Episcop de Huşi era Inochentie, de Putna (1752–1782) se pare un bun vorbitor de limba rusă, el avînd onoarea să vorbească primul din partea delegaţiei moldo-valahe în faţa împărătesei Ecaterina a-II-a. Din delegaţie mai făceau parte Vartolomei Măzăreanu de la Solca, Benedict de Moldoviţa şi Ianacachi Milu biv vel Spătar şi un boiernaş. Pe drum murise Ioan Paladi, biv vel Logofăt care fusese înmormântat la Nijni-Novgorod.

[9] Grigorie Mitropolitul a vorbit după Ioanichie de Huşi. Din delegaţia munteană au mai făcut parte călugărul cărturar Chesarie, viitor episcop de Rîmnic, Filaret viitor mitropolit, boierii Mihai Cantacuzino şi Nicolae Brîncoveanu, precum şi boiernaşii Grigorie Hrisoscoleu, Balş şi Nicolae tălmaciu.

CAPITOLUL IX

PROIECTE DE ÎMPĂRȚIRE A TURCIEI ȘI NOUA INTERVENȚIE RUSĂ LA DUNĂRE; AL DOILEA RĂZBOI AL ECATERINEI A II-A ȘI PLANURILE LUI NAPOLEON ÎN TURCIA

Cu toate dispozițiile categorice ale tratatului de pace, Înalta Poartă, care arăta o tenace rea-credință în a-și respecta angajamentele, după cum prevăzuseră de fapt valahii, a hotărît să nu renunțe la profitul pe care l-ar putea obține de pe urma numirii fiecărui nou domnitor. Neputînd să-l destituie pe Ghica, l-a asasinat.

De fapt, nu a șovăit în a anunța chiar destituirea indiscutabilă a ***trădătorului***. Cînd drogmanul Rusiei protestă împotriva violării tratatului, i s-a răspuns că nu există nici o încălcare a acestuia, întrucît Ghica ***a făptuit crime pe care Înalta Poartă era capabilă să le dovedească tuturor Curților*** și el a făcut deservicii chiar Rusiei dezvăluind intenția acesteia de a trimite din nou trupe în Moldova[1]. Cel care l-a înlocuit pe domnul executat, Constantin Moruzzi, era considerat drept ***cel mai aprig ațîțător al războiului***[2]. Ministrul rus, Stakiev, se mulțumi să protesteze, fără urmări însă. Moruzzi continua de fapt, să facă aceleași servicii rușilor ca și predecesorul său[3].

Dar în Principate se făceau deja pregătiri pentru deschiderea consulatelor imperiale a căror misiune nu aveau nimic cu comerțul care nici nu exista, în afară de vinul vîndut în Rusia de anumiți negustori ziși „kazakli". Consulul trebuia să supravegheze cîrmuirea acestor domnitori greci, prea legați prin interesul propriu și al familiilor lor de stăpînirea otomană pentru a nu fi priviți cu îndoială, apoi să exercite o presiune asupra acestora și mai ales, să dea supușilor impresia că tot binele de care erau capabili nu vine de la ei ci se datorează intervenției neîncetate a Puterii protectoare. Trebuie să recunoaștem totuși că acest amestec în treburile țării, neplăcut în cel mai înalt grad pentru domnitorii înșiși – Hospodari, cum se obișnuia să fie numiți în limbajul diplomatic rus – nu era cîtuși de puțin dezavantajos pentru supuși, căci stăpînul pămîntean dacă nu avea patima averilor dobîndite pe căi necinstite, aveau din partea Înaltei Porți o misiune pe care nu ar fi putut-o îndeplini fără a asupri nemilos populația.

La 20 iunie 1780 un anume ***Serghei Lașcarev, georgian de origine*** și fost ***tînăr de limbi*** al ambasadei ruse de la Constantinopol, s-a înfățișat autorităților otomane cerînd să fie recunoscut drept ***consul în Moldova, Valahia și Basarabia*** acest din urmă termen desemnînd Bugeacul de unde cea mai mare parte a tătarilor

dispăruseră în timpul războiului. Înalta Poartă nu a vrut să cedeze și merse pînă la a declara în fața ambasadorului Franței că recunoașterea acestui consul ar echivala cu renunțarea la drepturile sale asupra Principatelor unde acesta ar fi vrut să se instaleze ca dictator. Neexistînd comerț nu puteau exista nici bani; cu atît mai mult cu cît aceste Puteri care aveau legături economice mai importante cu acest ținut nu s-au gîndit deloc să-și trimită aici și reprezentanți; din lipsă de precedent, refuzul Divanului era deci cu totul în conformitate cu tratatele încheiate de Imperiul Otoman cu statele creștine. De altfel, boierii nici nu aveau nevoie de prezența acelui agitator pentru a-și continua uneltirile menite să le dezlipească țările de Turcia în timpul ultimului război. Urmîndu-se sfatul Franței s-ar fi consimțit totuși ca reședința acestui consul să fie stabilită nu la Akkerman, în Basarabia, ci la Silistra pe malul drept al Dunării.

Un berat a fost emis în acest sens, dar Împărăteasa porunci să fie înapoiat turcilor, amintindu-le încă o dată textul categoric al tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Asta se întîmpla în 1782, cînd și alte greutăți păreau să amenințe Poarta, iar aceasta cedă mulțumindu-se doar cu promisiunea că agentul va avea o purtare pe placul Porții (2 februarie 1782).

Se cereau prea multe de la acest Orient fastuos și arogant, vorbăreț și ipocrit care înlocuia prin fumurile lui o stabilitate care, cu frămîntările bietului său suflet mic și negru, îi lipsea cu totul. Boierii au fost tratați precum niște cîini, s-a pretins să se asiste la ședințele Divanului, și voievodul a simțit că acest vecin e stăpîn, că această cancelarie, sub drapelul viitorului face mai mult decît palatul lui plin de pompa vană a unei lumi ce se sfîrșea. Reprezentantul său de la Iași, maiorul Salonski îi atrăgea pe fugari, aduna în juru-i o gardă de temut și organiza o adevărată colonizare cu elemente răpite pe furiș din Moldova care a răsuflat ușurată cînd aceasta plecă spre sfîrșitul anului pentru a se întoarce mai tîrziu ca șef al administrației și drogman al viitorului congres de pace[4].

Urmașul său, un rus cu aer pașnic, Ivan Severin, și-a ocupat postul cu întreruperi datorate războiului, pînă în 1799 cînd a murit la Iași; și-a făcut datoria fără a scandaliza și fără a trata cu asprime pe nimeni.

Nimic nu dovedește contactele clandestine pe care le-ar fi avut cu această nobilime autohtonă care, la rîndu-i, după experiența recent trăită, nu mai aștepta nimic de la o intervenție militară a Rusiei. Dar ea văzuse Austria în acțiune, răpindu-i Bucovina fără nici un alt sacrificiu decît cel al darurilor făcute influenților din Constantinopol; unii dintre acești boieri, precum Vasile Balș, au rămas sub noua stăpînire și aveau sentimentul că viitorul creștin și civilizat al acestor două țări se va înălța alături de Occident. Un agent diplomatic austriac, Raicevich, făcea tot ce-i stătea în putință pentru a întreține aceste sentimente. De fapt, Viena avusese inițiativa transformării acestui Orient turc, unde credea mai mult ca oricînd în misiunea ei.

În 1783, la sugestia lui Iosif al II-lea, regele roman, Austria și Rusia se înțeleg asupra împărțirii Imperiului Otoman ce părea că nu mai are mult de trăit. Ambiția austriacă obișnuită cu pretexte lipsite de risc, a atras-o pe vanitoasa Ecaterina a II-a în marea, dar nu prea sincera campanie cruciată ce a urmat. După întrevederile celor două Curți, în lumea diplomatică a Petersburgului se credea cu tărie că ***Principatele vor sfîrși prin a cădea în lotul Austriei. După părerea unui om***

învechit într-ale politicii, scria ministrul prusac von Görtz, ***cele două Curţi vor pretinde independenţa Moldovei şi a Valahiei, pentru că aceasta, odată obţinută, să-i dea Împăratului posibilitatea ca în doi ani să facă aceste provincii să împărtăşească soarta Crimeii.*** Şi trei zile mai tîrziu: ***această independenţă obţinută, Impăratul va avea sprijinul Rusiei cînd va dori să dea acestor provincii aceeaşi soartă pe care o au acum din partea Rusiei, provinciile independente ale tătarilor***[5].

Însuşi regele Prusiei era absolut convins de acest fapt; Împărăteasa ar fi acceptat acest sacrificiu, periculos pentru menirea imperiului său, doar pentru a-şi aşeza nepotul ca monarh ortodox pe tronul Bizanţului a cărui fantomă strălucitoare îi bîntuia bătrîneţea romantică.

De fapt, starea viitoare a Principatelor a rămas nehotărîtă, dar mărturia unanimă a unor oameni atît de bine informaţi şi în măsură să judece intenţiile secrete ale aliaţilor, nu este lipsită de valoare pentru a putea aprecia din ce parte a pornit iniţiativa cuceririi şi a anexiunii.

Pentru moment, Rusia se mulţumise să-şi întărească şi să-şi extindă printr-un nou privilegiu acordat de Poartă, drepturile asupra celor două Principate (ianuarie 1784). După aceasta imediat s-a bănuit că Împăratul ar avea intenţia să le ceară turcilor Oltenia pe care cupiditatea austriacă nu o pierduse niciodată din vedere[6]. În 1785, Constantinopolul se temea că Principatele vor fi invadate de 13 regimente imperiale; ar fi fost vorba cel puţin de o extindere spre sud a frontierelor Bucovinei intrată de curînd în stăpînirea Austriei[7].

În aprilie, regele Prusiei se ocupă numai de „punctele de vedere pe care Împăratul trebuie să le aibă mai ales asupra Moldovei şi a Valahiei"; n-ar fi aşteptat decît sfîrşitul afacerilor cu Olanda pentru a-şi atribui prin forţa armatelor Moldova întreagă[8], din care Înalta Poartă n-ar fi fost departe de a-i ceda o parte, dacă Austria n-ar fi preferat o bucată din Valahia[9]. Aceste zvonuri reveniră cu insistenţă şi precizie în 1786: era vorba de un nou „cordon" sanitar precum acela instituit la graniţele Bucovinei[10]; unii dintre ruşi erau gata să vadă în această anexare a Bucovinei o prelevare de drept asupra Principatelor în întregime[11]. Pe deasupra, tocmai în Austria fugiseră cei doi fii ai domnitorului valah Alexandru Ipsilanti, al căror dascăl era un viitor consul imperial la Bucureşti, iar un anume boier din Principat fusese poftit la Braşov-Kronstadt, să ia parte la serbările prilejuite de vizita lui Iosif al II-lea în Transilvania.

Cît despre Rusia, ea protestă foarte blînd cînd unul dintre domnitorii fanarioţi era, nu destituit căci aceasta ar fi adus atingere tratatului, ci învoit să se retragă după îndelungi stăruinţe aşa cum a fost cazul în Moldova pentru Constantin Moruzzi şi Alexandru Mavrocordat şi, în Valahia, pentru Ipsilanti şi succesorul acestuia, Mihail Sturdza, toţi „demisionari". Şi se constată cu uimire că, pentru a-şi afirma caracterul de co-protector, Austria prezentă prin internunţiu proteste întru totul asemănătoare care aveau un singur cusur: acela de a nu se baza pe vreo convenţie internaţională[12]. Ceea ce solicită în 1786 ambasadorul Împărătesei, Bulgacov, a fost doar ca Rusia să fie de atunci înainte „informată în prealabil de motivele care ar determina o destituire"[13]. „Ruşii", scria în decembrie ministrul prusac de pe lîngă Înalta Poartă, „nu sînt luaţi în seamă la astfel de treburi"[14]. Noul domnitor al Valahiei, Nicolae Mavrogheni [1], un insular şi un fanariot, biet

parvenit de joasă spiță, fusese ales împotriva voinței clar exprimate de ambasadorul Rusiei pentru a pregăti un război împotriva Austriei, război ce se ghicea deja aproape.

Dar, la începutul anului 1787, Alexandru, fiul lui Ion Mavrocordat și fost elev al școlilor militare din Petersburg, se pregătea să plece pe furiș din Principat în Rusia. De cîtva timp, consulul Severin care avusese un conflict cu acest domn Mavrogheni – de altfel, un personaj prea puțin binevoitor care, pe deasupra mai fusese ofensat și de Lașkarev aflat în trecere prin București – se retrăsese la Iași cerînd cu îndîrjire satisfacție[15]. Din cauza șederii sale la Petersburg, Mavrocordat, ca și Grigore Ghica, era bănuit că ar dori să dea țara pe mîna Împărătesei și aflase deja de actul său de mazilire care, abătîndu-se de la subterfugiul obișnuit al „demisiilor", declara deschis că ***a trebuit să fie mazilit, căci soarta a dorit-o astfel.*** Vice-consulul Salonski a înlesnit pe față fuga „trădătorului", căruia i se hărăzise soarta îngrozitoare a unchiului său[16]. Escortat pînă la Kiev de o gardă de onoare formată din pușcași se înfățișară înaintea Împărătesei căreia îi jurase credință încă pe vremea cînd era soldat[17]. De mult avea un protector în persoana atotputernicului favorit al Ecaterinei, Patiomkin, ajuns guvernator al Crimeii transformate în Taurida, căci din 1770, în calitate de comandant al trupelor rusești acesta avusese strînse legături cu Principatele[18]. Două dintre rudele sale, Gheorghe și Constantin Duca, au fost mai tîrziu arestate pentru complicitate, la Iași[19].

Împăratul își continua și el intrigile. „Agentul de acum al Austriei", scria reprezentantului regelui Prusiei în Moldova, ***îl prezentă în cuvîntarea ținută în fața domnitorului la prima lui audiență, pe Suveranul său aproape ca pe un co-protector al acestei țări***[20]. De altminteri, Ipsilanti era considerat un „bun austriac"[21]. Printre știrile de la Cherson unde Iosif al II-lea se dusese să-și întîlnească aliatul, se găsește cu mirare și aceea că ***tînărul fiu al ducelui de Toscana***, nepot al Împăratului, ***avea preceptori și profesori greci precum cei ai Marelui-Duce al Rusiei***[22].

Înalta Poartă se plînsese de purtarea consulilor ruși, cerînd schimbarea acestora precum și predarea lui Mavrocordat[23]; aceste pretenții au fost imediat respinse. În mijlocul lunii august, consulul Rusiei la București, locțiitorul său din Iași și reprezentantul rus abia stabilit la Chilia au fost arestați căci războiul Sultanului fusese declarat Împărătesei, la 13 august.

Austria s-a arătat atît de rezervată încît părea a nu fi avut nici un amestec în nașterea acestui conflict și s-a hotărît, abia după șase luni de la declanșarea lui, la 9 februarie a anului următor, să intervină în ajutorul aliatului său. Silită de împrejurări, Ecaterina a II-a a permis expansiunea austriacă în Bosnia și Oltenia ba chiar și mai departe de acestea. Regele Prusiei preocupat să obțină orașele Danzig și Thorn, punea totul în mișcare pentru a realiza planul ministrului său Herzberg ce prevedea ***cesiunea Principatelor către Austria***[23] (în schimbul Galiției restituite Poloniei), în timp ce Rusia, în afara cetăților turcești din Bugeac, n-ar fi obținut decît confirmarea situației sale din Crimeea. Se jucase o mare farsă istorică pe care, în timp, soarta o va transforma într-o deplorabilă tragedie pentru autorii ei.

Pînă atunci, cu toate că Salonski apăruse pe Nistru cu 2 000 de voluntari[24], nici un rus nu trecuse frontiera. Imediat după declararea războiului, austriecii apărură în fața Hotinului pentru a-și rotunji Bucovina și mai ales, pentru a-i împiedica pe

ruşi să se instaleze în zonă; simultan a fost atacată Oltenia, trupele imperiale pătrunzînd pînă aproape de Cîmpulung în Muntenia. Era deja un mod „rapid". Proclamaţii tipărite la Braşov îi îndemnau pe creştinii supuşi Sultanului la răscoală şi o parte a boierilor se grăbi să-i întîmpine pe eliberatori [25]. Fii credinciosului slujitor al ruşilor, Răducanu Cantacuzino, Ion şi Constantin, foşti slujitori în armata Împărătesei ortodoxe, s-au grăbit să ceară intrarea imperialilor catolici în acest ţinut al Prahovei unde îşi aveau moşiile; se bucurau să fie „primii supuşi" ai lui Iosif al II-lea care de mai multe ori a fost nevoit să ia măsuri de prevedere faţă de aristocraţia valahă însetată de schimbare.

Imediat după plecarea din Iaşi a trimisului austriac Metzburg, Mitropolitul Leon, capul bisericii ortodoxe, care, după tradiţie, ar fi trebuit să ceară o singură protecţie, pe a Rusiei – căci încă din toamnă, nişte turci, nişte soldaţi fuseseră ucişi într-o încăierare – îi scrise reprezentantului Împăratului ca singurul apărător al intereselor ţării sale. Leon Gheuca cel care avusese totuşi contacte cu Dosoftei Obradovici, întemeietorul literaturii sîrbe moderne, declara în numele domnitorului care-l pusese să facă acest demers că ***tot sprijinul nostru şi toată speranţa noastră se sprijină, după Dumnezeu, numai pe înalta milă a acestui puternic şi creştin Imperiu*** (1 februarie 1789) [26]. Cîteva zile mai tîrziu, după ce armata austriacă trecuse de hotare, Leon revenea cu insistenţă cerînd această singură protecţie posibilă pentru ţara sa ameninţată de un atac răzbunător din partea turcilor [27].

Ipsilanti însuşi, care se prefăcea că ridică poporul împotriva unui duşman pe care el îl chemase, era hotărît să trădeze cauza otomană, mult timp slujită cu credinţa fermă că spiritul grec putea trezi şi susţine inerţia turcă şi să caute adăpost în tabăra singurilor creştini care se aflau ca eliberatori pe pămîntul moldav. De mult timp se înţelesese cu Metzburg, pe care-l consultase în secrete întîlniri, cerîndu-i trimiterea grabnică a unei armate pentru a-l elibera de povara apăsătoare a acestei stăpîniri devenită imposibilă. „Îl ruga pe Dumnezeu", scria Metzburg, ***în fiecare clipă ca o armată imperială să intre prima în ţară şi s-o ocupe.*** Şi în decembrie adăuga: ***Dorinţa întregii naţii e de acord cu a lui şi întreaga Moldovă îşi aşteaptă eliberarea, bucuria şi existenţa de la singura Curte imperială*** [28]. Trimişi ai domnitorului aţîţau spiritele la Cernăuţi pentru a grăbi o hotărîre. La 19 aprilie stil vechi, stăpînul acestora avu în cele din urmă bucuria de a se lăsa prins de oştenii maiorului Fabri, ajuns la Botoşani; a fost trimis spre Brünn unde a rămas pînă la încheierea păcii [29]. Iaşiul a fost ocupat de trupele Împăratului.

Această ocupaţie a fost totuşi foarte scurtă; o puternică armată turcească însoţită de Emmanuel Giani ca domnitor ***ad hoc*** înainta spre capitală unde noul voievod trebuia să petreacă numai cîteva luni. Abia în luna iunie 1788 ruşii au intrat la rîndul lor în Moldova la ordinul lui Rumienţov care profitînd de momentul în care trupele Marelui-Vizir luptau să recucerească Hotinul, luaseră Iaşiul prin surprindere. ***Grecii şi alţi răzvrătiţi*** i-ar fi susţinut în acest atac [30]. Un Divan, alcătuit din trei boieri Sturdza, doi Cantacuzino, doi Ghica, un Rosetti, un Balş şi un Catargi, conducea treburile ţării.

Imediat trupele Împărătesei luară drumul Focşanilor, unde în acest timp le aştepta rezistenţa înverşunată a lui Mavrogheni. Nu a ezitat să invadeze

Transilvania chemînd la libertate prin manifeste potrivnice proclamaţiilor imperiale populaţia nemulţumită de cîrmuirea nemţească.

În 1789 conducerea armatei ruse a fost încredinţată lui Potemkin. Acesta îşi făcu apariţia în Iaşi împărţind cu dărnicie, în dreapta şi în stînga bani, ca un adevărat ***monarh oriental***, înconjurat de o suită care nici ea nu se lăsa mai prejos. Petrecerile se ţineau lanţ şi nepoata dictatorului, contesa Branicka, fusese chemată pentru a conduce ca o adevărată regină aceste spectacole de neuitat pentru o ţară pe care doreau s-o cîştige luîndu-i ochii. Domnitorul Emmanuel se predase în mîinile mareşalului, bănuit fiind încă din primăvară, în cercurile bine informate ale străinătăţii că ar ***aspira să devină suveranul Moldovei şi al Munteniei***[31].

Austriacii pe care Rumienţov îi ajutase să ocupe Hotinul, nu au păstrat ca simpla dovadă de toleranţă din partea ruşilor, decît ţinutul Dorohoiului, Herţei, Sucevei, Neamţului şi Romanului: comandantul lor, prinţul de Cobourg, îşi stabilise în oraşul Roman sediul administraţiei imperiale şi era ajutat de boierul Constantin Balş zis şi Ciuntul[32]. Erau incapabili să înainteze pentru a ocupa ţinuturile inferioare ale Moldovei occidentale, între Siret şi Carpaţi, cu atît mai puţin Muntenia care le fusese cedată prin proiectul definitiv al partajului.

A fost nevoie de o înaintare victorioasă spre Galaţi a ruşilor aflaţi de astă dată sub comanda lui Suvorov pentru a permite austriacilor să cîştige la Focşani ***prima lor victorie din acest război***, după cum mărturisea Suvorov. Victoria de la Rîmnicu-Sărat împotriva Marelui-Vizir care pregătise o contraofensivă fulgerătoare, s-a datorat numai atacului direcţionat de generalul rus pe o linie de importanţă hotărîtoare; statuia înălţată chiar pe locul acestei fapte aminteşte meritele rusului comandant de oşti. Succesul austriăcilor la Mărtineşti, în vecinătate, a fost determinat numai de energia mişcărilor aliatului (11 septembrie, stil vechi).

Între timp, şefii partidei creştine din Muntenia, Ioan Cantacuzino şi Cîmpineanu părăsiseră Transilvania unde se adăpostiseră. Dar Imperialii, aceşti învingători de mîna a doua, înaintau cu prudenţa incapacităţii şi laşităţii lor. Abia după îndelungate tatonări locotenent-colonelul Fischer intră în Bucureşti la 4 noiembrie; cinci zile mai tîrziu, prinţul de Cobourg era primit cu solemnitate şi forma un consiliu administrativ format din boieri avîndu-l în frunte pe Mitropolit; dar puterea reală se afla în mîinile vice-preşedintelui acestui consiliu, generalul Enzenberg, fostul guvernator al Bucovinei.

Imediat a fost cerut un jurămînt de credinţă, ca în cazul unei anexări definitive, în numele fostelor drepturi de suzeranitate ale Ungariei[33]. Acesta era valabil şi pentru Oltenia al cărui Divan a fost organizat abia în luna martie.

Ioan Cantacuzino nu se aşteptase să primească numai o medalie, un titlu, o decoraţie, o diplomă oarecare pentru serviciile aduse. Încet-încet, acesta se îndepărtă de Austria pentru a-şi aminti de vechile relaţii cu Rusia. În luna februarie 1790, el se afla în Moldova şi îi vorbea lui Potemkin care se gîndea la cu totul altceva, despre dreptul vechilor boieri de a-şi alege domnitor, de posibilitatea unirii Moldovei şi Valahiei într-un singur ***stat creştin, mare şi puternic***. În timp ce fratele lui ajungea doar locotenent-colonel de volintiri în slujba lui Iosif al II-lea, Ioan visa la coroana acestui principat unic[34]. Dorea cel puţin împlinirea completă pentru această ***naţie română*** a cărei existenţă fusese pentru prima dată afirmată în 1772 de către unchiul său Mihail Cantacuzino; decît să revină la vechea servitute, această

nație ar fi preferat să aibă soarta ***Limei sau Lisabonei***, orașe de curînd distruse de un cutremur de pămînt[35].

În același timp, administrația instalată de austriaci la Roman refuza să se supună hotărîrilor luate de Divanul de la Iași condus de Lașkarev, fostul consul imperial. În speranța de a trage foloase de pe urma situației existente, din trîndăvia fastuoasă și risipitoare a lui Potemkin pentru a-și întinde puterea în limitele dorite încă din 1774, Bucovina, ***Moldova austriacă*** era menținută în spiritul comandantului imperial și regal de ofițerul Erngeleith care obișnuia – ca și Enzerberg de altfel, și însuși prințul de Cobourg – să semneze cu caractere chirilice și în limba română. Și asta se întîmpla chiar în vremea cînd austriacii erau nevoiți să ceară intervenția lui Suvorov care în vară, intra în București pentru a-i salva din Muntenia amenințată de o nouă și masivă invazie turcească. Rușii, care pe străzile Bucureștiului îi maltratau pe acești aliați pe care-i disprețuiau, ar fi fost totuși obligați să poarte o bătălie decisivă cu Marele-Vizir dacă armistițiul de la Reichenbach [2], impus de Puterile mediatoare din cauza tulburărilor de la Paris, n-ar fi pus capăt pentru moment, războiului[36]. Niciodată vreo pretenție mai arogantă n-a fost mai bine slujită de o armată ca în această incursiune militară menită să transforme întregul teritoriu românesc, de la Hotin la Orșova, în provincie a Împăratului. Potemkin mai hotăra încă la Iași ca suveran; își vînduse toate bunurile din Rusia către sfîrșitul anului 1790, cînd fusese încheiat armistițiul de la Giurgiu dintre austrieci și turci, aducîndu-și în Moldova ***tot ce-i rămăsese din mobilă, din garderobă și din cărți***[37]. Austriacii îi lăsaseră voluntari albanezi și români[38]. Se vorbea despre întemeierea unui regat al Daciei, al cărui domnitor independent ar fi fost Potemkin. Vom reproduce informațiile despre acest subiect într-o lucrare destinată să arate dezvoltarea ideii de unitate politică la români.

Într-o conversație politică, prințul de Linge îi propunea lui Potemkin să-l facă ***prinț al Moldovei și al Valahiei*** dacă va consimți să meargă spre Dunăre și să îndrepte forțele lui Rumiențov spre București; dacă nu va fi de acord, Principatele vor trăi de acum înainte separat sub protecția comună a Rusiei și a Austriei.

Asta se întîmpla în 1789. În 1789 Hertzberg, preaputernicul ministru prusac, scria următoarele către regentul aflat la Constantinopol: ***Am aflat de curînd că prințul Potemkin năzuiește să devină suveranul Moldovei și al Valahiei, ceea ce n-ar conveni nici unei puteri, decît sieși. Prin urmare, nu va fi ajutat de nici una***[39]. Și la puțin timp după aceasta, la 28 decembrie 1789, Ecaterina îi propunea formal aliatului ei constituirea ***Basarabiei, Moldovei și Valahiei*** ca ***Stat liber și independent*** sub un domn ortodox, așezînd astfel ***o barieră*** în calea ambițiilor tuturor vecinilor primind totodată o garanție pentru viitor[40]. Regele Prusiei credea într-adevăr în intenția Împărătesei de a întemeia un Principat independent sub stăpînirea unui domnitor de rit grecesc, care fără îndoială, urma să fie Potemkin. Dar, în același timp se admitea și posibilitatea ca această Dacie să aibă un stăpîn de origine mai ilustră decît Prințul Tauridei. La 12 mai, de Goltz, ministrul prusac atașat la Petersburg, riscă această altă ipoteză, prevăzînd despăgubirea apropiată a favoritului prin numirea acestuia ca hatman al cazacilor de la Marea Neagră: ***Dacă speranțele ambițioase ale prințului Potemkin*** – scria el – ***ne-ar permite să credem că a renunțat la orice gînd de suveranitate, ar fi foarte posibil ca principatul ce se dorește a fi întemeiat să fie destinat prințului Constantin. Mai ales dacă speranța***

de a ajunge într-o zi la Constantinopol, nu este deloc pierdută încă, această posesiune ar putea servi drept trambulină pentru a ajunge la tronul Bizanțului[41].

Austria își luase partea trădînd cauza comună prin care încheierea unei păci separate la Șiștov [3]. Acest război fusese provocat de ea pentru a determina Rusia să intre singură în arenă și pentru a o părăsi în fața dușmanului. Cu atît mai mult Împărăteasa ar fi putut renunța la o luptă în care ea nu avusese decît un vag plan de expansiune fără a fi căutat să cîștige populația de care ar fi fost vorba s-o anexeze, un război costisitor pentru ea, care ar fi avut la urma-urmei ca principal rezultat, vecinătatea rivalei sale, pe Dunăre, dacă nu Nistru, pe Prut sau, poate, pe Siret. La 11 august 1791, din cauza greutăților provocate de Revoluția franceză, era semnat cu Înalta Poartă, armistițiul de la Galați.

În acea vreme Potemkin zăcea doborît de boala datorată exceselor sale. Muri în plină campanie de război, la patruzeci de verste de Iașiul pe care-l părăsise pentru a schimba aerul. Corpul îi fu adus în capitala moldavă unde favoritul căzut în dizgrație visase să ajungă rege; în biserica Golia se mai păstrează și azi placa de bronz care arată că aici a fost lăsată acea inimă de patimi neostoite și de mari ambiții...

Tratatul de pace dintre Rusia și Înalta Poartă a fost încheiat la 9 ianuarie 1792, la Iași, unde reprezentanții Împărătesei, generalii Ribas și Samoilov, s-au întîlnit, asistați de Lașkarev, cu aceiași delegați turci care încheiaseră tratatul de la Șiștov. Moldova se întorcea, ca în 1774, sub stăpînirea turcă, dar acum nu mai exista o partidă boierească pentru a protesta împotriva acestui act în numele serviciilor aduse Rusiei; cea mai mare parte a aristocrației moldave și valahe s-a lăsat amăgită de promisiunile deșarte ale Austriei care încheiase o pace separată ***fără a pomeni un singur cuvânt despre interesele acestor români pe care i-a compromis și părăsit în modul cel mai laș cu putință.*** Dar n-a uitat ca la sfîrșitul anului 1792 să provoace o nouă împărțire, în întregime favorabilă ei.

Rusia a procedat totuși într-alt mod. Articolul 4 al tratatului prevedea confirmarea tuturor privilegiilor anterioare, favorabile Moldovei: scutirea de plata dobînzilor tuturor tributurilor și învoirea de a pleca pentru toți cei care au servit armatele creștine. Un nou firman datorat și eforturilor Puterii reintrate în drepturile sale protectoare îi apăra pe locuitorii celor două provincii împotriva abuzurilor introduse în ultimul timp în dauna vechilor obiceiuri mai ales în relațiile comerciale dintre turci și români.

Alexandru Ioan Mavrocordat rămase, bineînțeles, în Rusia unde s-a bucurat de condiții mai mult sau mai puțin asemănătoare celor părăsite; de la el ne-au rămas scrisori ce nu conțin însă nici un rînd despre politică. Acest visător se resemnase, scria poezioare asupra unor vagi generalități cu o înțelepciune la îndemîna oricui; volumul său grec nesemnat ***Bosforul la Borystene*** nu are nimic din ce ar putea arăta o grijă pentru viața reală. Era tot atît de puțin moldovean pe cît era contemporanul său Mihail Matveevici Șerascov (1733–1803), un Herescu ale cărui numeroase scrieri, poeme epice cu subiecte inspirate din istoria Rusiei, romane copiate după Fénélon și Marmontel au o oarecare valoare. Unul din boierii Sturdza s-a stabilit în Rusia rămînînd totuși român, dar fiul său, Alexandru și sora lui, contesa d'Ebling, nu mai reprezintă în activitatea lor intelectuală decît ortodoxia rusă, cu o oarecare tentă mistică și cu împrumuturi din civilizația apuseană atît de cunoscută părintelui

lor. În 1788 muri Mitropolitul Leon; rușii îi atribuiră scaunul lui Gavril Bănulescu [4] originar din Cîmpulungul Bucovinei, dar între timp un Ambrozie, rus, ocupă acest scaun [5]; după retragerea armatelor imperiale, Gavril a fost nevoit la rîndu-i să caute adăpost pe lîngă apărătorii săi care îi dădură o funcție echivalentă în Imperiu, în ținutul Crimeii, apoi la Kiev[42].

Acești cîțiva nou veniți n-au avut contacte cu cei care i-au precedat pe acel pămînt străin, cei despre care am mai vorbit și la care nu trebuie să-i adăugăm pe fii prințului Constantin Cantacuzino, mort după ieșirea din temnița de la Gratz, căci maiorul Alexandru și căpitanul Avram muriseră în 1772 și în 1781, primul la Buzău, celălalt la Moscova, fără urmași[43]. Nici unul dintre acești fugari nu a păstrat în sinea lui dorința unei legături cu țara de baștină și nici oficialitățile ruse nu s-au gîndit să le impună în folosul politicii sale această sarcină.

Totuși a fost gîndită, urmîndu-se modelul încurajator al Noii Serbii, o Nouă Moldovă între Nistru și Bug, un adevărat principat a cărui conducere ar fi urmat să fie încredințată lui Mavrocordat. Mulți emigranți veniră să se stabilească aici imediat după încheierea păcii mărind astfel numărul vechii populații românești așezată deja în această regiune[44]. Se vorbea despre ***două treimi din locuitorii Moldovei***[45]. Mai tîrziu, fugari poloni, care au stat un timp în Moldova, cerură Înaltei Porți întemeierea unui nou principat pentru propria lor nație în chiar aceste ținuturi[46].

În afara acestor temeri provocate de prezența emigranților pe teritoriul moldav nu avem nimic care să amintească de o ocupație rusească în aceste regiuni: nici o amintire, nici o speranță, nici o petiție din partea românilor sau vreun plan de cucerire din partea rușilor. Se poate crede că ar fi fost cu totul altfel dacă Imperiul și-ar fi urmat politica de neîncetată poftă de posesiune care formează una din liniile principale ale istoriei Rusiei acelui timp. Rușii s-au mulțumit să aibă protejați și agenți, unelte și complici în această lume fanariotă care furniza, prin întîmplătoare contacte personale cu înalții demnitari turci și ambasadori străini, dragomani Porții și hospodari celor două Principate atît care erau la fel de credincioși și unora cît și altora.

În 1799, marile schimbări generate de Revoluția franceză au fost cît pe ce să-i aducă în Moldova pe cei 10 000 de ruși ai generalului Herman în drum spre Albania[47]. Dar Principatele n-au intrat decît rar și în mod cu totul subsidiar, în calculul politic aventuros, în rezultatele efemere menite să creeze pentru alte națiuni, formațiuni statale precum Provinciile Ilirice sau noua Polonie a lui Napoleon. Preocupată de alte interese europene pe care Revoluția și Imperiul le amestecau neîncetat fără a ajunge vreodată la soluția definitivă a recunoașterii complete și reale a dreptului național, în semnificația lui corectă și organică, Rusia lasă Valahia pradă hoardelor lui Pazvantoglu, răzvrătitul pașă din Vidin, care avea legături atît cu francezii cît și păgînii comandanți independenți ai fortărețelor de pe malul drept al Dunării.

Numai după marele jaf făptuit în 1802, cînd domnitorul Mihail Șuțu și boierii săi au fost nevoiți să fugă în Transilvania lăsînd Capitala, pe care tîlharii n-au îndrăznit s-o ocupe, pe mîinile vagabonzilor și tîlharilor autohtoni, reprezentantul țarului Pavel, urmașul Ecaterinei, găsi de cuviință să le amintească turcilor acel

drept de protecție asupra Principatelor de care Rusia se arătase atît de dornică să-l aibă odinioară.

În acest timp și Austria se arătă din nou interesată de țările dunărene abandonate într-un mod atît de laș în 1791. Era vorba de căpătuirea Marelui-Duce de Toscana care, în 1801 își pierduse statul prin tratatul de la Lunéville [6], impus de Bonaparte. Reis-Effendi îi vorbea, în luna iulie 1802, ambasadorului prusac despre anumite zvonuri care circulau ***pînă și pe străzile Parisului*** de ***a-l despăgubi*** cu Valahia abia scăpată de grozăviile jafului, pe ***un anume prinț nedreptățit***; Franța ar fi avut inițiativa acestui transplant dinastic împotriva căruia Poarta protestă energic[48]. ***Se pare a fi fost vorba fără îndoială, de planul de a despăgubi Austria în dauna Porții, prin Principatele Moldovei și Valahiei*** – scria regele Prusiei la 23 august următor, pentru a-l înștiința pe reprezentantul său pe lîngă Sultan, că acest plan trebuie considerat anulat prin compensația acordată Marelui-Duce chiar în Germania[49]. A fost totuși nevoie de o nouă publicare în ***Monitor*** pentru a liniști Înalta Poartă asupra acestui subiect[50].

Acum trebuia restabilită ordinea în Valahia. Șuțu a fost exilat ca incapabil în insula Șalki. Era necesară o amnistie pentru a permite boierilor emigrați să se întoarcă în patrie și au început pregătirile pentru alegerea unui nou domnitor. Intervenind mai întîi în favoarea celor fugiți în Transilvania, ambasadorul rus Tamara se grăbi să-l propună ca viitor domn valah pe cineva care, susținut fiind și de Prusia, fusese odinioară mazilit fără ca motivele acestei hotărîri să fi fost prezentate ambasadorilor și care, foarte bun cîrmuitor, era – spunea el – cerut de ***sufragiile*** unui Principat și chemat de regretele celuilalt: Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru Ipsilanti și supusul mereu fidel Curții imperiale. Rusia putea pleda în favoarea acestuia și în calitate de aliat al Imperiului Otoman. „Majestatea Sa Imperială – nu uită să adauge ambasadorul – nu cere să își asume nici un drept în numirea domnitorilor, nici să îi atribuie valahilor și moldovenilor; dar interesul pe care îl datorează acestor două provincii îl face să vadă un mijloc sigur de a asigura bunăstarea uneia sau alteia în numirea domnitorului Ipsilati în acela dintre cele două Principate care va fi părăsit de hospodarul Șuțu", cîrmuitorul de cîteva luni al celor două, ținuturi[51].

Imediat după cîștigarea acestui punct, Ipsilanti fiind numit la București, Franța și Rusia susținură candidatura lui Alexandru Moruzzi la tronul moldav; Rusia, prin intermediul consulului său de la Iași, H. de Bolkunov, prezentă plîngerile celor două țări împotriva abuzurilor fără de număr comise de domnitorii anteriori și mai ales de stăpînirea otomană în disprețul total al privilegiilor acordate prin tratate și firmane.

Intervenția a avut ca rezultat reînoirea tuturor privilegiilor începînd cu acelea prevăzute în tratatul de la Kuciuc-Kainargi, dar fără vreo referire la vechile tratate încheiate între Principate și turci pretinse a fi fost regăsite de boieri în 1772. În continuarea acestei confirmări se precizează în mod categoric că ambasadorul Rusiei a cerut „adăugarea" anumitor articole noi folosindu-se de ***dreptul pe care îl are această Putere de a interveni în favoarea celor două provincii, drept acordat prin articolele tratatului ce exista între ea și Sublima Poartă.*** Pentru prima dată se stabilea că ***Hospodarul*** va domni timp de șapte ani încheiați; numai în caz de ***vreo vină dovedită*** și ***cercetată*** atît de ambasada imperială cît și de stăpînirea

otomană *va fi atunci, dar numai în acest singur caz, permis ca el să fie mazilit.* Domnitorul va trebui să ia în considerație cheltuielile consulului Rusiei care încă nu-și atribuise titlul de *putere protectoare*; în ceea ce privește stabilirea impozitelor precum și restul punctelor noului privilegiu, acestea vor rămîne aceleași cu ale sinetului din 1783. Aceste puncte se refereau îndeosebi la proviziile ce trebuiau furnizate Turciei, la cantitatea și la prețurile acestora ce nu mai puteau fi schimbate, la drepturile boierilor – autohtoni mai ales, care vor rămîne adevărații stăpîni ai țării, confrații lor greci fiind doar tolerați – de a fixa bugetul, de a administra veniturile *spitalelor, școlilor, drumurilor și altora asemenea specifice provinciei* precum și ale fundațiilor creștine și de a-și apăra bunurile împotriva poftelor nesățioase ale domnitorului. În plus, intervenția rusească garanta Moldovei și Valahiei restituirea răpitelor bunuri imobile din jurul cetăților turcești, în mai multe rînduri cerute înapoi de foști proprietari.

Nu exista în acest privilegiu, cel mai amplu din cîte au fost acordate Principatelor în epoca fanariotă, nimic favorabil în mod special Rusiei; el nu cuprindea decît recunoașterea voinței exprimate în mai mute rînduri de boierii celor două țări; nu făcea decît să pună o bază solidă unei guvernări care ar fi echilibrat drepturile tradiționale ale boierimii autohtone cu autoritatea necesară unui domnitor care n-ar mai fi trăit sub neîncetata amenințare a unei maziliri datorată unor motive neîntemeiate și chiar fără alt motiv decît cel al unui interes potrivnic sau al unei toane biruitoare. Purtîndu-se astfel față de Principate Rusia a găsit cel mai bun mijloc de a influența profund și durabil spiritul tuturor celor capabili să se gîndească la un viitor de ordine și de siguranță pentru țara lor.

Deși consulul rus de la Iași se străduia să doboare tronul lui Moruzzi considerat agent al Impăratului Franței[52], nici o altă imixtiune a Rusiei nu distrugea impresia produsă de această intervenție eficace. Din ce în ce mai mult, Ipsilanti, care încurajat fiind de Rusia susținea revolta sîrbilor, devenea un element important pentru politica rusă în Orient și probabil, în favoarea lui se gîndea deja o reînviere a proiectului de Unire a Principatelor cuprinzînd și Serbia, planul de inspirație și înrîurire rusească nereușind sub forma candidaturi străine a lui Potemkin.

În 1805, cînd Turcia părea dispusă să reînoiască convențiile încheiate în 1789 și 1799 cu Rusia și Anglia împotriva lui Napoleon, s-a pus problema trecerii rușilor prin Principate. În luna septembrie, regimente rusești s-ar fi aflat la hotarele Moldovei, gata de atac la ordinul generalului Michelson; s-ar fi luat încă și măsuri de amplasare a magaziilor de provizii necesare unei armate de 25 000 de soldați. Două armate ar fi pătruns în Principate *la primul semnal de atac și de amenințare pe care l-ar da Franța.* Dar în acel moment Înalta Poartă avea un alt dușman – Austria; tratativele purtate între ministerul țarist al Afacerilor Externe și generalul Meerveldt, ambasadorul Prusiei la Petersburg, erau urmărite cu îngrijorarea căci exista temerea *unei înțelegeri între Franța și Austria asupra unei extinderi, (din partea Austriei în detrimentul Înaltei Porți*[53]*)*. Meerveldt a fost nevoit să facă declarații solemne pentru a risipi suspiciunile Turciei; dar francezii erau deja în Dalmația amenințînd avantajele abia dobîndite de Rusia în Serbia[54].

Pe la începutul anului 1806, pătrunderea francezilor, intrigile Austriei, au pus în discuție în fața Consiliului Țarului ideea ocupării Principatelor, pentru a preveni

un atac din partea turcilor pe care Napoleon se străduia din toate puterile să-i provoace [55]. S-a hotărît să nu mai fie tolerate raidurile Pașei din Vidin prin Muntenia; au fost masate trupe la Odessa pentru a împedica intrarea francezilor în Moesia; gurile Cattarului primeau o garnizoană rusă și steaguri imperiale ruse erau arborate în porturile Albaniei [56]. Se părea că Napoleon dorea o împărțire a Imperiului Otoman și Rusia nu putea lipsi de la apel. Ceea ce se întîmpla nu era deloc un nou capitol al expansiunii consecvente a acestei Puteri în Orient, unde mereu a avut inițiativa, ci mai mult un incident firesc al acestei politici de tulburări inaugurată de cel care prin geniu, devenise de curînd arbitrul Europei. Abia fusese încheiată la 20 iulie 1802 o convenție franco-rusă, rușii evacuînd Cattaro, că Sebastiani, reprezentantul Împăratului rus la Constantinopol, determină·Sublima Poartă să-și încalce în septembrie angajamentele luate în 1802 mazilindu-i atît pe Moruzzi cît și pe Constantin Ipsilanti, ca trădători ai intereselor sale.

Acest act este calificat de ambasadorul Rusiei ca ***fiind desigur atacul cel mai direct îndreptat împotriva demnității, intereselor și drepturilor Rusiei*** și se aștepta o ***ruptură formală*** [57], în cazul în care ordinul de mazilire nu era imediat contramandat. Or, Turcia nu putea să admită o revocare sub presiunea amenințătoare a celui care devenise stăpînul destinelor sale. Anglia se implică însă atît de energic încît Moruzzi, revenit cu îndrăzneală la Constantinopol și chiar Ipsilanti care fugise în Rusia, au fost repuși pe tron, la 17 octombrie 1802.

Dar în 23 octombrie 1802, o notă din partea rușilor aducea la cunoștință Divanului ocuparea Principatelor ca măsură de precauție ***ordonată de necesitatea cea mai absolută***. Puțin mai tîrziu o nouă declarație i se adăuga primei: ***asigurarea cea mai categorică că Majestatea-Sa Imperială va fi gata să-și retragă trupele din cele două Principate imediat ce Înalta Poartă va fi dat o dată satisfacție asupra tuturor greșelilor grave pe care Curtea Imperială rusă este în drept de a le reclama conform stipulărilor cele mai clare care dăinuie între cele două Imperii*** [58].

Formularea era ce-i drept, oarecum vagă și Rusia care era din nou în război cu Franța, putea prelungi la infinit această ocupație așteptînd ca Napoleon care intenționase să o îndepărteze de orice plan de extindere în Orient, să-și precizeze poziția. La sfîrșitul anului, diplomația țaristă se limita la a cere ca o condiție indispensabilă a unei retrageri ***menținerea păcii și a liniștii în cele două provincii și la hotarele posesiunilor rusești, libertate de trecere pentru pavilionul rus*** și ***reînoirea tratatului cu Anglia*** [59].

Or, la 5 august 1807, Înalta Poartă declara război Rusiei nu din cauza ocupării teritoriului românesc ci dintr-un motiv stîngaci: pentru chiar acele privilegii din 1802 care ar fi făcut din ***numirea de către Poartă a Voievodului în aceste provincii un lucru de batjocură*** [60].

Bătrînul Alexandru Ipsilanti va ispăși crima fiului său. Generalul Dolgoruki intră în Iași abia la 29 noiembrie 1806 și cetățile Basarabiei, Hotin și Bender, primiră garnizoane rusești.

Bucureștiul, unde aianul de Rusciuc cu trei boieri și un episcop grec puseseră mîna pe consulul Rusiei, Luca de Kiriko, și unde la 12 decembrie, Mustafa Baïractar își făcuse intrarea în fruntea a 12 000 de turci, i-a primit pe ruși cîteva zile mai tîrziu. Curînd Ipsilanti se întoarse cu Michelson, la 27 decembrie, stil nou, ca factotum, iar la Constantinopol se credea că el a fost proclamat ***rege al Valahiei,***

Moldovei și Basarabiei și că ar fi năzuit și chiar la tronul Serbiei. De fapt, el era ***stăpân al celor două Principate*** [61] și purta acest titlu în chrysobule, cu toate protestele boierilor refugiați în Transilvania[62].

Nu avem nici o dovadă din acel timp referitoare la contactele dintre Rusia și boieri privind viitorul țării. Nu exista nici Divan revoluționar: era păstrat domnitorul ce fusese îndepărtat de la tron prin încălcarea oricărui tratat și dacă Moruzzi ar fi rămas în Iași și-ar fi păstrat și el domnia.

Dacă a existat o armată românească în slujba Rusiei, avînd în rîndurile ei și sîrbi care luptaseră sub Caragheorghe – un regiment întreg avînd drapel aparte[63] – dacă acești ***3 500 de munteni*** l-au ajutat cu voinicie pe generalul Isaiev, în luptele din Oltenia și chiar din Serbia, era afacerea personală a domnitorului Ipsilanti[64]. Cu fiecare ocazie diplomația rusă vorbea de intenția fermă a Țarului Alexandru de a se retrage din Principate îndată ce turcii vor fi intrat în legalitate.

Asta era situația în luna iulie cînd întîlnirea dintre Alexandru și Napoleon păru să schimbe radical și pentru mult timp raporturile dintre cele două imperii. La Tilsit [7] se vorbise deja despre eventuala împărțire a Imperiului Otoman, sfîșiat de revolta care i-a răpit lui Selim al III-lea, tronul și viața, dar deocamdată Țarul Rusiei vrăjit de influența magică a personalității rivalului său, consimți să părăsească nu numai Cattaro și Insulele Ionice, dar și Principatele. Medierea franceză duse, la 24 august – Lașkarev avînd puteri depline de a decide – la încheierea armistițiului de la Slobozia, aproape de Giurgiu și Poarta își trimise noii domnitori, pe Alexandru Șuțu și Scarlat Callimachi, spre capitalele lor, cu toate că Ipsilanti revenise în București la 8 august, stil nou[65]. Acesta din urmă, fu nevoit să-și părăsească pentru cîtva timp țara plîngîndu-se de trădarea moscovită[66].

Armistițiul ratificat de Mayendoff la sfîrșitul lui august, prevedea o retragere rapidă, conducerea treburilor din Principate revenind Divanului. Plenipotențialii trebuiau să se întîlnească imediat la București, în prezența lui Guilleminot, trimisul lui Napoleon, pentru a trata condițiile păcii. Pentru moment, s-a celebrat cu mare pompă ziua onomastică a Țarului. Și cînd lucrurile păreau a fi apucat pe calea cea bună, un ordin venit de la Petersburg în noaptea de 12 spre 13 septembrie 1807, puse capăt pregătirilor de plecare. Lașkarev îi adună pe boieri pentru a-i lămuri asupra acestei schimbări și era așteptată întoarcerea lui Ipsilanti care își numise deja un locțiitor. De fapt, bătrînul general Prozorovski ajunse la București la 27 octombrie 1807 pentru a lua conducerea treburilor țării. Stabilindu-și reședința la Iași, bătrînul prinț și-a luat mai tîrziu în primire postul din capitala Valahiei, Ipsilanti asigurînd în fapt conducerea țării pînă la 1 martie 1808 cînd sosi senatorul Kușnikov ca președinte al Divanelor și șef al administrației[67]. Boierii ceruseră, la 28 august stil vechi, alipirea țării la Rusia așa cum fuseseră Georgia și Imeretia[68].

Pe la sfîrșitul anului 1807, printre agenții ruși se răspîndise un zvon care punea din nou, pentru a treia oară în discuții vechiul proiect al Daciei. La 3 noiembrie, diplomatul prusac Senft de Pilsach scria din Sibiu-Hermannstadt: ***Transilvania va fi curînd cedată de Casa de Austria și alăturată Moldovei și Valahiei, sub numele de regat al dacilor pentru a aparține Marelui-Duce Constantin al Rusiei*** "[69]. Dacă aceasta era într-adevăr intenția Rusiei – de Kiriko o afirma public – în privința Austriei sau cel puțin pe partea Olteniei[70], se urmărea doar anexarea acestor provincii și regele Prusiei bănuia că Napoleon fusese atras la acest proiect. De fapt,

acesta condiţiona eliberarea Prusiei ocupată de armatele franceze de părăsirea Principatelor de către Rusia[71].

Pentru a atrage Austria de partea sa, Rusia merse şi mai departe. Nedorind o simplă anexare a prezentat o a patra variantă a plănuitei Dacii şi a provocat discuţii îndelungate în cursul anului 1808 şi chiar în anul următor. După ce Ipsilanti părăsi Bucureştiul pentru a se stabili la Kiev – unde a fost înzestrat cu optzeci de sate cu şerbi ale domeniului Pecersca[73] pe care a şi murit[74] – s-a născut un ***proiect de căsătorie între Marea-Ducesă Ecaterina*** – sora lui Alexandru I, cea care refuzase căsătoria cu Napoleon – ***şi arhiducele Ioan*** – fratele împăratului Francisc şi viitorul vicar imperial din 1848 – ***cu condiţia ca arhiducele să se stabilească aici*** (la Petersburg), scria un diplomat bine informat, ***Rusia învoindu-se atunci să-i cedeze suveranitatea asupra Moldovei şi Valahiei şi înlăturînd prin această înţelegere împotrivirile ce ar putea fi ridicate în această privinţă între cele două Curţii***[74]. Despre acest proiect s-a vorbit în aprilie şi mai 1808. Cum arhiducele Ioan nu se arăta cîtuşi de puţin dispus să devină prinţ ***suveran*** al viitoarei Românii a fost propus şi unul dintre fraţii împărătesei, cea de a doua soţie a lui Francisc, Ferdinand. ***Într-adevăr*** – scria acelaşi ambasador – ***e vorba de a i se da acestui prinţ o situaţie independentă şi presupune că stăpînirea Moldovei şi a Valahiei ar putea să-i cadă la împărţire, dacă această proiectată căsătorie va avea loc***[75]. Şi de această dată Viena avînd planurile ei ce nu ţineau seama de interesele altora, nu arătă decît prea ***puţină atenţie***[76]. În luna aprilie 1809, acest arhiduce Ferdinand era menit să meargă împreună cu nobilimea maghiară chemată sub arme, cu acordul turcilor aflaţi sub comanda ofiţerilor francezi, în Moldova, împotriva ruşilor dacă aceştia ar fi îndrăznit să atace Austria. În acest timp Marea-Ducesă care ar fi trebuit să devină regină peste Dunărea românilor se mărită cu prinţul d'Olenbourg[77].

Pînă în acel moment în afara petiţiilor răzleţe despre care am vorbit mai sus nu au fost alte contacte mai strînse între români şi Rusia care nu le-a dat nimic şi nu s-a gîndit niciodată la preferinţele lor. Nu se găsesc nici cereri, nici proiecte de înaltă avergură. Situaţia generală era prea schimbătoare pentru un angajament ca în timpul Ecaterinei a II-a, deja îndepărtat atît prin idei şi sentimente cît şi prin spaţiu. Ataşamentul boierilor la cauza rusă nu a fost decît pur accidental. La Bender care a fost cucerit cu uşurinţă, trupele ruseşti au avut ajutorul unui Cantemir; un prinţ Cantacuzino, ataman al cazacilor, se afla în detaşamentul care ocupă Cetatea Albă; o trupă de români a fost organizată de un alt membru al aceleiaşi familii. Numai avantajele care le-ar fi fost oferite boierilor autohtoni de o stăpînire rusească au dus la formarea unor partide ruse la Iaşi şi mai ales la Bucureşti. Printre membrii acestora – nişte Ghica, Brîncoveanu, Grădişteanu, – unii aveau şi alte motive să treacă în această tabără: atitudinea lui Constantin Filipescu s-ar explica nu doar prin instinctul său de stăpîn, dar şi printr-o situaţie familială ce nu putea fi dezvăluită; Constantin Varlaam, factotum al generalilor Prozorovski şi Miloradovici îşi petrecuse tinereţea, ca ofiţer rus, la Moscova şi Petersburg şi, în sfîrşit, Mitropolitul Ignatie [8] avea ca toţi grecii o simpatie naţională pentru marea Putere ortodoxă menită a-i elibera de sub jugul otoman, dar fără a ajunge vreodată vecina ameninţătoare a noului stat elen[78].

Dar în luna februarie 1809, conferinţe ruso-turce au fost deschise la Iaşi şi diplomaţia ţaristă sprijinindu-se pe prietenia francezilor, cerea cu insistenţă să-i fie

cedate Principatele[79]. Întrevederea de la Erfurth (12 octombrie 1808), o reeditare a celei de la Tilsit, a pecetluit soarta Imperiului Otoman şi, în conformitate cu prevederile actului secret încheiat cu acest prilej, ***Majestatea-Sa, Împăratul Napoleon recunoaşte unirea Valahiei şi a Moldovei şi hotarele Imperiului rus de această parte până la Dunăre.*** Din octombrie precedent, ambasadorul Franţei la Constantinopol, Latour-Maubourg, primise ordin formal de a susţine această cerere[80]. Războiulcu Spania îl făcuse pe Napoleon foarte dispus să stea de vorbă asupra acestui punct şi războiul declarat de Austria îl va dispune şi mai mult.

Cu toate acestea, în aprilie, ostilităţile au fost reluate şi Marele-Vizir pregătea chiar o ofensivă; se credea că ruşii se vor retrage din Valahia[81]. În august, Sultanul ştiind ce va urma, a respins cu hotărîre un ultimatum al Ţarului. Atacurile ruseşti împotriva Brăilei, de la Giurgiu şi Cladovo au fost respinse unul după altul. Prozorovski muri din cauza înfrîngerilor suferite. Succesorul său, Bragation – care se căsători cu o Văcărescu în timpul şederii în Bucureşti – a fost mai norocos. Reuşi să ia Brăila unde turcii au fost masacraţi, dar nu şi cetatea Ismailului asupra căreia mai plutea încă faima primului ei cuceritor, Suvorov. Pe partea sa, Isaiev – comandantul ruşilor din Oltenia, ajutaţi de o răscoală a românilor avîndu-l în frunte şi pe boiernaşul Tudor Vladimirescu, fiu de ţăran, viitorul conducător al mişcării de eliberare socială şi politică a ţăranilor din 1821 – intra în Cladovo şi mai apoi în Negotin. Kamenski, succesorul lui Bragation, chemat în Polonia, fiind un bărbat grosolan şi dur, fără milă faţă de el şi de ceilalţi, introduse o disciplină severă nu numai în rîndurile armatei pe care a condus-o pînă în Dobrogea şi Silistra, dar şi în viaţa civilă, interzicînd balurile, muzica pînă şi promenadele boierilor pe uliţele Bucureştiului, avînd în acelaşi timp grijă ca soldaţii săi să nu facă să sufere populaţia română. În timp ce Isaiev îşi continua seria succeselor sale de-a lungul Dunării, mareşalul ocupă la rîndu-i, în 1809 şi 1810, Turtucaia-Tutrakan, Basargicul (mai-iunie 1810), Cavarna, Şiştov şi Razgradul (iunie), chiar şi Tîronovo, fosta capitală a ţarilor bulgari. Rusciuc a fost prădat şi pustiit; soldaţii se îmbogăţiseră într-atît de pe urma jafului încît aruncau cu dispreţ un ducat pentru o bucată de pîine şi o cană cu vin. Predarea cetăţilor de la Giurgiu şi Silistra nu mai putea întîrzia (octombrie) şi Ismailul îşi deschise din nou porţile în faţa ruşilor[82].

În luna mai 1810, Rusia a făcut cunoscută formal anexarea celor două Principate; agenţii consulari au fost poftiţi să-şi părăsească posturile. Mitropolitul Dosoftei Filitis, partizan al turcilor, a fost înlocuit cu grecul Ignatie; în luna ianuarie, la Viena se credea că ar fi uneltit împreună cu Ipsilanti la menţinerea acelei situaţii ambigue care trebuia să pregătească ***regatul Daciei.*** Postul de vice-preşedinte al guvernului muntean fusese încredinţat unui simplu ofiţer, generalul Engelhardt[83]. Pe cărţile liturgice nou apărute, pe frontispiciul bisericilor clădite acum, Ţarul era reprezentat ca stăpîn legitim, ca ***hospodar*** al celor două ţări unite sub aceeaşi stăpînire.

În luna iunie 1810, Rusia îşi menţinea vechile condiţii de pace pe care Kamenski le aducea la cunoştinţa ministrului prusac de Werther: ***malul stîng al Dunării pentru graniţă, o constituţie pentru sîrbi şi douăzeci de milioane de piaştri despăgubiri***[84]. Petersburgul era aproape sigur că turcii, ameninţaţi pînă în apropiere de Şumla şi de Varna, vor fi siliţi să se resemneze cu soarta ce li se pregătea, iar Napoleon declara din nou prin ambasadorul său, prinţul Kurakin, ***că***

va fi încîntat să vadă Imperiul rus mărit prin Principatele Moldovei și Valahiei[85] pregătindu-se între timp pentru noi anexări în Germania cu titlu de compensație[86]. Puțin mai tîrziu, Petersburgul declara oficial Curților prietene că cedarea Principatelor oferită de către Napoleon aliatului său era ***singura condiție sine qua non a păcii***[87].

Deoarece Împăratul francezilor n-a reușit să-i oblige pe turci să renunțe la drepturile lor asupra Țărilor române, Austria primi asigurări din partea Țarului că Rusia nu va susține eforturile Franței menite a distruge monarhia. În octombrie 1810 , la Constantinopol, chiar această Austrie împăcată aparent cu marele ei dușman, aliată chiar cu dinastia noului imperiu revoluționar prin căsătoria Mariei-Luiza cu Napoleon, făcea tot ce putea pentru a-i convinge pe turci că puteau cere condiții de pace mult mai favorabile lor. ***Cred*** – scria Werther – ***că această Putere va ajunge să creeze obstacole planurilor împăratului Alexandru asupra provinciilor de pe malul stîng al Dunării***[88]. Singura frontieră admisibilă este Nistrul, declara oficial Reis-Effendi: ***dacă Rusia nu vrea s-o admită, atunci vom apăra pînă la capăt fiecare petic de pămînt***[89].

Motivul acestei intervenții prea puțin prietenoase avea să fie curînd dezvăluit. Austria își asigurase sprijinul lui Napoleon pentru a împiedica instalarea rușilor în Serbia și orice expansiune ulterioară a acestora pe Dunăre. În același timp îi crea speranțe acestei vechi rivale că ar putea fi găsită o cale de înțelegere și Țarul se arătă gata să ***se învoiască bucuros asupra ținuturilor Valahiei care i-ar putea fi de folos ei.*** Viena se încăpățîna totuși să refuze orice înțelegere în această privință: pur și simplu Principatele trebuiau înapoiate numai foștilor stăpîni[90].

La începutul anului 1811, fostul ambasador rus la Constantinopol, Italinski, se afla la București; un trimis turc, Hamid-Effendi ajunse tot aici, în luna lui iunie. Se vedea bine că și unul și celălalt înclinau să reia negocierile[91], ambii fiind acum convinși asupra relelor intenții ale lui Napoleon, din ce în ce mai amenințător și pregătit mai degrabă să-i atribuie austriacului socru Dunărea inferioară luată din nou de la ruși în ciuda unor încuviințări formale a ocupării Principatelor de către aceștia. Pentru a doua oară, Austria refuză să-și dea acordul. S-a început deci să se reducă din vechile pretenții de la 1810: Rusia se va mulțumi numai cu Moldova și împăratul Alexandru ar fi discutat cu austriacii, în aprilie, despre hotarele Prutului [92]. Hamid venise doar după ce Înalta Poartă fusese informată de concesiile ce-i puteau fi într-adevăr făcute.

Prin urmare nu mai era vorba de o absorbire a Principatelor ci doar de ***o măsură menită să împiedice de acum înainte orice atac turc pornit din cetățile care de aproape trei secole apărau granițele Imperiului Otoman de la Hotin, la Cetatea Albă și Ismail.*** Se atribuia doar unei suprafețe unitare, pînă la limitele naturale numele de Basarabia purtat odinioară numai de Bugeac, stepa situată deasupra gurilor Dunării. De altminteri, această extindere a denumirii geografice data deja din epoca Ecaterinei a II-a cînd a fost înființat consulatul rus pentru Moldova, Valahia și Basarabia ca provincie separată de celelalte două, termenul Basarabia desemnînd atunci întreg teritoriul moldav cuprins între vechile raiale turcești.

Înalta Poartă continua să rămînă inflexibilă. Acesta a fost primul și ultimul cuvînt al negociatorului trimis la București, care avea ordin foarte clar din partea

Marelui-Vizir de a se întoarce imediat dacă Rusia nu renunţă la această poziţie[93]. Italinski şi noul său coleg, bătrînul general Kutuzov, care negociase odinioară pacea de la Iaşi, au cerut răgaz pentru a-l înştiinţa pe Ţar printr-un curier special. Vizirul îl certă pe trimisul său pentru a fi cedat asupra acestui punct. În acest timp ruşii luau măsuri cu privire la supuşii străini din Principate, măsuri pe care doar un suveran putea să le iniţieze[94]. De mult timp Gavrilă Bănulescu, întors din Rusia, exercita puteri religioase supreme în cele două Principate ca trimis oficial al Sfîntului Sinod rus.

Hamid părăsi Bucureştiul încă din august, iar Italinski total descurajat ceru să fie rechemat[95]. Constantinopolul era sigur că Napoleon îl va ataca pe Ţar şi dorea să cîştige timp.

Situaţia a fost schimbată mulţumită generalului Morcov care în octombrie 1811 reuşi să blocheze armata vizirului pe o insulă a Dunării.

Atunci au fost deschise tratative la Giurgiu între Italinski, generalul Sabaiev şi drogmanul Iosif Fonton pe de o parte şi trei delegaţi ai învinsului care ştia prea bine că nu se poate împotrivi ruşilor cu o altă armată, dar se aştepta să-i vadă plecînd singuri pentru a face faţă unui alt pericol mai apropiat. Unii credeau deja că se vor înţelege asupra hotarului pe Prut, dar la Petersburg se mai vorbea de Dunăre. ***Prutul sau războiul; Ismail singur ar fi de ajuns pentru a vă pedepsi cu un război; or, voi aveţi patru cetăţi şi un preafrumos ţinut*** a fost hotărîrea oficială a Marelui-Vizir care aştepta la Rusciuc. Cu toate că turcii înconjuraţi au fost constrînşi să capituleze, Kutuzov părea să fi dobîndit şi teritoriul dintre Prut şi Siret; turcii pretindeau totuşi să-şi păstreze cetăţile Ismail şi Chilia împreună cu gurile Dunării. La 14 decembrie 1811, generalul rus intra în Bucureşti în dangăt de clopot şi bubuit de tun, ca aducător al păcii. Se dădeau asigurări, neţinîndu-se seama de sosirea plenipotenţialilor turci, că nu se aştepta decît o ratificare din partea Ţarului. Or, Alexandru nu dori să renunţe la cetăţile Dunării de jos. În februarie 1812 armistiţiul fu încălcat de Kutuzov, care îi consideră de atunci prizonieri de război pe turcii pe care-i recunoscuse la început ca musafiri. La rîndul său, Sultanul era de neclintit în hotărîrea sa de a nu da înapoi.

Napoleon îşi pregătea invazia. Ţarul consimţi să renunţe la delta dunăreană. Din aprilie, o parte a trupelor ruseşti fu nevoită să părăsească pe furiş linia Dunării, unde nici nu mai putea fi măcar gîndită o nouă ofensivă. Neliniştea Rusiei era provocată cu siguranţă de înţelegerea încheiată în luna martie 1812, între Franţa şi Austria care niciodată nu pierduse din vedere Principatele.

Dacă Andreossy, mult aşteptatul ambasador al lui Napoleon, ar fi ajuns în acel moment la Constantinopol, turcii ar fi putut încheia o pace care nu le-ar fi diminuat teritoriul. Dar inexplicabila întîrziere a acestui emisar a trezit fireasca bănuială a Înaltei Porţi care se temea să nu piardă o conjunctură favorabilă totuşi intereselor ei.

Cu atît mai mult cu cît Alexandru I se hotărîse să forţeze cu orice preţ lucrurile, trimiţînd un nou ambasador plenipotenţial în persoana lui Ciciagov, apropiatul său prieten; el trebuia să-i ameninţe pe duşmani cu o nouă acţiune armată şi chiar ***cu o răscoală a grecilor şi tuturor ortodocşilor.*** Era pentru prima dată cînd se gîndea că există naţiuni pe aceste teritorii ocupte sau ameninţate.

Grecii Capo-d'Istria și Barozzi, românul Scarlat Sturdza și fiul acestuia, Alexandru, un tînăr de nădejde, îl însoțeau în acest scop. Și Țarul vorbea în acest timp de „ororile" comise împotriva unei populații nevinovate și lipsite de apărare, ajunsă la limita răbdării, care trebuia ajutată cu orice chip: el nu mai dorea să îngăduie.

Ciciagov ***comandir al armatei Dunării și al flotei de pe Marea Neagră și guvernator general al Principatelor Moldovei și Valahiei*** era doar la Iași, Kutuzov care nu se aștepta ca acest tînăr rival să-i răpească cinstea de a încheia el pacea menită să-i încununeze victoriile, îl înștiință pe Țar că s-a înțeles cu turcii acceptînd condițiile acestora, prezentate în noiembrie trecut și care prevedeau doar cedarea Basarabiei, dar și cu fortărețele Ismail și Chilia. La 28 mai 1812, stil nou, preliminariile erau deja semnate. Turcii se consolau cu ideea că, dacă Napoleon va înfrînge Rusia, vor putea profita de cele trei luni fixate pentru retragerea lor din teritoriul cedat. Cum expediția franceză se tărăgăna, ratificările au fost schimbate în luna iulie, chiar la București. Turcii s-au mulțumit să-i execute pe cei doi Moruzzi învinuiți de trădare, participanți la negocieri. Trebuie să menționăm că, la rîndul lor, ***rușii au vrut să profite de prezența lor în Principate pentru a merge în Transilvania să pedepsească trădarea Austriei*** [96].

Iată termenii în care Ciciagov anunța, la 14 august, Divanelor celor două țări, plecarea trupelor: ***Armata Dunării părăsește țările voastre. Războiul pe care l-a purtat în mijlocul vostru s-a sfîrșit. Vă veți bucura de liniște, sub legile unei cîrmuiri cu care v-ați obișnuit și care trebuie, prin urmare, să fie plăcută (!) Ați dus greul războiului cu răbdare și mărinimie; jertfele voastre sînt cunoscute. Motivele acestora vă onorează și Majestatea-Sa, Alexandru, vă este recunoscător. Fericirea patriei voastre a fost ținta grijii sale părintești. Acest fapt v-a fost dovedit. Intențiile Sale v-au fost favorabile. Napoleon, vrăjmașul independenței națiunilor și al Suveranilor, tîrăște Europa înlănțuită prin uriașele cîmpii ale Rusiei. Brava armată care a trezit admirația voastră prin faptele sale de arme, va culege în curînd noi lauri. Însoțiți-o cu urările voastre*** [97]. În timpul celor șase ani de ocupație rusească mulți moldoveni au fost funcționari în administrația țării și în conducerea trupelor. Elie (Ilie) Catargiu, proprietar de moșii pe Nistru avea grad de general, Manole Balș, de la Străuți, din același ținut, era colonel. Un alt român din această Basarabie abia anexată, Dicescul, fusese șeful poliției din Iași. Trebuie să-l mai amintim și pe un Nicoriță, general-locotenent [98].

Dar asta a fost tot. Pe vremea lui Ipsilanti sau a generalilor care l-au înlocuit, nu se aducea la cunoștința membrilor celor două Divane, nici un secret al politicii imperiale, care, de altfel, era total lipsită de orientare și aștepta mereu ca evenimentele să-i arate calea ce o avea de urmat. În loc să-i fi chemat, ca pe vremea Ecaterinei, la sfat pe conducătorii aristocrației indigene spre a le cere părerea și a le asculta dorințele, au izbucnit conflictele regretabile cu cîțiva dintre aceștia: cu Iordaki Catargiu, care abia întors de la Paris a fost dus dincolo de Nistru, cu bătrînul vistiernic Roznovanu care a fost lovit și tras de barbă în mijlocul Divanului, cu poetul Conachi, unul dintre cei mai influenți și mai demni de stimă boieri și chiar cu Mitropolitul Veniamin Costachi, cea mai frumoasă figură a vremii. Dacă Rodofikin, diplomatul de origine greacă ce jucase un mare rol la Belgrad, propusese întocmirea unei scrisori oficiale adresate suveranului rus pentru a cere

alipirea Moldovei la imperiul său, noi nu ne aflăm în posesia acestui document şi nu putem judeca nici conţinutul acestuia, nici valoarea pe care ar putea să i-o confere semnăturile puse pe el[99].

Astfel alipirea Basarabiei la Imperiul lui Alexandru I nu a atras după sine nici una dintre acele puternice emigrări boiereşti care i-ar fi determinat pe unii supuşi de vază, pe vremea Ecaterinei a II-a să părăsească ţinutul rămas sub stăpînirea păgînă. Totuşi, au fost încredinţate funcţii unor moldoveni: Scarlat Sturdza, asistat de Matei Crupenschi a fost guvernator; membrii ai familiei Sturdza, Catargiu, Ghica, Balş, Dimachi, Leon, Vîrnav, pentru a aminti numai cele mai cunoscute nume, s-au aflat la conducerea ţinuturilor şi erau însărcinaţi cu strîngerea dărilor. Dacă în Scaunul episcopal al Bugeacului pe care au stat pînă atunci numai bulgari a fost aşezat grecul Dimitrie Sulima, Gavrilă Bănulescu a fost primul episcop de Hotin şi Chişinău, oraş care datorită poziţiei sale centrale a fost ales capitala noii provincii.

Nu mai exista de această dată nici un mare boier care, avînd moşii de o parte şi de alta a Prutului să se plece cu supunere sceptrului Împăratului creştin. Boierii se plîngeau noului domnitor numit de Poartă că ***cea mai bună parte a ţării, însăşi sufletul şi puterea ei de a-i hrăni, mai mult de jumătate din Principat, într-un cuvînt partea de cîmpie şi inima Moldovei*** fusese dezlipită de moşia voievozilor, că sînt siliţi să plătească visteriei otomane acelaşi neschimbat tribut, se arătau lezaţi în interesele lor de noul hotar şi au avut naivitatea de a propune ca o parte a Valahiei pînă la rîul Ialomiţa să fie alipită ţinuturilor care îi mai rămăseseră acestei Moldove ciuntite, incapabilă să-şi îndeplinească vechile obligaţii[100].

Cînd Înalta Poartă porunci o opţiune dînd şi un termen destul de scurt, mulţi boieri de vază au preferat să-şi vîndă bunurile pe un preţ de nimic ţăranilor sau speculanţilor greci şi rămaseră la Iaşi, în Moldova ***turcă***, pe lîngă ***hospodarul grec.*** În fruntea acestor emigranţi se găseau Ioan Balş, Iordaki Cantacuzino şi Constantin Paladi; Constantin Mavrocordat care declarase că vrea să se stabilească în Basarabia, îşi schimbă părerea. Dacă printre nobilii basarabeni de atunci se găseau multe nume cunoscute – unii înzestraţi cu privilegii ale nobilimii ruse – chiar şi Ghica (Constantin şi Ştefan), Cantacuzino (Constantin), Sturdza (Ioan), Millo, Rosetti (Vasile), Cazimir, Răşcanu, Rusu, Iamandi, Leondar, fără a-i mai socoti pe reprezentanţi familiilor mai puţin importante, nu e vorba de imigranţi ci de personaje de mediocră importanţă socială şi politică surprinse de ocupaţie pe singurele moşii avute[101]. Chiar şi printre aceşti boiernaşi s-au găsit mulţi pe care o tendinţă firească i-a făcut să treacă Prutul, pentru a nu se despărţi de acele instituţii seculare cărora Ciciagov le recunoscuse dreptul la simpatia statornică a naţiei. Cu atît mai mult cu cît începînd cu 1813, guvernator nu mai era moldoveanul Sturdza ci un general Harting, de origine finlandeză, dar căsătorit cu o rudă a predecesorului său.

Chiar şi atmosfera vieţii publice rămăsese moldavă. Constituţia acordată de ţarul Alexandru I, în 1818 în timpul vizitei făcute la Chişinău, constituţie sprijinită pe vechile obiceiuri, a fost publicată atît în română cît şi în rusă. Bisericile continuau să-şi ţină liturghia în română şi din Moldova erau aduse cărţile de mare trebuinţă.

Actele particulare erau redactate în aceeaşi limbă ca şi în trecut, aceeaşi limbă era folosită şi în contractele întărite de administraţie sau în actele judecătorilor.

Chiar și ștampilele birourilor purtau inscripții românești. Un grec din Valahia, Manega, care a avut chiar grija întocmirii noii legislații, cu totul originală, studiată mai recent de istoricul acelor evenimente, românul basarabean Caso, a fost ministru al imperiului. Dar toate acestea nu contribuiau la păstrarea vechilor legături cu ținuturile aflate între Prut și Carpați. Departe de a căuta să urmeze exemplul Austriei care își folosea provincia de limbă română, pentru a-i atrage pe românii supuși bunului plac al turcilor și lăcomiei grecilor, Rusia instituind la noua frontieră o carantină aproape permanentă, părea că vrea să împiedice orice relație între cele două părți ale vechii Moldove. ***Nu ar fi nevoie de alte dovezi pentru a vedea că și de această dată, nu exista continuitatea cuvenită unei politici consecvente făcînd tot posibilul pentru a ajunge la o anexare întreagă și definitivă.***

NOTE

1. N. Iorga, *Acte și fragmente,* II, pag. 137–138.
2. ***Ibid.,*** pag. 139.
3. ***Ibid.***
4. Hurmuzaki, X, pag. XXVIII–XXIX, XXXIII.
5. ***Acte și fragmente,*** II, pag. 173.
6. ***Ibid.,*** pag. 178 și urm.
7. ***Ibid.,*** pag, 191–192.
8. ***Ibid.,*** pag. 194.
9. ***Ibid.,*** pag. 212.
10. ***Ibid.,*** pag. 211.
11. ***Ibid.,*** pag. 208.
12. ***Ibid.,*** pag. 209.
13. ***Ibid.,*** pag. 215.
14. Hurmuzaki, ***Documente,*** X, pag. 25.
15. ***Ibid.,*** pag. 26–27.
16. ***Ibid.,*** pag. 27.
17. ***Ibid.,***
18. ***Ibid.,*** pag. 37.
19. ***Ibid.,*** pag. 29.
20. ***Ibid.,***
21. ***Ibid.,*** pag. 32.
22. ***Acte și fragmente,*** II, pag. 217 și urm.
23. ***Ibid.,*** pag. 224.
24. ***Acte și fragmente,*** II, pag. 231, 232; Analele Academiei Române, XXXII, pag. 212 și urm.
26. Arhiva românească, II, pag. 296–298.
27. ***Ibid.,*** pag. 292 și urm.; Analele Academiei Române, XXXIII, pag. 249 și urm.
28. Nistor, în colecția Hurmuzaki, XVI, Cf. vol. X, pag. XLII.
29. ***Ibid.,*** pag. XLII.
30. ***Acte și fragmente,*** II, pag. 256.
31. ***Ibid.,*** pag. 270.
32. Drăghici, ***Istoria Moldovei,*** II, pag. 53–54.
33. Memoriile citate, pag. 222 și urm.
34. ***Ibid.,*** pag. 270.
35. Convorbiri literare, 1901, pag. 1126 și urm. și urm. și N. Iorga, ***Geschichte des rumänischen Volkes,*** II, pag. 197 și urm.

36. *Anale citate*, pag. 228 și urm.
37. *Acte și fragmente*, II, pag. 311.
38. *Ibid.*, pag. 312.
39. *Ibid.*, pag. 270.
40. Hurmuzaki, *Suppl.* I 2, pag. 73, no. CXXVIII.
41. *Acte și fragmente*, II, pag. 292–293. *Ibid.*, pag. 296 și urm.
42. *Acte și fragmente*, II, pag. 344–345 și urm.; Stefanelli, în Analele Academiei Române, XXIII; N. Iorga, *Istoria Bisericii române*, II, pag. 195.
43. *Genealogia Cantacuzinilor*, pag. 339.
44. *Acte și fragmente*, II, pag. 36.
45. *Ibid.*, pag. 341.
46. *Ibid.*, pag. 351; Cf.N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, Prefața.
47. *Acte și fragmente*, II, pag. 36.
48. *Ibid.*, pag. 367–369.
49. *Ibid.*, pag. 369.
50. *Ibid.*, pag. 369–370.
51. *Ibid.*, pag. 371–372.
52. *Ibid.*, pag. 394.
53. *Acte și fragmente*, II, pag. 402, 465.
54. *Ibid.*, pag. 406.
55. *Ibid.*, pag. 406–408.
56. *Ibid.*, pag. 408–409.
57. *Acte și fragmente*, pag. 409.
58. *Acte și fragmente*, pag. 411–412, *Ibid.*, pag. 412–413.
59. *Ibid.*, pag. 415–416.
60. *Acte și fragmente*, pag. 418.
61. *Ibid.*, pag. 418–420.
62. R. Rosetti, în, Analele Academiei Române, XXXI, pag. 488–491.
63. Vezi, N. Iorga, *Relațiile românilor cu sârbii*, București, 1914.
64. Idem, *Acte și fragmente*, II, pag. 425.
65. *Ibid.*, pag. 423 și urm.
66. *Ibid.*, pag. 425–427.
67. *Ibid.*, II, pag. 436.
68. V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, IX, pag. 176–177.
69. *Acte și fragmente*, II, pag. 443.
70. Sturdza, *op. cit.*, I, pag. 911.
71. *Acte și fragmente*, II, pag. 435, 439.
72. Dionisie Eclesiarhul, în Papiu, *Tesaur*, II, pag. 218.
73. Vezi și Langeron, în Hurmuzaki, *Suppl.* I 3, pag. 110.
74. *Acte și fragmente*, II, pag. 436–437.
75. *Ibid.*, pag. 440.
76. *Ibid.*, pag. 441.
77. *Ibid.*, pag. 445.
78. Analele Academiei Române, XXXII, pag. 182.
79. *Acte și fragmente*, II, pag. 444.
80. Hurmuzaki, Suppl., II, pag. 523–577.
81. *Acte și fragmente*, II, la această dată.
82. Denis Eclesiarhul, *op.cit.*, pag. 219–220.
83. *Acte și fragmente*, II, pag. 448.
84. *Ibid.*,
85. *Ibid.*, pag. 451, 452. Aceleași declarații, pag. 456–457.
86. *Ibid.*, II, pag. 457.
87. *Ibid.*, pag. 452.
88. *Ibid.*, pag, 453. Cf. 458.
89. *Ibid.*, pag. 454.
90. *Ibid.*, II, pag. 456.
91. *Ibid.*, pag. 458–459.

92. *Ibid.,* pag. 459.
93. *Ibid.,* pag. 463.
94. *Ibid.,* pag. 463 şi urm.
95. *Ibid.,* pag. 463–466.
96. *Anale citate,* pag. 160 şi urm.
97. *Acte şi fragmente,* II, pag. 485–486.
98. Vezi lucrarea noastră asupra Basarabiei, pag. 142.
99. R. Rosetti, în, Analele Academiei Române, XXXI: „Arhivele senatorilor de la Chişinău".
100. Codrescu, *Uricariul,* IV, pag. 343 şi urm.
101. N. Iorga, *Basarabia*, pag. 160 şi urm.

[1] Nicolae Mavrogheni, Domn al Ţării Româneşti între anii 1786–1790.

[2] La 27 iulie 1790 s-a încheiat acordul austro-prusian de la Reicherbach, prin care Prusia renunţă la planurile de război împotriva Austriei, iar partea austriacă îşi anula proiectatele cuceriri în cadrul Imperiului Otoman.

[3] La 4 august 1791, pe baza principiului statu-quo-ului, s-a încheiat, la Şiştov (azi Sviştov), tratatul de pace austro-turc.

[4] Gavriil Bănulescu era originar din Bistriţa Năsăudului.

[5] Ambrosie de Ecaterinoslav a fost vicar mitropolit în Moldova în perioada 1788 – ianuarie 1792.

[6] La 9 februarie 1801 s-a încheiat tratatul de pace franco-austriac de la Lunéville, prin care se confirmă stăpînirea Franţei asupra Belgiei şi asupra malului stîng al Rinului şi de asemenea, Franţa devenea practic un arbitru în Peninsula Italică.

[7] În urma înfrîngerilor suferite de Rusia la Eylau (8 februarie 1807) şi la Friedland (14 iunie 1807) unde oastea rusă este zdrobită de francezi, s-a încheiat la 7 iulie 1807, la Tilsit, tratatul de pace ruso-francez prin care este dezmembrată Prusia, iar Rusia se raliază la Blocada continentală instituită de Napoleon Bonaparte împotriva Angliei.

[8] Ignatie Grecul, numit mitropolit al Ţării Româneşti la 15 ianuarie 1810 şi instalat la 5 mai 1810, a deţinut această funcţie pînă la 10 august 1812.

CAPITOLUL X

RUSIA ŞI MIŞCĂRILE CONSTITUŢIONALE DIN ŢĂRILE ROMÂNE PÎNĂ LA UNIREA PRINCIPATELOR

Dar, alături de politica rusă propriu-zisă mai exista o alta dusă sub protecţia şi cu responsabilitatea Rusiei de elementul grec, mai puţin numeros în diplomaţie şi în armata imperiului, decît elementul german, dar la fel de ambiţios şi de egoist în urmărirea propriilor sale interese.

După anexarea Basarabiei, dacă Strogonov, un rus de viţă veche, îl reprezenta pe Ţar la Constantinopol, funcţiile consulare de la Bucureşti şi Iaşi erau în mîinile unor greci autentici care avînd scopuri revoluţionare de eliberare naţională şi nefiind deloc bieţi paraziţi ai Statului otoman ca grecii fanarioţilor de pînă atunci, au izbutit să-şi cîştige simpatia ultimilor domnitori, a boierilor, a episcopilor şi a egumenilor şi să-i atragă încet-încet spre propria lor politică. Consulul rus Kiriko, destituit în 1817, a fost urmat de Pini în Valahia şi de Pisani în Moldova. Ambii au avut legături cu acea misterioasă societate înfiinţată după modelul lojelor carbonare din Occident, ***Eteria prietenilor***, cu numeroase şi importante ramificaţii la Odessa şi Tangarog, în Crimeea şi chiar în Basarabia, avînd comanditari în rîndul negustorilor bogaţi, informatori în cel al diplomaţilor precum Capo-d'Istria şi conducători printre foştii domnitori refugiaţi în Rusia. Îndrăznind să dea de înţeles că marele lor comandant „suprem“ (arche) este însuşi Ţarul care purta numele marelui erou macedonean, grecii l-au propus în funcţia de general al apropiatei invazii în Principatele considerate pămînt grecesc, parte integrantă a viitorului Imperiu bizantin, pe Alexandru, fiul cel mare al lui Constantin Ipsilanti, faimos ofiţer rănit în războaiele împotriva lui Napoleon. Acesta se bucura şi de sprijinul secret al ţarinei soţia lui Alexandru I, cea care mai tîrziu va fi surprinsă cerînd lămuriri despre ***expediţia*** prinţului Ipsilanti[1].

În timp ce adevărata Rusie, Rusia tradiţională se arăta după 1812, preocupată numai de a dobîndi fără a duce un război, gurile Dunării la care renunţase de nevoie prin pacea de la Bucureşti – părăsind şi Serbia în voia sorţii – această altă Rusie, cu totul nouă, a consulilor şi a dragomanilor se frămînta fără încetare pentru a le da grecilor prin ruşi, dar nu şi pentru ruşi, o mare patrie, în locul acelui Bizanţ slavon visat cîndva de Ecaterina a II-a.

Încălcările de tratate şi de convenţii, comise de domnitorii fanarioţi spre a-şi spori averile şi cele prin care se făceau vinovaţi faţă de Înalta Poartă fiind pedepsiţi de aceasta, dar în propriul ei folos pecuniar, era motiv neîncetat de noi conflicte. Dar nu în Rusia ci în Austria, fugi în 1818, după o cîrmuire neruşinată, Ioan

Caragea (Karatzas)[2], principalul său agent fiscal Bellio avea aici o rudă care era iscoada stăpînului său la Viena şi informatorul celor doi domnitori români în probleme de politică externă, cel care-i reprezenta în consiliile politice ale Europei, era nu un oarecare diplomat petersburghez, ci chiar faimosul de Gentz, un Metternich de mîna a doua.

Acesta era stadiul pregătirii noii mişcări insurecţionale greceşti cînd în februarie 1821, după cîteva întîrzieri, Alexandru Ipsilanti intră în Basarabia guvernată de grecul Katakatzi, trecu Prutul însoţit de unul dintre fraţii săi, de Gheorghe Cantacuzino, locotenent de husari care în 1818 călătorise la Constantinopol, de Kalliarki, fratele Mitropolitului de Efes şi acesta ofiţer activ. Grecii din Odessa se grăbiseră să se înroleze sub drapelul acestui Phoenix reînviat din propria-i cenuşă. Domnitorul Valahiei, bătrînul Alexandru Şuţu, murise de curînd şi conducerea ţării pînă la numirea unui nou domnitor era asigurată de un grup de boieri greci sau grecizaţi. Pini avea înscris în registrele sale numele unui căpitan de arnăuţi Iordaki, aromân vorbitor de limbă greacă şi acesta din urmă credea că poate dispune de ţăranii ridicaţi între timp de Tudor Vladimirescu, înscris de el, la Viena, în Eterie. Se cerea deschis lui Wittgenstein, comandantul militar al Basarabiei, să îndrume trupele Ţarului în sprijinul unei cauze pe care o cunoştea şi o favoriza. Cînd în cele din urmă plebea musulmană din Constantinopol şi oficialităţile otomane au început să-i prigonească pe restauratorii *in spe* ai Constantinopolului creştin, fugarii se îmbarcară pentru Odessa. Locuitorii greci ai acestui oraş crezură că recunosc în cadavrul unui bătrîn adus de valuri, pe Patriarhul Grigorie torturat de turci pentru trădare şi chemară toate oficialităţile să ia parte la măreţele lui funeralii. În aprilie 1821, Dimitrie Ipsilanti, în uniformă imperială, recruta oşteni pentru cauza eliberării.

Nu vom urmări fazele prin care a trecut diplomaţia rusă, ocupată pe atunci cu tratatul Sfintei Alianţe şi avînd o tradiţională aversiune împotriva oricărei mişcări revoluţionare, fie ea chiar îndreptată împotriva unui stăpîn musulman, împotriva acelei mişcări de durată pe care nimeni din întreaga Europă nu a reuşit să o stăpînească. Dar reprezentanţi Suveranului care, conform tratatelor, avea dreptul de a ***proteja Bisericile răsăritene*** din Orient, nu puteau privi nepăsători masacrul unui popor de aceeaşi religie şi mai ales la profanările intenţionat cinice care i se adăugau. Ocuparea Principatelor de mii de soldaţi turci, printre care şi asiatici care nu se dădeau înapoi de la jafuri, era de asemeni, o încălcare a tratatului deşi era evident că Poarta nu avea altă cale de ales pentru a reintra în drepturile sale atinse de răscoală. Nu a fost în suficientă măsură semnalat detaliul că Tudor, care ajunse curînd să-l înfrunte pe Ipsilanti văzînd în el reprezentantul unei cauze cu totul străină ţării şi care a fost ucis în urma unei intrigi ţesute de grecii din anturajul conducătorului eterist, s-a întîlnit de mai multe ori în taină cu ambasadorul Austriei, Fleischhachel von Hackenau şi că acest agent şi tălmaciul acestuia, Udricki, au fost mereu la curent cu toate secretele revoluţiei din Principate.

Pentru Rusia se punea din nou problema recîştigării prestigiului său în Orient, prestigiu ce era o condiţie indispensabilă a existenţei sale morale. Rusia a început prin a protesta, apoi în august 1821 îşi rechemă ambasadorul şi consulii. Credea că se poate opri aici, dar afacerile din Morea, imixtiunea egiptenilor veniţi în ajutorul Sultanului, tentativa Angliei şi a Franţei de a juca primul rol prin

intervenţia hotărîtoare a flotei lor în lupta de la Navarin în 1827 [1], l-au hotărît pe noul ţar Nicolae să declare războiul pe care Alexandru I, fratele său, l-a evitat pînă în ultima clipă a vieţii, dovedind prin îndelungata-i răbdare că nu se socotea un distrugător recunoscut de stăpînirea otomană în Europa.

Ocupaţia turcă din Principate a provocat o puternică emigrare a celor mai de vază boieri şi preoţi. Cei care au căutat adăpost în Transilvania, în vechile locuri Braşov-Kronstadt şi Sibiu-Hermannstadt, în capitala Bucovinei austriace, Cernăuţi-Czernowitz, în alte localităţi ale acestei provincii, dar şi în Basarabia cum a fost cazul Mitropolitului Veniamin, n-au fost în mare parte compromişi în mişcarea eteristă. În ciuda rangului său de fiu de domnitor, în ciuda descendenţei sale româneşti prin mamă – o Văcărescu, nepoată a primului poet el renaşterii naţionale – Ipsilanti nu s-a bucurat de primirea călduroasă la care se aşteptase; boierimea a făcut gol în jurul reprezentantului acestei cauze care, poate că era a eliberării, dar nu a eliberării lor proprii. Cît despre popor, acesta a rămas nepăsător pînă cînd abuzurile făptuite de aceşti străini le-au trezit ura.

Dar niciodată nu se invocă în van acest principiu de libertate care îşi găseşte apoi singur calea prin el însuşi. Spectacolulul revoluţiei elene, servi de exemplu boierilor, în parte educaţi de dascăli străini, abonaţi prin agenţia austriacă la ziarele Occidentului şi, prin urmare, la curent cu mişcările revoluţionare care zguduiau bătrîna Europă. În adăpostul lor, au avut timp să discute despre viitorul ce le aştepta naţiunea, într-o vreme în care o nouă ordine părea că trebuie stabilită pe un întreg continent. Şi cum remediul împotriva abuzurilor era universal cunoscut, au început a lucra la cel panaceu care ar fi fost o Constituţie.

Bazele acestor proiecte de Constituţie fuseseră puse de mult, de boierii anului 1772 care ceruseră reorganizarea ţării şi care după război, au dorit pentru Valahia, domnia unui pămîntean, a bătrînului Ştefan Prîşcoveanu, de petiţionarii valahi din 1790 care aveau în vedere aceleaşi schimbări interne şi, mai aproape, în 1818, de boierimea din Bucureşti care provocînd retragerea Mitropolitului grec Nectarie, a înaintat Porţii, printre alte dorinţe şi pe aceea ca fiecare domnitor fanariot să se întoarcă la Ţarigrad însoţit de clientela greacă pe care a adus-o în ţară. Existau totuşi deosebiri în ceea ce priveşte modalitatea.

Se formase mai ales în Moldova, o întreagă grupare care conta pe concursul Turciei degrevate de piedici şi capabilă să-şi înţeleagă propriile interese care nu erau şi cele ale paraziţilor fanarioţi. Această partidă trebuia să se întărească prin indolenţa Rusiei. Se poate spune că boierii de rangul doi rămaşi la Iaşi, sub ocupaţie, înconjurîndu-l pe caimacamul numit de Înalta Poartă, Ştefan Vogoride, un grec „credincios“, nu concepea să se adreseze unui alt tron decît celui al stăpînului legitimi şi să obţină cele dorite decît prin mila Sultanului: în primul rînd, restabilirea regimului domnitorilor pămînteni, aleşi de ţară şi doar confirmaţi de Poartă.

Dar principalii membri ai aristocraţiei moldave şi cei din Valahia, fără deosebire se adresară Rusiei, îndemnaţi sau nu de Pini, care din exilul său transilvănean îşi continua opera la care se angajase.

La începutul acestei mişcări eliberatoare exista o partidă consevatoare alcătuită din Mitropolitul Dionisie Lupu [2], un român „naţionalist“, din Nicolae Mavros, un grec foarte cultivat şi nestatornic, din unii membrii ai familiilor

Filipescu și Ghica și Ion Șamurcaș, unul dintre banii Olteniei, toți aceștia ascultînd de indicațiile consulului, ***se plecau la picioarele tronului Majestății Sale Imperiale", în numele Sfîntei noastre credințe comune*** – ca în 1770 – pentru a-i reaminti vechile privilegii ale țării, neîncetat trecute cu vederea de turcii care ***nu ne-au supus moșia cu puterea armelor*** și pentru prima dată invocau chiar acel precedent de libertate reprezentat de domnia lui Mihail Viteazul, domnie încununată de atîtea victorii asupra păgînilor. Soluția tuturor greutăților ar fi fost alipirea la Rusia, la „stăpînirea" acestei Puteri cu ***drepturile și privilegiile pe care bunătatea și dreptatea Sa*** – aceea a Țarului – ***le vor dicta. Sufletul preafericit al nemuritoarei Ecaterina a Doua, de luminoasă pomenire*** se adăuga, ***va împărtăși din ceruri, fericirea noastră pe care a gîndit-o*** și care ar fi înfăptuită prin voința acestui nou Alexandru-cel-Mare care era Țar.[3]

Boierii tineri, formați în școlile liberale ale Occidentului, cărora li se alăturase marele și bogatul ban Grigore Brîncoveanu și mereu agitatul Constantin Bălăceanu vorbeau despre același lucru, dar într-alt stil. Jargonul revoluționar era la îndemîna secretarului lor, grecul Alexandru Villara, sortit să joace mai tîrziu un mare rol. Șaisprezece boieri au fost trimiși și în deputațiune la Petersburg pentru a face cunoscute uneltirile lui Pini și a cere o reorganizare completă a Valahiei; covîrșită de impozite și ruinată de o cîrmuire neputincioasă. Avem programul amănunțit al acestor revendicări ce cuprind în primul rînd, o domnie pămînteană, alungarea grecilor din țară mai cu seamă a noilor greci care puteau să aducă noi „hospodari".[4]

Dar la sfîrșitul anului 1821, Înalta Poartă făcea cunoscută trimișilor boierimii moldave, hotărîrea sa de a numi un domn pămîntean ales din mijlocul boierilor cu vază. Firmane date în luna iunie 1882 au trimis la București și Iași ca domni în numele Sultanului, pe Grigore Ghica și Ioan Sturdza, boieri vechi și de neîndoielnică credință.

Emigranții nu au vrut să-i recunoască prin reîntoarcerea lor în țară. Auziseră zvonuri despre războiul ce trebuia în curînd să izbucnească între Puterea protectoare și Turcia, iar ei așteptau timpul unei schimbări radicale în favoarea lor. Cum Ghica îl somă pe Mitropolit să dea exemplu celorlalți luîndu-și din nou în stăpînire Scaunul și cum Dionisie Lupu nu a crezut că e nevoie să se supună primejdiilor unei întoarceri, a fost uns un nou cîrmuitor al Bisericii valahe [3], și protestele arhiepiscopului gonit din scaunul său se alăturară chemărilor grabnice ale boierilor deposedați de averi, adresate lui Nesselrod și chiar Țarului. Mitropolitul moldav se arătă mai împăciuitor, dar partida reformatorilor sprijinită de Rusia își continuă uneltirile dincolo de hotare, condusă de persoane la fel de importante: Iordaki Roznovanu, pretendent la tron și fiul său Nicolae abia întors din străinătate, Cantacuzino Pașcanu, Răducanu Rosetti, Alecu Ghica, Alecu Sturdza și în sfîrșit, poetul Conachi. Poate că aceștia ar fi dorit mai degrabă protecția Austriei imobilizată de politica lui Metternich care nu era interesat decît să urmărească liberalismul european. Singurul care a rămas neclintit în devotamentul său față de principiul de religie și de ordine monarhică întruchipat de Țar a fost Mihail Sturdza bărbat încăpățînat și energic care trebui să-și croiască drum spre tron.

S-a încercat să se zădărnicească uneltirile boierilor emigraţi dîndu-i-se Moldovei fără imixtiunea celor fugiţi şi fără garanţia guvernului imperial Constituţia mult dorită. Cum Înalta Poartă avea de gînd să-şi retragă trupele dacă i se oferea o suficientă garanţie că ordinea nu va mai fi tulburată, în 1823 a început redactarea acestui act. El trebuia să conţină 77 de puncte şi Mihail Sturdza îl aduse la cunoştinţa prietenilor săi; în 1824 la consulatul rus se aflase că acest act conţine ideea de ereditate a domniei, a unui Consiliu sau „Senat" de boieri numiţi pe viaţă, avînd dreptul de a fixa şi de a controla impozitele şi chiar de a se amesteca în conducerea ţării; actul prevedea şi distrugerea nobleţii de sînge în folosul unei elite de funcţionari ca în Rusia, precum şi recrutări pentru formarea unei miliţii autohtone. Rolul determinant al consulilor se încheiase. Moldova urma să devină un „Stat suveran", avînd „legi fundamentale".

Rusia se împotrivi categoric înfăptuirii acestui proiect. Dorea o Constituţie, dar socotea că ea este cea îndreptăţită s-o acorde. Cum toate schimbările făcute pînă atunci în administraţia ţării se datorau influenţei sale pe lîngă Înalta Poartă, acestea fiind consemnate în înţelegeri clare încheiate cu aceasta, Rusia vedea în menţinerea dreptului de protecţie pe care nu-l cîştigase prea uşor, o problemă de prestigiu esenţial pentru politica rusă.[5]

Agravarea problemei greceşti i-a oferit curînd prilejul de a reveni la vechea atitudine autoritară în Constantinopol unde Austria nu avea nici intenţia, nici mijloacele de a se impune şi unde nici Anglia, nici Franţa nu-şi afirmaseră încă interesele antagoniste. Minciaki, numit consul general al Principatelor, la sfîrşitul anului 1822, în locul lui Pini,[6] a ajuns la Constantinopol, în ianuarie 1824, pentru a continua direct discuţiile care pînă atunci fuseseră încredinţate intermedierii amicale a ambasadorului englez[7] şi a reuşit să obţină retragerea trupelor turceşti în acelaşi an din Principatele unde acestea se încăpăţînau să rămînă de teama întemeiată a unei noi ocupaţii ruseşti şi unde căutaseră să înlătureze toate schimbările strecurate ca urmare a insurecţiei greceşti, revenind pur şi implu la status-quo. În luna mai 1826, nu mai existau soldaţi otomani pe malul stîng al Dunării. Curînd Rusia reuşi pe calea diplomatică să obţină trimiterea la Cetatea-Albă (Akkerman), în Basarabia considerată punct de frontieră, a unor delegaţi turci însărcinaţi să permită restabilirea vechilor relaţii între cele două Imperii.

Dacă viitorul Principatelor figura în prima linie a programului conferinţelor începute în august, faptul nu trebuie pus doar pe seama unei preocupări deosebite a Rusiei faţă de acestea. O întreagă mişcare petiţionară, de memorii şi de proiecte de constituţie care i-a frămîntat pe boieri în timpul anilor de criză se apropia de ţinta finală. Ca în vremea lui Petru-cel-Mare şi mai ales a Ecaterinei a II-a, diplomaţia rusă, urmărindu-şi interesele speciale, despre care nu este cazul să vorbim aici, trebuia să depindă, într-o problemă de prestigiu şi de influenţă de o mişcare în care românii înşişi au avut iniţiativa şi căreia îi păstrau în parte, conducerea.

La 22 octombrie s-a aflat la Bucureşti vestea încheierii actului de la Akkerman (Cetatea-Albă) semnat în ziua de 7 a aceleiaşi luni. *Negocierea amicală* îşi atinsese scopul şi teama unui nou război se risipi. Trimişii Ţarului – Voronţov şi Ribeaupierre – au reuşit să smulgă de la „murabazii" otomani concesii de cea mai mare importanţă. Ţările române aveau confirmarea tuturor tratatelor şi

privilegiilor anterioare, hatişeriful din 1802 trebuia republicat şi într-un termen scurt. Pentru a-l „completa“ s-a hotărît, dată fiind noutatea introdusă de Poartă de a-i îndepărta pe străinii care pînă atunci ocupaseră tronul, ca viitorii domnitori să fie aleşi de Divane, prin boieri şi, mai ales, „după vechiul obicei al ţării“. Poarta rămînea, bineînţeles, liberă de a nu încuviinţa alegerea făcută de ţară, dar numai după ce Curtea Rusiei recunoştea la rîndul ei, „motivele grave“ ale acestui refuz. Termenul de şapte ani pentru fiecare domnie era menţinut, la fel şi modalităţile de destituire asupra cărora cele două Curţi s-au înţeles în prealabil şi, pentru a înlătura de acum înainte calea ocolită şi comodă a „abdicării“, erau impuse în acest caz, aceleaşi modalităţi ca pentru destituire. Situaţia foştilor domnitori şi a fiilor acestora era astfel reglementată încît să împiedice intrigile. Se prevedea încă o dată înapoierea teritoriilor răpite şi se acorda o scutire de tribut pe doi ani. Celor două ţări le era recunoscută şi un început de libertate a comerţului.

În aceste clauze se întîlnesc amintirea conflictelor intervenite între domnitori şi consuli în ultimii ani şi mai ales doleanţele celor care au alcătuit Constituţiile moldavă şi valahă.

Dar românii aveau nevoie de o Constituţie, aşa cum era ea în ţările Occidentului care le serviseră de model, impusă de „naţiune“ sau acordată de Suveran. Chiar numele acestui act putea fi dezagreabil reprezentanţilor celor două Puteri apărătoare a vechii ordini a lucrurilor, dar în realitate acestea simţeau că este imposibil a se lipsi de el. *Constituţia a trebuit să fie acordată datorită voinţei repetate a majorităţii boierilor.*

Şi chiar nu s-a încercat să li se acorde condiţiile constituţionale ale viitoarei existenţe a ţării lor. Trebuia ca ei să poarte onoarea şi răspunderea marilor schimbări, cărora doreau să le dea viaţă. Se recunoştea că ***tulburările survenite în ultimii ani în Moldova şi în Valahia au adus cea mai gravă atingere ordinii în diferite ramuri ale administraţiei*** şi se prevedea că ***măsurile necesare ameliorării situaţiei Principatelor*** vor fi luate de domnitori în înţelegere cu Divanele, măsuri care vor forma ***obiectul unui regulament general pentru fiecare provincie.***

Consulul Rusiei, Leslie, se instalase la Iaşi şi sosirea lui era văzută ca o garanţie a păcii; postul de la Bucureşti i-a fost încredinţat levantinului Domnando. Boierii emigraţi se grăbiră să se întoarcă; candidaturile la tron erau deja schiţate: în Moldova, bătrînul Roznovanu îşi făcea o intrare princiară, în timp ce în Valahia se vorbea de ambiţiile lui Brîncoveanu şi ale lui Gheorghe Filipescu. Cînd plenipotenţialul rus, acelaşi Ribeaupierre, trecu prin cele două capitale româneşti pentru a lua în primire conducerea ambasadei de la Constantinopol, ambiţiile se plecară cu umilinţă la picioarele influentului personaj care a fost nevoit să înghită multe plăceri lumeşti şi cît pe ce să primească dovezi palpabile ale devotamentului ce i se purta; le-a recomandat tuturor celor care nutreau o speranţă ***concordie şi absenţă a intereseului personal.***[8]

Şedinţele comitetului însărcinat cu pregătirea „Regulamentului“ ar fi fost deschise mai devreme, dacă evenimentele nu s-ar fi precipitat în Grecia făcînd zadarnică, cel puţin pentru moment, toată risipa de diplomaţie din care rezultase actul de la Cetatea-Albă. În primăvară, Ribeaupierre era înapoi şi în aprilie se aştepta o nouă invazie în Moldova. Confirmarea înţelegerii, ajunsă în mai, nu linişti spiritele şi nici prezenţa consulului Minciaky nu reuşi să potolească temerile. La

sfîrşitul anului 1827, obiectele de preţ au început să fie împachetate sub privirea consulului ce părea că nu vrea să se amestece.

În cele din urmă emoţiile s-au domolit. Reprezentanţii boierimii din care, pentru fiecare ţinut, doi erau aleşi de domnitor iar doi numiţi de la Petersburg, începură să se ocupe de noua Constituţie a ţării, adunînd materiale şi făcînd observaţii. Poarta încercă zadarnic să-i descurajeze prin observaţiile sale. Aceasta era situaţia cînd şi-au făcut apariţia la Iaşi primii ofiţeri ruşi anunţînd un nou război hotărît la Petersburg, după bătălia de la Navarin, de Voronţov însuşi şi de colonelul Liprandi.[9] Însă abia pe 7 mai, Minciaky, părăsind Bucureştiul sub un motiv oarecare, dădu semnal emigrărilor; în aceeaşi zi, trupele ruseşti ale generalului Wittgenstein trecură Prutul prin trei puncte diferite (Sculeni, Fălciu, şi Vadul-lui-Isac).[10] În 12 mai, avangarda comandată de Geismar intra în Bucureşti, generalul Roth, comandantul suprem, făcîndu-şi în aceeaşi zi, intrarea solemnă.

Nu avem informaţii sigure asupra felului în care au fost primiţi în Bucureştiul din care domnitorul lipsea pentru a se întoarce după doar cîteva zile şi a se retrage resemnat în viaţa particulară; o partidă filo-austriacă se formase şi ea nu privea cu ochi buni întoarcerea acestor vechi protectori care nu au satisfăcut ambiţiile membrilor ei, foşti clienţi devotaţi ai consulatului rus. La Iaşi, unde reuşise să înnoade relaţii preţioase cu un număr oarecare de boieri, Liprandi, prefăcîndu-se a fi bolnav, a stat mult timp pregătind condiţiile materiale necesare invaziei. Acest emisar, somat de domnitor şi obligat apoi să plece, s-a aflat în fruntea ulanilor ce se prezentară la curtea bătrînului Ioan Sturdza în ziua Sfîntului Gheorghe şi s-a arătat gata să-l păzească pe cel care fusese pînă atunci domnitor: ***Dumnezeu singur îmi ajunge să mă păzească*** îi răspunse Sturdza. După trei zile îşi părăsea capitala pentru a se stabili în Basarabia.[11]

Din 10 februarie, Teodor Pahlin fusese numit ***preşedinte al Divanelor Moldovei şi Valahiei*** şi îşi ocupă postul pe la sfîrşitul lui mai. Minciacky i se subordona fiindu-i consilier principal, iar Pavel Pisani răspundea de aprovizionare. Un comitet de şapte boieri aleşi dintre membri partidei ruse – ***Divanul general al Principatului*** – luă conducerea fiecărei provincii. Se recurge uneori, la serviciile unei ***Adunări generale*** convocată de agenţii consulari. Apoi, întrucît boiernaşii protestară împotriva privilegiilor acordate confraţilor de vază ce-şi apărau interesele, a trebuit chemată întreaga clasă fără a se ţine seama de rang.[12]

Dar în timpul lui Pahlin şi mai apoi în vremea lui Joltukin, un soldat aspru ***mai de temut decît hanii tătarilor***, situaţia s-a înrăutăţit, ruşii nu aveau nici un contact cu ţara şi dregătorii ei în afara celui de care aveau nevoie pentru a-şi asigura aprovizionarea, transportul şi serviciile medicale. Astfel, ocupaţia rusă rămînea – trebuie s-o spunem – străină ţării care îi oferea cu preţul unor suferinţe de nespus, mijloacele necesare întreţinerii armatei permiţîndu-i cîteva luni mai tîrziu, să-i impună pacea lui Ciataldaşa sub zidurile Constantinopolului. Făcîndu-şi intrarea în ţară, Wittgenstein se adresă printr-o proclamaţie redactată şi în limba română, unei populaţii oarecare. A reuşit astfel să piardă şi sprijinul boierilor care erau foarte scrupuloşi atunci cînd era vorba de demnitatea lor personală. Cine ar mai fi putut rămîne sincer devotat – înafară de Mihail Sturdza, obsedat de logica principiilor sale de nezdruncinat – cînd Roznovanu însuşi a fost trimis ca prizonier de război la Nicolaev?

Joltuhin muri la Bucureşti şi postul său fu încredinţat unui personaj de o cu totul altă factură, Pavel Kisselev.

Tratatul de la Adrianopol conţinea clauze de cea mai mare însemnătate pentru Principate. Acestea dobîndeau libertatea deplină a unui comerţ ferit de violentele şi nedreptele rechiziţionări turceşti, restituirea teritoriului ocupat de raialele – Brăila, Giurgiu, Turnu-Măgurele – în locul lor urmînd a se ridica frumoase şi proporţionate oraşe după indicaţiile inginerilor ruşi. Şi în sfîrşit, domnitorii aleşi de ţară în adunările naţionale puteau să ţină frîul guvernului toată viaţa.

Dar Kisselev năzuia mai multe. Cei cinci ani de ocupaţie scurşi pînă la plata întreagă a despăgubirilor prevăzute în tratat au fost folosiţi pentru înfăptuiri de folos public, urmînd modelul napoleonian, nemaivăzute vreodată în Principate; şosele au fost trasate şi executate de ţărani, promenade publice au înfrumuseţat şi însănătoşit oraşele, un serviciu sanitar mai bine rînduit a pus capăt pustiitoarelor molime izbucnite în timpul războiului. Iaşul pînă atunci mai puţin norocos decît Bucureştiul, care îşi mai păstra caldarîmul de lemn, a fost şi el transformat: străzile au fost pietruite de primarul îndemnat şi controlat de noua municipalitate; primele trotuare şi primele lucrări de canalizare ale capitalei moldave datează din acea vreme. Cînd acest prieten al naţiei române a părăsit Principatele, a fost însoţit pînă la Prut cu recunoştinţa cuvenită unui adevărat binefăcător, de moldovenii care organizaseră o ultimă festivitate în cinstea lui. Plecă sfătuindu-şi fiecare colaborator pe care-l îmbrăţişă cu efuziune să urmărească „interesul ţării lor de parcă aceasta ar fi fost propria lui patrie“. Un bătrîn boier, autorul ultimei cronici moldave scria, la mai bine de douăzeci de ani de la plecarea lui Kisselev, despre această administraţie luminată şi activă: „cîrmuirea contelui Kisselev a fost binecuvîntată de toate clasele poporului român, atît pe durata ei cît şi mult timp după aceea. I s-a dăruit indigenatul acestei ţări pe care a vrut s-o transforme prin grija sa stăruitoare întemeind, ca să zicem astfel, o ordine nouă, inseparabilă de amintirea lui.“ [14]

Acest administrator de mare talent şi cu totul devotat misiunii sale era mai curînd unul din ultimii eroi ai „filosofiei“ politice a celui de al optsprezecelea secol căruia umanitatea îi datorează, fără îndoială, multe erori de concepţie, frămîntări cumplite în realizarea proiectelor, dar şi multe instituţii utile pentru viaţa societăţilor moderne.

Anexionist convins, avînd fără încetare în faţa ochilor acele mari Imperii unitare, perfect disciplinate a căror ultimă şi măreaţă imagine a fost dăruită omenirii de Napoleon, Kisselev nu credea cîtuşi de puţin nici în dreptul la viaţă al micilor naţiuni, nici în capacitatea micilor State de a se apăra de cumplita poftă a vecinilor lor. Dar, aşteptînd ceea ce, după el, mai devreme sau mai tîrziu trebuia inevitabil să se întîmple, dorea nu numai să se arate demn de încrederea Ţarului, Suveranului său, dar şi să desăvîrşească această operă de ordine, de dragoste pentru aproapele său şi de civilizare binefăcătoare dînd, pe baza recomandărilor de la Akkerman, Principatelor – cu boierii fostei orînduiri, dar şi împotriva acestora – cea mai bună constituţie posibilă, avînd în vedere trecutul lor, împăcînd şi interesele marelui Imperiu pe care-l reprezenta şi de care fusese trimis.

După ce a înlocuit Marele Divan, nedisciplinat şi dezorientat cu o adunare de slujbaşi alcătuită din foşti membri ai „Departamentelor judiciare“, după ce a

despărţit cele două secţii administrative de aceea care trebuia să aibă doar grija împărţirii dreptăţii, a numit, cu acordul adunării, membrii comitetelor menite să alcătuiască Regulamentul şi, trebuie să recunoaştem că alegerea s-a dovedit foarte potrivită (comitetul moldav cuprindea, pe lîngă boierii bătrîni şi mai mult nepăsători, pe Mihail Sturdza şi pe Conachi). Grupările boiereşti nu încetau să uneltească, unii doreau o Republică aristocratică, iar alţii „o Constituţie liberă şi democratică" şi merseră pînă la a aţîţa la răzmeriţă, însă mîna preşedintelui-plenipotenţial chiar dacă nu era grea precum a predecesorului său şi a adjunctului acestuia, generalul Mircovici, era la fel de hotărîtă. A grăbit comisia să termine cît mai repede cu putinţă o muncă îngreunată de nevoia de a cuprinde întreaga viaţă socială şi de a împăca la tot pasul tradiţiile sfinte ale trecutului cu noile norme ale vieţii politice care, derivînd din principiile gîndirii filosofice moderne, erau hotărît potrivnice la tot ce amintea de vechea orînduire. În luna aprilie 1833, cele două Regulamente fiind terminate, a fost convocată o Adunare generală extraordinară pentru a le aproba conţinutul, apoi lucrarea legislativă a fost solemn prezentată la Petersburg de Mihail Sturdza şi de logofătul valah Villara, însoţiţi de secretarul comisiei moldave, Gheorghe Asachi, principalul reprezentant al noii mişcări culturale ieşene.

Au fost emise diferite păreri asupra acestui regulament care ajunse să fie judecat, nu numai pentru binele pe care îl conţinea atît în numeroasele sale articole cît şi în concepţia generală care se desprinde din acestea, dar şi pentru toate abuzurile pe care nu putea să le împiedice şi care ascunse sub diferite forme, păreau să izvorască din însăşi esenţa lui. De fapt, el corespunde nu atît intenţiilor Rusiei, cît situaţiei existente în Principate. Nu era decît ultimul cuvînt al unei îndelungate frămîntări interne pentru instituirea unei noi ordini a lucrărilor şi o încrengătură de interese pe care nu fusese în stare să le împace. Din el se vede prea bine respectul pentru scriptologia impresionantă, dispreţul pentru tot ce „nu e scris", pasiunea trîndavă pentru complicaţiile inutile, dorinţa de a face paradă de păreri potrivnice în adunările îndreptate împotriva domnitorului care va fi un altul, şi de asemenea, în plan social, dorinţa marilor proprietari de a nu da ţăranilor atîta libertate de cîtă ar fi avut nevoie pentru a profita mai bine de pe urma muncii lor. Pe ici pe colo se întrevăd concepţii cărora încă nu le sosise vremea, dar pe care trebuie să le menţionăm pentru a dovedi că nu au fost uitate – precum aceea privind unirea Principatelor pregătită în Regulament prin aproximativa identitate a instituţiilor şi arătată ca fiind scopul final al propăşirii celor două ţări. Dacă vechea boierime este înlocuită de funcţionari – sperîndu-se în acelaşi timp că li se vor păstra slujbele, mai ales pentru vechii boieri şi descendenţi lor – nu trebuie să uităm că acesta a fost un punct important al programului partidei „turce" de la Iaşi, în 1824,

În acelaşi timp, dacă Principatele dobîndeau prin aceste legi noi un aspect mai modern, consulul rus urma să tragă cele mai mari foloase. Căci Regulamentul Organic este carta Protectoratului proconsular. Kisselev l-a dorit? A cedat el oare la sugestiile acelui birocrat diplomatic care era Minciaky, preşedintele celor două comitete? Poate că da. Dar cum nu se mai dorea un domnitor autocrat şi cum nu exista destul curaj pentru a se cufunda în democraţie, fie ea şi a boierilor egalizaţi prin drepturi, cum aceştia continuau să se suspecteze şi să se distrugă între ei, zădărnicind astfel, în jocul complicat al atribuţiunilor, orice putere reală, exista un

loc gol în stat. Nu e de mirare că generalul Kisselev nu a ezitat să-l ocupe şi neavînd mereu de înfruntat un rival, desfăşură singur o activitate unitară şi consecventă care l-a făcut adevăratul stăpîn al ţării.

Dar pentru Rusia însăşi exista un dezavantaj. Acest consul nefiind întotdeauna un om prea educat, în cele mai multe cazuri era doar un funcţionar oarecare, de origine modestă, străină chiar, îmbătat de putere, căci nimeni nu-l supraveghea îndeaproape, cu ifose de parvenit care aştepta ca nimic să nu-i fie refuzat serenissimei sale persoane importante, cerînd din cînd în cînd, cu un gest imperios să fie proslăvit cu omagii şi argintul bacşişurilor, fără a mulţumi măcar cu un surîs celor supuşi controlului său atotputernic. Însă domnitorul avea în trecutul apropiat atrăgătoare exemple de autocraţii, boierii erau obişnuiţi să fie trataţi cu toate onorurile cuvenite unei aristocraţii ereditare; sufereau mult, nu numai din pricina atingerilor aduse demnităţii lor personale prin atitudini insuportabile, dar şi pentru orice gest necuviincios care le rănea orgoliul atît de sensibil. Întrucît nu se putea protesta fără a provoca denunţuri care puteau aduce pentru boier alungarea din dregătorie şi pentru domnitor destituirea – Alexandru Ghica a fost demis în 1842 pentru că nu fusese pe placul consulului – se tăcea timp îndelungat, se îndura însă fără resemnare pentru a arunca toată greutatea urii strînse, nu împotriva acelui consul trecător care dispărea de la o zi la alta, lăsîndu-i urmaşului său morga arogantă drept moştenire, ci împotriva puternicului Stat reprezentat de aceşti agenţi, ale cărui intenţii – oricît de hotărît şi invariabil anexioniste să fi fost ele – nu dorea în mod sigur, să-şi facă duşmani în acest Orient ce nu putea fi cucerit într-un viitor prea apropiat.

Relaţiile dintre români şi ruşi s-au redus, din nefericire, la aceste neîncetate conflicte dintre consul, pe de o parte şi un domnitor duşman al boierilor sau boieri duşmani ai domnitorului de cealaltă parte. Mai erau şi alte lucruri de ambele părţi. La români exista o conştiinţă naţională în plin avînt, producînd aproape spontan o literatură modernă, interesantă cel puţin pentru vecini, şi în Rusia, o civilizaţie naţională pe care romantismul a făcut-o să înflorească cu o putere demnă de admiraţie şi care, prin multe elemente se apropia de starea sufletească a societăţii româneşti din aceeaşi epocă.

Ne vom permite să trecem cu vederea menajul consular monoton şi neplăcut, care atrage atenţia istoricului asupra unor personaje mediocre îndeplinindu-şi o nevoie antipatică, pentru a ne apleca o clipă asupra unei mişcări a spiritului.

Am văzut ce datora Rusia cărturarilor Moldovei din vremea lui Petre Movilă. În timpul primului război al Ecaterinei a II-a, un călugăr rus ce fusese la Muntele Athos, s-a stabilit mai întîi la mînăstirea Dragomirna, în Bucovina, apoi la Neamţ, era Paisie Velicicovshi şi a fost reformatorul întregii vieţi monahale româneşti prin regulile date vieţii de obşte şi prin îndemnurile la munca mîinilor şi a spiritului; mormîntul său venerat a fost săpat în biserica lui Ştefan cel Mare şi o placă de marmură lucrată ca pentru un voievod îi acoperă rămăşiţele pămînteşti. Un preot, Mihail Strilbiţki, ajutat de fiul său, a fost, cu toate că îndeplinea o misiune politică secretă, harnic tipăritor de cărţi bisericeşti pe care le împodobea cu gravuri şi cu coperte meşteşugit legate.[15]

Dar în acel moment al primei jumătăţi de secol al XIX-lea, şi în Rusia şi în Principate exista o forţă naţională de trezit la viaţă amintindu-i-se marele spectacol

al unui trecut ce încă nu fusese uitat de popor de vreme ce se mai vorbea de el în balade şi în legende şi o întreagă lume a prezentului necumpătat şi plin de nedreptăţi, tragice în ansamblu, comice în detaliu, ce nu puteau fi atacate decît pe ocolite, prin satira mascată a fabulei sau prin alegoria vicleană care îşi ascunde scopul pentru a-l atinge mai repede.

Pentru a-i vorbi de trecutul ei, Rusia l-a avut pe Karamzin [4] (mort în 1826), totuşi un entuziast al vechii orînduiri, admirînd chiar ceea ce avea ea mai crud şi mai nedrept, pitoreasca originalitate a nenorocirilor şi crimelor sale şi sensul ei naţional profund în care credea a fi descoperit nu numai o justificare morală, dar şi valoarea unei călăuze spre viitor. Literatura militantă a românilor a început, de fapt, tot printr-un istoric, Mihail Kogălniceanu, a cărui ***Istorie a românilor***, apărută la Berlin în 1834 şi ***Fragmente de cronici moldave şi valahe*** nu au rămas nici necunoscute, nici nefolositoare eruditilor ruşi în căutare de informaţii străine. A studiat la Lunéville şi Berlin, într-o vreme cînd liberalismul îi seducea pe toţi tinerii şi, dacă el nu s-a lăsat niciodată pradă acestor entităţi abstracte care te fac să uiţi caracterul concret al vieţii naţionale reale, el a extras din aceste inspiraţii occidentale ale tinereţii o dragoste de libertate, o compasiune adîncă pentru suferinţele poporului, o convingere că numai prin satisfacerea deplină a drepturilor se pot întemeia o societate sănătoasă şi un Stat puternic, care au făcut din el nu numai un istoric remarcabil, dar şi un om de Stat chemat să deschidă noi căi de progres pentru neamul său.

Primii poeţi ruşi care au părăsit splendorile reci ale odei pentru a da glas în versurile înecate de plîns ale elegiei, vagilor aspiraţii către un alt ideal, au avut în Vasile Cîrlova, cîntăreţul ruinelor Tîrgoviştei, fosta capitală a Valahiei, un egal român. Pe vremea cînd în Rusia, Puşkin, Lermontov, şi mai tîrziu, Tolstoi se formau în atmosfera de libertate aventuroasă, de dispreţ faţă de viaţă, ce însufleţea armata, tînărul ofiţer Cîrlova şi contemporanii lui, Grigore Alexandrescu, C.A. Rosetti şi Hrisoverghi [5] serveau sub drapelul noii miliţii moldo-valahe organizată în toate privinţele după modelul rus, de Regulament. Dacă această altă armată nu a făcut să bată inimi şi nu a schimbat radical suflete într-o campanie pe pămînt îndepărtat, emoţia şi freamătul luptelor, cele mai frumoase speranţe făceau să bată aripi sub culorile nou desfăşurate de primele regimente româneşti. A rezultat aceeaşi „melancolie", aceeaşi sete de necunoscut, de un ceva ce n-a fost vreodată simţit, acelaşi avînt spre înălţimi cu creste nebănuite, pe scurt, acelaşi romantism lamartinian cînd se plîngea şi byronian cînd se provoca lumea întreagă.

Exista totuşi o deosebire de la o ţară la alta, în această literatură a tinerilor războinici romantici. Elementul epic care a dat noii poezii ruse poemele lui Puşkin şi povestirile lui Lermontov, lipseşte la românii a căror armată nu avusese de dus noi războaie, mulţumindu-se să contemple melancolic stindardele sub care încă victoria nu se întorsese. Şi totuşi unul dintre aceşti poeţi moldavi, cunoscut ruşilor, Costache Negruzzi, a încercat să celebreze în alexandrinii pompoşi ai unui cînt eroic lipsit însă de suflul vremii lui Ştefan cel Mare, evocînd în ***Aprodul Purice*** unul din episoadele vechii epopei. Inspiraţia rusă venită de la Puşkin este evidentă.

Păcatele societăţii ruse au fost satirizate de fabulistul Krîlov (mort în 1844), care împrumută limbajul vag moralist al lui Fedru şi al răutăciosului bonom La Fontaine pentru a lovi puternic, dacă nu şi pe drept, viciile vieţii sociale şi chiar

literare a contemporanilor săi; animalele îl apără de răzbunarea celor ce se puteau plînge de această vervă zeflemistă și răutăcioasă. S-a găsit un român din Basarabia să introducă acest gen în literatura ce abia se năștea în România modernă. Alecu Donici, al cărui tată a trăit în Moldova ascultînd de un singur stăpîn, a dus în noul mediu basarabean al tinereții sale o existență fără strălucire și a fost ofițer al armatei care număra în rîndurile ei cele mai mari spirite ale timpului. Pușkin însuși a locuit cîtva timp, în 1821, pe cînd saluta mișcarea greacă numind-o „ora speranței și a libertății“ [16] în acest vechi cuib moldav al Chișinăului, abia schimbat de colonizare prin deschiderea unor largi străzi de-a curmezișul curților marilor case seniorale, care îi adăposteau plictiseala și aventurile; îi datorează acestei șederi în mijlocul neamurilor din sud, al căror sînge clocotea ca și sîngele său semi-negru, motivul din ***Șalul negru***, al grecoaicei fatale și al lungilor convoaie de țigani prin stepă, cu dezamăgitul de lume și preafericitul iubit al frumoasei Zamfira. Totuși, fabula este benignă sub acest traducător, care nici nu îndrăznește s-o adapteze dînd creațiilor lui Krîlov o formă românească frumos curgătoare, demnă cîteodată de marele model francez.

Dacă a existat în această vreme un altul, un valah, care, purtat pe această cale de lectura operei lui La Fontaine, dacă nu de imitațiile lui Donici, s-a priceput să facă din fabulă o satiră nemuritoare și din satiră un instrument de progres pentru nația sa, Grigore Alexandrescu, traducătorul lui Voltaire, liricul puțin cam șters și bătrînicios pentru timpul său, își datorează reputația binemeritată amplei evocări istorice a lui Mircea cel Bătrîn, lîngă mormîntul lui, de la mînăstirea Cozia și fabulelor în care se regăsește acea societate a Regulamentului Organic în care șiretenia și trufia mergeau mînă-n mînă pe calea spre onoruri, deschisă acum tuturor ambițiilor.

Printre scriitori români născuți în Principate, Negruzzi cel care avea și legături de familie în Basarabia, era singurul cunoscător al limbii ruse. Acest fapt se vede bine nu doar în fragmentul epic citat mai sus sau în foarte buna traducere a satirelor lui Antioh Cantemir – o muncă plină de greutăți în care a fost sprijinită de Donici – dar și în cadrul basarabean unde își plasează unele nuvele sau în maniera în care înțelege să le ticluiască.

A existat o întreagă categorie de cărturari care și-ar fi putut asuma această muncă de mediere între cele două literaturi: moldovenii de dincolo de Prut care nu pierduseră nimic din ceea ce-i lega de însuși trupul nației lor în această Basarabie unde în 1870 limba românească mai era încă folosită în revista oficială a arhiepiscopatului.

Donici a fost singurul care a lucrat cîtva timp în acest sens; dar el s-a stabilit încă de tînăr la Iași și n-a mai fost în stare să-și continue opera la care se gîndise doar întîmplător. Ceilalți nu puteau nici ei s-o facă, avînd în vedere condițiile particulare ale provinciei, în care limba rusă n-a pătruns decît mai tîrziu și numai în orașe și unde copiii familiilor mai înstărite primeau o educație ce nu era nici rusă nici românească, ci franceză. Astfel Alecu Russo a fost elev al școlilor din Elveția, de unde a adus retorica mistică a lui Lamennais și un fin spirit critic înzestrat cu un simț al realității care au făcut din el unul din cei mai buni judecători al problemelor vremii sale.

Dar el s-a manifestat numai în Moldova. Dacă Alexandru Hajdău, care i-a amintit Rusiei, la Hotin, într-un discrus celebru, vechile ei împrumuturi luate din cultura Moldovei [17] nu a locuit niciodată în principat – dar a stat cîtva timp în Bucovina – dacă era după tradiția familiei sale chiar polonez, fiul său, Bogdan, s-a format chiar în spiritul noii Polonii a lui Mickiewitz și a lui Lewel, mai degrabă decît al Rusiei, deja tulburată de panslavism către sfîrșitul domniei lui Nicolae I. În 1857, acesta a trecut de cealaltă parte a Prutului, ajungînd primul slavist al țării și unul dintre primii ei scriitori, ca istoric, ca filolog, ca poet și gînditor, păstrînd de la un capăt la celălalt al lungii sale activități atît de bogate o notă de originalitate nelegată de vreo țară anume și un romantism inventiv, capricios și mușcător.

Nu a existat – cu excepția fabulistului de stîngace factură, – Sîrbu – decît un singur basarabean tipic, care nu și-a părăsit țara, orașul și slujba decît pentru scurte călătorii în Moldova și acesta a fost Constantin Stamati. Citind necontenit, se amuza traducînd în românește tot ce-i reținuse atenția, atît din literaturile străine cît și din literatura rusă pe care o cunoștea și o prețuia. Pentru propria-i plăcere a încercat să scrie compuneri originale în care se simte influența modelelor rusești; lucrările sale au fost publicate mai tîrziu la Iași, dar forma lor imperfectă și caracterul străin au dăunat răspîndirii lor.

În literatura rusă, cîteva note ale unui cîntec popular românesc, cîteva amintiri despre trecutul moldav, cîteva detalii pitorești ale vieți rurale trecură doar, nebăgate în seamă, prin articolele pe care Alexandru Hașdeu sau un oarecare anticar din Basarabia le-au publicat în reviste mai puțin importante.

Relațiile dintre români și ruși se limitau deci la amestecul consulilor și la protestele timide ale hospodarilor. Mihail Sturdza, ajuns domn în 1834, prin voința guvernului imperial, a apărat cu o convingere adîncă, de-a lungul domniei sale, prerogativele Puterii protectoare, mergînd pînă la a suprima printr-o cenzură imbecilă orice aluzie „neplăcută" Rusiei, chiar și a unei simple menționări dintr-un jurnal despre iernile aspre din Nord, dar și el a avut de suferit de pe urma violențelor de limbaj și de comportament ale consulului Besak care nu era mai rus decît Rückmann, colegul său valah, principalul protagonist al tuturor neînțelegerilor și al tuturor jignirilor care, în vremea lui Alexandru Ghica, au făcut atîta supărare societății Bucureștiului, unde se amestecase și prin mariajul nefericit cu o romancă. O întreagă generație și îndeosebi aceea care a creat cu spiritul de libertate și entuziasmul caracterizat mai sus, o nouă literatură, nu a cunoscut din lumea rusă decît meschina, tiranica diplomație a cancelarilor consulari. Această generație crescuse în Occident unde conflictul turco-egiptean făcuse din Puterile maritime niște adversari de neîmpăcat și înverșunați ai Rusiei cotropitoare, căreia doreau să-i interzică accesul în Orientul ortodox pe care aceasta avea de gînd să-l domine și, datorită unei interpretări îndrăznețe a vechilor tratate, nici nu-și mai ascundea intenția. Dacă principalii reprezentanți ai luptei naționale a românilor au fost – cu excepția lui Kogălniceanu care nu-i confunda pe Besack și pe Rückmann sau pe conaționalul lor Nesselrod cu Țarul sau cu Rusia însăși – adversarii declarați ai Rusiei, ei nu erau animați doar de teama trezită de politica de anexiune la care anumite cercuri din Petersburg nu renunțaseră încă ci și de dorința de libertate, de parlamentarism, de a avea forme liberale în viața Statului, dorință de care au fost cuprinși în timpul studiilor și de asemenea, fără ca ei să-și dea prea bine seama, de

influența exercitată asupra tinereții lor înclinate spre imitații, de Franța și de Anglia pe de o parte și de Imperiul lui Nicolae I, de cealaltă care, în cîțiva ani, va avea urmări din cele mai grave pentru patria lor.

Nu trebuie să uităm că, dacă Rusia avea la Iași și București consuli puși pe intrigă, Puterile liberale își trimiteau aici reprezentanți precum Billecocq pe care vîlva obișnuită nu-i împiedica să uneltească pe ascuns; se plăteau bine polie între rivali pentru a se dobîndi această Turcie incapabilă să se mai mențină fără un sprijin în voia căruia să se lase cu totul.[18]

Societatea rusă nu se arăta pe aceste frumoase și interesante meleaguri decît în rare călătorii. Unul dintre membrii ei precum prințul Kolțov-Masalski încheie o căsătorie în societatea Bucureștiului; soția acestui vizitator ocazional al Principatelor a fost Dora d'Istria, ale cărei scrieri variate în conținut, au cîștigat stima Occidentului vremii sale; cît despre căsnicia ei, aceasta nu a fost mai fericită decît a prințesei Mathilde Bonaparte cu prințul Demidov. Acesta a vizitat Țările române în timpul Regulamentului Organic aducînd cu el și un artist francez, Raffet, care trebuia să imortalizeze aspecte ale locului. Paginile redactate de el – sau la porunca lui – despre lumea moldo-valahă care l-a poftit la recepții, la concerte sau plimbări și i-a vorbit de speranțele ei, conțin informații aproape exacte despre trecutul românilor, statistici utile, cîteva observații asupra moravurilor și descrieri de monumente. Trebuie să remarcăm totuși că, în contrast cu critica ce se vrea a fi spirituală a occidentalilor dornici să-și regăsească peste tot calitățile, dar nu și defectele pe care nu mai puteau deosebi între ele, însemnările de bun simț ale călătorului rus despre amabila distincție a unei societăți cultivate, care nu precupețea nimic, fără vanitoase gînduri, pentru a-l distra pe străin și a-i face șederea cît mai plăcută, părăsesc ironia mușcătoare, caricatura răutăcioasă cu care autorul lor era obișnuit. Dar Demidov nu a observat mai mult decît alții lenta muncă de pregătire a sufletelor menite să creeze o nouă Romînie morală și să pregătească formele politice capabile să o reprezinte; nu a cunoscut din preocupările intime ale moldo-valahilor atît de primitori decît ceea ce putea să audă în murmurul discret al conversațiilor de salon. Nu s-a întîlnit decît întîmplător cu scriitori în această societate amestecată care nu le putea stăpîni spiritul renovator.

Ortodoxia era încă marele izvor de virtuți și de eforturi pentru poporul rus, dar înalta societate rusă, educată în Occident sau de profesorii veniți din îndepărtata „Europă" a lecturilor romantismului francez și englez, se îndepărtase cu totul de ea. La fel era și pentru boierii români, mai ales pentru cei care-și începuseră viața publică sub Regulamentul Organic pe care-l detestau numai pentru că nu se numea Constituție. Puteau prea bine să se înțeleagă, dar independent de individualitatea națională a unora și a altora, de sentimentele care însuflețeau masele profund conservatoare, deci înafară de ei înșiși.

Exista o preoțime de același rit în ambele țări. Veniamin Costachi a avut legături cu rușii săi frați întru credință, pe care i-a vizitat în Basarabia; în marile sale întreprinderi literare închinate editării și interpretării Sfintei Scripturi, a recurs ades la ei. Tineri elevi ai seminarului de la Socola, precum frații Scriban, Filaret și Neofit, mai tîrziu, protosinghelul Melchisedec ajuns apoi episcop de Roman și remarcabil istoric, au fos îndreptați către școlile teologice din Rusia cu care păstrară tot timpul o legătură puternică. Cum mînăstirea Neamț avea în Basarabia o frăție la Noul-

Neamț, cum bunurile imobiliare de aici aparțineau bogatelor mănăstiri moldave, existau destule motive pentru relații neîntrerupte între cele două biserici, cum de altminteri, aceste probleme de proprietate discutate și disputate au adus de mai multe ori în fața instanțelor rusești, persoane moldave de cel mai înalt rang, printre alții și pe Grigore Ghica, viitorul succesor al lui Mihail Sturdza. Existau intervenții din partea arhiepiscopului de Chișinău pe lîngă Mitropolitul Iașului pentru repararea bisericilor părăginite și chiar acel Antonie, care a început să distrugă caracterul național al Bisericii sale, folosește cîteodată un stil foarte corect în corespondența prin care cerea tipografi nemțeni pentru imprimeria pe care dorea s-o întemeieze.[19]

A recurge la sprijinul marelui protector al ortodoxiei era calea supremă a oricui credea că suferă pentru credință. La Petersburg se arăta un viu interes față de schimbările introduse în Biserica moldavă de Mihail Sturdza care, de altfel, îndepărtînd persoana marelui Veniamin jenantă prin prestigiul său, avea în vedere să treacă sub administrația Statului averile mănăstirilor care se corespundeau modelului rus. Cum prin aceste măsuri se dorea și îndepărtarea călugărilor greci care pînă atunci au dispus în mod scandalos și abuziv de bunurile mînăstirilor „închinate Locurilor Sfinte", cum se dorea secularizarea acestor pămînturi bogate ținute numai spre folos propriu de străinul cel lacom, acești ortodocși ai Orientului aveau și ei de înfățișat niște plîngeri Împăratului de aceeași credință, iar Petersburgul era nevoit, în interesul influenței ce rîvnea s-o aibă în Orient, să se amestece în această ceartă în care încerca zadarnic să ocrotească ambele părți.

Cînd este vorba de acest contact permanent în legătură cu ortodoxia, mereu trebuie să ținem seama de faptul că în anturajul Împăratului se afla un personaj foarte influent, mare erudit și de o profundă convingere religioasă care, susținînd împotriva Europei vechile tradiții ruse și în acest domeniu, nu-și uita nici obîrșia moldavă, nici anii de copilărie petrecuți la Iași și nici strînsa rudenie ce-l lega de domnitorul de atunci al țării sale. E vorba de Alexandru Sturdza a cărui opere erau puse la dispoziția poporului român prin bune tălmăciri într-o vreme cînd Asachi traducea în română ***Istoria Rusiei*** [6] de Kaidanov.[20]

Pentru a face cunoscute aspectele sub care se arătau Țările române în fața unui erudit preot rus lipsit de prejudecăți vom semnala cîteva trăsături dominante ale descrierii făcute în interesantele sale note de călătorie de episcopul Porfirie Uspenski aflat pe atunci la începutul carierei de explorator împătimit și interesat de lucrurile vechi ale Orientului în ajunul revoluției de la 1848, care va pune capăt protectoratului și va realiza idealul de libertate și unitate națională.

El găsește în Valahia o „țară care se întoarce la viață", „un pămînt roditor", „un norod sănătos și curat", satele ale căror case sînt așezate de o parte și de alta a uliței, îi aduc aminte de Rusia lui și se înduioșează crezînd că recunoaște sîngele slav în frumoșii copii ce se zbenguie în jurul călătorului străin, dar deplînge ignoranța călugărilor preocupați numai de bunurile lumești, nepăsarea față de trecutul Bisericii sale dovedită de vicarul metropolitan Nifon [7], viitor episcop renumit pentru bogățiile sale. ***Ortodoxia în Valahia e oarbă***, scria el. Uneori regretă că au fost părăsite tradițiile artei vechi, înlocuită cu inovații dovedind prostul gust al arhitecților dați de Austria vecină. Muzica vocală îi displace cu desăvîrșire cu toate că parohul bisericii domnești își făcuse studiile la Chișinău. I s-a vorbit despre

indiferența cîrmuirii față de Biserică, de proiectele municipale care atingeau fără milă bătrînele ziduri ale bisericilor și mînăstirilor, dar învățatul rus încuviințează aceste înfrumusețări și e împotriva lăcomiei neostoite a călugărilor greci pe care îi cunoscuse prea bine în Orient. În această lume aparte i se recunoștea Rusiei meritul de a fi îndepărtat ciuma prin carantina stabilită la Dunăre, de a fi „făcut ordine în orașe și sate“ și de „a fi scăpat Biserica ortodoxă de jugul turcesc“. Uspenski este totuși mirat să constate că nimeni nu-i cere informații despre marea Biserică rusă pe care o reprezenta. ***Îmi lămuresc*** – spune el – ***aceasta, prin simplitatea lor care nu le îngăduie asemenea griji și prin vechea îndepărtare a preoției pravoslavnice față de aceea din Răsărit.***

În privința trecutului, călătorul rus știa prea bine că „mila Cerului s-a arătat Bisericii pravoslavnice din Răsărit în această patrie a românilor, Dumnezeu dăruind domnilor și boierilor din Prinţipaturi zelul trebuincios în sprijinul ortodoxiei din Turcia, prin bogatele lor danii în acel timp de nenorocire cînd Islamul înfricoșa cu nimicirea creștinătății.“ Și găsea cuvinte de adîncă recunoștință pentru a caracteriza această milostivă faptă: ***Cu voia Domnului ierarhii și mînăstirile au găsit în Moldova și în Valahia mîngîiere, întărire și pîinea cea de toate zilele. Sunt noroade apostoli, sînt noroade mucenice; sunt noroade care lucrează pentru Biserica Domnului. Fie ca Domnul, tatăl preamilostiv să-i binecuvînteze pe bunii săi lucrători carii sînt românii, cu toate binefacerile sale. Orice preot răsăritean trebuie să simtă și să prețuiască cu mîna pe inimă lucrul binecuvîntat al românilor și să le răspunză cu rugi fierbinți la Dumnezeu.***

Pentru a avea informații mai precise asupra acestui trecut, călugărul se adresă unui harnic scriitor ce ar putea fi numit ***părintele literaturii române moderne***, Ion Eliad, sau, după cum începuse a-și scrie numele: Heliade (Rădulescu), care încă nu devenise marele vrăjmaș al influenței ruse, puternicul acuzator al Protectoratului, pretinzîndu-se în exilul său de după înfrîngerea revoluției de la 1848, dușmanul personal al Țarului, „Romanovul“, împotriva căruia el, Heliade, avea de dus o luptă dreaptă pentru independența nației sale. Nu ajunsese nici la acele interpretări personale ale Bibliei unde o erudiție ieftină se amestecă cu misticile iluzii într-un haos de nepătrus. Mai era încă profesorul de modă veche, urmașul lui Gheorghe Lazăr – apostolul renașterii naționale venit din Transilvania – tipograful veghind munca roditoare a tiparnițelor sale, jurnalistul vînător de știri și autorul unei lucrări literare de mare întindere. Acesta îl sfătui pe străin să citească ***Istoria Valahiei*** de Aaron Florian adăugînd totuși că ***el nu o aprobă, fiind redactată după modele germane*** (cartea lui Engel), sau mai bine lucrarea datorată grecului Dionisie Fotino și îi promise că-i va trimite prin consulat lucrarea foarte greu de găsit a transilvăneanului Petru Maior despre începuturile nației sale.

La Iași, care îi apăruse din depărtare sub forma a două agrafe rotunjite ce închid brîul preoțesc, Uspenski a mers să-l caute pe Filaret Scriban, pe atunci director al Seminarului și autor al unei istorii a Bisericii ortodoxe, pe care însă nu-l găsi acasă. „Așteptam de la Filaret cunoștințele trebuincioase asupra stării de acum a Bisericii ortodoxe din cele două Prinţipaturi, asupra vieții și felului de gîndire a boierilor de aici, asupra firii și îndemînărilor românilor, asupra mînăstirilor și școlilor.“ La Golia găsi placa despre care am vorbit, purtînd data morții preaputernicului Potemkin. La Trei Ierarhi admiră frumusețea deosebită a

pietrelor sculptate una cîte una şi împodobite cu desene orientale şi se închină, precum a făcut-o odinioară şi Împăratul trecutului rus, la moaştele Sfintei Paraschiva; un călugăr din Cefalonia, stareţ al mînăstirii, apără cu trufie în faţa lui, dreptul de proprietate deplină pe care Muntele Athos l-ar fi avut asupra întinselor moşii ale acestei mănăstiri, „Chrysobulele – îi răspunse călătorul rus – nu ridică puterii diriguitoare din Prinţipaturi dreptul legiuit de a cere mînăstirilor o hotărîtă parte din cîştigul lor pentru nevoile obştii. Orice stăpîn de pămînt, oricare ar fi acela, trebuie a-şi iubi moşia şi a ajuta în orice chip gîndurile şi lucrările de folos; altminteri nici o ţară, nici o cîrmuire nu s-ar putea întări. A trecut împărăţia fanariotă şi a sosit vremea cînd românii sînt meniţi a stăpîni... Arendaşii voştri sînt, poate, toţi greci veniţi de curînd şi îmbogăţiţi pe seama românilor... Arhimandriţii şi egumenii voştri ce cîrmuiesc aceste averi, trimit la Locul Sfînt, o parte slabă din cîştig şi i-au cea mai mare parte... Călugării de la Simopetra, de pe Muntele Sfînt îşi duc zilele după rînduiala aspră, a vieţii monahale şi exarhul lor din Bucureşti n-avea decît a dănţui în sunetul de piano ce l-am găsit în încăperea lui." „Dar consulii voştri", îi obiectă interlocutorul, „Rückmann şi un altul au luat ducaţii acestui exarh şi i-au ţinut împotriva voii arătate de însăşi mînăstirea Simopetra", şi puţin mai departe acelaşi adăuga: „În Rusia s-au luat mînăstireştile bunuri; se pare că ocîrmuirea voastră va voi să facă un asemenea lucru de îndată ce va lua în stăpînire cele două Prinţipaturi". – „Nu noi sîntem aceia", a fost răspunsul Uspenski, „ce vom judeca cui îi va încredinţa Dumnezeu, Prinţipaturile."

Şi avea dreptate. În mai 1848, cea mai mare parte a tinerilor care îşi făceau studiile la Paris se întoarseră la Bucureşti [] după ce au văzut scenele revoluţiei care a pus capăt monarhiei constituţionale a lui Ludovic-Filip. Credeau că pot transplanta totul, prin aceeaşi metodă, în ţara lor, uitînd însă un singur lucru: că aici nu exista nici un popor de muncitori nemulţumiţi şi bătăioşi, nici o burghezie naţională cultivată şi doritoare de putere, nici tradiţia de împotrivire neîncetată pe care marea Revoluţie a transmis-o, pentru a se răzbuna, chiar regimului care a înăbuşit-o. Sperau fierbinte să poată crea o Romînie unită şi liberală, republicană, cuprinzînd la sînul ei pe fraţii moldavi şi pe fraţii din Transilvania care se pregăteau pentru violenta răscoală menită să le răzbune suferinţele îndurate sub lunga asuprire maghiară. Dar la Iaşi liberalii nu erau tocmai revoluţionari şi Kogălniceanu, adevăratul conducător al acestora, format la o altă şcoală politică, într-un alt mediu, dacă nu-l mai dorea pe Mihail Sturdza, cîndva stăpînul şi binefăcătorul său, aştepta totuşi de la stricta respectare a Regulamentului, operă necesară şi folositoare, după el, îndreptarea tuturor greşelilor.

Dacă la Iaşi au avut loc numai adunări protestatare împotriva proastei gospodăriri a ţării şi o represiune grosolană din partea guvernului care-i închise în mînăstiri pe şefii acestei tinerimi, la Bucureşti a avut loc un atentat împotriva lui Gheorghe Bibescu, tot atît de „rus" precum confratele său moldav, dar şi puţin „francez" şi după răscoala de la Izlaz – o mică localitate de la Dunăre – abdicarea aceluiaşi, care a fost înlocuit cu un guvern provizoriu, Eliad aflîndu-se în fruntea acelor tineri însufleţiţi de sentimente şi idei cu totul deosebite de ale sale. Conform Regulamentului, nu mai exista legalitate în Valahia şi consulul Duhamel, dintr-o familie de emigranţi francezi, părăsi capitala.

El nu trebuia să se întoarcă decît cu o armată menită să restabilească legalitatea, conform tratatelor şi convenţiilor, a cărei ordine fusese tulburată timp de patru luni de nobila şi curajoasa încercare a acestui tineret romantic. Turcii au trecut Dunărea, întîmpinaţi fiind ca prieteni pentru a fi transformaţi în duşmani ai ruşilor şi ei au înţeles atît de bine sensul delicat al acestei primiri încît măcelăriră fără scrupule, pe Dealul Spirii, la Bucureşti, compania de pompieri aliniată pentru a le da onorul. În acest timp ruşii luau din nou drumul Prutului, dar acum nu mai erau eliberatori ci veneau împotriva vătămătorului „spirit francez" care iar clătina bătrîna Europă; se îndreptau împotriva acelor tineri români, ticăloşi uneltitori de răscoală, care trebuiau izgoniţi şi ţinuţi în exil pentru a pune capăt unor revendicări de neîngăduit. ***Birocratul neamţ Nesselrod însuşi declarase că nu există această naţionalitate română în faţa tradiţiilor căreia se înclinase Petru-cel-Mare, iar Ecaterina a II-a dorise să-i asigure viitorul ce i se cuvenea creînd acel regat al Daciei, plănuit şi de nepotul ei, Alexandru I.*** Nu ştim a spune dacă se mai dorea anexiunea despre care vorbea călugărul ieşean şi pe care Uspenski o lăsă în seama nepătrunsei judecăţi a Providenţei, dar acum se punea problema de a împiedica prin schimbări constituţionale, reînsufleţirea tulburărilor ce puteau deveni molipsitoare pentru vecini. Gîndindu-se la „viitorul Valahiei", după cum afirma în proclamaţia afişată la 15 septembrie stil vechi, generalul Lüders, pe singura bază posibilă a unei „guvernări legitime", susţinute de partea „credincioasă" a naţiunii, s-a trecut la încheierea împreună cu turcii a acelui tratat de garanţie, semnat la 1 mai stil vechi, la Balta-Liman [8] prin care, recunoscîndu-se Principatelor doar „privilegiul unei administraţii distincte şi anumite alte imunităţi locale" i se acorda Sultanului dreptul de a numi domnitori pentru şapte ani „în modul anume hotărît de cele două Curţi, de astă dată în acord deplin". Adunările obşteşti veşnic cîrtitoare şi periculoase urmau a fi înlocuite cu comitete speciale, simple „Consilii sau Divane *ad-hoc,* alcătuite din boierii cei mai de vază şi mai demni de încredere, precum şi din cîţiva membri ai înaltei preoţimi". Ocuparea celor două ţări de către trupele ruso-turce – al căror număr de soldaţi necesari pentru „restabilirea liniştii", şi după aceea, era stabilit după nevoi – dobîndea acum valoare legală; comisari generali însărcinaţi să supravegheze activitatea domnească şi cuminţenia poporului urmau să-şi îndeplinească misiunea timp de şapte ani.

Rusia readuce Turcia în Principate, dar pentru prima oară ea îşi crease o situaţie de egalitate absolută. Nu mai existau un „suzeran" şi un „protector", o egală „grijă" determinase cele două părţi să ia măsuri de prevedere. I s-a rezervat Sultanului numirea domnitorilor, dar acest drept era singurul rămas din vechea lege a Principatelor pe care, pe deasupra, un cordon de carantină aflat la ordinele unui ofiţer numit de la Petersburg, generalul Mavros, le desprinsese şi în mod fizic de corpul Imperiului Otoman. Procedînd astfel, nu s-a băgat de seamă – într-atît este de mioapă diplomaţia cînd este victorioasă – că, dacă cele două ţări erau nevoite să privească cu aceeaşi aversiune cele două corpuri de armată străine, trăitoare pe spinarea lor, surghiuniţii, partea gînditoare a naţiei, urmau să arunce toată povara urii lor doar asupra Rusiei care avusese iniţiativa acestei intervenţii militare şi aceşti exilaţi, nu domnitorii *numiţi,* Grigore Ghica pentru Moldova şi Barbu Ştirbei, zelosul şi capabilul ajutor al lui Kisselev, pentru Valahia, reprezentau viitorul. Consulii Franţei şi Angliei o ştiau prea bine, acordînd, chiar după lovitura de stat a

domnitorului-preşedinte, sprijin cauzei învinse. În plus, s-a comis stîngăcia de a lăsa să răsune plîngerile datorate asprei prigoane pînă la Paris şi Londra unde deja mîrîia ura împotriva Rusiei.

A existat în limba franceză o cu adevărat înfloritoare literatură română revoluţionară îndreptată împotriva Rusiei, începînd cu scrierile profetice ale bătrînului Eliad, alungat de pe tronul său de tribun şi dictator. Prieteni ai Turciei, ca Ion Ghica (ce semnează un opuscul cu anagrama Chanoi), tineri radicali ca Rosetti sau cei doi Brătianu, Ion şi Dumitru, visînd răbdători la republici dunărene, au luat parte cu toată energia naţională la această operă. A învinge Rusia era singura cale de străbătut spre libertate. Logica împrejurărilor impunea o asemenea concepţie.

Şi pentru tineretul francez al vremii a combate Rusia însemna o nouă afirmare a hotărîrii de nezdruncinat pe care o luaseră de a păstra cu orice preţ cuceririle revoluţiei, chiar cu riscul unei posibile invazii din partea noii orînduiri imperiale. Imensa majoritate a publiciştilor parizieni îmbrăţişă prin urmare, această cauză a românilor care era şi a polonilor, şi a maghiarilor; revoluţia victorioasă a acestora din urmă împotriva Austriei nu a putut fi înfrîntă decît o dată cu venirea soldaţilor Ţarului. De fapt, războiul se pregătea în spirite şi a fost nevoie de incidentele din 1853–1854 pentru a-l face să izbucnească.

Şi de această dată Austria a fost cea care, renunţînd la rolul său de gardian al păcii europene, trebuia să dea foc butoiului cu pulbere. Cum nu se mai putea încrede în devotamentul ungurilor, căută un sprijin în celelalte naţiuni supuse birocraţilor săi. Ori, românii şi slavii oprimaţi de febra puterii ce-i cuprinsese pe unguri, s-au grăbit în 1848 să-l aşeze pe un tron instabil, dar bine proptit cu constituţii schimbătoare, pe bunul tînăr nevinovat Franz-Iosif. Ei bine, dacă s-au arătat credincioşi trebuia să li se ceară încă şi mai mult făcînd din ei stîlpi apăraţi de o nouă ordine de Stat care s-ar fi sprijinit în primul rînd de puternica lor bunăcredinţă. Şi cum s-a găsit de cuviinţă că trebuia întinsă cît mai mult posibil această bază pentru a o întări, s-a născut ideea măreaţă de a-i uni în aceeaşi sclavie foarte creştinească şi absolut filantropică, cu fraţii lor care trăiau, după vechile lor obiceiuri naţionale, sub „jugul turc", în Balcani, la Dunăre, în Bosnia-Herţegovina şi în Principate.

Trebuie să menţionăm de asemenea, că, în vremea cînd a fost decretat Regulamentul Organic, Austria arătase că ea nu înţelege să renunţe la interesul avut faţă de Principate. Cînd a izbucnit o răscoală a ţăranilor împotriva prevederilor noii legi care fusese tălmăcită neştiinţei lor de către nişte agitatori, ungurii din Săbăuani şi dintr-alte centre catolice din districtul Roman au fost aceia dintre răsculaţi care, avînd de fapt iniţiativa mişcării, s-au arătat cei mai încăpăţînaţi mergînd pînă la a lupta cu cazacii[21]. Să adăugăm că o a doua grupă de unguri, aţîţaţi în 1848 de revoluţionarii Republicii maghiare, intrînd sub comanda polonului Bem în părţile Slănicului şi Ocnei, s-au luptat la Oneşti împotriva ulanilor şi a vînătorilor ruşi ai generalului Moller[22].

S-a căutat să se ajungă la capăt printr-o mare şi îndrăzneaţă lovitură, după tactica ruşilor, pe care timiditatea perfidă a Austriei nu o cunoscuse pînă atunci. Contele Leiningen, aghiotantul Împăratului a fost trimis la Constantinopol pentru a cere ca expediţia de pedepsire militară îndreptată împotriva Muntenegrului să fie

oprită în termen de cîteva zile. Intimidată, Înalta Poartă se supuse acestei dorințe imperiale care, de astă dată, nu mai venea de la Petersburg.

Dar asta însemna înlocuirea prestigiului rus cu prestigiul austriac în Balcani. O altă „Putere protectrice" apăruse și se făcuse ascultată. Rusia datora un răspuns – cum se va întîmpla și peste mai mult de o jumătate de secol – și nu întîrzie să-l dea. Folosindu-se de o ceartă anterior pornită între niște călugări, asupra unor locuri și biserici de la Locurile Sfinte, ea îl trimise pe Menscicov cu bine cunoscuta-i morgă și spiritu-i provocator, pentru a le atrage atenția turcilor că Rusia așteaptă să rezolve, o dată pentru totdeauna, această problemă în însuși principiul ei, atribuindu-și protecția exclusivă și eficace a „Bisericii greco-slave" și a tuturor creștinilor aparținători de ea, dintr-un capăt la celălalt al stăpînirilor Sultanului. Dar Anglia și Franța lui Napoleon al III-lea dădură sprijin Turciei, aflată de cîtva timp sub tutela lor. Trimisul Țarului amenință, așteptă, protestă și se întoarse prevestind prin plecarea-i, un război apropiat.

În primăvara anului 1850, generalul Ivin abia se retrăsese din Principate, cînd la ordinul țarului Nicolae I, trupele lui Dannenberg luară din nou, în iulie 1853, obișnuitul zălog împotriva încăpățînatului refuz al turcilor. Puțin mai tîrziu, generalul Gorceacov ajunse la Iași aducînd și două corpuri de armată. Grigore Ghica a mai fost păstrat ca domnitor al teritoriului ocupat, fiind demis și înlocuit cu generalul Urusov abia după întîrziata declarație de război a Înaltei Porți (28 septembrie).

În timpul lungii ocupații anti-revoluționare, rușii și românii nu au avut nici o legătură unii cu alții; comandanții armatei imperiale s-au mulțumit să frecventeze saloanele unde colegii lor turci se bucurau de aceleași favoruri, dacă știau franțuzește și aveau „bună-creștere"; cum nu se purtau lupte aveau voie să se distreze și la unul dintre banchetele pe care și le ofereau, un ofițer avu prostul gust să toasteze în onoarea doamnelor „cea mai frumoasă răsplată a oșteanului". Cel mult se lăsau atrași în conversații cu tinerii boieri de „spirit francez" interzis în țară, dar nu a existat vreun ofițer care să fie atras de pitorescul vieții moldo-valahe, sau vreun slavist, cercetător de arhive, precum acel Venelin, un istoric de renume, care a fost primul editor al crysobulelor slavone emise de vechii domnitori. Nici după 1853 n-a fost altfel.

N-a mai existat – cu toată strădania lui Urusov din Moldova – un alt Kisselev care să facă cel puțin folositoare pentru țară autoritatea fără de control a forței militare străine. Și chiar în jurul noului comandant, generalul André de Budberg, care-și luă în primire postul în martie 1854, avîndu-l ca locțiitor pe contele d'Osten-Sacken și șef al administrației celor două Principate, nu mai găsim un consul care să aibă față de moravurile românești și pentru trecutul acestor ținuturi acea curiozitate care l-a făcut în vremea lui Mihail Sturdza, pe un Kotzebue să aducă la cunoștința Europei Occidentale, prin intermediul Germaniei de unde se trăgea și-n limba căreia scria, cele mai bune opere ale noii literaturi, oglindă a însăși sufletului unui popor în plină renaștere națională; noul consul era neamțul Giers. Cît despre relațiile propriu-zise dintre ruși și cei cărora Petru-cel-Mare și Ecaterina a II-a le-au vorbit ca unor frați creștini uniți întru ortodoxie, Budberg s-a zorit să țină în fața boierilor moldavi, un frumos discurs politic, sfătuindu-i să-și facă datoria

văzîndu-şi de treburi „fără a se amesteca în cele ale Puterilor în conflict, care-şi cunosc şi singure interesul", politica externă fiind, după părerea lui, o treabă grea[23].

Austria făcuse tot ce i-a stat în putinţă pentru a împiedica această ocupaţie care-i ameninţa planurile; a propus cu îndîrjire o „înţelegere directă" şi l-a trimis pe lîngă Ţar pe generalul Gyulay pentru a-l convinge să renunţe la o hotărîre ireparabilă. Susţinu cu căldură „planul Bourqueney", prin care Rusia ar fi primit o satisfacţie publică şi strălucitoare fără a-şi pune în mişcare armata, iar cînd află de intrarea ruşilor în Iaşi, se strădui să găsească mijlocul de a-i face să iasă de acolo. Renunţarea la planul Buol, cel care părea c-ar putea fi acceptat de Rusia, după celebra declaraţie „secretă" a lui Nesselrod, precum că oricum angajamentele asumate nu vor fi duse la împlinire; întrevederea celor doi Împăraţi la Olmütz; vizitele lui Franz-Iosif şi a regelui Prusiei la Varşovia, urmate de aceea a Ţarului la Berlin au fost menite să pună capăt conflictului şi să împiedice stabilirea Rusiei la Dunăre. Între timp, Turcia declară război şi îl somă pe Gorceacov să părăsească Principatele pînă la 24 noiembrie.

Curtea vieneză nu s-a lăsat descurajată de un fleac şi a propus Rusiei, la începutul anului următor negocieri directe purtate prin intermediul ei.

Venit din partea Ţarului în ianuarie 1854, contele Orlov a fost avertizat că Rusia trebuie să renunţe la ţările române, chiar dacă ar fi admis instalarea austriacilor în Balcani. În februarie, apoi în martie, Puterile maritime au intervenit cerînd părăsirea imediată a teritoriului ocupat, în caz contrar lupte crîncene urmau a se da în Oltenia aproape de Calafat, cu rezultate destul de defavorabile pentru Dannenberg. Asupra acestei evacuări ruşii s-au înţeles cu Austria şi Prusia, la Viena, în data de 9 martie.

Franţa îi oferea deja Austriei Principatele în schimbul libertăţii Italiei şi ambasadorul prusac la Londra, Bünsen, reuşea să adauge lotului Franz-Iosif întreaga Basarabie şi teritoriile ce ajung pînă în Crimeea. Paskievitci, bătrînul războinic de la 1828 care-şi făcuse de curînd intrarea în Moldova şi consilierul strategic al armatei ruse, elveţianul Jomini, erau de părere că trebuie să termine cu capcanele acestei perseverente rivale declarîndu-i război.

Austria răspunse acestor planuri hotărînd să ocupe ea Principatele din care spera să nu mai iasă niciodată.

O ultimă invitaţie a fost adresată Ţarului în momentul în care turcii sfătuiţi şi conduşi de englezi respingeau cu putere atacul rus îndreptat împotriva Silistrei (în iunie). În numele întregii Germanii a cărei reprezentantă pretindea să fie recunoscută şi cu asentimentul clar al Prusiei, ***Austria cerea eliberarea Dunării pe care o stăpînea de douăzeci de ani cu vapoarele sale şi care trebuia să devină Dunărea germană.*** În acelaşi timp, pentru a împiedica trupele Puterilor occidentale, care declaraseră război Ţarului, să intre în acest teritoriu rîvnit din mîndrie, Curtea de la Viena se arătă plină de atenţii faţă de Turcia determinînd-o să-i acorde dreptul de a-i expulza, la nevoie, pe ruşi din Principate, de a restabili aici „ordinea legală" conform tratatelor, de a-i readuce pe tron pe domnitorii numiţi de Sultan amîndoi refugiaţi acum pe teritoriul ei şi de a ţine Moldova şi Valahia sub pază bună pînă la încheierea păcii (convenţia de la Boiadschi-Keui; 14 iunie).

În iulie, ruşii au început să se retragă. Cînd a părăsit Iaşiul, Budberg avu proasta inspiraţie să ceară ca armata moldavă să urmeze drapelele Ţarului în

retragere dincolo de Prut; comandantul artileriei, căpitanul Filipescu, refuză să se supună acestui ordin ilegal. A fost arestat şi închis în Rusia; 10 000 de soldaţi ai trupelor ruseşti îi înconjurară pe moldoveni şi îi obligară să depună armele. Această scenă regretabilă a făcut o impresie puternică în ţară, iar adversarii politicii ruse nu întîrziară să exploateze faptul în presa Occidentului. La 4/16 septembrie nu mai era nici un rus în Principate. În mijlocul lunii august, austriacii lui Hess şi ai lui Coronini se prezentaseră pentru a-i înlocui. În septembrie, cele două capitale au fost ocupate cu mare pompă. Contemporanii români sau străini au observat însă lipsa totală de simpatie din partea populaţiei.

S-a trecut încet, dar metodic la ocuparea întregii ţări pentru prezent, dar şi pentru viitor. Domnitorii restabiliţi au fost puternic împiedicaţi să ia măsuri ce-ar fi tins la restabilirea vechii ordini a lucrurilor, ca şi pentru autonomia naţională vizînd independenţa. Se încerca din ce în ce mai mult să se reducă rolul turcilor care aveau şi ei aici trupe de ocupaţie pe care Hess le trata drept ***hoarde barbare*** ce susţineau o ***administraţie asiatică***. Acordîndu-se guvernului împrumuturi favorabile se punea problema creării unui ***partid austriac***; noi căi ferate urmau să lege Principatele prin Vîrciorova, Predeal şi Burdujeni numai de Austria. După o „protecţie“ binefăcătoare, susţinută de o armată puternică, se încerca să se treacă prin mijloace economice, la ***cucerirea morală***, după care, anexiunea s-ar fi impus, poate, de la sine; ea nu era, de altfel, absolut necesară pentru a face din aceste provincii un teritoriu de exploatat în folosul binefăcătoarei Austrii. În broşura sa ***Politica Rusiei şi Principatele Dunărene***, generalul austriac Ficquemont va dovedi că acest drept îi revine numai Austriei care, stăpînind Bucovina şi Transilvania, deţine izvoarele rîurilor care udă aceste ţări. Şi acest Stat nu mai dorea de acum înainte să fie deranjat în deţinerea teritoriilor româneşti de aceste idei de naţionalitate care începuseră să se maturizeze în spiritul tinerelor generaţii de români. În orice caz, Rusia trebuia îndepărtată de la gurile Dunării, acest ***fluviu german***, chiar şi numai pentru a le da, sub control european, prea îngăduitoarei Moldove, mărită acum prin teritoriile basarabene înapoiate de Ţar sau de Turcia în descompunere[23].

Dar victoria Puterilor maritime în Crimeea, cîştigată cu preţul unor atît de mari eforturi, a adus, nu la cedarea către Austria a tot ce a mai rămas din teritoriul locuit de români pînă la Nistru, ci, în sensul ideilor pe care Napoleon al III-lea nu a fost în măsură să le aplice într-altă parte, la formarea unui Stat naţional român, fie el şi numai, într-o primă concepţie a acestei opere, sub forma, unei simple confederaţii moldo-valahe. Cu toate eforturile, tergiversările calculate şi întîrzierile ei diplomatice, Austria a fost nevoită să părăsească terenul, fără a lăsa vreun regret acolo unde nici o speranţă n-o cheamase. Ea nu lăsă, în afara serviciului telegrafic, chiar nimic care să amintească de şederea de aproape trei ani a armatelor ei pe teritoriul Principatelor.

Dar, agentul austriac la Iaşi, baronul Goedel luptă pînă la capăt împotriva ideii de Unire, încercînd să trezească, prin intermediul unei corupţii care nu ştia nici măcar să fie generoasă, un partid austriac favorabil separatismului moldav. Cu Turcia, care visa să reînvie printr-un organism administrativ modern, copiat după cel al Imperiului francez, fosta unitate a marii epoci cuceritoare, cu Anglia a cărei gîndire politică în privinţa acestui Orient creştin european încremenise în dogma

inviolabilității teritoriale a stăpînirilor Sultanului, Austria se dedică unei opere negative ce nu-și putea atinge scopul. Toți cei care cedînd în fața unor diferite motive, s-au străduit să facă imposibilă Unirea românilor sau cel puțin, s-o facă imperfectă, găsiră un sprijin în cancelaria mereu intrigantă a Agenției. Poarta tocmai numise drept caimacam pentru Moldova, cu misiunea de a prezida Adunarea, „Divanul ad-hoc" care trebuia să arate dorința nației, pe tînărul grec, Nicolae Vogoride, soțul fetei bogatului Conachi și el interesat în insuccesul partidei național-unioniste datorită ambiției sale de a purta caftanul „Hospodarilor". Acesta făcu alegeri scandaloase, al căror rezultat trebuia să fie o Adunare în mod clar separatistă; desigur, ajutorul său principal a fost Goedel.

Napoleon al III–lea a cerut anularea rezultatelor acestui fals electoral, amenințînd că va rupe relațiile cu infamul Stat turc pe care voința sa îl salvase de la ruină; un Divan, care corespundea într-adevăr voinței moldovenilor, a fost ales; chiar dacă terenul era definitiv pierdut la Iași, la Constantinopol intrigile continuară pînă cînd Adunările menite să dea doi domnitori la două țări, s-au înțeles să-și concentreze dorințele asupra candidatului partidei unioniste moldave, Alexandru Ioan Cuza – *fapt împlinit* la 24 ianuarie stil vechi, 1859, pe care Europa a fost nevoită să-l recunoască în cadrul conferinței de la Paris.

Diplomația rusă nu avea decît o cale de urmat: să contracareze planurile Austriei, să răzbune eșecul agresiunii din 1854, să împiedice viitoare imixtiuni pe Dunăre. Dacă toate acestea însemnau susținerea Unirii, favorizarea împlinirii celor mai arzătoare dorințe ale românilor, cu atît mai bine ar fi putut spune. Ar fi însemnat într-adevăr, continuarea acelei frumoase politici a secolului al XVIII–lea care începea prin a studia cu înțelegere starea de spirit a nației pentru a cîștiga simpatizanți folosind puterea rusă în realizarea acestui program. Din nefericire, se depășise acest punct de vedere pentru a face prin diplomație numai politica acelei diplomații închistate în interese și prejudecăți de castă. În orice caz, nu grecul franțuzit de Vasilii era cel ce ar fi putut să-și amintească de o tradiție sau să încerce niște inovații asupra acestui subiect. Or, ceea ce este îndeplinit numai sub impulsul unui sentiment negativ împotriva unui al treilea nu creează în mod necesar pentru cel care este totuși obligat, o datorie de onoare.

De altfel, aceste Principate Unite, această Românie, au fost create ca o pedeapsă pentru Rusia, ca un instrument împotriva ambițiilor acesteia în Orient, ca un inpediment în calea intereselor ei în zona Dunării inferioare, a Mării Negre și către strîmtorile apelor libere din Sud. De acest lucru își dădeau la fel de bine seama și Bucureștiul și Petersburgul. Ochiul bănuitor al Împăratului francez, paznicul invidios pe creația sa politică, veghea de altminteri, ca trecutul să fie cu totul uitat de cei care erau aleși să dea românilor un viitor. Și cum reprezentanții României noi erau, de la domnitor pînă la cel din urmă subprefect, elevii – pe cale directă sau indirectă – școlilor liberale din Occident, au acceptat să joace cu plăcere un rol care corespundea atît de bine propriilor sentimente.

Din partea Rusiei deci, care vedea în Statul dunărean unit și liber imaginea însăși a înfrîngerii și umilirii sale, a existat un sprijin acordat călugărilor greci care-și cereau bunurile „secularizate" de Cuza și monahilor în frunte cu Mitropolitul moldav Sofronie cărora Domnul le impusese o constituție laică. De cealaltă parte, guvernul lui Cuza și domnitorul însuși aveau relații cu Dunin-

Borkovski şi partidul revoluţionar polon care îl considerau pe suveranul dunărean drept unul din principalii lor protectori. Doar atunci cînd un grup de revoluţionari înarmaţi ai acestei naţii intră pe teritoriul românesc, s-a pus capăt acestei politici mult prea compromiţătoare; a avut loc o bătălie hotărîtoare la Constangalia, care sfîrşi printr-o victorie a trupelor române, mai degrabă jenantă, în multe privinţe.

Deja i se cerea domnitorului ales în 1859 să se hotărască a-şi părăsi poziţia pentru a face loc în chiar interesul ţării, unui succesor aparţinînd vreunei dinastii străine, care ar fi oferit mai bune garanţii de imparţialitate şi de continuitate. Surse demne de încredere afirmă că însuşi Cuza, care nu ţinea deloc la tron după ce-şi va fi împlinit actele care-i vor forma în veci gloria cea mai curată: afirmarea Unirii româneşti, recunoscută de Înalta Poartă prin persoana sa, expulzarea călugărilor greci şi eliberarea economică a ţăranilor (oricît de incompletă a fost ea), s-ar fi înţeles cu Rusia pentru a numi în locul lui, la timpul potrivit, pe unul dintre ducii de Leuchtenberg, Serghei, care avea legături bonapartiste şi se trăgeau prin mamă, Marea Ducesa Maria, din Nicolae I. Ori, această apropiere de un guvern autocrat era pentru radicali, cea mai mare crimă din partea unui şef de Stat, Domn pe care niciodată nu l-au simpatizat. La Paris, terenul fusese de mult timp pregătit pentru o schimbare de regim în România: noul conducător al acuzării împotriva lui Cuza trebuia să-şi aducă contribuţia. Un complot militar a fost urzit şi datorită toleranţei indolente şi dispreţului arătat faţă de duşmanii săi, trăsături care-l caracterizau pe domnitor, complotul reuşi. Alexandru Ioan I a fost detronat la 11 februarie stil vechi 1866; a semnat surîzînd actul de abdicare ce i-a fost prezentat.

Urmaşul său a fost un prinţ german din ramura renană, catolică a familiei de Hohenzollern, deşi fiu al unui prim-ministru prusac, Carol I a păstrat prin descendenţa sa franceză, prin femei – o bunică ţinea de Murat şi alta de Beauharnais – puternice legături cu Franţa şi mai ales cu Napoleonienii reîntorşi la putere. Alegerea sa, admisă de regele Wielhelm, tolerată cu ironie de Bismark, care nu vedea în asta tocmai un atu al politicii sale, a fost acceptată cu căldură de Împăratul francezilor.

Faptul marcă de la început, caracterul politicii sale. Dacă Alexandru Ioan Cuza a fost anti-rus datorîndu-i recunoştinţă principalului protector, artizanului ţării sale graţie sprijinului străin acordat Unirii, domnitorul Carol a fost şi el anti-rus în primul rînd ca prinţ german, dar şi ca rudă prin alianţă şi protejat al lui Napoleon – neîmpăcat încă cu Rusia căreia îi bănuia intrigile din Orient şi îi cunoştea eforturile neobosite de a se elibera de recomandările stînjenitoare şi profund umilitoare ale Tratatului de la Paris.

Rusia a fost, de altfel, pe punctul de a nu legitima prin atitudinea ei cea mai recentă această politică. După actul din februarie, o conferinţă se reunise la Paris pentru a lua o hotărîre privind viiorul acestei Romînii a cărei bază legală fusese tocmai ameninţată de victoria complotului. După cum reiese din explicaţiile generalului La Marmora, la acea vreme preşedintele Consiliului italian, a fost vorba de a trece Principatele la Austria urmîndu-se vechiul plan de despăgubire pentru Italia subjugată; s-ar fi plătit la Dunăre răscumpărarea Veneţiei; Italia ar fi consimţit, deşi în silă, Împăratul n-ar fi zis nu, iar Bismark nu ar fi acordat prea multă importanţă acestei probleme de troc, a cărei imoralitate nu avea nimic şocant pentru conştiinţa lui. S-a mers pînă la a lua în considerare posibilitatea de a numi la

București și Iași prinți germani deposedați pentru ca Franța imperială să aibă ambele maluri ale Rhinului în schimbul bunelor sale oficii în folosul unei pașnice înțelegeri generale.

Rusia păstră o poziție destul de rezervată. Dar se vede bine că tratatul de la Paris o apăsa, că dorea să șteargă orice urmă a înfrîngerii sale printr-o întoarcere la vechea stare a lucrurilor în aceasta Românie improvizată într-un moment de supremă slăbiciune a Imperiului țarist pentru a o întoarce împotriva viitorului național rus. Diplomații săi ar fi dorit ca unirea Principatelor să dispară dinpreună cu chiar personajul în numele căruia fusese proclamată ca act definitiv de românii înșiși, dar fără ca această concepție să fi fost admisă de Turcia care se înfățișa drept proprietar legitim, precum și de prietenii turcilor. Pe seama influențelor pornite de la Petersburg era pusă revolta condusă de Mitropolitul Calinic care însîngeră străzile Iașului în mai 1865, înaintea alegerii noului domnitor, pentru a împodobi cu coroana moldavă bietul cap al instabilului Nicolae Roznovanu cel care intrase în viața publică precum mai fericitul său contemporan, Bibescu, rostind un discurs franțuzesc în fața lui Ribeaupierre aflat în trecere prin Moldova.

În acel moment politica rusă nu mai era hotărîtă de amintirile romantismului religios al unui secol XVIII cu totul uitat, nici de tradițiile mai apropiate ale revanșei personificate de individualitățile aflate în fruntea afacerilor, Gorceacov ajuns cancelar atotputernic și Jomini reorganizator al armatei. În schimb, devenea tot mai puternic, acel sentiment de rasă în sensul cel mai larg al cuvîntului, acel panslavism cotropitor pornit de la Karamzin și reprezentat către 1860–1870 de o mare parte a diplomației – Ignatiev, ambasador la Constantinopol, era pe de-a-ntregul pătruns de el – și chiar Curtea rusă, cînd opinia publică nu vibra decît la povestea suferințelor „fraților slavi“, ortodocși sau nu, religia devenise un punct secundar, care trebuiau eliberați. Ori, românii care aveau Basarabia retrocedată cu vechii ei locuitori români și noii săi coloni bulgari, dacă nu prin chiar constituirea Statului lor, intrau în planul nepăsător negativ al revanșiștilor, fără a face parte și din programul în mod entuziast pozitiv al panslaviștilor.

Au existat prin urmare, în timpul noii domnii, influențate de vicisitudinile politicii franceze față de Rusia, misiunea la Petersburg, în 1866, a lui Ion Cantacuzino și a acelei *personna grata* ce trebuia să fi fost episcopul Melchisedec, care păreau a fi ajuns acolo doar pentru a trata situația Bisericii române laicizate, afacerea pendinte de mînăstirile Basarabiei și probleme de administrație limitrofă, vechi datorii care se lungeau și tribunale consulare. A fost apoi un proiect de căsătorie între prințul Carol și Marea Ducesă Maria, fiica lui Alexandru al II–lea, proiect abandonat curînd. S-a hotărît o călătorie la Livadia pentru a nu da un caracter prea angajat vizitei făcute la Pesta și Viena care pusese bazele unei înțelegeri între români și interesele maghiarilor reprezentați cu finețe seducătoare de cancelarul, cu totul austriac în aparență, Andrassy (1869). Și apoi, nimic.

Nimic, pînă la revolta Herțegovinei, apoi a Bosniei, care puse din nou pe tapet vechea „problemă din Orient“.

Popoarele peninsulei, sîrbii aflați în prima linie datorită nobilei ambiții și îndrăznețului spirit organizatoric al prințului Mihail, grecii care visau anexiuni în Epir, în Tessalia și în Creta, bulgarii gata de luptă pentru a se elibera, s-au îndreptat de mai multe ori spre români, ca spre un frate mai mare și vechi binefăcător. Noul

guvern s-a oprit în privința lor, la simple gesturi de politețe internațională, tratatul încheiat cu Mihail, cu textul condițiilor secrete încă necunoscut nouă, a fost repede uitat. În spatele acestor mișcări Carol I bănuia „partida panslavistă“ și uneltirile ei, iar aversiunea sa față de această partidă „roșie“ l-a făcut pe fostul carbonar Brătianu să piardă, pentru un timp, influența avută grație personalității sale captivante, asupra unui prinț pe care aproape el îl alesese și, în orice caz, l-a adus în țară. Un guvern conservator în majoritate, cu Dumitru Ghica la conducere, a fost cel care, în 1869, a încheiat pentru a-și asigura cel puțin un sprijin în străinătate, pactul necesar probabil la acea oră, dar fatal prin urmările sale, chiar imediate, cu dualista Austrie formată în 1867. Se vede că domnitorul căuta un sprijin împotriva dificultăților interne și externe, în protecția comună a Franței, Angliei și a Prusiei care ar fi rezolvat într-alt fel această problemă a Orientului[24]. În 1869, Parisul îi indicase Viena și cercurile politice maghiare ca urmînd o politică orientală care era și a Franței. Prima condiție pentru a se putea înțelege cu noii prieteni cu care era nevoit să se obișnuiască era aceea de a ***se abține de la orice amestec în afacerile Transilvaniei***[25].

La Viena exista convingerea de a se fi angajat definitiv cu Romînia, care se aștepta la relații de bună vecinătate, posibile după părerea conducătorilor ei, dacă cele două părți se mențin „pe terenul dreptului și al respectului reciproc“[26]. Diplomația austriacă nu mai avea decît o grijă: să întrețină sentimentele de nesiguranță bănuitoare a prietenilor romani față de Rusia. Asta s-a văzut bine în 1870, cînd țara a trăit cîteva luni cu teama unei eventuale traversări a Prutului de către ruși, ceea ce determină guvernul conservator care urma sfaturile perfide ale Cabinetului de la Viena, să facă turcilor propuneri de alianță și chiar să permită ca armatele Sultanului să treacă Dunărea și să admită concursul trupelor române fie și sub ordinele unui pașă oarecare[27].

Erau nevoiți s-o facă întrucît dacă ar fi fost să se ia după Andrassy care făcea pe sfîntul, Gorceacov era hotărît nu numai să invadeze teritoriul românesc, dar și să distrugă Unirea din 1859 întorcînd Principatele la anterioara lor existență politică mereu amenințată. Dimpotrivă, Austria nemulțumită de a fi făcut din existența și libera dezvoltare a națiunii române cuprinsă între frontierele noului Stat, una din preocupările politicii sale, era dispusă chiar la a-l consolida dîndu-i lui Carol I și guvernului său, cu asentimentul Europei, mijlocul de a-și învinge dificultățile interne prin schimbări constituționale devenite necesare. În mișcarea republicană, revoluționară de la Ploiești, ce ar fi permis să se scape de un domnitor prusac, se putea semnala, dincolo de fapta criminală a „roșilor“ radicali, influența „panslavismului“ mereu la pîndă.

Asigurat pe această parte de angajamentul din 1869, Andrassy putea să-și îndrepte deci atenția spre Balcani pentru a relua acea politică din 1854 care fusese pe punctul de a-i da lui Franz-Iosif, stăpînirea peninsulei și a „Dunării germane“ pe deasupra.

În 1874, legătura căilor ferate cu Austria a fost stabilită împotriva opiniei publice, iar în 1875, austriacii încheiau o convenție cu Turcia privind lucrările necesare pentru a deschide Porțile-de-Fier navigației pe Dunăre. România protestă vorbind de drepturile sale de suveranitate asupra teritoriului. Cu toate acestea în același an, diplomația vieneză reuși să-i smulgă României adînc jignită de atitudinea

austriacă, prima convenție comercială în care multe clauze făceau posibilă aservirea economică a țării, dar exista satisfacția de a fi fost recunoscută ca Stat, în pofida arogantelor pretenții ale Turciei, avînd dreptul de a încheia cel puțin astfel de convenții pe care însăși Poarta le îngăduise, apărînd în același timp tratatele, în actul de recunoaștere a domnitorului Carol. Dar asta nu l-a împiedicat pe Bismark să așeze din nou Romînia în limitele suveranității Sultanului atunci cînd amenință guvernul român că se va adresa acestuia dacă se mai întîrzia cu plata despăgubirii acționarilor germani în lovitura căilor ferate reușită, în această bună țară credulă, de escrocul Strousberg, acel evreu de origine germană eșuat mai tîrziu într-o închisoare rusească.

Revolta Bosniei și a Herțegovinei izbucni în 1875. Aceste două provincii erau, fără îndoială, strivite de dări, dar administrația turcă n-a fost niciodată considerată drept o formă oficială de abuz. Erau aici destule motive de revoltă, fără a mai socoti uneltirile trimișilor sîrbi care visau o Yugoslavie independentă, dar cele cîteva mii de țărani, adunați la întîmplare, sub comanda unui oarecare aventurier sau a vreunei căpetenii autohtone, n-ar fi putut cîtuși de puțin rezista timp de doi ani fără un sprijin străin puternic și permanent.

Acesta a fost căutat, bineînțeles, în „panslavism". Turcii publicară la Pesta un volum de documente pentru a dovedi că imboldul venea din Rusia. Marele vinovat era Ignatiev cel care vorbea despre „autonomia sau anatomia" ce trebuie impusă Sultanului. Dar oricine își dă seama de starea armatei ruse din acel moment și chiar de puțina unitate ce domnea în activitatea diplomatică va recunoaște că ar fi trebuit să se adreseze într-altă parte.

Ori, toate indiciile o desemnează pe noua Austrie care încerca încă o dată să scape de presiunea unei preponderențe maghiare prea exclusive. Deja în 1873 tînărul prinț Milan fusese adus la Livadia înainte de a-și fi vizitat suzeranul turc la Constantinopol; a fost atras și la Viena, în aceleași împrejurări. Expoziția Universală i-a oferit un pretext pentru a se sustrage datoriei de politețe față de Sultan. Sub un alt pretext, acela de a-și vedea de sănătate într-o stațiune balneară din Occident, prințul făcu, în 1874, a doua călătorie la Viena, după ce nația îi fusese indignată de lipsa de atenție arătată conducătorului ei în timpul călătoriei în Turcia. Guvernul sîrb fu nevoit să lase puterea pentru a se plînge Curții Imperiale, însă atunci cînd a fost vorba de un tratat comercial cu Serbia, Austria îl amînă cu dispreț pentru un viitor mai îndepărtat de parcă ar fi fost vorba de a-i face un hatîr micului stat danubian. Jurnalul „Politik" vorbea deschis în acea vreme de intenția Vienei de a întemeia o nouă Yugoslavie, alta decît cea visată la Belgrad, un Stat pan-sîrb sub suveranitatea unui arhiduce-rege, fie și cu prețul de a-i permite Rusiei să facă la fel în Bulgaria.

La 2 aprilie a anului următor, împăratul Franz-Iosif, care înfruntase împotrivirea sîrbilor din principat, începu o călătorie în Dalmația cu semnificație total diferită de vizitele făcute în propriile-i posesiuni. Dorea să-l prezinte venerației Balcanilor pe viitorul lor suveran creștin, Țarul lor de nuanță occidentală, care venea să înlocuiască influența celuilalt Țar oriental care întîrzia să ia parte la opera lor de eliberare. Milan nu a fost invitat la festivitățile de la Cattaro și toate atențiile cu un caracter deosebit de măgulitor s-au îndreptat asupra tînărului prinț de Montenegro și către reprezentantul domnului României care a

fost uimit de atîta cinste. „Sînt mulțumit de România. – binevoi să-i spună Franz-Iosif acestuia din urmă – Pășiți pe calea cea bună și stabilitatea pe care o datorați *prințului va fi mereu cel mai sigur garant al progresului. Avem multe afaceri între cele două țări, dar acum sînt asigurat. Lucrurile merg rău în Serbia. Skupcina este compusă din ignoranți. Serbia nu are bărbați. Sînt foarte mulțumit de prințul de Montenegro. E un om respectabil*"[29].

Cîteva luni mai tîrziu, răscoala izbucni printre acei creștini care erau vecini imediați ai posesiunilor austriace. Consulul austriac s-a implicat deîndată în problemă oferindu-se să medieze. Generalul Rodich făcu în așa fel încît răsculații să nu se afle vreodată fără arme, fără muniție sau lipsiți de alte mijloace. Și la rîndul său, Andrassy a ținut în loc timp de doi ani, Europa întreagă cu planul ei de reformare a Turciei, dorind ca Viena să-i acorde acesteia noua carte a existenței sale politice pe care ar fi salvat-o nu fără a fi răsplătită într-un fel ce poate fi întrevăzut. „În genere, aici se crede – scria trimisul român la Belgrad, la data celei de-a treia plecări a lui Milan spre Viena pentru a-și celebra căsătoria, în sfîrșit iertat de viitorul Împărat al întregului Balcan – că Austria este autoarea intrigilor din Herțegovina unde caută să profite".

În acest timp, Rusia oficială păstra o poziție de expectativă aproape timidă. Doar Ignatiev continua o politică ce-i reprezenta mai mult propria-i persoană și servea mai degrabă ambiției de a părea el stăpîn pe situație. De la Petersburg, nu s-au trimis niciodată Romîniei alte sfaturi în afara celor de a avea răbdare.

În 1874, Stremoncov, șeful Departamentului asiatic, primindu-l pe Gheorghe Filipescu, trimisul domnitorului Carol, – și a fost acceptat în această calitate, cu toate violentele proteste din partea turcilor – îl asigura pe acesta că Rusia nu-i consideră pe români drept ***niște curcani care sunt îngrășați pentru a face din ei bucate mai gustoase*** și că ea nu a avut niciodată intenția unei anexiuni. ***Orice mărire a teritoriului*** – a adăugat acesta – ***nu poate fi decît fatală Imperiului. Nici o guvernare n-ar îndrăzni să-și asume această responsabilitate... În ceea ce privește Romînia, ea a fost mereu obiectul unei dezinteresate bunăvoințe din partea Rusiei.***

Proiectul Andrassy și zarva cu care a fost însoțit de o diplomație iubitoare de înscenări nu provocară nici o invidie. Cînd a fost nevoie să se aprobe dorința Angliei de a-l salva cu orice preț și împotriva oricărui dușman – începînd bineînțeles, cu panslavismul – pe vechiul ei client, Cabinetul de la Petersburg admise și acele conferințe de la Constantinopol, în care Salisbury, delegat cu toată importanța pentru a reprezenta interesele țării sale, trebuia să joace rolul principal scăpat pe moment de pacificatorul austriac. Dar Mihdat Pașa luă și el parte și aduse la cunoștința participanților care lucrau inutil la opera lor laborioasă, acea Constituție otomană care elibera Turcia de obligațiile asumate, în timp ce populațiile ei nu erau considerate factori într-un regim de libertate, fiind reduse la a invoca filantropia coreligionarilor creștini. Rusia îi lăsă în pace și părea dispusă să prelungească niște negocieri care ar fi împiedicat, poate, întîrziat desigur, ruptura.

NOTE

1. *Acte și fragmente*, II, pag. 562.
2. Austria pretindea că Rusia dorise să o compromită prin această trecere a domnitorului fugar; *Acte și fragmente*, pag. 531.
3. Hurmuzaki, X, pag. 575 și urm.
4. *Ibid.*, pag. LXXII și urm.
5. *Ibid.*, pag. LXXIII–LXXIV.
6. *Acte și fragmente*, II, pag. 664.
7. *Ibid.*, pag. 687.
8. Hurmuzaki, X, pag. 397.
9. *Ibid.*, pag. 439.
10. Ibid., pag. 445 și urm.
11. Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, pag. 172–173.
12. *Ibid.*, pag. 175–176.
13. *Ibid.*, pag., 178–179.
14. Drăghici, *op. cit.*, pag. 188–189.
15. Vezi, despre Strilbițki studiul dlui Émile Picot, în „Mélanges de l'École des langues orientales vivantes" și despre Paisie, N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, pag. 390 și urm.
16. St. Berechet, în „Neamul Românesc literar", anul 1910, pag. 713 și urm.
17. El îl cita și pe Milescu, dl. St. Berechet ne semnalează în „Vierstnik Evropy "anului 1828 procesul pentru această cupă de aur chinezească despre care vorbește Neculce.
18. Vezi, N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, pag. 115 și urm.
19. Calendarul „Neamului Românesc", anul 1917, pag. 104 și urm.
20. Cf. și revista „Drum Drept", anul 1913, pag. 37, și urm. editată de N. Iorga.
21. Drăghici, *op cit.*, pag. 184–185.
22. *Ibid.*, pag. 215–216.
23. Drăghici, *op. cit.*, pag. 242.
24. Vezi, N. Iorga, *„Politica Austriei față de Unire"*, în „Analele Academiei Române", XXXIV, pag. 835 și urm.
25. *Politica externă a regelui Carol*, pag. 54-55.
26. *Ibid*, pag. 60
27. *Ibid.*, pag. 78.
28. *Ibid.*, pag. 88 și urm.
29. *Ibid.*, pag. 117, nota 1.

[1] La 20 octombrie 1827 a avut loc bătălia navală de la Navarino, în sudul Peninsulei Moreea, unde flota anglo-franco-rusă, a distrus flota turco-egipteană.

[2] Dionisie Lupu a fost Mitropolit al Țării Românești între anii 1819 –1823, păstoria sa întrerupîndu-se prin refugiul său de la Brașov din cauza mișcării conduse de Tudor Vladimirescu.

[3] Grigorie din Căldărușani, mare traducător, a fost numit în 1823 Mitropolit al Țării Românești în locul lui Dionisie Lupu care nu dorea să-și pericliteze cu nimic viața prin părăsirea refugiului brașovean. Noul mitropolit Grigorie a păstorit până în anul 1829 când a fost scos de ruși și a revenit mitropolit între anii 1833–1834.

[4] Karamzin, Nicolai Mihailovici (12. XII, 1766 –3. VI. 1826), scriitor, istoric, publicist, unul dintre făuritorii limbii literare ruse și promotor al ***sentimentalismului*** în literatura rusă (***Scrisorile unui călător rus***, 1791–1792). Karamzin a fost un adept convins al ***absolutismului luminat***, al șerbiei și adversar al decembriștilor. Între anii 1816–1826 a elaborat lucrarea monumentală ***Istorie a statului rus***, în 12 volume, în care tratează evoluția istorică a Rusiei din cele mai vechi timpuri pînă în anul 1611. În această lucrare autorul se ocupă și de istoria Moldovei, acordînd atenție etnogenezei moldovenilor și relațiilor moldo-ruse din secolele XV-lea și al XVI-lea. Deși, autorul a folosit pentru documentarea sa, în afara vechilor letopisețe rusești. și tratatul lui Dimitrie Cantemir „Descriptio Moldaviae", puncul său de vedere rămîne tibutar ideologiei țariste care trebuia să-și justifice raptul teritorial săvîrșit asupra Moldovei. Astfel, în pofida evidenței adevărului istoric, prin acest tratat asistăm la începuturile falsificării istoriei, metodă care, din păcat,e, a fost adoptată de majoritatea istoricilor rușisau sovietici și,

în special, de servitorii ideologiei moscovite de la Chişinău. Karamzin este unul dintre teoreticienii panslavismului.

[5] Hrisoverghi, Alexandru (27. II, 1811, Iaşi – 9. III. 1873, Iaşi), poet. S-a născut într-o familie de greci veniţi în Moldova şi menţionaţi în documente încă din vremea lui Dimitrei Cantemir. A primit o instrucţie corespunzătoare, începînd să înveţe greaca veche cu un dascăl din Chişinău, unde familia sa se refugiase în anul 1821 şi a continuat tot în greceşte la Iaşi între anii 1824–1827. Singura sa poezie apărută în timpul vieţii a fost în anul 1834 şi s-a intitulat ***Ruinelor cetăţii Neamţu.*** Moare tînăr, în vîrstă numai de 26 de ani, de tuberculoză osoasă, regretat de multă lume întrucît în jurul său se crease deja o legendă a unui poet frumos ca un Adonis, îndrăgostit ca un romantic, de o prea frumoasă Catinca,

[6] Ivan Kaidanov, ***Istoria imperiii rasiene***, traducere în limba română de Gheorghe Asachi, a apărut la Iaşi, 2 volume, Institutul Albinei, 1832–1833.

[7] Nifon, Mitropolit al Ţării Româneşti în perioada 14 septembrie 1850–5 mai 1875.

[8] La 19 aprilie – 1 mai 1849 s-a semnat convenţia ruso-turcă de la Balta Liman, prin care s-a stabilit în plan diplomatic înfrîngerea revolţiilor de la 1848 din ţările române şi se prevedea: domni români numiţi pe 7 ani de către Sultan, desfiinţarea Adunărilor Obşteşti şi înlocuirea lor cu Divanuri legislative, cu membri de drept şi numiţi de Domn, precum şi ţinerea sub ocupaţie militară ruso-turcă a Principatelor române petnru „a reprima orice mişcare insurecţională". Au fost numiţi Domni: Barbu Ştirbei în Ţara Românească şi Grigore Alexandru Ghica în Moldova.

CAPITOLUL XI

RUSIA ŞI INDEPENDENŢA ROMÂNEASCĂ

În acest interval de timp, diplomaţia rusă nu a avut nici un contact cu Romînia, ale cărei guvernări – conservatoare, conduse de Lascăr Catargi sau de generalul Florescu, apoi mixtă şi, în cele din urmă liberală, din iulie 1879, sub preşedinţia lui Ion Brătianu – şi-au exprimat cu fiecare prilej hotărîrea fermă de a continua „o politică de neutralitate" – de parcă tratatul de la Paris îndărătul căruia se tăcea chitic, ar mai fi existat!; „cea mai strictă neutralitate" pentru ca ţara să formeze un „teritoriu impenetrabil acţiunii rînd pe rînd predominante a diferitelor Puteri străine" [1]. La 4/16 ianuarie, s-a ajuns pînă la a promite că se va porni împotriva Rusiei, dacă aceasta ar avea de gînd să încerce o nouă ocupaţie.

În luna iunie, Mihail Kogălniceanu, devenit pentru trei luni ministru al Afacerilor Externe, în termeni dintre cei mai amabili nu-i cerea Turciei decît talvegul Dunării drept frontieră, o soluţie echitabilă în problema insulelor Dunării şi recunoaşterea, sub toate aspectele şi cu toate drepturile, a personalităţii politice a acestei noi Românii privită de oamenii de stat de la Constantinopol cu ochii lui Mahomed al II-lea sau ai lui Soliman-Magnificul. Românii îşi declarau, fără îndoială, simpatia faţă de aspiraţiile de libertate care îi împingeau la revoltă pe vecinii din sud, dar se simţeau ***străini prin limbă, prin sînge şi prin spirit de neamurile care locuiesc în Turcia.*** Asupra acestui punct guvernele şi Camerele celor două partide erau de aceeaşi părere, cît despre domnitorul împătimit, ca şi contemporanii săi din Germania, de glorie şi de nobila dorinţă de a conduce destinele unei naţiuni independente şi libere să-şi urmeze singura cale hărăzită de soartă, aceasta nu-şi exprimase încă vreo părere [2].

Andrassy aplaudă cu căldură această politică, ce nu mai era aceea a slavilor balcanici, pe care-i trata cu dispreţ în barbarul lor neastîmpăr. Le reaminti prietenilor săi români că situaţia lor actuală era datorată unei acţiuni prudente dusă pe singurele căi ale păcii. Declarînd sus şi tare că nu se teme de aspiraţiile iredentiste româneşti întrucît naţiunea maghiară rămînea în orice caz superioară, recomanda cea mai mare prudenţă mai ales în privinţa relaţiilor cu Rusia aflată mereu la pîndă. Şi în schimb, Kogălniceanu însuşi făcea să se întrevadă posibilitatea de a valorifica în viitor, ***interesele reciproce ale Romîniei şi ale Ungariei*** printr-o formă de confederaţie oarecare [3].

Şi dacă spre sfîrşitul administraţiei sale, Kogălniceanu – cel care, dintre toţi oameni de Stat români, avea, de altfel, ideile cele mai clare şi mai juste asupra politicii ruse – avu curajul de a declara că ţara sa ***nu poate totuşi să-şi ascundă***

preocupările și simpatiile pe care i le trezește starea cîtorva provincii din Turcia și că el detestă acele ***cruzimi bulgare***, denunțate, după cum se știe, de Gladstone în Parlamentul englez, că el nu consimte la a păstra o tăcere care l-ar face complice al ***acestor crime hidoase care se înfăptuiesc aproape de ușa sa***[4], gestul său a fost dezaprobat în public, atît de președintele Consiliului din care făcea parte, cît și de Brătianu însuși, care îl înlocui[5]. Oprind trecerea cetelor bulgare, Romînia se resemna să rămînă impasibilă, scrupulos preocupată doar de neutralitatea ei, în timpul acelui război dintre Serbia și turcii care au ieșit, sub ochii români plini de compătimire, învingători[6].

Însă, Rusia populară nu dorea să admită masacrarea fraților săi balcanici și prăbușirea acelei ***idei slave*** care pusese stăpînire pe toate spiritele. ***Nu vom rămîne***, spunea cu tărie Sfîntul-Sinod, ***cu teama în suflet și brațele încrucișate, privitori indiferenți, ci vom arăta noi lumii civilizate că în afara Rusiei oficiale, mai există o Rusie mai puternică, adică Rusia dreptcredincioasă, care în lupta împotriva Semilunii nu s-a dat niciodată înapoi din fața jertfelor care sunt demne de învățăturile și povețele lui Christos Mîntuitorul***[7]. Țarul a fost nevoit să dea satisfacție revoltatei opinii publice, vorbind în luna august, la sfîrșitul unor mari manevre, despre ***onoarea Rusiei neștirbită încă, al cărei păstrator este***, adăugînd că ***dacă această onoare va fi atacată, armata își va face datoria***, după care își îmbrățișă fratele, pe Arhiducele Nicolae, ***mai mulți generali făcînd la fel între ei***[8].

În luna precedentă, Alexandru al II-lea se întîlnise la Reichstadt [1] cu Franz-Iosif, împăratul austriac Unul renunțînd la orice speranță asupra Serbiei, celălalt la orice pretenție de a domina Constantinopolul; amîndoi s-au înțeles tacit să renunțe la bazele tratatului de la Paris[9]. Cît despre țările care vor servi noii stări de fapt, o conferință a Puterilor garante trebuia să hotărască cele pe care le-au văzut ocupînd un loc la Constantinopol. În acest timp, domnitorul Carol era de părere că cedarea Bosniei și Herțegovinei către Austria îi va oferi Dalmației acel ***hinterland*** de care avea nevoie[10].

Curînd după întîlnirea lor, în septembrie, Țarul însuși îi cerea Austriei, o cooperare diplomatică de care avea nevoie și, pentru a nu fi bănuită că ar avea alte obiective egoiste, punea în perspectivă, dacă totuși nu și-ar fi atins scopul, problema unei ocupări comune a teritoriilor musulmane cele mai apropiate: Bulgaria, pe de o parte, Bosnia și Herțegovina, de cealaltă[11]. De cîteva luni, generalul rus Cernaiev în fruntea voluntarilor săi fiind deja nu numai colaboratorul Serbiei, dar și cel care le conducea operațiunile militare îl proclamase pe bietul prinț învins, rege al marii Serbii independente. (5/17 august)[12].

Chiar atunci, în septembrie, România însăși, fără să fi avut alt motiv în afara refuzului turcilor de a negocia cu „ocîrmuirea" Principatelor – fiind „ocupați cu lucruri mai importante"[13] – se adresă Rusiei. Însoțit de colonelul Slăieanu, ministrul de război, Brătianu s-a dus la Livadia.

Dar această călătorie nu avea în vedere intrarea Principatelor într-un război ce putea fi, în raport cu pregătirile, început dintr-o clipă într-alta, iar cancelarul Gorceacov le-a recomandat românilor doar să evite aparențele șocante ale unei neutralități favorabilă mai degrabă turcilor. Dar, tratatul de la Paris fiind sacrificat de Austria și de aliata acesteia, Prusia, românii se temeau ca Basarabia retrocedată

să nu fie în pericol, aşa cum fuseseră informaţi din cele mai multe părţi, de a fi pierdută[14].

Acesta va fi de acum înainte punctul capital în contactele dintre diplomaţiile celor două ţări care nu se cunoşteau deloc şi care păreau a nu avea nimic să-şi împărtăşească într-un moment de criză atît de important pentru viitorul lor reciproc. Romînii nu erau fraţi ***slavi*** precum sîrbii şi muntenegrenii, nici petiţionari acoperiţi de sîngele martiriului lor ca bulgarii, ca urmare au fost trecuţi chiar în rîndul indiferenţilor, unde se aflau de mult şi grecii, deşi erau ortodocşi şi vecini. În ce-i privea pe diplomaţi, unii căutau să se asigure că după un război victorios vor lua Basarabia meridională, în timp ce alţii, românii, îşi îndeplineau datoria oficială şi patriotică încercînd să-i împiedice.

Să-i împiedice prin orice mijloace, chiar prin cel al prieteniei, al alianţei, al colaborării împotriva Turciei, al renunţării, în cele din urmă la politica austriacă spre care în cele din urmă se întoarseră totuşi pentru un schimb de amabilităţi.

Aceasta a fost, dacă se face excepţie de nerăbdarea militară a domnitorului Carol, al cărui orgoliu adesea rănit de turci, fierbea, sensul pur negativ al intrării Romîniei în acţiune, iar caracterul pur negativ al acestei intervenţii trebuia să fie influenţat de acesta, făcînd să se termine printr-o ură sinceră o colaborare care-şi avea originea chiar în neîncrederea reciprocă.

În luna decembrie încă se mai purtau negocieri la Londra privind neutralitatea Romîniei, pe care Europa divizată şi incapabilă de orice acţiune comună, ar fi garantat-o ca pe aceea a Belgiei pe atunci fericită; cel care a fost însărcinat cu pùrtarea tratativelor, Ioan Ghica, fost prinţ de Samos, era anglofil şi mai ales prieten al turcilor, vechi şi declarat adversar al politicii ruse în Orient. Anglia răspunse făcînd ca totul să depindă de hotărîrea acelei conferinţe de la Constantinopol pe care o considera creaţia sa, principala modalitate de acţiune pentru a salva Turcia de la ruina iminentă.

Cît despre Austria, cîteva săptămîni mai tîrziu, Andrassy, în ciuda angajamentelor luate faţă de Rusia, recomandă Romăniei să nu se compromită cu această Putere; dacă, în caz de trecere a Prutului de către armatele Ţarului, aceasta consimte să-şi retragă mica sa armată în Oltenia, în apropierea graniţei cu Austria, i se va garanta nu numai situaţia actuală, dar şi îndeplinirea parţială a doleanţelor sale atît de modeste. (nota din 17 decembrie, stil vechi[15]). ***Rusia oficială nu făcu nimic pentru a contracara această acţiune.*** Doar Ignatiev a încercat să acţioneze, dar numai în direcţia propriilor sale planuri. În noiembrie, unul din funcţionarii săi, dl Nelidov, venea clandestin la Bucureşti pentru a îndeplini aici o misiune care urmărea să stabilească condiţiile în care vor trece armatele imperiale, în caz de război, prin ţara care nu era considerată altceva – şi nici nu se dorea – decît un teritoriu oarecare. I s-a cerut o împuternicire clară care a trebuit mult timp aşteptată.

Domnitorul nu dorea cîtuşi de puţin să-şi dea asentimentul la un act care n-ar fi acordat de la început garanţii împotriva planurilor care se puneau pe seama Rusiei. Domnul Nelidov se lăudă, în memoriile sale, recent publicate, că a încercat să adoarmă aceste prejudecăţi, împărtăşite de Brătianu însuşi, introducînd în această garanţie, pe care a fost nevoit să o accepte, o turnură a frazei care nu angaja

decît sub singurul raport al misiunii sale, trecerea trupelor rusești: dacă urmare a acestei treceri, Turcia singură încerca să dea atenție inviolabilității teritoriului românesc, Rusia își va asuma răspunderea de a o respecta [16]. Numai după notificarea făcută guvernului despre Constituția otomană care considera Romînia și pe domnitorul ei drept un simplu ***conducător al unei provincii privilegiate***, a fost luată o decizie și, datorită intervenției trimișilor speciali ai Arhiducelui Nicolae, convenția a fost semnată de cele două părți [17].

A mirosit Austria aceste negocieri? Trebuie să vedem influența acesteia în trimiterea unui emisar turc la București, a cărui sosire o urma îndeaproape pe cea a lui Nelidov [18]? În orice caz, ea era prea interesată de conferințele de la Constantinopol, începute la 11/23 decembrie [2], pentru a mai cere și alte garanții guvernului român, în afara asigurărilor formale ce i-au fost date în mai multe rînduri.

Cînd documentul lui Midhat, „fapt împlinit", închise ședințele într-un mod mai degrabă ridicol pentru reprezentanți Europei, Rusia nu se grăbi să declare acel război cu care amenințase dacă lucrurile nu-și urmau cursul normal. S-a lăsat convinsă mai ales de Austria să tolereze o experimentare a rezultatelor acestei Constituții. Abandonează Serbia, nemulțumită de a nu fi pierdut nimic prin tratatul din 28 februarie 1877, și Muntenegrul care, mai mulțumit, se încăpățînă să lupte mai departe. Dar nu a putut consimți să ordoneze demobilizarea cerută și, în martie 1877, Gorceacov declară că problema intrase într-o „nouă fază". Misiunea lui Ignatiev la Londra și Viena nu a avut succes: Andrassy îi răspunse cu răceală că „încă nu e timpul de a se pronunța" [19].

Diplomația rusă se arătă și de aceasă dată supusă. Pentru a trece la demobilizare nu aștepta numai o pace convenabilă cu Muntenegru și sosirea acelui ambasador turc la Petersburg cu care să se negocieze soarta creștinității orientale ce nu putea fi abandonată fără nici o garanție asupra viitorului acesteia. Dar, la 9 aprilie, Savfet-Pașa, îmbătat de speranța unei revanșe, a izbînzii unei Turcii cu totul noi, răspundea cu hotărîre că țara sa nu poate accepta acel protocol de la Londra încheiat fără participarea ei. Muntenegrul trebuia să se recunoască parte integrantă a Imperiului, iar în ce privește demobilizarea, Rusia era cea care trebuia s-o înceapă. Înalta Poartă, înarmată cu această măreață Constituție, nu accepta nici ***interesul comun din partea Europei, care nu are a se amesteca în treburile ei, creștinii nemaiformînd de acum încolo decît o parte a unui singur corp politic.***

Aceste cuvinte anunțau războiul. Printr-o declarație dată la 7 aprilie, stil vechi, Gorceacov îi informa pe reprezentanții Rusiei din străinătate. Între timp, la 4 aprilie, o convenție de trecere fusese totuși încheiată cu România, Kogălniceanu fiind la conducerea Ministerului Afacerilor Străine.

În preambulul cu conținut politic se insista, conform dorinței arătate poate de oamenii de Stat români, că lansîndu-se într-o acțiune îndrăzneață și riscantă, nu doreau să renunțe la această fortăreață diplomatică a tratatului de la Paris, pe care se încăpățînau să o mai considere inexpugnabilă în privința intențiilor Europei față de Turcia; Rusia se înfățișa ca intervenind în numele Puterilor, doar cu scopul de a asigura o soartă mai bună creștinilor supuși Sultanului incapabil să-i apere împotriva persecuțiilor venite din partea mahomedanilor. Garantînd drepturile politice ale statului român, așa cum decurg acestea nu numai din tratate, dar și din

propria lui Constituţie, se păstrează şi actul redactat de Nelidov referitor la garanţia asupra teritoriului basarabean evitîndu-se totuşi a-l desemna clar şi precis. Cu toată această parte iniţială, cu caracter mai elevant, documentul nu era un tratat ci o simplă convenţie încheiată, nu între două State ci numai între două „guverne". În momentul în care îşi asuma rolul de mandatar al Europei, Rusia nu mai putea debuta prin a viola clauzele convenţiei şi recunoscu, în prealabil, o independenţă pe care Parlamentul român o proclamă imediat, la 10 mai, stil vechi, creînd la rîndul ei, un nou „fapt împlinit", favorabil intereselor ţării.

Armatele ruse se găseau de acum pe teritoriul românesc. În ciuda afişării unei neutralităţi care n-ar fi fost ştirbită de trecerea trupelor ţariste, îngăduită evident de nevoie, trebuia să se ajungă totuşi la o înţelegere de colaborare cel puţin în privinţa apărării României împotriva unei tentative de intervenţie din partea turcilor, Turcia cerînd în mod expres domnitorului să coopereze cu seraskierul Abdul-Kerim[20]. A crede că o armată străină poate traversa pur şi simplu teritoriul unei naţiuni independente, dispunînd de o armată capabilă şi dornică de a-şi arăta vitejia, fără a avea nici un contact cu cealaltă, este posibil pentru un *distingo* diplomatic, dar nu şi pentru realitatea faptelor. Şi apoi, dacă armata rusă, a cărei pregătire insuficientă deveni curînd un fapt evident, nu reuşea să-şi îndeplinească misiunea, dacă va fi silită să părăsească acest pămînt otoman pe care se grăbise să-l atingă prin Măcin, în Dobrogea şi prin Zimnicea, în Bulgaria, duşmanul care, inevitabil, o va urmări, s-ar fi oprit la hotarele unei independenţe nerecunoscute de Europa şi proclamată în clipa în care, prin proclamaţia din 7 aprilie, s-a săvîrşit în realitate un act de provocare faţă de Poartă?

Cercurile militare ale ambelor părţii îşi dădură seama imediat de necesităţile situaţiei. Domnitorul Carol, care a trebuit convins să nu se ducă la Chişinău[21], nu era, din motivele deja arătate, singurul doritor de o colaborare; Arhiducele Nicolae, comandantul suprem era de aceeaşi părere. Generalii ruşi au fost sărbătoriţi oficial de către domnitor în imediata apropiere a Capitalei sale, în timp ce tunurile turceşti începuseră bombardarea Brăilei şi a Olteniţei, anunţînd parcă o apropiată trecere a trupelor Sultanului şi a cetelor de başibuzici care se strecurau pe teritoriul românesc pentru obişnuitele lor isprăvi de jaf şi masacru. Se mai vorbea încă despre această neutralitate pe care Turcia o numise deja trădare, în ziua în care Carol I îl vizită pe Arhiduce la Ploieşti şi chiar atunci cînd împăratul Alexandru îşi făcea intrarea în Bucureşti ca invitat al domnitorului. Chiar proclamaţia de Independenţă, stabilind în intenţia României, o nouă stare de drept faţă de fosta putere suverană, n-ar fi schimbat nimic în situaţia de fapt. Guvernul se prefăcea că n-ar fi luat o hotărîre, cedînd doar de nevoie în faţa dorinţelor unei naţiuni rănite şi ameninţate de chiar ţara care trebuia să o apere.

În luna mai, se făceau presiuni asupra Europei – care nu atrăgea atenţia decît prin procesul de descompunere prin care trecea – de a recunoaşte această independenţă, de a cuprinde această naţiune liberă de acum înainte, dar avînd atîta nevoie de protecţia Puterilor, în clauzele, lărgite de împrejurări, ale tratatului de la Paris, salvatorul suprem al viitorului românesc. Şi au mai fost unii care, în Consiliul de coroană din luna aprilie – Kogălniceanu însuşi, pe cînd nu era încă ministru, înclina către un ultim apel către Viena – recomandau, precum Dimitrie Ghica, autorul alianţei cu Austria, ***a se consulta şi Guvernul austriac şi chiar să se ceară***

acestuia să ocupe Romînia cu asentimentul Europei, pentru a împiedica trecerea oricărei armate străine (!), sau, alţii precum Ion Ghica, de a permite o invazie şi din partea turcilor. Nu trebuie să-i uităm nici pe cei care credeau precum Ion Ghica în simpatia cu totul deosebită a acestei Austrii care nu putea să aibă decît intenţii protectoare, din moment ce acel Stat ar fi fost el însuşi ameninţat de o ocupaţie rusească[22].

În partea ruşilor, Gorceacov, obsedat doar de ideea de a distruge şi ultima urmă a tratatului de la Paris, era hotărît să contracareze planul Arhiducelui şi să împiedice prin declaraţiile sale brutale, făcute în numele Împăratului, orice cooperare cu românii, mulţumindu-se cel mult să adauge acestui refuz absolut şi definitiv că este vorba doar de o acţiune militară ***dincolo de Dunăre.***

Reprezentantul român de la Petersburg, generalul Ion Ghica, i-a fost adusă la cunoştinţă hotărîrea imperială ***că România nu este convenabilă pentru o colaborare şi că orice ar putea intenţiona acest Stat în această privinţă va fi pe riscul şi pe răspunderea sa*** şi încă România mai trebuia să se supună comandamentului superior rus şi să urmărească acelaşi scop, chiar dacă autorităţile militare române îşi manifestau tendinţa de a acţiona izolat şi pe un cîmp de luptă separat, ceea ce constituie o ***imposibilitate politică*** şi, pe deasupra: ***Rusia nu are nevoie de ajutorul armatei române", întrucît forţele pe care ea le-a pus în mişcare sînt mai mult decît suficiente chiar pentru a fii distruse temeliile destinelor viitoare ale Statului român***[23].

Cînd domnitorul Carol îi vorbi direct Ţarului, la Ploieşti, despre dorinţa lui de a dobîndi independenţa ţării şi de a-şi afirma valoarea printr-o acţiune militară, Alexandru nu dădu nici un răspuns[24].

Dar aici nu era vorba decît de politica personală a domnitorului, încurajat de Arhiduce. Miniştrii săi se mai întorceau încă spre Austria, după care se luau. Kogălniceanu era de părere că sfatul lui Andrassy trebuia urmat şi trupele române să fie retrase în Oltenia. De fapt, linia Dunării pînă la gurile Oltului era lăsată ruşilor. ***Ţinem mult***, scria Kogălniceanu la 25 iunie stil vechi, ***la sprijinul binevoitor al Austriei şi astăzi mai mult ca niciodată***[25]. În schimbul acestei atitudini ascultătoare, ***Andrassy promise, în luna iulie, acea Dobroge care nu intrase în planul românilor,*** unde încă nimic nu era pregătit şi a cărei posesiuni aparţinea în fapt, trupelor generalului Zimmermann care făcea aici o propagandă pro-bulgară. Raportul trimis în 8/20 iulie prin Bălăceanu, agentul României este foarte limpede: ***Împăratul şi contele Andrassy sînt dispuşi a vă acorda la viitoarea pace, o parte a Dobrogei***[26].

Dar guvernul român, care, pînă în ultima clipă ceruse Turciei, dreptul asupra acestor guri ale Dunării, încredinţate în 1856 Moldovei de diplomaţii reuniţi la Paris, nu mai doreau Dobrogea nici chiar Delta, ***văzînd în această ofertă o compensaţie prealabilă pentru Basarabia meridională,*** pe care nu dorea s-o piardă, iar opoziţia puternică şi însetată de putere îi interzicea s-o părăsească. Se ajunsese totuşi la convingerea că se impune o acţiune militară românească, că există ***uneltitori*** care nu l-ar ierta pe domnitor dacă aceasta va fi soldată cu o înfrîngere. Trupele române s-au îndreptat asupra Vidinului şi a împrejurimilor acestuia ***de la 15 la 20 de kilometri şi nimic dincolo***[27]. Iată de ce Carol I ţinu să dea, prin

prezenţa sa la Calafat, un caracter solemn bombardamentului împotriva vechii fortăreţe turce.

Dar, domnitorul însuşi, care-şi avea propria părere în privinţa Basarabiei, îşi continuă demonstraţiile în sens contrar. Românii luară parte la atacul reuşit împotriva monitoarelor turceşti ce împînzeau Dunărea. Cu toate că fusese refuzată executarea unui ***ordin*** rusesc privind ocuparea Nicopolelui – şi Kogălniceanu a fost atît de caustic, încît i-a impus şi domnitorului o atitudine în acest sens – exista, fără îndoială, între armate o cooperare pe care diplomaţia română căuta să o evite şi pe care diplomaţia rusă o refuza cu trufie pentru a nu avea elemente noi în această problemă a Basarabiei, la care toată lumea se gîndea fără a îndrăzni însă să vorbească deschis despre ea.

Dar turcii se dovedeau capabili de a cîştiga; Osman-Paşa făcuse din cocioabele balcanice ale Plevnei, unde se oprise, un oraş fortificat de prim rang. Înaintarea armatei ruse era de acum împiedicată şi pusă în pericol de această forţă turcească aflată, ameninţătoare în spatele întăriturilor.

După o primă înfrîngere, a generalului Schilder-Schuldner, Ţarul ceru ca românii să treacă Dunărea; o ceru categoric şi grabnic prin generalul Ghica. Gorceacov fusese invitat să schimbe tonul la Bucureşti, acolo unde se afla. Românii luară Nicopole. S-a dorit totuşi o ultimă sondare a Austriei. Kogălniceanu plecă imediat la Viena cu o misiune secretă asupra căreia informaţiile ne lipsesc cu desăvîrşire. Se ştie doar că Andrassy, care avea de acum garanţii asupra lotului austriac din Balcani, se arătă de această dată, mai îngăduitor faţă de ruşi, recomandînd doar o mare prudenţă care le va aduce graţie lui, frontiere mai bune în această Dobroge pe care românii n-o ceruseră şi care cu atît mai mult le era cu tenacitate propusă[28].

Cît a lipsit Kogălniceanu, insuccesele ruşilor luaseră proporţiile unei catastrofe apropiate. ***Turcii***, telegrafia, în 19/31 iulie, Arhiducele, prietenului său princiar, ***avînd adunate cele mai mari mase la Plevna, ne-au nimicit. Rog faceţi fuziune, demonstraţie şi dacă e posibil, trecerea Dunării pe care doriţi să o faceţi între Jiu şi Corabia. Această demonstraţie este neapărat necesară pentru a uşura mişcările noastre***[29].

Brătianu era de părere că nu mai trebuie să se întîrzie în a acţiona ***în mod deschis***. Divizia a patra română era deja în marş spre Plevna, dar a treia încă mai întîrzia. Preşedintele Consiliului şi ministrul de Război [3] s-au prezentat în tabăra Ţarului cu veşti bune: românii urmau să treacă Dunărea în zona Corabiei şi ***cooperînd alături de armata rusă să-şi păstreze individualitatea şi comandamentul***[30]. A avut loc o întrevedere între Alexandru al II-lea şi noul său aliat. Întrucît se impunea un comandament unic, s-a găsit o soluţie în a încredinţa această onoare domnitorului României care avu un general rus drept consilier *ad latus*[31]. La puţin timp, armata română trecu Dunărea la Corabia.

În acest interval, sub raport diplomatic nu se întîmplă nimic nou; Ţarul dăduse personal asigurări domnitorului; guvernul român se arătă preocupat, chiar şocat. Se formase un curent de opinie defavorabil unui astfel de angajament. Cum nimeni nu se aştepta la succese imediate, spiritele erau cu atît mai neliniştite. Atunci cînd, trupele române cuceriră, la 30 august stil vechi, reduta Griviţa, s-a născut totuşi o fericită comuniune în victorie. Nu s-a văzut decît puţin mai tîrziu, după

jertfele inutile din 6 septembrie, că Plevna cere un lung şi greu asediu pentru a putea hotărî, ca un adevărat Sevastopol balcanic, prin căderea sa, chiar soarta războiului.

Evenimentul atît de mult aşteptat a avut loc în noiembrie. Osman capitulă şi colonelul român Cerchez a fost primul ofiţer duşman căruia i s-a adresat. Arhiducele Nicolae folosea termenii cei mai entuziaşti pentru a recunoaşte ajutorul românilor, care, nu numai că împiedicaseră invadarea teritoriului lor de către turcii învingători, dar singuri au făcut posibilă continuarea campaniei în mod satisfăcător, de către trupele imperiale atît de greu încercate.

Dar rolul armatei încetase o dată cu capitularea turcilor. O continuare a campaniei nu era în intenţia domnitorului care ţinea la ***acţiunea sa separată***, pentru a avea dreptul de a se prezenta ca individualitate politică distinctă la negocierile de pace pentru care fusese nevoit să întreprindă acele operaţiuni militare împotriva Vidinului pe care sîrbii le considerară drept amestec în drepturile lor, iar Austria sfîrşi prin a le dezaproba cu ultimele puteri; în această parte nu se doreau români pe malul drept al Dunării. ***Austria***, se spunea sec, ***nu va consimţi niciodată la anexarea Vidinului la Romînia*** [32].

Astfel se prezenta situaţia atunci cînd românii au fost surprinşi de armistiţiul ruso-turc de la Kazanlîc şi de grăbita încheiere a păcii de la San-Stefano [4], pe 4 martie. Prevederile acestuia le erau cunoscute: în afară de recunoaşterea independenţei, Turcia renunţa la drepturile sale asupra Dobrogei în favoarea Rusiei, pentru ca aceasta să poată da Dobrogea în schimbul Basarabiei pe care considera că-i revine prin chiar anularea tratatului de la Paris. Franţa creasc un precedent cînd a primit Veneţia din mîinile Austriei pentru a o transmite regatului Italiei care o răsplăti cedîndu-i Savoia.

Domnitorul Carol sperase că poate stabili relaţii deosebite cu turcii. Îl delegase pe lîngă cartierul general al Arhiducelui pe colonelul Arion pentru a cere ca România să fie admisă la negocieri unde să solicite printre altele, gurile Dunării şi ocuparea malului drept al acesteia de la Vidin la Nicopole, fără a mai socoti despăgubirile de o sută de milioane [33]. S-a insistat, s-a protestat şi împotriva clauzei care deschidea o cale spre România, armatelor ruse din Bulgaria. Dar armata nu mai era stăpînă pe evenimente. Condiţiile au fost trimise la Petersburg, dar protestele aliaţilor au fost trimise înaintea lor. De fapt, un Stat a cărui independenţă nu este recunoscută nu-şi poate ocupa locul ce i se cuvine la negocierile de pace. Alexandru al II-lea, care îşi dădea perfect de bine seama de dificultăţile morale ale situaţiei, insistă personal pe lîngă domnitor a găsi o cale de rezolvare fără scandalul unui act de acuzare în faţa Europei [34]. Pentru a fi evitat acest scandal s-ar fi consimţit la reducerea unei părţi care trebuia retrocedată limitînd-o la fostele cuceriri ale lui Suvorov şi se risca chiar, prin misiunea lui Ignatiev apărut pentru o clipă la Bucureşti, oferirea unirii personale cu Bulgaria a cărei populaţie era mai mult un amestec, despre care se vorbea că va fi creată [35]. Se răspunse prin rechemarea trupelor române aflate în Bulgaria şi prin protestul indignat al Parlamentului român [36].

În aprilie, cele două părţi se aflau chiar în pragul unei rupturi, a unui conflict armat, Gorceacov vorbise, într-unul din momentele sale de proastă dispoziţie, de posibilitatea dezarmării acestei armate române care se prefăcea că-i rezistă. ***O***

armată care a luptat la Plevna sub ochii Împăratului Alexandru va putea fi nimicită, dar nu se va lăsa niciodată dezarmată, răspunse Carol I[37].

Timp de trei luni, România folosi toate mijloacele de a scăpa de la o dezmembrare pe care avea mai mult decît un simplu motiv de a o califica drept injustă. Nu întîlni în Europa decît simpatii pur platonice; fiecare se gîndea la avantajele proprii și congresul de la Berlin, în care românii își puneau ultimele speranțe, nu s-a întrunit în iulie decît pentru a proclama rezultatele, după ce toate fuseseră bine puse la punct prin tratative separate.

Încă din ianuarie, Austria își justificase atitudinea: ***credeam că voi v-ați înțeles asupra acestor probleme cu aliații voștri***[38]. I s-a obiectat cu naivitate că Rusia va amenința libertatea acelei Dunări pe care diplomația vieneză gîndea să o confiște curînd pentru propria-i folosință[39]. Dar în luna mai, D. A. Sturdza fiind trimis la Pesta, România a fost îndemnată să reziste adoptînd o atitudine prin care trebuia să faciliteze obținerea unor condiții mai bune pentru anexarea mascată a Bosniei și Herțegovinei la Austria, anexare acceptată încă din 1876 de Rusia[40].

Tisza declară în Parlamentul maghiar că împrejurările apropie Ungaria de România[41]. La 4 aprilie, Franz-Iosif însuși făcea în fața lui Brătianu venit să implore concursul austriacilor, elogiul patriotismului românesc, de o ***reputație recunoscută asupra acestui subiect***, dar în același timp, recomanda ***să înceteze activitățile actuale***. În acel moment se credea că se va putea întruni chiar la Viena congresul de pace și vor avea posibilitatea de a-i impune condiții Rusiei victorioase.

Brătianu și Kogălniceanu au fost deci ***așteptați*** la Berlin pentru ca acel congres să nu dezbată nici cel puțin rezoluțiile a căror extremă delicatețe nu putea fi atinsă fără a pune în discuție toate acele probleme asupra cărora nu s-au înțeles decît cu mare greutate. Basarabia nu a fost cedată, ea a fost evacuată; în schimb românii primiră Dobrogea ca pe o cucerire a armelor lor. Pentru a avea frontiera de sud a acestei provincii au fost nevoiți să treacă prin noi încercări: în partea Silistriei au ocupat Arab-Tabia, de unde au trebuit să se retragă fiind amenințați cu un atac din partea trupelor rusești rămase în Bulgaria.

Această țară a fost timp de douăzeci de ani un cîmp de experiențe diplomatice imperiale. Relațiile cu România trebuiau de acum înainte dominate de aspectul sub care se prezenta la un moment dat, problema bulgară. După căderea lui Alexandru de Battemberg, a existat un alt proiect de Unire personală cu România, dar de această dată el era opera partidei anti-ruse din Principatul vecin. Din fericire, a eșuat.

Politica lui Gorceacov i-a supraviețuit acestuia, o politică teritorială dură, fără nici o concepție asupra drepturilor naționale nu era decît o continuare a politicii duse de Nesselrod, colegul lui Metternich și emul al acestuia. România, considerată în afara națiunii pe care o reprezintă și care este cea mai numeroasă din sud-estul european, nu putea fi în această manieră de a considera lucrurile decît o simplă piedică, un obstacol ce trebuia îndepărtat cu prima ocazie.

Națiunea rusă, în 1878, protestase la rîndul ei, împotriva acestei atitudini diplomatice, exprimîndu-și clar opinia conform căreia ar fi trebuit puse cu sinceritate, bazele unei activități care ceruse atît românilor cît și rușilor jertfe de sînge, că Europa ar fi avut datoria de a-i despăgubi cu mărimie în această Peninsulă

Balcanică unde şi-au recîştigat reputaţia de oameni bravi şi curajoşi. Cum, totuşi, nu existau relaţii continue între cele două ţări – nici chiar relaţii economice – diplomaţiei îi reveni rolul de a le stabili. Atitudinea adoptată de conducători ei diplomatici la Petersburg împinse Romînia, în ciuda legăturilor strînse ale unui trecut apropiat, în sfera puterilor centrale din 1884, cu toate că, nu de mult, atitudinea Franţei faţă de interesele africane ale Italiei moderne, care în acelaşi timp era oarecum şi creaţia ei, îi împinse pe italieni, împotriva oricărei tradiţii şi în ciuda altor interese cu mult superioare, în acelaşi cîmp german şi maghiar, unde nu exista alt loc pentru naţiunile latine decît acela al unei totale izolări, îndeaproape supravegheată.

Nu existau relaţii nici pe plan intelectual. Dacă românii au fost printre cei mai pătimaşi cititori ai acestei literaturi ruse moderne a marilor romancieri, de o adîncă şi dureroasă umanitate, faptul trebuie pus pe seama traducerilor franceze care au dat literaturii ruse o valoare universală, exercitînd o influenţă profundă asupra a tot ce s-a scris la noi din 1890. Această înrîurire binefăcătoare, nu poate, bineînţeles, pusă alături de aceea care rînd pe rînd, a dat unei părţi a mişcării radicale din România caracterul socialist reprezentat, la început, de revista ***Contemporanul*** de la Iaşi, fondată de un american afiliat la nihilism, apoi cel al noului curent al ***prietenilor poporului***, al narodnicilor. Aceşti propagatori ai spiritului ce însufleţeşte o parte a societăţii ruse nu au atras, urmare chiar a antagonismelor pe care le reprezentau, simpatia meritată de această lume uriaşă unde încolţesc, poate, cele mai bune seminţe ale viitorului omenesc[42].

Au trecut trei ani de cînd Ţarul Nicolae al II-lea a venit la Constanţa să vadă ce a înfăptuit Romînia pe acest pămînt al Dobrogei plătit în 1877 cu sîngele şi cu moştenirea ei ancestrală. O brutală uzurpare apasă azi [5] chiar asupra locului unde s-au întîlnit comandantul armatelor de la Plevna şi nepotul lui Alexandru al II-lea; cei care, după ce au pustiit acest ţinut, îl ocupă azi arătînd atît ruşilor cît şi românilor uitarea ce nu se ruşinează de nici o datorie de recunoştinţă. O revanşă apropiată va pune capăt acestui atentat şi va pronunţa pedeapsa necesară.

Această victorie va fi dobîndită, în numele celor mai sfinte principii, în numele umanităţii ameninţate în drepturile sale şi în viitorul său, prin eforturile supreme ale celor două naţiuni care au de luptat, de această dată, din toate puterile şi cu tot avîntul maselor populare. Ele îşi vor reaminti pentru a făuri legături care nu vor mai fi lanţuri şi prin urmare vor putea dura de-a pururi ***pentru binele acestui Orient unde nu metoda germană slujită de hoardele bulgare şi turceşti va fi cea care va înfăptui opera de civilizaţie atît de mult întîrziată. Şi această civilizaţie comună va fi mult mai utilă pentru întreaga lume decît ideea slavă şi diplomaţia cu tendinţă napoleoniană, rîvnind mereu la alte anexiuni, promovată de germani şi de ucenicii lor din Rusia de la Nesselrod pînă la Gorceacov şi Giers.***

NOTE

1. *Ibid.*, pag. 133, 135, nota 1.
2. *Ibid.*, pag. 142–143.
3. *Ibid.*, pag. 144, nota 1.
4. *Ibid.*, pag. 150 şi urm.
5. *Ibid.*, pag. 148.
6. *Ibid.*, pag. 154 şi urm.
7. *Ibid.*, pag. 154, nota 1.
8. *Ibid.*, pag. 159, nota 1.
9. *Ibid.*, pag. 160.

10. *Aus dem Leben König Karls*, III, pag. 52.
11. *Politica externă a Regelui Carol*, pag. 162–163.
12. *Ibid.*, pag. 165 şi urm.
13. *Ibid.*, pag. 146, nota 2.
14. *Ibid.*, pag. 168–170, 173–174.
15. *Ibid.*, pag. 174–175; *Aus dem Leben König Karls*, III, pag. 89–91.
16. *Révue de deux mondes*, anul 1915, IV, pag. 245 şi urm.; ns. „Buletinul Institutului pentru studiul Europei sud-occidentale“, III, pag. 135 şi urm.
17. *Politica Regelui Carol*, pag. 173–174, 188.
18. *Ibid.*, pag. 175.
19. *Ibid.*, pag. 125.
20. *Ibid.*, pag. 199.
21. *Ibid.*, pag. 199.
22. *Ibid.*, pag. 192–196.
23. *Ibid.*, pag. 222, nota 1.
24. *Aus dem Leben König Karls*, III, pag. 174–175.
25. *Politica externă a Regelui Carol*, pag. 227.
26. *Ibid.*, pag. 225.
27. *Ibid.*, pag. 228, nota 1.
28. *Ibid.*, pag. 235 şi urm.
29. *Ibid.*, pag. 237, nota 1.
30. *Ibid.*, pag. 238, nota 3.
31. *Ibid.*, pag. 238–239.
32. *Ibid.*, pag. 258, nota 1.
33. *Ibid.*, pag. 256–266.
34. *Ibid.*, pag. 27 (după Aus dem Leben König Karls, III, pag. 456).
35. *Aus dem Leben König Karls*, III, pag. 457.
36. *Politica externă a Regelui Carol*, pag. 273 şi urm.
37. *Aus dem Leben König Karls*, IV, pag. 18, 87, 96.
38. *Ibid.*, pag. 263. -
39. *Ibid.*, pag. 272, 278.
40. *Ibid.*, pag. 285.
41. *Ibid.*, pag. 288.
42. Literatura română a constituit doar mai recent obiectul unor articole fugitive în „Gazeta de Basarabia“ din 1860, 1866, 1867 şi 1868 (prin Hornaţki, Tanski şi mai ales Filatov). Câteva pagini din „Istoria literaturii universale“ de Vladimir Zlatov (vol. III). Cf. Licea, în *Neamul românesc literar*, V, pag. 719–721.

[1] La 8 iulie 1876 s-a semnat acordul secret ruso-austro-ungar la Reichstadt prin care cele două părţi au convenit asupra înlăturării contradicţiilor dintre ele cu privire la statele din Balcani. La 15 ianuarie 1877, are loc la Budapesta încheierea unei convenţii secrete ruso-autro-ungare prin care Austro-Ungaria promite neutralitatea într-un eventual război ruso-turc, iar Rusia consimte în schimb anexarea Bosniei şi Herţegovinei la Austro-Ungaria, fapt împlinit în iulie-octombrie 1878.

[2] La 21 aprilie 1879 a avut loc la Constantinopol semnarea convenţiei turco-austro-ungare prin care Turcia a recunoscut anexarea Bosniei şi Herţegovinei de către Austro-Ungaria.

[3] Preşedintele Consiliului de Miniştri şi de Finanţe era Ion C. Brătianu, iar ministrul de război era colonelul Gheorghe Slăniceanu fiind vorba de guvernul român din perioada 24 iulie 1876–24 noiembrie 1878.

[4] La 3 martie 1878 s-a încheiat tratatul de pace ruso-turc de la San Ştefano (azi Yeşilköy) care, printre altele, stipula recunoaşterea independenţei României, alături de cea a Serbiei şi Muntenegrului, şi autonomia Bulgariei. De asemenea, Turcia ceda Rusiei, Dobrogea, care-şi rezerva dreptul de a o schimba „cu parte a Basarabiei detaşată în 1856“.

[5] Autorul de referă la situaţia Dobrogei de la sfîrşitul anului 1916 şi începutul anului 1917 cînd această regiune română era ocupată de trupele bulgare. Bulgaria şi Turcia au declarat război României la 19 august/1septembrie 1916 şi chiar în acea zi trupele bulgare pătrund în Dobrogea. Între 19 august/1 septembrie –24 august/6 septembrie 1916, armata română rău condusă şi slab sprijinită din spate şi din flancuri este înfrîntă la Turtucaia. „Dezastrul de la Turtucaia“ a provocat pierderi grele armatei române, murind mii de vieţi şi fiind făcuţi prizonierii 25.000 de militari. Această retragere a românilor a deschis calea ocupării Dobrogei de către trupele bulgare.

CUPRINS

Culegere și tehnoredactare computerizată
Editura **SEMNE**

Tipărit la Tipografia **SEMNE '94**